ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણની પરાવાણી

।। શ્રી વચનામૃતમ્ ।।

:: પ્રકાશક ::
શ્રી સ્વામિનારાયણ ગુરુકુલ-કંડારી

ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણની પરાવાણી

।। શ્રી વચનામૃતમ્ ।।

વચનામૃત એટલે...

- ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણની પારાવણી
- ભગવાનશ્રી સ્વામિનારાયણ અને પરમહંસોની અધ્યાત્મ ગોષ્ઠી
- ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણના પ્યારા ભક્તોની આત્મીય ગૌષ્ઠી
- ગહન તત્ત્વજ્ઞાનનો સરળ ઉપદેશ...
- જટિલ સાધનાના માર્ગનું સરળ માર્ગદર્શન
- અધ્યાત્મના ગૂઢ તત્ત્વોનું ગહન અધ્યયન અને
- હસ્તામલક રજુઆત–
- અમૃતની અમીધારાઓ અને
- શાંતિની શીતચંદ્રિકાઓ

આવૃત્તિની કેટલીક વિશેષતાઓ

- વિષયવાર મુદ્દાઓ પ્રમાણે વચનામૃતની નોંધ
- વચનામૃમતાં ઉલ્લેખિત કીર્તનો
- વચનામૃતમાં આવતા પ્રશ્નોનું કોષ્ટક
- વચનામૃતમાં ઉલ્લેખિત વાજુંત્રોની વિગત...
- વચનામૃતમાં ઉલ્લેખિત પુષ્પોની વિગત...
- વચનામૃતની સભા દરમ્યાન શ્રીજીમહારાજે ધારેલા વસ્ત્રોની વિગત
- જ્યાં શ્રીજી મહારાજે વચનામૃત કહ્યા છે તે ધામમાં આવેલા પ્રસાદીના સ્થળોની વિગત
- જે જે ધામના વચનામૃત છે ત્યાં પહોંચવા માટેનો રોડ એટલાસ
- વચનામૃતમાં આવતા શ્લોકોનો અર્થ
- આ ઉપરાંત બીજી અનેક માહિતીથી ભરપૂર છે આ આવૃત્તિ

॥ वृत्तालये स भगवान् जयतीह साक्षात् ॥

શ્રીમુક્તાનંદ સ્વામી, શ્રીગોપાળાનંદ સ્વામી,

શ્રીનિત્યાનંદ સ્વામી, શ્રીશુકાનંદ સ્વામી

સંકલિત

ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણની પરાવાણી

।। श्री वचनामृतम् ।।

:: પ્રેરણા ::

પ.પૂ.સદ્‌ગુરુ શાસ્ત્રી શ્રી ઘનશ્યામપ્રકાશદાસજી સ્વામી

:: સંપાદન ::

શા. સંતવલ્લભદાસ – વેદાંતાચાર્ય Ph.D.

:: પ્રકાશક ::

શ્રી સ્વામિનારાયણ ગુરુકુલ કંડારી

મુ. કંડારી, તા. કરજણ, જી. વડોદરા – ૩૯૧૨૧૦

આશીર્વચન

સર્વાવતારી ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણ, ૫૦૦ પરમહંસ નંદ સંતો સાથે અપાર કરૂણા કરીને આ પૃથ્વી પર પધાર્યા અને આત્યંતિક કલ્યાણનો માર્ગ નિષ્કંટક કર્યો. સ્વયં પ્રવર્તાવેલી મોક્ષ પ્રણાલિકા યાવચ્ચંદ્રદિવાકરૌ અક્ષુણ્ણ રહે એટલા માટે સત્શાસ્ત્રોની રચના કરી–કરાવી. શિક્ષાપત્રી દ્વારા ઐહિકામુષ્મિક સિદ્ધિની બાંહેધરી આપી એટલુ જ નહિ સ્વહસ્તે ઉપાસ્ય સ્વરૂપની સ્થાપના પણ કરી.

મોક્ષમાર્ગે **''तमेव विदित्त्वाऽतिमृत्युमेति नाऽन्यः पन्था विद्यतेऽयनाय''** ના વૈદિક સિદ્ધાંત પ્રમાણે ''જે તેજ ને વિષે મૂર્તિ છે તે જ આ મહારાજ છે એમ જાણજો'' (વ.ગ.મ. ૧૩) એમ કહીને ઉપાસ્ય સ્વરૂપની સ્પષ્ટતા કરી આપી છે. હવે ''આ મહારાજ વિના બીજો કોઈ ભગવાન નથી.'' (વ.કા. ૨) એમ સમજીને પોતાને કૃતાર્થ માનીને ભગવાનનું અનન્યભાવે ભજન કરીને છેલ્લો જન્મ કરી લેવો.

ઉપાસનાની દૃઢતા કર્યા વિનાની સાધના વ્યર્થ જાય છે. ''ભગવાનને જાણ્યામાં જેને સંશય હોય ને તે જો ઉર્ધ્વરેતા–નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારી હોય ને મહાત્યાગી હોય તોપણ તેનું કલ્યાણ થવુ અતિ કઠણ છે.'' (પં.૭) માટે અંતકાળે તો ભગવાનનો દૃઢ આશરો હોય તે જ કામમાં આવે છે. (વ.ગપ્ર. ૬૧) શ્રીજી મહારાજે વચનામૃતના પાને–પાને પોતાના સ્વરૂપની દૃઢતા કરાવી છે તેને એકાંતિક સત્પુરૂષ પાસેથી યથાર્થ સમજીને ભક્તિ કરશો તો છતે દેહે અક્ષરધામનું સુખ આવશે એવો સ્વરૂપનિષ્ઠાનો અલૌકિક પ્રતાપ છે.

એવી દૃઢ નિષ્ઠા કેળવવા માટેનું ઉત્તમ રસાયણરૂપ

આ વચનામૃતનું આપણી સંસ્થા દ્વારા પ્રકાશન થઈ રહ્યું છે તે ઘણી જ આનંદની વાત છે. વચનામૃતની ઘણી બધી આવૃત્તિઓ પ્રકાશિત થઈ છે તેના કરતા વિશિષ્ટ રીતે પ્રકાશિત કરવા માટે સાધુ સંતવલ્લભદાસજીએ ખંતથી ઘણી જ જહેમત ઉઠાવી છે. પ્રુફ સંશોધનમાં સાધુ દિવ્યવલ્લભદાસજી, સાધુ પુર્ણવલ્લભદાસજી તથા સાધુ આનંદવલ્લભદાસજીએ ખૂબજ ઉત્સાહથી સેવા બજાવી છે. સંતોની આ મહેનતને સાર્થક કરવા પ.ભ.શ્રી અરવિંદભાઈ ડુંગરાણીએ સુંદર છાપકામ કરી આપ્યું છે.

વિશેષ આ ગ્રંથરત્નના પ્રકાશનમાં ગામ નારણપર નિવાસી હાલ નૈરોબીના અમારા પરમકૃપાપાત્ર **શ્રી કુંવરજીભાઈ કાનજીભાઈ વરસાણી** તથા **માવજીભાઈ કાનજીભાઈ વરસાણી** પરિવારે અને **પરબતભાઈ લાલજીભાઈ પીંડોરીયા** તથા **વાલજીભાઈ હિરાણી** પરિવારે આર્થિક સહયોગ આપ્યો છે. તેમને મહારાજ ખૂબ ખૂબ સુખિયા કરે અને આવી ઉત્તમોત્તમ સેવા કરવાનું વધુને વધુ બળ આપે એ જ શુભાશિષ.

આ વચનામૃતના માધ્યમથી આપ સહુ સરળતાથી શ્રીજીમહારાજના હૃદગત સિદ્ધાંતોને સમજીને આત્મશ્રેય–પ્રેય સિદ્ધ કરો એવી અપેક્ષા સહ...

– શાસ્ત્રી ઘનશ્યામપ્રકાશદાસના
જય શ્રી સ્વામિનારાયણ

નિવેદનમ્

મુમુક્ષુતાને પાંગરતી રાખવા માટેની અમૃતસંજીવની એટલે ''વચનામૃત''. **અનાદિ કાલતો જીવા માયયા પરિવેષ્ટિતાઃ** માયિક ઉપાધિઓમાં જન્માંતરોથી રાચતા મુમુક્ષુ જીવાત્માઓને **નૈજેર્વચોઽમૃતૈલોકેઽતર્પયદ્ યો નિજાશ્રિતાન્** વચનાનુસાર આષાઢી મેઘની જેમ સ્વયં શ્રી હરિએ આકંઠ તૃપ્ત કર્યા. આ વચનોના મોક્ષમાત્રૈકહેતુથી પ્રબોધિત આ ગ્રંથ મોક્ષરૂપ લક્ષ્ય સિદ્ધિ માટેનો શિખરગ્રંથ છે. પૂર્ણપુરુષોત્તમનારાયણે પોતેજ પોતાના પરસ્વરૂપની અદ્‌ભુત ઓળખાણ આ ગ્રંથમાં કરાવી છે. તારામંડળથી સુશોભિત ચંદ્રની જેમ સભાને શોભાવતા શ્રી હરિએ પોતે જ પોતાના સ્વરૂપને ઓળખાવતા આ વચનો કહ્યા છે – **''એવા સર્વોપરી જે પુરુષોત્તમ ભગવાન તે જ દયાએ કરીને જીવોના કલ્યાણને અર્થે આ પૃથ્વીને વિષે પ્રગટ થયા થકા સર્વ જનોના નયન ગોચર વર્તે છે. ને તમારા ઈષ્ટદેવ છે, ને તમારી સેવાને અંગીકાર કરે છે. એવા જે એ પ્રત્યક્ષ પુરુષોત્તમ ભગવાન તેના સ્વરૂપમાં ને અક્ષરધામને વિષે રહ્યા જે ભગવાન તેના સ્વરૂપમાં કાંઈપણ ભેદ નથી. એ બે એક જ છે.''** (ગ.અ. ૩૮), **''અને એવા જે એ ભગવાન તે જ પોતે દયાએ કરીને જીવોના પરમ કલ્યાણ કરવાને અર્થે હમણા પ્રકટપ્રમાણ થકા તમારી સર્વેની દૃષ્ટિને ગોચર સાક્ષાતપણે વર્તે છે... માટે ગુણાતીત એવું જે અક્ષરધામ તેને વિષે જે મૂર્તિ છે તે જ મૂર્તિ પ્રત્યક્ષ છે એ બેમાં ફેર નથી ''(ગ.અં. ૩૧), ''જે તેજને વિષ મૂર્તિ છે તેજ આ પ્રત્યક્ષ મહારાજ છે, એમ જાણજો''** (ગ.મ. ૧૩) **''અને તે તેજને વિષે દિવ્યમૂર્તિ એવા જે પુરુષોત્તમ ભગવાન વસુદેવ તે અખંડ વિરાજમાન રહે છે, અને તે જ પોતે દિવ્ય મૂર્તિ થકા જીવના કલ્યાણને અર્થે મનુષ્યાકૃતિએ કરીને પૃથ્વીને વિષે સર્વેજનને નયનગોચર થકા વિચરે છે''** (કા. ૭)

ઉક્ત અનેકવિધ વચનો દ્વારા પુરુષોત્તમ પ્રભુએ મુમુક્ષુ જીવોને પોતાના સ્વરૂપનું જ્ઞાન પ્રબોધ્યું છે. પરમાત્મસ્વરૂપના જ્ઞાન વિના મુક્તિપદના અધિકારને નકારતી આ શ્રુતિઓ પણ આ જ સંદર્ભ માટે છે–

'ऋते ज्ञानान् न मुक्तिः
तमेव विदित्त्वाऽतिमृत्युमेति नाऽन्यः पन्था विद्यतेऽयनाय ।''

સદ્‌ગુરુવર્ય શ્રી મુક્તાનંદ સ્વામી, સ.ગુ. ગોપાળાનંદ સ્વામી જેવા અક્ષરમુક્તોની જીજ્ઞાસાઓના નિમિત્તથી વહેલી આ વચનોની અમૃતધારા યુગયુગાંતર સુધી મુમુક્ષુઓના અંતરને ઠારનારી છે. મોહ, માયા અને મૃત્યુના પાશથી મુકાવનાર આ પરબ્રહ્મનું વાઙ્મય સ્વરુપ રુપ વચનોનું અમૃત મુમુક્ષુઓ માટે સદા–સર્વદા સેવ્ય છે.

મુખ્યત્વે ગ્રંથ પ્રતિપાદ્ય વિષયોમાં મોક્ષસાધનભૂત–એકાંતિકધર્મ, સ્વરુપનિષ્ઠા, આત્મનિષ્ઠા, ગુણગ્રાહિવૃત્તિ, સંતસમાગમની અનિવાર્યતા, અંતઃશત્રુનિગ્રહ વિગેરે વર્ણવ્યા છે. આ દિવ્ય પરાવાણીને સમજવા માટે ઉત્તમ સદ્‌ગુરુઓનું સાનિધ્ય અત્યંત આવશ્યક છે. જે સિદ્ધાંત શ્રીહરિએ સ્વયં આ વચનો દ્વારા જણાવ્યો છે. **''આવી રીતનો જે એકાંતિક ધર્મ તે તો જે એવા નિર્વાસનિક પુરુષ હોય અને જેને ભગવાનને વિષે સ્થિતિ થઈ ગઈ હોય તેને વચને કરીને જ પમાય છે.'' (ગ.પ્ર.પ્ર. ૬૦), ''માટે સત્શાસ્ત્રનું શ્રવણ તે સત્પુરુષ થકીજ કરવું'' (લો. ૧૧), ''અને આ ગ્રંથમાં તો આવી વાર્તા હોય પણ જ્યારે સત્પુરુષ પ્રગટ થાય છે ત્યારે તેમના મુખથી જ વાત સમજવામાં આવે છે. પણ પોતાના બુદ્ધિબળે કરીને તો સદ્‌ગ્રંથોમાંથી પણ સમજાતી નથી.'' (ગ.મ. ૧૩)**

આ કોઈ બુદ્ધિપ્રતિભાથી કે શ્રુતાનુપૂર્વીથી પલ્લવિત વાગ્પ્રવાહ નથી પરંતુ આ તો સાક્ષાત્કૃત અનુભવથી નિઃસૃત વા+અમૃત છે – જે મહારાજ પોતે કહે છે **''અને અમે પ્રત્યક્ષ નજરે જોઈને તમને આ વાત કહી છે, અને જો પ્રત્યક્ષ જોઈને ન કહી હોય તો અમને સર્વે પરમહંસના સમ છે.'' (ગ.મ. ૧૩),** અને આ લૌકિક ભાસતા વચનો પણ મહારાજના **ગ.મ. ૧૩**માં જણાવ્યા પ્રમાણે અક્ષરધામમાંથી જ ઉદ્‌બોધિત બોધ પ્રવાહ છે. **વરતાલના ૫**માં વચનામૃતમાં તો શ્રીજીમહારાજે જન્માંતરલભ્ય મુક્તિને પણ આ ને આ જ જન્મે પામવાનો અભૂતપૂર્વ ઉપાય દર્શાવ્યો છે.

માટે આત્માને અક્ષર રુપ બનાવી અક્ષરાધિપતિના સતત સાહચર્યને માણવા માટે આપણે સહું કોઈ ભક્તો સત્પુરુષના સથવારે આ પરાવાણિમાં પ્રકાશતા પરબ્રહ્મના પરસ્વરુપનું શ્રવણ, મનન અને સાક્ષાત્કાર કરવા પ્રયાસ કરીએ એજ...

– વિનયાવતનસ્વામી સુવ્રતવલ્લભાચાર્ય

વચનામૃત વિષે.....

વચનામૃત એટલે વચનામૃત..... શ્રી સર્વાવતારી શ્રીહરિ કૃપા સરિતાનું સ્થિર થયેલું વાઙ્મય સ્વરૂપ... આ કોઈ શબ્દ–શાસ્ત્રીનું શાબ્દિક ગૂંફન નથી કે ન્યાય શાસ્ત્રીના અનુમાન કે વેદાંતીના વાદ–વિવાદનું પક્વફળ... આ કોઈ બૌદ્ધિક વ્યાયામ કરીને પ્રતિવાદિ ભયંકર બનેલા પંડિતની પ્રજ્ઞા પ્રતિભા નથી કે, નથી કંદમૂળ ખાઈને જપ, તપ વ્રતના પ્રતાપે આત્મદ્રષ્ટા બનીને અનુભવની આધારશીલા પર બેઠેલા યોગિઓનો અદ્રષ્ટપૂર્વ બૌદ્ધિક ચમત્કાર... અરે ! આ પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કરનાર પરમહંસોની વાણી પણ નથી આ તો સ્વયં પરબ્રહ્મ પરમાત્માની પરાવાણી છે.

વિશ્વ સાહિત્ય ગગનમાં અનેક ધ્રુવગ્રન્થો રચાયા છે. જેમાં પરબ્રહ્મની અપરોક્ષાનુભૂતિની ઝાંઈ ઉતરી છે. સાંપ્રદાયિક સાહિત્યમાં પ્રત્યક્ષાનુભૂતિના ઝરણા જિલાયા છે પણ આ તો સ્વયં આનંદકંદ સહજાનંદના હૃદયકમળમાં તેજ પ્રવાહ સ્વરૂપે પ્રગટેલી પરાવાણી છે. તેથી જ નિ:સંકોચ લખી શકાય છે કે સાંપ્રત પ્રાપ્ત અધ્યાત્મ સાહિત્યમાં વચનામૃત શિરમોર છે. તેમા પણ તિથિ, તવારીખ અને સ્થળ નિર્દેશ વિશ્વ સાહિત્ય ઈતિહાસમાં નવી કેડી કંડારે છે. જો કોઈ સાહિત્ય તત્ત્વાન્વેષી ઈતિહાસના પાછલા પાના ફેરવશે તો ચોક્કસ સ્વરે કહેશે કે વચનામૃત ગુજરાતી સાહિત્યની એક અનોખી અસ્મિતા છે.

અધ્યાત્મ અમૃતની ખાણ સમાન આ વચનામૃત એ અધ્યાત્મ સાહિત્યિક ક્ષીરસાગરના સાર રૂપ ધૃત અમૃત છે. જે વિના મંથને મળ્યું છે. એટલે જ શ્રીજીનું કૃપાવાક્યામૃત છે.

સાહિત્યિક દ્રષ્ટિએ ગુર્જર ગીરાના અણમોલ સાહિત્યમાં ગદ્ય–પદ્ય ઉભયક્ષેત્રે સંપ્રદાયનું પ્રદાન અવિસ્મરણીય છે. એવું સાહિત્ય કોવિદો મુક્તકંઠે કહે છે તેમાં પણ વિવિધ વય અને કક્ષાના સાધકોને વચનામૃત સચોટ–સરળ માર્ગદર્શન પુરૂ પાડે છે.

વચનામૃત એટલે સાધ્ય અને સાધકોની સ્ફુર્તિલી ગોષ્ઠી. વચનામૃત એટલે ગુજરાતી ભાષાનો પ્રથમ ગદ્ય ગ્રન્થ. વચનામૃત એટલે જટિલ સાધનામાર્ગનો સરળ સચોટ ઉપદેશ વચનામૃત એટલે પ્રજ્ઞા પ્રકાશ ઝીલતી શબ્દશક્તિ. વચનામૃત એટલે ગુર્જરગદ્ય સિદ્ધિનું પ્રથમ શિખર. આલંકારિક ભાષામાં કહેવું હોય તો વચનામૃત ૧૯ મી સદીમાં ગુજરાતની ગીતા છે. અધ્યાત્મરાહનું પાથેય છે. માયાના ચક્રવ્યૂહ ભેદનની કલા શીખવનાર ગુરૂદેવ છે. સાધકની સેંકડો સમસ્યાઓની એક જ ચાવી છે.

''यन्निःश्वसितं वेदाः'' જેના નિઃ શ્વાસ વેદ છે . તેનુ જ વાઙ્મયરૂપ વચનામૃત છે. વચનામૃત શબ્દબ્રહ્મ અને પરબ્રહ્મ ઉભયનું એકરૂપ છે. શબ્દોના માધ્યમથી વ્યક્ત થવાથી શબ્દબ્રહ્મ તો છે જ પણ તે શબ્દો સાક્ષાત્ પરબ્રહ્મ વરતાલ વિહારીના હોવાથી તેને શિક્ષાપત્રીવત્ તેનાથી અભિન્ન કહેવામાં અતિશયોક્તિ નથી. એટલે જ વચનામૃતનો નિષ્ણાત ઉભયબ્રહ્મ નિષ્ણાત મુક્તાત્મા બને છે તેમાં કોઈ સંદેહ નથી. એટલે જ એનું વાંચન–મનન–નિદિધ્યાસ– સાક્ષાત્કાર કરાવી શકે છે.

વચનામૃત ઉદ્‌ભવ

જ્ઞાન પ્રાપ્તિનું ઉચ્ચતર સાધન પરિપ્રશ્ન છે. પરિપ્રશ્ન એટલે વારંવાર પુછાતા પ્રશ્નો. જ્યાં સુધી સંશયશૂળ નિર્મૂળ ન થાય ત્યાં સુધી પ્રશ્ન પુછી શકાય છે. એ શિષ્યનો અધિકાર છે. એમાં અવિવેક નથી. પણ **''विवादो नैव कर्तव्यः स्वाचार्येण सह क्वचित्''** જેવી ઢાલ પહેરીને અજ્ઞ–અલ્પજ્ઞ ધર્માધિકારિઓએ, દૂષિત, મૃતપ્રાય અને પોતાના હાથનો ખેલ બનાવી દીધો હતો.

ત્યારે ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણે સ્વાશ્રિતો સાથે જ્ઞાનગોષ્ઠિ કરી નાનામાં નાના આશ્રિતને પ્રશ્ન–પરિપ્રશ્નના માર્ગે ચાલવાની હિંમત આપી જ્ઞાનમાર્ગના દૂષણને દૂર કર્યુ અને શિષ્યોના હૃદયમાં જ્ઞાનદીપ પ્રગટાવ્યા... જ્ઞાનના માર્ગે ગુરૂ સામે પ્રશ્ન કરવાનો શિષ્યને કયાં સુધી અધિકાર છે ? તેનો ઉત્તર કારીયાણીનું ૧ લું વચનામૃત વાંચવાથી જ મળી જાય છે.

પરિપ્રશ્ન પૂર્ણ વિરામ સાથે જ જ્ઞાન વિકાસની કેડીમાં કાંટા પથરાય છે અને પ્રશ્ન–પરિપ્રશ્ન સ્વમોહ નિર્મૂલનનો એક પ્રકાર છે. જેને સદ્‌ગુરૂ અને સદ્‌શિષ્ય બે જ સમજી શકે છે. ગીતામાં અર્જુન ૮૪ શ્લોકમાં બોલ્યો છે. અર્જુનના પ્રશ્ન વિના ગીતા દુગ્ધામૃતની ધારા આકાશપુષ્પ યા વંધ્યાસુતસમ જ કહેવાય અર્થાત્ અર્જુનના પ્રશ્ન વિના ગીતા નહિ. તેમજ સહજાનંદીય બ્રહ્મતેજથી પૂર્ણ સંતો–ભક્તોની પ્રશ્નાવલિ છોડતા વચનામૃતની કલ્પના પણ અશકય થઈ પડે, પણ ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણ એક સર્વોપરિ જ્ઞાનના રાજમાર્ગના નિર્માતા છે. તેઓ સ્વયં પણ પરિપ્રશ્નમાં જોડાયા અને અનેક એકને પરિપ્રશ્નના માર્ગે વાળ્યા અને એના માધ્યમથી અધ્યાત્મની શ્રેષ્ઠતમ જ્ઞાનગંગા વહાવી. જેને ચાર સદ્‌ગુરુ સંતોએ લિપિબદ્ધ કરી, જેને આજે આપણે "વચનામૃત" નામથી ઓળખીએ છીએ...

વચનામૃતની કીર્તિધજા મંદિર શિખર પરની ધજાની માફક ફરતી રહી છે તેનુ પ્રથમ અને મૌલિક કારણ એ છે કે બાહ્યજગતમાં શાંત દેખાતા અંતરજીવનના તોફાનો દુ:ખ દર્દોની રામબાણ ઔષધિઓ તેમાં બતાવવામાં આવી છે. પરિણામે કોઈ પણ મજહબ–મઠ કે મંદિરનો વ્યક્તિ જ્યારે તેને વાંચે છે ત્યારે તેના અંતર આત્માના બંધ દ્વાર ધડાધડ ખૂલી જાય છે. પરિણામે તેની સ્મૃતિ સરિતામાં વચનામૃતના શબ્દો ફુલની માફક તરતા રહે છે. સાગર જેવા ગહન આધ્યાત્મિક્તાના મોતી જેવા તત્ત્વોને વચનામૃત સાધકના હાથમાં બતાવી દે છે. (પ્ર. ૨૦) કારણ કે તેમની જ્ઞાન ચર્ચા કે ધર્મચિંતન તાત્વિક કરતા, નાસ્તિક વધારે છે. શ્રીજી મહારાજ તંત્ર–મંત્રમાં માનતા નથી પણ સાધક માટે તેમની વાણી જ કોઈ પણ અમોઘમંત્ર કરતા પણ વધુ પ્રભાવશાળી સાબિત થઈ છે. આ ઉપરાંત વચનામૃતનું વૈશિષ્ટય જાણવું તેમજ જોવું હોય તો તત્ત્વજ્ઞાનના ગ્રન્થો વાંચવા જોઈએ. તત્ત્વજ્ઞાન સાહિત્ય જેવો રસપ્રદ વિષય નથી પણ ભારે શુષ્ક–કઠણ–કપરો વિષય છે. છતાં ગ્રંથના ઉદ્‌ગાતા ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણના કંઠમાં જાણે કોયલનો માળો ન હોય ! એવી મૃદુભાષાથી કઠોર–

શુષ્કજ્ઞાનની ઉજ્જડ વાટિકાને રસમય લીલી ચાદર ઓઢાડી છે.

ત્રીજી વાત વચનામૃત સાધકની ક્ષતિઓને ઢંઢોળવા તેના અંતરના ઊંડાણમાં પ્રવેશ કરે છે. તેની પરિપ્રશ્નાત્મક શૃખંલા સાધકની સમસ્યા અને તેના સમાધાનની દિશામાં સ્પષ્ટ સંકેત કરે છે.

ચોથી વાત તાજા ખીલેલા પુષ્પપરથી સૂર્યોદય થતા જ એમ કહેતા ઝાંકળ વિદાય થવા લાગે છે તેમ વચનામૃતનાં બ્રહ્મવાક્યોનો સ્પર્શ થતાં જ અજ્ઞાનતિમિર તથા વિકારો દૂર થઈ જાય છે. (કારિ.૧૨) દિવ્યાનુભૂતિનો વિદ્યુત્યમત્કાર સર્જાય છે. અંતરની વાંસળીમાં આનંદની ફુંક ફરી વળે છે અને અહો...અહો....ના શબ્દ માધુર્યને જન્મ આપે છે.

વચનામૃત ફલશ્રુતિ

વચનામૃતના પાને-પાને જ્ઞાન સરિતાનું સંગીત, ભક્તિની ભિનાશ, જ્ઞાનની ગરીમા અને આત્મા-પરમાત્માની અનુભૂતિ ગુંથાયેલી છે તેના નિયમિત વાંચનથી આત્મા-પરમાત્મા ઉભય તત્ત્વને પ્રત્યક્ષ કરી શકાય છે. આ ગ્રંથના અધ્યયન દરમ્યાન માત્ર કાગળ પર લખેલા અક્ષરો જ નહિ પણ મુમુક્ષુજીવનની વાસ્તવિકતા ચિત્રાત્મક ભાષામાં વાંચવા, જોવા મળે છે અર્થાત્ આત્મસ્વરૂપનું હુબહું ચિત્ર નજરે પડે છે. વાસ્તવિકતાની સાથે સાથે વાંચકની જાતને બતાવવાની ચમત્કારિક શક્તિ વચનામૃતોમાં સહજ ભરેલી છે. એટલે આ ગ્રંથને સાધકનો અરીસો કહીએ તો કંઈ ખોટું નહિ. આ ગ્રંથને વાંચતા શીખે એ આત્મા-સ્વને વાંચતા શીખી જશે.

દુનિયાભરના ગ્રંથ સાગરોમાં ડૂબકીઓ મારીને વચનામૃતનું વાચંન કરનાર અમૃત પ્રાપ્તિનો આસ્વાદ અનુભવે છે. સાક્ષર અને નિરક્ષર ઊભયવર્ગને એક સમાન આકર્ષણ જન્માવે છે. કારણ કે આ કંઈ શબ્દોના સાથિયા નથી. આતો પરબ્રહ્મ વરતાલ વિહારીનો અક્ષરદેહ છે. આજે સત્સંગીઓના કંઠમાંથી સરસ્વતીના સ્ત્રોત લુપ્ત થવા લાગ્યા છે, ત્યારે વચનામૃતનું વાંચન મનન નિદિધ્યાસ કલ્પનાતીત ફળની અનુભૂતિ કરાવનારૂં સાબિત થઈ શકે છે.

પણ વચનામૃતની સર્વોત્તમ મહત્તા કંઈક અલૌકિક છે અને અપૂર્વ છે. મોક્ષ માટેના ધ્રુવ ગ્રંથોમાં જે તે સ્વરૂપના ઉપાસકોએ જેતે સ્વરૂપને ઉપાસ્ય કહ્યા છે. સનાતન વૈદિક સિદ્ધાંત એટલો તો સર્વગ્રાહ્ય છે કે – **"तमेव विदित्वाऽतिमृत्यमेति नाऽन्यः पन्था विद्यतेऽयनाय" "ऋते ज्ञानान्न मुक्तिः"** જેવી વેદઋચાઓ દ્વારા અધ્યાત્મ માર્ગે ઉપાસ્ય સ્વરૂપની પિછાણ અનિવાર્ય છે. એ ઉપાસ્ય સ્વરૂપની સ્પષ્ટતા રામાયણ–ભાગવત કે સત્સંગીજીવનના કર્તા કરે તેના કરતા સ્વયં ઉપાસ્ય જ પોતાની ઓળખાણ આપે તેની તોલે કોઈ ન આવે, કોઈની તર્કબદ્ધ દલીલો તેનાથી વધારે પ્રમાણિત ના થઈ શકે. ગ.મ. ૯ મું., ૧૩ મું, ગ. અં. ૩૭ મું ૩૮ મું વિગેરે વચનામૃતોમાં સ્વયં શ્રીહરિએ પોતાની ઓળખાણ કરાવી છે, પણ તેના માટે એકાંતિક પુરૂષના સેવનની જરૂર છે અન્યથા તે સ્વરૂપ ઓળખી શકાતુ નથી એમ વર્તમાન સત્સંગના ડહોળાતા વાતાવરણ પરથી સુજ્ઞજનો સમજી શકે છે. અસ્તુ.

અંતમાં સહજાનંદીય ચેતનાને જીવંત રાખવા કાગળ પર કલમ ચલાવી અમૃત અક્ષરોના સહારે વચનામૃત જેવા અમૂલ્ય ગ્રન્થનું સંપાદન કરનાર ગુરૂવર્યશ્રી મુક્તમુનિ પ્રમુખ સંતોના ચરણોમાં કોટિ–કોટિ વંદન....

- કોઠારી શુકવલ્લભદાસના જય સ્વામિનારાયણ

પ્રકાશકીય

સર્વાવતારી પરાત્પર પરબ્રહ્મ ભગવાનશ્રી સ્વામિનારાયણની પરા–દિવ્ય વાણીરૂપ અમૃતવચનોના અક્ષરદેહ આ ''વચનામૃત'' ગ્રંથને ઘણા ચિરપુરૂષાર્થના અંતે યથેષ્ટ નવા રૂપરંગ સાથે પ્રથમ આવૃત્તિરૂપે પ્રસિદ્ધ કરતા આનંદ હર્ષ અનુભવીએ છીએ.

આ ગ્રંથરત્નના પ્રકાશન માટે સંતોએ ખૂબજ કાળજીપૂર્વક ''ટીમવર્ક'' કર્યું છે. વચનામૃતની મૌલિકતાને યથાવત રાખીને જ આ ગ્રંથ પ્રસિદ્ધ થઈ રહ્યો છે છતાં તેની ઘણી બધી આગવી વિશેષતાઓ છે.

આ ગ્રંથમાં વચનામૃતના ઉદ્‌ગાન સમયે શ્રીહરિએ પ્રબોધેલ શાસ્ત્રોના સંદર્ભોને સરળભાષામાં ''ફુટનોટ''માં આપ્યા છે. વચનામૃતમા આવતા તાત્ત્વિક શબ્દોની સાથે સાથે રૂઢિગત લોકભાષાના અઘરા શબ્દોની સરળ સમજુતી પણ આપી છે અને શ્રીજીમહારાજે ધારણ કરેલા શણગાર–વસ્ત્રોની પણ સરળ છતા વિશિષ્ટ સમજુતી રજુ કરી છે. આ કાર્ય માટે અમે બહુધા શબ્દકોષ (ભગવદ્‌ ગોમંડળ)નો સહારો લીધો છે.

ગ્રંથના અંતમાં પરિશિષ્ટમાં શોધકર્તા વિદ્યાર્થીની જેમ ખૂબજ મહેનત સાથે સંવત, તિથિ, તારીખ, માસ, વાર ઈ.સ. દરેકના સુંદર કોષ્ઠક બનાવીને મુક્યા છે. ગઢડા–સારંગપુર–કારિયાણી–લોયા–વરતાલ–અમદાવાદ અને પંચાળા; આ સાતેય સ્થળોના, સુંદર ચિત્રો જેતે પ્રકરણના પ્રારંભે મૂક્યા છે. સાથે સાથે ખૂબજ ઓછા શબ્દોમાં તે ધામોમાં રહેલા પ્રસાદીના સ્થળોની યાદી અને તેની વિગત પણ આપી છે જેથી દર્શનાર્થી ભક્તોને બધાજ સ્થાનોના દર્શનની તક મળે.

ખાસ, વચનામૃતના અભ્યાસુ અને કથા–પ્રવચન કરતા સંતો–ભક્તોને અતિશય ઉપયોગી થાય એવી ''**અકારાદિક્રમાનુક્રમણિકા**'' અને ''**વિષયવાર અનુક્રમણિકા**'' છાપી છે. જેથી વચનામૃતના કોઈ એક જ વિશેષ શબ્દની સ્મૃતિ પરથી તે વચનામૃત શોધવાનું ઘણુ સરળ પડશે. અરે

! તેનાથી પણ વધુ સરળતા માટે ધર્મ, ભક્તિ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, નિશ્ચય અને કલ્યાણ જેવા વિષયો વિષયક વચનામૃતના પાને પ્રતિપાદિત તમામ વિગતોને ''વિષયવાર અનુક્રમણિકા''માં દર્શાવી છે જેથી એક જ વિષયની સંપૂર્ણ માહિતી સરળતાથી મળી શકશે. ટૂંકમાં આ વચનામૃત જેની પાસે હોય તેને કઈ વાત, કયા વચનામૃતમાં છે એ શોધવાની ખૂબજ સરળતા થઈ જશે. એટલે જ અત્યાર સુધીમાં પ્રકાશિત આવૃત્તિઓમાં આ આવૃત્તિ વિશિષ્ટ બની રહેશે.

વચનામૃત ગ્રંથના મર્મજ્ઞ અને મહાન બ્રહ્મનિષ્ઠ સંતવર્ય પૂજ્યપાદ શાસ્ત્રીજી સ્વામીના આશીર્વાદ અને પ્રેરણાથી સાત-સાત વર્ષથી આ ગ્રંથને પ્રકાશિત કરવા પ્રયત્નશીલ હતા. સૌ પ્રથમવાર ઈ.સ. ૧૯૯૯માં આવી જ રીતે આ ગ્રંથ પ્રકાશિત કરવાની ઘણી બધી તૈયારી કરેલી ત્યારથી આજ સુધી આ તમામ માહિતીઓને સ્વામીશ્રી શ્યામવલ્લભદાસજીએ સાચવી છે તેની સાભાર નોંધ લઈએ છીએ.

સારામાં સારૂ કાર્ય કરવા માટે સ્વામીશ્રી સુવ્રતવલ્લભાચાર્ય અને કો.શ્રી શુકવલ્લભદાસજી સ્વામી સતત માર્ગદ્રષ્ટા બન્યા છે. પ.ભ.શ્રી યોગેશભાઈ સી. પટેલ તથા પ.ભ. શ્રી ધરમભાઈ બી. પટેલ (શિકાગો)એ પણ ઘણી બધી મહેનત કરી છે. શ્રીજીમહારાજ અને પૂજ્યપાદ શાસ્ત્રીજી સ્વામીની પ્રસન્નતા ખાતર શ્રી પૂર્ણવલ્લભદાસજી સ્વામી, શ્રી દિવ્યવલ્લભદાસજી સ્વામી, શ્રી આનંદવલ્લભદાસજી સ્વામી, શ્રી મહાવ્રત ભગત વિગેરે સંતો-પાર્ષદોએ ખૂબ જ ચીવટથી પ્રુફ સંશોધન કાર્ય કર્યું છે. ટાઈટલ પેજ (મુખપૃષ્ઠ)થી લઈને દરેક પ્રકરણ પર વિશિષ્ટ ચિત્રાંકન માટે **પ્રસિદ્ધ ચિત્રકારશ્રી ફતેસિંહભાઈ એ. વાળા**એ ખૂબ જ લાગણીપૂર્વક સહકાર આપીને શબ્દને ચિત્રદેહ આપ્યો છે તથા સંપ્રદાયના પ્રસિદ્ધ **પ્રિન્ટરશ્રી અરવિંદભાઈ ડુંગરાણી (શ્રીજી આર્ટ)**એ આ ગ્રંથને વ્યવસ્થિત પ્રીન્ટીંગ-બાઈન્ડીંગ કરી આપ્યો છે.

તેમજ આ ગ્રંથ પ્રકાશન સેવા માટે આર્થિક સહયોગી બનેલા અમારા પરમ સ્નેહી ભરક્તરાજ શ્રી કુંવરજીભાઈ કાનજીભાઈ વરસાણી તથા શ્રી

માવજીભાઈ કાનજીભાઈ વરસાણી – નારણપર ભૂજ (હાલ નૈરોબી–કેન્યા) અને શ્રી પરબતભાઈ લાલજીભાઈ પીંડોરીયા – સુખપુર (રોહા) ભૂજ (હાલ–નૈરોબી કેન્યા, તથા શ્રી વાલજીભાઈ રત્નાભાઈ હિરાણી – માનકુવા–ભૂજ (હાલ નૈરોબી) આ પરિવારોનો સંસ્થા ખૂબ ખૂબ આભાર માને છે.

અંતમાં **''गच्छतः स्खलनं क्वापि भवत्येव प्रमादतः''** ન્યાયે ક્યાંય કોઈ ક્ષતિ રહી જવા પામી હોય તો આપ સુજ્ઞજનો જરૂરથી હંસક્ષીરન્યાયે સાર ગ્રહણ કરી અમારી ક્ષતિઓને માફ કરશો એજ.

આ આવૃત્તિમાં પ્રયાસ કરવા છતાં પણ જે ક્ષતિઓ રહી ગઈ હોય તે મારી અલ્પ મતિની ભૂલો છે અને જે કંઈ આપને ગમ્યું હોય અથવા રૂચિકર લાગ્યું હોય તે સર્વ ગુરૂવર્ય પૂજ્યપાદ શાસ્ત્રીજી સ્વામીના આશીર્વાદ અને સંતોની અથાગ મહેનતનું ફળ છે.

ભવદીય

શા. સંતવલ્લભદાસ

– શ્રી સ્વામિનારાયણ–ગુરૂકુલ–કંડારી.

હાર્દિક અભિનંદન

સર્વાવતારી ભગવાનશ્રી સ્વામિનારાયણની પરાવાણીને અક્ષરદેહ આપીને મહામુનિ શ્રી મુક્તાનંદ સ્વામી પ્રમુખ સંતોએ સંપાદિત કરેલ ગ્રંથરત્ન વચનામૃતના પ્રકાશન સમયે; સત્સંગ-સાહિત્યના વિશેષ અભ્યાસી-નિષ્ઠાવાન, સ્વાધ્યાયશીલ ઉદાર દાનવીર અને પૂજ્યપાદ શાસ્ત્રીજી સ્વામીના પરમકૃપાપાત્ર ભક્તરાજ

શ્રી કુંવરજીભાઈ કાનજીભાઈ વરસાણી

તથા

પ.ભ.શ્રી માવજીભાઈ કાનજીભાઈ વરસાણી

ગામ-નારણપર-ભુજ (હાલ-નૈરોબી કેન્યા) એ પોતાના પ.ભ. અ.નિ. દાદાશ્રીકરસનભાઈ પરબતભાઈ વરસાણી, પ.ભ. અ.નિ. દાદીશ્રી લાલબાઈ કરસન પરબત વરસાણી, અ.નિ. ભાઈશ્રી લાલજીભાઈ કાનજી કરસન વરસાણીની પવિત્ર સ્મૃતિમાં; તેમના મોક્ષાર્થે પ.ભ.શ્રી પિતાશ્રી કાનજીભાઈ કરસન પરબત વરસાણી, પ.ભ.શ્રી માતુશ્રી પ્રેમબાઈ કાનજી કરસન વરસાણી ના નામે આર્થિક સહયોગ આપ્યો છે.

પ.ભ.શ્રી કુંવરજીભાઈ સફળ ઉદ્યોગપતિ હોવા છતા સત્સંગ સાહિત્યના ઉંડા અભ્યાસી છે. સત્સંગ સાહિત્ય વિકાસમાં તેમની અતિ રૂચિ છે તેમણે બન્ને ભાઈઓએ આ ગ્રંથરત્નના પ્રકાશન માટે આર્થિક સહયોગ આપ્યો છે. આ પરિવાર દિન પ્રતિદિન સત્સંગ અને વ્યવસાય-પારિવારિક શાંતિના માર્ગે આગળ વધે એવી પ્રાર્થના સાથે હાર્દિક અભિનંદન.

- ગુરુકુલ પરિવાર, કંડારી

અકારાદિક્રમાનુક્રમણિકા

અક્ષરના બે સ્વરૂપનું ..... ગ.પ્ર.૨૧
અક્ષરધામની શોભાનું ગ.મ.૧૨
અખતર ડાહ્યાનું ગ.મ.૬૫
અખંડ વૃત્તિના ચાર ઉપાયનું ... ગ.મ.૩૬
અખંડ વૃત્તિનું ..... ગ.પ્ર.૧
અજ્ઞાનીમાં અતિશય અજ્ઞાનીનું ગ.પ્ર.૨૦
અન્વય વ્યતિરેકનું ..... ગ.પ્ર.૭
સારં.૫, વર.૭
અર્ધ બળેલા કાષ્ઠનું ..... ગ.પ્ર.૨૮
અર્ધા વિમુખનું ગ.મ.૨૬
અવતાર જેવા જાણે તો દ્રોહનું . ગ.મ.૯
અવગુણ ટાળ્યાના ઉપાયનું ..... કારિ.૯
અવતાર ધર્યાના પ્રયોજનનું .... કારિ.૫
અવિવેકનું ..... ગ.પ્ર.૧૬
વર.૧૯
અવગુણ આવ્યો-માથુ કપાણૂ... લોયા.૧
અષ્ટ પ્રકારની મૂર્તિમા અખંડ
રહ્યાનું ..... ગ.પ્ર.૬૮
અસાધારણ મોક્ષના કારણનું ... ગ.પ્ર.૫૭
અસાધારણ સ્નેહનું ..... ગ.પ્ર.૫૯
અમૃત અને સીંગડીયા
વછનાગનું ..... ગ.પ્ર.૬૨
અયોધ્યાવાસીની નિષ્ઠાનું અમ.૩
અતિકુસંગનું ગ.મ.૧૮
અભયપદનું ગ.મ.૯
અગ્નિમાં બીજ નાખ્યાનું ..... ગ.પ્ર.૨૫
અજ્ઞાનીની સમજણ ..... સારં.૧૪
આટી ન પાડ્યાનું ..... ગ.અં.૨૭
આકાશનું લક્ષણ ..... ગ.પ્ર.૧૨
આ જન્મે સિદ્ધ થવાનો હેતુ ..... લોયા.૧
આત્યંતિક મોક્ષ હેતુ ..... સારં.૧૧
ગ.મ.૨
આત્યંતિક પ્રલય ..... પ્ર.૧૨,અમ.૨
આનંદ પામવાનો ઉપાય ..... પ્ર.૩૪
આહાર નિયમમાં કરવાની રીત ... ગ.અં.૩૨
આહાર શુદ્ધિની આજ્ઞા ..... ગ.પ્ર.૧૮
આકાશની ઉત્પતિ-લયનું ..... ગ.પ્ર.૪૬/૬૫
આત્મબુદ્ધિનું ગ.મ.૫૪
આત્મ દ્રષ્ટિ-બાહ્ય દ્રષ્ટિ ..... સારં.૧૦
આત્મનિષ્ઠા-પતિવ્રતા-દાસપણાનું ગ.મ.૬૨
આત્મનિષ્ઠા અને માહાત્મ્યના
બળનું ગ.અ.૨૭
આત્માના સ્વરૂપની વાર્તાનું ગ.અ.૨૭
આત્મા-અનાત્માના વિચારનું .... સાર.૧૨
આત્મસતા રુપે રહે તેના
લક્ષણનું ગ.મ.૧૨
આત્મદર્શનનું વર.૧૧
આત્મજ્ઞાનાદિકને પાછા પાડવાનું ગ.મ.૨૬
આત્યતિંક કલ્યાણનું ..... કારિ.૭
આશરાના રૂપનું વર.૫
આપત્કાળે સમજણ
જણાય છે, તેનું ..... ગ.પ્ર.૭૪
આંબલીના બીજનું ..... કારિ.૧૨
એકોડહં બહુ સ્યામ શ્રુતિના
અર્થનું ..... ગ.પ્ર.૪૧
એક દંડવત અધિક કર્યો, તેનું ગ.મ.૪૦
એકાંતિક ધર્મમાંથી પડ્યાનું ગ.મ.૪૬
એકાંતિક ધર્મ પાળ્યાનું ..... ગ.પ્ર.૬૦
એકાંતિક ભક્ત ..... ગ.અં.૩૩/
ગ.પ્ર.૧૧-૧૫, ગ.પ્ર.૬૬, ગ.મ.૨૨
એકાંતિકનો પ્રવેશ ગ.મ.૩૮
એકાંતિક ધર્મવાળાનું ..... ગ.પ્ર.૨૧
એકાદશીનું ગ.મ.૮
એક એકમાં બે બે અવસ્થાનું . સારં.૬
એકોતેર પરિયાના ઊદ્ધારનું ... ગ.પ્ર.૭૫
અંતરદ્રષ્ટિનું ..... ગ.પ્ર.૪૯
..... ગ.મ.૮
અંતઃકરણના સ્વરૂપનું ..... ગ.પ્ર.૬૨
અંગ્રેજ જેવા મન ઈન્દ્રિયોનું ... ગ.અં.૧૩
અંગ ઓળખ્યાનું ..... ગ.પ્ર.૪૭
અંતકાળે સ્મૃતિનું ફળ ..... ગ.પ્ર.૩
અંતર ડોળાઈ જાય છે ગ.મ.૩૨
અંતરમાં ગાફલાઈ ..... ગ.પ્ર.૧૮
અંતર સૂનુ રહે ..... ગ.પ્ર.૨૪
અંતર્યામી પણાનું વર્ણન ..... ગ.પ્ર.૪૧
અંતઃકરણ જીતવાનો ઉપાય ..... લોયા.૫

અંતઃકરણ શુદ્ધિ-અશુદ્ધિનું ..... ગ.પ્ર.૮
ઇન્દ્રિયો અંતઃકરણ જીત્યાનું .... લોયા.૫
ઇન્દ્રિયો અંતઃકરણને અનુભવ
પહોંચ્યાનું ..... લોયા.૭
ઇન્દ્રિયોની ક્રિયા શુદ્ધિનું ..... ગ.પ્ર.૮
ઇન્દ્રિયોની ચંચળતા ટાળ્યાનું ... લોયા.૮
ઇયળ ભમરીનું ..... કારિ.૧
ઈર્ષ્યાના રુપનું ..... સારં.૮
ઊંધી સમજણનું ગ.મ.૧૮
ઉપાસનાની વિક્તીનું ..... ગ.અં.૩૮
ઉપાસનાની વિક્તીનું ..... લોયા.૧૧
ઉપાસના વતે આત્મદર્શનનું .... ગ.અં.૩૬
ઉપાસનાના બળનું ..... ગ.પ્ર.૫૬
ઉપાસનાની દ્રઢતાવાળાનું ..... પંચા.૬
ઊત્કૃષ્ટ ગુણની પ્રાપ્તિનું ..... ગ.અં.૨૪
ઊકાખાચરનું ગ.મ.૨૫
ઉપશમનું અમ.૩
ઊપાસના રુપી વહાણનું ..... ગ.પ્ર.૬૧
કરામતનું ..... ગ.અં.૧૨
કરોળિયાની લાળનું વર.૧૮
કર્મમાત્ર ભક્તિરૂપ થયાનું ગ.મ.૧૧
કલ્યાણકારિ અસાધારણ
સાધનનું ..... ગ.અં.૩૬
કલ્યાણના જતનનું ..... ગ.પ્ર.૩૫
કપાળમાં બળબળતા ડામનું .... ગ.પ્ર.૪૪
કપટી નિષ્કપટીનું ..... લોયા.૪
કપટનું ..... લોયા.૧૬
કલ્યાણનું મોટુ સાધન ગ.મ.૧૨
કલ્યાણની ઇચ્છા હોય તેને ..... ગ.અં.૭,
સારં.૧૦, ગ.મ.૨૭, વર.૧૨
કલ્યાણકારી ગુણ આવવાનું ..... ગ.પ્ર.૭૭
..... સારં.૨,૧૮
કલ્યાણના ચાર સાધનનું ગ.મ.૩૫
કલ્યાણ ન થવાનું કારણ ગ.મ.૬૦,
૬૩,૬૮, વર.૧૧, અં.૧૨
કલ્યાણ -અકલ્યાણનું ..... ગ.પ્ર.૭૨,
૭૫ પં.૭, ગ.મ.૨૧
કલ્યાણના હેતુઓ ..... ગ.પ્ર.૧૪,
વર.૧૦, ગ.પ્ર.૭૭, ૭૮
સારં.૧૩, ગ.મ.૩૨
ગ.અં.૨૭,૩૭
કલ્યાણના માર્ગમાં ભેદનું કારણ ... લોયા.૪
કલ્યાણના માર્ગમાં મોટુ વિઘ્ન ..... અં.૩૬,
..... ગ.મ.૨૬
કલ્યાણનું પરમ કારણ ..... કારિ.૧૦
કલ્યાણને અર્થે ત્રણ અંગ ગ.મ.૬૨
કલ્યાણની શાસ્ત્રીય રીતિ ..... ગ.પ્ર.૭૧
કાકાભાઈના પ્રશ્નોનું ..... ગ.પ્ર.૭૦
કાગદી લીંબૂ ચૂસવાનું ગ.મ.૧૬
કાચબાની જેમ વૃતિ સંકોચનું .. ગ.મ.૩૯
કાચર અને શુરવીર ભક્તનું ... ગ.મ.૬૨
કાયસ્થના અવિવેકનું ..... ગ.અં.૧૪
કાગળ લખ્યાનું ગ.મ.૧૯
કાર્ય કારણનું ..... લોયા.૨
કાખના મુવાળાનું ગ.મ.૩૫
કારણ શરીર ટાળ્યાનું ..... કારિ.૧૨
કિડિયારાનો રોગનું ..... ગ.પ્ર.૧૮
કીર્તન ગાવા ન ગાવાનો વિવેક ... લોયા.૬
કુપાત્રને સમાધિ થયાના
કારણનું વ.૧૪
કુશાગ્ર બુદ્ધિ વાળાનું ..... ગ.પ્ર.૫૦
કુતરાના ગલુડિયાનું ..... સારં.૧
કૂંચીનુ ગ.મ.૪૨
કેવલ બ્રહ્મની મૂર્તિઓ છે તેનું . ગ.મ.૬૩
ક્રોધનું ..... લોયા.૧
ગ.અં.૩૪
કંગાલના દ્રષ્ટાંતે સાચા
ત્યાગીનું ..... ગ.પ્ર.૩૬
કૃતઘ્ની સેવકરામનું ..... ગ.પ્ર.૧૦
ખરા ભક્તનું ..... ગ.અં.૨૫
ખડ ખાવાનું ..... કારિ.૩
ખાર ભૂમિમાં બીજ નાંખ્યાનું ... ગ.પ્ર.૨૫
ખાર ભૂમિનું ..... સારં.૧૮
ખીલાના દ્રષ્ટાંતનું ..... ગ.પ્ર.૩૨
ખોટનું વર્ણન ..... ગ.પ્ર.૫૬
ગ.પ્ર.૨૪,૩૧
ગણતરીના હરિભક્તોનું ..... ગ.અં.૩૩
ગમે ન ગમે ..... ગ.પ્ર.૩૭,
ગ.અં.૨૫,૨૬
ગરીબ હોય ને ..... ગ.અં.૨૫

ગરીબના અપમાનનું ફળ ..... ગ.પ્ર.૬૨
ગરીબને દુઃખવવાનું ફળ ..... ગ.પ્ર.૭૨
ગરોળીના દ્રષ્ટાંતનું ગ.મ.૫૭
ગુણના વેગનું ..... ગ.પ્ર.૫૮
ગુણ આવવાનો હેતુ ..... લોયા.૬
ગુણની પ્રવૃત્તિ તથા નિવૃતિનો હેતુ સારં.૯
ગુરૂપરંપરાનું વર્ણન વ૨.૧૮
ગુણાતીત સ્થિતિનો હેતુ ..... પ્ર.૪૨
ગૃહસ્થ હોય તે પણ ..... ગ.પ્ર.૩૮
ગૃહસ્થ નિર્વાસનિકની શ્રેષ્ઠતા ..... ગ.પ્ર.૧૪
ગૃહસ્થ થવું કે સાધુ ..... ગ.અં.૨૯
ગોપાળાનંદ સ્વામીની પ્રસંશા ગ.મ.૫૬,૬૨
ગ.અં.૩૩
ગોળો જાલ્યાનું ગ.મ.૬૬
ગોબરી સમજણનું ..... સારં.૪
ઘાટના ડંસ બેઠાનું ..... ગ.પ્ર.૩૦
ઘાટ કોને કહેવા ? ..... ગ.પ્ર.૩૮
ઘાટ ટાળવાનો ઉપાય ..... લોયા.૬
ગ.પ્ર.૪૪, સારં.૧૨
ઘાટ વિષે ..... ગ.અં.૬
ગ.મ.૩૩
ચટકીના વૈરાગ્યનું ..... કારિ.૭
ચતુર્વ્યુહની વાતનું ..... ગ.પ્ર.૬૬
ચમત્કારી આખ્યાનનું ..... ગ.અં.૧૭
ચમત્કારી ધ્યાનનું અમ.૧
ચરિત્ર રૂપી જાળનું ..... ગ.પ્ર.૩૮
ચમક પાણોને લોઢુ ..... ગ.અં.૮
ચાળા ચૂથતો ફરે તેનું ..... ગ.પ્ર.૨૩
ચાળે ચઢી જવાનું ગ.મ.૫૨
ચાર પ્રકારના કુસંગીનું ..... ગ.પ્ર.૪૮
ચાર પ્રકારના મોટા પુરૂષનું વ૨.૩
ચાર પ્રકારની નિષ્ઠાવાળા
લક્ષણનું ..... ગ.પ્ર.૪૭
ચાર પ્રકારની મુક્તિનું ..... ગ.પ્ર.૪૩
ચાર પ્રકારની વાણીનું ..... સારં.૬
ચાર શાસ્ત્રે કરીને ભગવાનને
જાણ્યાનું ..... ગ.પ્ર.૫૨
ચાર શાસ્ત્રે કરીને ભગવાનને
જાણ્યાનું વ૨.૨
ચિતના સ્વભાવનું ગ.મ.૬
ચિમનરાવજીના પ્રશ્નનું વ૨.૬
ચિત્તના વિરોધનો ઉપાય ..... ગ.પ્ર.૨૫
ચિત્તનું રૂપ ..... કારિ.૪
ચિદાકાશનું ..... ગ.પ્ર.૪૬
ચોરને કાંટો વાગ્યો તેનું ..... ગ.પ્ર.૭૦
ચૈતન્ય મૂર્તિ પાર્ષદ ..... ગ.પ્ર.૭૧/૩૭
ચંચળ થવાનો ઉપાય ..... લોયા.૮
છ પ્રકારના નિશ્ચયનું ..... લોયા.૧૨
છ સદ્‌ગુરૂઓના પ્રશ્નોનું ગ.મ.૬૬
છાયાના દ્રષ્ટાંતે ધ્યાનનું ..... ગ.અં.૩૭
જગતના વિમુખ જીવોનું ગ.મ.૧૭
જગતના લોચાનું ગ.મ.૫૦
જળના ફુવારાનું વ૨.૪
જનકની સમજણનું વ૨.૨૦
જન્મ ભૂમિની વાસનાનું ..... ગ.પ્ર.૩૭
જન્મ મરણ નિવૃત્તિનું ..... સારં.૧૧
ગ.મ.૧૦
જાણપણારૂપ દરવાજાનું ..... ગ.અં.૯
જીવ પરમેશ્વરના અંશ નથી.... ગ.અં.૧૦
જીવના નાશનું ..... ગ.અં.૧૨
વ૨.૧૧
જીવના કલ્યાણનું વ૨.૧૦
ગ.અ.૭
જીણાભાઈ દીલગીર થયા, તેનું . લોયા.૪
જીવ અને મનની મિત્રતાનું ..... ગ.અં.૬
જીવ દેહમાં કેમ રહ્યો છે
તેની વિગતનું ..... ગ.અં.૪
જીવ અને સાક્ષીના જાણપણાનું કારિ.૪
જીવનદોરી રૂપ વાત ગ.મ.૨૮
જીવનદાર વાત ગ.મ.૧૩
જીવ અતિ સમર્થ વાત ..... ગ.પ્ર.૫૭
જીતેન્દ્રિય પુરૂષનું લક્ષણ વ૨.૧૭
જીવ દેહ દેહ પ્રત્યે એક છે કે ... ગ.પ્ર.૧૩
જીવના નાશ નું વ૨.૧૧
ગ.અં.૧૨
જીવ નું જાણપણું ..... કારિ.૪
જેના હૈયામાં ભક્તિ હોય તેનું ગ.પ્ર.૧૫
જેનો જીવ અતિ બળિયો હોય ગ.મ.૬૩
ઝીણાભાઈની પ્રસંશાનું ..... ગ.અં.૧
ડારા દેનાર ભીમસેનનું ..... ગ.પ્ર.૬૯

ઢોર લાંધણનું ગ.મ.૮
તત્ત્વવના લક્ષણ તથા ઉત્પતિનું . ગ.પ્ર.૧૨
તત્ત્વે કરિ ભગવાનને જાણ્યાનુ . ગ.પ્ર.૬૩
તત્ત્વ જડ છે કે ચૈતન્ય ? તેનું ગ.મ.૩૪
તપના આદેશનું ..... કારિ.૧૦
ત્યાગના રૂપનું ગ.મ.૫૭
ત્યાગ નભવા ન નભવાનું કારણ . ગ.અં.૨૯
ત્યાગી પાપીનું લક્ષણ ..... ગ.પ્ર.૩૬
ત્યાગીમાં મોટેરાનું લક્ષણ ગ.મ.૬૧
ત્યાગીનું સાચુ લક્ષણ ..... ગ.પ્ર.૧૪
૩૬,૩૮
ત્યાગી અને ગૃહસ્થની શોભાનું ગ.મ.૫૨
ત્યાગીને પ્રવૃત્તિ ઘટે કે નહિ ?
તેનું વ૨.૧૭
ત્યાગીને બે કુલક્ષણનું ..... ગ.અં.૧૯
તીર્થક્ષેત્રનુ પાપ ગ.મ.૨
તેજના પુંજનુ ગ.મ.૧૩
ત્રણ પ્રકારના આશરાનું ..... ગ.પ્ર.૩૩
ત્રણ પ્રકારના વૈરાગ્યનું ..... ગ.પ્ર.૨
લોયા.૧
થોરના ઝાડનું ગ.મ.૩૨
દયા અને સ્નેહનું ..... ગ.અં.૩
દયાળુ પ્રકૃત્તિનું ગ.મ.૨૮
દરિદ્રપણામાં પુર્વના ભોગ સાંભરે
તેનું ..... ગ.અં.૩૭
દરિદ્રનું ગ.મ.૭
દર્પણ તુલ્ય વાર્તાનું ..... ગ.પ્ર.૪૭
દર્શન કર્યાની રીતનું ..... સારં.૨
દર્શન વીસરવા ન વીસરવાનો હેતુ સારં.૫
દર્શન કોઈ કાળે ન થવાનું
કારણ વ૨.૧૫
દર્શનાદિકનો યથાર્થ મહિમા ..... સારં.૬
દાસના લક્ષણનું ..... ગ.પ્ર.૧૪
દાખડો સફળ કર્યાનું ..... ગ.પ્ર.૧૮
દિવ્યભાવ અને મનુષ્યભાવ ..... લોયા.૮
દિવ્યભાવ વર્ણન ..... પંચા.૪
દીવા જેવા સત્પુરુષ વ૨.૩
દુઃખિયો ..... ગ.અં.૩૪
દુર્લભમાં દુર્લભ ..... લોયા.૬
દુધમાં સર્પની લાળ વ૨.૧૨
ગ.અં.૧૨, ૧૯,લો.૧૭
દુર્વાસાના તામસી સ્વભાવનું .... સારં.૧૮
દુષ્ટ અને સાધુના ધર્મનું ..... ગ.પ્ર.૬૯
દુષિત બુદ્ધિનું ..... ગ.પ્ર.૩૫
દેશકાળાદિકના પ્રધાનપણાનું ... ગ.પ્ર.૭૮
દેશકાળે એકાંતિક ધર્મ રહ્યાનું ગ.અં.૧૩
દેશકાળાદિકે કરીને પરાભવ ન
પામે તેનું ..... લોયા.૧૩
દેહ, કુસંગ અને પુર્વ
સંસ્કારનું ..... ગ.પ્ર.૫૮
દેહરૂપી ડગલાનું ..... ગ.પ્ર.૪૪
દેહ છતા કલ્યાણનું ..... લોયા.૨
દેહના દોષનું ..... કારિ.૩
દેહના ગુણે વર્તાવનુ ..... સારં.૨
દેહને નિયમમાં કરવા ગ.મ.૩૩
દેહ મુક્યા સમે સામર્થીનું ..... ગ.પ્ર.૭૭
દેહાત્મબુદ્ધિ થયાનું કારણ ..... ગ.પ્ર.૫૬
દેહાત્મબુદ્ધિનો દોષ ..... ગ.પ્ર.૨૩
દૈત્ય થયાનું કારણ ..... ગ.અં.૨૨
દૈત્યના કલ્યાણનું કારણ ..... ગ.અં.૩૫
દૈવી તથા આસૂરીને ઓળખ્યાની
રીત ..... ગ.અં.૩૯
દેહ મુક્યા સમે સારી નરસી
સ્થિતિનું ..... ગ.પ્ર.૭૭
દૈવી આસુરી જીવના લક્ષણનું .. વ૨.૭
દૈવી આસૂરી જીવના લક્ષણનું .. ગ.મ.૧૪
દૈવી આસૂરીને ઓળખ્યાનું ..... ગ.અં.૧૪
દૈવી આસૂરી થયાના હેતુનું ... વ૨.૧૫
દોષ ટાળવાનો ઉપાય ..... લોયા.૧૬,
કારિ.૩
દોષબુદ્ધિનું પળ વ૨.૧૨
દંભનું લક્ષણ ..... ગ.અં.૨૬
ગ.પ્ર.૫૨
દંભ ક્યારે કળાય ..... લોયા.૫
દ્રઢાવનું ..... ગ.પ્ર.૫૫
દ્રઢ નિશ્ચયનું ફળ વ૨.૫
દ્રઢ વિશ્વાસનું કારણ ..... ગ.પ્ર.૭૮
દ્રોહ થયાનું કારણ ..... લોયા.૧૭
દ્રોહનું કારણ તથા નિવારણ ગ.મ.૪૦
દ્રોહ મોટો અપરાધ ..... ગ.પ્ર.૭૧

દ્રોહનું ફળ ..... ગ.અં.૧૨,૨૨
વર.૧૧, મ.૨૮, ૬૩
દ્રોહનું પાપ ..... ગ.અં.૩૫
દ્રોહ તે શુ વર.૨
ધર્માદિક ચારને ઉપજ્યાના
હેતુનું ..... લોયા.૯
ધર્મમાં ભક્તિ સરખા ગૌરવનું .. ગ.અં.૨૧
ધર્માદિકનુ બળ વૃદ્ધિ પામ્યાનું . ગ.પ્ર.૨૯
ધોબીના કુતરાના દ્રષ્ટાંતનું .... કારિ.૭
ધર્મવાળાનું લક્ષણ ..... સારં.૧૦
ધર્મમાંથી આપતકાળે ન પડવાનું ... ગ.અં.૨૪
ગ.પ્ર.૫૪
ધર્મમાંથી ન પડવાનું ..... સારં.૧૩
વર.૩, ગ.મ.૪,૧૫, ગ.અં.૩૬
ધર્મમાં દ્રઢ રહેવાનો ઉપાય ..... ગ.પ્ર.૫૪
ગ.મ.૧૬
ધર્મની અપેક્ષા ..... ગ.પ્ર.૧૯
ધર્મમાં બે અંતરાય ..... ગ.અં.૨૬
ધર્મનું પુણ્ય નાશ વર.૧૪
ધીરજ અડગ ક્યારે રહે ..... ગ.પ્ર.૬૧
ધીરજ અડગ ક્યારે ન રહે ..... ગ.પ્ર.૨૫
ધ્યાન ક્યારે કરવું ..... સારં.૧૨
ધ્યાનમાં વિવેક ..... લોયા.૧૧
ધ્યાનની યુક્તિ ..... ગ.પ્ર.૩૨
નટની માયાનું ..... પંચા.૭
નરક જેવા સુખનું વર.૧૬,૧૯
નરનારાયણના તપનું ..... કારિ.૫
નરનારાયણ પધરાવ્યાનું ગ.મ.૨૨
નપુંસકનું ..... ગ.પ્ર.૧૭
વર.૧૨
નરકની પ્રાપ્તિ કોને ગ.મ.૧૧,૪૯
ગ.પ્ર.૪૨, પંચા.૨
નવા આદરવાળાનું મ.૫૯
નરકના દ્વારનું ..... ગ.પ્ર.૭૮/૨૬
નારાયણ અને મુક્તના ભેદનું . લોયા.૧૩
નાદાર ન થવાનું ગ.મ.૧૨
નારદજી જેવી ઈર્ષ્યાનું ..... ગ.પ્ર.૪
નાસ્તિક અને શુષ્કવેદાંતિનું ... ગ.મ.૧૮
નાહી ધોઈ પૂજા કર્યાનું અમ.૨
નાથ ભક્તની પ્રસંશાનું ગ.મ.૫૯
નાસ્તિક કોને કહેવાય ..... ગ.પ્ર.૪૮,૭૮
નાસ્તિકનું લક્ષણ ..... સારં.૧૩
કારિ.૨,૧૦, ગ.મ.૬,૧૮
નાસ્તિક પણાનો હેતુ ..... ગ.પ્ર.૬૮
નિત્ય અને નિમિત પ્રલયનું ..... ગ.પ્ર.૧૨
નિયમ વર.૧૮
ગ.અં.૩૪
નિરાકાર નિષેધ ..... ગ.પ્ર.૬૬,૭૧
નિર્ગુણ સ્વરૂપ સંત ગ.મ.૧૪
નિર્ગુણ કોને કહેવાય ? ગ.મ.૮
નિર્ગુણભાવનુ ..... કારિ.૮
નિર્દોષ થવાનો ઉપાય ..... ગ.પ્ર.૨૪
નિર્ભય થવાનું વર.૧૨
નિર્માની સાધુનો ધર્મ ..... ગ.પ્ર.૬૨
નિયમ, નિશ્ચય ને પક્ષનું ગ.મ.૬૧
નિયમ રૂપી પાંજરાનું ..... પંચા.૩
નિર્ગુણભાવનું ..... ગ.પ્ર.૨૬
નિર્વાસનિક થયાના હેતુનું ..... ગ.પ્ર.૭૩
નિર્વિકલ્પ સમાધિનું ગ.મ.૧૪
વર.૧
નિર્વિકાર રહ્યાનું ..... લોયા.૧૦
નિર્વિઘ્ન ભક્તિનું ગ.મ.૩૨
ગ.અં.૫
નિષ્કામી વર્તમાનનું ગ.મ.૩૩
નિષ્કામભાવે સત્સંગ કર્યાનું .... ગ.પ્ર.૭૦
નિષ્કામીને અધિક પ્રાપ્તિનું ..... ગ.અં.૫
નિશ્ચય ટળ્યા ન ટળ્યાનું ..... સારં.૧૩
નિશ્ચયરૂપી ગર્ભના જતનનું ગ.મ.૧૦
નિશ્ચય વડે મોટપપનું ગ.૫૨.૩૧
નિષ્કુળાનંદ સ્વામીની પ્રસંશાનું .... ગ.અં.૨૬
નિર્વાસનિક નું લક્ષણ ..... ગ.અં.૧૮
નિર્વાસનિક પર પ્રસન્નતા ગ.મ.૫૦
નિર્વિકલ્પ સમાધિ ..... ગ.પ્ર.૨૫
નિર્વિકલ્પ સમાધિવાળો કોણ ..... ગ.પ્ર.૪૦
મ.૧૦
નિર્વિકલ્પ સમાધિવાળા મુક્ત ..... ગ.પ્ર.૩૯
નિર્વિકલ્પ સ્થિતિવાળાના વચન .... ગ.પ્ર.૪૨
નિર્વિકાર રહ્યાનો ઉપાય ..... લોયા.૧૦
નિવૃત્તિવાળા ત્યાગીને બંધન વર.૧૭
નિશ્ચય અડગ ક્યારે થાય ..... ગ.પ્ર.૭૦

નિશ્ચય ..... કારિ.૧, લોયા.૧૨,૧૮, ગ.પ્ર.૭૫
નિશ્ચયમાં સંશયનું કારણ ..... પંચા.૪
નિશ્ચય મહિમા સહિત ..... વર.૧૨,લો.૩
નિશ્ચય સહિત-રહિતના ઘાટ ..... ગ.પ્ર.૭૨
નિશ્ચય પરિપક્વ હોય તેનું લક્ષણ . ગ.પ્ર.૬૩
નિશ્ચયનું ફળ ..... ગ.પ્ર.૬૨,૭૮
નિષ્કપટીનું લક્ષણ ..... લોયા.૫
નિષ્કામપણુ એક રહે તો ..... લોયા.૬
નિષ્કામી થવાના ઉપાયનું ..... લોયા.૬
નિષ્કામ ભક્ત ..... ગ.પ્ર.૪૩ ગ.અં.૫,૨૮
નૈમિષારણ્યક્ષેત્રનું ..... સારં.૭
પતિવ્રતા અને શૂરવીરપણાનું ... ગ.મ.૫
પતિવ્રતાની ટેકનું ..... ગ.અં.૧૬
પરમ કલ્યાણનું ગ.મ.૧૯
પરમ ભાગવત સંતનું ગ.મ.૨૩
પરોક્ષ જેવુ પ્રત્યક્ષના માહાત્મ્યનું ગ.મ.૨૧
પક્ષ રાખ્યાનું ગ.મ.૬૦
પરમેશ્વરના સમાવડીયાનું ગ.મ.૧૮
પતિવ્રતાનું અંગ ..... ગ.મ.૧,લો.૨
પતિવ્રતાની ભક્તિનું ..... ગ.પ્ર.૨૬
પર્વતભાઈની પ્રસંશાનું ..... ગ.અં.૨૨
પક્ષ રાખવામાં વિવેકનું ગ.મ.૫
પાટો ગોઠ્યાનું ..... ગ.અં.૧૫
પાડા ખારનું ..... કારિ.૯
પાણીનો ઘડો ઢોળ્યાનુ ..... ગ.પ્ર.૨૩
પાણીની સેરનું ગ.મ.૨
પાતાળ સુધી પૃથ્વી ફાટ્યાનું ... ગ.મ.૪૭
પિતરાઈ દાવાનું ગ.મ.૨૫
પુરૂષ પ્રયત્ન અને પ્રભૂ કૃપાનું . સારં.૧૧
પુરૂષોત્તમભટ્ટના પ્રશ્નનું ગ.મ.૬૪
પુરૂષ પ્રયત્ન કલ્યાણનું સાધન . ગ.મ.૧૨
પુરૂષ તથા પુરૂષોત્તમના ભેદનું ગ.મ.૩૧
પૂછલેલ ઢોરનું ગ.મ.૧૩
પોલા પાણનું ..... ગ.પ્ર.૫૬
પંપાળી રાખે, તેનું ..... લોયા.૬
પાંચ વાર્તાના અનુસંધાનનું ..... ગ.અં.૩૦
પાંચ ખાસડાનું ..... સારં.૧૦
પ્રકૃતિ મરોડ્યાનું ..... ગ.અં.૩૫
પ્રત્યક્ષ ગુરૂરૂપ હરિનું ..... ગ.અં.૨
પ્રમાદ અને મોહનું ..... સારં.૧૪
પ્રકૃતિ ટાળવાનો ઉપાય ગ.મ.૩૭
પ્રકૃતિ સારી-નરસી થવાનો હેતુ ... લોયા.૮
પ્રગટ થવાની રીત ગ.મ.૧૩
પ્રગટપણું ..... ગ.પ્ર.૩૭,૫૬
પ્રત્યક્ષ પરોક્ષરૂપનું વર્ણન વર.૧૮
પ્રત્યક્ષ નિષ્ઠાનું ફળ ..... ગ.પ્ર.૯
પ્રભાશંકરની પ્રસંશા ..... ગ.અં.૧
પ્રવૃત્તિ છતા નિવૃતિ ..... ગ.અં.૨૧
પ્રસન્ન કરવાનો ઉપાય ..... ગ.પ્ર.૫૪,૨૧ ગ.મ.૨૫
પ્રારબ્ધ રૂડા થવાનો હેતુ ..... ગ.પ્ર.૫૮
પ્રીતિ કરવામાં વિવેક ..... પ્ર.૪૨ ગ.મ.૫૭
પ્રીતિ આત્માને સજાતિ ગ.મ.૪૩
પ્રીતિના મૂળ ઊંડા ..... સારં.૧૬
પ્રીતિ ઉપજ્યાનો હેતુ ..... ગ.પ્ર.૪૪
પ્રીતિ ન થવાનું કારણ ..... ગ.અં.૧૪
પ્રીતિ અચળ રહેવાનો હેતુ ..... ગ.અં.૧૩
પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપમાં નિષ્ઠાનું ..... ગ.પ્ર.૯
પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિની સમાલોચનાનું ..... ગ.પ્ર.૩૧
પ્રત્યક્ષ અને માનસી = બે પ્રકારની પુજાનું ..... સારં.૩
પ્રારબ્ધ, કૃપા અને પુરૂષ પ્રયત્નનું ..... ગ.પ્ર.૨૯
પ્રેમના લક્ષણનું ..... કારિ.૧૧
પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષનું વર.૧૮
ફાટેલ લંગોટી અને તુંબડીનું .. ગ.મ.૪
બળ પામવાનું ગ.મ.૬૩
બળબળતા ડામનું ..... ગ.પ્ર.૪૪
બળી રાજાનું ..... ગ.પ્ર.૬૧
બાહ્ય દ્રષ્ટિ અને આત્મદ્રષ્ટિ .... સારં.૧૦
બાહુબળે તથા નાવમા બેસી સમુદ્ર તરવાનું ..... ગ.પ્ર.૩૭
બાળકના હાથમા ચિંતામણી છે તેનું ..... ગ.પ્ર.૨૪
બાધિતાનુવૃત્તિનું ગ.અ.૪
બાઈ-ભાઈનુ પરસ્પર માહાત્મ્યનું ... ગ.અં.૨૪

બુદ્ધિવાળાનું ..... પંચા.૧
બુદ્ધિ-ઈન્દ્રિયો સૃજ્યાનું પ્રયોજન .. કારિ.૧
બુદ્ધિ દૂષિત થવાનું કારણ ..... ગ.પ્ર.૩૫
ગ.પ્ર.૭૩,૭૫, સારં.૨,૧૫,
ગ.મ.૧૯, ગ.અં.૧
બુદ્ધિ મલિન થવાનો હેતુ ..... ગ.પ્ર.૫૫
બુદ્ધિમાં પ્રકાશ તથા અંધકારનો
હેતુ ..... લોયા.૬
બુદ્ધિમાનના લક્ષણ ..... ગ.પ્ર.૭૩,
પંચા.૧,૩, ગ.મ.૧૧,૧૪
બુદ્ધિ શાપિત થયાનો ટાળવાનો
ઉપાય ..... કારિ.૨
બે સેનાનું ગ.મ.૨૨
બે વાતે બગાડનું ગ.મ.૧૨
બ્રહ્માંડ બ્રહ્માંડ પ્રત્યે કલ્યાણની
રીતનું ..... લોયા.૪
બ્રહ્મ સ્વરૂપ પ્રતીનું ગ.મ.૪૩
બ્રહ્માંડરૂપી ગામો અને તેના
પટેલોનું ..... પંચા.૪
બ્રહ્મમય દેહ પામ્યાનું ..... ગ.પ્ર.૧
બ્રહ્મ રાક્ષસનો દેહ પામ્યાનું ..... ગ.પ્ર.૧૮
બ્રહ્મરૂપ થવાનો ઉપાય ગ.મ.૩૧,૫૦
ગ.અં.૧૦, સારં.૯
બ્રહ્મર્ષિનું લક્ષણ ..... ગ.અં.૨૭
બ્રહ્મહત્યા તુલ્ય પાપ ..... ગ.પ્ર.૭૨
બ્રહ્માદિકમાં પ્રવેશનું ગ.મ.૩૮
બ્રહ્માંડ અણુસમાન ગ.મ.૪૨
ભક્તના અવિવેકનું વચ.૧૮
ભક્તને મોટા વિઘ્નનું ..... ગ.અં.૮
ભક્તિમાંથી બે પ્રકારે પાડ્યાનું ગ.અં.૨૮
ભક્તભેળી મૂર્તિ જાય છે, તેનું . કારિ.૧૧
ભક્તને સુખ દુ:ખકારણનું ..... ગ.પ્ર.૩૪
ભગવાનમા પ્રવેશનું ગ.મ.૩૮
ભગવાનના સ્વરૂપના યથાર્થ
જ્ઞાનનું ગ.અ.૩૭
ભગવાનના માર્ગમાથી પડ્યાનું . ગ.અં.૨૮
ભગવાનના સ્વરૂપમા તત્ત્વોનું ગ.મ.૧૭
ભગવાનની મૂર્તિમાં હેત થયાનું સાર.૨
ભગવાનનુ નિર્ગુણ સુખ
કેમ જણાય ? વચ.૯
ભગવાન અક્ષરધામ સહિત
વિરાજે છે. ..... ગ.પ્ર.૭૧
ભગવાનની પેઠે સેવવા
યોગ્ય સંતનુ ..... ગ.અં.૨૬
ભગવાનમા આસક્તિવાળાના
લક્ષણનું ગ.મ.૨૯
ભગવાનને વિષે જ વાસના
રહ્યાનું ..... ગ.અં.૩૪
ભગવાન અને માયિક
આકારના ભેદનું ગ.મ.૪૯
ભગવાનમા માયા ન સમજવાનુ વચ.૫
ભગવાનની ઈચ્છા એ જ
પ્રારબ્ધનું ગ.અ.૧૩
ભગવાને કળ ચઢાવ્યાનું ..... ગ.પ્ર.૩૪
ભક્તનું લક્ષણ ગ.મ.૧૦,
૨૬,૬૦
ભક્ત ન્યૂનનું લક્ષણ ..... સારં.૧૫
ભક્ત પાકાનું લક્ષણ ગ.મ.૪૪
ભક્ત પુરાનું લક્ષણ ગ.મ.૨૬,
ગ.પ્ર.૭૨
ભક્ત પ્રાકૃતનું લક્ષણ ..... ગ.પ્ર.૧૪
ભક્ત યથાર્થનું લક્ષણ ગ.મ.૫૭
ભક્ત શૂરવીરનું લક્ષણ ..... લોયા.૨૦
ગ.મ.૨૨
ભક્ત નિર્માની લક્ષણ ..... ગ.પ્ર.૫૬
ભક્ત સમર્થનું લક્ષણ ..... ગ.પ્ર.૨૭
ભક્ત સાચાનું લક્ષણ ગ.મ.૩૮
ભક્ત ખરાનું લક્ષણ ..... ગ.અં.૨૫
ભક્ત કાયરનું લક્ષણ ગ.મ.૨૨
ભક્ત પરિપૂર્ણનું લક્ષણ ..... કારિ.૬
ભક્ત શ્રેષ્ઠનું લક્ષણ ..... ગ.પ્ર.૩૧
ભક્ત અપક્વનું લક્ષણ ..... ગ.પ્ર.૩૧
સારં.૧૫
ભક્ત થવાનો ઉપાય ..... ગ.પ્ર.૪૯
ભક્તના દર્શનનું ફળ ..... ગ.પ્ર.૩૭
ભક્તના અવગુણનું ફળ ગ.મ.૧૧
ભક્તની સેવાને દ્રોહનું ફળ ગ.મ.૪૦
ભક્તની સેવાનું ફળ ગ.મ.૨૮
ભક્તને અસૂર જાણવાનો હેતુ ગ.મ.૪૦
ભક્તિનું લક્ષણ ..... લોયા.૧૪,

ગ.મ.૧૦, વ૨.૧૭, ગ.પ્ર.૪૦
ભક્તિ નિષ્ઠા ..... ગ.પ્ર.૪૭
ભક્તિ ઉપજ્યાનો હેતુ ..... ગ.પ્ર.૧૨
ગ.અં.૫, વ૨.૩
ભક્તિ ઉપજ્યાનો હેતુ ..... લોયા.૯
ભક્તિ દ્રઢ થવાનો હેતુ ગ.મ.૧૯
ભક્તિના બળનુ ..... ગ.પ્ર.૨૯,૭૨,
ભક્તિ વૃદ્ધિનો હેતુ ..... ગ.પ્ર.૫૩,૫૮
ભક્તિનું અધિકપણુ ગ.મ.૧૦,૨૬
વ૨.૩
ભક્તિનું ફળ ગ.મ.૧૦,
ગ.અં.૩૭
ભક્તિ નિષ્ઠાવાળાની ગતિ ..... કારિ.૧
ભક્તિના ખપવાળાનુ ..... ગ.અં.૨૭
ભક્તિવાનનું લક્ષણ ..... ગ.પ્ર.૧૫
ભક્તિ અને ભાગવત ધર્મ એક .... ગ.અં.૨૧
ભક્તિ ગમવા ન ગમવાનું ગ.મ.૫૨
ભક્તિના માનનું ..... ગ.પ્ર.૫૬
ભક્તિને આસુરી વ૨.૧૧
ભક્તિ વેશ્યાના જેવી ગ.મ.૧૯
ભક્તિ વ્યભિચારિણીના જેવું ..... ગ.અં.૧૬
ભક્તિમાર્ગમાં દૂષણનું ગ.મ.૬૫
ભક્તિમાં મોટુ વિઘ્ન ..... ગ.અં.૮,૩૩
ભક્તિના દૈવતનું ગ.મ.૧૦
ભક્તિ અને ઊપાસનાના ભેદનું ગ.પ્ર.૪૦
ભક્ત ધામમા જ જાય છે તેનું . ગ.પ્ર.૧૪,
૭૭, ગ.અં.૪,
ગ.મ.૬૬, લોયા.૩
ભગવાન અથવા સંત સદા પૃથ્વિમાં વ૨.૧૯
ભગવાનને સાધુના દ્રોહનું ફળ વ૨.૧૫
ભગવાન કે સંતના અભાવનું ફળ ગ.મ.૪૬
ભગવાનથી છેટુ રહે નહી ગ.મ.૩૩
ભગવાન કે સંતના દર્શન
સેવાનું ફળ ગ.મ.૬૩
ભગવાનને રાજી /કુરાજી કરવાનો . ગ.મ.૨૮
ભગવાનમાં એક સાથે પંચ
વિષયનું સુખ ગ.અ.૨૭
ભગવાનના દર્શનનું ફળ ગ.મ.૪૯
ભગવાનના સ્વરૂપનું જ્ઞાન ..... ગ.અં.૩૭
ભગવાન ને સંત એજ કલ્યાણ ગ.મ.૫૯
ભગવાન પણ રૂડું ના કરી શકે .. ગ.પ્ર.૭૨
ભજન નિર્વિઘ્ન થવાનું ..... ગ.અં.૬
ભજનનો દ્રઢાવ ન રહેવાનું ..... ગ.પ્ર.૫૫
ભજનનો મહિમા ગ.મ.૬૨
ભજન સ્મરણમાં સુખ ન આવવાનું ગ.પ્ર.૩૨,
ગ.અં.૧૫
ભાલચંદ્ર શેઠની પ્રસંશા ગ.મ.૫૯
ભૂંડા પાપન કર્મનો નાશ ..... ગ.અં.૧૪
ભૂંડુ થવાના કારણો ..... લોયા.૪,૬/૩,
ગ.પ્ર.૧૮, ગ.મ.૨૮,૪૦, વ૨.૧૨
મત્સરવાળાનું ..... કારિ.૬
મન જીત્યાનું ..... સા૨.૧
મનોમય ચક્રનું ..... સારં.૭
મન સાથે લડાઈના ફળનું વ૨.૧
મનન દ્વારા બ્રહ્મના સંગનું ગ.મ.૩૧
મનુષ્યભાવમા દિવ્યભાવનું ..... પંચા.૪
મરણદોરીનું ગ.મ.૪૬
મહિમા સહિત નિશ્ચયનું વ૨.૧૨
મહા મુર્ખનું ..... ગ.પ્ર.૫૫
મન નિર્વિષથી થયાનું ..... કારિ.૧૨
મન ના ગુણે કેમ વર્તવુ ..... સારં.૨
મન ના દોષનું ..... કારિ.૩
મન જીત્યાનો ઉપાય ..... ગ.અં.૧૧
ગ.પ્ર.૩૮, ગ.મ.૩૩
મનને જીવની મિત્રતાનું ..... ગ.અં.૬
મન મુખીનું ..... સારં.૧૩
મનોમય ચક્રની ધારાનું ..... સારં.૭
મયારામ ભટ્ટની પ્રસંશાનું ..... ગ.અં.૨૬
મલિન સંસ્કાર ટાળવાનો ઉપાય ... ગ.પ્ર.૫૮
મહા પાપીથી વધુ પાપીનું વ૨.૧૪,
ગ.અ.૨૧
મહા પાપીના લક્ષણનું ..... કારિ.૩
ગ.મ.૬
માંચા ભક્તનું ગ.મ.૩૮
મન દીધુ હોય તેના લક્ષણનું . ગ.પ્ર.૭૩
માન રૂપી હાડકાનું ગ.મ.૪૧
માયા સુખરૂપ કે દુ:ખરૂપ ? ... લોયા.૧૦
માન ટાળ્યાના ઊપાયનું ..... ગ.અં.૨૮
ગ.પ્ર.૫૬, લોયા.૧૬
માનસી પૂજાનું ..... ગ.અં.૨૩

માન કયાં સારૂ–નરસુ તેનું .... પંચા.૫
માહાત્મ્યજ્ઞાને સહિત નિશ્ચયનું . લોયા.૩
માહાત્મ્યના ઓથે પાપ કર્યાનું ગ.અં.૩૨
માહાત્મ્યરૂપી ખટાઈનું ..... ગ.પ્ર.૨૪
માહાત્મ્ય યુક્ત ભક્તિનું ..... ગ.અં.૫
માહાત્મ્ય સહિત નિશ્ચયનું ..... ગ.પ્ર.૭૨
માળા અને ખીલાનું ..... ગ.પ્ર.૩૨
મીનડીયા ભક્તનું ગ.મ.૫૭
મુર્તિ રૂપી પતંગનું વર.૪
મુક્તના ભેદનું ..... સાર.૧૭
મુગ્ધા, મધ્યા અને પ્રૌઢાનું ..... સારં.૧૫
મુર્ખની મુંઝવણનું ..... સારં.૧૮
મુર્ખની સમજણનું ગ.મ.૮
મિત્રના લક્ષણનું ..... ગ.અં.૨૧
મુક્તના ભેદના વર્ણનનું ..... સારં.૧૭
મુક્તાનંદ સ્વામીની પ્રસંશાનું ..... ગ.મ.૬૨, ગ.અં.૩૩, લોયા.૧૩, સારં.૩, ગ.મ.૧૮, ૨૭,૩૫
મુઝવણ મોટી ખોટ છે તેનું .... લોયા.૪
મોક્ષદ્વારનું ..... ગ.પ્ર.૫૪
મોટાને જાણે એવો થાય. ..... ગ.પ્ર.૫૮
મોટામા કસર જણાય છે તેના કારણનું ..... ગ.અં.૧૬
મોટા સાથે બને નહિ. વર.૧૬
મોહ ઉદય થયાનું ગ.મ.૧
મોટા પુરૂષ ચાર પ્રકારના વર.૩
મોટા પુરૂષના ગુણ ગ્રહણનું ફળ .. ગ.પ્ર.૫૮
મોટા પુરૂષ રાજીપાનું ફળ ..... ગ.પ્ર.૫૬
મોટા પુરૂષની સેવાનું ફળ ..... ગ.પ્ર.૫૫ વર.૩
મોટા પુરૂષનો રાજીપો મેળવવાની આજ્ઞા મ.૨૭
મંદિર બંધાવ્યાના હેતુનું ગ.મ.૨૭
મૃત્યુનો ભય ટાળ્યાનું ..... લોયા.૨
યવન સરખા જીવનું ગ.મ.૬
યાદવ અને ઊદ્ધવનું ..... સારં.૩
યુગના ધર્મ પ્રર્વત્યાનું કારણ ... સારં.૯
રસિક ભક્તનું ..... ગ.પ્ર.૨૬
રસિકમાર્ગ અને આત્મજ્ઞાનનુ .. ગ.મ.૩
રહસ્યનું ગ.મ.૫૦
રાજ નીતિનું ગ.મ.૧૨
રાજાના કામદાર જેવી બુદ્ધિનું . ગ.અ.૩૮
રૂચિનું ..... લોયા.૧૪
રોમાંચિત ગાત્રે ગદ્‌ગદ્ કંઠ .... સારં.૩
લીલા ચરિત્ર સંભારી રાખવાનુ . ગ.પ્ર.૩
લુક તથા હિમનું ગ.મ.૧૨
લંબકરણનું ..... ગ.અં.૧૪
વજની ખીલીનું ..... ગ.અં.૭
વણિકના નામાનું ..... ગ.પ્ર.૩૮
વણિકના નામાનું ..... સારં૧૮
વડ પિપળની ડાળનું ..... ગ.પ્ર.૧૩
વડવાઈનું અમ.૩
વધ્યા ઘટ્યાનું ..... ગ.પ્ર.૫૩
વધવા ઘટવાનું ..... ગ.પ્ર.૨૮
વાસના કુંઠિત થયાનું ..... લોયા.૧૬
વાસના નિવૃત્તિના ઉપાયનું ..... સારં.૫
વાસના નિવૃત્તિના ઉપાયનું ..... ગ.અં.૨૦
વાસનાનું ..... ગ.પ્ર.૧૧
વાસનિક ત્યાગી અને નિર્વાસનિક ગૃહીનું ગ.મ.૨૫
વાસુદેવ ભગવાનમા પ્રવેશનું .... ગ.અં.૩૩
વિષયરૂપી ધુળ ગ.મ.૪
વિચારને પામ્યાનું ..... પંચા.૧
વિધિ–નિષેધનું ..... ગ.પ્ર.૪૨
વિવેકનું ..... ગ.પ્ર.૧૬
વિવેકી–અવિવેકીનું ..... ગ.પ્ર.૬
વિશલ્યકરણ ઔષધિનું ગ.અ.૩૯
વિશ્વાસી, જ્ઞાની, પ્રીતીવાળો ને શુરવીરનું ..... લોયા.૨
વિષયની નિવૃત્તિના કારણનું ... સારં.૧
વિષય ખંડનનું ..... ગ.પ્ર.૧૮
વિક્ષેપ ટાળ્યાનું ગ.મ.૬૦
વિષય જીત્યાનું ગ.મ.૧૩
વિષયના અભાવનું ..... લોયા.૧૭
વીસ કોષના પ્રવાહનું ..... ગ.પ્ર.૨૫
વીસ વીસ વર્ષના બે હરિભક્તોનું ..... ગ.અં.૨૯
વેશ્યા જેવી ભક્તિનું ગ.મ.૧૯
વંદુના કીર્તનનું ગ.મ.૪૮
વૃંદાવન અને કાશીનું ..... ગ.અં.૧૦

વ્યવહાર રાખ્યાનું ગ.મ.૬૧
વ્યવહારિક બુદ્ધિનું ..... ગ.અં.૩૮
વૃતિના વેગનું ..... લોયા.૧૦
શરીર શરીરીનું ..... ગ.પ્ર.૬૪
શાપિત બુદ્ધિનું ..... કારિ.૨
શુળીનુ દુઃખ કાંટે ..... ગ.પ્ર.૭૦
શુકમુનિ બહુ મોટા સાધુ છે....કારિ.૩
શુષ્કવેદાંતના ગ્રંથ શ્રવણનું ગ.મ.૧૯
શ્રવણ, મનન, નિદિધ્યાસ
અને સાક્ષાત્કારનું ..... સારં.૩
શ્રદ્ધાનું ગ.મ.૧૬
શ્રીજી મહારાજની પ્રસન્નતાનું ... ગ.અં.૨૫
શ્વાન જેવા આસુરી જીવનું ..... ગ.અં.૩૮
સખી-સખાના ભાવનું ..... ગ.અં.૨૨
સગુણ-નિર્ગુણભાવ અક્ષરમાં છે,
તેનું ગ.મ.૪૨
સગુણ-નિર્ગુણભાવનું ..... કારિ.૮
સમાન વાસનાવાળા ત્યાગી-
ગૃહીનું ..... ગ.પ્ર.૧૪
સમાધિની રીતનું વર.૧૩
સડતાળાના રાંકનું ..... પંચા.૧
સવિકલ્પ નિર્વિકલ્પ નિશ્ચયનું ... લોયા.૧૨
સવિકલ્પ નિર્વિકલ્પ
નિશ્ચવાળાનાઘાટનું ..... ગ.પ્ર.૬૩
સવિકલ્પ નિર્વિકલ્પ સમાધિનું ... ગ.પ્ર.૪૦
સવિકલ્પ નિર્વિકલ્પ
સ્થિતિવાળાનું ..... ગ.પ્ર.૩૯
સત્ય શૌચાદિક ગુણ આવ્યાનું ગ.પ્ર.૬૨
સત્સંગમા કુસંગનું ..... ગ.પ્ર.૧૭
સદાય સુખિયા રહેવાનું ..... ગ.અં.૮,૩૮
સમાધિ વિના શાંતિનું ગ.અ.૧૧
સંપૂર્ણ સત્સંગ થયાનું ..... લોયા.૧
સર્પે કરડેલી આંગળીનું ..... ગ.પ્ર.૧૮
સરખી સેવાનું વર.૫
સર્વે અર્થ સિદ્ધ થયાનું ..... ગ.અં.૨
સર્વથી અધિક સત્સંગનું ગ.મ.૫૪
સત્સંગ થતા અંગ બંધાય છે. . ગ.અં.૨
સર્વથી મોટા પાપનું ..... ગ.અં.૨૨
સત્સંગી ને શું શું જાણવુ ?
તેનું વર.૧૮
સમર્થ થકા ઝરણાનું ..... ગ.પ્ર.૨૭
સમુદ્રમા નાંગળ નાંખ્યાનું ..... કારિ.૧
સમુદ્ર પાણી જેટલુ માં નું
દુધ ધાવ્યાનું ..... ગ.અં.૩૯
સત્પુરૂષના આશરાનું ફળ વર.૧૪
સત્પુરૂષના ગુણ આવવાનો હેતુ .... ગ.પ્ર.૬૭
સત્પુરૂષના દ્રોહનું ફળ વર.૧૪
સત્પુરૂષની સમજણ ..... લોયા.૧૧
સત્પુરૂષને ખરખરાનું કારણ ગ.મ.૪૬
સત્પુરૂષને તીર્થરૂપ વર.૧૪
સત્પુરૂષનો મહિમા ..... વર.૧૧,અં.૨
ગ.મ.૧૩
સત્પુરૂષનો મહિમા જાણ્યાનું સાધન વર.૧૧
સત્પુરૂષમાં દોષ ન આવવાનું કારણવર.૧૧
સત્પુરૂષમાં પ્રીતિનું ફળ વર.૧૧
સાકાર નિરાકાર નું ..... ગ.પ્ર.૪૫
સાકરના રસની મૂર્તિનું ..... પંચા.૭
સાધન અને સિદ્ધ દશાનું ગ.મ.૧
સાધુને સમદ્રષ્ટિ ન જોઈએ,
તેનું ગ.મ.૫
સાધુના સંગનું ફળ ..... ગ.પ્ર.૨૧
સાધુના છ લક્ષણ ..... અં.૩૫
સાધુના બત્રીસ લક્ષણ આવા. ..... ગ.પ્ર.૭૭
સાધુની ઓળખાણ વર.૧૯
સાધુની સેવાનું અને ભગવાનની
સેવાનું ફળ ..... ગ.અં.૩૫
સાધુનુ માહાત્મ્ય ને માર્ગ ન
સમજાણો હોય તેનું ..... ગ.અં.૩૫
સાધુનુ લક્ષણ ..... પ્ર.૪૪,અં.૨૭
સાધુને માન રહિત વર્તવાનો ઉપાય પ્ર.૫૬
સાધુનો ધર્મ ..... ગ.પ્ર.૬૯
સાધુપણું ન આવવાનું કારણ ..... ગ.પ્ર.૪૪
સાધુ (પાકા)નું લક્ષણ ગ.મ.૩૩
સાધુ પૂરો ન કહેવાનો હેતુ ..... પ્ર.૭૭
સાધુમાં ગુણ અખંડ રહે ..... સારં.૧૨
સાધુ (મોટા)નું લક્ષણ ગ.મ.૩૩
સાધુ રહેવા ન રહેવાનો હેતુ મ.૪૭
સાધુ રૂપે પ્રગટ થયાનું પ્રયોજન ... વર.૧૦
સાધુ રૂપે ભગવાનના લક્ષણ વર.૧૩
સાધુ (શ્રેષ્ઠ)નું લક્ષણ ..... કારિ.૩

સીતાજીની સમજણનું ..... ગ.અં.૧૧
સુષુમ્ણા નાડીનું ..... ગ.પ્ર.૬૫
સૂર્ય ચંદ્રના ધ્યાનનું અમ.૧
સોળ સાધનનું ..... ગ.અં.૨૪
સોનાના દોરાનું ..... ગ.અં.૨૧
સોનીની પેઢીનું ગ.મ.૫૫
સંતની ચરણ રજનું ..... ગ.પ્ર.૩૭
સંપ્રદાયની પુષ્ટિનું ગ.મ.૫૮
સંગ શુદ્ધિનું ..... લોયા.૬
સાંખ્યાદિકનું ..... ગ.અં.૩૮
સંતની મધ્યમા જન્મ ધર્યાનું ગ.મ.૪૮
સંતના દ્રોહથી ભગવાનના
દ્રોહનું ..... ગ.અં.૩૫
સંતની સેવાથી ભગવાનની
સેવાનું ..... ગ.અં.૩૫
સંતને રાજી-કુરાજી કર્યાના
ફળનું ગ.મ.૪૫
સંત જાણવાનો પ્રકાર મ.૨૩/૧
સંતતા આવવાનું કારણ ..... પ્ર.૨૭
સંત તુલ્ય પ્રાપ્તિ ..... સારં.૧૦
સંતના દર્શનનું ફળ મ.૬૩
સંત દ્રોહનું પાપ ..... અં.૩૫
સંત મધ્યે જન્મની ઈચ્છા ગ.મ.૪૮
સંતની પ્રાર્થનાનું ફળ ..... લોયા.૬/૧૪
સંત પ્રાપ્તિનું ફળ ગ.મ.૫૯
સંતની મર્યાદાનો હેતુ ..... પ્ર.૬૮
સંતની સેવાનું ફળ મ.૬૩
સંતની સ્થિતિ ..... અં.૯
સંત દર્શન ભગવદ દર્શન ..... સારં.૧૦
સંતનું બળ વધવા ઘટવાનું ..... પ્ર.૭૦
સંતનું રૂપ ..... પ્ર.૭૦
સંતને રાજી-કુરાજી કર્યાનું ફળ ... મ.૪૫
સંતને વિષે નાસ્તિકપણુ આવવાનો
હેતુ ..... પ્ર.૬૮
સંતનો મહિમા જાણવાનો ઉપાય ... પ્ર.૭૮
સંત માહાત્મ્ય ..... લોયા.૧૦,
મ.૧૪,૨૨,૫૯
સંત મહિમા ..... પ્ર.૨૭,૩૭
સારં.૧૦, લોયા.૬, મ.૪૫,૫૩
અં.૨૬,૨૭
સાંખ્યને યોગનિષ્ઠાનું ગ.મ.૨૪
સાંખ્યને યોગનું ..... પંચા.૨
સ્મૃતિ વિના ગાયું તે ન ગાયા
જેવાનું ..... ગ.પ્ર.૨૨
સ્વભાવ, પ્રકૃતિ કે વાસનાનું ... ગ.અં.૨૦
સ્વભાવ વિષે શત્રુપણુ રાખ્યાનું ગ.મ.૧૫
સ્થુળ, સુક્ષ્મ શરીરના તત્ત્વનું .. સારં.૧૪
સ્વરૂપ નિષ્ઠાનું ગ.મ.૯
સ્વરૂપ નિષ્ઠા અને ધર્મ
નિષ્ઠાનું ગ.મ.૧૬
સ્વભાવિક ગુણ વર્ત્યાનું ગ.મ.૩૯
સ્વભાવિક પ્રકૃતિ ટાળ્યાનું ગ.મ.૩૭
સ્વામી સેવક ભાવનું ..... ગ.પ્ર.૬૪
સ્વામી સેવક ભાવનું ગ.મ.૬૭
સ્નેહના રૂપનું ..... ગ.પ્ર.૪૪
સ્તુતિ નિંદાનું ..... લોયા.૧૭
સ્થિત પ્રજ્ઞાનું ગ.મ.૧૭
સ્થિતિના રહેવાનું ..... ગ.પ્ર.૨૩
હરિભક્તોના અંગ કહ્યા તેનુ .. ગ.અં.૨૪
હવેલીનું ..... ગ.પ્ર.૧૮
હરિજનના પંચ વિષયનું ..... ગ.પ્ર.૩૨
હડકાયા શ્વાનની લાળનું ..... ગ.અં.૧૨
હીરે કરીને હીરો વિંધાયાનું ... ગ.પ્ર.૫૧
હેત રૂપ માયાનું ..... પંચા.૩
હુંડીનું ગ.મ.૬
જ્ઞાનાંશના વૈરાગ્યનું ..... ગ.અં.૨૪
જ્ઞાનના હેતના અંગનું ..... ગ.અં.૧
જ્ઞાનપ્રલયનું ..... ગ.પ્ર.૨૪
જ્ઞાનને ઓથે પાપ કર્યાનું ગ.૫૨,૩૭
જ્ઞાનયજ્ઞનું ગ.મ.૮
જ્ઞાનશક્તિ, ક્રિયાશક્તિ ને
ઈચ્છા શક્તિનું ..... ગ.પ્ર.૬૫
જ્ઞાની પણ પ્રકૃતિ સરખુ
આચરણ કરે... ..... ગ.મ.૩૭
જ્ઞાની જીતેન્દ્રિય કેમ છે ? વ૨.૧૭

વિષયવાર અનુક્રમણિકા

ભગવાનનો નિશ્ચય

નિશ્ચય કોને કહીએ ગ.મ.૧૪
દ્રઢ નિશ્ચયનું રૂપ
ગ.મ.૧૪, વ૨.૧, ગ.પ્ર.૬૨
ભગવાનનો નિશ્ચય કોના
થકી થાય છે. ગ.મ.૧૪
રાજારૂપેને સાધુરૂપે ભગવાનના
અવતાર ઓળખવાનાં લક્ષણ વ.૧૦
ભગવાનનો અડગ નિશ્ચય
શાસ્ત્રે કરીનેજ થાય છે ..... સા.૧૩
ભગવાનનું મૂળ સ્વરૂપ ને
મનુષ્ય સ્વરૂપ જાણીને નિશ્ચય
કરવો ..... પંચા.૪
ભગવાનને મનુષ્ય જેવા થવાનું
કારણ ..... પંચા.૪
ગ.પ્ર.૬૩,૭૨
ભગવાનના અવતારની મૂર્તિયું
દિવ્ય અને ઐશ્વર્ય શક્તિએ
યુક્ત હોય છે ..... લોયા.૧૮
પંચા.૭
ભગવાનના પ્રગટ મનુષ્ય સ્વરૂપનો
મહિમા (ઐશ્વર્ય) ..... ગ.પ્ર.૪૨
ગ.પ્ર.૫૬,૭૧,૭૮, કારિ.૮,વ૨.૧૩,
ગ.મ.૧૩,૪-૪૯
ભગવાનને વિષે દોષ
દેખનારાને પાપ ..... ગ.પ્ર.૨૪
ગ.મ. ૫૩
ભગવાનને વિષે દેહભાવ તો
યોગમાયાએ કરીને છે ..... પંચા.૭
ભગવાનને વિષે મનુષ્ય ભાવ
પરઠનારા મૂઢ છે ..... પંચા.૭
લોયા.૧૮, ગ.પ્ર.૬૬
ભગવાનની જન્મ ને દેહ
મુક્યાની રીત ..... લોયા.૧૮
ગ.મ.૧૩
માયિક ઈન્દ્રિયુ અંતઃકરણે કરીને
અમાયિક ભગવાનનો નિશ્ચય ને
દર્શન કેમ થાય ? ..... ગ.પ્ર.૫૧
કારિ.૧
ભગવાનનો અડગ નિશ્ચય કેમ
થાય ? ..... ગ.પ્ર.૬૩-૭૦
ભગવાનનો નિશ્ચય થાવાનો
અનુક્રમ ..... કારિ.૧
ઈન્દ્રિયુમાં, અંતઃકરણમાં ને
જીવમાં નિશ્ચય હોય તે કેમ
જાણવો ..... કારિ.૧
જીવમાં થયેલો નિશ્ચય ઉત્તમ છે કારિ.૧
ઉત્તમ, મધ્યમ ને કનિષ્ઠ
સવિકલ્પ ને નિર્વિકલ્પ નિશ્ચયના
ભેદનું કારણ ..... લોયા.૧૨
કનિષ્ઠ નિશ્ચય ઉત્કૃષ્ટ થવાનો
ઉપાય ..... લોયા.૧૨
નિશ્ચયવાળાના લક્ષણ સમજણને
વર્તન ..... લોયા.૧૮
ગ.પ્ર.૭૮,૬૩,૬૬,૯
મહાત્મ્યે સહિત નિશ્ચયવાળાના
લક્ષણ ..... ગ.પ્ર.૭૫
લો.૩
માહાત્મ્યે સહિત નિશ્ચયવાળાની
સમજણ ..... ગ.પ્ર.૫૬
ગ.પ્ર.૭૨, વ૨.૧૨
પ્રત્યક્ષ ભગવાનને વિષે દિવ્ય
સાકારપણાની નિષ્ઠાનાં લક્ષણ. પંચા.૭,
કારિ.૭
દ્રઢ નિષ્ઠાની સિદ્ધ દશાનું
લક્ષણ ..... કારિ.૭
ભગવાનના દ્રઢ નિશ્ચયનું ફળ . ગ.પ્ર.૯
ગ.પ્ર.૨૪,૩૧,૫૯,૬૨,૬૩,૭૨,૭૭,૭૮
કારિ.૭, ગ.પ્ર.લોયા.૬,૩
વ૨.૧,૧૨, ગ.મ.૧૩,૧૦,૧૪,૧૭,૬૧.
સિદ્ધિયું પરિપક્વ નિશ્ચવાળાને
જ આવે છે. ..... ગ.પ્ર.૬૧
કેવો નિશ્ચય ટળી જાય છે ..... સારં.૧૩
માહાત્મ્ય જાણ્યાં છતાં
નિશ્ચયમાંથી પડવાનાં કારણ .... ગ.અં.૨૮

નિશ્ચયમાં ડગમગાટ થવાનો ને
ન થવાનો હેતુ ગ.મ.૫૯
કાચા નિશ્ચયવાળાનાં લક્ષણ ને
સમજણ ..... લોયા.૧૮
પંચા.૪, ગ.પ્ર.૬૩,૭૧,૭૨,૭૫
નિશ્ચયમાં કાચપવાળાને ન્યુનતા ને
કલ્યાણમાં વિઘ્ન ..... ગ.પ્ર.૬૩
ગ.પ્ર.૨૪,૩૪,૭૩,૭૨
ગ.મ.૧૪,૨૪, વ૨.૧,૧૨
નિશ્ચવાળો છતાં કોના મુખથી ભગવાનની
વાત પણ ન સાંભળવી ..... ગ.પ્ર.૯
વ૨.૧૨
નિશ્ચય જ નથી એમ કોને
કહેવાય ? ..... ગ.પ્ર.૬૮,૬૬
નિશ્ચયમાં સંશય થવાનો ને
ન થવાનો હેતુ ..... પંચા.૪
નિશ્ચયમાં સંશયવાળાને ન્યુનતા
પંચા.૭, લોયા.૧૮
પ્રગટ ભગવાનને દિવ્ય
સમજવાનું ફળ વ૨.૫
પંચા.૭, ગ.મ.૧૭
નિશ્ચય છતાં રૂડા ગુણ કેમ
આવતા નથી ? ..... ગ.પ્ર.૬૨.
નિશ્ચય છતા કૃતાર્થપણું કેમ
મનાતું નથી ? ..... ગ.પ્ર.૨૪
દંભે કરીને વર્તમાન ને નિશ્ચય
હોય તે કેમ કળાય ? ..... લોયા.૫
વ૨.૫
દંભે કરીને નિશ્ચય શ્રીહરિને
ન ગમે ગ.અ.૨૬
કયો ઘાટ નિશ્ચય ને
વર્તમાનમાંથી પાડે ને કયો ઘાટ
ન પાડે ? ..... લોયા.૫
ઉત્તમ, મધ્યમ ને કનિષ્ટ ત્રણ
પ્રકારે ભગવાનના જ્ઞાનનું
સ્વરૂપ ..... લોયા.૧
નિશ્ચયવાળાને ધર્મની
આવશ્યકતા ..... ગ.પ્ર.૭૭

ભગવાનનું સ્વરૂપ તથા મહિમા

ભગવાન તથા મુક્ત
અક્ષરધામમાં સદાદિવ્ય સાકાર
છે. ..... ગ.પ્ર.૨૧,
ગ.પ્ર.૬૩,૬૪,૭૧, ૪ પંચા.૭,
લો.૧૪, ગ.મ.૬૪,૫૦, ગ.અં.૭,
૩૦,૩૧,૩૬, વ૨.૯,૧૨
ભગવાનના અનાદિ મૂળ
સ્વરૂપનું વર્ણન
પં.૪, લો.૧૮, ગ.મ.૧૩
ભગવાન સંબંધી અલૌકિક
સુખનું વર્ણન ..... પંચા.૧,૪
લો..૧૮, ગ.મ.૧૩
સારં.૧, ગ.અં.૨૭,૨૮,૩૯,
વ૨.૯, મ.૧
ભગવાન સર્વના કારણ છે ..... ગ.પ્ર.૫૧
લોયા.૨, ગ.પ્ર.૬૩
ભગવાન સર્વના કર્તા છે ગ.મ.૨૧
કા.૧૦, વ૨.૨
ભગવાન સર્વથી સમર્થ છે ..... ગ.પ્ર.૭૨
ગ.પ્ર.૬૩,કા.૧,
લો.૧,૭ પંચા.૨,૪ ગ.મ.૩૧
ભગવાન કાર્ય કારણરૂપે કેમ
રહ્યા છે ? ..... ગ.પ્ર.૪૧,૬૩,
પંચા.૭, ગ.મ.૧૦,૧૭,
લોયા.૭, કારિ.૮
ભગવાનને અવતાર ધર્યાનુ
પ્રયોજન ..... કારિ.૫
ગ.મ.૪૬,૧૯
અવતાર ધરવાનો પ્રકાર ..... ગ.પ્ર.૬૩
વૈરાજ પુરૂષ દ્વારાએ
અવતારની સમજણ ગ.મ.૩૧
ભગવાન અક્ષરધામમાં રહ્યા
થકાજ અનંત ઠેકાણે અનંતરૂપે
દેખાય છે ..... લો.૪,૧૮
ગ.મ.૪૨,૬૪, અં.૩૭, વ૨.૧૩
ભગવાનનું અંતર્યામિપણે
વ્યાપકપણું ગ.મ.૧૦,
ગ.મ. ૩૧,૪૫, ગ.પ્ર.૪૫,૬૩,
કા.૪, લો.૪,૧૫, વ૨.૪,
ગ.મ., ગ.અં.૪
ભગવાનનું કર્મફળ પ્રદાતાપણું .. સારં.૬

ગ.પ્ર.૧૩,૬૫, ગ.મ.૨૧,
વ૨.૬ ગ.અં.૩૭
ભગવાનનું સગુણ નિર્ગુણપણું .. કા.૮
ગ.પ્ર.૬૬, ગ.મ.૩૧
ભગવાનનું અન્વય વ્યતિરેકપણું ગ.પ્ર.૭
સા૨ં.૫, વ૨.૭
ભગવાનનું અદ્વિતિયપણું ..... લોયા.૧૩
પંચા.૨, ગ.અં.૩૭
નારાયણને લઈનેજ બીજામાં
મોટપ કહેવાય છે ..... લોયા.૧૩
નારાયણ જેવો કોઈ થાતો નથી .. કા૨િ.૧૦
ગ.અં.૩૯, લોયા.૧૩
ભગવાનનો મહિમા અપા૨ છે .. ગ.મ.૬૭
ગ.અં.૩૭
નારાયણને મુક્તને સ૨ખા
કહેવાનું પાપ ..... લોયા.૧૩
કા૨િ.૧૦
ભગવાન કર્તુમકર્તું ને
અન્યથાકર્તું છે ગ.મ.૨૧
લોયા.૧૩,૧૭, પ્ર.પ.૫૬
ભગવાનનું આત્માને અક્ષ૨
થકી વિલક્ષણપણું ..... ગ.પ્ર.૬૪
ભગવાન સર્વના આત્માપણે
૨હ્યા છે ..... ગ.પ્ર.૬૪
લોયા.૧૦, કા૨િ.૮
ભગવાનનું માયાએ ક૨ીને
નિર્લેપપણું ગ.મ.૧૭
ગ.મ.૬૫, કા૨િ.૮ લોયા.૧૩
ભગવાનને વિષે જ્ઞાનશક્તિ
ક્રિયાશક્તિ ને ઈચ્છાશક્તિ કેમ
સમજવી ? ..... ગ.પ્ર.૬૫
ભગવાનમાં અનેક કળા
૨હી છે ..... ગ.અં.૩૯
મન વાણી થકી પ૨ ને
અગોચ૨ ભગવાનને પ્રત્યક્ષ
દેખાયાનો હેતુ..... ગ.પ્ર.૭૮
ભગવાનની પ્રતિમા તથા સંતમાં
ભગવાન અખંડ ૨હ્યા છે ..... ગ.પ્ર.૬૮
પ૨મેશ્વ૨નાજ અતિશય બળનો
સમય વ૨.૬
ભગવાનનો મહિમા અધિક
અધિક કેમ જણાતો જાય ? ... સા૨ં.૧૭
ભગવાનના સ્વરૂપનું સંપૂર્ણ
જ્ઞાન ક્યા૨ે થાય છે ? ..... ગ.પ્ર.૫૨
વ૨.૨
ભગવાનનું માહાત્મ્ય કોના થકી
જણાય છે ..... ગ.પ્ર.૧,૨૧
ભગવાનનો મહિમા કેમ
વિચા૨વો ? ..... સા૨ં.૯
ગ.પ્ર.૫૬, ગ.અં.૩૫
ભગવાનનો મહિમા સમજવાની
સાચા ભક્તની રીત ..... ગ.અં.૩૨
ભગવાનનું ને સંતનું માહાત્મ્ય
અખંડ હોય તે કેમ જણાય ? . ગ.અં.૧૪
ભગવાનનું માહાત્મ્ય સમજના૨ો
કેમ સમજે તે ધર્મમાં ૨હેવાય. . ગ.મ.૪
ગ.અં.૨૬
કેવો મહિમા ધર્મ પાળવામાં
અંત૨ાયરૂપ છે ..... ગ.અં.૨૬
મહિમાવાળાને પણ દોષ નડ્યા
વિના નહિ ૨હે ..... સા૨ં.૧૪
ભગવાન સંબંધી સુખને કોણ
પામે ? ..... ગ.અં.૨૮
ભગવાનનો મહિમા જાણવાથી
ફળ ..... ગ.પ્ર.૨૪
ગ.પ્ર.૫૬,૫૭,૫૮,૭૩,૭૮
ગ.અં.૨૮, કા૨િ.૧,૮,૯,૧૦
લોયા.૧,૧૭,૧૦,૧૬, પં.૧,
ગ.મ.૪,૧૬,૫૭
વ૨.૨, સા૨ં.૧,૫
ભગવાનનું માહાત્મ્ય સમજવામાં
ખામીથી ન્યુનતા ..... ગ.પ્ર.૨૪
ગ.પ્ર.૨૫,૫૬,૭૮
ગ.મ.૪, લોયા.૧૬,૧૭
ભગવાનને સર્વ કર્તા ન
જાણવાથી ન્યુનતા (પાપ) વ૨.૨
કા૨િ.૧૦
પંડિતને ભગવાનનો મહિમા ન
સમજાયાનો હેતુ વ૨.૧૧
ભગવાનનું માહાત્મ્ય સમજના૨ા

ભક્તને ધર્મની આવશ્યકતા ..... ગ.અં.૩૨
મહિમાનો ઓથ લઈને મોળીવાત
કરનારાને પ્રાયશ્ચિત ..... ગ.પ્ર.૧૭
ભગવાનનો મહિમા જાણ્યોજ નથી
એમ ક્યાં સુધી કહેવાય ? ગ.મ.૪
ગ.અં.૨૮

ઉપાસના

ઉપાસનાનું રૂપ ..... ગ.પ્ર.૪૦
ગ.અં.૩૫
ઉપાસના કોણે કરવી ? ગ.મ.૩૯
સાકારની ઉપાસના કરવાની
શ્રી હરિની આજ્ઞા ગ.મ.૩૯
ઉપાસનાની આવશ્યકતા ..... ગ.પ્ર.૫૬,૬૧
ગ.અં.૩૬,ગ.મ.૩૫
કયા સ્વરૂપની ઉપાસના
કરવી ? ..... લો.૧૨,૧૪
ગ.અં.૩૦, ગ.મ.૫૦,૩, અં.૩૮
ઉપાસનામાં પતિવ્રતાપણાની
ટેક ગ.મ.૧૯
લો.૧૧, ગ.અં.૧૬
ઉપાસના દ્રઢ કેમ થતી જાય ? સારં.૧૭
ઉપાસનાના બળવાળાની સમજણ . ગ.પ્ર.૫૬
દ્રઢ આશરાવાળાએ કેમ વર્તવું ? ગ.અં.૭
ઉપાસનાની પુષ્ટિનો હેતુ ગ.મ.૨૭
દંભી ઉપાસનાવાળો કોણ ? ... ગ.પ્ર.૫૨
ઉપાસના રહિતના સંગનો ત્યાગ
કરવાની શ્રીહરિની આજ્ઞા ..... કારિ.૧૦
ઉપાસનાની દ્રઢતાવાળાને ફળ
પ્રાપ્તિ ..... પં.૭,ગ.અં.૭
સંશયવાળાને ન્યુનતા ..... પંચા.૭
ઉપાસનાના યોગ્ય અને અયોગ્ય
ભેદની સમજણ વ૨.૧૮
સાકાર નિષ્ઠા સાકાર સ્વરૂપનું
પ્રતિપાદન (નિરૂપણ) ..... ગ.પ્ર.૪૫,
ગ.પ્ર.૬૪,૭૧
ગ.મ.૧૦, પં.૭, વ૨.૨
સાકાર સ્વરૂપમાં આશંકાઓનું
સમાધાન ..... ગ.પ્ર.૪૫
ગ.પ્ર.૬૬,૭૧,૬૪, કારિ.૭
સાકારની પરિપક્વ નિષ્ઠાવાળાનાં
લક્ષણ ..... પંચા.૭
સાકારનિષ્ઠા કોનાથકી પમાય
છે ..... ગ.પ્ર.૬૪
ભગવાનના સ્વરૂપ સંબંધી મૂર્ખની
સમજણ ..... પંચા.૭
સાકારની નિષ્ઠાવાળાની મહત્તા
ને તેને ફળ ..... ગ.પ્ર.૩૭
ગ.પ્ર.૬૪, ગ.મ.૩૯
ગ.મ.૧૦, વ૨.૨
સાકારની નિષ્ઠા રહિત
(નિરાકારની નિષ્ઠાવાળા)ને
ન્યુનતા ..... ગ.પ્ર.૩૭
ગ.પ્ર.૬૪,૭૧, લો.૧૬, ગ.મ.૩૯
ગ.મ.૯, વ૨.૧

ભગવાનને વિષે સ્વામીસેવકપણું

અક્ષરધામમાં મુક્ત ભગવાનની
સેવામાં રહે છે ..... ગ.પ્ર.૨૧
ગ.પ્ર.૬૩,૬૪, ગ.અં.૨૨,૩૮
અક્ષરધામમાં નારાયણ ને
મુક્તમાં ભેદ ..... લોયા.૧૩
લોયા.૧૫, ગ.મ.૬૭
અં.૩૭,કારિ.૧૦
નારાયણને મુક્તને સરખા કહેરનારને
પાપ ને તેના સંગનો નિષેધ .. કારિ.૧૦
લોયા.૧૩
શ્રીહરિને અવતારી સમજવાની
આવશ્યકતા ગ.મ.૯
ગ.અં.૩૬, ગ.મ.૧૩
અવતારી ને સર્વોપરિ સમજવાની
રીત, ભૂત ભવિષ્ય ને વર્તમાન
ત્રણે કાળનાં સર્વ આશ્ચર્યના
કર્તા પ્રગટ ભગવાન
(શ્રીજી મહારાજ) છે ..... ગ.પ્ર.૨૭
શ્રી કૃષ્ણાવતારને વિષે
સર્વોપરિપણાનું કારણ કહીને
પ્રગટ ભગવાનને
(શ્રીજી મહારાજને) સર્વોપરિ ને
સર્વના કારણ કહ્યા છે ..... પંચા.૬
વાસુદેવની ઉપાસના કરતાં
પુરુષોત્તમની ઉપાસના

અધિક છે ..... પંચા.૬
લોયા.૧૨
શ્રીમદ્ ભાગવતમાં કહ્યા જે
વાસુદેવ તેના પણ કારણ શ્રીજી
મહારાજ છે
ગ.પ્ર.૬૬,૭૮, ગ.મ.૩૯,૬૪,
પં.૬, ગ.અં.૩૮, સારં.૧
સર્વે અવતારના કારણ
અક્ષરાતીત પુરૂષોત્તમ નારાયણ
(શ્રીજી મહારાજ) છે. ..... ગ.પ્ર.૭૮
વર.૧૨, ગ.મ.૧૩
પરોક્ષપણે કરેલી ઉપાસનાની
વાત. ..... પંચા.૧
ભગવાનના અક્ષરધામની પ્રાપ્તિ
બીજાં ધામની પ્રાપ્તિ કરતાં
દુર્લભ છે ..... સારં.૧૧
શ્રીજીમહારાજ અક્ષરાતીત
પુરુષોત્તમનારાયણ અવતારી છે. .. કારિ.૮
ગ.મ.૧૩, ગ.પ્ર.૨૪,૩૧
ગ.અં.૩૧,૩૫,૩૬,૨,૩૮,૨૧
શ્રીજી મહારાજને વિષે
અવતારીપણાની નિષ્ઠાવાળાને
ફળ ..... પંચા.૬
ગ.મ.૯,૧૩
ગ.અં.૩૫, ગ.પ્ર.૫૭,૭૮
અવતારીપણાની વાર્તાનો વિશેષ
મહિમા અને તે વાર્તા સમજવાની
શ્રીહરિની આજ્ઞા ગ.મ.૯,૧૩
ભગવાનનું અવતારી સ્વરૂપ
યથાર્થ સમજાયું હોય તેનાં
લક્ષણ સ્વરૂપનિષ્ઠામાં ગ.મ.૧૩
ખામીવાળાને ન્યૂનતા ગ.મ.૯,૧૩,
સ્વરૂપનિષ્ઠાના બળનો પ્રતાપ ... ગ.મ.૯
સ્વરૂપનિષ્ઠા આગળ ધર્મને ગૌણ
કહ્યાનો હેતુ ગ.મ.૯
સ્વરૂપનિષ્ઠા રાખ્યાથી ધર્મનિષ્ઠા
દ્રઢપણે રહેશે ગ.મ.૧૬
શ્રીહરિના સર્વે અવતાર
પૂજ્ય છે ..... ગ.અં.૩૮
ગ.પ્ર.૩, ગ.મ.૩૫,૬૪

ભગવાનનો સંબંધ તથા નિવાસ

ભગવાનનો સંબંધ થયો ક્યારે
કહેવાય ..... ગ.પ્ર.૬૨
ભગવાનનો સાક્ષાત સંબંધ કોને
હોય ..... ગ.અં.૨૭
ભગવાનનો સંબંધ ક્યારે થાય
છે ગ.મ.૮
ભગવાનના સંબંધનું ફળ
(ઐશ્વર્ય) ..... ગ.પ્ર.૬૨
ભગવાનના સંબંધને પામે તે
નિર્ગુણ છે ગ.મ.૮,૧૪
વર.૧૮
ભગવાનના સંબંધથી સુખને
પ્રાપ્તિ થાય છે. ..... પંચા.૧
ભગવાન કેવા ભક્તમાં નિવાસ
કરીને રહે છે. ..... ગ.પ્ર.૬૮
પ્ર.૨૭,૫૬, ગ.અં.૩૫
જેના હૃદયમાં ભગવાનનો
નિવાસ હોય તેની સામર્થી ..... ગ.પ્ર.૨૭

સત્સંગ

સત્સંગની મહત્તા ..... ગ.અં.૨
ગ.મ.૫૪,૯
નિષ્કામપણે અને આત્મસત્તારૂપ
થઈને સત્સંગ કરવાની
આવશ્યકતા ..... ગ.પ્ર.૭૦
ગ.અં.૨૧
સત્સંગમાં વૃદ્ધિ કોણ પામે છે. ગ.પ્ર.૧,૬
ગ.પ્ર. ૫૩,૨૮, ગ.મ.૨૬
સત્સંગ દ્રઢ કેમ રહે ..... ગ.પ્ર૫૪,૭૮
લો.૫,૧૭, ગ.અં.૧૪,૨૧
સત્સંગ પ્રધાન કેમ રહે ..... ગ.અં.૨
થોડી બુદ્ધિવાળો સત્સંગમાં
દ્રઢપણે કેમ રહે છે ..... ગ.અં.૧૪
સર્વ સાધનથી સત્સંગ અધિક
જણાતો હોય તેનાં લક્ષણ ગ.મ.૫૪
સત્સંગ ઉપર હેત હોય તેના
લક્ષણ ..... ગ.પ્ર.૫૭
સંપૂર્ણ સત્સંગ થયો કોને
કહીએ ..... લો.૧
સત્સંગમાં મોટો કરવા યોગ્ય

કોણ ? વ૨.૩
ગ.પ્ર.૩૮,૩૧, ૪૧, ગ.મ.૬૧, વ૨.૨૦
સત્સંગ થયા પછી દુર્લભમાં
દુર્લભ સાધન ..... લો.૬
સત્સંગમાં પ્રીતિ ન થવાનાં,
ઘટવાનાં ને દ્રઢ ન રહેવાનાં
કારણ ..... ગ.પ્ર.૧
ગ.પ્ર.૭૮,૬,૫૩,૨૮
લો.૫,૧૭, મ.૨૬
ઝાઝી બુદ્ધિવાળો હોય તો પણ
સત્સંગમાંથી વિમુખ કેમ થઈ
જાય છે? ..... ગ.અં.૧૪
સત્સંગ પ્રધાન કેમ થાતો નથી ?.. ગ.અં.૨
સત્સંગમાં આવીને બીજા
પદાર્થમાં હેત કેમ રહે છે ? .. ગ.અં.૨
અવિવેક ટળીને સત્સંગમાં મોટપ
પામવાનો ઉપાય ..... ગ.પ્ર.૬
સત્સંગમાં પડ્યો છે છતાં પશુ
જેવો કોને જાણવો ..... ગ.પ્ર.૨૧
સત્સંગનું ફળ ..... સા.૯,૨૧,૨૭
મ.૯, ગ.પ્ર.૩૦,૭૦
જુવાન અવસ્થાવાળો કેમ વર્તેતો
એનો સત્સંગ પા૨ પડે ..... ગ.અં.૩૨
કોને સત્સંગ બહા૨ કાઢી
મુકવો ? ..... ગ.પ્ર.૧૮
સત્સંગનો દ્રઢ પક્ષ હોય તેને
ફળ ..... ગ.પ્ર.૭૮
સત્સંગનો પક્ષ ન હોય તેને
ન્યૂનતા ..... ગ.પ્ર.૭૮
સત્સંગમાં રહ્યા છતાં અક્ષરધામને
કોણ ન પામે ? ગ.મ.૯
સત્સંગી કોને કહીએ ? ..... ગ.અં.૩૯
પાકા સત્સંગીના લક્ષણ ..... ગ.પ્ર.૭૬
કા૨િ.૯, ગ.મ.૯, ગ.અં.૨૧
સત્સંગી છતાં વિમુખ ..... ગ.પ્ર.૭૬
વ૨.૧૮, ગ.મ.૬૦
સત્સંગી છતાં અરધો વિમુખ
કા.૯, ગ.મ.૨૬
કેવો સત્સંગી વિમુખ થઈ
જાય છે ? ..... ગ.પ્ર.૭૮
ગ.અં.૧૨
ત્યાગી તથા ગૃહસ્થ સત્સંગીને
અવશ્ય પણે જાણવાની વાર્તા ... વ૨.૧૮
અયોધ્યાવાસીની ખબ૨ રાખવી . અમ.૩

કલ્યાણ

જીવનું કલ્યાણ કેમ થાય ? ... વ૨.૧૦
ભગવાન ને સંતની પ્રાપ્તિ એજ
પરમ કલ્યાણ છે ગ.મ.૫૯
કલ્યાણનું અસાધા૨ણ સાધન .. ગ.અં.૩૬
કલ્યાણનો મુદ્દો ગ.મ.૨૧
કલ્યાણનું પરમ કા૨ણ ..... કા.૧૦
કલ્યાણની રીતિ ગ.મ.૨૧,૩૨
ગ.પ્ર.૭૧
એક ભગવાનના આશ્રય વડેજ
કલ્યાણ કેમ સમજવું ? ગ.મ.૬૬
કલ્યાણનો સુગમ માર્ગ ગ.મ.૩૫
કલ્યાણ ક્યાં ઈચ્છવું ? ..... સા૨.૭
કલ્યાણનાં સર્વ સાધન જેમાં
આવી જાય એવું સાધન વ૨.૪
કલ્યાણનું એક બળવાન સાધન ગ.મ.૧૨
કલ્યાણનાં ત્રણ અંગ ગ.મ.૬૨
કલ્યાણ ઈચ્છનારે કેમ વર્તવું ? ગ.મ.૧૦
ગ.મ.૧૨,૧૮,૫૯,૨૭,૪૫
સા૨.૧૦, વ૨.૧૧,
ગ.અં.૧૨,૭, ગ.પ્ર. ૭૮
કલ્યાણના માર્ગમાં જીવનદો૨ીરૂપ
વાર્તા ગ.મ.૨૮
ભક્તમાં હેતવાળાનું કલ્યાણ
થાય છે ..... ગ.પ્ર.૭૫
ગ.અં.૨૭
કલ્યાણના માર્ગમાં વિઘ્ન કોને
ન થાય ? ..... ગ.અં.૧૧,૧૨
કલ્યાણના સાધનમાં વિઘ્ન ..... ગ.અં.૩૬
કલ્યાણના માર્ગમાં ભેદનું
કા૨ણ ..... લોયા.૪
કોનું કલ્યાણ ન જ થાય ? .. ગ.મ.૬૦,૫૯
ઝાઝી બુદ્ધિવાળો છતાં કલ્યાણને
માર્ગે કેમ ચાલી શકતો નથી ?ગ.પ્ર.૩૫
થોડી બુદ્ધિવાળો કલ્યાણના
જતનમાંથી કેમ પાછો પડતો

નથી ? ..... ગ.પ્ર.૩૫
કલ્યાણના જતનવાળો કુશાગ્ર
બુદ્ધિવાળો છે ..... ગ.પ્ર.૫૦

આત્યંતિક કલ્યાણ (મોક્ષ)

આત્યંતિક કલ્યાણ કોને
કહીએ ? ..... કારિ.૭
આત્યંતિક કલ્યાણનાં ચાર
સાધન ..... ગ.પ્ર.૧૯
મોક્ષનું દ્વાર ઉઘાડું કેમ
થાય ? ..... ગ.પ્ર.૫૪.
મોક્ષનો હેતુ (ઉપાય) ..... ગ.પ્ર.૭૮,૫૭
ગ.મ.૬૨
મોક્ષ માર્ગને માટે જીવનદોરીરૂપ
વાર્તા ગ.મ.૨૮
કેવા જ્ઞાને કરીને આત્યંતિક
મોક્ષ થાય છે ? ..... લોયા.૭
ભગવાનની પ્રાપ્તિનું એક મોટું
સાધન ..... લોયા.૧૬
આત્યંતિક મોક્ષનાં પાંચ સાધન સાર.૧૧
અક્ષરધામને વિષે ભગવાનની
સેવા પામવાના સોળ સાધન ... ગ.અં.૨૪
મોક્ષના જતનવાળાને સ્વભાવ
જીતવાનો વિચાર ગ.મ.૧૫
આત્યંતિક કલ્યાણ ઈચ્છનારને
વિષયની નિવૃત્તિનો વિચાર ગ.મ.૨
મુક્ત કોણ થાય છે ? ..... ગ.પ્ર.૧૮
આત્યંતિક મોક્ષ પામવામાં નડતી
ખામીઓ ..... સારં.૧૧
ગ.મ.૯,૪૬

ભગવાનનો ભક્ત

ભગવાનનો ભક્ત ક્યારે થાય
છે ? વચ.૧૯
ભગવાનના ભક્તનાં લક્ષણ ..... ગ.પ્ર.૪૯
ગ.પ્ર.૭૨,૫૦,૫૮,૩૨,૨૨
ગ.અં.૨૫,૩૩, વચ.૫,
ગ.મ.૫૭,૩૮,૬૦,૬૫,૨૬,૧૦,૪૪
ભગવાનના દાસનાં લક્ષણ ..... ગ.પ્ર.૧૪
ઉત્તમ મધ્યમ ને કનિષ્ઠ
ભગવાનના ભક્તનાં લક્ષણ ..... ગ.પ્ર.૭૨
સત્ અસત્ના વિવેકવાળા
ભક્તનાં લક્ષણ ..... ગ.પ્ર.૧૬,૬
હરિભક્તમાં મોટેરાનાં લક્ષણ ... ગ.પ્ર.૩૧,૪૧
વચ.૨૦
ભગવાનના ભક્તને કેમ
વર્તવું ? ..... ગ.પ્ર.૪
ગ.પ્ર.૧૮,૫૬,૨૧,૩૨,૧૨,૭૨,૭૪
ગ.મ.૨૬,૬૨,૫૭,૨૨,
૫૬,૬૦, લોયા.૪, વચ.૧૯,
અં.૨૩, ૧૩,૧,૩૨
ભક્તને આત્મજ્ઞાન ને
માહાત્મ્યજ્ઞાનની આવશ્યકતા ... ગ.પ્ર.૨૫
પાકા હરિભક્ત થવાનો ઉપાય . ગ.પ્ર.૫૮
ભક્ત બ્રહ્મરૂપ થાય તોપણ
ભગવાન ને ભગવાનના ભક્તને
વિષે દયા ને સ્નેહ હોય છે .. ગ.અં.૩
સત્તારૂપે રહ્યો જે નિર્ગુણ ભક્ત
તેને ભગવાનને વિષે પ્રીતિ
હોય છે ગ.મ.૪૩
ભક્તને ભગવાનમાં નિર્ગુણપણે
હેત કરવાની સમજણ ગ.મ.૫૭
પંચા.૩
ભગવાનના ભક્તની ક્રિયા ભક્તિરૂપ
છે ને મોક્ષને અર્થે થાય છે. . ગ.મ.૧૧
ભક્તને અવિદ્યારૂપ માયા
સુખદાઈ છે ..... લોયા.૧૦
ભક્તને આ લોક પરલોકમાં
સદાય સુખી રહેવાનાં લક્ષણ ... ગ.અં.૮,૩૮
ગ.મ.૪૦
ભગવાનના ભક્તને સુખ દુઃખ
કેમ આવે છે ? ..... ગ.પ્ર.૩૪
ગ.મ.૬૨
ભક્તની સાધનદશા ને
સિધ્ધદશાનાં લક્ષણ ગ.મ.૧
પૂર્વ જન્મના ભગવાનનાં ભક્તનાં
લક્ષણ ગ.મ.૫૯
નવા આદરવાળા ભક્તના લક્ષણ . મ.૫૯
કેવા ભક્તને દેશકાળાદિકે કરીને
પણ પરાભવ ન થાય ? ..... લોયા.૧૩

ગ.પ્ર.૨૩, ગ.મ.૩૦,૨૪, વ૨.૨૦,
ગ.અં.૨૬
ભક્તને રસીક માર્ગે કરીને
ભગવાનને ભજવાની રીત ગ.મ.૩
ગ.અં.૨૨
ભક્તને આત્મજ્ઞાન કેમ
સમજવું ગ.મ.૩
ખરા ને ખોટા રસીક ભક્તનાં
લક્ષણ ..... ગ.પ્ર.૨૬
નિષ્કામ ભક્તનાં લક્ષણ ..... ગ.પ્ર.૪૩
ગ.અં.૨૫,૨૮
નિષ્કામ ભક્તને પ્રાપ્તિ ..... ગ.અં.૫
ગ.પ્ર.૪૩
સકામ ભક્તનાં લક્ષણ ..... ગ.પ્ર.૩૪
સકામ ભક્તને પ્રાપ્તિ ..... ગ.અં.૨૫-૫
ભક્તપણામાં ન્યુનતા ..... ગ.પ્ર.૪૯
ગ.પ્ર.૨૪,૭૨,૫૬
ગ.અં.૨૨, ગ.મ.૩૮,૨૬,૬૦
દંભી ભક્તના લક્ષણ ..... ગ.પ્ર.૨૫
કાયર ભક્તનાં લક્ષણ ગ.મ.૨૨
પાકૃત ભક્તનાં લક્ષણ ..... ગ.પ્ર.૧૪
ગ.પ્ર.૨૧,૩૮, ગ.અં.૨૪-૩૩
મીનડીયા ભક્તનાં લક્ષણ ગ.મ.૫૭
અવિવેકી ભક્તનાં લક્ષણ..... ગ.પ્ર.૬
ગ.પ્ર.૨૬, વ૨.૧૯
કેવી સમજણવાળા ભક્તનો
ક્યારેય સંગ ન કરવો? ..... ગ.અં.૩૨
કેવો ભક્ત સદાય દુ:ખીયો
રહે છે ? ..... ગ.અં.૮,૩૮
કેવા લક્ષણવાળા હરિભક્ત સાથે
શ્રીહરિને બને નહિ ? ..... ગ.પ્ર.૭૬
આત્મનિષ્ઠા ને વૈરાગ્યવાળો
ભક્ત પ્રેમીભક્ત કરતાં શ્રેષ્ઠ છે ... સાર.૧૫
બ્રહ્મરૂપ થઈને ભગવાનને ભજે
છે તે માયિક ઉપાધીવાળા
પ્રીતિવાળા કરતાં શ્રેષ્ઠ છે અમ.૨
હેતે કરીને ભગવાનમાં
જોડાયેલો ક્રોધને ભયે કરીને
જોડાયેલા કરતાં શ્રેષ્ઠ છે ..... ગ.અં.૧૪
ભગવાનના ભક્તનું અંતકાળે
કલ્યાણ જ થાય .....
ગ.પ્ર.૧૪,૭૭
અં.૪, લોયા.૩
ભગવાનના ભક્તને જીવતાં શી
પ્રાપ્તિ થાય છે ગ.મ.૬૬
ભગવાનના ભક્તને દેહ મૂક્યા
કેડે શી પ્રાપ્તિ થાય છે ગ.મ.૬૬,૩૧
ગ.પ્ર.૨૧, ૧૨,૧, અં.૧૦,૨૨
ભક્તને સ્વામી સેવકપણું
રહે છે ગ.મ.૬૭

એકાન્તિક ભક્ત

એકાન્તિકપણું કોને કહીએ ? લોયા.૬
એકાન્તિક ભક્તના લક્ષણ ..... ગ.પ્ર.૧૧
ગ.પ્ર.૧૫,૬૦,૧૯,૨૧,૩૮,૪૭,૬૬,૬૦,
ગ.મ.૩૮,૪૮,૫૫,૬૫,૨૨,૯,૧
વ૨.૩, અં.૩૩, લો.૬.
એકાન્તિકનો ધર્મ
એકાન્તિક થકી જ પમાય છે .. ગ.પ્ર.૬૦
પરમ એકાન્તિકનાં લક્ષણ વ૨.૩
એકાન્તિક ભક્તની ભગવાનને
વશ કરવાની રીત ..... ગ.પ્ર.૬૧
ધર્મ, વૈરાગ્ય, આત્મજ્ઞાન, ને
માહાત્મ્યે સહિત ભક્તિમાંથી
કોઈ કાળે પડે નહિ તેનાં
લક્ષણ ગ.મ.૧૫
એકાન્તિકને ભગવાન વિના
બીજું કાંઈ ન ઈચ્છવા સંબંધી
સમજણ ગ.મ.૨૨
કાળ કર્મને યોગે નિયમ બહાર
વર્તાય તો પણ એકાન્તિકપણું
રહે તેવા ભક્તનાં લક્ષણ..... ગ.અં.૧૩
એકાન્તિકને ભગવાન કે સંતનો
અભાવ આવેએજ મરણ છે ગ.મ.૪૬
અતિશય મોટા હોય તેમાં
કસર જણાયાનું કારણ..... ગ.અં.૧૪
લોયા.૬
એકાન્તિકના દ્રઢ પ્રસંગનું ફળ
ગ.પ્ર.૫૪,૬૦, સાર.૭, ગ.મ.૧૪
ભગવાનને વિષે હમણાં પ્રવેશ
હોય તેવા એકાન્તિક ભક્તનાં

લક્ષણ ..... ગ.અં.૩૩
એકાન્તિક ભક્તને પ્રાપ્તિ
ગ.પ્ર.૨૧, ગ.મ.૩૮, ગ.અં.૩૩
એકાન્તિક ભક્ત કોને ન
કહેવાય વર.૧

ધર્મ

ધર્મ ઉપજ્યાનો હેતુ ..... લોયા.૯
ધર્મની પ્રવૃત્તિનું કારણ ..... સારં.૧૩
વર્ણાશ્રમના ધર્મનું સ્થાપન
સપ્તર્ષિ આદિક પણ કરે છે ... ગ.મ.૪૬
કારિ.૫
ધર્મનું પ્રતિપાદન ..... સારં.૧૦
ગ.અં.૨૧, ગ.મ.૨૭,૪૫,
લો.૧,૪, પંચા.૧, ગ.પ્ર.૭૭,૭૮,
૭૬,૪૪,૫૩,૧૮ ગ.અં.૩૧
ધર્મમાં ક્યારે રહેવાય ? ગ.મ.૩૫
ગ.અં.૨૯
ધર્મવાળાનાં લક્ષણ ..... સા.૧૦
ગ.અં.૮
એક રાખે સર્વ ધર્મ રહે એવું
ધર્મ સંબંધી એક સાધન ..... લોયા.૬
આપત્કાળે પણ ધર્મમાંથી ડગે
નહિ તેનાં લક્ષણ ..... ગ.પ્ર.૫૪
અં.૨૪,૨૬
ધર્મ પાળવામાં અંતરાયરૂપ બે
અંગ ..... ગ.અં.૨૬
આત્મનિષ્ઠા ને ભગવાનના
માહાત્મ્યવાળો કેમ સમજે તો
ધર્મમાં રહેવાય. ..... ગ.અં.૨૬
ગ.મ.૪
ગમે તેવો મોટો હોય તોપણ
સંગદોષે કરીને ધર્મમાંથી પડે
છે. ..... ગ.પ્ર.૧૮
ગ.મ.૩૦,૩૫, ગ.અં.૨૪,૩૩
કેવળ વર્ણાશ્રમના ધર્મનું ફળ ... ગ.અં.૨૧
ગ.મ.૨૧
હિંસામય ને અહિંસામય ધર્મને
તેના ફળની વિગતી ..... ગ.પ્ર.૬૯
સ્વધર્મ ન હોય તેને ન્યૂનતા .. ગ.પ્ર.૧૯
સારં.૯, લોયા.૧, ગ.મ.૩૫
એકલા સ્વધર્મથી ન્યૂનતા ..... ગ.પ્ર.૧૯
ગ.પ્ર.૨૫, ગ.મ.૩૫
દંભે કરીને વર્તમાન હોય તે
કેમ જણાય ? ..... લોયા.૫
કયો ઘાટ ધર્મમાંથી પાડે ને
કયો ઘાટ ન પાડે ? ..... લોયા.૫
સ્વરૂપનિષ્ઠા આગળ ધર્મને
ગૌણ કહ્યાનો હેતુ ગ.મ.૯
ધર્મવાળાને ભગવાનનાં
દર્શન ન થવાનો હેતુ વર.૧૪
અધર્મીના લક્ષણ ..... સારં.૧૦
નિષ્કામી વર્તમાન નિષ્કામી
વર્તમાનની મહત્તા ..... લોયા.૬
ગ.મ.૩૯

નિષ્કામી વર્તમાન

શ્રીહરિને અતિશય પ્રીય છે. ... ગ.મ.૩૩
નિષ્કામી વર્તમાનના ભંગથી
શ્રીહરિ અતિશય કુરાજી થાય છે.ગ.મ.૩૩
નિષ્કામી વર્તમાન અતિશય
દ્રઢ થવાનો ઉપાય ગ.મ.૩૩
ગ.પ્ર.૭૩

આજ્ઞા નિયમ

નિયમ પાળવાં એ પાકા
સત્સંગીના ત્રણ અંગમાનું પહેલું
અંગ છે. ગ.મ.૬૧
નિયમમાં વર્તવાની
આવશ્યકતા ગ.મ.૫૧,૩૫
નિયમમાં રહેવાનું ફળ ગ.મ.૧૬,૫૧
ગ.અં.૩૪, લોયા.૫
નિયમમાં ન વર્તે તેને ન્યૂનતા. ગ.પ્ર.૩૪
ગ.મ.૧૬
નિયમની શિથિલતા શ્રીહરિને
ન ગમે ..... ગ.અં.૨૬
આજ્ઞા આજ્ઞા પાળવાનું મહત્ત્વ. ગ.પ્ર.૩૧
ગ.પ્ર.૭૩, લોયા.૪,૬
ભગવાનની આજ્ઞા ક્યારે ન
પાળવી ..... લોયા.૬
સારં.૯

વચન પાછું કયે પ્રકારે ઠેલવું? સારં.૨

આત્મનિષ્ઠા

આત્માનિષ્ઠાને કેમ જાણવી ..... સારં.૧,૪,૧૨
ગ.પ્ર.૪૪, પંચા.૩
ગ.મ.૩૫,૫૭,૫૫,
લોયા.૧૦, ગ.અં.૨૨,૩૯
આત્મનિષ્ઠાવાળાનાં લક્ષણ ..... ગ.પ્ર.૪૭
ગ.મ.૬૨
આત્મા અનાત્માના વિવેકનું
કારણ ..... ગ.પ્ર.૫૬,
આત્મસત્તારૂપે રહેવાની
આવશ્યકતા ..... ગ.અં.૨૧
આત્મારૂપે રહેવાનું પ્રયોજન .... ગ.મ. ૫૭
આત્મસત્તારૂપે રહે તેનાં લક્ષણ . ગ.મ.૫૧
આત્મનિષ્ઠાનું ફળ ..... ગ.પ્ર.૨૫,૬૧
ગ.મ.૨,૩૫,૩૨, સારં.૧૪,૧,૧૫,
અમ.૨, લો.૬,૧૭,
ગ.અં.૧,૩૯,૨૦
આત્મનિષ્ઠા ન હોય તેને
ન્યુનતા ..... ગ.પ્ર.૧૯
૨૫,૬૧, સા.૧૫, ગ.અં.૧,૩૯,૨૧,
ગ.મ. ૬૫ લોયા.૬.
સમજણની કરસરવાળાને
ન્યુનતા ..... ગ.પ્ર.૪૪
સા.૪, પં.૩, અં.૩૩
આત્મનિષ્ઠામાં ન્યુનતાવાળાને
પ્રાપ્તિમાં ખામી ..... સારં.૧૧,
કોને આત્મનિષ્ઠા રાખ્યા
વિનાની રહે છે? ..... ગ.અં.૨૨
ગુણનું માન એ આત્મનિષ્ઠામાં
ખામી છે? ..... ગ.પ્ર.૫૬
આત્મનિષ્ઠાવાળાને શાની
અપેક્ષા છે? ..... ગ.પ્ર.૬૧
ગ.મ.૬૫
કેવળ આત્મનિષ્ઠાવાળાને
ન્યુનતા ..... ગ.પ્ર.૧૯
ગ.મ.૬૫ ગ.અં.૩
સત્તારૂપે રહ્યો જે નિર્ગુણ ભક્ત
તેને ભગવાનને વિષે પ્રીતિ
હોય છે. ગ.મ.૪૩
જીવાત્મા બ્રહ્મરૂપ થાય તોપણ
ભગવાન અને ભક્તને વિષે
દયા ને સ્નેહ રહે છે. ..... ગ.અં.૩
દેહની ને આત્માની વિક્તિ જાણ્યા
પછી દેહાભિમાન થાય
છે કે કેમ ? ..... સારં.૨
મોક્ષને અર્થે બ્રહ્મજ્ઞાન કેમ
સમજવું ? ગ.મ.૩,૫૦,૩૦
કેવા બ્રહ્મજ્ઞાનીને મોક્ષ માર્ગથી
પડ્યો જાણ્યો ? ..... લો.૭
ગ.મ.૩

વૈરાગ્ય

વૈરાગ્યનું રૂપ ..... ગ.પ્ર.૪૪
ગ.મ.૧૦
વૈરાગ્ય ઉપજ્યાનો હેતુ ..... ગ.પ્ર.૧૨,૫૬
લો.૯, કારિ.૭, ગ.અં.૩૯,૧૪
નાશ ન થાય એવો વૈરાગ્ય
ઉપજ્યાનો હેતુ ..... ગ.પ્ર.૭૩
ગ.અં.૨૪, સારં.૧૮
વૈરાગ્ય નિષ્ઠાનાં લક્ષણ ..... ગ.પ્ર.૪૭
ઉત્તમ,મધ્યમ ને કનિષ્ઠ
વૈરાગ્યનાં લક્ષણ ..... ગ.પ્ર.૨
લોયા.૧,
વૈરાગ્યવાનને અખંડ કરવાનો
વિચાર ગ.મ.૫૫
વૈરાગ્યવાન ને ધર્મવાળો કોને
જાણવો ? ..... ગ.અં.૯
વૈરાગ્યનું ફળ ..... ગ.અં.૧
સારં.૧, કા.૭
વૈરાગ્ય ન હોય તેને ન્યુનતા . ગ.પ્ર.૧૯,૩૪
ગ.મ.૭, ગ.અં.૧
કેવળ વૈરાગ્યવાળાને ન્યુનતા ... ગ.પ્ર.૧૯
ગ.મ.૬૫
કયો વૈરાગ્ય નાશ પામે છે ? કારિ.૭
સારં.૧૮
વૈરાગ્યવાનને પણ પદાર્થ
સ્ફુરે છે ગ.મ.૬
વૈરાગ્ય હોય તે ક્યારે કળાય? ગ.પ્ર.૭૪
મંદ વૈરાગ્યવાળાને કેમ વર્તવું? ગ.અં.૨૯
ગ.મ.૧૬

વૈરાગ્યહિનને વિકાર ટાળ્યાનો
ઉપાય ગ.મ.૭

ભક્તિ

ભક્તિનું રૂપ ..... ગ.પ્ર.૪૦
ગ.મ.૧૦, વ૨.૧૭
ભક્તિ ઉપજ્યાનો હેતુ ..... ગ.પ્ર.૧૨
લોયા.૯
ભક્તિનું પ્રતિપાદન ગ.મ.૧૮
ગ.મ.૬૫,૬૬,૧૯. ગ.અં.૩૯,૩૫,
લો.૭, ગ.અં.૩૦, કા૨િ.૧૦
ભક્તિનું દુર્લભપણું ને ભક્તિ
એજ પ૨મપદ છે. ગ.મ.૧૦
ભક્તિ કોણે ક૨વી ? ..... ગ.અં.૩૯
ભક્તિ કેવી રીતે ક૨વી ? ..... ગ.અં.૬
ગ.મ.૫૨,૪૧,૩૨,૨૮
ભક્તિવાળાનાં લક્ષણ ..... ગ.પ્ર.૧૫
ગ.મ.૧૦
ભક્તિવાળાએ કેમ વર્તવું ? ..... પંચા.૩
ગ.પ્ર.૬૧, ગ.અં.૩૩,૯, ગ.મ.૩૨
ભાગવત ધર્મ ને ભક્તિ
એકજ છે. ..... ગ.અં.૨૧
ભાગવત ધર્મનિષ્ઠાવાળાના
લક્ષણ ..... ગ.પ્ર.૪૭
ભાગવત ધર્મનું પોષણ કેમ
થાય ? ..... ગ.પ્ર.૫૪
ભક્તિ વૃદ્ધિ કેમ પામે ? ..... ગ.પ્ર.૫૮
ભક્તિ અચળ કેમ રહે ? ..... ગ.પ્ર.૭૮
ભક્તિનિષ્ઠાનાં લક્ષણ ..... ગ.પ્ર.૪૭
એકાંતિકની ભક્તિનાં લક્ષણ ... પંચા.૩
પતિવ્રતાની ભક્તિનાં લક્ષણ ..... ગ.પ્ર.૨૬
લો.૧૧, ગ.મ.૧,૫,૬૨, ગ.અં.૧૬
માહાત્મ્યે સહિત ભક્તિનું મહત્ત્વ
ને તેનાં લક્ષણ વ૨.૩
માહાત્મ્યે સહિત ભક્તિ
આપવાનો ઉપાય વ૨.૩
ગ.અં.૫
દાસત્વ ભક્તિનાં લક્ષણ ગ.મ.૬૨
પ્રત્યક્ષની ભક્તિ એજ કલ્યાણનું
કા૨ણ છે. ગ.મ.૩૨
ભક્તિ કોની ક૨વી ? ગ.મ.૧૯
ભક્તિનું પ્રધાનપણું ગ.મ.૧૦
ગ.મ.૨૭,૨૬
ભક્તિમાં ક્યારે વિઘ્ન ન થાય? ગ.મ.૩૨
ગ.મ.૬૫, ગ.અં.૨૧,૩૩,૫
ભક્તિમાં ક્યારે વિઘ્ન થાય છે . સા.૫
ગ.અં.૩૩,૮,૩૬, લોયા.૪
શ્રવણ ભક્તિને શ્રેષ્ઠ કહ્યાનો
હેતુ ..... ગ.અં.૨૪
કા૨િ.૧૨,
કયા અંગમાં ૨હીને ભક્તિ
ક૨વી ..... ગ.અં.૧૫,૧૪
લોયા.૮
કયો ભક્ત કથા કિર્તન ન ક૨ે
તોપણ શ્રેષ્ઠ છે ? ..... ગ.પ્ર.૭૮
ભગવાનની કથા આદિકમાં હેત
થવાનો ને ન થવાનો હેતુ .... ગ.પ્ર.૭૮
દાસભાવ ને સખાભાવની
ભક્તિમાં એકજ પ્રકા૨ છે. ..... ગ.અં.૨૨
ભક્તિમાંથી પડ્યાના બે પ્રકા૨ . ગ.અં.૨૮
ભક્તિવાળાને ધર્મની
આવશ્યકતા ..... ગ.પ્ર.૧૯,૭૭
ગ.મ.૩૫
ભક્તિ ક૨તાં પાપ થાય તે
વજ્રલેપ થાય છે. ..... અં.૨૨
જ્ઞાન ને ભક્તિવાળો કેમ સમજે
તો ધર્મભંગ ન થાય ..... ગ.અં.૨૬
ભક્તિ ક૨તાં અપ૨ાધ થાય
તે વાંક જીવનોજ છે. ..... ગ.અં.૬
આત્મદર્શન થયા પછી ભક્તિમાં
ગૌણવૃત્તિ થાય તે ખોટ
ટાળ્યાનો ઉપાય ગ.મ.૬૬
ભક્તિનું ફળ ..... ગ.પ્ર.૧૪
કા૨િ.૧-૬, ગ.અં.૨૧,૧૬
માહાત્મ્યે સહિત ભક્તિનું ફળ
સા૨ં.૫, ગ.અં.૧૧, ગ.પ્ર.૬૧
પ્રેમ લક્ષણા ભક્તિનું ફળ ..... ગ.પ્ર.૫૬
ગ.અં.૨૨
ભક્તિ ૨હિતને ન્યૂનતા ..... સા૨ં.૫
ગ.મ.૬૫, ગ.પ્ર.૧૯, લો.૭
ભક્તિવાળાને બીજા ગુણની
ન્યૂનતાથી પ્રાપ્તિમાં ખામી ..... ગ.પ્ર.૧૯

पातुं धर्ममधर्ममुत्खनयितुं श्रीभक्तिधर्माङ्गतो
जातायोत्तरकोसलेषु दयया सर्वेश्वरेशाय च ।
तृप्तिं वाक्यसुधारसैर्विदधतो नैजैर्निजानां मुहु –
स्तस्मै श्रीहरये नमोऽस्तु सहजानन्दाय सद्वर्णिने ॥१॥
ज्ञानेन धर्मेण युतां विरक्त्या माहात्म्यबोधेन च यो निजस्य ।
प्रवर्तयामास भुवि स्वभक्तिं स श्रीहरिर्नोऽस्तु मतिप्रदाता ॥२॥
अज्ञानसंज्ञं गहनान्धकारं निजाश्रितस्वान्तगुहागतं यः ।
अपाहरज्ज्ञानदिवाकरः श्रीधर्माङ्गजन्मा जयति प्रभुः सः ॥३॥
प्रोक्तानि यानीह वचोऽमृतानि श्रीस्वामिना तेन निजाश्रितेभ्यः ।
तेषां लिखामः कतिचित्तदीयतुष्ट्यै यथाबुद्धि यथाश्रुतं च ॥४॥
तत्रादौ श्रीहरेस्तस्य जन्मादि चरितं शुभम् ।
कथयामः समासेन तदीयानन्ददायकम् ॥५॥

શ્રી ગોલોકના મધ્યને વિષે ભગવાનનું અક્ષરધામ છે, તે કેવું છે ? તો કોટિકોટિ સૂર્ય, ચંદ્ર ને અગ્નિ તે સરખું પ્રકાશમાન છે ને દિવ્ય છે ને અત્યંત શ્વેત છે ને સચ્ચિદાનંદરૂપ છે; અને જેને બ્રહ્મપુર કહે છે, અમૃતધામ કહે છે, પરમપદ કહે છે, અનંત અપાર કહે છે, બ્રહ્મ કહે છે, ચિદાકાશ કહે છે. એવું જે એ અક્ષરધામ તેને વિષે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન જે તે સદાય વિરાજમાન છે, તે કેવા છે તો જેને પુરુષોત્તમ કહે છે, વાસુદેવ કહે છે, નારાયણ કહે છે, પરમાત્મા કહે છે, બ્રહ્મ કહે છે, પરબ્રહ્મ કહે છે, ઈશ્વર કહે છે, પરમેશ્વર કહે છે, વિષ્ણુ કહે છે. અને વળી તે ભગવાન કેવા છે ? તો ક્ષર-અક્ષર થકી પર છે, સર્વજ્ઞ છે, સર્વકર્તા છે, સર્વના નિયંતા છે, સર્વના અંતર્યામી છે, સર્વકારણના કારણ છે, નિર્ગુણ છે, સ્વપ્રકાશ છે, સ્વતંત્ર છે. અને બ્રહ્મરૂપ એવા જે અનંતકોટિ મુક્ત તેમને ઉપાસના કરવા યોગ્ય છે. અને અનંતકોટી બ્રહ્માંડની જે ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ ને પ્રલય તે રૂપ છે લીલા જેની એવા છે. અને પ્રકૃતિ પુરુષ, કાળ, પ્રધાનપુરુષ ને મહત્તત્ત્વાદિક એ જે પોતાની શક્તિઓ તેના પ્રેરક છે. અને અનંતકોટિ બ્રહ્માંડના રાજાધિરાજ છે ને સદા કિશોર મૂર્તિ છે ને કોટિ કોટિ કંદર્પ સરખા સુંદર છે અને નવીન મેઘ સરખો શ્યામ છે વર્ણ જેનો એવા

છે, અને અમૂલ્ય ને દિવ્ય એવાં જે નાના પ્રકારનાં વસ્ત્ર ને આભૂષણ તેણે યુક્ત છે. અને કાનને વિષે મકરાકાર કુંડળ ધરી રહ્યા છે, અને મસ્તકને વિષે નાના પ્રકારનાં રત્ને જડિત એવો જે મુકુટ તેને ધરી રહ્યા છે. અને શરદ ઋતુનું જે કમળ તેની પાંખડી સરખાં અણિયાળાં છે નેત્રકમળ જેનાં એવા છે, અને રૂડું એવું જે સુગંધીમાન ચંદન તેણે કરીને ચર્ચ્યાં છે અંગ જેનાં એવા છે. અને મધુરે સ્વરે કરીને વેણુને વજાડે છે અને રાધીકાજી ને લક્ષ્મીજી તેમણે પૂજ્યા છે. અને મૂર્તિમાન એવાં જે સુદર્શનાદિક આયુધ તથા નંદ, સુનંદ ને શ્રીદામાદિક જે અસંખ્ય પાર્ષદ તેમણે સેવ્યા છે. અને કોટિ કોટિ સૂર્ય-ચંદ્ર સરખા પ્રકાશે યુક્ત છે મૂર્તિ જેની એવા છે. અને અનંતકોટિ એવા જે કલ્યાણકારી ગુણ તેણે યુક્ત છે. અને ધર્મ, જ્ઞાન ને વૈરાગ્યાદિક જે ઐશ્વર્ય તથા અણિમાદિક જે સિદ્ધિઓ તેમણે સેવ્યાં છે ચરણકમળ જેનાં એવા છે, અને મૂર્તિમાન એવા જે ચાર વેદ તેમણે સ્તુતિને કર્યા છે. અને વાસુદેવાદિક જે ચતુર્વ્યૂહ તથા કેશવાદિક જે ચોવીશ મૂર્તિયો તથા વરાહાદિક અવતાર એ સર્વેના ધરનારા છે.

એવા જે શ્રીકૃષ્ણ પુરુષોત્તમ ભગવાન તે જે તે આ જે પોતાનું સમગ્ર ઐશ્વર્ય તેણે યુક્ત થકા પૃથ્વીને વિષે એકાંતિક ધર્મને પ્રવર્તાવવાને અર્થે ને પોતાના એકાંતિક ભક્ત જે ધર્મ, ભક્તિ ને મરીચ્યાદિક ઋષિ તેમની રક્ષા કરવાને અર્થે ને તેમને સુખ આપવાને અર્થે અને અનેક જીવનાં કલ્યાણ કરવાને અર્થે ને અધર્મનો ઉચ્છેદ કરવાને અર્થે, કોસલદેશને વિષે પ્રકટ થતા હવા.

હવે એ ભગવાન જેવી રીતે પ્રગટ થયા છે તે સંક્ષેપે કરીને કહીએ છીએ : એક સમયે મરીચ્યાદિક ઋષિ જે તે બદરિકાશ્રમને વિષે શ્રીનરનારાયણ ભગવાનનાં દર્શન કરવા સારુ આવતા હવા. તે વાતને સાંભળીને ધર્મદેવ પણ પોતાની સ્ત્રી જે મૂર્તિ તેણે સહિત થકા શ્રી નરનારાયણનાં દર્શન કરવા આવ્યા. પછી તે ઋષિની સભાને વિષે ઉદ્ધવે સહિત બેઠા એવા જે શ્રી નરનારાયણ ઋષિ તેમનું દર્શન કરીને શ્રી નરનારાયણે માન્યા થકા ધર્મદેવ જેતે તે સભાને વિષે બેસતા હવા. અને મરીચ્યાદિક ઋષિએ શ્રીનારાયણ ઋષિ આગળ પ્રથમ કરી હતી જે ભરતખંડના વૃત્તાંતની વાર્તા, તેને શ્રીનારાયણ ઋષિના મુખારવિંદ થકી એકાગ્ર ચિત્ત થઈને ધર્મદેવ જે તે સાંભળતા હતા તથા તે ઋષિ ને ઉદ્ધવ તે પણ તે વાર્તાને એકાગ્ર ચિત્ત થઈને સાંભળતા હતા.

તે સમયમાં કૈલાસ પર્વત થકી દુર્વાસા ઋષિ જે તે શ્રીનારાયણ ઋષિને દર્શને આવ્યા. તેનું કોઈથી સન્માન થયું નહિ માટે તે દુર્વાસા ઋષિ તો એ ધર્માદિક સર્વેને શાપ દેતા હવા જે, 'મારા અપમાનના કરનારા જે તમે સર્વે તે ભરતખંડને વિષે મનુષ્યપણાને પામો અને ત્યાં અસુર થકી અપમાનને ને કષ્ટને પામો'. એવા શાપને સાંભળીને ધર્મદેવે ઘણીક પ્રકારના વિનયે યુક્ત વચને કરીને શાંતિ પમાડ્યા એવા જે દુર્વાસા ઋષિ તે બોલ્યા જે, "તમે સર્વે શ્રીનારાયણ ઋષિની વાર્તા સાંભળવાને વિષે આસક્ત હતા માટે મને ન દેખ્યો ને મારૂં સન્માન ન થયું, એની મને ખબર નહોતી, તે સારુ મેં તમને શાપ દીધો. પણ તે મારો શાપ તો નિવારણ નહિ થાય. પણ તે શાપ ભેળો હું તમને અનુગ્રહ કરું છું જે, 'હે ધર્મદેવ ! તમે ને આ તમારી સ્ત્રી મુર્તિ તે બ્રાહ્મણના કુળને વિષે મનુષ્ય દેહ ધરશો અને ત્યાં આ નારાયણ ઋષિ તમારા પુત્ર થશે અને તમને ને આ ઋષિયોને મારા શાપ થકી મુકાવશે ને અસુરના કષ્ટ થકી તમારી સર્વેની રક્ષા કરશે.' એમ કહીને દુર્વાસા ઋષિ તો પાછા કૈલાસ પર્વતમાં ગયા.

પછી શ્રી નારાયણ ઋષિ જે તે ધર્માદિક સર્વે પ્રત્યે બોલતા હવા જે, "અપરાધ વિના જે આ શાપ તમને થયો તેને જો હું ટાળવાને ઈચ્છું તો હું સમર્થ છું તે ટળી જાય. પણ હમણાં ભરતખંડને વિષે કળિયુગના બળને પામીને અધર્મ ને અસુર તે બહુ વૃદ્ધિને પામ્યા છે તેમના નાશને અર્થે મારી ઈચ્છાએ કરીને જ એ શાપ થયો છે. તે મેં અંગીકાર કર્યો છે. માટે હે ધર્મ ! હું તમારો પુત્ર થઈને તે અસુરોનો ને અધર્મનો નાશ કરીશ ને તમારી સર્વેની રક્ષા કરીશ. ને પૃથ્વીને વિષે એકાંતિક ધર્મને પ્રવર્તાવીશ. માટે તમે કાંઈ ચિંતા રાખશો મા, ને પૃથ્વીને વિષે સર્વે મનુષ્ય દેહને ધારો." એવાં વચન સાંભળીને ને શ્રીનારાયણ ઋષિને નમસ્કાર કરીને ધર્માદિક સર્વે જે તે મનુષ્ય દેહ ધારવાને અર્થે પૃથ્વી પ્રત્યે જતા હવા.

હવે ધર્મ ને મૂર્તિ જેવી રીતે પ્રગટ થયા છે તે કહીએ છીએ જે કોસલ દેશને વિષે ઈટ્ટાર નામે પુર છે તેમાં સરવરિયા બ્રાહ્મણ સામવેદી પાંડે **બાલશર્મા** નામે હતા. તે થકી **ભાગ્યવતી** નામે જે તેની પત્ની તેને વિષે ધર્મદેવ જે તે સંવત ૧૭૯૬ (સતરસો ને છન્નુના) કાર્તિક સુદિ ૧૧ એકાદશીને દિવસ મધ્યાહ્ન પછી પ્રકટ થતા હવા. અને પિતા જે તે વિધિએ કરીને તેમના જાતકર્માદિક સંસ્કારને કરતા હવા અને બારમે દિવસે દેવશર્મા એવું નામ ધરતા હવા. અને તે કોસલ દેશને વિષે જ છપૈયા નામે ગામમાં ત્રવાડી કૃષ્ણશર્મા નામે બ્રાહ્મણ તે થકી **ભવાની** નામે જે તેની પત્ની તેને વિષે મૂર્તિ જે તે સંવત્ ૧૭૯૮ (સતરસો ને અઠાણું)ના કાર્તિક સુદિ ૧૫ પૂનમને દિવસ સાંયકાળે પ્રકટ થતાં હવાં. તે પછી દિવસે દિવસે મોટાં થયાં ને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની અતિશય ભક્તિ કરવા લાગ્યાં, માટે **ભક્તિ** એવા નામને પામતાં હવાં. પછી એ ભક્તિના પિતા જે કૃષ્ણશર્મા તે જે પોતાની પુત્રી જે ભક્તિ તેનો ધર્મના અવતાર જે દેવશર્મા તે સાથે યથાવિધિ વિવાહ કરતા હવા. અને એ જે પોતાના જમાઈ તેને પોતાના ગામમાં પોતાને ઘેર રાખતા હવા. પછી તે દેવશર્મા જે તે ભક્તિ જે પોતાની પત્ની તેણે સહિત ગૃહસ્થાશ્રમના જે ધર્મ તેને આશરીને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની ભક્તિ કરતા હવા અને પોતે ધર્મને વિષે અતિ દ્રઢપણે વર્ત્યા તેને જોઈને સર્વે લોક જે તે ધર્મ એવે નામે કરીને જ બોલાવતા હવા.

પછી એ ધર્મ-ભક્તિને અસુર થકી અતિશય કષ્ટ થયું. તેના નિવારણને અર્થે તે ધર્મ-ભક્તિ જે તે વૃંદાવનમાં જઈને મરીચ્યાદિક ઋષિએ યુક્ત થકાં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની આરાધના કરતાં હવા. તેણે કરીને તે ભગવાન એમની ઉપર પ્રસન્ન થયા અને પોતાના અક્ષરધામમાં જેવા પોતે સદા વિરાજમાન છે તેવું પોતાનું દર્શન આપીને, ધર્મ-ભક્તિ પ્રત્યે બોલતા હવા, જે 'હે ધર્મ-ભક્તિ ! તમને કષ્ટના દેનારા જે અસુરો તેમને પૂર્વે મેં કૃષ્ણાવતારને વિષે માર્યા હતા. તે મારી ઉપર એમને વૈર છે, માટે તમને મારા જાણીને પીડે છે. તે અસુરના નાશને અર્થે હું જે તે નારાયણ ઋષિરૂપે તમારા થકી પ્રકટ થઈને **"હરિકૃષ્ણ"** નામે વિખ્યાત થઈશ. અને તમારી ને ઋષિની અસુરના કષ્ટ થકી રક્ષા કરીશ ને તમને દુર્વાસાના શાપ થકી મૂકાવીશ. અને અસુરનો ને અધર્મનો ઉચ્છેદ કરીશ ને પૃથ્વીને વિષે એકાંતિક ધર્મને પ્રવર્તાવીશ.' એમ કહીને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન જે તે અંતર્ધાન થઈ ગયા અને ધર્મના હૃદયકમળને વિષે વિરાજમાન થયા, પછી તે ધર્મ-ભક્તિ જે તે અતિશય આનંદને પામીને ત્યાંથી પાછાં પોતાને ગામ આવીને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની ભક્તિને કરતાં હવા. અને એવી રીતે એ ધર્મને ભગવાન પ્રસન્ન થયા માટે સર્વે જન જે તે તેમને 'હરિપ્રસાદ' નામે કરીને બોલાવતા હવા.

અને પછી કેટલાક માસ ગયા કેડે તે હરિપ્રસાદજી થકી ભક્તિને વિષે શ્રીકૃષ્ણ

ભગવાન જે તે સંવત્ ૧૮૩૭ (અઢારસો સાડત્રીશ)ના ચૈત્ર સુદિ ૯ નવમીને દિવસ રાત્રી દશ ઘડી ગઈ ત્યારે પ્રગટ થતા હવા. તે સમયમાં હરિપ્રસાદજીના ઘરને વિષે મોટો ઉત્સવ થતો હવો. અને ઈન્દ્રાદિક દેવ જે તે જય જય શબ્દને કરતા થકા ને દુંદુભિને વજાડતા થકા પુષ્પનો વર્ષાદ કરતા હવા. અને અપ્સરાઓ જે તે નૃત્ય કરતી હવી. ગંધર્વ જે તે ગાન કરતા હવા. અને મુનિ જે તે આશીર્વાદ દેતા હવા. અને દેવતા ને સાધુના જે મન તે અતિ પ્રસન્ન થતાં હવા. અને અસુરનાં જે મન તે તત્કાળ ત્રાસને પામતાં હવા. અને તે ગામમાં રહેનારી જે સ્ત્રીઓ તે મંગળ ગાતી હવી ને બાળરૂપ એવા જે હરિ તેને આશિષ દેતી હવી. અને તે સમયને વિષે મંદ, સુગંધ ને શીતળ એવા જે વાયુ તે વાતા હવા. અને તારાના ગણે સહિત આકાશ જે તે અતિશય નિર્મળ થતો હવો. તે વાર પછી તે હરિપ્રસાદજી જે તે પોતાના પુત્રનું જે જાતકકર્મ તે બ્રાહ્મણ પાસે યથાવિધિ કરાવીને બ્રાહ્મણને ઘણાંક પ્રકારનાં દાન આપતા હવા.

પછી જન્મથી છઠ્ઠા દિવસને વિષે કોટરા આદિક બાળગ્રહ જે તે બાળરૂપ એવા જે તે ભગવાન તેને મારવા સારું આવ્યા. તેમને તે ભગવાન જે તે પોતાની દ્રષ્ટિમાત્રે કરીને બાળીને ભગાવી દેતા હવા. પછી ભગવાન ત્રણ મહિના ને અગિયાર દિવસના થયા ત્યારે માર્કંડેય ઋષિ જે તે બ્રાહ્મણને વેષે તે હરિપ્રસાદજીને ઘેર આવતા હવા. ત્યારે હરિપ્રસાદજી જે તે તે ઋષિનું અતિશય સન્માન કરીને ને તેમને જ્યોતિષી જાણીને કહેતા હવા જે, 'તમે અમારા પુત્રનું નામકરણ કરો.' પછી તે ઋષિ જે તે રાજી થઈને નામકરણ કરતા થકા બોલ્યા જે, 'હે હરિપ્રસાદજી ! આ તમારા પુત્ર જે તે તમારી સર્વ આપદાને હરશે અને જે જન એના આશ્રિત થશે તેમની સર્વે આપદાને હરશે. અને કર્ક રાશિને વિષે એનો જન્મ છે માટે એમનું **'હરિ'** એવું નામ થશે. અને વળી આ જે તમારા પુત્ર તેના દેહનો કૃષ્ણ વર્ણ છે, તથા પોતાના આશ્રિત જનનાં જે મન તેમને પોતાની મૂર્તિને વિષે તાણી લેશે તથા ચૈત્ર માસમાં જન્મ છે માટે **'કૃષ્ણ'** એવે નામે વિખ્યાત થશે. અને એ બે નામ નોખાં નોખાં છે તો પણ એ બે ભેળાં મળીને **'હરિકૃષ્ણ'** એવું ત્રીજું નામ પણ થશે. અને આ તમારા પુત્ર જે તે ત્યાગ, જ્ઞાન, તપ, ધર્મ અને યોગ એ પાંચ ગુણે કરીને તો શિવજી જેવા થશે, માટે **'નીલકંઠ'** એવે નામે કરીને લોકને વિષે પ્રસિદ્ધ થશે. અને આ જે તમારા પુત્ર તેના હાથને વિષે પદ્મનું ચિહ્ન છે તથા પગને વિષે વજ, ઊર્ધ્વરેખા અને કમળ તેનાં ચિહ્ન છે, તે માટે, આ તમારા પુત્ર જે તે લક્ષાવધિ મનુષ્યના નિયંતા થશે. અને આ તમારા પુત્ર જે તે કલ્યાણકારી એવા અનંત ગુણે યુક્ત થશે ને તમારી સમગ્ર કષ્ટથકી રક્ષા કરશે.' એમ કહીને વિરામ પામ્યા એવા જે માર્કંડેય ઋષિ તેને હરિપ્રસાદજી જે તે ઘણિક દક્ષિણા ને ભારે ભારે નવાં વસ્ત્રો ને આભૂષણ તે આપતા હવા. પછી તે ઋષિ જે તે એક દિવસ ત્યાં રહીને પ્રયાગ તીર્થની યાત્રા કરવા સારુ ચાલી નીસરતા હવા. અને પછી તે હરિપ્રસાદજી ને ભક્તિમાતા જે તે પોતાના પુત્રના ગુણને સાંભળીને બહુ પ્રસન્ન થતા હવાં. પછી તે શ્રીહરિ જે તે પોતાની બાળલીલાએ કરીને પોતાના માતાપિતાને ને સંબંધીજનને બહુ આનંદ ઉપજાવતાં થકા બાલચંદ્રની પેઠે વૃદ્ધિને પામતા હવા. અને તે પછી હરિપ્રસાદજી જે તે તે પોતાના પુત્રને પાંચમે મહિને પ્રથમ પૃથ્વી ઉપર બેસારતા હવા. અને છઠ્ઠા મહિનાને વિષે પ્રથમ અન્ન જમવા શીખવતા હવા. અને સાતમે મહિને કાનને વીંધાવતા હવા. અને ત્રીજું વર્ષ બેઠું ત્યારે ચૌલ સંસ્કાર જે 'ગર્ભના કેશ ઉતરાવવા' તે કરાવતા હવા. અને એ જ દિવસે માયાવી એવો જે કાળિદત્ત નામે અસુર તે ભગવાનને મારવાને આવ્યો તેને ભગવાને પોતાની દ્રષ્ટિમાત્રે કરીને મોહ પમાડ્યો, તે વૃક્ષને વિષે અથડાઈ અથડાઈને મરી જતો હવો.

અને તે પછી હરિપ્રસાદજી જે તે અસુરના ઉપદ્રવ થકી છપૈયા ગામનો ત્યાગ કરીને પોતાના કુટુંબે સહિત થકા અયોધ્યાપુરીમાં નિવાસ કરીને રહેતા હવા. અને પછી હરિપ્રસાદજી જે તે પોતાના પુત્રને પાંચમા વર્ષને વિષે પ્રથમ અક્ષર ભણવા શીખવતા હવા. અને આઠમા વર્ષને વિષે ભારે ભારે સામગ્રીઓને ભેળી કરીને પોતાના પુત્રને યજ્ઞોપવિત દેતા હવા. અને તે શ્રીહરિ જે તે પોતાના પિતા થકી યજ્ઞોપવીતને પામીને નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારીના ધર્મને વિષે રહ્યા થકા વેદાધ્યનને કરતા હવા. અને પોતાના પિતા પાસે વેદ, શાસ્ત્ર, પુરાણ, ઈતિહાસ, ધર્મશાસ્ત્ર એ સર્વે ગ્રંથનું પોતે અધ્યયન કરીને તથા શ્રવણ કરીને તે સર્વનું જે રહસ્ય તેને યથાર્થ જાણતા હવા અને એ સર્વમાંથી પોતે ચાર સાર કાઢતા હવા. તેમાં શ્રીમદ્ ભાગવત પુરાણ થકી તો **'પંચમસ્કંધ'** ને **'દશમસ્કંધ'** એ સાર કાઢ્યો તથા સ્કંદપુરાણ થકી **'વાસુદેવમાહાત્મ્ય'** એ સાર કાઢ્યો તથા ઈતિહાસ જે મહાભારત તે થકી **'ભગવદ્ગીતા'**, **'વિદુરનીતિ'** ને **વિષ્ણુસહસ્ત્રનામ'** એ સાર કાઢ્યો તથા સર્વે ધર્મશાસ્ત્ર થકી **'યાજ્ઞવલ્ક્ય સ્મૃતિ'** એ સાર કાઢ્યો. એવી રીતે એ ચાર સાર કાઢીને તેનો ગુટકો લખાવીને પોતાની પાસે નિત્યે રાખતા હવા. પછી તે શ્રીહરિ જે તે જન્મ થકી અગિયાર વર્ષના થયા ત્યારે પોતાની માતા જે ભક્તિ તેને ધર્મ, જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય સહિત એવી જે ભક્તિ તેનો ઉપદેશ કરીને દિવ્યગતિને આપતા હવા. ને દુર્વાસાના શાપ થકી મુકાવતા હવા. અને તે પછી કેટલાક માસ ગયા કેડે તે શ્રીહરિ જે તે પોતાના પિતા જે હરિપ્રસાદજી તેને પોતાના સ્વરૂપનું યથાર્થ જ્ઞાન આપીને દિવ્યગતિને પમાડતા હવા ને દુર્વાસાના શાપ થકી મુકાવતા હવા.

અને એવી રીતે ભક્તિ ધર્મ જે તે દિવ્યગતિને પામીને પછી દિવ્ય દેહે કરીને નિરંતર તે શ્રીહરિને પાસે રહેતાં હવા; તે વાર પછી તે શ્રીહરિ જે તે પોતાનાં જે સંબંધી તેને પૂછ્યા વિના જ નિત્ય સ્નાનને મિષે કરીને તીવ્ર વૈરાગ્યના વેગ થકી પોતાના ઘરનો ત્યાગ કરીને પોતે એકલા જ ઉત્તર દિશાને વિષે તપ કરવા સારુ ચાલી નીસરતા હવા. તે પોતે કેવા છે ? તો બહિર્વાસે સહિત જે કૌપીન તેને ધારી રહ્યા છે. ને મૃગચર્મ ધાર્યું છે ને પલાશનો દંડ ધાર્યો છે. ને શ્વેત એવું જે યજ્ઞોપવીત તે ધાર્યું છે, ને કંઠને વિષે તુલસીની બેવડી માળા ધારી છે. ને ચાંદલે સહિત જે ઊર્ધ્વપૂંડ્ર તિલકનું ચિહ્ન તે ધાર્યું છે. ને મસ્તક ઉપર જટાને ધારી રહ્યા છે, ને કેડને વિષે મુંજની મેખલા ધારી છે. ને હાથને વિષે જપમાળા, કમંડળુ, ભિક્ષાપાત્ર ને જળગરણું એટલા વાનાંને ધારી રહ્યા છે. ને શાલગ્રામ ને બાળમુકુંદનો જે બટુવો તેને ગળાને વિષે ધારી રહ્યા છે. ને ચાર સારનો જે ગુટકો તેને ખભાને વિષે ધારી રહ્યા છે. એવા વેષને ધરતા થકા શ્રીનીલકંઠ બ્રહ્મચારી જે તે સરયૂ નદીને તરીને ઉત્તર દિશામાં જતા હવા. તે ચાલતે ચાલતે કેટલેક દિવસે કરીને હિમાલય પર્વતની તળેટીમાં જે એક મહામોટું વન આવ્યું તેને પામતા હવા. પછી ત્યાંથી ચાલ્યા તે કેટલેક દિવસે કરીને હિમાલય પર્વતને પામ્યા. ને તે પર્વતને વિષે ચાલતા થકા કેટલેક દિવસે કરીને મુક્તનાથ પ્રત્યે આવીને ઉગ્ર તપ કર્યું. ને તે તપે કરીને સૂર્યનારાયણને પ્રસન્ન કરતા હવા. અને ત્યાં કેટલાક માસ રહીને પછી ત્યાંથી દક્ષિણ દિશામાં ચાલ્યા. તે હિમાલય પર્વતની તળેટીમાં એક મહાઘોર વન આવ્યું, તેને વિષે બાર માસ સુધી વિચરતા હવા, પછી શ્રી નીલકંઠ બ્રહ્મચારી જે તે, તે વનને વિષે વડના વૃક્ષ તળે બેઠા ને તપને કરતા એવા જે ગોપાળયોગી તેને દેખતા હવા. ને તે યોગી પાસે રહીને અષ્ટાંગ યોગને શીખતા થકા એક વર્ષ સુધી રહ્યા. ને તે યોગીને પોતાના સ્વરૂપનું જ્ઞાન આપીને સિદ્ધ ગતિને પમાડતા હવા. અને પછી ત્યાંથી ઉત્તરમુખે ચાલ્યા એવા જે શ્રીનીલકંઠ બ્રહ્મચારી તે જે તે આદિવારાહ નામે જે તીર્થ તેને પામ્યા. અને ત્યાંથી ચાલ્યા તે બંગાળ દેશને વિષે સીરપુર નામે જે શહેર તેને પામતા હવા. અને તે શહેરનો રાજા

સિદ્ધવલ્લભ નામે મહા ધાર્મિક હતો. તેણે પ્રાર્થનાને કર્યા એવા જે શ્રીનીલકંઠ બ્રહ્મચારી તે જે તે ચોમાસાના ચાર મહિના સુધી ત્યાં રહેતા હવા. અને તે શહેરને વિષે કાળી ને ભૈરવ તેના ઉપાસક ને સિદ્ધપણાનું છે અભિમાન જેમને એવા જે અસુર તેમના મદને હરતા હવા. અને પોતાનો સેવક જે ગોપાળદાસ નામે સાધુ તેની અસુરના અભિચાર થકી પોતાને સામર્થ્યે કરીને રક્ષા કરતાં હવા. અને વળી તે શહેરને વિષે વેદ, શાસ્ત્ર, પુરાણનો ભણેલો એવો તૈલંગ દેશનો કોઈક બ્રાહ્મણ હતો, તેણે તે રાજા થકી હસ્તિ આદિકનું મહાદાન લીધું, તેણે કરીને તે બ્રાહ્મણ ગૌરવર્ણ હતો. પણ શ્યામવર્ણ થઈ ગયો. પછી તે બ્રાહ્મણ પોતાના પાપની શાંતિને અર્થે શ્રીનીલકંઠ બ્રહ્મચારીને શરણે આવ્યો. તેને પોતાના સામર્થ્યે કરીને તે પાપ થકી મુકાવ્યો ત્યારે, કાળો મટીને પ્રથમના જેવો ગૌરવર્ણ થતો હવો. પછી ત્યાંથી ચાલ્યા એવા જે શ્રીહરિ તે જે તે કામાક્ષી દેવીને સમીપે કોઈક ગામ હતું, તેને પામ્યા ને તે ગામમાં મહાકાળીનો ઉપાસક એક બ્રાહ્મણ હતો. તે બ્રાહ્મણ પોતાના ગામમાં જે કોઈ સાધુ તથા બ્રાહ્મણ તીર્થવાસી આવે તેને અભિચારે કરીને જીતીને, પોતાના શિષ્ય કરે એવો અભિમાની હતો. તે બ્રાહ્મણ આવીને શ્રીહરિની ઉપર પોતાનું જંત્ર-મંત્ર અભિચાર સંબંધી જે ઘણુંક સામર્થ્ય તેને કરતો હવો પણ તેણે કરીને પોતે કાંઈ પરાભવ પામ્યા નહિ ને પોતાને સામર્થ્યે કરીને તે બ્રાહ્મણનો સમગ્ર મદ ઉતારીને પોતાનો આશ્રિત કરતા હવા. પછી શ્રીહરિ જે તે ત્યાંથી ચાલ્યા થકા નવલખા પર્વતને પામ્યા. જે નવલખા પર્વતને વિષે નવ લાખ સિદ્ધનાં સ્થાનક છે ને નવ લાખ ઠેકાણે અગ્નિની જવાળા નીસરે છે તથા પાણીના કુંડ છે. તે પર્વતને વિષે રહ્યા જે સિદ્ધ તેમને પોતાનું દર્શન આપીને તે પર્વતથી ઊતર્યા, તે બાળવાકુંડ નામે જે તીર્થ તેને પામતા હવા. અને ત્યાંથી ચાલ્યા જે શ્રીહરિ તે ગંગાસાગરના સંગમને પામીને ને ત્યાં સ્નાન કરીને પછી તે સમુદ્રની ખાડીને વહાણમાં બેસીને ઊતર્યા ને કપિલાશ્રમને પામતા હવા, ને ત્યાં નિત્યે કપિલજીનાં દર્શન કરતાં થકા એક માસ સુધી રહ્યા. અને પછી ત્યાંથી ચાલ્યા તે જગન્નાથપુરી પ્રત્યે ગયા ને ત્યાં કેટલાક માસ નિવાસ કરીને પૃથ્વીના ભાર રૂપ એવા જે ઘણાક અસુર તેમને પરસ્પર વૈર કરાવીને યુદ્ધે કરીને નાશ કરાવી નાખતા હવા. પછી શ્રીનીલકંઠ બ્રહ્મચારી જે તે ત્યાંથી દક્ષિણ દિશા પ્રત્યે ચાલ્યા. તે આદિકૂર્મ નામે જે તીર્થક્ષેત્ર તેને પામ્યા. ને પછી ત્યાંથી મહાવનને વિષે ચાલતા થકા માનસપુરને પામ્યા. અને તે પુરનો સત્રધર્મા નામે રાજા હતો તે પોતાનો આશ્રિત થયો ને તે રાજાદ્વારે અસુરનો પરાભાવ કરાવતા હવા. અને ત્યાંથી ચાલ્યા એવા જે શ્રીનીલકંઠ બ્રહ્મચારી તે વેંકટાદ્રિને પામ્યા. ને ત્યાંથી શિવકાંચી ને વિષ્ણુકાંચી ને પામ્યા. ને ત્યાંથી શ્રીરંગક્ષેત્રમાં જઈને બે માસ સુધી રહેતા હવા. ને ત્યાં વૈષ્ણવ સંઘાથે સંવાદ કરતા થકા તેમને વિષે રહ્યો જે દુરાચાર તેનો પોતાને પ્રતાપે કરીને ત્યાગ કરાવતા હવા. પછી ત્યાંથી ચાલ્યા એવા જે શ્રીહરિ તે સેતુબંધ નામે જે તીર્થ તેને પામીને ને સમુદ્રને વિષે સ્નાન કરીને, નિત્યે રામેશ્વર મહાદેવના દર્શન કરતા થકા બે માસ સુધી ત્યાં રહેતા હવા. અને પછી ત્યાંથી ચાલ્યા તે સુંદરરાજ નામે જે વિષ્ણુ તેનાં દર્શન કરીને, ત્યાંથી ચાલતા થકા માર્ગને વિષે એક ઘોર વન આવ્યું તેમાં પાંચ દિવસ સુધી ચાલ્યા, પણ કાંઈ અન્ન જળને ન પામ્યા. પછી છઠ્ઠે દિવસે મધ્યાહ્ન સમયે વનમાં એક કૂપ આવ્યો તેમાંથી કમંડળુએ કરીને જળને કાઢીને સ્નાન કર્યું ને પછી વડના વૃક્ષ તળે બેસીને પોતાનો નિત્ય વિધિ કરતા થકા શાલગ્રામની સેવા કરવા લાગ્યા. ત્યારે તે શાલગ્રામને પાત્રમાં મૂકીને કમંડળુની ધારે કરીને સ્નાન કરાવવા માંડ્યું. તે જેટલું પાણી રેડ્યું, તેટલું શાલગ્રામ પી ગયા. તે એમ કરતાં કરતાં પાંચ-સાત કમંડળુ રેડયાં તે પી ગયા. પછી જળ પીને તૃપ્ત થયા જાણીને તે શાલગ્રામને ચંદનાદિકે કરીને પૂજતા હવા. અને એમ વિચાર કરવા લાગ્યા જે 'શાલગ્રામને આટલી તરસ લાગી ત્યારે ભૂખ પણ હશે ખરી. પણ આપણી પાસે કાંઈ નૈવેદ્ય ધર્યાનું નથી માટે

વિષ્ણુને શું જમાડીએ ?' એમ વિચાર કરે છે તેટલામાં શિવજી ને પાર્વતી તે પોઠિયા ઉપર બેસીને કાપડીને વેષે ત્યાં આવીને પ્રથમથી જ ઊભાં હતાં. તે શ્રીનીલકંઠ બ્રહ્મચારીને એવી રીતે શાલગ્રામની પૂજા કરતા જોઈને તેમને સાથવો ને મીઠું આપતાં હવાં. પછી તે સાથવાને જળમાં ચોળીને વિષ્ણુને નૈવેદ્ય ધરીને પોતે જમતા હવા. અને પછી ત્યાંથી ચાલ્યા એવા જે નીલકંઠ બ્રહ્મચારી તે જે તે ભૂતપુરીને પામ્યા. ને ત્યાં રહી જે રામાનુજાચાર્યની પ્રતિમા તેનું દર્શન તથા પૂજન કરીને, ત્યાંથી કુમારીકા ક્ષેત્ર પ્રત્યે આવ્યા. ને ત્યાંથી પદ્મનાભ ગયા, ને ત્યાંથી જનાર્દન ગયા. ને ત્યાંથી આદિકેશવ નામે જે વિષ્ણુ તેનાં દર્શન કરીને, ત્યાંથી મલયાચલ નામે જે કુલગિરિ તેને પામતા હવા. અને ત્યાં સાક્ષીગોપાલ નામે જે વિષ્ણુ તેનાં દર્શન કરતા થકા પાંચ દિવસ રહેતા હવા. અને ત્યાંથી ચાલ્યા એવા જે શ્રીનીલકંઠ બ્રહ્મચારી તે પંઢરપુર ગયા ને ત્યાં વિઠ્ઠલનાથ નામે જે વિષ્ણુ તેનાં દર્શન કરતા થકા બે માસ સુધી રહેતા હવા. પછી વિઠ્ઠલનાથને ભેટીને ત્યાંથી ચાલ્યા તે દંડકારણ્યને પામ્યા ને તે દંડકારણ્યની પ્રદક્ષિણા કરીને નાસિકપુર પ્રત્યે આવ્યા. ને ત્યાં ત્ર્યંબકેશ્વર મહાદેવના દર્શન કરીને તાપી નદી પ્રત્યે આવ્યા ને ત્યાંથી ચાલ્યા તે નર્મદા નદીને ઊતરીને મહી નદીને પામ્યા. ને મહી નદીને ઉતરીને તથા સાબરમતી નદીને ઊતરીને ને ભાલ દેશને ઉલ્લંઘીને ભીમનાથ આવતા હવા. અને ત્યાંથી ચાલ્યા એવા જે શ્રીનીલકંઠ બ્રહ્મચારી તે જે તે ગોપનાથ નામે શિવજીનાં દર્શન કરીને, પંચતીર્થી કરતાં કરતાં માંગરોલ બંદરમાં આવતા હવા. એવી રીતે તીર્થયાત્રાને કરતા એવા જે શ્રીહરિકૃષ્ણ ભગવાન તે જે તે જે જે તીર્થમાં પોતે ગયા તે તે તીર્થને વિષે રહ્યો જે અધર્મ તેનો ઉચ્છેદ કરતા હતા ને એકાંતિક ધર્મનું સ્થાપન કરતા હવા. અને તે તે તીર્થમાં રહેનારા જે જન તેમને પોતાનાં દર્શન આપીને તથા તેમનું અન્ન જળાદિક ગ્રહણ કરીને તેમને સંસારના બંધન થકી છોડાવતા હવા.

અને પછી ત્યાંથી ચાલ્યા જે શ્રીનીલકંઠ બ્રહ્મચારી તે જે તે સંવત્ ૧૮૫૬ (અઢારસો ને છપ્પન)ના શ્રાવણ વદી ૬ છઠ્ઠને દિવસ લોજપુરમાં આવતા હવા, અને તે લોજપુરમાં ઉદ્ધવના અવતાર એવા જે શ્રી રામાનંદ સ્વામી તેના શિષ્ય જે મુક્તાનંદ સ્વામી આદિક સાધુ તેમને દેખતા હવા. અને તેમને સાધુ લક્ષણે યુક્ત એવા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના ભક્ત જાણીને તે ભેળા પોતે રહેતા હવા. અને કેટલાક માસ ત્યાં રહીને પછી ત્યાંથી તે સાધુ ભેળા ચાલ્યા તે ગિરનાર પર્વતની છાયામાં જે પીપલાણું ગામ તેમાં રહ્યા જે નરસિંહ મહેતા નામે બ્રાહ્મણ તેનાં ઘરને વષે વિરાજમાન એવા જે શ્રી રામાનંદ સ્વામી તેનાં દર્શન સંવત્ ૧૮૫૬ (અઢારસો ને છપ્પન)ના જ્યેષ્ઠ વદી ૧૨ દ્વાદશીને દિવસ કરતા હવા. તે સ્વામી કેવા છે ? તો ગૌર ને પુષ્ટ છે મૂર્તિ જેની એવા છે. ને શ્વેત વસ્ત્ર પહેર્યાં છે. અને નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારીના વેષને ધરી રહ્યા છે, એવા જે સ્વામી તેને સાષ્ટાંગ નમસ્કાર કરીને ને મળીને સ્વામીને પાસે બેસતા હવા. પછી તે સ્વામી જે તે તે શ્રીનીલકંઠ બ્રહ્મચારીને જોઈને બહુ આનંદ પામતા હવા ને તેમનું જે સર્વે વૃત્તાંત તેને પૂછતા હવા. પછી તે શ્રીનીલકંઠ બ્રહ્મચારી જે તે પોતાનું જન્મસ્થાન, કુળ, માતા-પિતા, ગોત્ર, વેદ, પ્રવર, ગુરુ, ઈષ્ટદેવ એ સર્વેને જેમ છે તેમ કહેતા હવા. તથા પોતાનો જે વૈરાગ્ય તથા પોતે જેમ સ્વજનનો ત્યાગ કર્યો તથા પોતે જેમ વનમાં નિવાસ કરીને રહ્યા તથા પોતે જેમ નાના પ્રકારે તપશ્ચર્યા કરી તથા પોતે જેમ અષ્ટાંગ યોગ સાધ્યો તથા પોતે જેમ તીર્થયાત્રા કરી તથા તે તીર્થમાં રહેનારા જે પાખંડી ગુરુ તેનો પોતે જેમ પરાજય કર્યો એ આદિક જે સર્વે પોતાનું વૃત્તાંત, તેને અનુક્રમે કરીને વિસ્તારે સહિત કહેતા હવા. ત્યારે તે વાર્તાને સાંભળીને, સ્વામી જે તે અતિશય પ્રસન્ન થયા. ને શ્રીનીલકંઠ બ્રહ્મચારી પ્રત્યે બોલ્યા જે, "હે બ્રહ્મચારી ! તમે તો અમારા છો,

કેમ જે તમારા પિતા જે ધર્મ તે પ્રથમ પ્રયાગક્ષેત્રને વિષે અમારા થકી જ ભાગવતી દીક્ષાને પામ્યા હતા ને અમારી આજ્ઞાએ કરીને મુમુક્ષુજનને ધર્મ સહિત શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની ભક્તિનો ઉપદેશ કરતા થકા કોસલ દેશમાં રહ્યા હતા. તે ધર્મના તમે પુત્ર છો ને ગુણે કરીને તો તમારા પિતા થકી પણ અધિક છો.' એવી રીતનાં જે સ્વામીનાં વચન તેને સાંભળીને શ્રીનીલકંઠ બ્રહ્મચારી જે અતિશય પ્રસન્ન થયા થકા, તે સ્વામી પાસે રહેતા હવા. પછી સંવત્ ૧૮૫૭ અઢારસો ને સત્તાવનના કાર્તિક સુદિ ૧૧ એકાદશીને દિવસ તે સ્વામી થકી ભાગવતી દીક્ષાનું ગ્રહણ કરતા હવા. ત્યારે તે સ્વામીએ **'સહજાનંદ'** એવું પોતાનું નામ ધર્યું તથા બીજું **'નારાયણમુનિ'** એવું નામ ધર્યું પછી પોતે અતિશય પ્રીતિએ કરીને તે સ્વામીને સેવતા હવા. પછી તે સ્વામી જે તે સર્વ સાધુગુણે સંપન્ન ને અતિ સમર્થ એવા જે નારાયણમુનિ તેને જોઈને અને પોતાની જે ધર્મધુર તે નારાયણમુનિને સોંપીને, પોતે સંવત્ ૧૮૫૮ અઢારસો અઠ્ઠાવનના માગશર સુદિ તેરશને દિવસ દેહ ત્યાગ કરીને, પાછા બદરિકાશ્રમને વિષે જતા હવા ને દુર્વાસાના શાપ થકી મુકાતા હવા.

પછી શ્રી સહજાનંદ સ્વામી જે તે પોતાના ગુરુની જે દેહક્રિયા તેને યથાવિધિ કરીને, ને ધર્મધુર ને ઉપાડી લેતા હવા. અને શ્રીરામાનંદ સ્વામીના આશ્રિત જે સાધુ, બ્રહ્મચારી ને ગૃહસ્થ હતા. તેમની સત્શાસ્ત્રના ઉપદેશે કરીને સંભાવના કરતા હવા. અને તેમને પોતાનો અલૌકિક પ્રતાપ દેખાડીને, પોતાને વિષે તેમના ચિત્તને તાણી લેતા હવા. તે વાર પછી સ્વામી શ્રી સહજાનંદજી મહારાજ જે તે પોતાના શિષ્ય જે ત્યાગી સાધુ તથા બ્રહ્મચારી તથા કેટલાક ગૃહસ્થ સત્સંગી તેમણે વીંટાણા થકા સોરઠ, હાલાર, કચ્છ, ઝાલાવાડ, કાઠિયાવાડ, ભાલ, ગુજરાત એ આદિક જે સર્વે દેશ તેમને વિષે પોતાના પ્રતાપને વિસ્તારતા થકા ને ધર્મ, જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય યુક્ત જે ભક્તિ તેને પ્રવર્તાવતા થકા ને અધર્મનો ઉચ્છેદ કરતા થકા ને અધર્મી એવા જે પાખંડી અસુરાંશ ગુરુ તેમનો પરાભવ કરતા થકા વિચરતા હવા.

અને શ્રીજીમહારાજ જે તે, જે જે દેશને વિષે વિચર્યા તે તે દેશના જે જન તે શ્રીજીમહારાજનાં અલૌકિક ઐશ્વર્યને જોઈને, ઘણા આશ્રિત થતા હવા, ને શ્રીજીમહારાજનું પ્રકટ પ્રમાણ ભજન કરતાં હવા. પછી શ્રીજીમહારાજ જે તે તેમના ઉત્સાહને અર્થે ને તેમની બુદ્ધિની દૃઢતાને અર્થે પોતાનું જે નાના પ્રકારનું ઐશ્વર્ય તે સમાધિએ કરીને દેખાડતા હવા. તેમાં કેટલાંક મનુષ્યને તો ગોલોકને મધ્યે જે અક્ષરધામ તેને વિષે લક્ષ્મી, રાધિકા અને શ્રીદામાદિક પાર્ષદે સહિત શ્રીકૃષ્ણરૂપે પોતાનું દર્શન દેતા હતા. અને કેટલાકને તો વૈકુંઠલોકને વિષે લક્ષ્મી ને નંદ સુનંદાદિક પાર્ષદે સહિત વિષ્ણુરુપે પોતાનું દર્શન દેતા હવા. અને કેટલાંકને તો શ્વેતદ્વિપને વિષે નિરન્નમુક્તે સહિત મહાપુરુષ રૂપે પોતાનું દર્શન દેતા હવા. અને કેટલાકને તો અવ્યાકૃત ધામને વિષે લક્ષ્મી આદિક શક્તિયો ને પાર્ષદે સહિત ભૂમાપુરુષરુપે પોતાનું દર્શન દેતા હવા. અને કેટલાકને તો બદરિકાશ્રમને વિષે મુનિએ સહિત નરનારાયણ રુપે પોતાનું દર્શન દેતા હવા. અને કેટલાકને તો ક્ષીરસમુદ્રને વિષે લક્ષ્મી ને શેષનાગે સહિત યોગેશ્વર રૂપે પોતાનું દર્શન દેતા હવા. અને કેટલાકને તો સૂર્યનાં મંડળને વિષે હિરણ્યમયપુરુષ રૂપે પોતાનું દર્શન દેતા હવા. અને કેટલાંકને તો અગ્નિમંડળને વિષે યજ્ઞપુરુષ રૂપે પોતાનું દર્શન દેતા હવા. અને કેટલાકને તો પ્રણવના જે નાદ તેને તત્કાળ સંભળાવતા હવા. અને કેટલાકને તો કોટિ કોટિ સૂર્ય સરખું જે પોતાનું તેજ તેને દેખાડતા હવા. અને કેટલાકને તો જાગ્રત, સ્વપ્ન, સુષુપ્તિ થકી પર ને સચ્ચિદાનંદ છે લક્ષણ જેનું, ને દ્રષ્ટા છે નામ જેનું એવું જે બ્રહ્મ, તે રુપે પોતાનું દર્શન દેતા હવા. અને કેટલાકને તો બ્રહ્માંડના આધાર ને પુરુષસૂક્તને વિષે કહ્યા એવા જે વિરાટ પુરૂષ તે રૂપે પોતાનું દર્શન દેતા

હવા. અને કેટલાકને તો ભૂગોળ અને ખગોળ વિષે રહ્યાં જે દેવતાનાં સ્થાનક ને ઐશ્વર્ય તેને દેખાડતા હવા. અને કેટલાકને તો આધારાદિક જે છો ચક્ર તેને વિષે રહ્યા એવા જે ગણેશ આદિ દેવતા તેમને પૃથક્ પૃથક્ દેખાડતાં હવા. અને ક્યારેક તો સોએ સો ગાઉને છેટે રહ્યા એવા જે પોતાના ભક્ત તેમને પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ પોતાનું દર્શન દેતા હવા. અને ક્યારેક તો છેટે રહ્યા એવા જે પોતાના ભક્ત તેમણે પોતાના ઘરને વિષે શ્રીજી મહારાજની પ્રતિમાને આગળ ધર્યું જે નૈવેદ્ય તેને પોતે પોતાના ભક્તને વિસ્મય પમાડતા થકા જમતા હવા. અને ક્યારેક તો દેહને ત્યાગ કરતા એવા જે પોતાના ભક્ત તેમને પોતાના ધામ પ્રત્યે લઈ જવાને ઈચ્છતા થકા, ત્યાં પોતે આવીને તે ભક્તના ગામને વિષે રહ્યા એવા જે બીજા ભક્ત અથવા અભક્ત તેમને પણ પોતાનું સાક્ષાત્ દર્શન દેતા હવા. એવી રીત્યે મુમુક્ષુ અથવા મુમુક્ષુ નહિ એવા જે જન તેમને પોતાનાં અલૌકિક ઐશ્વર્યને દેખાડતા એવા જે શ્રી સહજાનંદજી મહારાજ, તેને જોઈને અતિશય વિસ્મયને પામ્યા એવા જે હજારો મનુષ્યો તે પોતપોતાના મતનો ને ગુરુનો ત્યાગ કરીને, ને શ્રીજીમહારાજનો અનન્ય આશ્રય કરીને પ્રકટ પ્રમાણ ભજન કરતા હવા. પછી ઘણાક જે મતવાદી તે શ્રીજી મહારાજ સંઘાથે વિવાદ કરવા આવ્યા પણ વાદે કરીને શ્રીજી મહારાજને જીતવાને કાજે કોઈ સમર્થ ન થયા. પછી તે સર્વે મતવાદી જે તે શ્રીજી મહારાજના અલૌકિક ઐશ્વર્ય પ્રતાપને દેખીને નમસ્કાર કરીને બોલ્યા જે, 'હે મહારાજ ! તમે તો પરમેશ્વર છો, માટે અમારા જે જે ઈષ્ટદેવ છે તેનાં દર્શન અમને કૃપા કરીને કરાવો.' એવી રીતે જે તેમનું પ્રાર્થનાવચન તેને સાંભળીને તે સર્વેને બેસારીને પોતાને પ્રતાપે કરીને તેમને તત્કાળ સમાધિ કરાવતા હવા. પછી તે સર્વે જે તે શ્રીજીમહારાજને દર્શન માત્રે કરીને ખેંચાઈ ગયાં છે નાડી પ્રાણ જેમનાં એવા થકા, પોતપોતાના હૃદયને વિષે પોતપોતાના ઈષ્ટદેવ રૂપે શ્રીજીમહારાજને દેખતા હવા. તેમાં જે વલ્લભકુળને આશ્રિત એવા વૈષ્ણવ હતા તથા નિંબાર્ક સંપ્રદાયના હતા તથા માધ્વી સંપ્રદાયના હતા એ ત્રણ તો ગોપીના ગણે વીંટાણાને વૃંદાવનને વિષે રહ્યા ને બાળલીલાએ કરીને મનોહર મૂર્તિ એવા જે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન તે રૂપે દેખતા હવા. અને જે રામાનુજ સંપ્રદાયના હતા તે તો નંદ, સુનંદ, વિશ્વક્સેન ને ગરુડાદિક પાર્ષદે સહિત લક્ષ્મીનારાયણરૂપે દેખતા હવા. અને જે રામાનંદી હતા તે તો સીતા, લક્ષ્મણ ને હનુમાને યુક્તથકા દિવ્ય સિંહાસન ઉપર બેઠા એવા જે શ્રીરામચંદ્રજી તે રુપે દેખતા હવા. અને જે શંકરાચાર્યના મતવાળા હતા તે તો બ્રહ્મજ્યોતિ રૂપે દેખતા હવા. અને જે શૈવી હવા તે તો પાર્વતી ને પ્રથમગણે સહિત જે શિવજી તે રૂપે દેખતા હવા અને જે સૂર્યના ઉપાસક હતા તેતો સૂર્યના મંડળને વિષે રહ્યા જે હિરણ્યમય પુરૂષ તે રુપે દેખાતા હવા. અને જે ગણપતિના ઉપાસક હતા તે તો મહાગણપતિરૂપે દેખાતા હવા અને જે દેવીના ઉપાસક હતા તેતો દેવીરૂપે દેખતા હવા. અને જૈન હતા તે તો તીર્થંકરરૂપે દેખતા હવા. અને જે યવન હતા તો પેગંબરરૂપે દેખતા હવા, એવી રીતે સમાધિએ કરીને પોતપોતાના ઈષ્ટદેવરૂપે. શ્રીજીમહારાજને જોઈને ને સર્વના કારણ જાણીને ને પોતપોતાના મતનો ત્યાગ કરીને, શ્રીજી મહારાજનો દ્રઢ આશ્રય કરતા હવા ને પ્રકટ પ્રમાણ ભજન કરતા હવા એવી રીતે શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ જે તે પોતાના પ્રતાપે કરીને જીવનું જે મૂળ અજ્ઞાન, તેનો નાશ કરતા થકા પૃથ્વીને વિષે નાશ પામ્યો એવો જે એકાંતિક ધર્મ તેનું રૂડા પ્રકારે સ્થાપન કરતા હવા.

અને વળી ધનાઢ્ય એવા જે પોતાના ભક્ત ગૃહસ્થ સત્સંગી તે પાસે ઘણાંક અન્નસત્ર કરાવતા હવા. તથા હિંસાએ રહિત એવા જે વિષ્ણુયાગ, મહારુદ્ર ને અતિરુદ્રાદિક યજ્ઞ તેને કરાવતા હવા. અને તે યજ્ઞને વિષે હજારો બ્રાહ્મણોને મિષ્ટ અન્ને કરીને તૃપ્ત કરાવતા હવા.

અને તે બ્રાહ્મણને બહુ પ્રકારનાં દાન દેવાડતા હવા અને સાધુ, બ્રાહ્મણ ને દેવતા તેમનું જે પૂજન તથા ભોજને કરીને તૃપ્તિ તેને વારંવાર કરાવતા હવા. તથા અધર્મ ને પાખંડ તેનો વારંવાર ઉચ્છેદ કરતા હવા. અને શ્રીજી મહારાજ પોતે જ્યાં જ્યાં વિચર્યા ત્યાં ત્યાં રહ્યા જે પોતાના ભક્તજન તેમની આગળ વર્ણાશ્રમનો ધર્મ તથા આત્મજ્ઞાન તથા વૈરાગ્ય તથા પોતાના સ્વરૂપનું જ્ઞાન તથા પોતાના માહાત્મ્યે સહિત ભક્તિ એમના જે બહુ પ્રકારના ભેદ તેમને વિસ્તારે કરીને યથાર્થપણે કહેતા હવા. એવી રીતે નિત્ય પ્રત્યે પોતાના ભક્તજનને આનંદ પમાડતા એવા જે શ્રીજીમહારાજ તે જે તે શ્રીગઢડા નગરને વિષે પોતાના ભક્ત એવા જે અભય નામે રાજા ને તેની પુત્રીઓ ને તેનો પુત્ર એ સર્વેની ભક્તિને વશ થઈને એમને ઘેર પોતે નિવાસ કરીને રહેતા હવા. અને ત્યાં રહ્યા થકા જન્માષ્ટમી, રામનવમી, પ્રબોધિની એકાદશી, હુતાશની અને અન્નકૂટ એ આદિક જે ઉત્સવના દિવસ તેને વિષે ભારે ભારે સામગ્રીઓ મંગાવીને, મોટા ઉત્સવ કરાવતા હવા. અને તે ઉત્સવને વિષે પરમહંસ તથા બ્રહ્મચારી તથા દેશવિદેશના જે હરિભક્ત સત્સંગી, તે શ્રીજીમહારાજનાં દર્શન કરવાને અર્થે વારંવાર આવતા હવા. અને નાના પ્રકારનાં વસ્ત્ર, આભૂષણ, ચંદન, પુષ્પ એ આદિક જે પૂજાની સામગ્રીઓ તેણે કરીને શ્રીજીમહારાજને પૂજતા હવા. અને તે ઉત્સવને વિષે શ્રીજીમહારાજ જે તે નાના પ્રકારની ભોજન સામગ્રીઓ કરાવીને હજારો સાધુને તથા બ્રાહ્મણને ઘણાક પ્રકારે વારંવાર તૃપ્ત કરતા હવા.

એવા જે શ્રી સહજાનંદ સ્વામી મહારાજ તેની મૂર્તિનાં જે ચિહ્ન તે પ્રથમ લખીએ છીએ : - શ્રીજીમહારાજનાં બે ચરણારવિંદના તળામાં ઊર્ધ્વરેખા છે; તે કેવી છે ? તો અંગુઠાની પાસેની જે આંગળીમાં તેની બેય કોરે નીકળી છે ને પાનીને બેય કોરે નીકળી છે. અને જમણા પગના અંગુઠાનાં થડમાં ઊર્ધ્વરેખાને મળતું જવનું ચિહ્ન છે. અને તે જમણા પગના તળામાં ઊર્ધ્વરેખાની બેયકોરે કમળ, અંકુશ, ધ્વજ, અષ્ટકોણ, વજ્ર, સ્વસ્તિક, જંબૂફળ એમનાં ચિહ્ન છે. ને જમણા પગના અંગૂઠાના નખમાં એક ઊભી રાતી રેખાનું ચિહ્ન છે. ને એજ અંગૂઠાને બાહેરલે પડખે એક તિલ છે. અને એ અંગૂઠાની પાસેની જે આંગળી તેનું જે અંગૂઠાની કોરનું પડખું તેમાં એક તિલ છે. અને જમણા પગની છેલી આંગળીના બાહેરના પડખામાં નખની પાસે એક તિલ છે. અને ડાબા પગની ઊર્ધ્વરેખાની ડાબી કોરે શ્યામ એવાં બે ચિહ્ન પાસે પાસે છે. અને વળી એ ઊર્ધ્વરેખાને મળતું જ ફણાના થડામાં એક વ્યોમનું ચિહ્ન છે અને ડાબા પગનાં તળામાં ઊર્ધ્વરેખાને બે કોરે ધનુષ, કળશ, મત્સ્ય, ત્રિકોણ, ગોપદ, અર્ધચંદ્ર એમનાં ચિહ્ન છે. અને બે પગનાં તળાં રક્ત છે. ને બે પગના અંગૂઠા ને આંગળીઓના જે નખ તે રક્ત છે ને ઊપડતા છે ને તેજસ્વી છે. અને બે પગના અંગૂઠાને આંગળીઓની ઉપર ઝીણાં ઝીણાં ને કોમળ એવા રોમનાં ચિહ્ન છે અને બે પગના અંગૂઠા ને તેની પાસેની બે આંગળીઓ ઉપર ચાખડીનાં ઘસારાનાં ચિહ્ન છે અને બે પગની જે બાહેરની ઘૂંટીઓ તેથી હેઠે આસનના ઘસારાનાં ચિહ્ન છે અને જમણા પગની ઘૂંટીથી પાંચ તસુ ઊંચો નળીને ઉપર એક નાનો તિલ છે. અને એ પગના સાથળને બહારલી કોરે એક મોટું ચિહ્ન છે. અને ડાબા પગની ઘૂંટીથી પાંચ તસુ ઊંચો નળીનો ઉપર એક મોટો તિલ છે ને તેથી ઉપર પાસે જ એક નાનો તિલ છે. અને એ પગના ઢીંચણને બાહેરલે પડખે એક ચિહ્ન છે. અને કટિભાગને વિષે બે કોરે ધોતિયું પહેર્યાનાં ઘસારાનાં શ્યામ ચિહ્ન છે અને સદા શીતળ એવું જે ઉદર તે ઉપર ત્રિવળી પડે છે અને ઊંડી ને ગોળ એવી જે નાભિ તેની બે કોરે તિલ છે. તેમાં જમણી કોરે તો નાભિના કાંઠા ઉપર છે ને ડાબી કોરે તો નાભિથી જરાક છેટે છે. અને જમણી કૂખમાં એક મોટો તિલ છે ને તેની પાસે બીજો નાનો તિલ

અને નાભિથી ઉપર બે તસુને છેટે ત્રણ તિલ છે તેમાં બે નળીની ઉપર એક છે ને એક એક વચ્ચે છે અને તે વચલા તિલથી બે તસુ ઉપર એક એક તિલ છે અને ડાબે પડખે કૂખથી ઊંચે ને બગલથી હેઠે મોટા ચાર તિલની એક ઊભી હાર છે. અને તેની પાસે બાહેરલી કોરે એક બીજી નાના ચાર તિલની ઊભી હાર છે. અને હૃદયને વિષે રોમનું શ્રીવત્સ ચિહ્ન અને છાતીને વચ્ચે અર્ધચંદ્રને આકારે પાંચ તસુ પહોળું ને જરાક રાતું એવું એક મોટું ચિહ્ન છે, તે જમણી કોરે કાંઈક વિશેષ ચઢતું છે. અને એ ચિહ્નને વચ્ચે જરાક ડાબી કોરે એક મોટો તિલ છે અને એ તિલથી ડાબી કોરે બે આંગળને છેટે એક તિલ છે. ને તેથી ડાબી કોરે બે તસુને છેટે ડાબા સ્તનથી ઉપર એક તિલ છે. અને બે સ્તનથી ઉપર બે છાપનાં ચિહ્ન છે અને જમણી ભુજાની પાસે માંહેલી કોરે ઊભી ઓળ્યે ચાર તિલ છે અને ડાબી ભૂજામાં મૂળથી ત્રણ તસુ હેઠું એક છાપનું ચિહ્ન છે ને તે છાપના ચિહ્નને પડખે બાહેરલી કોરે નાના ચાર તિલ છે. અને જમણી કૂણીથી હેઠા ને કાંડાથી ઊંચા બે તિલ છે. અને જમણાં હાથની ટચલી આંગળીના મૂળથી ઉપર અર્ધા આંગળને છેટે એક નાનો તિલ છે. અને ડાબી ભૂજાના મૂળથી ત્રણ તસુ હેઠું એક છાપનું ચિહ્ન છે અને ડાબી કૂણીથી બે તસુ હેઠો હાથને ઉપલે ભાગે એક તિલ છે અને ડાબા હાથના અંગૂઠા પાસેની જે આંગળી તથા વચલી આંગળી એ બેની વચ્ચે એક તિલ છે. અને એ અંગુઠા પાસેની આંગળીના નખની પાસે માંહેલી કોરે એક નાનો તિલ છે. અને ડાબા હાથના પોંચા ઉપર એક તિલ છે અને બે હાથના જે નખ તે રક્ત છે ને ઉપડતા છે ને તેજસ્વી છે. ને તે નખના જે અગ્રભાગ તે અતિ તીક્ષ્ણ છે. અને બે હાથનાં જે તળાં તે રક્ત છે, ને તે તળામાં જે રેખાઓ તે થોડી થોડી શ્યામ જણાય છે. અને બે હથેળીના મૂળથી ઉપર આઠ તસુ ઊંચા બે છાપનાં ચિહ્ન છે. અને બે કૂણી શ્યામ છે. અને કંઠના ખાડાની વચ્ચે એક તિલ છે ને એ તિલથી જરાક છેટે એક નાનો તિલ છે અને દાઢીથી હેઠો એક તિલ છે અને ડાબા ખભાથી બે આંગળ હેઠો વાંસામાં એક રોમે સહિત એક મોટો તિલ છે. ને એ તિલથી હેઠો એક તિલ છે ને વળી તેથી હેઠો બીજો તિલ છે અને કરોડની ડાબી કોરે ડોકથી બે તસુ હેઠો એક તિલ છે અને જમણી ખરપડી ઉપર એક નાનો તિલ છે. અને કરોડથી જમણી કોરે વાંસાની મધ્યે ચાર તિલ છે. અને નાસિકાની પાસે જમણી કોરે એક મોટો તિલ છે. અને એ તિલથી ઉંચો ને આંખના ખૂણાથી હેઠો પાસે જ એક નાનો તિલ છે, અને બે નેત્રની જે હેઠલી ને ઉપલી પાંપણ્યો તેથી ઉપર ને હેઠે ઝીણી ઝીણી કરચલીઓ પડે છે. અને નાસિકાને ઉપર શીળીનાં ચાઠાંનાં ઝીણાં ઝીણાં ચિહ્ન છે. અને મુખમાં જમણી કોરે હેઠલી જે પ્રથમની ડાઢ્ય તેમાં શ્યામ ચિહ્ન છે ને જિહ્વા તે કમળના પત્ર સરખી રક્ત છે અને ડાબા કાનને માંહિલી કોરે શ્યામ બિંદુનું ચિહ્ન છે. અને વિશાળ ને ઊપડતું એવું જે લલાટ તેને વિષે તિલક ને આકારે ઊભી બે રેખા છે. અને વળી લલાટને વિષે જમણી કોરે કેશથી હેઠું એક ચિહ્ન છે. અને જમણા કાનની બૂટી ઉપર એક નાનો તિલ છે. અને તાળવાની ઉપર એક મોટો તિલ છે. અને શિખાથી આગળ સમીપે એક તિલ છે અને અને શિખાથી પછવાડે જમણી કોરે ત્રણ તિલ છે. અને એ વિના બીજા પણ ઝીણા ઝીણા તિલ તે શરીરમાં કેટલાક છે. અને શ્રીજીમહારાજની જે મૂર્તિ તે અતિશય રૂપ ને સુંદરતા ને મધુરતા તેણે યુક્ત છે અને તે મૂર્તિ પુષ્ટ છે ને અતિશય શોભાયમાન છે. અને તે મૂર્તિનાં દર્શનને કરનારા જે ભક્તજન તેમનાં મનને ને નેત્રને હરી લે એવી તે મૂર્તિ છે. અને તે મૂર્તિ ઘનશ્યામ છે ને શાંત સ્વભાવે યુક્ત છે. અને દુર્ગપત્તનને વિષે શ્રી ગોપીનાથજીની મૂર્તિ જેટલી ઊંચી છે તેટલી જ શ્રીજીમહારાજની મૂર્તિ ઊંચી છે. અને શ્રીજીમહારાજની મૂર્તિનાં જે કરચરણ આદિક સર્વે અંગ તે સામુદ્રિક શાસ્ત્રમાં જેવાં કહ્યાં છે તેવા છે. આવી રીતે શ્રીજીમહારાજની મૂર્તિનાં જે ચિહ્ન તે પોતાની સ્મૃતિને અનુસારે લખ્યાં છે.

હવે શ્રીજીમહારાજની જે સ્વાભાવિક ચેષ્ટા તે લખીએ છીએ : શ્રીજીમહારાજનો નિત્ય પ્રત્યે પાછલી ચાર ઘડી અથવા ત્રણ ઘડી રાત્રિ રહે ત્યારે ઊઠીને દાતણ કરવાનો સ્વભાવ છે. અને તે પછી સ્નાન કરીને ને ધોયેલું જે કોરું સૂક્ષ્મ વસ્ત્ર તેણે કરીને શરીરને લુઈને પછી ઊભા થઈને પહેરવાના વસ્ત્રને બે સાથળ વચ્ચે ભેળું કરીને તેને બે હાથે કરીને નિચોવીને પછી સાથળને ને પગને લુઈને પછી ધોયેલું સૂક્ષ્મ ઘાટું જે શ્વેત વસ્ત્ર તેને સારી પેઠે તાણીને પહેરે છે. અને શ્વેત વસ્ત્ર પહેરવાની છે રુચિ જેને એવા જે શ્રીજીમહારાજ તે તે પછી બીજું ધોયલું સૂક્ષ્મ શ્વેત વસ્ત્ર ઓઢીને ને ચાખડી ઉપર ચઢીને પોતાનો નિત્યવિધિ કરીને જમવા પધારે છે. અને પવિત્ર એવું જે જમવા બેસવાનું સ્થાનક ત્યાં જઈને આસન ઉપર બેસે છે. અને જમવા બેસે ત્યારે ઓઢવાના વસ્ત્રને કાનને પછવાડે રાખીને કાનને ઉઘાડા રાખીને જમવા બેસે છે. અને જમવા બેસે ત્યારે ઉગમણું અથવા ઉત્તરાદું મુખ રાખીને ને ડાબા પગની પલાંઠી વાળીને જમણો પગ ઊભો રાખીને ને તે ઉપર જમણા હાથની કૂંણી રાખીને જમે છે. અને જમતાં જમતાં વારંવાર પાણી પીવાનો સ્વભાવ છે. અને જમતાં જમતાં પોતાને જે જમ્યાની જણસ સારી સ્વાદવાળી જણાય તે બીજા કોઈક શ્રેષ્ઠ હરિભક્ત પોતાને મનગમતા હોય તેને અપાવે છે. અને જમતા થકા ઓડકાર ખાઈને પેટ ઉપર હાથ ફેરવવાનો સ્વભાવ છે. અને ક્યારેક તો કોઈક ભક્તજનની ઉપર પ્રસન્ન થયા થકા પોતાની પ્રસાદીનો થાળ તેને આપે છે અથવા અપાવે છે. અને સાધુને પીરસવું હોય ત્યારે ડાબે ખભે ખેસ નાખીને તે ખેસના છેડાને કેડ સંગાથે તાણી બાંધીને પીરસે છે. અને પીરસે ત્યારે લાડુ, જલેબી આદિક જે જમ્યાની જણસો તેનું વારંવાર નામ લેતા થકા પંક્તિમાં વારંવાર ફરે છે અને સાધુ-હરિભક્તને જમાડવામાં તથા પીરસવામાં પોતાને જે શ્રદ્ધા, આદર અને પ્રસન્નતા તે ઘણી છે. અને શ્રીજીમહારાજ ક્યારેક તો વર્ષાઋતુ તથા શરદઋતુને વિષે દુર્ગપત્તનને સમીપે ઘેલા નદીનું નિર્મળ જળ જાણીને સાધુ તથા સત્સંગી સહિત નાવા પધારે છે. અને તે નદીના જળને વખાણતા થકા પોતાના ભક્તજનને આનંદ ઉપજાવતા થકા તે ભક્તજન ભેળા બહુ પ્રકારે જળક્રીડા કરે છે. અને જળમાં ડૂબકી મારે છે ત્યારે પોતાના કાન, નેત્ર અને નાક તેને બે હાથનાં અંગૂઠાને આંગળીએ કરીને દબાવે છે. તથા ડૂબકી મારીને ઝાઝી વાર પછી નીકળે છે, ત્યારે પોતાના મુખારવિંદ ઉપર જમણા હાથને ફેરવીને કોગળા કરવાનો સ્વભાવ છે ! અને ક્યારેક તો નદીના પ્રવાહને મધ્યે ઊભા રહ્યા થકા સાધુની પાસે તાળી વજાડીને કીર્તન ગવરાવે છે ને પોતે પણ તે ભેળા તાળી વજાડતા થકા ઉત્સાહે સહિત કીર્તન ગાય છે. અને જળમાં સ્નાન કરવા પેસે છે તથા સ્નાન કરીને નીસરે છે ત્યારે પોતાને પ્રિય એવો કોઈક ભક્તજન બળવાન હોય તેના હાથને પોતાના હાથે કરીને ઝાલે છે. અને પોતાને દર્શને કરીને હર્ષે યુક્ત છે મુખ જેનાં એવા જે પોતાના ભક્તજન તેમણે સહિત નદીના જળથી બાહેર નીસરીને નદીના કાંઠાને વિષે ઊભા રહ્યા થકા, પ્રથમની પેઠે પહેરેલા વસ્ત્રને નીચોવીને ને શરીરને લુઈને, ધોળો ખેસ સારી પેઠે તાણીને પહેરે છે. ને પછી ધોળો ફેંટો માથે બાંધે છે. અને માથે ફેંટો બાંધે છે. ત્યારે ફેંટાના છેડાનું છોગલું મૂકીને બાંધે છે. તથા ફેંટાના એક આંટાનો પેચ ભ્રકુટિની પાંપણ ઉપર લાવીને બાંધે છે. અને પછી ધોળા ખેસને ડાભે ખભે નાખીને ને તે ખેસના છેડાને કેડ્ય સંગાથે તાણી બાંધીને પછી સુંદર ભારે ઘોડી ઉપર અથવા ઘોડા ઉપર અસવાર થઈને, હજારો જે પોતાના ભક્તજન તેમણે ચારેકોરે વીંટાણા થકા ને પોતાનાં દર્શનને કરતા જે ભક્તજન તેમના નેત્રને આનંદ ઉપજાવતા થકા પોતાને ઉતારે પધારે છે. અને શ્રીજીમહારાજ પોતે ચાલે છે ત્યારે ધોળી પછેડીને અથવા ધોળા ખેસને ડાબા ખભા ઉપર આડસોડે નાખીને જમણા હાથને હલાવતા થકા ચાલે છે. અને ક્યારેક રૂમાલે યુક્ત જે જમણો હાથ તેને હલાવતા થકા ચાલે છે. અને ક્યારેક તો ડાબા હાથને

કેડ્ય ઉપર મૂકીને જમણા હાથમાં રુમાલને લઈને તે જમણા હાથને હલાવતા હલાવતાં ચાલે છે. અને શ્રીજીમહારાજને સહજે ઉતાવળું ચાલવાનો સ્વભાવ છે. અને પોતે ચાલે છે ત્યારે પોતાની કેડે ચાલતા જે ભક્તજન તે દોડે ત્યારે માંડમાંડ ભેળે ચાલી શકે એવી રીતે ઉતાવળા ચાલે છે. અને જ્યારે પોતે ચાખડી પહેરીને ચાલે છે ત્યારે ચાખડીના ચટચટ શબ્દ થાય છે. અને ક્યારેક તો પોતે કાંઈક કાર્ય કરવાને તત્પર થયા થકા ઊભા હોય તથા ધીરે ધીરે ચાલતા હોય ત્યારે પોતાના જમણા હાથની મૂઠી વાળીને પોતાના જમણા સાથળમાં ધીરે ધીરે મારવાનો સ્વભાવ છે. અને ક્યારેક તો ઘણાંક માણસની ભીડ થાય છે ને રજ ઉડે છે ત્યારે પોતાની નાસિકાને મુખારવિંદ તેને આડો રૂમાલ દે છે. અને ક્યારેક તો પોતે ઢોલિયા ઉપર બેસે છે, ને ક્યારેક તો ઓછાડે સહિત ગોદડું પાથર્યું હોય તે ઉપર બેસે છે ને ક્યારેક તો ગાદી ઉપર બેસે છે, ને ક્યારેક તો ચાકળા ઉપર બેસે છે, ને ક્યારેક તો ઢોલિયા ઉપર તકિયો પડ્યો હોય તે ઉપર બેસે છે. અને બેસે ત્યારે ક્યારેક તો પલાંઠી વાળીને બેસે છે; ને ક્યારેક તો વસ્ત્રે કરીને ઢીંચણને બાંધીને બેસે છે. અને જ્યારે જ્યારે બેસે ત્યારે બહુધા તો તકિયાનું ઉઠીંગણ કરીને બેસે છે. અને ક્યારેક તો પોતે ઢોલિયા ઉપર અથવા આસન ઉપર બેઠા થકા તકીયાનું ઉઠીંગણ કરીને ને પોતાના પગને લાંબા કરીને ને પગ ઉપર પગને મૂકીને બેસવાનો સ્વભાવ છે. અને ક્યારેક તો પોતે બેઠા થકા ડાબા ચરણારવિંદની ઊર્ધ્વરેખા ઉપર પોતાના જમણા હાથની આંગળીને ઊભી ફેરવી છે. અને ક્યારેક તો પોતાની જીભને એક કોરના દાંત તળે દબાવીને બેસવું એવો સહજ સ્વભાવ છે. અને ક્યારેક તો પોતે બેઠા થકા પોતાની ડોકને બે પાસે મરોડીને કડાકા વગાડે છે અને ક્યારેક તો પોતાના ભક્તજનની પાસે પોતાના વાંસાને દબાવે છે ત્યારે હૈયાની તળે તકીયો રાખીને દબાવે છે. અને શ્રીજી મહારાજ જ્યાં જ્યાં સહેજે બેઠા હોય ત્યારે તુલસીની માળાને ફેરવે છે અને ક્યારેક તો રમતની પેઠે તે માળાને બેવડી કરીને બે બે મણકા ભેળા ફેરવે છે. અને ક્યારેક તો વાર્તા કરતા થકા તે માળાને ભેળી કરીને બે હાથના તળા વચ્ચે રાખીને ઘસે છે. અને ક્યારેક તો માળા ન હોય ત્યારે પોતાના હાથની આંગળીના પર્વને ગણે છે. અને ક્યારેક તો નેત્રકમળને મીંચીને ધ્યાન કરતા થકા બેસે છે. અને ક્યારેક તો નેત્રકમળને ઉઘાડાં રાખીને ધ્યાન કરતા થકા બેસે છે. અને ક્યારેક તો ધ્યાન કરતા થકા ચમકીને જાગે છે. અને ક્યારેક તો પોતાની આગળ સાધુ વાજિંત્રને વજાડીને કીર્તન ગાતા હોય ત્યારે પોતે ધ્યાન કરીને બેસે છે. અને ક્યારેક તો ચપટી વગાડતા થકા તે સાધુ ભેળા ગાવા લાગે છે. અને ક્યારેક તો સાધુ તાળી વજાડીને કીર્તન ગાતા હોય તે ભેળા પોતે તાળી વજાડીને કીર્તન ગાય છે. અને ક્યારેક તો પોતાની આગળ વાજિંત્ર વજાડીને સાધુ કીર્તન ગાતા હોય તથા પોતાની આગળ કથા વંચાતી હોય તથા પોતે પોતાના ભક્તજનની આગળ વાર્તા કરતા હોય ત્યારે ખસીને તેમને સમીપે જાય છે અને કથા વંચાવતા હોય ત્યારે વારંવાર 'હરે' એવા શબ્દનું ઉચ્ચારણ કરે છે. અને બીજી જે જે ક્રિયા કરતા હોય તેને વિષે પણ તે કથાને ભાને કરીને ક્યારેક તો અચાનક 'હરે' એવા શબ્દનું ઉચ્ચારણ કરે છે. ને તેની સ્મૃતિ થાય છે ત્યારે પોતા પાસે જે ભક્તજન બેઠા હોય તેમની સામું જોઈને મંદ મંદ હસે છે. અને ક્યારેક તો પોતે રાજીપામાં વાર્તા કરતા હોય અથવા કથા કરાવતા હોય અથવા કીર્તન ગવરાવતાં હોય અથવા કાંઈક વિચારમાં બેઠા હોય ને તે વચમાં કોઈક જમ્યાનું પૂછવા આવે અથવા કોઈક પૂજા કરવા આવે અથવા હાર ચઢાવવા આવે તો તે ઉપર બહુ કચવાઈ જાય છે.

અને ક્યારેક તો પોતાના ભક્તજનની સભામાં બેઠા થકા ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્યે યુક્ત જે ભક્તિ તે સંબંધી જે જે વાર્તા તે પોતાના ભક્તજનની આગળ કરે છે. અને ક્યારેક

તો યોગ, સાંખ્ય, પંચરાત્ર, વેદાંત ઈત્યાદિક જે શાસ્ત્ર તેના રહસ્યની વાર્તા કરે છે. અને ક્યારેક તો પોતાના ભક્તજનની સભામાં બેઠા થકા તે ભક્તજનની આગળ ધર્માદિક સંબંધી વાર્તા કરે છે ત્યારે પ્રથમ પોતાના બે ભુજ ઊંચા ઉપાડીને તાળી વજાડીને સર્વેને છાના રાખીને વાર્તા કરે છે. અને ક્યારેક તો ઘણાક ભક્તજનના સમૂહની મોટી સભા થઈ હોય ને તેમની આગળ ધર્માદિક સંબંધી વાર્તા કરવી હોય ત્યારે છેટેથી પણ સંભળાય તેને અર્થે પોતે ઉભા થઈને, ને તાળી વજાડીને, સર્વેને છાના રાખીને વાર્તા કરે છે. અને ક્યારેક તો તે વાર્તા કરવાને વિષે એકાગ્ર ચિત્તે કરીને પોતાને ઓઢવાનું વસ્ત્ર ખસી જાય તેની પણ સુરત રહેતી નથી એવો સ્વભાવ છે. અને ક્યારેક તો પોતાના ભક્તજનની સભામાં બેઠા થકા પોતાના મુખારવિંદને સમીપે બેઠા જે સાધુ તથા હરિભક્ત તેમને પરસ્પર પ્રશ્ન-ઉત્તર કરાવે છે. ને તેમાં કોઈક કઠણ પ્રશ્ન પૂછે તેનો ઉત્તર ન આવડે તો સર્વેને આનંદ ઉપજાવતા થકા પોતે ઉત્તર કરે છે અને ક્યારેક તો તે વાર્તા કરતા થકા પુષ્પના ગુચ્છને અથવા કોઈક મોટા પુષ્પને બે હાથે કરીને ચોળી નાંખે છે. અને ક્યારેક તો તે વાર્તા કરતા થકા પોતાના રૂમાલના છેડાને વળ દેવો એવો સહજ સ્વભાવ છે. અને ક્યારેક તો ઉત્સવને વિષે નાના પ્રકારના દેશથી આવ્યા જે પોતાના ભક્તજન તેમણે પ્રીતિએ કરીને કરી જે મોટી પૂજા તેનો અંગીકાર કરે છે અને ક્યારેક તો ઉત્સવને વિષે પોતાની પૂજા કરવા સારુ ઘણાક હરિભક્ત ભેળા થઈને આવે છે ત્યારે તેમણે ચઢાવ્યા જે પુષ્પના હાર, તેને પોતાના બે હાથે કરીને ગ્રહણ કરે છે, તથા ચરણારવિંદે કરીને ગ્રહણ કરે છે, તથા છડીએ કરીને ગ્રહણ કરે છે.

અને ક્યારેક તો પોતાના દર્શન માત્રે કરીને પોતાના ભક્તજનને સમાધિ કરાવે છે, ને ક્યારેક તો તે સમાધિમાંથી તત્કાળ ઉઠાડે છે. અને ક્યારેક તો તે પોતે સભામાં બેઠા હોય ને કોઈક ભક્તજનને પોતાની પાસે તેડવો હોય ત્યારે, નેત્રકમળની સાને કરીને અથવા અંગૂઠા પાસેની જે આંગળી તેની સાને કરીને તે ભક્તને બોલાવી લે છે. અને ક્યારેક તો મોગરા આદિક પુષ્પના હારને તથા લીંબુ આદિક જે ફળ તેને શીતળ જાણીને પોતાની આંખ ઉપર વારંવાર અડાડે છે. અને ક્યારેક તો પોતે ભગવત્કથા કરાવીને સાંભળે છે અથવા પોતે કથા કરે છે. અથવા પોતે ભગવદ્વાર્તા કરે છે અથવા કીર્તન ગવરાવીને તે ભેળા પોતે ગાય છે. અથવા મંદિર કરાવે છે. અથવા સાધુ બ્રાહ્મણને જમાડે છે. ઈત્યાદિક સત્‌ક્રિયા કર્યા વિના ક્યારેય નવરું ન રહેવું એવો સ્વભાવ છે. અને પોતે ભક્તિ-ધર્મ સંબંધી જે જે કાર્યનો આરંભ કરે છે તેને સંપૂર્ણ કરવામાં પોતાને શીઘ્રપણું ઘણું છે. અને છીંક ખાવી હોય ત્યારે પ્રથમથી પોતાના રૂમાલને ખોળીને તે રૂમાલને મુખારવિંદ આગળ રાખીને છેટે સંભળાય એવી રીતે ઊંચે સ્વરે છીંક ખાય છે. અને જ્યારે જ્યારે એવી છીંક ખાય છે ત્યારે બે-ત્રણ ભેળી છીંક ખાય છે. અને જ્યારે પોતે બગાસું ખાય છે ત્યારે **'હરિ હરિ હરિ'** એવા શબ્દનું ઉચ્ચારણ કરતા થકા, પોતાને હાથે કરીને નેત્રકમળને બે-ત્રણવાર ચોળે છે. અને નિષ્કામભક્તે કરી જે પોતાની સેવા તેને વિષે છે રુચિ જેની એવો પોતાનો સ્વભાવ છે અને કાંઈક રમૂજે કરીને અતિશય હસે છે ત્યારે હાથે કરીને પોતાના રૂમાલને મુખારવિંદ આડો દઈને હસે છે. અને ક્યારેક તો દેશાંતર થકી પોતાના સમીપે આવ્યા જે સાધુ તથા પોતાને પ્રિય એવા ભક્તજન તેમને જોઈને પ્રસન્ન થયા થકા તત્કાળ ઊઠીને તેમને બાથમાં ઘાલીને મળે છે. ને તેમને તે તે દેશના સમાચાર પૂછે છે. અને ક્યારેક તો ઉત્સવને વષે પોતાને સમીપે રહીને, પછી પોતાની આજ્ઞાએ કરીને પરદેશમાં જતાં જે સાધુ તેમને પ્રસન્ન થઈને મળે છે. અને ક્યારેક તો પોતાના ભક્તજન ઉપર પ્રસન્ન થઈને તેના મસ્તક ઉપર પોતાના બે હાથ મૂકે છે, અને ક્યારેક તો પ્રસન્ન થઈને કોઈક ભક્તજનના હૃદયને વિષે પોતાના ચરણારવિંદનું ધારણ કરે છે. અને ક્યારેક તો પોતાની આજ્ઞાને તત્કાળ પાળવાને ઈચ્છતો થકો તત્પર થયો જે કોઈક ભક્તજન તથા

તે પોતાની આજ્ઞાને રૂડી રીત્યે પાળીને આવ્યો જે કોઈક ભક્તજન, તેને જોઈને તેની ઉપર પ્રસન્ન થયા થકા તેના હૃદયને વિષે પોતાનાં ચરણારવિંદ આપે છે. અને ક્યારેક તો કોઈક ભક્તજન ઉપર પ્રસન્ન થઈને તેને પોતાની પ્રસાદી પુષ્પના હાર આપે છે, તથા તોરા બાજુબંધ આપે છે, તથા પોતાના વસ્ત્ર-આભૂષણ આપે છે. અને અતિશય ઉદાર છે સ્વભાવ જેમનો એવા જે શ્રીજી મહારાજ તે પોતાને અતિશય પ્રિય એવું જે પદાર્થ તે ભારે મૂલ્યવાળું હોય તો પણ તેને દેવોનો મનમાં સંકલ્પ કરતાં થકા તત્કાળ સત્પાત્રને દેઈ દે છે, પણ વાર લગાડતા નથી, એવો સ્વભાવ છે. અને ક્યારેક તો પોતાના હાથ પગની જે આંગળીયોને મરડીને કડાકા વગાડે છે અને ક્યારેક તો પોતાને સમીપે બેઠા જે ભક્તજન તેમની પાસે પોતાના હાથપગની આંગળીયોને મરડાવીને કડાકા વગડાવે છે. અને ક્યારેક તો કોઈ પ્રાણીને દુઃખીયો દેખીને અથવા સાંભળીને તત્કાળ દયાએ યુક્તથકા **'રામ રામ રામ'** એવી રીત્યે બોલવાનો સ્વભાવ છે. અને વળી ક્યારેક તો હરકોઈ મનુષ્યને દુઃખીયો દેખીને દયાએ કરીને પોતાના ચિત્તમાં ખેદને પામતા થકા પ્રસન્ન થઈને તે મનુષ્યનું દુઃખ ટળે એવી રીતે અન્નવસ્ત્રાદિક પદાર્થે કરીને ઉપકાર કરે છે. અને ક્યારેક તો કોઈકને કોઈ મારતું હોય તેને દેખીને દયાએ કરીને તેને ન દેખી ખમતા થકા તત્કાળ હોંકાર કરીને તેનું નિવારણ કરે છે. અને ક્યારેક તો પોતાની આગળ કોઈક તો સાધુનું અથવા કોઈક હરિભક્તનું કોઈ ઘસાતું બોલે તેને સાંભળીને તેની ઉપર પોતે કચવાઈ જાય છે, ને તેનો અનાદર કરીને ઠપકો દે છે. અને ક્યારેક તો પોતાના શરીરમાં કાંઈક કસર જેવું હોય ત્યારે પોતાના ડાબા હાથની આંગળીએ કરીને જમણા હાથની નાડીને જુવે છે અને પોતે જ્યારે સભામાંથી ઊઠે છે ત્યારે **'જય સચ્ચિદાનંદ'** અથવા **'જય સ્વામિનારાયણ'** એમ કહીને, ને સાધુને નમસ્કાર કરીને ઊઠવાનો સ્વભાવ છે. અને જ્યારે પોતે પંથને માર્ગે ઘોડે ચડીને ચાલે છે, ત્યારે ક્યારેક તો લીલાએ કરીને ઘોડાની ડોક ઉપર પોતાના એક પગને લાંબો નાખીને ઘોડાને ચલાવે છે. અને સૂએ ત્યારે પ્રથમ જાગતા થકા હાથની જે આંગળીઓ તે તિલક કરવાની પેઠે ભાલને વિષે ઊભી ફેરવે છે. ને સૂવાનું હોય ત્યારે પોતાની માળાને માગીને જમણા હાથમાં લઈને ફેરવતા થકા સૂવે છે. અને પોતે પોઢે છે ત્યારે પોતાનું મુખારવિંદ ઉઘાડું રાખીને પોઢવાનો સ્વભાવ છે. પોતે ભરનિદ્રામાં સૂતા હોય ને કોઈક જરાક અડી જાય તો તત્કાળ ઝબકીને જાગી જાય છે ને ''કોણ છે ?'' એમ તેને પૂછે છે.

આવી રીત્યે શ્રીજીમહારાજની જે સ્વાભાવિક ચેષ્ટા તે પોતાની સ્મૃતિને અનુસારે લખી છે. ને બીજી પણ કેટલીક ચેષ્ટા છે એવા જે શ્રીજી મહારાજ તેમણે શ્રીગઢડામાં રહ્યા થકા પોતાના ભક્તજનના સંશય ટાળવાને અર્થે સ્વધર્મ, આત્મજ્ઞાન, વૈરાગ્ય, પોતાના સ્વરૂપનું જ્ઞાન અને પોતાની મહાત્મ્યે સહિત ભક્તિ એ પાંચ વાર્તા સંબંધી જે જે વચનામૃત કહ્યાં છે, તથા ત્યાંથી બીજા ગામમાં જઈને જે જે વચનામૃત કહ્યાં છે, તેમાંથી કેટલાક દિવસનાં જે વચનામૃત, તે શ્રીજીમહારાજના જે એકાંતિક ભક્ત, તેમની પ્રસન્નતાને અર્થે પોતાની જે સ્મૃતિ ને બુદ્ધિ તેને અનુસારે લખીએ છીએ.

समासतः प्रोक्तमिदं चरित्रं श्रीधर्मसूनोरिह यो मनुष्यः ।
पठिष्यति श्रोष्यति वापि भक्त्या स लप्स्यते वै पुरूषार्थसिद्धिम् ॥१॥

॥ ईति उपोद्‌घात प्रकरणम् ॥१॥

ગઢપુરધામ

શ્રી સ્વામિનારાયણ ભગવાન જેને પોતાનું ઘર માનીને ૨૯ વર્ષ સુધી રહ્યા એ " ગઢડા " ના પવિત્ર નામથી કોણ અજાણ્યું હશે?

નવખંડ ધરતીમાં આ ધામ સર્વોપરિ છે. ત્યાંની ગલિ ગલિમાં જ નહિ, ધરતીના કણ કણમાં પરબ્રહ્મના સ્પંદનોની અલૌકિક અનુભૂતિનો અહેસાસ માત્ર સ્મરણ કરવાથી જ થાય છે. સંપ્રદાયનું કોઈ એવું શાસ્ત્ર નથી જેની અંદર ગઢપુરનું નામ ન હોય!

આ ગઢપુરની ધરતીમાં દાસત્વનાં આદર્શ દાદાખાચર અને લાડુબા-જીવુબા જેવા નિષ્કામમૂર્તિ ભક્તોની પ્રેમ દોરીએ બંધાયને રહેલા શ્રીહરિ નિત્ય પરમહંસોની સાથે જ્ઞાન ગોષ્ઠી કરતા, ભક્તો સાથે પ્રશ્ન-પરિપ્રશ્નમાં જોડાતા અને યાવત્ ચંદ્રદિવાકરૌ મોક્ષના અમુલ્ય રસાયણો સમાન વચનામૃતોની વર્ષા થતી...

શ્રી હરિના નિવાસભૂત આ ગઢડામાં દાદાખાચરનો દરબારગઢ, અક્ષર ઓરડી, ગોપીનાથજીદેવ મંદિર, લક્ષ્મીવાડી-રાધાવાડી અને જેના સ્મરણમાત્રથી જન્મ જન્માંતરના કલમષ નાશ પામે છે એવી ઉન્મત્ત ગંગા(ઘેલાનદી) જેવા અનેક પાવન સ્થાનો છે.

निजैर्वचोऽमृतैर्लोकेऽतर्पयद्यो निजाश्रितान् ।
प्रीतो नः सर्वदा सोऽस्तु श्रीहरिर्धर्मनन्दनः ॥१॥

વચનામૃત ૧ : અખંડ વૃત્તિનું

Index

*સંવત્[૧] ૧૮૭૬ના માગશર સુદિ ૪ ચતુર્થીને દિવસ શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદાખાચરના દરબારમાં સાધુની જાયગાને વિષે રાત્રિને[૨] સમે પધાર્યા હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ સાધુ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "સર્વ સાધનમાં[૩] કયું સાધન કઠણ છે ?" ત્યારે સર્વ બ્રહ્મચારી, સાધુ તથા ગૃહસ્થ તેમણે પોતાની સમજણ પ્રમાણે ઉત્તર કર્યો પણ[૪] થયો નહિ. પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "લ્યો અમે ઉત્તર કરીએ જે, **ભગવાનના સ્વરૂપમાં મનની અખંડ[૫] વૃત્તિ રાખવી તેથી કોઈ સાધન કઠણ નથી** અને જે મનુષ્યના મનની વૃત્તિ ભગવાનના સ્વરૂપમાં અખંડ રહે છે તેને તેથી બીજી અધિક પ્રાપ્તિ શાસ્ત્રમાં કહી નથી, **કાં જે ભગવાનની મૂર્તિ છે તે તો ચિંતામણિ તુલ્ય છે.** જેમ ચિંતામણિ કોઈક પુરુષના હાથમાં

*વચ. ૧, તા. ૨૦-૧૧-૧૮૧૯, રવિવાર.

૧. ઉત્તર અને પશ્ચિમ ભારતમાં "ઉજ્જૈન" ના રાજા વિક્રમાદિત્યે "વિક્રમ સંવત્"ની શરૂઆત કરેલ. ઉત્તરભારતમાં આ સંવત્સરનું નવું વર્ષ ચૈત્ર સુદિ ૧ પડવાથી થાય છે અને પશ્ચિમ (ગુજરાત)માં કાર્તિક સુદિ પડવાથી નવું વર્ષ પ્રારંભ થાય છે. છતાં રાજસ્થાનમાં કેટલાક પ્રાંતમાં અને ગુજરાતના સૌરાષ્ટ્ર-કચ્છ પ્રદેશમાં અષાઢ સુદ ૧ પડવાથી નવું વર્ષ શરૂ થતું. તેથી "આષાઢી સંવત્" માનવામાં આવતું અને આ "વચનામૃત" ગ્રન્થમાં પણ તે પ્રમાણે જ માસ તિથિ નિર્દેશ કરેલ છે; નહિ કે કાર્તિકી સંવત્.

૨. વાસુદેવ નારાયણની સંધ્યા આરતી થયા પછી.

૩. ભગવાનની પ્રસન્નતાના કારણભૂત સ્વધર્મ, તપ આદિક ઉપાય.

૪. યથાર્થ.

૫. તૈલધારાવત્ અવિચ્છિન્ન.

હોય તે પુરૂષ જે જે પદાર્થને ચિંતવે તે તે પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ ભગવાનની મૂર્તિને વિષે જેના મનની અખંડ વૃત્તિ રહે છે તે તો જીવ, ઈશ્વર, માયા અને બ્રહ્મ એમનાં સ્વરૂપને[૧] જો જોવાને ઈચ્છે તો તત્કાળ દેખે છે, તથા વૈકુંઠ, ગોલોક, બ્રહ્મમહોલ એ આદિક જે જે ભગવાનનાં ધામ છે તેને પણ દેખે છે, માટે **ભગવાનના સ્વરૂપમાં અખંડ વૃત્તિ રાખવી તેથી કોઈ કઠણ સાધન પણ નથી અને તેથી કોઈ મોટી પ્રાપ્તિ પણ નથી.”**

ત્યાર પછી હરિભક્ત શેઠ ગોવર્ધનભાઈએ[૨] શ્રીજીમહારાજ પ્રત્યે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, “જેને ભગવાનની માયા કહે છે તેનું રૂપ શું છે ?” પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “ભગવાનનો ભક્ત હોય તેને **ભગવાનની મૂર્તિનું ધ્યાન કરતાં જે પદાર્થ[૩] આડું આવીને આવરણ કરે તેને માયા[૪] કહીએ.”**

પછી મુક્તાનંદ સ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, “ભગવાનનો ભક્ત જ્યારે પંચભૂતના દેહને મૂકીને ભગવાનના ધામમાં જાય છે, ત્યારે તે કેવા દેહને પામે છે ?” ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “ધર્મકુળને આશ્રિત એવો જે ભગવાનનો ભક્ત છે તે ભગવાનની ઈચ્છાએ કરીને બ્રહ્મમય[૫] દેહને પામે છે અને જ્યારે દેહને મૂકીને ભગવાનના ધામ પ્રત્યે જાય છે ત્યારે કોઈક તો ગરુડ ઉપર બેસીને જાય છે અને કોઈક તો રથ ઉપર બેસીને જાય છે અને કોઈક તો વિમાન ઉપર બેસીને જાય છે. એવી રીતે ભગવાનના ભક્ત ભગવાનના ધામમાં જાય છે, તેને યોગસમાધિવાળા છે તે પ્રત્યક્ષ દેખે છે.”

પછી હરિભક્ત ઠક્કર હરજીએ[૬] શ્રીજીમહારાજને પૂછ્યું જે, “કેટલાંક તો ઘણા દિવસ સુધી સત્સંગ[૭] કરે છે તો પણ તેને જેવી પોતાના દેહ અને દેહનાં સંબંધિને વિષે ગાઢ પ્રીતિ છે તેવી સત્સંગમાં ગાઢ પ્રીતિ નથી થાતી તેનું શું કારણ છે ?” પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “એને ભગવાનનું માહાત્મ્ય સંપૂર્ણ જાણ્યામાં આવ્યું નથી. અને જે સાધુને સંગે કરીને ભગવાનનું માહાત્મ્ય પરિપૂર્ણ જાણ્યામાં આવે છે તે સાધુ જ્યારે પોતાના સ્વભાવ[૮] ઉપર વાત કરે છે ત્યારે તે સ્વભાવને

---

૧. પૃથક્ પૃથક્.
૨. માંગરોળના વણિકભક્ત
૩. સ્ત્રી, પુત્ર-ધનાદિક.
૪. માયાથી દેહાદિકમાં અહંમમતા થાય છે તેથી સ્ત્રિયાદિક પદાર્થનો સંકલ્પ થાય છે તે અન્તરાયરૂપ થવાથી અખંડ ધ્યાન થતું નથી.
૫. દિવ્ય ચૈતન્યમય
૬. ગઢપુરના વતની
૭. ભગવાન, સત્પુરૂષ, સદ્ધર્મ અને સત્ શાસ્ત્ર, આ ચારનો સંગ.
૮. માહાત્મ્યજ્ઞાનમાં વિરોધી કામ લોભાદિક

મૂકી શકતો નથી, અને **તે વાતના કરનારા જે સાધુ તેનો અવગુણ[૧] લે છે, તે પાપે[૨] કરીને સત્સંગમાં ગાઢ પ્રીતિ થાતી નથી** કાં જે, "અન્ય[૩] સ્થળને વિષે જે પાપ કર્યાં હોય તે સંતને સંગે કરીને જાય અને સંતને વિષે જે પાપ કરે છે તે પાપ તો એક સંતના અનુગ્રહ[૪] વિના બીજા કોઈ સાધને[૫] કરી ટળતાં નથી. તે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે જે :

[૬]अन्यक्षेत्रे कृतं पापं तीर्थक्षेत्रे विनश्यति ।
तीर्थक्षेत्रे कृतं पापं वज्रलेपो भविष्यति ॥

તે માટે સંતનો અવગુણ જો ન લે તો એને સત્સંગમાં દ્રઢ પ્રીતિ થાય."

॥ ઈતિ વચનામૃતમ્ ગઢડા પ્રથમનું ॥૧॥

વચનામૃત ૨ : ત્રણ પ્રકારના વૈરાગ્યનું

Index

***સંવત્ ૧૮૭૬ના માગશર સુદિ ૫ પંચમીને દિવસે શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદાખાચરના દરબારમાં રાત્રિને સમે વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં, અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ સાધુ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી મયારામ ભટ્ટે[૭] શ્રીજીમહારાજ પ્રત્યે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "હે મહારાજ ! ઉત્તમ, મધ્યમ અને કનિષ્ઠ એ ત્રણ પ્રકારનો જે વૈરાગ્ય તેનાં શાં લક્ષણ છે તે કહો ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"ઉત્તમ વૈરાગ્ય** જેને હોય તે પરમેશ્વરની આજ્ઞાએ કરીને અથવા પોતાના પ્રારબ્ધકર્મ વશે કરીને વ્યવહારમાં રહે પણ તે વ્યવહારમાં જનકરાજાની પેઠે લોપાય નહિ અને શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધ એ પંચ પ્રકારના જે ઉત્તમ વિષય તે પોતાના પ્રારબ્ધ અનુસારે પ્રાપ્ત થાય તેને ભોગવે પણ પ્રીતિએ રહિત ઉદાસ થકો ભોગવે અને

---

* વચ. ૨, તા. ૨૧-૧૧-૧૮૧૯, સોમવાર

૧. આ તો અવિવેકી છે, એકદેશી જ્ઞાનવાળા છે, દીર્ઘદર્શી નથી, વ્યવહારને જાણતા નથી, કેવળ વાર્તા કરવામાં ચતુર છે ઈત્યાદિક.

૨. અવગુણરૂપ.

૩. **"अन्यक्षेत्रे..."** આ શ્લોકોનો તાત્પર્યાર્થ છે.

૪. "જેનો અપરાધ કરે તેને જ પ્રસન્ન કરવાથી તે દોષમાંથી શુદ્ધ થાય છે, બીજા પ્રાયશ્ચિત્તાદિક ઉપાયથી નહિ." એમ સ્મૃતિમાં કહ્યું છે.

૫. પ્રાયશ્ચિત્તાદિક.

૬. અન્યક્षેત્રમાં જે પાપ કર્યા હોય તે તમામ પાપો તીર્થક્ષેત્રમાં નાશ પામે છે. અને તીર્થક્ષેત્રમાં કરેલું પાપ વજ્રલેપ થાય છે. અર્થાત્ જેમ વજ્રનો પ્રહાર વ્યર્થ નથી જતો તેમ તીર્થનું પાપ નાશ નથી થતું. **(સ્કન્દપુરાણ)**

૭. માણાવદરના બ્રાહ્મણ ભક્ત.

તે વિષય એને લોપી શકે નહિ અને તેનો ત્યાગ મોળો ન પડે અને તે વિષયને વિષે નિરંતર દોષને દેખતો રહે અને વિષયને શત્રુ જેવા જાણે અને સંત, સત્શાસ્ત્ર અને ભગવાનની સેવા તેનો નિરંતર સંગ રાખે અને દેશ, કાળ, સંગ, આદિક જો કઠણ આવી પડે તો પણ એની જે એવી સમજણ તે મોળી પડે નહિ, તેને ઉત્તમ વૈરાગ્યવાળો કહીએ. અને જેને **મધ્યમ વૈરાગ્ય** હોય તે પણ ઉત્તમ એવા જે પંચ પ્રકારના વિષય તેને ભોગવે પણ તેમાં આસક્ત ન થાય અને જો દેશ, કાળ, સંગ કઠણ પ્રાપ્ત થાય તો વિષયને વિષે બંધાઈ જાય અને વૈરાગ્ય મંદ પડી જાય તેને મધ્યમ વૈરાગ્યવાળો કહીએ. અને જે **કનિષ્ઠ વૈરાગ્યવાળો** હોય તેને સામાન્ય[1] અને દોષયુક્ત એવા પંચવિષય જો પ્રાપ્ત થાય અને તેને ભોગવે તો તેમાં ન બંધાય અને જો સારા પંચવિષય પ્રાપ્ત થાય અને તેને ભોગવે તો તેમાં બંધાઈ જાય તેને મંદ વૈરાગ્યવાળો કહીએ.”

॥ ઈતિ વચનામૃતમ્ ગઢડા પ્રથમનું ॥૨॥

વચનામૃત ૩ : લીલાચરિત્ર સંભારી રાખવાનું

Index

*સંવત્ ૧૮૭૬ના માગશર સુદિ ૬ છઠને દિવસ શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદાખાચરના દરબારમાં રાત્રિને સમે વિરાજમાન હતા, અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં, અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “જેને ભગવાનની મૂર્તિ અંતરમાં અખંડ[2] દેખાતી હોય, તેણે પણ **ભગવાને જે જે અવતારે કરીને જે જે સ્થાનકને વિષે જે જે લીલા કરી હોય તે સંભારી રાખવી અને બ્રહ્મચારી, સાધુ તથા સત્સંગી તેની સાથે હેત રાખવું અને એ સર્વને સંભારી રાખવા.** તે શા સારુ જે, કદાપિ દેહ મૂક્યા સમે ભગવાનની મૂર્તિ ભૂલી જવાય તો પણ ભગવાને જે સ્થાનકને વિષે લીલા કરી હોય, તે જો સાંભરી આવે અથવા સત્સંગી સાંભરી આવે અથવા બ્રહ્મચારી ને સાધુ સાંભરી આવે તો તેને યોગે કરીને ભગવાનની મૂર્તિ પણ સાંભરી આવે અને તે જીવ મોટી પદવીને પામે અને તેનું ઘણું રૂડું થાય, તે માટે અમે મોટા મોટા વિષ્ણુયાગ કરીએ છીએ

* વચ. ઉ, તા. ૨૨-૧૧-૧૮૧૯, મંગળવાર

૧. સાધારણ ક્ષુદ્ર-અલ્પ.

૨. નિરંતર ત્રણ અવસ્થામાં

તથા જન્માષ્ટમી અને એકાદશી આદિક વ્રતના વર્ષોવર્ષ ઉત્સવ કરીએ છીએ. અને તેમાં બ્રહ્મચારી, સાધુ, સત્સંગીને ભેળા કરીએ છીએ અને જો કોઈક પાપી જીવ હોય અને તેને પણ જો એમની અંતકાળે સ્મૃતિ થઈ આવે, તો તેને ભગવાનના ધામની પ્રાપ્તિ થાય.”

॥ ઇતિ વચનામૃતમ્ ગઢડા પ્રથમનું ॥૩॥

વચનામૃત ૪ : નારદજીના જેવી ઈર્ષ્યા કરવાનું

Index

*સંવત્ ૧૮૭૬ના માગશર સુદિ ૭ સપ્તમીને દિવસ શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદાખાચરના દરબારમાં વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ સાધુ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “ભગવાનના ભક્તને પરસ્પર ઈર્ષ્યા[૧] ન કરવી.” ત્યારે આનંદાનંદસ્વામી બોલ્યા જે, “હે મહારાજ ! ઈર્ષ્યા તો રહે છે.” ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “ઈર્ષ્યા કરવી તો નારદજીના જેવી કરવી, જેમ ‘એક સમયને વિષે નારદજી અને તુંબરુ એ બે વૈકુંઠને વિષે લક્ષ્મીનારાયણનાં દર્શન કરવા ગયા, તે લક્ષ્મીનારાયણ આગળ તુંબરુએ ગાન કર્યું. તેણે કરીને લક્ષ્મીજી તથા નારાયણ એ બેય પ્રસન્ન થઈને તુંબરુને પોતાનાં વસ્ત્ર, આભૂષણ આપ્યાં. ત્યારે નારદજીને તુંબરુ ઉપર ઈર્ષ્યા આવી જે, ‘હું તુંબરુના જેવી ગાનવિદ્યા શીખું અને ભગવાનને પ્રસન્ન કરું.’ પછી નારદજી ગાનવિદ્યા શીખતા હવા અને ભગવાન આગળ ગાતા હવા, ત્યારે ભગવાને કહ્યું જે, ‘તમને તુંબરુના જેવું ગાતાં નથી આવડતું.’ પછી વળી શિવ ઉપર તપ કરીને શિવથકી વર પામીને ગાનવિદ્યા શીખીને ભગવાન આગળ ગાવતા હવા તો પણ ભગવાન એની ગાનવિદ્યા ઉપર પ્રસન્ન ન થયા. એવી રીતે સાત મન્વંતર[૨] સુધી ગાનવિદ્યા શીખ્યા અને ભગવાન આગળ ગાયું તો પણ ભગવાન પ્રસન્ન ન થયા, પછી તુંબરુ પાસે ગાનવિદ્યા શીખ્યા અને શ્રીકૃષ્ણભગવાન આગળ દ્વારિકામાં ગાવતા હતા, ત્યારે શ્રીકૃષ્ણભગવાન પ્રસન્ન થયા અને પોતાનાં વસ્ત્ર, અલંકાર નારદજીને આપ્યાં, ત્યારે નારદજીએ તુંબરુ સાથે ઈર્ષ્યા મેલી. માટે ઈર્ષ્યા કરવી

---

* વચ. ૪, તા. ૨૩-૧૧-૧૮૧૯, બુધવાર,

૧. પોતાને સમાન બીજા કોઈનો ઉદય સહન ન થાય તે.

૨. બે અબજ સોળ કરોડ વર્ષ

તો એવી કરવી જે, જેની ઉપર ઈર્ષ્યા હોય તેના જેવા ગુણને ગ્રહણ કરવાં અને પોતાના અવગુણને ત્યાગ કરવાં અને તેવું ન થવાય અને જે ઈર્ષ્યાએ કરીને ભગવાનના ભક્તનો દ્રોહ થાય તેવી ઈર્ષ્યાનો તો ભગવાનના ભક્તને સર્વ પ્રકારે ત્યાગ કરવો."

॥ ઈતિ વચનામૃતમ્ ગઢડા પ્રથમનું ॥૪॥

વચનામૃત ૫ : ધ્યાનના આગ્રહનું

Index

*સંવત્ ૧૮૭૬ના માગશર સુદિ ૮ અષ્ટમીને દિવસ શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદાખાચરના દરબારમાં વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "રાધિકાએ સહિત એવા જે શ્રીકૃષ્ણભગવાન તેનું ધ્યાન કરવું અને તે ધ્યાન કરતાં મૂર્તિ હૃદયને વિષે ન દેખાય તો પણ ધ્યાન કરવું પણ કાયર થઈને તે ધ્યાનને મૂકી દેવું નહિ, એવી રીતના જે આગ્રહવાળા છે તેની ઉપર ભગવાનની મોટી કૃપા[૧] થાય છે અને એની ભક્તિએ કરીને ભગવાન એને વશ થઈ જાય છે."

॥ ઈતિ વચનામૃતમ્ ગઢડા પ્રથમનું ॥૫॥

વચનામૃત ૬ : વિવેકી-અવિવેકીનું

Index

*સંવત્ ૧૮૭૬ના માગશર સુદિ ૯ નવમીને દિવસ શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદાખાચરના દરબારમાં વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "આ સત્સંગમાં[૨] જે વિવેકી[૩] છે તે તો દિવસે દિવસે પોતાને વિષે અવગુણને દેખે છે અને ભગવાન ને ભગવાનના ભક્તને વિષે ગુણને દેખે છે અને ભગવાન ને સાધુ પોતાના હિતને અર્થે કઠણ

---

* વચ. ૫, તા. : ૨૪-૧૧-૧૮૧૯, ગુરુવાર
* વચ. ૬, તા. ૨૫-૧૧-૧૮૧૯, શુક્રવાર

૧. પોતાની મૂર્તિના દર્શન આપવા રૂપ.
૨. ઉદ્ધવ સંપ્રદાયમાં,
૩. સત્ અસત્ના જ્ઞાનવાળો

વચન કહે છે તેને પોતાનાં હિતકારી માને છે અને દુઃખ નથી લગાડતો, તે તો દિવસે દિવસે સત્સંગને વિષે મોટ્યપને પામે છે અને જે અવિવેકી છે તે તો જેમ જેમ સત્સંગ કરે છે અને સત્સંગની વાત સાંભળે છે તેમ તેમ પોતાને વિષે ગુણ પરઠે છે અને ભગવાન ને સંત એનો દોષ દેખાડીને એની આગળ વાત કરે છે, તે વાતને માને કરીને અવળી લે છે અને વાતના કરનારાનો અવગુણ લે છે, તે તો દિવસે દિવસે ઘટતો જાય છે અને સત્સંગમાં પ્રતિષ્ઠાહિન થઈ જાય છે. માટે **પોતાને વિષે જે ગુણનું માન તેનો ત્યાગ કરીને, શૂરવીર થઈને, ભગવાન અને ભગવાનના સંતને વિષે વિશ્વાસ રાખે તો એનો અવિવેક ટળી જાય છે અને સત્સંગમાં મોટ્યપને પામે છે.”**

॥ ઈતિ વચનામૃતમ્ ગઢડા પ્રથમનું ॥૬॥

વચનામૃત ૭ : અન્વય-વ્યતિરેકનું Index

*સંવત્ ૧૮૭૬ના માગશર સુદિ ૧૦ દશમીને દિવસ શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદાખાચરના દરબારમાં વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ સાધુ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “શાસ્ત્રમાં જ્યાં જ્યાં અધ્યાત્મવાર્તા[૧] આવે છે તે કોઈને[૨] સમજાતી નથી અને ભ્રમી જવાય છે. માટે એ અધ્યાત્મવાર્તા જેમ છે તેમ યથાર્થપણે અમે કહીએ છીએ તે સર્વ સાંભળો જે, સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ અને કારણ એ ત્રણ દેહને વિષે એકાત્મપણે[૩] જે વર્તવું તે એ જીવનું અન્વયપણું[૪] છે અને એ ત્રણ દેહથી પૃથક્પણે[૫] સત્તામાત્ર[૬] જે કહેવો તે જીવનું વ્યતિરેકપણું[૭] છે તથા વિરાટ, સુત્રાત્મા અને અવ્યાકૃત એ ત્રણ શરીરે સહિત જે ઈશ્વરને કહેવા તે ઈશ્વરનું અન્વયપણું છે અને એ ત્રણ શરીરથી પૃથક્ને સત્તામાત્રપણે કહેવા તે ઈશ્વરનું વ્યતિરેકપણું છે, તથા માયા અને માયાનાં કાર્ય જે અનંતકોટિ બ્રહ્માંડ તેને વિષે વ્યાપકપણે જે અક્ષરબ્રહ્મને કહેવા તે એનું અન્વયપણું છે

*વચ. ૭, તા. ૨૬-૧૧-૧૮૧૯, શનિવાર

૧.આત્મા-પરમાત્માના સ્વરૂપજ્ઞાનનિરૂપણની વાર્તા

૨. વિદ્વાનોને પણ

૩. સ્થૂળાદિ દેહનેજ પોતાનું સ્વરૂપ માનીને

૪. સ્થૂળાદિ દેહ તે જ હું છું એવું એકતાપણું દેહાદિમાં.

૫. ચિદ્રૂપપણું, સ્વયંપ્રકાશપણું અને અછેદ્ય અભેદ્યપણું વગેરે.

૬. ત્રણ દેહ ત્રણ ગુણાદિક માયિક ભાવથી પર જ્ઞાન સ્વરૂપ

૭. ભિન્નતા-દેહાદિથી જુદાપણું.

અને **એ સર્વથી વ્યતિરેક સચ્ચિદાનંદપણે જે અક્ષરબ્રહ્મને કહેવા તે એનું વ્યતિરેકપણું છે** તથા અક્ષરબ્રહ્મ, ઈશ્વર, જીવ, માયા અને માયાનાં કાર્ય જે બ્રહ્માંડ એમને વિષે જે શ્રીકૃષ્ણભગવાનને અંતર્યામિપણે કહેવા અને નિયંતાપણે કહેવા, તે એ ભગવાનનું અન્વયપણું છે અને એ સર્વથી પૃથક્‌પણે કરીને પોતાના ગોલોકધામને વિષે જે બ્રહ્મજ્યોતિ તેને વિષે રહ્યા છે એમ જે કહેવું તે એ ભગવાનનું વ્યતિરેકપણું છે અને એ **પુરુષોત્તમભગવાન, અક્ષરબ્રહ્મ, માયા, ઈશ્વર અને જીવ એ જે પાંચ ભેદ[૧] તે અનાદિ[૨] છે.”**

॥ ઇતિ વચનામૃતમ્ ગઢડા પ્રથમનું ॥૭॥

વચનામૃત ૮ : ઈન્દ્રિયોની ક્રિયાને ભગવાન અને સંતની સેવામાં રાખ્યાનું

Index

*સંવત્ ૧૮૭૬ના માગશર સુદિ ૧૧ એકાદશીને દિવસ શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદાખાચરના દરબારમાં વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ સાધુ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “ઈન્દ્રિયોની જે ક્રિયા છે તેને જો શ્રીકૃષ્ણભગવાન અને તેના ભક્તની સેવાને વિષે રાખે તો અંતઃકરણ શુદ્ધ[૩] થાય છે અને અનંત કાળનાં જે પાપ જીવને વળગ્યાં છે તેનો નાશ થઈ જાય છે. જો ઈન્દ્રિયોની વૃત્તિઓને સ્ત્રી આદિકના વિષયમાં પ્રવર્તાવે છે, તો એનું અંતઃકરણ ભ્રષ્ટ[૪] થાય છે અને કલ્યાણના માર્ગ થકી પડી જાય છે. માટે શાસ્ત્રમાં જે રીતે વિષયને ભોગવ્યાનું કહ્યું છે તેવી રીતે નિયમમાં રહીને વિષયને ભોગવવા, પણ શાસ્ત્રની મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરીને ભોગવવા નહિ. અને સાધુનો સંગ રાખવો અને કુસંગનો ત્યાગ કરવો અને **જ્યારે એ કુસંગનો ત્યાગ કરીને સાધુનો સંગ કરે છે ત્યારે એને દેહને વિષે જે અહંબુદ્ધિ છે તે નિવૃત્તિ પામે છે અને દેહનાં સંબંધીને વિષે જે મમત્વબુદ્ધિ છે તે નિવૃત્તિ પામે છે અને ભગવાનને વિષે અસાધારણ પ્રીતિ થાય છે** અને ભગવાન વિના અન્યને વિષે વૈરાગ્ય થાય છે.”

॥ ઈતિ વચનામૃતમ્ ગઢડા પ્રથમનું ॥૮॥

---

* વચ. ૮, તારીખ : ૨૭-૧૧-૧૮૧૯, રવિવાર

૧. સ્વરૂપથી પરસ્પર ભિન્નપણું.

૨. નિત્ય-ઔપાધિક નહિ.

૩. રાગ દ્વેષાદિ દોષે રહિત.

૪. રાગાદિ દોષવાળું.

વચનામૃત ૯ : ભગવાન વિના બીજું ન ઈચ્છવાનું

*સંવત્ ૧૮૭૬ના માગશર સુદિ ૧૨ દ્વાદશીને દિવસ શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદાખાચરના દરબારમાં વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "શ્રીકૃષ્ણભગવાનનો પ્રત્યક્ષપણે નિશ્ચય કર્યો હોય, અને તેની ભક્તિ કરતો હોય, અને તેનાં દર્શન કરતો હોય, તો પણ જે પોતાને પૂર્ણકામ ન માને અને અંતઃકરણમાં ન્યૂનતા વર્તે જે, 'ગોલોક, વૈકુંઠાદિક ધામને વિષે જે આ ને આ ભગવાનનું તેજોમય રૂપ છે તે મને જ્યાં સુધી દેખાયું નથી ત્યાં સુધી મારું પરિપૂર્ણ કલ્યાણ થયું નથી' એવું જેને અજ્ઞાન હોય તેના મુખથી ભગવાનની વાત પણ ન સાંભળવી અને જે પ્રત્યક્ષ ભગવાનને વિષે દ્રઢ નિષ્ઠા રાખે છે અને તેને દર્શને કરીને જ પોતાને પરિપૂર્ણ માને છે અને બીજું કાંઈ નથી ઈચ્છતો તેને તો ભગવાન પોતે બળાત્કારે પોતાના ધામને વિષે જે પોતાનાં ઐશ્વર્ય છે અને પોતાની મૂર્તિયો છે તેને દેખાડે છે, માટે **જેને ભગવાનને વિષે અનન્ય નિષ્ઠા હોય તેને પ્રત્યક્ષ ભગવાન વિના બીજું કાંઈ ઈચ્છવું નહિ.**"

॥ ઈતિ વચનામૃતમ્ ગઢડા પ્રથમનું ॥૯॥

વચનામૃત ૧૦ : કૃતઘ્નીનું-સેવકરામનું

Index

*સંવત્ ૧૮૭૬ના માગશર સુદિ ૧૩ તેરસને દિવસ શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદાખાચરના દરબારમાં વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "અમે વેંકટાદ્રિથી સેતુબંધ રામેશ્વર જતા હતા ત્યાં એક સેવકરામ નામે સાધુ હતો. તે શ્રીમદ્‌ભાગવતાદિક પુરાણને ભણ્યો હતો. તે માર્ગમાં ચાલતાં માંદો પડ્યો, તેની પાસે રૂપિયા હજારની સોનામહોર હતી પણ ચાકરીનો કરનારો કોઈ નહિ માટે રોવા લાગ્યો. પછી

*વચ. ૯, તારીખ : ૨૮-૧૧-૧૮૧૯, સોમવાર *વચ. ૧૦, તા. ૨૯-૧૧-૧૮૧૯, મંગળવાર

તેને અમે કહ્યું જે, 'કાંઈ ચિંતા રાખશોમા, તમારી ચાકરી અમે કરીશું.' પછી ગામને બહાર એક કેળાંની ફુલવાડી હતી તેમાં એક વડનું વૃક્ષ હતુ. તે વડના વૃક્ષને વિષે હજાર ભૂત રહેતાં પણ તે સાધુ તો ચાલી શકે એવો રહ્યો નહિ અને અતિશય માંદો થયો, તે ઉપર અમને અતિશય દયા આવી. પછી તે ઠેકાણે અમે તે સાધુને કેળનાં પત્ર લાવીને હાથ એક ઊંચી પથારી કરી આપી અને તે સાધુને લોહીખંડ પેટબેસણું[1] હતું તેને અમે ધોતા અને ચાકરી કરતા અને તે સાધુ પોતાને જેટલું જોઈએ તેટલું અમારી પાસે ખાંડ, સાકર, ઘી, અન્ન તે પોતાના રૂપિયા આપીને મંગાવતો, તે અમો લાવીને રાંધી ખવરાવતા અને અમો વસ્તીમાં જઈને જમી આવતા અને કોઈક દિવસ તો અમને વસ્તીમાં અન્ન મળતું નહિ, ત્યારે અમારે ઉપવાસ થતો તો પણ કોઈ દિવસ તે સાધુએ અમને એમ કહ્યું નહિ જે, 'અમ પાસે દ્રવ્ય છે તે આપણે બેને કાજે રસોઈ કરો અને તમે પણ અમ ભેળા જમો.' પછી એમ સેવા કરતે થકે તે સાધુ બે માસે કાંઈક સાજો થયો. પછી સેતુબંધ રામેશ્વરને માર્ગે ચાલ્યા, ત્યારે તેનો ભાર મણ એક હતો તે અમારી પાસે ઉપડાવતો અને પોતે તો એક માળા લઈને ચાલતો અને દેહે પણ સાજો અને એક શેર ઘી જમીને પચાવે એવો સમર્થ થયો તો પણ ભાર અમારી પાસે ઉપડાવે અને પોતે અમથો ચાલે અને અમારી પ્રકૃતિ તો એવી હતી જે, 'ભાર નામે તો એક રૂમાલ પણ રાખતા નહિ.' માટે તેને સાધુ જાણીને અમે એનો મણ એકનો ભાર ઉપાડી ચાલતા. એવી રીતે તે સાધુની અમે ચાકરી કરીને સાજો કર્યો પણ તે સાધુએ અમને એક પૈસાભાર અન્ન આપ્યું નહિ, પછી અમે તેને કૃતઘ્ની જાણીને તેના સંગનો ત્યાગ કર્યો. એવી રીતે **જે મનુષ્ય કર્યા કૃત્યને ન જાણે તેને કૃતઘ્ની જાણવો, અને કોઈક મનુષ્યે કાંઈક પાપ કર્યું હોય અને તેણે તે પાપનું યથાશાસ્ત્ર પ્રાયશ્ચિત કર્યું હોય અને વળી તેને તે પાપે યુક્ત જે કહે તેને પણ તે કૃતઘ્ની જેવો પાપી જાણવો."**

॥ ઈતિ વચનામૃતમ્ ગઢડા પ્રથમનું ॥૧૦॥

વચનામૃત ૧૧ : વાસનાનું તથા એકાંતિક ભક્તનું Index

*સંવત્ ૧૮૭૬ના માગશર સુદી ૧૪ ચૌદશને દિવસ શ્રીજીમહારાજ

---

* વચ. ૧૧, તા. ૩૦-૧૧-૧૮૧૯, બુધવાર

૧. અતિશય ઝાડાની અંદર લોહી પડવું.

શ્રીગઢડા મધ્યે દાદાખાચરના દરબારમાં વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી બ્રહ્માનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, "હે મહારાજ ! વાસનાનું શું રૂપ છે ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "પૂર્વે જે વિષય ભોગવ્યા હોય ને દીઠા હોય અને સાંભળ્યા હોય તેની જે અંતઃકરણને વિષે ઈચ્છા વર્તે તેને વાસના કહીએ અને વળી જે વિષય ભોગવ્યામાં ન આવ્યા હોય ને તેની જે અંતઃકરણને વિષે ઈચ્છા વર્તે તેને પણ વાસના કહીએ."

ત્યારે મુક્તાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, "હે મહારાજ ! ભગવાનનો એકાંતિક ભક્ત કેને કહીએ ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"જેને ભગવાન વિના બીજી કોઈ વાસના ન હોય અને પોતાને બ્રહ્મરૂપ માનીને ભગવાનની ભક્તિ કરતો હોય તેને એકાંતિક ભક્ત કહેવાય."**

॥ ઈતિ વચનામૃતમ્ ગઢડા પ્રથમનું ॥૧૧॥

વચનામૃત ૧૨ : તત્ત્વોનાં લક્ષણનું તથા ઉત્પત્તિનું

Index

*સંવત્ ૧૮૭૬ના માગશર સુદિ ૧૫ પુનમને દિવસ શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદાખાચરના દરબારમાં વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ સાધુ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જગતનાં કારણ એવાં જે પુરુષ, પ્રકૃતિ, કાળ અને મહત્તત્ત્વાદિક ચોવીશ તત્ત્વ એમનાં સ્વરૂપને જ્યારે એ જીવ જાણે છે, ત્યારે પોતાને વિષે રહી જે અવિદ્યા[૧] અને તેનાં કાર્ય એવાં જે ચોવીસ તત્ત્વ તેનાં બંધન થકી મુકાય છે.

ત્યારે મુક્તાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, "હે મહારાજ ! એમનું સ્વરૂપ કેમ જાણ્યામાં આવે ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એમનાં સ્વરૂપ તો એમનાં લક્ષણને જાણવે કરીને જણાય છે. તે લક્ષણ કહીએ છીએ જે, પ્રકૃતિનાં નિયંતા

---

* વચ. ૧૨, તા. ૧-૧૨-૧૮૧૯, ગુરૂવાર ૧. માયા.

ને પ્રકૃતિ થકી વિજાતીય[૧] ને અખંડ[૨] ને અનાદિ[૩] ને અનંત[૪] ને સત્ય[૫] ને સ્વયંજ્યોતિ[૬] ને સર્વજ્ઞ ને દિવ્ય વિગ્રહ[૭] ને સમગ્ર આકારમાત્રની પ્રવૃત્તિના કારણ અને ક્ષેત્રજ્ઞ[૮] એવા પુરૂષ છે, અને જે પ્રકૃતિ છે તે ત્રિગુણાત્મક[૯] છે ને જડચિદાત્મક[૧૦] છે ને નિત્ય છે ને નિર્વિશેષ[૧૧] અને મહદાદિક સમગ્ર તત્ત્વ અને જીવમાત્ર તેનું ક્ષેત્ર છે અને ભગવાનની શક્તિ છે, અને ગુણસામ્ય[૧૨] ને નિર્વિશેષ એવી જે માયા તેનો જે ક્ષોભ[૧૩] કરે છે તેને કાળ કહીએ."

હવે મહત્તત્વાદિક જે તત્ત્વ તેનાં લક્ષણ કહીએ તે સાંભળો, જે ચિત્તને અને મહત્તત્ત્વને અભેદપણે જાણવું અને જે મહત્તત્ત્વને વિષે સૂક્ષ્મરૂપે કરીને સમગ્ર જગત રહ્યું છે અને પોતે નિર્વિકાર છે ને પ્રકાશમાન છે ને સ્વચ્છ છે ને શુદ્ધસત્ત્વમય[૧૪] છે અને શાંત છે. હવે અહંકારનું લક્ષણ કહીએ છીએ જે, અહંકાર જે તે ત્રિગુણાત્મક[૧૫] છે અને ભૂતમાત્ર, ઈન્દ્રિયો, અંતઃકરણ, દેવતા અને પ્રાણ એ સર્વેની ઉત્પત્તિનું કારણ છે અને એને વિષે શાંતપણું છે, ઘોરપણું છે અને વિમૂઢપણું છે. હવે મનનું લક્ષણ કહીએ છીએ જે, મન જે તે સ્ત્રી આદિક પદાર્થની જે સમગ્ર કામના તેની ઉત્પત્તિનું ક્ષેત્ર છે અને સંકલ્પ વિકલ્પરૂપ છે અને સમગ્ર ઈન્દ્રિયોનું નિયંતા છે. હવે બુદ્ધિનું લક્ષણ કહીએ છીએ જે, બુદ્ધિને વિષે પદાર્થ માત્રનું જ્ઞાન રહ્યું છે અને સમગ્ર ઈન્દ્રિયોને વિષે જે વિશેષ જ્ઞાન છે તે બુદ્ધિ વતે છે અને જે બુદ્ધિને વિષે સંશય, નિશ્ચય, નિંદ્રા અને સ્મૃતિ એ રહ્યાં છે. અને **શ્રોત્ર, ત્વક્, ચક્ષુ, રસના, ઘ્રાણ, વાક્, પાણિ, પાદ, પાયુ અને ઉપસ્થ** એ જે દશ ઈન્દ્રિયો તેમનું લક્ષણ તો એ છે જે, પોતપોતાના વિષયમાં પ્રવર્તવું.

હવે પંચ માત્રાનાં[૧૬] લક્ષણ કહીએ છીએ, તેમાં શબ્દનું લક્ષણ તો એ

---

૧. સ્વરૂપ-સ્વભાવથી પ્રકૃતિ થકી વિલક્ષણ
૨. જેનો ખંડ-ભાગ નથી.
૩. જેનો આદિ-ઉત્પત્તિ નથી.
૪. જેનો અન્ત-નાશ નથી.
૫. ત્રણ કાળમાં પણ જેનો સ્વરૂપનો બાધ નથી.
૬. સ્વયં પ્રકાશરૂપ, બીજાને આધિન પ્રકાશ નહિ.
૭. અમાયિક શરીરવાળા
૮. માયા અને તેના કાર્યને જાણનારા.
૯. સત્ત્વ, રજ અને તમ. આ ત્રણ ગુણ જેમાં રહેલા છે તે,
૧૦. માયા સ્વયં જડ છે છતાં જીવ અને ઈશ્વર, આ બન્ને ચિત્ત તત્ત્વો તેની સાથે જોડાયેલા હોવાથી જડ ચિદાત્મક કહેવાય છે.
૧૧. કારણ અવસ્થામાં પૃથિવ્યાદિ વિશેષ રહિત.
૧૨. સત્ત્વાદિ ત્રણ ગુણના ઉદ્‌ભવ-અભિભવ રૂપ વૈષમ્ય રહિત.
૧૩. ગુણની વિષમતા.
૧૪. રજોગુણ અને તમોગુણના અંશ રહિત શુદ્ધસત્ત્વ ગુણમય.
૧૫. સાત્ત્વિક, રાજસ, તામસ.
૧૬. પંચ મહાભૂતના કારણરૂપ શબ્દાદિ પાંચના.

છે જે, શબ્દ જે તે અર્થ માત્રનો આશ્રય[૧] છે અને વ્યવહાર માત્રનો કારણ છે અને બોલનારાની જે જાતિ અને સ્વરૂપ તેનો જણાવનારો છે અને આકાશને વિષે રહેવાપણું છે અને આકાશની માત્રા[૨] છે અને શ્રોત્ર ઈન્દ્રિયે કરીને ગ્રહણ કર્યામાં આવે છે, એ શબ્દનું લક્ષણ છે. હવે સ્પર્શનું લક્ષણ કહીએ છીએ જે, સ્પર્શ છે તે વાયુની તન્માત્રા છે અને કોમળપણું, કઠણપણું, શીતળપણું, ઉષ્ણપણું અને ત્વચાએ કરીને ગ્રહણ કરવાપણું એ સ્પર્શનું સ્પર્શપણું[૩] છે. હવે રૂપનું લક્ષણ કહીએ છીએ જે, પદાર્થ માત્રના આકારને જણાવી દેવાપણું અને તે પદાર્થને વિષે ગૌણપણે રહેવાપણું અને તે પદાર્થની રચનાએ કરીને પરિણામપણું અને તેજતત્ત્વનું તન્માત્રાપણું અને ચક્ષુ ઈન્દ્રિયે કરીને ગ્રહણ કરવાપણું, એ રૂપનું રૂપપણું છે. હવે રસનું લક્ષણ કહીએ છીએ જે, મધુરપણું, તિખાપણું, કષાયલાપણું, કડવાપણું, ખાટાપણું, ખારાપણું, અને જળનું તન્માત્રાપણું અને રસના ઈન્દ્રિયે કરીને ગ્રહણ કરવાપણું; એ રસનું રસપણું છે. હવે ગંધનું લક્ષણ કહીએ છીએ જે, સુગંધપણું, દુર્ગંધપણું અને પૃથ્વીનું તન્માત્રાપણું અને ઘ્રાણ ઈન્દ્રિયે કરીને ગ્રહણ કરવાપણું એ ગંધનું ગંધપણું છે.

હવે પૃથ્વીનું લક્ષણ કહીએ છીએ જે, સર્વ જીવમાત્રનું ધારવાપણું અને લોકરૂપે કરીને સ્થાનપણું[૪] અને આકાશાદિક જે ચાર ભૂત તેનું વિભાગ કરવાપણું અને સમગ્ર ભૂતપ્રાણિ માત્રના શરીરનું પ્રગટ કરવાપણું એ પૃથ્વીનું લક્ષણ છે. હવે જળનું લક્ષણ કહીએ છીએ જે, પૃથિવ્યાદિક દ્રવ્યનું પિંડીકરણ કરવાપણું ને પદાર્થને કોમળ કરવાપણું ને ભીનું કરવાપણું ને તૃપ્તિ કરવાપણું ને પ્રાણી માત્રને જીવાડવાપણું ને તૃષાની નિવૃત્તિ પમાડવાપણું ને તાપને ટાળવાપણું અને બહુપણું એ જળનું લક્ષણ છે. હવે તેજનું લક્ષણ કહીએ છીએ જે, પ્રકાશપણું ને અન્નાદિકને પચાવી નાંખવાપણું ને રસને ગ્રહણ કરવાપણું ને કાષ્ઠનું ને હુતદ્રવ્યાદિકનું[૫] ગ્રહણ કરવાપણું ને ટાઢ્યને હરવાપણું અને શોષણ કરવાપણું અને ક્ષુધા[૬] ને તૃષા[૭] એ તેજનું લક્ષણ છે. હવે વાયુનું લક્ષણ કહીએ છીએ જે, વૃક્ષાદિકને કંપાવવાપણું ને તૃણાદિકને ભેળાં કરવાપણુંને શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધ એ જે પંચવિષય તેને શ્રોત્રાદિક પંચ ઈન્દ્રિયો પ્રત્યે પમાડવાપણું અને સર્વ ઈન્દ્રિયોનું આત્માપણું[૮] એ વાયુનું લક્ષણ છે. હવે આકાશનું લક્ષણ

૧. વાચક.
૨. અસાધરણ ગુણ.
૩. લક્ષણ.
૪ આશ્રયદાતા.
૫. યજ્ઞાદિમાં હોમાતા જવ-તલ વિગેરે.
૬. ભૂખ.
૭. તરસ.
૮. કાર્યશક્તિ પ્રદાતારૂપે

કહીએ છીએ જે, સમગ્ર જીવ માત્રને અવકાશ દેવાપણું ને ભૂત પ્રાણી માત્રના જે દેહ, તેનો માંહિલો વ્યવહાર અને દેહની બાહેરનો વ્યવહાર તેનું કારણપણું અને પ્રાણ, ઈન્દ્રિયો અને અંતઃકરણ એ સર્વેનું સ્થાનકપણું એ આકાશનું લક્ષણ છે. એવી રીતે ચોવીસ તત્ત્વ, પ્રકૃતિ, પુરૂષ અને કાળ એમનાં જો લક્ષણ જાણે તો એ જીવ અજ્ઞાન થકી મુકાય છે.

અને એ જે સર્વે તેની ઉત્પત્તિ જાણવી, તે ઉત્પત્તિ કહીએ છીએ જે, પોતાના ધામને વિષે રહ્યા એવા જે શ્રીકૃષ્ણભગવાન તે અક્ષરપુરુષરૂપે કરીને માયાને વિષે ગર્ભને ધરતા હવા, ત્યારે તે માયા થકી અનંત કોટિ જે પ્રધાન અને પુરૂષ તે થતા હવા, તે પ્રધાન પુરૂષ કેવા છે ? તો અનંતકોટિ બ્રહ્માંડની ઉત્પત્તિના કારણ છે, તે મધ્યે એક બ્રહ્માંડની ઉત્પત્તિના કારણ જે પ્રધાન પુરૂષ તેને કહીએ છીએ જે, પ્રથમ પુરુષોત્તમ એવા જે શ્રીકૃષ્ણભગવાન તે પુરુષરૂપે કરીને પ્રધાનને વિષે ગર્ભને ધરતા હવા, પછી તે પ્રધાન થકી મહત્તત્ત્વ ઉત્પન્ન થતું હવું અને મહત્તત્ત્વ થકી ત્રણ પ્રકારનો અહંકાર ઉત્પન્ન થતો હવો. તેમાં સાત્ત્વિક અહંકાર થકી મન અને ઈન્દ્રિયોના દેવતા ઉત્પન્ન થતા હવા અને રાજસ અહંકાર થકી દશ ઈન્દ્રિયો, બુદ્ધિ અને પ્રાણ એ ઉત્પન્ન થતાં હવાં અને તામસ અહંકાર થકી પંચભૂત અને પંચ તન્માત્રા[૧] એ ઉપજતાં હવાં. એવી રીતે એ સમગ્ર તત્ત્વ ઉપજ્યાં.

પછી તે પરમેશ્વરની ઈચ્છાએ પ્રેર્યા થકાં પોતપોતાના અંશે કરીને ઈશ્વર અને જીવના દેહને સૃજતાં હવાં, તે **ઈશ્વરના દેહ તે વિરાટ્, સૂત્રાત્મા અને અવ્યાકૃત અને જીવના દેહ તે સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ અને કારણ** અને વિરાટ નામે જે ઈશ્વરનો દેહ તેનું દ્વિપરાર્ધ કાળપર્યંત[૨] આયુષ છે અને તે વિરાટ્ પુરૂષના એક દિવસને વિષે **ચૌદ મન્વંતર**[૩] થાય છે અને જેવડો એનો દિવસ છે તેવડી જ રાત્રિ છે અને જ્યાં સુધી એનો દિવસ હોય ત્યાં સુધી ત્રિલોકીની સ્થિતિ રહે છે અને જ્યારે એની રાત્રિ પડે છે ત્યારે, ત્રિલોકીનો નાશ થાય છે, તેને નિમિત્ત[૪] પ્રલય કહીએ અને જ્યારે તે વિરાટ્ પુરુષનો દ્વિપરાર્ધ કાળ

૧. જેને સૂક્ષ્મભૂત કહે છે તે, તે દ્વારાએ પાંચ સ્થૂળ ભૂત ઉત્પન્ન થાય છે.

૨. દ્વિપરાર્ધ મૃત્યુલોકની સમય ગણનાનુસાર ૬૪,૦૦,૦૦૦ (આઠ અબજ ચોસઠ કરોડ વર્ષ).

૩. ચૌદ મન્વન્તર : એક મનુ ૩૦,૮૫,૭૧,૪૨૮ વર્ષ રાજ્ય કરે છે એવા ચૌદ મનુઓ રાજ્ય શાસન કરી જાય છે. ટૂંકમાં વિરાટના એક દિવસમાં ચૌદ મનુઓ બદલાય જાય છે.

૪. દૈનંદિન શબ્દથી પણ કહે છે.

પૂરો થાય છે ત્યારે, એ વિરાટ્ દેહનો સત્યાદિક લોકે સહિત નાશ થાય છે અને મહદાદિક જે ચોવિશ તત્ત્વ, પ્રધાન-પ્રકૃત્તિ અને પુરૂષ એ સર્વે મહામાયાને વિષે લય પામે છે, તેને પ્રાકૃત પ્રલય કહીએ અને એ મહામાયા તે અક્ષરબ્રહ્મના પ્રકાશને વિષે લય પામે છે, જેમ દિવસને વિષે રાત્રિ લય પામે છે તેમ લય પામે છે તેને આત્યંતિક પ્રલય કહીએ અને દેવ, દૈત્ય અને મનુષ્યાદિકના જે દેહ, તેનો જે ક્ષણ ક્ષણ પ્રત્યે નાશ તેને નિત્ય પ્રલય કહીએ. એવી રીતે જે વિશ્વની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને પ્રલય તેને જો જાણે તો જીવને સંસારને વિષે વૈરાગ્ય થાય અને ભગવાનને વિષે ભક્તિ થાય છે અને જ્યારે એ સર્વે બ્રહ્માંડનો પ્રલય થાય છે ત્યારે જે સર્વે જીવ છે તે તો માયાને વિષે રહે છે અને જે ભગવાનના ભક્ત છે તે તો ભગવાનના ધામમાં જાય છે."

ત્યારે વળી મુક્તાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, "તે ભગવાનનું ધામ કેવું છે?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "તે ભગવાનનું ધામ તો **સનાતન છે નિત્ય છે, અપાકૃત છે, સચ્ચિદાનંદ છે, અનંત છે અને અખંડ છે.** તેને દ્રષ્ટાંતે[૧] કરીને કહીએ છીએ, જેમ પર્વત વૃક્ષાદિકે સહિત અને મનુષ્ય, પશુ, પક્ષ્યાદિકની જે આકૃતિ તેણે સહિત એવી જે આ સમગ્ર પૃથ્વી, તે કાચની હોય અને આકાશને વિષે જે સમગ્ર તારા તે સર્વ સૂર્ય હોય, પછી તેને તેજે કરીને તે સમગ્ર આકૃતિએ સહિત કાચની પૃથ્વી જેવી શોભે તેવી શોભાએ યુક્ત ભગવાનનું ધામ છે, એવું જે ભગવાનનું ધામ તેને ભગવાનના ભક્ત છે તે સમાધિને વિષે દેખે છે અને દેહ મૂક્યા પછી એ તેજોમય જે ભગવાનનું ધામ તેને પામે છે."

॥ ઈતિ વચનામૃતમ્ ગઢડા પ્રથમનું ॥૧૨॥

વચનામૃત ૧૩ : વડ પીપળની ડાળ બીજે રોપ્યાનું Index

*સંવત્ ૧૮૭૬ના માગશર વદિ ૧ પડવાને દિવસ રાત્રિને સમે શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદાખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવનારાયણના મંદિરને સમીપે લીંબડાના વૃક્ષની હેઠે ઓટા ઉપર ઢોલિયો ઢળાવીને વિરાજમાન હતા અને રાતો સુરવાળ પહેર્યો હતો અને રાતી ડગલી પહેરી હતી અને માથે સોનેરી શેલું બાંધ્યું હતું અને કટીને વિષે સોનેરી શેલું બાંધ્યું હતું અને કંઠને વિષે મોતીની માળાઓ પહેરી હતી અને પાઘને વિષે મોતીના તોરા

* વચ. તા. ૨-૧૨-૧૮૧૯, શુક્રવાર

લટકતા મૂક્યા હતા અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજને નિત્યાનંદ સ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "દેહ દેહ પ્રત્યે જીવ એક છે કે અનેક છે ? અને જો એક કહેશો તો વડ, પીપર આદિક જે વૃક્ષ છે તેની ડાળખીઓ કાપીને બીજે ઠેકાણે રોપે છે ત્યારે તેવું ને તેવું જ વૃક્ષ થાય છે, એ તે એક જીવ બે પ્રકારે થયો કે બીજે જીવે પ્રવેશ કર્યો ? અને કહેશો જે 'એ તો એનો એ જીવ છે' તો જીવ તો અખંડ છે અને અચ્યુત છે, તે કપાણો કેમ ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "લ્યો, એનો ઉત્તર કરીએ જે, શ્રીકૃષ્ણભગવાન છે તેની પુરૂષ અને પ્રકૃતિ એ બે શક્તિઓ છે, તે જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને પ્રલય તેનું કારણ છે. તે પુરૂષ ને પ્રકૃતિરૂપ જે પોતાની બે શક્તિઓ તેનું ગ્રહણ કરીને પોતે વિરાટ્ રૂપને ધારતા હવા અને તે વિરાટ્ રૂપ જે એ ભગવાન તે પ્રથમ બ્રાહ્મકલ્પને[૧] વિષે તો પોતાના અંગ થકી બ્રહ્માદિક સ્તંબપર્યંત[૨] સમગ્ર જીવને સૃજતા હવા અને પાદ્મકલ્પને[૩] વિષે તો એ ભગવાન બ્રહ્મારૂપે કરીને મરીચ્યાદિકને સૃજતા હવા અને કશ્યપ અને દક્ષરૂપે કરીને દેવ, દૈત્ય, મનુષ્ય અને પશુ પક્ષ્યાદિક સમગ્ર સ્થાવર-જંગમ જે જીવ તેને સૃજતા હવા. એવા જે **શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન તે પુરૂષપ્રકૃતિરૂપ જે પોતાની શક્તિ તેણે સહિત થકા જીવ જીવ પ્રત્યે અંતર્યામીરૂપે રહ્યા છે અને જે જીવે જેવાં કર્મ કર્યાં છે તે જીવને તેવા દેહને પમાડે છે** અને તે જીવ છે તેણે પૂર્વજન્મને વિષે કેટલાંક કર્મ તો સત્ત્વગુણ પ્રધાનપણે કરીને કર્યાં છે અને કેટલાંક કર્મ તો રજોગુણ પ્રધાનપણે કરીને કર્યાં છે અને કેટલાંક કર્મ તો તમોગુણ પ્રધાનપણે કરીને કર્યાં છે. તે કર્મને અનુસારે એ જીવને ભગવાન જે તે ઉદ્ભિજ[૪] જાતિના જે દેહ, જરાયુજ[૫] જાતિના જે દેહ, સ્વેદજ[૬] જાતિના જે દેહ અને અંડજ[૭] જાતિના જે દેહ, તેને પમાડે છે, અને સુખદુ:ખરૂપ જે કર્મનાં ફળ તેને પમાડે છે અને તે **જીવનાં કર્મને અનુસારે તેના દેહ થકી બીજા દેહને સૃજે છે.** જેમ 'કશ્યપ આદિક પ્રજાપતિના દેહ થકી અનેક

---

૧. વિરાટ પુરૂષની આયુષ્ય દ્વિપરાર્ધકાળ પર્યન્ત છે. પ્રથમ પરાર્ધના પ્રથમ દિવસને બ્રાહ્મકલ્પ કહેવાય છે. (ભા. ૩/૧૧/૩૩-૩૪)
૨. તૃણ-વેલી પર્યન્ત.
૩. પ્રથમ પરાર્ધના અંતિમ દિવસને પાદ્મકલ્પ કહેવાય છે. (ભા. ૩/૧૧/૩૫)
૪. વૃક્ષ, લતા આદિક
૫. મનુષ્ય પશુ આદિક
૬. માંકડ ચાંચડ આદિક.
૭. પક્ષિ સર્પ આદિક.

જાતિના દેહને સૃજતા હવા' તેમ એના એ ભગવાન અંતર્યામીરૂપે કરીને સમગ્ર જીવ જીવ પ્રત્યે રહ્યા થકા જે દેહ થકી જેમ ઉપજ્યાની રીતિ હોય તેમ બીજા દેહને ઉપજાવે છે, પણ જે જીવ થકી બીજા દેહને ઉપજાવે છે તે જીવ જ અનેક રૂપે થાય એમ નથી. એ તો **જે જીવને જેના દેહ થકી ઉપજ્યાનો કર્મ સંબંધ પ્રાપ્ત થયો હોય તે જીવને તે દ્વારાએ ઉપજાવે છે.**[૧]

॥ ઈતિ વચનામૃતમ્ ગઢડા પ્રથમનું ॥૧૩॥

વચનામૃત ૧૪ : "અંતે યા મતિઃ સા ગતિઃ" નું Index

*સંવત્ ૧૮૭૬ના માગશર વદિ ૨ બીજને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદાખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવનારાયણના મંદિર આગળ લીંબડાના વૃક્ષ હેઠે ઢોલિયા ઉપર દક્ષિણાદે મુખારવિંદે વિરાજમાન હતા અને માથે ધોળી પાઘ બાંધી હતી અને ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો અને ધોળી ચાદર ઓઢી હતી અને પીળાં પુષ્પના તોરા પાઘમાં વિરાજમાન હતા અને બે કાન ઉપર પીળાં પુષ્પનાં ગુચ્છ વિરાજમાન હતાં અને તે ગુચ્છની ઉપર ગુલાબનાં પુષ્પ વિરાજમાન હતાં અને કંઠને વિષે પીળાં પુષ્પના હાર વિરાજમાન હતા અને જમણા હાથમાં ધોળું જે સેવતીનું પુષ્પ તેને ફેરવતા હતા અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજે મુનિ પ્રત્યે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "એક હરિજન છે તે સંસારને તજીને નીસર્યો છે અને અતિ તીવ્ર વૈરાગ્યવાળો તો નથી અને દેહે કરીને તો વર્તમાન યથાર્થ પાળે છે અને મનમાં થોડી થોડી સંસારની વાસના રહી છે તેને વિચારે કરીને ખોટી કરી નાખે છે. એવો એક ત્યાગી ભક્ત છે અને તેને ભગવાનનો નિશ્ચય પણ દ્રઢ છે, અને વળી બીજો ગૃહસ્થ ભક્ત છે તેને પણ ભગવાનનો નિશ્ચય દ્રઢ છે અને આજ્ઞાએ કરીને ઘરમાં રહ્યો છે અને સંસાર થકી ઉદાસ છે અને જેટલી ત્યાગીને જગતમાં વાસના છે તેટલી તે ગૃહસ્થને પણ વાસના છે. એ બે જે ભગવાનના ભક્ત તેમાં કોણ શ્રેષ્ઠ છે ?" પછી મુક્તાનંદ સ્વામી બોલ્યા જે, "એ ત્યાગી ભક્ત શ્રેષ્ઠ છે." ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "ઓલ્યો મૂંઝાઈને પોતાની મેળે ભેખ લઈને

---

* વચ. ૧૪, તા. ૩-૧૨-૧૮૧૯, શનિવાર

૧. જન્મ ધારણ કરાવે છે.

નીસર્યો છે તે કેવી રીતે શ્રેષ્ઠ છે ? અને ગૃહસ્થ તો આજ્ઞાએ કરીને ઘરમાં રહ્યો છે તે કેવી રીતે ન્યૂન છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજના પ્રશ્નનું મુક્તાનંદ સ્વામીએ બહુ પ્રકારે સમાધાન કર્યું પણ સમાધાન થયું નહિ. પછી મુક્તાનંદ સ્વામી બોલ્યા જે, "હે મહારાજ ! તમે ઉત્તર કરો." પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "ત્યાગી[૧] હોય અને તેને સારી પેઠે ખાવા મળે અને જો કાચી મતિવાળો હોય, તો પાછી સંસારની વાસના હૃદયમાં ઉદય થાય, અથવા ઘણું દુઃખ પડે, તો પણ પાછી સંસારની વાસના ઉદય થાય એવા ત્યાગી કરતાં તો ગૃહસ્થ ઘણો સારો, કેમ જે, ગૃહસ્થ ભક્તને જ્યારે દુઃખ પડે અથવા ઘણું સુખ આવી પડે, ત્યારે તે એમ વિચાર રાખે જે, 'રખે મારે આમાંથી બંધન થાય !' એવું જાણીને તે સંસારમાંથી ઉદાસ રહે. માટે ત્યાગી તો તે ખરો જે, 'જેણે સંસાર મૂક્યો ને પાછી સંસારની વાસના રહે જ નહિ'. અને ગૃહસ્થ તો વાસનાવાળા ત્યાગી કરતાં ઘણો શ્રેષ્ઠ છે, જો ગૃહસ્થના ધર્મ સચવાય તો, પણ ગૃહસ્થના ધર્મ તો ઘણા કઠણ છે, અને અનંત પ્રકારનાં સુખ દુઃખ આવી પડે ત્યારે સંતની સેવામાંથી અને ધર્મમાંથી મનને આડું અવળું ડોલવા દે નહિ. અને એમ સમજે જે, **'સંતનો સમાગમ મળ્યો છે તે તો મને પરમ ચિંતામણિ અને કલ્પવૃક્ષ મળ્યો છે અને ધન, દોલત, દીકરા, દીકરી એ તો સર્વ સ્વપ્નતુલ્ય છે અને સાચો લાભ તે સંતનો સમાગમ મળ્યો એજ છે'** એમ સમજે, અને ગમે તેવું ભારે દુઃખ આવી પડે પણ તેણે કરીને પાછો પડે નહિ, એવો જે ગૃહસ્થ તે અતિ શ્રેષ્ઠ છે અને સૌ કરતાં **ભગવાનના ભક્ત થાવું એ ઘણું કઠણ છે** અને ભગવાનના ભક્તનો સમાગમ મળવો ઘણો દુર્લભ છે.' એમ કહીને તે ઉપર શ્રીજીમહારાજે ભગવાન અને સંતના મહિમાનાં મુક્તાનંદ સ્વામીના કીર્તન[૨] ગવરાવ્યાં.

પછી મુક્તાનંદ સ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, શ્રુતિમાં એમ કહ્યું છે જે [૩]**'अन्ते या मतिः सा गतिः'** એવી રીતે કહ્યું છે જે, અંતકાળે ભગવાનને વિષે મતિ રહે તો ગતિ થાય અને ન રહે તો ન થાય. એવો એ શ્રુતિનો અર્થ ભાસે છે, ત્યારે જે ભક્તિ કરી હોય તેનો શો વિશેષ છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"જેને સાક્ષાત્ ભગવાનની પ્રાપ્તિ થઈ છે તેને અંતકાળે સ્મૃતિ રહે અથવા ન રહે તો પણ તેનું અકલ્યાણ થાય નહિ, તેની તો ભગવાન**

---

૧. મન્દ વૈરાગ્યવાળો.
૨. પરિશિષ્ટમાં જુઓ.
૩. જેવી મતિ છે તેવી અંતકાળે ગતિ થાય છે. (હિરણ્યકેશીયશાખાશ્રુતિ)

રક્ષા કરે છે અને જે ભગવાન થકી વિમુખ છે તે તો બોલતાં ચાલતાં દેહ મૂકે છે તો પણ તેનું કલ્યાણ થાતું નથી અને મરીને યમપુરીમાં જાય છે અને કેટલાક પાપી કસાઈ હોય તે બોલતાં ચાલતાં દેહ મૂકે છે અને ભગવાનનો ભક્ત હોય અને તેનું અકાળ મૃત્યુ થયું તે માટે શું તેનું અકલ્યાણ થાશે ? અને તે પાપીનું શું કલ્યાણ થાશે ? નહિ જ થાય. ત્યારે એ શ્રુતિનો અર્થ એમ કરવો જે, **'જેવી હમણાં એને મતિ છે તેવી અંતકાળે ગતિ થાય છે.'** માટે તે જે ભક્ત છે તેની મતિમાં એમ રહ્યું છે જે, 'મારું કલ્યાણ તો થઈ રહ્યું છે' તો તેનું કલ્યાણ અંતકાળે થઈ જ રહ્યું છે અને જેને સંતની પ્રાપ્તિ નથી થઈ અને ભગવાનના સ્વરૂપની પણ પ્રાપ્તિ નથી થઈ તેની મતિમાં તો એમ વર્તે છે જે, 'હું અજ્ઞાની છું અને મારું કલ્યાણ નહિ થાય' તો જેવી એની મતિ છે તેવી એની અંતકાળે ગતિ થાય છે અને જે ભગવાનના દાસ થયા છે, તેને તો કાંઈ કરવું રહ્યું નથી. એનાં દર્શન કરીને તો બીજા જીવનું કલ્યાણ થાય છે તો એનું કલ્યાણ થાય એમાં શું કહેવું ? પણ ભગવાનનું દાસપણું આવવું તે ઘણું કઠણ છે કેમ જે, **ભગવાનના દાસ હોય તેનાં તો એ લક્ષણ છે જે, 'દેહને મિથ્યા જાણે અને પોતાના આત્માને સત્ય જાણે અને પોતાના જે સ્વામી તેને ભોગવ્યાનાં જે પદાર્થ તેને પોતે ભોગવવાને[૧] અર્થે ઈચ્છે જ નહિ' અને પોતાના સ્વામીનું ગમતું મૂકીને બીજું આચરણ કરેજ નહિ, એવો હોય તે હરિનો દાસ કહેવાય.'** ને જે હરિનો દાસ હોય ને દેહરૂપે વર્તે તે તો પ્રાકૃત ભક્ત કહેવાય."

॥ ઈતિ વચનામૃતમ્ ગઢડા પ્રથમનું ॥૧૪॥

વચનામૃત ૧૫ : ધ્યાન કરવામાં કાયર ન થવાનું Index

*સંવત્ ૧૮૭૬ના માગશર વદિ ૩ ત્રીજને દિવસ શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદાખાચરના દરબારમાં વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ સર્વ સાધુ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજે એમ વાર્તા કરી જે, "જેના હૈયામાં ભગવાનની ભક્તિ હોય તેને એવી વૃત્તિ રહે જે, 'ભગવાન તથા સંત તે મને જે જે વચન કહેશે

* વચ. ૧૫, તારીખ : ૪-૧૨-૧૮૧૯, રવિવાર ૧. તેમને નિવેદન કર્યા વિના પ્રથમથી

તેમજ મારે કરવું છે.' એમ તેના હૈયામાં હિમત્ય રહે અને 'આટલું વચન મારાથી મનાશે અને આટલું નહિ મનાય' એવું વચન તો ભૂલ્યે પણ ન કહે અને વળી ભગવાનની મૂર્તિને હૈયામાં ધારવી તેમાં શૂરવીરપણું રહે અને મૂર્તિ ધારતાં ધારતાં જો ન ધરાય તો પણ કાયર ન થાય અને નિત્ય નવીન[૧] શ્રધ્ધા રાખે, અને મૂર્તિ ધારતાં જ્યારે ભૂંડા ઘાટ-સંકલ્પ થાય અને તે હઠાવ્યા હઠે નહિ તો ભગવાનનો મોટો મહિમા સમજીને પોતાને પૂર્ણકામ માનીને તે સંકલ્પને ખોટા કરતો રહે અને ભગવાનના સ્વરૂપને હૈયામાં ધારતો રહે, તે ધારતાં ધારતાં દશ વર્ષ થાય અથવા વીશ વર્ષ થાય અથવા પચીશ વર્ષ થાય અથવા સો વર્ષ થાય તો પણ કાયર થઈને ભગવાનના સ્વરૂપને ધારવું તે મૂકી દે નહિ, કેમ જે શ્રીકૃષ્ણભગવાને ગીતામાં કહ્યું છે જે [૨]**'अनेकजन्म संसिद्धस्ततो याति परां गतिम्।'** તે માટે એમ ને એમ ભગવાનને ધારતો રહે એવું જેને વર્તતું હોય તેને એકાંતિક ભક્ત કહીએ."

॥ ઈતિ વચનામૃતમ્ ગઢડા પ્રથમનું ॥૧૫॥

વચનામૃત ૧૬ : વિવેકનું

Index

*સંવત્ ૧૮૭૬ના માગશર વદિ ૪ ચોથને દિવસ શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદાખાચરના દરબારમાં વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ સાધુ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજે એમ વાર્તા કરી જે, "જે ભગવાનના ભક્તને સત્[૩] અસત્[૪] નો વિવેક[૫] હોય તે તો જે અવગુણ[૬] પોતામાં હોય તેને જાણે અને વિચારીને તેનો ત્યાગ કરી દે અને સંતમાં અથવા કોઈ સત્સંગીમાં કાંઈક અવગુણ પોતાને ભાસતો હોય તો તેનો ત્યાગ કરી દે અને તેના જે ગુણ તેનું જ ગ્રહણ કરે, અને પરમેશ્વરને[૭] વિષે તો તેને કોઈ અવગુણ ભાસે જ નહિ અને

---

* વચ. ૧૬, તારીખ : ૫-૧૨-૧૮૧૯, સોમવાર

૧. ઉત્તરોત્તર અધિક અધિક.

૨. અનેક જન્મોમાં ભગવાન્ સંબંધી સાધનાએ કરીને સિદ્ધ થયો એવો જે યોગી તે પરગતિ કહેતા ભગવાનનું ધામ પ્રાપ્ત કરે છે. (ગીતા ૬।૪૫)

૩. કાળાદિથી અન્યથાભાવ (પરિણામાદિ) નહિ પામનારા અત્મા પરમાત્માદિ.

૪. કાળાદિથી અન્યથાભાવને પામનારા માયા અને તેનાં કાર્ય વગેરે.

૫. પૃથક્ પૃથક્ વિવેચન કરીને તેના તેના સ્વરૂપને જાણવું.

૬. લોભાદિ દોષ.

૭. નરાકૃતિ એવા પણ.

ભગવાન અને સંત તે જે જે વચન કહે તેને પરમ સત્ય કરીને માને પણ તે વચનને વિશે સંશય કરે નહિ, અને સંત કહે જે, 'તું દેહ, ઇન્દ્રિય, મન, પ્રાણથી જુદો છું અને સત્ય છું અને એનો જાણનારો છું અને દેહાદિક સર્વે અસત્ય છે' એમ વચન કહે તેને સત્ય માનીને તે સર્વથી જુદો આત્મારૂપે વર્તે પણ મનના ઘાટ ભેળો ભળી[૧] જાય નહિ, અને **જેણે કરીને પોતાને બંધન થાય અને પોતાને એકાંતિક ધર્મમાં ખોટ આવે એવાં જે પદાર્થ તથા કુસંગ[૨] તેને ઓળખી રાખે અને તેથી છેટે જ રહે** અને તેના બંધનમાં આવે નહિ. અને સવળો[૩] વિચાર હોય તેને ગ્રહણ કરે અને અવળો વિચાર હોય તેનો ત્યાગ કરે, એવી રીતે જે વર્તતો હોય ત્યારે જાણીએ જે તેને વિવેક છે."

॥ ઇતિ વચનામૃતમ્ ગઢડા પ્રથમનું ॥૧૬॥

વચનામૃત ૧૭ : સત્સંગમાં કુસંગનું-મોળી વાત ન કર્યાનું Index

*સંવત્ ૧૮૭૬ના માગશર વદિ ૫ પાંચમને દિવસ શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદાખાચરના દરબારમાં આથમણે બારણે ઓરડો છે, તેમાં કથા[૪] વંચાવતા હતા અને ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો તથા ધોળી ચાદર ઓઢી હતી તથા ધોળી પાઘ બાંધી હતી અને પીળાં પુષ્પની માળા પહેરી હતી અને પીળાં પુષ્પનો તોરો પાઘને વિષે ખોસ્યો હતો અને અતિપ્રસન્ન થકા વિરાજમાન હતા.

તે સમયને વિષે મુક્તાનંદ સ્વામી તથા ગોપાળાનંદ સ્વામી આદિક સાધુને તેડાવ્યા અને શ્રીજીમહારાજ તે સર્વે પ્રત્યે બોલ્યા જે, "આપણા સત્સંગમાં થોડોક કુસંગનો ભાગ રહ્યો જાય છે તે આજ કાઢવો છે અને આ પ્રકરણ એવું ચલાવવું છે જે, સર્વ પરમહંસ તથા **સાંખ્યયોગી** તથા **કર્મયોગી** સર્વે સત્સંગીમાં પ્રવર્તે. તે સત્સંગમાં કુસંગ તે શું છે ? તો જે, 'વાતના કરનારા હિમત્ય વિનાની વાત કરે છે તે સત્સંગમાં કુસંગ છે. તે કેવી રીતે વાત કરે છે તો એમ કહે છે જે, 'ભગવાનનું જે વચન[૫] તેને યથાર્થ કોણ પાળી શકે છે ? અને વર્તમાનધર્મ[૬] પણ યથાર્થ કોણ પાળી શકે છે ? માટે જેટલું પળે તેટલું પાળીએ અને ભગવાન તો અધમઉદ્ધારણ છે તે કલ્યાણ કરશે, અને વળી એમ વાત કરે છે 'જે

---

* વચ. ૧૭, તારીખ : ૬-૧૨-૧૮૧૯, મંગળવાર

૧. મનના સંકલ્પને આધીન ન થાય.

૨. અશુભ દેશાદિક આઠ.

૩. એકાંતિક ધર્મમાં પુષ્ટિ થાય તેવો.

૪. શ્રીમદ્ભાગવતની.

૫. જ્ઞાન વૈરાગ્યે સહિત નવધા ભક્તિ કરવા રૂપ.

૬. ત્યાગી ગૃહીના જુદા જુદા પંચવર્તમાન.

ભગવાનનું સ્વરૂપ જે હૃદયમાં ધારવું તે કાંઈ આપણું ધાર્યું ધરાતું નથી, એ તો ભગવાન જેને દયા કરીને ધરાવે છે તેને ધરાય છે.' એવી રીતની મોળી વાત કરીને ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય ને ભક્તિ ઇત્યાદિ જે ભગવાનની પ્રસન્નતાનાં સાધન, તેમાંથી બીજાને મોળા પાડે છે. માટે હવે આજ દિનથી **આપણા સત્સંગમાં કોઈ પણ એવી હિંમત્ય રહિત વાત કરશો નહિ. સદા હિંમત્ય સહિત જ વાત કરજ્યો, અને જે એવી હિમત્ય રહિત વાત કરે તેને તો નપુંસક જાણવો અને એવી હિમત્ય વિનાની વાત જે દિવસ થઈ જાય તો તે દિવસ ઉપવાસ કરવો"**

॥ ઇતિ વચનામૃતમ્ ગઢડા પ્રથમનું ॥૧૭॥

વચનામૃત ૧૮ : વિષયખંડનનું-હવેલીનું Index

*સંવત્ ૧૮૭૬ના માગશર વદિ છઠને દિવસ રાત્રિ પાછલી પહોર બાકી હતી ત્યારે સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદાખાચરના દરબારમાં આથમણે બારણે ઓરડાની ઓસરીની આગળ ફળિયામાં ઢોલિયા ઉપર વિરાજ્યા હતા, અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં.

પછી પરમહંસ તથા સત્સંગીને તેડાવ્યા ને ઘણીવાર સુધી તો પોતે વિચારી રહ્યા અને પછી બોલ્યા જે, "એક વાત કહું તે સાંભળો." એમ કહીને શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "મારા મનમાં તો એમ થાય છે જે વાત ન કહું પણ તમે અમારા છો માટે જાણીએ છીએ જે કહીએ જ અને આ વાત છે તેને સમજીને તે જ પ્રમાણે વર્તે તે જ મુક્ત[૧] થાય છે, અને તે વિના તો ચાર વેદ, ષટ્ શાસ્ત્ર, અઢાર પુરાણ અને ભારતાદિક[૨] ઇતિહાસ તેને ભણવે કરીને તથા તેના અર્થને જાણવે કરીને અથવા તેને શ્રવણે કરીને પણ મુક્ત થાય નહિ, તે વાત કહીએ તે સાંભળો જે, બહાર તો ગમે તેટલી ઉપાધિ[૩] હોય પણ તેનો જો મનમાં સંકલ્પ[૪] ન હોય, તો તેનો અમારે ખરખરો[૫] નહિ, અને અંતરમાં જો રંચ[૬] જેટલો પદાર્થનો ઘાટ થાય તો તેનો ત્યાગ કરીએ ત્યારે નિરાંત થાય એવો અમારો સ્વભાવ છે. માટે અમે હૃદયમાં વિચાર કર્યો જે

* વચ. ૧૮, તારીખ : ૭-૧૨-૧૮૧૯, બુધવાર
૧. અનાદિ અજ્ઞાનરૂપ માયાના બંધનથી.
૨. મહાભારત, રામાયણ આદિક.
૩. સુવર્ણના અલંકારાદિ અનેક રમણીય વસ્તુઓનો યોગ.
૪. ભોગવવાની ઈચ્છા.
૫. દુઃખ.
૬.જરાક, સામાન્ય.

ભગવાનના ભક્તના હૃદયમાં વિક્ષેપ[૧] થાય છે તેનું કારણ તે શું છે ? પછી મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, અહંકાર સામું જોયું ત્યાં તો એ અંતઃકરણ પણ ઉદ્વેગનું કારણ નથી. અંતઃકરણમાં તો ભગવાનના સ્વરૂપના નિશ્ચયનું બળ અથવા આત્મજ્ઞાનનું બળ તેને યોગે કરીને અંતઃકરણને ગાફલતા[૨] રહે છે જે, 'ભગવાન મળ્યા છે તે હવે કાંઈ કરવું રહ્યું નથી.' એવું ગાફલપણું રહે છે. એટલો જ અંતઃકરણનો વાંક છે. અને ઝાઝો વાંક તો પંચ જ્ઞાનઈન્દ્રિયોનો છે. તેની વિગતિ કહીએ છીએ જે, એ જીવ જે નાનાં પ્રકારનાં ભોજન જમે છે તે ભોજન ભોજન પ્રત્યે જુદા જુદા સ્વાદ છે અને જુદા જુદા ગુણ[૩] છે. તે ભોજનને જ્યારે જમે છે ત્યારે તે ગુણ અંતઃકરણમાં તથા શરીરમાં પ્રવર્તે છે, અને જો લીલાગર[૪] ભાંગ પીવે અને તે પ્રભુનો ભક્ત હોય તો પણ લીલાગર ભાંગને કેફે કરીને વર્તમાનની ખબર રહે નહિ અને પ્રભુના ભજનની પણ ખબર રહે નહિ, તેમ અનંત પ્રકારના જે આહાર તેના ગુણ પણ લીલાગર ભાંગની પેઠે જ અનંત પ્રકારના છે, તેનો ગણતાં પણ પાર આવે નહિ. તેમજ એ જીવ શ્રોત્રદ્વારે અનંત પ્રકારના શબ્દને સાંભળે છે, તે શબ્દના પણ અનંત પ્રકારના ગુણ જુદા જુદા છે. તે જેવો શબ્દ સાંભળે છે તેવો જ અંતઃકરણમાં ગુણ પ્રવર્તે છે, જેમ કોઈક હત્યારો જીવ હોય અથવા કોઈક પુરૂષ વ્યભિચારી હોય અથવા કોઈક સ્ત્રી વ્યભિચારિણી હોય અથવા લોક અને વેદની મર્યાદાને લોપીને વર્તતો એવો કોઈક ભ્રષ્ટ જીવ હોય તેમની જે વાત સાંભળવી તે તો જેવી લીલાગર ભાંગ પીવે અથવા દારૂ પીવે એવી છે, માટે તે વાતના સાંભળનારાના અંતઃકરણને ભ્રષ્ટ કરી નાખે છે. અને ભગવાનનું ભજન સ્મરણ તથા વર્તમાન તેની વિસ્મૃતિ કરાવી નાખે છે. તેમજ ત્વચાના સ્પર્શ પણ અનંત પ્રકારના છે અને તેના ગુણ પણ જુદા જુદા અનંત પ્રકારના છે, તેમાં પાપી જીવનો જે સ્પર્શ તે જ ભાંગ દારૂના જેવો છે, માટે તે સ્પર્શનો કરનારો હરિભક્ત હોય તેની પણ સુધ[૫] બુધને ભુલાડી દે છે. તેમ જ રૂપ પણ અનંત પ્રકારનાં છે અને તેના ગુણ પણ અનંત પ્રકારના જુદા જુદા છે, તે કોઈક ભ્રષ્ટ જીવ હોય ને જો તેનું દર્શન થયું હોય તો જેમ લીલાગર ભાંગ તથા દારૂ પીધે ભૂંડું થાય છે તેમજ પાપીના દર્શનના કરનારાનું પણ ભૂંડું જ થાય અને બુદ્ધિ

---

૧. મોક્ષના સાધનનું અનુસંધાન નહિ તે.
૨. બેકાળજી
૩. શુભાશુભ.
૪. એક જાતનું કેફી પીણું.
૫. ભાન મોક્ષનું અનુસંધાન.

ભ્રષ્ટ થઈ જાય છે. તેમ જ ગંધ પણ અનંત પ્રકારના છે અને તેના ગુણ પણ અનંત પ્રકારના છે, તે જો પાપી જીવના હાથનું પુષ્પ અથવા ચંદન તેની જો સુગંધી લે તો જેમ લીલાગર પીધે બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ થાય છે, તેમજ બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ થાય છે. એવી રીતે જેમ **ભૂંડાને યોગે કરીને જીવની બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ થાય તેમ જ પરમેશ્વર અથવા પરમેશ્વરના સંત તેને યોગે કરીને જીવની બુદ્ધિ સારી થાય છે અને જીવની બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ હોય તો પણ ભગવાન અને સંતના શબ્દને સાંભળવે કરીને ઉત્તમ થાય છે,** તેમજ એમને સ્પર્શે કરીને પણ મતિ ઉત્તમ થાય છે અને વર્તમાનની આડ્યે કરીને મોટા સંતનો સ્પર્શ ન થાય તો તેના ચરણની રજ લઈને માથે ચડાવે તેણે કરીને પવિત્ર થાય, અને તેમજ મોટા સંતને દર્શને કરીને પણ પવિત્ર થાય, **પણ વર્તમાન રાખીને દર્શન કરવાં. તેમ જ તે મોટાની પ્રસાદી છે તેને જમવે કરીને પણ પવિત્ર થાય છે તેમાં પણ વર્ણાશ્રમની મર્યાદા પરમેશ્વરે બાંધી રાખી છે તે મર્યાદાને રાખીને પ્રસાદી લેવી** અને જેને ન ખપે તેને સાકરની પ્રસાદી કરાવીને પ્રસાદી લેવી. તેમ જ તે મોટા પુરુષને ચટ્યું એવું જે પુષ્પ ચંદન તેની સુગંધી લીધે પણ બુદ્ધિ નિર્મળ થાય છે, તે માટે એ પંચવિષયને સમજ્યા વિના જે ભોગવશે અને સાર-અસારનો વિભાગ નહિ કરે અને તે નારદ, સનકાદિક જેવો હશે તેની પણ બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ થઈ જાશે, તો જે દેહાભિમાની હોય અને તેની બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ થાય તેમાં શું કહેવું ? તે સારું એ પંચ ઈન્દ્રિયોને યોગ્ય-અયોગ્ય વિચાર્યા વિના જે મોકળી મેલશે તેનું અંતઃકરણ ભ્રષ્ટ થઈ જાશે અને **પંચ ઈન્દ્રિયો દ્વારે જીવ જે આહાર કરે છે તે આહાર જો શુદ્ધ કરશે તો અંતઃકરણ શુદ્ધ થાશે. અને અંતઃકરણ શુદ્ધ થાશે તો અખંડ ભગવાનની સ્મૃતિ રહેશે. અને જો પંચઈન્દ્રિયોના આહારમાંથી એક ઈન્દ્રિયનો આહાર મલિન થાય છે તો અંતઃકરણ પણ મલિન થઈ જાય છે, માટે ભગવાનના ભક્તને ભગવાનના ભજનને વિષે જે કાંઈ વિક્ષેપ થઈ આવે છે તેનું કારણ તો પંચ ઈન્દ્રિયોના વિષય જ છે પણ અંતઃકરણ નથી.**

અને, આ જીવ છે તે જેવી[૧] સોબત[૨] કરે છે તેવું[૩] એનું અંતઃકરણ થાય છે; તે જ્યારે એ જીવ વિષયી જીવની સભામાં બેઠો હોય અને તે જગ્યા પણ સુંદર સાત માળની હવેલી હોય, તે હવેલીને વિષે કાચના તકતા સુંદર જડ્યા

૧. શુભાશુભ. ૨. સંગ. ૩. શુદ્ધાશુદ્ધ.

હોય અને સુંદર બિછાનાં કર્યાં હોય, તેમાં નાના પ્રકારનાં આભૂષણ તથા વસ્ત્રને પહેરીને વિષયી જન બેઠા હોય અને દારૂના શીશા લઈને પરસ્પર પાતા હોય અને કેટલાક તો દારૂના શીશા ભરેલા પડ્યા હોય અને વેશ્યાઓ થેઈ થેઈકાર કરી રહી હોય અને નાના પ્રકારના વાજિંત્ર વાજતાં હોય, તે સભામાં જઈને જે જન[૧] બેસે તે સમે તેનું અંતઃકરણ[૨] બીજી જાતનું[૩] થઈ જાય છે. અને તૃણની ઝુંપડી હોય ને તેમાં ફાટેલ ગોદડીવાળા પરમહંસની સભા બેઠી હોય અને ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય ને ભક્તિ સહવર્તમાન ભગવદ્વાર્તા થાતી હોય, તે સભામાં જઈને જે જન[૪] બેસે ત્યારે તે સમે તેનું અંતઃકરણ[૫] બીજી રીતનું[૬] થાય છે, માટે સત્સંગ અને કુસંગને યોગે કરીને જેવું અંતઃકરણ થાય છે તેને જો વિચારીને જુવે તો જાણ્યામાં આવે છે અને ગબરગંડને[૭] તો કાંઈ ખબર પડતી નથી, માટે આ વાર્તા છે તે છેક મૂર્ખપણે પશુને પાડે વર્તતો હોય તેને તો ન સમજાય અને જે કાંઈક વિવેકી હોય અને કાંઈક ભગવાનનો આશ્રિત હોય તેને તો આ વાર્તા તુરત સમજ્યામાં આવે છે. માટે પરમહંસ તથા સાંખ્યયોગી હરિજન તથા કર્મયોગી હરિજન એ સર્વેને કુપાત્ર માણસની સંગત કરવી નહિ, અને **સત્સંગ થયા મોર[૮] તો ગમે તેવો કુપાત્ર જીવ હોય તોય તેને નિયમ ધરાવીને સત્સંગમાં લેવો પણ સત્સંગમાં આવ્યા પછી કુપાત્રપણું રાખે તો બાઈ અથવા ભાઈ જે હોય તેને સત્સંગ બહાર કાઢી મેલવો અને જો ન કાઢે તો એમાંથી ઝાઝું ભૂંડું થાય જેમ,** 'જે આંગળીને સર્પે કરડી હોય અથવા કીડિયારાનો રોગ થયો હોય અને તેટલું અંગ જો તુરત કાપી નાખે તો પંડે[૯] કુશળ રહે, ને તેનો લોભ કરે તો ઝાઝો બિગાડ થાય' તેમ જે કુપાત્ર જીવ જણાય તેનો તત્કાળ ત્યાગ કરજો અને આ અમારું વચન છે તે ભલા થઈને સર્વ જરૂર રાખજો. તો જાણીએ તમે અમારી સર્વે સેવા કરી, અને અમે પણ તમને સર્વેને આશીર્વાદ દઈશું અને તમો ઉપર ઘણા પ્રસન્ન થઈશું, કાં જે તમે અમારો દાખડો સફળ કર્યો. અને ભગવાનનું ધામ છે ત્યાં આપણ સર્વે ભેળા રહીશું. અને જો એમ[૧૦] નહિ રહો તો તમારે અને અમારે ઘણું છેટું થઈ જાશે અને ભૂતનું કે બ્રહ્મરાક્ષસનું દેહ આવશે અને હેરાન થાશો, અને જે કાંઈ ભગવાનની ભક્તિ કરી હશે તેનું ફળ તો

---

૧. ધર્મનિષ્ઠ ભક્તજન.
૨. નિર્વિકાર એવું પણ.
૩. વિષયમય.
૪. દુરાચારી પણ.
૫. કામાદિવાસના દૂષિત એવું પણ.
૬. શુદ્ધ.
૭. મૂર્ખ.
૮. પહેલા.
૯. શરીરે
૧૦. સંતસમાગમ, ઈન્દ્રિયોનું નિયમન અને અસાધુનો ત્યાગ.

રઝળતાં રઝળતાં કોઈક કાળે પ્રગટ થાશે, ત્યારે પણ અમે વાત કરી તે પ્રમાણે રહેશો ત્યાર પછી મુક્ત થઈને ભગવાનના ધામમાં જાશો.

અને જો કોઈ અમારો વાદ લેશો તો તેનું તો જરૂર ભૂંડું થાશે, કાં જે અમારા હૃદયમાં તો નરનારાયણ પ્રગટ વિરાજે છે અને હું તો અનાદિ મુક્ત[૧] જ છું પણ કોઈને ઉપદેશે કરીને મુક્ત નથી થયો. અને મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત અને અહંકાર તેમને તો હું પકડી લઉં છું. જેમ સિંહ બકરાને પકડે છે તેની પેઠે એ અંતઃકરણને હું પકડું છુ અને બીજાને તો એ અંતઃકરણ દેખ્યામાં પણ આવતાં નથી, માટે અમારો વાદ લઈને જાણે જે ઉપાધિમાં[૫] રહીને શુદ્ધપણે રહીશું તે તો નારદ સનકાદિક જેવો હોય તેથી પણ રહેવાય નહિ તો બીજાની શી વાર્તા કહેવી ? અને **અનંત મુક્ત થઈ ગયા ને અનંત થશે તેમાં ઉપાધિમાં[૨] રહીને નિર્લેપ રહે એવો કોઈ થયો નથી ને થશે પણ નહિ અને હમણાં પણ કોઈ નથી અને કોટિ કલ્પ સુધી સાધન કરીને પણ એવો થવાને કોઈ સમર્થ નથી.** માટે અમે કહ્યું છે તે પ્રમાણે રહેશો તો રૂડું થશે, અને અમે જે કોઈને હેતે કરીને બોલાવીએ છીએ તે તો તેના જીવના રૂડા સારું બોલાવીએ છીએ અથવા કોઈને હેતે કરીને સામું જોઈએ છીએ અથવા કોઈ સારાં ભોજન કરાવે છે તેને જમીએ છીએ અથવા કોઈ ઢોલિયો બિછાવી દે છે તે ઉપર બેસીએ છીએ અથવા કોઈ વસ્ત્ર આભૂષણ તથા પુષ્પના હાર ઈત્યાદિક જે જે પદાર્થ લાવે છે તેને અંગીકાર કરીએ છીએ, તે તો તેના જીવના રૂડા વાસ્તે કરીએ છીએ, પણ અમારા સુખને વાસ્તે કરતા નથી, અને જો અમારા સુખને વાસ્તે કરતા હોઈએ તો અમને શ્રીરામાનંદ સ્વામીના સમ છે, માટે એવું વિચારીને કોઈ અમારો વાદ કરશો મા, અને **પંચ ઈન્દ્રિયોના આહાર છે તેને અતિશય શુદ્ધપણે કરીને રાખજો. એ વચન અમારું જરૂર જરૂર માનજ્યો** અને આ વાત તો સર્વેને સમજાય એવી સુગમ છે માટે સર્વના સમજ્યામાં તુરત આવી જાશે. તે સારુ સત્સંગમાં અતિશય પ્રવર્તાવજ્યો, તેમાં અમારો ઘણો રાજીપો છે." એમ વાર્તા કરીને 'જય સચ્ચિદાનંદ' કહીને શ્રીજીમહારાજ પોતાના ઉતારામાં પધારતા હવા.

॥ ઈતિ વચનામૃતમ્ ગઢડા પ્રથમનું ॥૧૮॥

---

૧. ત્રણકાળમાં પણ માયાના સંબંધે રહિત. ૨. તે તે વિષયોના પ્રસંગમાં.

વચનામૃત ૧૯ : આત્મનિષ્ઠા આદિક ગુણની અપેક્ષાનું Index

*સંવત્ ૧૮૭૬ના પોષ સુદિ ૧ પડવાને દિવસ શ્રીજીમહારાજ સંધ્યા સમે શ્રીગઢડા મધ્યે દાદાખાચરના દરબારમાં વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "આ સત્સંગને વિષે પોતાના આત્યંતિક કલ્યાણને ઈચ્છતો એવો જે ભક્તજન તેને એકલી આત્મનિષ્ઠાએ કરીને જ પોતાનું આત્યંતિક કલ્યાણરૂપ કાર્ય સરતું નથી તથા એકલી પ્રીતિ જે પ્રેમે સહિત નવ પ્રકારની ભક્તિ કરવી તેણે કરીને પણ તે કાર્ય સરતું નથી તથા એકલો જે વૈરાગ્ય તેણે કરીને પણ તે કાર્ય સરતું નથી તથા એકલો જે સ્વધર્મ તેણે કરીને પણ તે કાર્ય સરતું નથી; તે માટે એ **આત્મનિષ્ઠા આદિક જે ચારે ગુણ તે સિદ્ધ કરવા, શા માટે તો એ ચારે ગુણને એકબીજાની અપેક્ષા છે.** હવે એ ચારે ગુણને એકબીજાની અપેક્ષા છે તે કહીએ તે સાંભળો જે, આત્મનિષ્ઠા તો હોય પણ જો શ્રીહરિને વિષે પ્રીતિ ન હોય તો તે પ્રીતિએ કરીને થઈ જે શ્રીહરિની પ્રસન્નતા તેણે કરીને જ પામવા યોગ્ય એવું મોટું ઐશ્વર્ય જે, 'માયાના ગુણે કરીને પરાભવ ન પમાય' એવું મોટું સામર્થ્ય તેને એ ભક્ત નથી પામતો અને શ્રીહરિને વિષે પ્રીતિ હોય પણ જો આત્મનિષ્ઠા ન હોય તો દેહાભિમાનને યોગે કરીને તે પ્રીતિની સિદ્ધિ થાતી નથી અને શ્રીહરિને વિષે પ્રીતિ અને આત્મનિષ્ઠા એ બેય હોય પણ જો દ્રઢ વૈરાગ્ય ન હોય તો માયિક પંચવિષયને વિષે આસક્તિએ કરીને તે પ્રીતિ અને આત્મનિષ્ઠા તેની સિદ્ધિ થાતી નથી અને વૈરાગ્ય તો હોય તો પણ જો પ્રીતિ અને આત્મનિષ્ઠા ન હોય તો શ્રીહરિના સ્વરૂપ સંબંધિ જે પરમાનંદ તેની પ્રાપ્તિ થાતી નથી અને સ્વધર્મ તો હોય તો પણ જો પ્રીતિ, આત્મનિષ્ઠા અને વૈરાગ્ય એ ત્રણ ન હોય તો ભૂર્લોક, ભૂવર્લોક અને બ્રહ્માના ભુવનપર્યંત જે સ્વર્ગલોક તે થકી બહાર ગતિ થાતી નથી, કહેતાં બ્રહ્માંડને ભેદીને માયાના તમ થકી પર એવું જે શ્રીહરિનું અક્ષરધામ તેની પ્રાપ્તિ થાતી નથી અને આત્મનિષ્ઠા, પ્રીતિ અને વૈરાગ્ય એ ત્રણ હોય તો પણ જો સ્વધર્મ ન હોય તો એ ત્રણેની સિદ્ધિ થાતી નથી, એવી રીતે આત્મનિષ્ઠા આદિક જે ચાર ગુણ તેમને એક બીજાની અપેક્ષા છે. તે માટે ભગવાનના એકાંતિક

* વચ. ૧૯, તારીખ : ૧૮-૧૨-૧૮૧૯, રવિવાર

ભક્તનો સમાગમ કરીને જે ભક્તને એ ચારે ગુણ અતિશય દ્રઢપણે વર્તે છે તે ભક્તને સર્વ સાધન સંપૂર્ણ થયા અને એને જ એકાંતિક ભક્ત જાણવો. તે માટે જે ભક્તને ચારે ગુણમાંથી જે ગુણની ન્યૂનતા હોય તો ભગવાનના એકાંતિક ભક્તની સેવા સમાગમે કરીને તે ન્યૂનતાને ટાળવી.

॥ ઈતિ વચનામૃતમ્ ગઢડા પ્રથમનું ॥૧૯॥

વચનામૃત ૨૦ : અજ્ઞાનીનું, પોતાના સ્વરૂપને જોવાનું Index

*સંવત્ ૧૮૭૬ના પોષ સુદિ ૨ બીજને દિવસ શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદાખાચરના દરબારમાં ઉગમણે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ ગાદી તકિયા નંખાવીને વિરાજમાન હતા અને ધોળી પાઘ માથે બાંધી હતી ને તે પાઘને વિષે પીળા ફુલનો તોરો વિરાજમાન હતો અને કંઠને વિષે પીળાં પુષ્પનો હાર વિરાજમાન હતો અને બે કાનને વિષે ધોળાં ને પીળાં પુષ્પનાં ગુચ્છ વિરાજમાન હતાં અને ધોળો ચોફાળ ઓઢ્યો હતો અને કાળા છેડાનો ખેસ પહેર્યો હતો અને કથા વંચાવતા હતા અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિજનની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ બોલ્યા જે, "સાંભળો સર્વને એક પ્રશ્ન પૂછીએ છીએ." ત્યારે સર્વ હરિભક્તે હાથ જોડીને કહ્યું જે, "પૂછો." ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "અજ્ઞાનીમાં અતિશય અજ્ઞાની તે કોણ છે?" પછી તો સર્વે વિચારી રહ્યા પણ ઉત્તર કરી શક્યા નહિ. પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "લ્યો અમે જ ઉત્તર કરીએ." ત્યારે સર્વેએ રાજી થઈને કહ્યું જે, "હે મહારાજ ! તમથી જ યથાર્થ ઉત્તર થશે માટે કહો. પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "આ દેહમાં રહેનારો જે જીવ છે તે રૂપને જુવે છે અને કુરૂપને જુવે છે તથા બાળ, યૌવન અને વૃદ્ધપણાને જુવે છે, એવા અનંત પદાર્થને જુવે છે પણ જોનારો **પોતે પોતાને જોતો નથી અને કેવળ બાહ્યદ્રષ્ટિએ કરીને પદાર્થને જોયા કરે છે પણ પોતે પોતાને નથી જોતો તે જ અજ્ઞાનીમાં અતિશય અજ્ઞાની છે** અને જેમ નેત્રે કરીને અનંત પ્રકારનાં રૂપના સ્વાદને લે છે તેમજ શ્રોત્ર, ત્વક્, રસના, ઘ્રાણ ઈત્યાદિક સર્વે ઈન્દ્રિયોએ કરીને વિષયસુખને ભોગવે છે ને જાણે છે; પણ પોતે પોતાના સુખને ભોગવતો નથી

* વચ. ૨૦, તારીખ : ૧૯-૧૨-૧૮૧૯, સોમવાર

ને પોતે પોતાના રૂપને જાણતો નથી, એજ સર્વે અજ્ઞાનીમાં અતિશય અજ્ઞાની છે અને એજ ઘેલામાં અતિશય ઘેલો છે અને એ જ મૂર્ખમાં અતિશય મૂર્ખ છે અને એ જ સર્વ નીચમાં અતિશય નીચ છે.

ત્યારે શુકમુનિએ આશંકા કરી જે, "પોતાનું સ્વરૂપ જોવું તે શું પોતાના હાથમાં છે ? અને જો પોતાના હાથમાં હોય તો જીવ શીદ અતિશય અજ્ઞાની રહે ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"જેને સત્સંગ થયો છે તેને તો પોતાના જીવાત્માનું દર્શન પોતાના હાથમાં જ છે** અને કે દહાડે એણે પોતાના સ્વરૂપને જોયાનો આદર કર્યો ને ન દીઠું ? અને એ જીવ માયાને આધીન થકો – પરવશ થઈને તો સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિ અવસ્થામાં અંતર્દૃષ્ટિ કરીને જાય છે પણ પોતે પોતાને જાણે કોઈ દિવસ પોતાના સ્વરૂપને જોવાને અંતર્દૃષ્ટિ કરતો નથી અને જે ભગવાનના પ્રતાપને વિચારીને અંતર્દૃષ્ટિ કરે છે તે તો પોતાના સ્વરૂપને અતિશય ઉજ્જવળ પ્રકાશમાન જુવે છે અને તે પ્રકાશને મધ્યે પ્રત્યક્ષ એવા જે પુરુષોત્તમ ભગવાન તેની મૂર્તિને જુવે છે અને નારદ સનકાદિક જેવો સુખીયો પણ થાય છે, **માટે હરિભક્તને તો જેટલી કસર રહે છે તેટલી પોતાને આળસે કરીને રહે છે."**

॥ ઈતિ વચનામૃતમ્ ગઢડા પ્રથમનું ॥૨૦॥

વચનામૃત ૨૧ : એકાંતિક ધર્મવાળાનું- અક્ષરના બે સ્વરૂપનું Index

*સંવત્ ૧૮૭૬ના પોષ સુદિ ૩ ત્રીજને દિવસ શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદાખાચરના દરબારમાં સાંજને સમે ઉગમણે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા અને કાળા છેડાનો ખેસ પહેર્યો હતો ને ધોળો ચોફાળ ઓઢ્યો હતો ને ધોળી પાઘ માથે બાંધી હતી ને ઉગમણે મુખારવિંદે વિરાજમાન હતા ને પોતાની આગળ સાધુ ઝાંઝ, પખાજ લઈને કીર્તન ગાતા હતા અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ સાધુ તથા દેશદેશના સત્સંગીની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી તે સર્વેને શ્રીજીમહારાજે છાના રાખ્યા ને એમ બોલ્યા જે, "સર્વે સાંભળો એક વાર્તા કરીએ." એમ કહીને ઝાઝી વાર સુધી તો નેત્રકમળને મીંચીને વિચારી રહ્યા ને પછી બોલ્યા જે, "જે હરિભક્તના મનમાં ભગવાનને

* વચ. ૨૧, તારીખ : ૧૯-૧૨-૧૮૧૯, સોમવાર

અતિ પ્રસન્ન કરવાની ઈચ્છા હોય તે ભગવાનને પ્રસન્ન કરવાનો તો એ ઉપાય છે જે, **પોતપોતાના વર્ણાશ્રમનો જે ધર્મ તેને વિષે અચળ નિષ્ઠા તથા આત્મનિષ્ઠાની અતિશય દ્રઢતા તથા એક ભગવાન વિના બીજા સર્વ પદાર્થને વિષે અરુચિ તથા ભગવાનને વિષે માહાત્મ્યે સહિત એવી નિષ્કામભક્તિ, એ ચાર સાધને કરીને ભગવાનની અતિશય પ્રસન્નતા થાય છે અને એ જે ચાર સાધન તેને એકાંતિક ધર્મ કહીએ,** અને એવા એકાંતિક ધર્મવાળા જે ભક્ત તે આ સમામાં આપણા સત્સંગમાં કેટલાક છે અને જે ભગવાનનો ભક્ત હોય તેને તો ખાતાં, પીતાં, નાતાં, ધોતાં, ચાલતાં, બેઠતાં, સર્વ ક્રિયાને વિષે ભગવાનની મૂર્તિનું ચિંતવન કરવું અને જ્યારે અંતરમાં કોઈ વિક્ષેપ ન હોય ત્યારે તો ભગવાનનું ચિંતવન કરવું ને ભગવાનની મૂર્તિ સામું જોઈ રહેવું અને જો અંતરમાં સંકલ્પ-વિકલ્પનો વિક્ષેપ થાય તો દેહ, ઈન્દ્રિયો, અંતઃકરણ, દેવતા, વિષય, એ સર્વથી પોતાનું સ્વરૂપ જુદું સમજવું અને જ્યારે સંકલ્પનો વિરામ થાય ત્યારે ભગવાનની મૂર્તિનું ચિંતવન કરવું. અને આ દેહને તો પોતાનું સ્વરૂપ માનવું નહિ અને દેહના જે સંબંધી તેને પોતાના સંબંધી માનવા નહિ, કેમ જે આ જીવ છે તે ચોરાશી લાખ જાતના દેહને પૂર્વે ધરી આવ્યો છે અને જેટલી જગતમાં સ્ત્રીઓ છે તે સર્વેને પેટ જન્મ લીધા છે તથા જગતમાં જેટલી કૂતરીયો, જેટલી મીનડીયો, જેટલી વાનરીયો, એ આદિક જે જે ચોરાશીમાં જીવ છે તે સર્વેને પેટ કેટલીક વાર જન્મ ધર્યા છે અને આ જગતમાં જેટલી જાતની સ્ત્રીઓ છે તેમાં કઈ એણે સ્ત્રી નથી કરી ? સર્વેને પોતાની સ્ત્રીઓ કરી છે. તેમજ એ જીવે સ્ત્રીના દેહ ધરી ધરીને જગતમાં જેટલી જાતના પુરૂષ છે તે સર્વેને પોતાના ધણી કર્યા છે; તેટલા માટે જેમ એ ચોરાશી લાખ જાતના સગપણને હમણે માનતા નથી તથા ચોરાશી લાખ જાતના દેહને પોતાનો દેહ માનતા નથી, તેમજ **આ દેહને પોતાનું સ્વરૂપ માનવું નહિ. અને એ દેહનાં સંબંધીને પોતાનાં સંબંધી માનવાં નહિ,** કેમ જે ચોરાશી લાખ જાતના દેહ ધર્યા તેનો સંબંધ રહ્યો નહિ, તો આ દેહનો સંબંધ પણ નહિ જ રહે. તે માટે દેહગેહાદિક સર્વ પદાર્થને અસત્ય જાણીને તથા દેહ, ઈન્દ્રિયો, અંતઃકરણ, તેથી જુદું પોતાનું સ્વરૂપ જાણીને તથા પોતાના ધર્મમાં રહીને ભગવાનની નિષ્કામભક્તિ કરવી અને દિવસે દિવસે ભગવાનનું અતિશય માહાત્મ્ય જણાય તેને અર્થે સાધુનો સંગ નિરંતર રાખવો અને જે આવી રીતે નથી સમજતો અને કેવળ દેહાભિમાની ને પ્રાકૃત મતિવાળો છે અને તે જો સત્સંગમાં પડ્યો

છે તો પણ એને પશુ જેવો જાણવો અને આ સત્સંગમાં તો ભગવાનનો મોટો પ્રતાપ છે તેણે કરીને પશુનું પણ કલ્યાણ થાય છે, તો મનુષ્યનું કલ્યાણ થાય તેમા શું આશ્ચર્ય કહેવાય ? પણ એને ખરેખરો ભગવાનનો એકાંતિક ભક્ત ન કહેવાય. એકાંતિક ભક્ત તો જેની પ્રથમ કહી એવી સમજણ હોય તેને જ કહીએ અને એવો **જે એકાંતિક ભક્ત તે દેહનો ત્યાગ કરીને સર્વ માયાના ભાવથી મુક્ત થઈને, અર્ચિમાર્ગે[૧] કરીને ભગવાનના અક્ષરધામને પામે છે. તે અક્ષરનાં બે[૨] સ્વરૂપ છે, એક તો નિરાકાર[૩] એકરસ ચૈતન્ય છે તેને ચિદાકાશ કહીએ, બ્રહ્મમહોલ કહીએ. અને એ અક્ષર બીજે[૪] રૂપે કરીને પુરુષોત્તમનારાયણની સેવામાં રહે છે.** અને એ[૫] અક્ષરધામને પામ્યો જે ભક્ત તે પણ અક્ષરના[૬] સાધર્મ્યપણાને[૭] પામે છે અને ભગવાનની અખંડ સેવામાં રહે છે અને એ અક્ષરધામને વિષે શ્રીકૃષ્ણ પુરુષોત્તમનારાયણ તે સદા વિરાજમાન છે અને એ અક્ષરધામને[૮] વિષે અક્ષરના સાધર્મ્યપણાને પામ્યા એવા અનંત કોટી મુક્ત રહ્યા છે. તે સર્વ પુરુષોત્તમના દાસ ભાવે વર્તે છે અને પુરુષોત્તમનારાયણ તે સર્વના સ્વામી છે ને અનંત કોટી બ્રહ્માંડના રાજાધિરાજ છે માટે આપણા સત્સંગી સર્વેને તો એમજ નિશ્ચય કરવો જે, 'આપણે પણ એ અક્ષરરૂપ જે મુક્ત તેમની પંક્તિમાં ભળવું છે અને અક્ષરધામમાં જઈને અખંડ ભગવાનની સેવામાં હજુર રહેવું છે પણ નાશવંત ને તુચ્છ એવું જે માયિક સુખ તેને ઈચ્છવું નથી, ને એમાં કોઈ ઠેકાણે લોભાવું નથી.' એવો દ્રઢ નિશ્ચય રાખીને નિરંતર ભગવાનની એકાંતિક ભક્તિ કરવી અને ભગવાનનું અતિશય માહાત્મ્ય યથાર્થ સમજીને ભગવાન વિના બીજાં જે સ્ત્રીધનાદિક સર્વ પદાર્થ તેની જે વાસના તેને દેહ છતે જ ટાળી નાખવી અને જો ભગવાન વિના બીજા પદાર્થની વાસના રહી ગઈ હોય ને તેનો દેહ પડે ને તેને ભગવાનના ધામમાં જાતે જો માર્ગમાં સિદ્ધિઓ દેખાય તો તે ભગવાનને મૂકીને તે સિદ્ધિઓમાં લોભાઈ જાય તો તેને મોટું વિઘ્ન થાય, માટે સર્વ પદાર્થની વાસના ટાળીને ભગવાનને ભજવા."

॥ ઈતિ વચનામૃતમ્ ગઢડા પ્રથમનું ॥૨૧॥

---

૧. ભગવાનનાં ધામનો જે માર્ગ છે તેને અર્ચિમાર્ગ કહે છે, તેને દેવયાન અને બ્રહ્મપથ શબ્દથી પણ કહે છે. તે માર્ગમાં પ્રથમપર્વમાં અર્ચિ આવે છે તેથી તેનું 'અર્ચિમાર્ગ' એવું નામ પડ્યું છે. આ માર્ગે ગયેલાઓ આ સંસારમાં પાછા આવતા નથી. આ માર્ગનું વર્ણન છાન્દોગ્યોપનિષદ્માં તથા ગીતામાં કર્યું છે.

૨. ધામ-તેજ નિરાકાર અને દિવ્યદેહ.

૩. ધામરૂપ.

૪. દિવ્યાકારે સેવક.

૫. નિરાકાર તેજરૂપ.

૬. દિવ્યાકાર

૭. સમાનગુણયોગ.

૮. ધામરૂપ.

વચનામૃત ૨૨ : સ્મૃતિ વિના ગાયું તે ન ગાયા જેવું Index

*સંવત્ ૧૮૭૬ના પોષ સુદિ ૪ ચોથને દિવસ મધ્યાહ્ન સમે શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદાખાચરના દરબારમાં ઉગમણે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર પહેર્યાં હતાં ને પાઘને વિષે ફુલનો તોરો ખોસ્યો હતો ને બે કાન ઉપર પુષ્પના ગુચ્છ ધાર્યાં હતા ને કંઠમાં ગુલદાવદીના પુષ્પનો હાર પહેર્યો હતો ને ઉગમણે મુખારવિંદે વિરાજતા હતા અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી અને પરમહંસ કીર્તન ગાતા હતા.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "સાંભળો એક વાત કરીએ," ત્યારે સર્વ પરમહંસ ગાવવું રાખીને વાત સાંભળવા તત્પર થયા. પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "મૃદંગ, સારંગી, સરોદા, તાલ ઈત્યાદિક વાજિંત્ર વજાડીને કીર્તન ગાવવાં તેને વિષે જો ભગવાનની સ્મૃતિ ન રહે તો એ ગાયું તે ન ગાયા જેવું છે અને ભગવાનને વિસારીને તો જગતમાં કેટલાક જીવ ગાય છે તથા વાજિંત્ર વજાડે છે પણ તેણે કરીને તેના મનમાં શાંતિ આવતી નથી. તે માટે **ભગવાનનાં કીર્તન ગાવવાં તથા નામરટન કરવું તથા નારાયણધૂન્ય કરવી, ઈત્યાદિક જે જે કરવું તે ભગવાનની મૂર્તિને સંભારીને જ કરવું** અને ભજન કરવા બેસે ત્યારે તો ભગવાનને વિષે વૃત્તિ રાખે અને જ્યારે ભજનમાંથી ઉઠીને બીજી ક્રિયાને કરે ત્યારે જો ભગવાનમાં વૃત્તિ ન રાખે તો તેની વૃત્તિ ભજનમાં બેસે ત્યારે પણ ભગવાનના સ્વરૂપમાં સ્થિર થાય નહિ; માટે હાલતાં, ચાલતાં, ખાતાં, પિતાં સર્વ ક્રિયાને વિષે ભગવાનના સ્વરૂપમાં વૃત્તિ રાખવાનો અભ્યાસ કરવો તો તેને ભજનમાં બેસે ત્યારે ભગવાનમાં વૃત્તિ સ્થિર થાય અને જેને ભગવાનમાં વૃત્તિ રહેવા લાગે તેને તો કામકાજ કરતે પણ રહે અને જેને ગાફલાઈ હોય તેને તો ભજનમાં બેસે ત્યારે પણ ભગવાનમાં વૃત્તિ ન રહે, તે માટે સાવધાન થઈને ભગવાનના સ્વરૂપમાં વૃત્તિ રાખવાનો અભ્યાસ ભગવાનના ભક્તને કરવો. એટલી વાત કરીને શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "હવે કીર્તન ગાઓ."

॥ ઈતિ વચનામૃતમ્ ગઢડા પ્રથમનું ॥૨૨॥

---

*વચ. ૨૨, તારીખ : ૨૦-૧૨-૧૮૧૯, મંગળવાર

વચનામૃત ૨૩ : પાણીનો ઘડો ઢોળ્યાનું - સ્થિતિમાં રહેવાનું Index

*સંવત્ ૧૮૭૬ના પોષ સુદિ ૫ પંચમીને દિવસ શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદાખાચરના દરબારમાં ઉગમણે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા અને શ્રીજીમહારાજે માથે ધોળો ફેંટો બાંધ્યો હતો તથા ધોળું અંગરખું પહેર્યું હતું તથા ધોળો સુરવાળ પહેર્યો હતો તથા કેડ્યે કસુંબલ શેલું બાંધ્યું હતું અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી કરુણા કરીને પરમહંસની આગળ શ્રીજીમહારાજ વાત કરવા લાગ્યા જે, **"વાસુદેવ માહાત્મ્ય નામે જે ગ્રંથ તે અમને અતિશય પ્રિય છે;** કેમ જે, ભગવાનના ભક્તને ભગવાનને ભજ્યાની જે રીતિ તે સર્વે એ ગ્રંથમાં કહી છે. અને ભગવાનના જે ભક્ત તે બે પ્રકારના છે. તેમાં (૧) એકને ભગવાનનો નિશ્ચય તો યથાર્થ છે પણ તે દેહાત્મબુદ્ધિ સોતો ભગવાનનું ભજન કરે છે અને (૨) બીજો તો જાગ્રત, સ્વપ્ન, સુષુપ્તિ એ ત્રણ અવસ્થા તથા સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ અને કારણ એ ત્રણ દેહ તેથી પર ને ચૈતન્યરૂપ એવું પોતાના સ્વરૂપને માને અને તે પોતાના સ્વરૂપને વિષે ભગવાનની મૂર્તિને ધારીને ભગવાનનું ભજન કરે, પછી ત્રણ અવસ્થાથી ને ત્રણ શરીરથી પર જે પોતાનું સ્વરૂપ તેને અતિશય પ્રકાશમાન ભાળે, **ને તે પ્રકાશને વિષે ભગવાનની મૂર્તિ જેવી પ્રગટ પ્રમાણ છે તેવી અતિશય પ્રકાશે યુક્ત ભાસે,** એવી રીતની સ્થિતિવાળો હોય અને એવી રીતની સ્થિતિ જ્યાં સુધી થઈ નથી ત્યાં સુધી ભગવાનનો ભક્ત છે તો પણ તેને માથે વિઘ્ન છે અને જો એવી સ્થિતિમાં શિવજી નો'તા વર્તતા તો મોહિની સ્વરૂપમાં મોહ પામ્યા અને એવી સ્થિતિમાં બ્રહ્મા નો'તા વર્તતા તો સરસ્વતીને દેખીને મોહ પામ્યા, અને એવી સ્થિતિમાં નારદજી નો'તા વર્તતા તો પરણ્યાનું મન થયું અને ઈન્દ્ર તથા ચંદ્રાદિક તેમને જો એવી સ્થિતિ નો'તિ તો કલંક લાગ્યાં. અને ભગવાનનો ભક્ત હોય પણ જો એવી સ્થિતિને ન પામ્યો હોય તો, ભગવાનને વિષે પણ પ્રાકૃત ભાવ પરઠાઈ જાય છે. જેમ રાજા પરીક્ષિત એવો ભક્ત નો'તો તો, રાસક્રીડા સાંભળીને શ્રીકૃષ્ણભગવાનને વિષે સંશય થયો અને શુકજી જો એવા ભક્ત હતા તો, તેને કોઈ જાતનો સંશય થયો જ નહિ અને જે એવો ભક્ત હોય તે તો એમ સમજે જે મારે વિષે કોઈ દોષ અડી શકે નહિ તથા તે દોષ કાંઈ બાધ કરી શકે નહિ, તો જેને ભજને કરીને હું આવો થયો એવા જે ભગવાન તેને વિષે તો કોઈ

* વચ. ૨૩, ત. ૨૧-૧૨-૧૮૧૯, બુધવાર

માયિક દોષ હોય જ કેમ ? એમ દ્રઢપણે સમજે છે અને એવો જે ભગવાનનો ભક્ત છે તે ભગવાનની મૂર્તિને વિષે જ્યારે વૃત્તિને રાખે છે ત્યારે તે વૃત્તિના બે વિભાગ થાય છે. તેમાં (૧) એક વૃત્તિ તો ભગવાનના સ્વરૂપમાં રહે છે અને (૨) બીજી તો જે ભજનનો કરનારો તેમાં રહે છે. અને ભગવાનના સ્વરૂપમાં જે વૃત્તિ રહે છે તે પ્રેમે યુક્ત રહે છે, અને ભજનના કરનારામાં જે વૃત્તિ રહે છે તે તો વિચારે યુક્ત રહે છે, અને તે વૃત્તિ જે તે ભજનના કરનારાને વિષે ભગવાનના ભજન વિના બીજા જે જે ઘાટ સંકલ્પ થાય છે તે સર્વેને ખોટા કરી નાખે છે, તથા તે ભજન કરનારામાં જે દોષ તે સર્વેને ખોટા કરી નાખે છે. એવી રીતે તેની વૃત્તિ ભગવાનમાં અખંડ રહે છે અને ઘડીક તો એકાગ્ર ચિત્તે બેસીને ભગવાનનું ભજન કરે ને ઘડીકમાં તો ચાળા ચૂંથતો ફરે તેને તો એવી સ્થિતિ થતી નથી. જેમ પાણીનો ઘડો ભરીને એક ઠેકાણે ઢોળી આવીએ, પછી વળી બીજે દિવસ અથવા ત્રીજે દિવસ, તે ઠેકાણે પાણીનો ઘડો ઢોળીએ તેણે કરીને ત્યાં પાણીનો ધરો ભરાઈ નહિ. કાં જે આગલા દિવસનું જળ આગલે દિવસ સૂકાઈ જાય ને પાછલા દિવસનું પાછલે દિવસ સૂકાઈ જાય. અને જો આંગળી જેવી નાનીજ પાણીની સેર અખંડ વહેતી હોય તો મોટો પાણીનો ધરો ભરાઈ જાય. તેમ **ખાતાં, પીતાં, હાલતાં, ચાલતાં તથા શુભ ક્રિયાને વિષે તથા અશુભ ક્રિયાને વિષે સર્વ કાળે ભગવાનમાં અખંડ વૃત્તિ રાખવી. પછી એવી રીતે ભગવાનમાં અખંડ વૃત્તિ રાખતાં રાખતાં એવી દ્રઢ સ્થિતિ થાય છે.”**

॥ ઈતિ વચનામૃતમ્ ગઢડા પ્રથમનું ॥૨૩॥

વચનામૃત ૨૪ : જ્ઞાનની સ્થિતિનું - માહાત્મ્યરૂપી ખટાઈનું Index

*સંવત્ ૧૮૭૬ના પોષ સુદિ ૬ છઠને દિવસ સંધ્યાસમે શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદાખાચરના દરબારમાં ઉગમણે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર વિરાજતા હતા અને માથે ધોળો ફેંટો બાંધ્યો હતો ને ધોળો ખેશ પહેર્યો હતો તથા ગરમ પોસની રાતી ડગલી પહેરી હતી ને ધોળો ચોફાળ ઓઢ્યો હતો ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ પરમહંસ પ્રત્યે બોલ્યા જે, “જે રીતે જ્ઞાને[૧] કરીને

* વચ. ૨૪, ત. ૨૨-૧૨-૧૮૧૯, ગુરૂવાર

૧. આત્મા પરમાત્માના સાક્ષાત્ યથાર્થ અનુભવ રૂપ.

સ્થિતિ[૧] થાય છે, તે કહીએ છીએ. **તે જ્ઞાન કેવું છે તો પ્રકૃતિ પુરૂષથી પર છે, અને જ્ઞાનને વિષે સ્થિતિ થાય છે ત્યારે પ્રકૃતિપુરૂષ અને પ્રકૃતિપુરૂષનું જે કાર્ય તે કાંઈ નજરમાં આવતું નથી એનું નામ જ્ઞાનપ્રલય[૨] કહેવાય છે,** ને એવી સ્થિતિ થાય છે તેને એકરસ ચૈતન્ય ભાસે છે ને તેને વિષે એક ભગવાનની મૂર્તિજ રહે છે પણ બીજો કોઈ આકાર રહેતો નથી, અને ક્યારેક તો એ પ્રકાશમાં ભગવાનની મૂર્તિ પણ દેખાય નહિ, એકલો પ્રકાશ જ દેખાય છે ને ક્યારેક તો પ્રકાશ પણ દેખાય ને ભગવાનની મૂર્તિ પણ દેખાય ; એને જ્ઞાને કરીને સ્થિતિ જાણવી અને **જેવી ભગવાનની મૂર્તિ પ્રગટ દેખાય છે, તે મૂર્તિને વિષે અખંડ વૃત્તિ રહે તેણે કરીને એવી સ્થિતિ થાય છે** અને જેને જેવો ભગવાનનો મહિમા સમજાણો હોય તેના હૃદયમાં તેટલો જ પ્રકાશ થાય છે, ને તેટલો જ તેને પ્રણવ ને નાદ સંભળાય છે, અને જેટલો જેને ભગવાનનો નિશ્ચય ને મહિમા સમજાય છે તેને તેટલા ભૂંડા ઘાટ બંધ થઈ જાય છે અને **જ્યારે ભગવાનનો નિશ્ચય યથાર્થ થાય છે ને યથાર્થ મહિમા સમજાય છે ત્યારે તેને ભૂંડા ઘાટમાત્ર ટળી જાય છે.** જેમ લીંબુની એક ચીર ચૂસી હોય તો થોડા થોડા દાંત અંબાય પણ હળવા હળવા ચણા ચવાય ખરા, ને જો આખું લીંબુ ચૂસ્યું હોય તો ચણા ચવાય નહિ, ને મગનો દાણો પરાણે પરાણે ચવાય, અને જો ઘણાં લીંબુ ચૂસ્યાં હોય તો રાંધેલો ભાત પણ ચવાય નહિ. **તેમ ભગવાનનો નિશ્ચય અને માહાત્મ્યરૂપી જેને ખટાઈ ચડી હોય તેની ચાર અંતઃકરણ ને દશ ઈન્દ્રિયોરૂપ જે ડાઢ્યો તે સર્વે અંબાઈ જાય છે,** ત્યારે એ જીવ મનરૂપ પોતાની દાઢ્યે કરીને વિષયના સંકલ્પરૂપી ચણાને ચાવવાને સમર્થ થતો નથી, તેમજ ચિત્તરૂપ પોતાની દાઢ્યે કરીને વિષયનું ચિંતવન કરવા સમર્થ થતો નથી, તેમજ બુદ્ધિરૂપ પોતાની દાઢ્યે કરીને નિશ્ચય કરવા સમર્થ થતો નથી, તેમજ અહંકારરૂપ પોતાની દાઢ્યે કરીને વિષય સંબંધી અભિમાન કરવા સમર્થ થતો નથી, તેમજ પંચ જ્ઞાનઈન્દ્રિયો ને પંચ કર્મઈન્દ્રિયોરૂપ જે દાઢ્યો છે તે દાઢ્યે કરીને તે તે ઈન્દ્રિયોના વિષયરૂપ જે ચણા, તેને ચાવવાને સમર્થ થતો નથી, અને જેને યથાર્થ ભગવાનનો નિશ્ચય ન હોય ને યથાર્થ ભગવાનનો મહિમા જણાણો ન હોય તેનાં ઈન્દ્રિયો તથા અંતઃકરણ તે પોતપોતાના વિષય થકી યથાર્થપણે નિવૃત્તિ પામતાં નથી, **અને જે ભગવાનનું**

૧. ભગવત્ સ્વરૂપમાં મનની નિશ્ચલપણે રહેવારૂપ. ૨. જ્ઞાનસ્થિતિને 'જ્ઞાનપ્રલય' શબ્દથી પણ કહે છે.

સ્વરૂપ છે તે તો માયા ને માયાના જે ગુણ તે થકી પર છે અને સર્વ વિકારે રહિત છે પણ જીવના કલ્યાણને અર્થે મનુષ્ય જેવા ભાસે છે. તે ભગવાનને વિષે જે અલ્પમતિવાળા છે તે જેવા જેવા દોષ કલ્પે છે તે ભગવાનને વિષે તો એકે દોષ નથી, પણ કલ્પનારાની બુદ્ધિમાંથી એ દોષ કોઇ કાળે ટળવાના નહિ. તેમાં જે ભગવાનને કામી સમજે છે તે પોતે અત્યંત કામી થઇ જાય છે, અને જે ભગવાનને ક્રોધી સમજે છે, તે પોતે અત્યંત ક્રોધી થઇ જાય છે ને જે ભગવાનને લોભી સમજે છે તે પોતે અત્યંત લોભી થઇ જાય છે અને જે એ ભગવાનને ઇર્ષ્યાવાન સમજે છે તે પોતે અત્યંત ઇર્ષ્યાવાન થઇ જાય છે, એ આદિક જે જે દોષ ભગવાનને વિષે કલ્પે છે. તે તો જેમ 'સૂર્ય સામી ધૂળની ફાંટ ભરીને નાખીએ તે પોતાની આંખમાં પડે છે' તેમ ભગવાનને વિષે જે જાતનો દોષ કલ્પે છે તે દોષ પોતાને દુઃખ દે છે અને **પોતામાં ગમે તેવાં ભૂંડા સ્વભાવ હોય ને જો ભગવાનને અતિશય નિર્દોષ સમજે તો પોતે પણ અતિશય નિર્દોષ થઇ જાય છે.**

પછી બ્રહ્માનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "કોઇ વિષયમાં પણ પોતાની ઇન્દ્રિયો તણાતા ન હોય, ને અંતઃકરણમાં પણ ખોટા ઘાટ થતા ન હોય, ને ભગવાનનો નિશ્ચય પણ યથાર્થ છે તો પણ અપૂર્ણપણું રહે છે, ને અંતર સૂનું રહે છે તેનું શું કારણ છે ? ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એ પણ હરિભક્તમાં મોટી ખોટ્ય છે, જે પોતાનું મન સ્થિર થયું છે, ને ભગવાનનો નિશ્ચય પણ અતિશય દ્રઢ છે, તો પણ હૈયામાં અતિશય આનંદ આવતો નથી, જે 'હું ધન્ય છું ને હું કૃતાર્થ થયો છું અને આ સંસારમાં જે જીવ છે તે કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, મત્સર, આશા, તૃષ્ણા તેને વિષે હેરાન થતાં ફરે છે અને ત્રિવિધ તાપમાં રાતદિવસ બળે છે; અને મને તો પ્રગટ પુરુષોત્તમે કરુણા કરીને પોતાનું સ્વરૂપ ઓળખાવ્યું છે ને કામ ક્રોધાદિ સર્વ વિકારથી રહિત કર્યો છે અને નારદ સનકાદિક જેવા સંત તેના સમાગમમાં રાખ્યો છે માટે મારું મોટું ભાગ્ય છે', એવો વિચાર નથી કરતો ને આઠો પહોર અતિશય આનંદમાં નથી વર્તતો એ મોટી ખોટ્ય છે. જેમ બાળકના હાથમાં ચિંતામણિ દીધો હોય તેનું તેને માહાત્મ્ય નથી એટલે તેનો તેને આનંદ નથી, તેમ **ભગવાન પુરુષોત્તમ મળ્યા છે અને તેનો અંતરમાં આઠે પહોર કેફ રહેતો નથી જે, 'મારું પૂર્ણકામપણું થયું છે' એવું નથી સમજતો, એ હરિના ભક્તને મોટી ખોટ્ય છે.** અને

જ્યારે કોઇ હરિભક્તનો દોષ નજરમાં આવે ત્યારે એમ સમજવું જે, 'આનો સ્વભાવ તો સત્સંગમાં ન ઘટે એવો છે તોય પણ એને જો સત્સંગ મળ્યો છે અને એ જો જેવો તેવો છે તો પણ સત્સંગમાં પડ્યો છે તો એનો પૂર્વ જન્મનો અથવા આ જન્મનો સંસ્કાર ભારે છે તો આવો સત્સંગ મળ્યો છે. એમ સમજીને તેનો પણ અતિશય ગુણ લેવો." એમ વાર્તા કરીને શ્રીજીમહારાજ 'જય સચ્ચિદાનંદ' કહીને પોતાને ઉતારે પધાર્યા.

॥ ઇતિ વચનામૃતમ્ ગઢડા પ્રથમનું ॥૨૪॥

વચનામૃત ૨૫ : વીસ કોશના પ્રવાહનું Index

*સંવત્ ૧૮૭૬ના પોષ સુદી ૭-સપ્તમીને દિવસ પ્રભાત સમે શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદાખાચરના દરબારમાં પરમહંસની જાયગાને વિષે પધાર્યા હતા ને ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો ને ધોળો ચોફાળ ઓઢયો હતો ને ધોળો ફેંટો બાંધ્યો હતો ને આથમણે પરથારે ઉગમણું મુખારવિંદ કરીને વિરાજમાન હતા. ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઇને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ કૃપા કરીને બોલ્યા જે, "સ્વધર્મે યુક્ત એવો જે ભગવાનનો ભક્ત તેના અંતરને વિષે તો પોતાનું યથાર્થ પૂર્ણકામપણું મનાતું નથી અને તે **પૂર્ણકામપણું તો આત્મનિષ્ઠા ને ભગવાનના માહાત્મ્યનું જ્ઞાન તેણે કરીને જ થાય છે, અને એ બેમાં જેટલી ન્યૂનતા રહે છે તેટલી પૂર્ણકામપણામાં ન્યૂનતા રહે છે,** માટે એ બે વાનાં તો ભગવાનના ભક્તને દ્રઢપણે સાધવાં, અને એ બે માં જેટલી ખામી રહે તેટલી તો સમાધિમાં પણ નડે છે અને હમણાં અમે એક હરિભક્તને સમાધિ કરાવી હતી તે તેને તેજ અતિશય દેખાણું; તે તેજને જોઇને ચીસ પાડવા માંડી ને કહ્યું જે, 'હું બળું છું' માટે સમાધિવાળાને પણ આત્મજ્ઞાનનું જરૂર કામ પડે છે. અને પોતાનું સ્વરૂપ આત્મા ન જાણે, ને દેહને માને, તો તેને ઘણી કાચ્યપ રહી જાય છે અને અમે તે હરિભક્તને સમજાવ્યું જે, તારું સ્વરૂપ તો આત્મા છે, દેહ નથી, ને આ લાડકીબાઇ નામ અને ભાટનો દેહ તે તું નથી અને અછેદ્ય[૧], અભેદ્ય[૨]

* વચ. ૨૫, તારીખ : ૨૩-૧૨-૧૮૧૯, શુક્રવાર. ૨. વિંધી ન શકાય.
૧. કાપી ન શકાય.

એવો જે આત્મા તે તારું સ્વરૂપ છે. પછી અમે તેને સમાધિ કરાવીને કહ્યું જે, 'ગણપતિને સ્થાનકે ચાર પાંખડીનું કમળ છે ત્યાં જઈને તારું સ્વરૂપ જો.' અને જ્યારે સમાધિવાળો ગણપતિને સ્થાનકે જાય છે ત્યારે ત્યાં નાદ સંભળાય છે ને પ્રકાશ દેખાય છે અને તેથી પર બ્રહ્માના સ્થાનકને વિષે જાય છે ત્યારે તેથી નાદ પણ ઘણો સંભળાય છે ને પ્રકાશ પણ તેથી અતિશય ઘણો દેખાય છે, અને તેથી પર વિષ્ણુને સ્થાનકે જાય છે ત્યારે તેથી અતિશય નાદ સંભળાય છે ને તેથી તેજ પણ અતિશય દેખાય છે. એવી રીતે જેમ જેમ ઉંચા ઉંચા સ્થાનકને વિષે જાય છે તેમ તેમ વધુ નાદ સંભળાય છે ને વધુ વધુ પ્રકાશ દેખાય છે. અને એવી રીતે સમાધિમાં અતિશય તેજ દેખાય છે અને અતિશય નાદ થાય છે અને કડાકા અતિશય થાય છે, તે ગમે તેવો ધીરજવાન હોય તો પણ કાયરપણું આવી જાય છે. જો અર્જુન ભગવાનના અંશ હતા, અને મહા શૂરવીર હતા; તો પણ ભગવાનનું વિશ્વરૂપ જોવાને સમર્થ થયા નહિ, માટે એમ બોલ્યા જે, 'હે મહારાજ ! આ રૂપ જોવાને હું સમર્થ નથી માટે તમારું જેવું પ્રથમ રૂપ હતું તેવું તમારું દર્શન કરાવો.' એવી રીતે એવા સમર્થને પણ સમાધિને વિષે જ્યારે બ્રહ્માંડ ફાટી જાય એવા કડાકા થાય છે અને જેમ સમુદ્ર મર્યાદા મેલે એવા તેજના સમૂહ દેખાય છે ત્યારે ધીરજ રહેતી નથી. તે સારુ દેહ થકી પોતાનું સ્વરૂપ જૂદું સમજવું જોઈએ. અને એવી **જે સમાધિ થાય છે તેના બે ભેદ છે એકતો પ્રાણાયામે કરીને પ્રાણનો નિરોધ[૧] થાય છે, તે ભેળો ચિત્તનો પણ નિરોધ થાય છે અને બીજો પ્રકાર એ છે જે, ચિત્તને નિરોધે કરીને પ્રાણનો નિરોધ થાય છે. તે ચિત્તનો નિરોધ ક્યારે થાય છે, તો જ્યારે સર્વ ઠેકાણેથી વૃત્તિ તૂટીને એક ભગવાનને વિષે વૃત્તિ જોડાય, અને તે ભગવાનને વિષે વૃત્તિ ક્યારે જોડાય તો જ્યારે સર્વ ઠેકાણેથી વાસના તુટીને એક ભગવાનના સ્વરૂપની વાસના થાય ત્યારે તે વૃત્તિ કોઈની હઠાવી ભગવાનના સ્વરૂપમાંથી પાછી હઠે નહિ.** જેમ કોઈ કૂવો હોય ને તે ઉપર વીશ કોશ ફરતા હોય ને તેનો પ્રવાહ જુદો જુદો ચાલતો હોય ત્યારે તે પ્રવાહમાં જોર હોય નહિ અને તે વીશે કોશનો પ્રવાહ ભેળો કરીએ તો નદીના જેવો અતિશય બળવાન પ્રવાહ થાય તે કોઈનો હઠાવ્યો પાછો હઠે નહિ. તેમ જેની વૃત્તિ નિર્વાસનિક થાય છે ત્યારે તેનું ચિત્ત છે તે ભગવાનના સ્વરૂપમાં જોડાય છે અને જેના ચિત્તમાં સંસારના સુખની વાસના

૧. સ્થિરતા.

હોય તેને તો શ્રોત્ર ઈન્દ્રિય દ્વારે અનંત જાતના જે શબ્દ તેને વિષે જુદી જુદી વૃત્તિ ફેલાય જાય છે. તેમજ ત્વચા ઈન્દ્રિય દ્વારે હજારો જાતના જે સ્પર્શ તેને વિષે જુદી જુદી વૃત્તિ ફેલાઈ જાય છે. તેમજ નેત્ર ઈન્દ્રિયની વૃત્તિ તે હજારો જાતનાં જે રૂપ, તેને વિષે ફેલાઈ જાય છે. તેમજ રસના ઈન્દ્રિયની વૃત્તિ તે હજારો જાતના જે રસ, તેમાં ફેલાઈ જાય છે. તેમજ નાસિકા ઈન્દ્રિયની વૃત્તિ તે અનંત જાતના જે ગંધ, તેમાં ફેલાઈ જાય છે. તેમજ કર્મ ઈન્દ્રિયોની વૃત્તિયો પણ પોત પોતાના વિષયને વિષે હજારો પ્રકારે ફેલાઈ જાય છે. એવી રીતે દશે ઈન્દ્રિયો દ્વારે એનું અંતઃકરણ છે તે હજારો પ્રકારે ફેલાઈ ગયું છે, તે જ્યારે ચિત્ત તે ભગવાનનું ચિંતવન કરે અને મન તે ભગવાનનો જ ઘાટ ઘડે અને બુદ્ધિ તે ભગવાનના સ્વરૂપનો જ નિશ્ચય કરે અને અહંકાર તે 'હું આત્મા છું ને ભગવાનનો ભક્ત છું' એવું જ અભિમાન ધરે ત્યારે એની એક વાસના થઈ જાણવી, અને પ્રાણે કરીને જે ચિત્તનો નિરોધ થાય છે તે તો અષ્ટાંગયોગે કરીને થાય છે. તે અષ્ટાંગયોગ તો યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધ્યાન, ધારણા અને સમાધિ એ જે આઠ અંગ તેણે યુક્ત છે અને અષ્ટાંગયોગ તે સાધનરૂપ છે ને એનું ફળ તે ભગવાનને વિષે નિર્વિકલ્પ સમાધિ છે. તે જ્યારે એવી નિર્વિકલ્પ સમાધિ થાય છે ત્યારે પ્રાણને નિરોધે કરીને ચિત્તનો નિરોધ થાય છે અને જો ચિત્ત નિર્વાસનિક થઈને ભગવાનને વિષે જોડાય છે તો તે ચિત્તને નિરોધે કરીને પ્રાણનો નિરોધ થાય છે માટે જેમ અષ્ટાંગ યોગ સાધવે કરીને ચિત્તનો નિરોધ થાય છે. તેમ ભગવાનના સ્વરૂપને વિષે જોડાવે કરીને ચિત્તનો નિરોધ થાય છે. માટે જે **ભક્તની ચિત્તવૃત્તિ ભગવાનના સ્વરૂપને વિષે જોડાણી, તેને અષ્ટાંગયોગ વગર સાધે સધાઈ રહ્યો.** માટે અમે કહ્યાં જે આત્મનિષ્ઠા અને ભગવાનના માહાત્મ્યનું જ્ઞાન; એ બે સાધન તે દ્રઢપણે રાખવાં અને વર્તમાન ધર્મ છે તે તો ભગવાનની આજ્ઞા છે તે જરૂર રાખવાં, જેમ બ્રાહ્મણનો ધર્મ છે જે નાવું, ધોવું ને પવિત્રપણે રહેવું તે કોઈ દિવસ શૂદ્રના ઘરનું પાણી પીવે જ નહિ. **તેમ સત્સંગી હોય તેને ભગવાનની આજ્ઞામાં ફેર પાડવો જ નહિ.** કેમ જે, એ ભગવાનની આજ્ઞા પાળે તો તેની ઉપર ભગવાન રાજી થાય છે, અને ભગવાનનું માહાત્મ્યજ્ઞાન તથા વૈરાગ્યે સહિત આત્મજ્ઞાન એ બેની અતિશય દ્રઢતા રાખવી અને પોતાને વિષે પૂર્ણકામપણું સમજવું જે, 'હવે મારે કાંઈ ન્યૂનતા રહી નથી.' એમ સમજીને નિરંતર ભગવાનની ભક્તિ કરવી, અને **તે સમજણને કેફે કરીને છકી પણ**

જવું નહિ અને પોતાને વિષે અકૃતાર્થપણું પણ માનવું નહિ અને જો અકૃતાર્થપણું માને તો એની ઉપર જે એવી ભગવાનની કૃપા થઈ તે જાણીએ, ખારાપાટમાં બીજ વાવ્યું તે ઉગ્યું જ નહિ. અને જો છકી જઈને જેમ તેમ કરવા લાગે તો જાણીએ; અગ્નિમાં બીજ નાખ્યું તે બળી ગયું ! માટે અમે કહ્યું તેમ જે સમજે તેને કોઈ પ્રકારની ન્યૂનતા રહે નહિ." એમ કહીને શ્રીજીમહારાજ પોતાના આસન ઉપર પધાર્યા.

॥ ઈતિ વચનામૃતમ્ ગઢડા પ્રથમનું ॥૨૫॥

વચનામૃત ૨૬ : સાચા રસિક ભક્તનું - નિર્ગુણભાવનું Index

*સંવત્ ૧૮૭૬ના પોષ સુદિ ૧૧ એકાદશીને દિવસ બપોરને સમે શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદાખાચરના દરબારમા ઉગમણે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા. ને માથે ધોળી પાઘ બાંધી હતી તથા ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો તથા ધોળો ચોફાળ ઓઢ્યો હતો તથા બે કાનને ઉપર ગુલદાવદિનાં મોટાં મોટાં બે પુષ્પ ખોસ્યાં હતાં તથા પુષ્પનો તોરો પાઘને વિષે ખોસ્યો હતો ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી ને પરમહંસ તાલ પખાજ લઈને કીર્તન ગાતા હતા.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા, "જે હવે કીર્તન બોલવાં રાખો, ને અમે આ એક વાત રૂપ કીર્તન બોલિયે તે સાંભળો." પછી પરમહંસે કહ્યું જે, "હે મહારાજ ! બહું સારું તમો વાત કરો." પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "ભગવાનનાં રસિક[૧] કીર્તન ગાતાં ગાતાં જો એક ભગવાનના સ્વરૂપમાં જ રસ[૨] જણાય તો ઠીક છે અને જો ભગવાનના સ્વરૂપ વિના બીજે[૩] ઠેકાણે રસ જણાય તો એમાં મોટી ખોટ્ય[૪] છે, કેમ જે એ ભક્તને જેમ ભગવાનના શબ્દમાં હેત થાય છે ને તે શબ્દમાં રસ જણાય છે, તેમજ ગીત વાજિંત્રના શબ્દમાં અથવા સ્ત્રીઆદિકના શબ્દમાં રસ જણાય છે ને હેત થાય છે, માટે એ ભક્તને અવિવેકી જાણવો, અને ભગવાન અથવા ભગવાનના સંત તેનાં જે વચન તેને વિષે જેવો રસ જણાય છે તેવોજ બીજા વિષયના શબ્દમાં રસ જણાય છે, એવી જે એ

---

* વચ. ૨૬, તારીખ : ૨૭-૧૨-૧૮૧૯, મંગળવાર
૧. શૃંગાર રસમય
૨. પ્રેમ.
૩. સ્ત્રિયાદિક.
૪. પોતાના કલ્યાણમાંથી ભ્રષ્ટતારૂપ.

મૂર્ખતા તેનો ત્યાગ કરવો અને એવી મૂર્ખતાનો ત્યાગ કરીને એક ભગવાનને શબ્દે કરીને જ સુખ માનવું અને એવી જાતનો જે રસિક ભક્ત છે તે ખરો છે અને જેમ શબ્દ તેમ જ સ્પર્શ પણ એક ભગવાનનો જ ઈચ્છે અને અન્ય સ્પર્શને તો કાળો નાગ તથા બળતો અગ્નિ, તે જેવો જાણે ત્યારે તે રસિક ભક્ત સાચો. તેમ જ રૂપ પણ ભગવાનનું જોઈને પરમ આનંદ પામે ને બીજા રૂપને તો જેવો નરકનો ઢગલો તથા સડેલ કૂતરું તેવું જાણે એ રસિક ભક્ત સાચો. તેમજ રસ પણ ભગવાનના મહાપ્રસાદનો હોય તેણે કરીને પરમ આનંદ પામે પણ બીજા જે નાના પ્રકારના રસ તેને સ્વાદે કરીને આનંદને ન પામે તે રસિક ભક્ત સાચો. તેમજ ભગવાનને ચડ્યાં એવા જે તુલસી, પુષ્પના હાર તથા નાના પ્રકારની સુગંધીએ યુક્ત એવાં અત્તર ચંદનાદિક તેની સુગંધીને ગ્રહણ કરીને પરમ આનંદ પામે, પણ કોઈ અન્ય વિષયી જીવે દેહ અત્તર, ચંદનાદિક ચરચ્યાં હોય અથવા પુષ્પના હાર પહેર્યા હોય તેના સુગંધને પામીને રાજી ન જ થાય. એવી રીતે **પંચવિષય ભગવાન સંબંધી હોય તેને વિષે અતિશય પ્રીતિવાન થાય અને જગત સંબંધી જે પંચવિષય તેને વિષે અતિશય અભાવે યુક્ત વર્તે તે રસિક ભક્ત સાચો છે** અને રસિક ભક્ત થઈને જેમ ભગવાન સંબંધી વિષયને યોગે કરીને આનંદ પામે છે તેમ જ અન્ય સંબંધી જે શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધ તેને યોગે કરીને જો આનંદ પામે છે, તો એ ખોટો રસિક ભક્ત છે. કેમ જે, 'જેમ ભગવાનને વિષે આનંદને પામ્યો તેમજ વિષયને વિષે પણ આનંદ પામ્યો.' માટે એવા રસિકપણાને અને એવી ઉપાસનાને ખોટી કરી નાખવી, કાં જે ભગવાન તો કાંઈ ખોટા નથી પણ એનો ભાવ ખોટો છે. અને જેવા અન્ય પદાર્થને જાણ્યા તેવા જ ભગવાનને પણ જાણ્યા માટે એની ભક્તિ અને એનું રસિકપણું તે ખોટું કહ્યું. હવે જેમ સ્થૂળ દેહ અને જાગ્રત અવસ્થામાં પંચવિષયનો વિવેક કહ્યો તેમજ સૂક્ષ્મ દેહ અને સ્વપ્ન અવસ્થા તેને વિષે સૂક્ષ્મ પંચ વિષય છે. તે સ્વપ્નમાં જ્યારે ભગવાનની મૂર્તિને દેખીને તે ભગવાન સંબંધી શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધે કરીને જેવો આનંદ પમાય તેવો ને તેવો જ, જો અન્ય પંચવિષયને દેખીને સ્વપ્નમાં આનંદ પમાય તો ભક્તનું રસિકપણું ખોટું છે, અને સ્વપ્નમાં કેવળ ભગવાનને સંબંધે કરીને આનંદ પામતો હોય અને અન્ય વિષયને વિષે ઉલટા અન્નની પેઠે અભાવ રહેતો હોય તો એ રસિક ભક્ત સાચો છે, અને એમ ન જાણતો હોય તો જે ભગવાન સ્વપ્નમાં દેખાયા તે તો સાચા છે પણ એ

ભક્તને તો જેવો ભગવાનમાં પ્રેમ, તેવો અન્ય વિષયમાં પ્રેમ છે માટે એની સમજણ ખોટી છે, અને એક ભગવાનના સ્વરૂપમાં લોભાઈ રહે ને બીજા વિષયમાં ન લોભાય તે સમજણ સાચી છે, અને જ્યારે કેવળ ભગવાનનું જ ચિંતવન રહે છે ત્યારે ચિંતવન કરતાં કરતાં શૂન્ય ભાવને પામી જાય છે, ત્યારે એ ભક્તને ભગવાનની મૂર્તિ વિના પિંડ-બ્રહ્માંડ કાંઈ ભાસતું નથી, પછી એવા શૂન્યને વિષે ભગવાનની મૂર્તિને જોતાં જોતાં પ્રકાશ થઈ આવે છે અને તે પ્રકાશમાં ભગવાનની મૂર્તિ દેખાય છે, માટે એવી રીતે **કેવળ ભગવાનના સ્વરૂપમાં પ્રીતિ હોય એ પતિવ્રતાની ભક્તિ છે** અને અમે પણ જ્યારે તમે રસિક કીર્તન ગાવો છો ત્યારે આંખ્યો મીંચીને વિચારીએ છીએ, તે આવોજ વિચાર કરીએ છીએ અને અમારો વિચાર થોડો જ છે, પણ ભગવાન વિના તે વિચારમાં બીજું કાંઈ ટકી શકતું નથી અને ભગવાનના સ્વરૂપમાં જ રસિક પ્રીતિ છે તેમાં જો કોઈ વિષય આડો આવે તો તેનું માથું ઉડી જાય એવો અમારો બળવાન વિચાર છે, અને તમે જેમ કીર્તન જોડી રાખો છો તેમ અમે પણ આ વાત કરી એટલું એ કીર્તન જોડી રાખ્યું છે તે તમારી આગળ કહ્યું." એમ શ્રીજીમહારાજે પોતાનું મિષ લઈને પોતાના ભક્તને અર્થે વાત કરી દેખાડી.

॥ ઈતિ વચનામૃતમ્ ગઢડા પ્રથમનું ॥૨૬॥

વચનામૃત ૨૭ : ભગવાન અખંડ નિવાસ કરી રહે તેવી સમજણનું Index

*સંવત્ ૧૮૭૬ના પોષ સુદિ ૧૨ દ્વાદશીને દિવસ શ્રીજીમહારાજ દિવસ ઉગ્યા પહેલાં શ્રીગઢડા મધ્યે દાદાખાચરના દરબારમાં પરમહંસની જાયગાને વિષે પધાર્યા હતા ને માથે ધોળો ફેંટો બાંધ્યો હતો તથા ધોળો ચોફાળ ઓઢ્યો હતો તથા ખેસ પહેર્યો હતો, ને ઓટા ઉપર આથમણું મુખારવિંદ રાખીને વિરાજમાન હતા ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ અર્ધઘડી સુધી તો પોતાની નાસિકાના અગ્ર સામું જોઈ રહ્યા ને પછી બોલ્યા જે, "પરમેશ્વરને ભજવાની તો સર્વને ઈચ્છા છે પણ સમજણમાં ફેર રહે છે. માટે જેની આવી સમજણ હોય તેના હૃદયમાં ભગવાન સર્વ પ્રકારે નિવાસ કરીને રહે છે. તેની વિગત જે, જે એમ સમજતો

* વચ. ૨૭, તારીખ : ૨૮-૧૨-૧૮૧૯, બુધવાર

હોય જે, 'આ પૃથ્વી જેની રાખી સ્થિર રહી છે ને ડોલાવી ડોલે છે તથા આ તારામંડળ જેનું રાખ્યું અધર રહ્યું છે તથા જેના વરસાવ્યા મેઘ વર્ષે છે તથા જેની આજ્ઞાએ કરીને સૂર્ય-ચંદ્ર ઉદય-અસ્તપણાને પામે છે તથા ચંદ્રમાની કળા વધે-ઘટે છે તથા પાળ વિનાનો સમુદ્ર જેની મર્યાદામાં રહે છે તથા જળના બિંદુમાંથી મનુષ્ય ઉત્પન્ન થાય છે અને તેને હાથ, પગ, નાક, કાન એ આદિક દશ ઈન્દ્રિયો થઈ આવે છે તથા આકાશને વિષે અધ્ધર જળ રાખી મૂક્યું છે અને તેમાં ગાજ-વીજ થાય છે, એવા અનંત આશ્ચર્ય છે, તે સર્વે મને મળ્યા એવા જે ભગવાન તેનાં કર્યાં જ થાય છે.' એમ સમજે પણ **પ્રગટ પ્રમાણ જે ભગવાન તે વિના બીજો કોઈ એ આશ્ચર્યનો કરનારો છે એમ માને નહિ, અને 'પૂર્વે જે જે અનંત પ્રકારનાં આશ્ચર્ય થઈ ગયાં છે તથા હમણાં જે થાય છે તથા આગળ થશે તે સર્વે મને મળ્યા એવા જે પ્રત્યક્ષ ભગવાન તે વતેજ થાય છે' એમ સમજે** અને વળી પોતે એમ જ સમજતો હોય જે, 'ચાહે કોઈ મારી ઉપર ધૂળ નાંખો, ચાહે કોઈ ગમે તેવું અપમાન કરો, ચાયે કોઈ હાથીએ બેસાડો, ચાહે કોઈ નાક-કાન કાપીને ગધેડે બેસાડો, તેમાં મારે સમભાવ છે' તથા જેને રૂપવાન એવી યૌવન સ્ત્રી અથવા કુરૂપવાન સ્ત્રી અથવા વૃદ્ધ સ્ત્રી તેને વિષે તુલ્યભાવ રહે છે તથા સુવર્ણનો ઢગલો હોય તથા પથ્થરનો ઢગલો હોય તે બેયને જે તુલ્ય જાણે છે, એવી જાતના **જ્ઞાન, ભક્તિ, વૈરાગ્યાદિક જે અનંત શુભ ગુણ તેણે યુક્ત જે ભક્ત હોય તેના હૃદયમાં ભગવાન નિવાસ કરે છે. પછી તે ભક્ત જે તે ભગવાનને પ્રતાપે કરીને અનંત પ્રકારના ઐશ્વર્યને પામે છે ને અનંત જીવના ઉદ્ધારને કરે છે અને એવી સામર્થીએ યુક્ત થકો પણ અન્ય જીવના માન અપમાનને સહન કરે છે એ પણ મોટી સામર્થી છે, કાં જે, સમર્થ થકા ઝરણા[૧] કરવી તે કોઈથી થાય નહિ, એવી રીતે જરણા કરે તેને અતિ મોટા જાણવા** અને એ સમર્થ તો કેવો જે, એના નેત્રમાં ભગવાન જોનારા છે તે માટે બ્રહ્માંડમાં જેટલા જીવ પ્રાણી છે તેના નેત્રને પ્રકાશ કરવાને સમર્થ થાય છે અને એના પગમાં ચાલનારા ભગવાન છે તે માટે બ્રહ્માંડમાં સર્વ જીવના પગને વિષે ચાલવાની શક્તિને પોષણ કરવાને એ સમર્થ થાય છે, એમ એ સંતની સર્વે ઈન્દ્રિયોમાં ભગવાન રહ્યા છે, તે માટે એ સંત તો બ્રહ્માંડમાં સર્વે જીવોનાં ઈન્દ્રિયોને પ્રકાશ કરવાને સમર્થ થાય છે. **માટે એ સંત તો સર્વ જગતના આધાર રૂપ છે,** તે તુચ્છ

૧. ધીરજ રાખવી, સહન કરવું.

જીવનું અપમાન સહે તે એમની એ અતિશય મોટપ છે. અને એવી રીતની ક્ષમાવાળા છે તેજ અતિ મોટા છે અને જે આંખ્યો કાઢીને પોતાથી ગરીબ હોય તેને બિવરાવે છે ને મનમાં જાણે જે, 'હું મોટો થયો છું' પણ એ મોટો નથી અથવા સિદ્ધાઈ દેખાડીને લોકોને ડરાવે છે એવા જે જગતમાં જીવ છે તે ભગવાનના ભક્ત નથી એ તો માયાના જીવ છે અને યમપુરીના અધિકારી છે. અને એવાની જે મોટપ છે તે સંસારના માર્ગમાં છે. જેમ, સંસારમાં જેને ઘોડું ચડવા ન હોય તેથી જેને ઘોડું હોય તે મોટો અને એક ઘોડું જેને હોય તેથી જેને પાંચ ઘોડાં હોય તે મોટો એમ જેમ જેમ અધિક સંપત્તિ જેને હોય તેમ સંસારવ્યવહારમાં અતિ મોટો કહેવાય, પણ પરમેશ્વર ભજ્યામાં એ મોટો નથી, અને જેની મતિ એવી હોય જે, 'આ સ્ત્રી તો અતિશય રૂપવાન છે અને આ વસ્ત્ર તો અતિશય સારું છે અને આ મેડી તો ઘણી સારી છે અને આ તુંબડી તો અતિશય સારી છે અને આ પાત્ર તો અતિશય સારું છે.' એવી રીતના જે ગૃહસ્થ તથા ભેખધારી તે સર્વે તુચ્છ બુદ્ધિવાળા છે, ત્યારે તમે કહેશો જે, એનું કલ્યાણ થશે કે નહિ થાય ? **તો કલ્યાણ તો પામર જેવો સત્સંગમાં હોય તેનુંયે થાય છે,** પણ મોરે કહી એવી જે સંતતા તે એમાં કોઈ દહાડે આવતી નથી, તથા પૂર્વે કહ્યા એવા જે સંત તેના જે ગુણ તે પણ એવામાં આવતા નથી, કાં જે, એ પાત્ર થયો નથી." એમ વાર્તા કરીને 'જય સચ્ચિદાનંદ' કહીને શ્રીજીમહારાજ દાદાખાચરના દરબારમાં પોતાને ઉતારે પધાર્યા.

॥ ઈતિ વચનામૃતમ્ ગઢડા પ્રથમનું ॥૨૭॥

વચનામૃત ૨૮ : અર્ધબળ્યા કાષ્ઠનું-વધવાઘટવાનું Index

*સંવત્ ૧૮૭૬ના પોષ સુદિ ૧૪ ચૌદશને દિવસ શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદાખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવનારાયણના ઓરડાની હારે જે ઓરડો તેની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા, અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ સાધુને જમવાની પંક્તિ થઈ હતી.

તે સમે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જે સત્સંગી સત્સંગમાંથી પાછો પડવાનો હોય તેને અસદ્વાસનાની વૃદ્ધિ થાય છે ને તેને પ્રથમ તો દિવસે દિવસે સત્સંગી

* વચ. ૨૮, તારીખ : ૩૦-૧૨-૧૮૧૯, શુક્રવાર

માત્રનો અવગુણ આવે છે ને પોતાના હૈયામાં એમ જાણે જે, 'સર્વે સત્સંગી તો અણસમજુ છે ને હું સમજુ છું' એમ સર્વથી અધિક પોતાને જાણે, અને રાત્રિ દિવસ પોતાના હૈયામાં મુંઝાયા કરે, અને દિવસમાં કોઈ ઠેકાણે સુખે કરીને બેસે નહિ અને રાત્રિમાં સૂવે તો નિદ્રા પણ આવે નહિ, અને ક્રોધ તો ક્યારેય મટે જ નહિ અને અર્ધબળેલા કાષ્ઠની પેઠે ધૂંધવાયા કરે, એવું જેને વર્તે ત્યારે તેને એમ જાણીએ જે, 'એ સત્સંગમાંથી પડવાનો થયો છે.' અને એવો હોય અને તે જેટલા દિવસ સત્સંગમાં રહે પણ તેના હૈયામાં કોઈ દિવસ સુખ આવે નહિ અને અંતે પાછો પડી જાય છે.

અને સત્સંગમાં જેને વધારો થયાનો હોય તેને શુભ વાસના વૃદ્ધિ પામે છે, ત્યારે તેને દિવસે દિવસે સત્સંગી માત્રનો હૈયામાં ગુણ જ આવે અને સર્વ હરિભક્તને મોટા સમજે ને પોતાને ન્યૂન સમજે ને આઠે પહોર તેના હૈયામાં સત્સંગનો આનંદ વર્ત્યા કરે. એવાં લક્ષણ જ્યારે હોય ત્યારે જાણીએ જે, 'શુભ વાસના વૃદ્ધિ પામી છે' અને તે જેમ જેમ વધુ વધુ સત્સંગ કરે તેમ તેમ વધુ વધુ સમાસ થતો જાય અને અતિશય મોટપને પામી જાય છે", એવી રીતે શ્રીજીમહારાજ વાત કરીને 'જય સચ્ચિદાનંદ' કહીને પોતાને આસને પધાર્યા.

॥ ઈતિ વચનામૃતમ્ ગઢડા પ્રથમનું ॥૨૮॥

વચનામૃત ૨૯ : ધર્માદિકનું બળ વૃદ્ધિ પામ્યાનું - Index પ્રારબ્ધ, કૃપા અને પુરુષપ્રયત્નનું

*સંવત્ ૧૮૭૬ના પોષ સુદિ ૧૫ પુનમને દિવસ સાંજને સમે શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદાખાચરના દરબારમાં આથમણે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા, ને ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો ને ધોળી ચાદર ઓઢી હતી, ને માથે ધોળી પાઘ બાંધી હતી ને ધોળા પુષ્પના હાર પહેર્યા હતા ને પાઘને વિષે ધોળા પુષ્પનો તોરો લટકતો હતો અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ સાધુ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "પ્રશ્ન પૂછો, ત્યારે ગોપાળાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યો જે, "ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્યે સહિત જે ભક્તિ તેનું બળ વૃદ્ધિને કેમ પામે?"

* વચ. ૨૯, તારીખ : ૩૧-૧૨-૧૮૧૯, શનિવાર.

ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એના ઉપાય ચાર છે એક તો પવિત્ર દેશ, બીજો રૂડો કાળ અને ત્રીજી શુભ ક્રિયા અને ચોથો સત્પુરુષનો સંગ, તેમાં ક્રિયાનું સમર્થપણું તો થોડું છે ને દેશ કાળ ને સંગનું કારણ વિશેષ છે, કેમ જે, જો પવિત્ર દેશ હોય, પવિત્ર કાળ હોય અને તમ જેવા સંતનો સંગ હોય તો ત્યાં ક્રિયા રૂડી જ થાય અને જો સિંધ જેવો ભૂંડો દેશ હોય તથા ભૂંડો કાળ હોય તથા પાતર્યો[૧] ને ભડવા[૨] અથવા દારુ માંસના ભક્ષણ કરનારા તેનો સંગ થાય, તો ક્રિયા પણ ભૂંડીજ થાય, માટે પવિત્ર દેશમાં રહેવું અને ભૂંડો કાળ વર્તતો હોય ત્યાંથી આઘું પાછું ખસી નીસરવું અને સંગ પણ પ્રભુના ભક્ત અને પંચ વર્તમાને યુક્ત એવા જે બ્રહ્મવેત્તા સાધુ તેનો કરવો, તો હરિભક્તને પરમેશ્વરની જે ભક્તિ તેનું બળ અતિશય વૃદ્ધિ પામે, એ પ્રશ્નનો એ ઉત્તર છે."

પછી મુક્તાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું. જે, "હે મહારાજ ! કોઈક હરિભક્ત હોય તેને પ્રથમ તો અંતર ગોબરું સરખું હોય અને પછી તો અતિશય શુદ્ધ થઈ જાય છે, તે એને પૂર્વનો સંસ્કાર[૩] છે તેણે કરીને એમ થયું ? કે ભગવાનની કૃપાએ કરીને એમ થયું ? કે એ હરિભક્તને પુરૂષ પ્રયત્ને કરીને થયું ?' પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "પૂર્વને સંસ્કારે કરીને જે સારું અથવા નરસું થાય, તે તો સર્વ જગતના જાણ્યામાં આવે, જેમ ભરતજીને મૃગલામાં આસક્તિ થઈ, એવે ઠેકાણે પ્રારબ્ધ લેવાય અથવા કોઈ કંગાલ હોય ને તેને મોટું રાજ્ય મળે એવી રીતે થાય તે તો સર્વ જગતના જાણ્યામાં આવે, ત્યારે તેને તો પ્રારબ્ધ જાણવું. પછી શ્રીજીમહારાજે પોતાની વાત કરી જે, અમે જે જે સાધન કર્યાં હતાં તેને વિષે કોઈ રીતે દેહ રહેજ નહિ ને તેમાં પણ દેહ રહ્યો તેને પ્રારબ્ધ[૪] કહીએ. તે શું ? તો અમે શ્રીપુરુષોત્તમપુરીમાં[૫] રહેતા ત્યારે કેટલાક માસ સુધી તો વાયુ ભક્ષણ કરીને રહ્યા તથા ત્રણ ચાર ગાઉના પહોળા પટવાળી એક નદી હતી તેને વિષે એકવાર શરીર તણાતું મેલ્યું તથા શિયાળો, ઉનાળો ને ચોમાસું તેને વિષે છાયા વિના એક કૌપીનભર રહેતા તથા ઝાડીને વિષે વાઘ, હાથી તથા અરણાપાડા તેની ભેળે ફરતા, એવાં એવાં અનંત વિકટ ઠેકાણાં

૧. વેશ્યા.
૨. પોતાની સ્ત્રી પાસે વ્યભિચાર કરાવીને તે આવકથી જીવતો પતિ એટલે ભડવો.
૩. પૂર્વજન્મમાં સંપાદન કરેલું અને આ દેહની ઉત્પત્તિના કારણભૂત એવુ પ્રારબ્ધકર્મ આ પ્રશ્નોત્તરમાં સંસ્કાર શબ્દથી કહેલું જાણવું.
૪. ભગવાનને પ્રારબ્ધકર્મનો સંબંધ નથી તથાપિ મનુષ્યનાટ્યના અનુકરણથી એવી રીતે કહે છે.
૫. જગન્નાથપુરી.

તેને વિષે ફર્યા તો પણ કોઈ રીતે દેહ પડ્યો નહિ, ત્યારે એવે ઠેકાણે તો પ્રારબ્ધ લેવું અને જેમ સાંદીપનિ નામે બ્રાહ્મણ તેનો પુત્ર તે નરકથી મુકાયો અને વળી જેમ પાંચ વર્ષના ધ્રુવજીએ ભગવાનની સ્તુતિ કરવા માંડી ત્યારે વેદાદિકના અર્થની સહેજે સ્ફૂર્તિ થઈ, એવી રીતે અતિ શુદ્ધભાવે કરીને પ્રસન્ન થયા જે ભગવાન તેની ઈચ્છાએ કરીને તથા તે ભગવાનને વરદાને કરીને અથવા **અતિ શુદ્ધભાવે કરીને પ્રસન્ન થયા જે ભગવાનના એકાંતિક સાધુ તેના વરદાને કરીને જે રૂડી બુદ્ધિ થાય તેને ભગવાનની કૃપા જાણવી,** અને રૂડા સાધુનો સંગ કરે ને પોતે પોતાને વિચારે કરીને જે સારો થાય તેને તો પુરુષપ્રયત્ન કહીએ." એમ વાત કરીને 'જય સચ્ચિદાનંદ' કહીને શ્રીજીમહારાજ હસતાં હસતાં[૧] પોતાને આસને પધાર્યા.

॥ ઈતિ વચનામૃતમ્ ગઢડા પ્રથમનું ॥૨૯॥

વચનામૃત ૩૦ : ઘાટના ડંસ બેઠાનું

Index

*સંવત્ ૧૮૭૬ના પોષ વદિ ૧ પડવાને દિવસ સાંજને સમે શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદાખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવનારાયણના મંદિરની હાર્યે ઉત્તરાદે દ્વાર ઓરડો છે તેની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા ને ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો ને ધોળી ચાદર ઓઢી હતી, ને માથે ધોળો ફેંટો બાંધ્યો હતો ને ધોળા પુષ્પના હાર પહેર્યા હતા ને બે કાનને વિષે ધોળા પુષ્પના તોરા લટકતા હતા ને ધોળા પુષ્પના બેરખા પહેર્યા હતા ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિ ભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી અને મુનિમંડળ કીર્તન ગાતા હતા.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "હવે તો પ્રશ્ન–ઉત્તર કરો." ત્યારે શ્રીજીમહારાજ પ્રત્યે દીનાનાથ ભટ્ટે પૂછ્યું જે, "હે મહારાજ ! કોઈક સમે તો હજારો ઘાટ[૨] થાય, પણ તેનો મનને વિષે ડંસ[૩] બેસે નહિ અને કોઈક સમે તો અલ્પ ઘાટ થાય તેનો પણ મનને વિષે ડંસ બેસે છે તેનું કારણ શું છે ? અને ભગવાનના ભક્તને એ મનના ઘાટની નિવૃત્તિ થયાનો ઉપાય શો છે ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એનું કારણ તો ગુણ છે, તે જ્યારે

---

* વચ. ૩૦, તા. ૧-૧-૧૮૨૦, રવિવાર

૧. શ્રીહરિએ મનુષ્યલીલારૂપે પોતાના પ્રારબ્ધની વાર્તા કરી ત્યારે કોઈએ તેમને પ્રારબ્ધવશ માની લીધા હોય તેના મર્મમાં હાસ્ય કર્યું જણાય છે.

૨. માયિક વિષયભોગ સંબંધી સંકલ્પ.

૩. વાસનાનું રૂપ ધારણ ન કરે.

તમોગુણ પ્રધાન હોય ને તેમાં ઘાટ થાય ત્યારે સુષુપ્તિ સરખી અવસ્થા રહેતી હોય, માટે તેમાં ઘાટનો ડંસ બેસે નહિ, અને જ્યારે સત્વગુણ વર્તતો હોય ત્યારે પ્રકાશ જેવું વર્તે ને તે સમે જે જે ઘાટ થાય તેને વિચારે કરીને ખોટા કરી નાંખે, માટે તે ઘાટનો પણ ડંસ બેસે નહિ અને જ્યારે રજોગુણ વર્તે ત્યારે જે ઘાટ થાય તેનો મનને વિષે ડંસ બેસે, માટે ડંસ બેસે છે ને નથી બેસતો તેનું કારણ તો ગુણની વૃત્તિ છે, અને બુદ્ધિવાન હોય તો આ વાતને વિચારીને જે સમે ઘાટ થાય તે સમે તે ઘાટ સામું જુવે તો પોતામાં જે ગુણ પ્રધાન વર્તતો હોય તેને ઓળખે અને ઘડીઘડી પળપળમાં સુક્ષ્મ ઘાટ થાય છે તે તો કોઈના ઓળખ્યામાં આવે નહિ, અને તમારા જેવો કોઈક બુદ્ધિવાન હોય તો આખા દિવસમાં બે ત્રણ ચાર સ્થૂળ ઘાટ થાય તે તેના ઓળખ્યામાં આવે અને જે ગુણને પ્રધાનપણે પોતામાં ઘાટ થતા હોય તે સામી દ્રષ્ટિ રાખે અને **સત્સંગમાં જે ભગવાનની વાર્તા થાય તેને ધાર્યા વિચાર્યા કરે તો આ સત્સંગનો પ્રતાપ એવો છે જે, જે ગુણના ઘાટ થતા હોય તે ઘાટની તેને નિવૃત્તિ થઈ જાય છે અને નિરુત્થાન[1] થઈને અખંડ પરમેશ્વરના સ્વરૂપનું ચિંતવન થાય છે અને સત્સંગ વિના તો બીજા કોટિ સાધન કરે પણ તેને ઘાટની તથા રજોગુણ આદિક ગુણની નિવૃત્તિ થાય નહિ** અને જો નિષ્કપટપણે કરીને સત્સંગ કરે ને પરમેશ્વરની વાર્તાને ધારે વિચારે તો એ મલિન ઘાટનો નાશ થાય છે, માટે સત્સંગનો પ્રતાપ તો અતિશય મોટો છે અને બીજાં સાધન છે તે કોઈ સત્સંગ તુલ્ય થાય નહિ, કાં જે કોઈ સાધને કરીને જે ઘાટની નિવૃત્તિ નથી થતી તેની નિવૃત્તિ સત્સંગમાં થાય છે, તે કારણપણા માટે **જેને રજોગુણ સંબંધી મલિન ઘાટ ટાળવા હોય તેને મન, કર્મ, વચને નિષ્કપટપણે સત્સંગ કરવો તો** સત્સંગના પ્રતાપથી એ ઘાટની નિવૃત્તિ થઈ જશે."

॥ ઈતિ વચનામૃતમ્ ગઢડા પ્રથમનું ॥૩૦॥

વચનામૃત ૩૧ : નિશ્ચય વડે મોટ્યપનું Index

*સંવત્ ૧૮૭૬ના પોષ વદિ ૨ બીજને દિવસ સાંજને સમે શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદાખાચરના દરબારમાં પોતાને ઉતારે ઉગમણે દ્વાર ઓરડાની

* વચ. ૩૧, તારીખ : ૨-૧-૧૮૨૦, સોમવાર

૧. સંશય રહિત, ફરી ક્યારેય ભગવાન વિના બીજો ઘાટ ન થાય તેમ.

ઓસરીએ ગાદી તકિયા નંખાવીને વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં.

તે સમયે યોગાનંદ મુનિએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "હે મહારાજ ! ભગવાનના ભક્ત બે હોય, તેમાં એક તો નિવૃત્તિ[૧] પકડીને બેસી રહે ને કોઈને વચને કરીને દુઃખવે નહિ અને એક તો પરમેશ્વર અથવા પરમેશ્વરના ભક્ત તેની અન્ન, વસ્ત્ર, પુષ્પાદિકે કરીને સેવા કર્યા કરે પણ વચને કરીને કોઈને[૨] દુઃખવાય ખરું. એવી રીતના બે ભક્ત તેમાં કયો શ્રેષ્ઠ છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજે એનો ઉત્તર કર્યો નહિ અને મુક્તાનંદ સ્વામી તથા બ્રહ્માનંદ સ્વામીને તેડાવીને એ પ્રશ્ન સંભળાવ્યો ને પછી કહ્યું જે, "એનો ઉત્તર તમે કરો." ત્યારે એ બે જણે ઉત્તર કર્યો જે, **"વચને કરીને કોઈને દુઃખવે છે પણ ભગવાન અથવા સંતની સેવા કરે છે તે શ્રેષ્ઠ છે અને નિવૃત્તિને વિષે રહે છે ને કોઈને દુઃખવતો નથી ને તેથી ભગવાનની તથા સંતની કોઈ સેવા થતી નથી તેને અસમર્થ સરખો જાણવો** અને જે ટેલ ચાકરી કરે તેને તો ભક્તિવાળો કહીએ, તે ભક્તિવાળો શ્રેષ્ઠ છે."

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એ ઉત્તર ઠીક કર્યો અને એવી ભક્તિવાળો હોય ને ભગવાનના વચનમાં દ્રઢપણે રહ્યો હોય ને તેને વિષે કાંઈક અલ્પ સરખો દોષ[૩] દેખાય તે સામું જોઈને તેનો અવગુણ લેવો તે મોટી ખોટ્ય છે, અને એવી રીતે દોષ જુવે ત્યારે તો પરમેશ્વરે જીવના કલ્યાણને અર્થે દેહ ધર્યો હોય તેમાં પણ દોષના જોનારાને ખોટ્ય[૪] દેખાય ખરી અને અતિ મોટા ભગવાનના ભક્ત હોય તેમાં પણ ખોટ્ય દેખાય ખરી અને તે દોષને જોનારે ખોટ્ય કાઢી તેણે કરીને પરમેશ્વરના અવતાર અથવા સંત તે શું કલ્યાણકારી નહિ ? તે તો કલ્યાણકારી જ છે પણ જેને અવળી બુદ્ધિ હોય તેને અવળું જ સૂઝે, 'જેમ શિશુપાળ એમ જ કહેતો જે પાંડવ તો વર્ણસંકર છે ને પાંચ જણે એક સ્ત્રી રાખી માટે અધર્મી પણ છે અને કૃષ્ણ છે તે પણ પાખંડી છે કેમ જે જન્મ થયો ત્યાંથી પ્રથમતો એણે એક સ્ત્રી મારી ત્યાર પછી બગલો માર્યો, વાછડો માર્યો ને મધના પુડા ઉખેડયા તેણે કરીને એને મધુસૂદન કહે

---

૧. અહીં નિવૃત્તિ શબ્દથી ભગવત સેવા સંબંધી ક્રિયાનો પણ ત્યાગ અભિપ્રેત છે.

૨. ભગવાન અથવા ભક્તની સેવા માટે જ બીજા હર કોઈ ભગવદ્‌ભક્તને.

૩. કોઈને ભગવાન અથવા તેમના ભક્તની સેવામાં પ્રેરવા નિમિત્તે કહેલા કડક શબ્દરૂપ દૂષણ.

૪. ભગવાનનાં દિવ્ય ચરિત્રોમાં માયિકપણું

છે પણ એણે કાંઈ મધુનામે દૈત્ય માર્યો નથી, ને વર્ણસંકર એવા જે પાંડવ તેણે પૂજ્યો તેણે કરીને શું એ ભગવાન થયો?" એવી રીતે ભગવાન ને ભગવાનના ભક્તનો અવગુણ આસુરી બુદ્ધિવાળો શિશુપાળ તેણે લીધો. પણ ભગવાનના ભક્ત હતા તેણે એવો અવગુણ કાંઈ ન લીધો, માટે એવી જાતનો જેને અવગુણ આવે તેને આસુરી બુદ્ધિવાળો જાણવો."

ત્યારે ફરીને તે મુનિએ પૂછ્યું 'હે મહારાજ ! મોટા જે પ્રભુના ભક્ત હોય તેનો તો અવગુણ આવે નહિ પણ જેવો તેવો હરિભક્ત હોય તેનો અવગુણ તો આવે ખરો ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેમ તમે[1] સમજો છો તેમ નાનપ્ય-મોટયપ નથી. **મોટયપ તો પ્રત્યક્ષ ભગવાનના નિશ્ચયે કરીને તથા તે ભગવાનની આજ્ઞાને વિષે વર્તવે કરીને છે અને એ બે વાનાં જેને ન હોય ને તે ગમે તેવો વ્યવહારે કરીને મોટો હોય તો પણ એ નાનો જ છે** અને પ્રથમ કહી એવી મોટયપ તો આજ આપણા સત્સંગમાં સર્વ હરિભક્તને વિષે છે. કેમ જે, આજ જે સર્વ હરિભક્ત છે. તે એમ સમજે છે જે, 'અક્ષરાતીત એવા જે ભગવાન પુરુષોત્તમ તે અમને પ્રત્યક્ષ મળ્યા છે અને અમે કૃતાર્થ થયા છીએ.' એમ સમજીને પ્રત્યક્ષ ભગવાનની આજ્ઞામાં રહ્યા થકા તે ભગવાનની ભક્તિ કરે છે માટે એવા જે હરિભક્ત તેનો કાંઈક દેહસ્વભાવ[2] જોઈને તેનો અવગુણ લેવો નહિ અને જેને અવગુણ લીધાનો સ્વભાવ હોય તેની તો આસુરી બુદ્ધિ થઈ જાય છે."

॥ ઈતિ વચનામૃત્મ ગઢડા પ્રથમનું ॥ ૩૧ ॥

વચનામૃત ૩૨ : માળા અને ખીલાનું Index

*સંવત્ ૧૮૭૬ના પોષ વદિ ૩ ત્રીજને દિવસ પ્રભાત સમે શ્રીગઢડા મધ્યે શ્રીજીમહારાજ દાદાખાચરના દરબારમાં આથમણે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા અને ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો ને માથે ધોળી પાઘ બાંધી હતી ને ધોળી ચાદર ઓઢી હતી ને લલાટને વિષે કેસરની આડ્ય કરી હતી ને ધોળા પુષ્પનો હાર પહેર્યો હતો ને પાઘને વિષે ધોળા પુષ્પનો તોરો લટકતો હતો અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના

*વચ. ૩૨, તા. ૩-૧-૧૮૨૦, મંગળવાર
૧. વ્યવહાર દ્રષ્ટિથી નાનપ્ય મોટયપ.
૨. દેહના દોષ અને કિંચિત્ કડક ભાષા વિગેરે સ્વભાવો

હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી ને મુનિ કીર્તન ગાવતા હતા.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "સાંભળો, એક પ્રશ્ન કરીએ," ત્યારે મુનિ તથા હરિભક્તે કહ્યું જે, "હે મહારાજ, પૂછો ?" પછી શ્રીજીમહારાજ ઘણીકવાર સુધી વિચારીને બોલ્યા જે, "આ સંસારમાં જે વિષયી જીવ હોય તે પંચવિષય વિના રહી શકે નહિ, તે જેમ એ વિમુખ જીવને પંચવિષય છે તેમ હરિજનને પણ પંચવિષય છે પણ તેમાં ભેદ છે. તે ભેદ કેમ છે? તો વિષયી જીવ તો ભગવાન વિના અન્ય જે ગ્રામ્ય[૧] વિષય તેને ભોગવે છે અને ભગવાનના ભક્ત છે, તેને તો ભગવાનની કથા સાંભળવી તેજ શ્રોત્રનો વિષય છે અને ભગવાનના ચરણારવિંદનો સ્પર્શ કરવો અથવા સંતના ચરણની રજનો સ્પર્શ કરવો તે ત્વચાનો વિષય છે અને ભગવાનના અથવા સંત તેના દર્શન કરવાં તે નેત્રનો વિષય છે અને ભગવાનનો પ્રસાદ લેવો તથા ભગવાનના ગુણ ગાવવા તે જીભનો વિષય છે અને ભગવાનને ચડ્યાં એવાં જે પુષ્પાદિક તેની સુગંધી લેવી તે ઘ્રાણનો વિષય છે. એવી રીતે વિમુખ અને હરિભક્તના વિષયમાં ભેદ છે અને **એવી રીતના વિષય વિના તો હરિભક્તે પણ રહેવાતું નથી અને નારદ સનકાદિક જેવા અનાદિ મુક્ત છે તેને પણ એવા પંચવિષય વિના રહેવાતું નથી, તે સમાધિમાં ઘણા કાળ રહે છે પણ તે સમાધિમાંથી નિકળીને ભગવાનની કથા, કીર્તન, શ્રવણાદિક વિષયને ભોગવે છે** અને જેમ પક્ષી હોય તે પોતાના માળાને મૂકીને ચરવા નીકળે છે, તે ચારો કરીને રાત્રિસમે પોતપોતાના માળામાં જઈને વિરામ કરે છે પણ પોત પોતાના સ્થાનકને કોઈ દિવસ ભૂલીને બીજાને સ્થાનકે જતાં નથી, તેમ ભગવાનના ભક્ત છે તે ભગવાનની કથા, કીર્તન શ્રવણાદિક એવો જે ચારો, તેને ચરીને પોતાનો માળો જે ભગવાનનું સ્વરૂપ તેમાં જઈને વિરામ કરે છે અને વળી પશુ, પક્ષી સર્વે જીવ જેમ પોત પોતાનો ચારો કરીને પોત પોતાને સ્થાનકે જઈને વિરામ કરે છે તેમ મનુષ્ય પણ જે જે કાર્ય હોય તેને અર્થે દેશ-વિદેશ જાય છે પણ પોતાને ઘેર આવે છે ત્યારે નિરાંત કરીને બેસે છે. એ સર્વ દ્રષ્ટાંત-સિદ્ધાંત કહ્યાં તે ઉપર તમે સર્વે હરિભક્તને અમે પ્રશ્ન પૂછીએ છીએ જે, "જેમ વિમુખ જીવ ગ્રામ્ય[૧] પંચવિષયમાં બંધાણા છે ને તે વિષય વિના પળમાત્ર ચાલતું નથી, તેમ તમે ભગવાનની કથાવાર્તાનું જે શ્રવણાદિક તે રૂપી જે વિષય તેમાં દ્રઢપણે બંધાઈને એના વિષયી થયા છો કે નહિ ?" અને વળી બીજો પ્રશ્ન પૂછીએ

૧. જગત્સંબંધી.

છીએ જે, "જેમ પક્ષી ચારો કરીને પોતાના માળામાં આવે છે, તેમ તમે સર્વે ભગવાનની કથા કીર્તનાદિક રૂપી ચારો કરીને પાછા ભગવાનના સ્વરૂપરૂપી માળામાં વિરામ કરો છો ? કે બીજે જ્યાં ત્યાં વિરામ કરો છો ? અને વળી જેમ ધણીયાતું ઢોર હોય તે સીમમાં ચરીને સાંજે પોતાને ખીલે આવે છે અને જે હરાયું ઢોર હોય તે ખીલે આવે નહિ અને જેનું તેનું ખેતર ખાઈને જ્યાં ત્યાં બેસી રહે, પછી કોઈક ધોકા મૂકે કાં વાઘ આવે તો મારે, તેમ તમે તે ધણીયાતા ઢોરની પેઠે પોતાને ખીલે આવો છો ? કે હરાયા ઢોરની પેઠે કોઈનું ખેતર ખાઈને જ્યાં ત્યાં બેસીને વિરામ કરો છો ?" એ સર્વે પ્રશ્નનો ઉત્તર પોતાના અંતરમાં વિચારીને મોટા મોટા હો તે કરો ? પછી મુનિ તથા હરિભક્ત સર્વે જુદા જુદા બોલ્યા જે, "હે મહારાજ ! ભગવાનની કથા કીર્તનાદિકના વિષયી પણ થયા છીએ અને ભગવાનની મૂર્તિરૂપી જે માળો તથા ખીલો તેને મૂકીને બીજે ઠેકાણે રહેતા પણ નથી," તે વાર્તાને સાંભળીને શ્રીજીમહારાજ ઘણું પ્રસન્ન થયા.

અને વળી તેને તે દિવસ બપોર નમતે શ્રીજીમહારાજ દાદાખાચરના દરબાર વચ્ચે લીંબડા તળે ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી ને પોતે શ્રી વાસુદેવનારાયણના મંદિર સન્મુખ વિરાજમાન હતા અને મુનિ કીર્તન બોલતા હતા.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "હવે તો પ્રશ્ન-ઉત્તર કરો." પછી દીનાનાથ ભટ્ટે તથા બ્રહ્માનંદસ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "કોઈ સમે તો ભગવાનના ભક્તના હૃદયમાં આનંદથી ભગવાનનું ભજન સ્મરણ થાય છે ને ભગવાનની મૂર્તિનું ચિંતવન થાય છે અને કોઈ સમે તો અંતર ડોળાઈ જાય છે ને ભજન સ્મરણનું સુખ આવતું નથી તેનું શું કારણ છે ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એને ભગવાનની મૂર્તિ ધાર્યાની યુક્તિ આવડતી નથી." ત્યારે મુક્તાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, "કેવી રીતે યુક્તિ જાણવી ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "યુક્તિ તો એમ છે જે, અંતઃકરણને વિષે ગુણનો પ્રવેશ થાય છે તે જ્યારે સત્વગુણ વર્તતો હોય ત્યારે અંતઃકરણ નિર્મળ વર્તે ને ભગવાનની મૂર્તિનું ભજન સ્મરણ સુખે થાય અને **જ્યારે રજોગુણ વર્તે ત્યારે અંતઃકરણ ડોળાઈ જાય, ને ઘાટ-સંકલ્પ ઘણા થાય** ને ભજન સ્મરણ સુખે થાય નહિ, અને જ્યારે

તમોગુણ વર્તે ત્યારે તો અંતઃકરણ શૂન્ય વર્તે, **માટે ભજનના કરનારાને ગુણ ઓળખવા. અને જે સમે સત્વગુણ વર્તતો હોય તે સમે ભગવાનની મૂર્તિનું ધ્યાન કરવું** અને તમોગુણ જ્યારે વર્તે ત્યારે કશો ઘાટ થાય નહિ ને શૂન્ય સરખું વર્તે તેમાં પણ ભગવાનનું ધ્યાન ન કરવું, અને જ્યારે રજોગુણ વર્તતો હોય ત્યારે ઘાટ સંકલ્પ ઘણા થાય, માટે તે સમે ભગવાનનું ધ્યાન કરવું નહિ. અને તે સમે તો એમ જાણવું જે, "હું તો સંકલ્પ થકી જુદો છું ને સંકલ્પનો જાણનારો છું ને તે મારે વિષે અંતર્યામી રૂપે પુરુષોત્તમભગવાન સદાકાળ વિરાજે છે,[૧] અને જ્યારે રજોગુણનો વેગ મટી જાય ત્યારે ભગવાનની મૂર્તિનું ધ્યાન કરવું અને રજોગુણ વર્તતો હોય ત્યારે સંકલ્પ ઘણા થાય તે સંકલ્પને જોઈને મુંઝાવું નહિ. કેમ જે, અંતઃકરણ તો જેવું નાનું છોકરુ તથા વાનરુ તથા કૂતરુ તથા બાળકનો રમાડનાર તેવું[૨] છે, અને એ અંતઃકરણનો એવો સ્વભાવ છે તે વિના પ્રયોજન ચાળા કર્યા કરે, **માટે જેને ભગવાનનું ધ્યાન કરવું તેને અંતઃકરણના ઘાટને જોઈને કચવાઈ જવું નહિ** ને અંતઃકરણના ઘાટને માનવા પણ નહિ ને પોતાને અને અંતઃકરણને જુદું માનવું અને પોતાના આત્માને જુદો માનીને ભગવાનનું ભજન કરવું."

॥ ઈતિ વચનામૃતમ્ ગઢડા પ્રથમનું ॥૩૨॥

વચનામૃત ૩૩ : મૂઢપણું, પ્રીતિ ને સમજણનું Index

*સંવત્ ૧૮૭૬ના પોષ વદી ૫ પંચમીને દિવસ પાછલો પહોર દિવસ હતો ત્યારે શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદાખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવ નારાયણના મંદિરની જોડે જે ઓરડો તેની ઓસરીએ ઉગમણે મુખારવિંદે ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા અને ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો તે ધોળી ચાદર ઓઢી હતી ને માથે કસુંબી રંગને છેડે રેંટો બાંધ્યો હતો અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

તે સમે મુક્તાનંદ સ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "ભગવાનને પ્રસન્ન કરવાના સાધન[૩] અનંત પ્રકારનાં શાસ્ત્રમાં કહ્યાં છે, પણ તે મધ્યે એવું એક સાધન કયું બળવાન છે જે સમગ્ર સાધન કર્યે જેવા ભગવાન પ્રસન્ન થાય તેવા એક

* વચ. ૩૩, તારીખ : ૫-૧-૧૮૨૦, ગુરુવાર.

૧. એમ જાણીને ઉચ્ચ સ્વરથી ભગવાનના નામનું ઉચ્ચારણ કરવું.

૨. ચંચળ સ્વભાવવાળું છે.

૩ ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય આદિક.

સાધને કરીને ભગવાન રાજી થાય, તે એવો એક ઉપાય કહો ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એક જ સાધને કરીને ભગવાન રાજી થાય તે કહીએ તે સાંભળો જે, **ભગવાનનો જે દ્રઢ આશરો[૧] એજ એક સર્વ સાધનમાં મોટું સાધન છે. તેણે કરીને ભગવાન રાજી થાય છે** અને તે આશરો અતિ દ્રઢ જોઈએ જેને વિષે કાંઈ પોલ[૨] રહે નહિ. તે આશરામાં ત્રણ ભેદ[૩] છે. એક મૂઢપણે[૪] કરીને ભગવાનનો આશ્રય થાય છે તે અતિ મૂઢ હોય. તેને બ્રહ્મા જેવો હોય તે આશ્રયમાં ડોલાવે તો પણ ડોલે નહિ, અને બીજો પ્રકાર એ છે જે, ભગવાનમાં જે પ્રીતિ[૫] તેણે કરીને ભગવાનનો દ્રઢ આશરો થાય છે. તે જેને દ્રઢ પ્રીતિ હોય તે પરમેશ્વરને મૂકીને બીજા પદાર્થમાં જોરાવરીએ પ્રીતિ કરે તો પણ થતી નથી. એવી રીતે દ્રઢ પ્રીતિએ કરીને ભગવાનનો દ્રઢ આશરો કહેવાય છે. ત્રીજો પ્રકાર એ છે જે, જેને બુદ્ધિ[૬] વિશાળ હોય તે ભગવાનનું સગુણ[૭]–નિર્ગુણપણું[૮] તથા અન્વય[૯] વ્યતિરેકપણું તેને સમજતો હોય અને ભગવાનની માયા થકી જે જે સર્ગ થયો છે તેને સમજતો હોય અને ભગવાનના જે પૃથ્વીને વિષે અવતાર થાય છે, તેની રીતને[૧૦] સમજતો હોય. અને જગતની ઉત્પત્તિ કાળે ભગવાન જે પ્રકારે[૧૧] અક્ષરરૂપે વર્તે છે, તથા પુરુષ પ્રકૃતિરૂપે વર્તે છે તથા વિરાટ પુરુષરૂપે વર્તે છે તથા બ્રહ્માદિક પ્રજાપતિ રૂપે વર્તે છે તથા જીવના કલ્યાણને અર્થે નારદ સનકાદિક રૂપે વર્તે છે, એ સર્વે રીતને સમજી જાણે અને પુરુષોત્તમ ભગવાનને સર્વથી પર[૧૨] ને નિર્વિકાર સમજતો હોય, એવી રીતે જેની દ્રષ્ટિ પહોંચતી હોય તેને બુદ્ધિએ કરીને ભગવાનનો દ્રઢ આશરો છે, તે બીજાનો[૧૩] ટાળ્યો ટળે નહિ, ને પોતાનો પણ ટળ્યો ટળે નહિ અને ભગવાન મનુષ્ય દેહને ગ્રહણ કરીને સમર્થપણે અથવા અસમર્થપણે વર્તતા હોય તો તેને દેખીને તેની બુદ્ધિને વિષે ભ્રાંતિ થાય નહિ."

એમ કહીને પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "કહો તો તમને એક પ્રશ્ન

૧. મહાવિશ્વાસપૂર્વક આશ્રય.
૨. ભગવાન સિવાય બીજા ઉપાયનું અવલંબન.
૩. આશરો તો એક જ છે, પરંતુ ત્રણ પ્રકારથી થાય છે માટે "આશરામાં ત્રણ ભેદ છે" એમ કહ્યું છે.
૪. સચ્છાસ્ત્ર અને સત્પુરુષના વચનમાં પ્રહ્લાદ આદિકની પેઠે કેવળ દૃઢ વિશ્વાસથી.
૫. વ્રજવાસિઓની પેઠે.
૬. નારદ સનકાદિકની પેઠે.
૭. જ્ઞાનાનંદાદિ દિવ્યગુણોએ યુક્ત.
૮. માયિકગુણે રહિત.
૯. સાતમાં વચનામૃતમાં કહ્યું છે.
૧૦. ગીતામાં **"बहूनि मे व्यतीतानि"** આ શ્લોકથી આરંભીને **"जन्म कर्म च मे दिव्यम्"** આ શ્લોકપર્યન્ત પાંચ શ્લોકમાં કહેલી.
૧૧. જડ ચૈતન્ય સર્વ જગત્ ભગવાનનું શરીર છે તેમાં પોતે ભગવાન્ તેના આત્મા (ધારક, નિયન્તા અને સ્વામી) પણે રહ્યા છે તેથી અક્ષરાદિરૂપે પોતે જ વર્તે છે એમ કહે છે. **"यस्याक्षरं शरीरं" "यस्य पृथ्वि शरीरं" "तत्सर्वं वै हरेस्तनुः" "इद हि विश्वं भगवान्"** ઈત્યાદિ શ્રુતિસ્મૃતિમાં તેમ કહ્યું છે.
૧૨. સ્વરૂપ, સ્વભાવ, ગુણ, વિભૂતિ વગેરેથી શ્રેષ્ઠ.
૧૩. શુષ્કવેદાન્તી આદિક કોઈ મતવાદીથી.

પુછું," ત્યારે મુક્તાનંદ સ્વામી બોલ્યા જે, "પૂછો મહારાજ," પછી એમ પૂછ્યું જે, "અમે કહ્યાં જે ત્રણ અંગ તેમાં તમારું કયું અંગ છે ? અને એ ત્રણ અંગ ભગવાનના ભક્તને મિશ્રિત હોય પણ તેમાં જે અંગ પ્રધાન હોય તેનું તે અંગ કહેવાય, તો મૂઢપણુ, પ્રીતિ અને સમજણ એ જે ત્રણ અંગ તેમાં તમારું કયું અંગ છે ?" પછી મુક્તાનંદ સ્વામી તથા બ્રહ્માનંદ સ્વામી બોલ્યા જે, "અમારે તો સમજણનું અંગ છે અને બીજા સાધુએ પણ જેને જે અંગ હતાં તે કહ્યાં.

॥ ઈતિ વચનામૃતમ્ ગઢડા પ્રથમનું ॥૩૩॥

વચનામૃત ૩૪ : ભગવાને કળ ચઢાવ્યાનું

Index

*સંવત્ ૧૮૭૬ના પોષ વદિ ૧૧ એકાદશીને દિવસ સવારમાં શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદાખાચરના દરબારમાં આથમણે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઊપર દક્ષિણાદું મુખારવિંદ રાખીને વિરાજમાન હતા અને ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો ને ધોળો ચોફાળ ઓઢ્યો હતો ને માથે ધોળી પાઘ બાંધી હતી ને ફુલના હાર પહેર્યા હતા ને પાઘને વિષે પુષ્પનાં તથા હિરના તોરા લટકતા મૂક્યાં હતા ને બે કાનની ઉપર પુષ્પના ગુચ્છ ખોસ્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના સત્સંગીની સભા ભરાઈને બેઠી હતી અને મુનિ વાજિંત્ર લઈને કીર્તન ગાતા હતા.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "કીર્તન રાખીને પ્રશ્ન-ઉત્તર કરો." પછી બ્રહ્માનંદ સ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "સર્વ સુખના ધામ અને સર્વ થકી પર એવા પરમેશ્વર છે તેમાં જીવની વૃત્તિ ચોટતી નથી અને માયિક એવાં જે નાશવંત તુચ્છ પદાર્થ તેમાં જીવની વૃત્તિ ચોટી જાય છે, તેનું શું કારણ છે ?" પછી તેનો ઉત્તર મુક્તાનંદ સ્વામી કરવા લાગ્યા પણ થયો નહિ, ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એ પ્રશ્નનો ઉત્તર સાંભળો, અમે કરીએ છીએ જે, જે દિવસથી પરમેશ્વરે આ જગતની સૃષ્ટિ કરી છે તે દિવસથી એવી જ કળ[1] ચડાવી મૂકી છે જે, ફરીને પરમેશ્વરને દાખડો કરવો પડે નહિ અને સંસારની જે વૃદ્ધિ કરવી તે પોતાની મેળે જ થયા કરે. એવો ફેર ચડાવી મૂક્યો છે, તે માટે સહેજે જ સ્ત્રીમાં પુરુષને હેત થાય છે ને પુરુષમાં સ્ત્રીને હેત થાય છે અને એ સ્ત્રીથી ઉપજી જે પ્રજા તેમાં પણ સહેજે જ હેત થાય છે. તે એ હેતરૂપી જ ભગવાનની માયા છે. **તે માયાના પ્રવાહમાં જે ન વહે તેની વૃત્તિ ભગવાનના**

* વચ. ૩૪, તારીખ : ૧૧-૧-૧૮૨૦, બુધવાર ૧. ચાવી, ઘડિયાળની જેમ

સ્વરૂપમાં રહે છે, માટે જે ભગવાનનો ભક્ત હોય તે માયિક પદાર્થને વિષે દોષબુદ્ધિ રાખીને વૈરાગ્યને પામે અને ભગવાનને સર્વ સુખમય[૧] જાણીને ભગવાનમાં વૃત્તિ રાખે અને જો માયિક પદાર્થને વિષે વૈરાગ્ય ન રાખે ને ભગવાનના સ્વરૂપથી જુદા પડે તો શિવ, બ્રહ્મા, અને નારદાદિક એ જેવા સમર્થ મુક્ત હોય તે પણ માયિક પદાર્થમાં તણાઈ જાય છે, તેટલા માટે ભગવાનને મૂકીને માયિક પદાર્થનો સંગ કરે તો જરૂર તેમાં જીવની વૃત્તિ ચોટી જાય તે સારુ પરમેશ્વરના ભક્તને પરમેશ્વર વિના બીજે ઠેકાણે પ્રીતિ રાખવી નહિ."

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "હવે મુક્તાનંદ સ્વામીને પ્રશ્ન કર્યાનો વારો આવ્યો તે પ્રશ્ન કરો ?" પછી મુક્તાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, "જીવને ભગવાનની[૨] પ્રાપ્તિ થવી તે અતિ દુર્લભ[૩] છે અને ભગવાનની પ્રાપ્તિ થઈ ત્યારે એથી બીજો મોટો લાભ પણ નથી ને તેથી આનંદ પણ બીજો નથી, તે એવા મોટા આનંદને મૂકીને તુચ્છ પદાર્થ માટે કેમ કલેશને પામે છે ?" એ પ્રશ્ન છે, ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "લ્યો, એનો ઉત્તર અમે કરીએ જે, **પરમેશ્વરનાં વચનને મૂકીને જ્યારે આડો અવળો ડોલે છે ત્યારે કલેશને પામે છે અને જો વચનને વિષે રહે તો જેવો ભગવાનનો આનંદ છે તેવા આનંદમાં રહે છે અને જેટલું જે ભગવાનનું વચન લોપે છે તેટલો તેને કલેશ થાય છે માટે ત્યાગીને જે જે આજ્ઞા કરી છે તે પ્રમાણે ત્યાગીને રહેવું અને ગૃહસ્થને જે પ્રમાણે આજ્ઞા કરી છે તે પ્રમાણે ગૃહસ્થને રહેવું ને તેમાં જેટલો ફેર પડે છે તેટલો કલેશ થાય છે** અને ત્યાગી હોય તેને અષ્ટ પ્રકારે સ્ત્રીનો ત્યાગ રાખવો ત્યારે તેનું બ્રહ્મચર્ય વ્રત પૂરું કહેવાય ને તેમાંથી જેને જેટલો ફેર પડે તેને તેટલો કલેશ થાય છે અને ગૃહસ્થને પણ બ્રહ્મચર્ય કહ્યું છે જે પરસ્ત્રીનો ત્યાગ રાખવો તથા પોતાની સ્ત્રીનો પણ વ્રતને દિવસ ત્યાગ રાખવો ને ઋતુસમે સ્ત્રીનો સંગ કરવો, એ આદિક જે જે ત્યાગીને અને ગૃહસ્થને નિયમ કહ્યા છે તેમાં જેટલો જેને ફેર પડે તેટલો તેને કલેશ થાય છે અને ભગવાનથી જે વિમુખ જીવ હોય તેને જે સુખદુઃખ આવે છે તે તો પોતાને કર્મે કરીને આવે છે અને જે ભગવાનના ભક્ત હોય તેને જેટલું દુઃખ થાય છે તે તુચ્છ પદાર્થને અર્થે ભગવાનની આજ્ઞા લોપવે કરી થાય છે ને જેટલું સુખ થાય છે તે ભગવાનની આજ્ઞા પાળવે કરીને થાય છે."

॥ ઈતિ વચનામૃતમ્ ગઢડા પ્રથમનું ॥૩૪॥

---

૧. આનંદમય.

૨. સાક્ષાત્

૩. યજ્ઞ, તપ દાનાદિકથી પણ.

વચનામૃત ૩૫ : કલ્યાણના જતનનું

Index

*સંવત્ ૧૮૭૬ના પોષ વદિ ૧૨ દ્વાદશીને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદાખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવનારાયણના મંદિર આગળ લીંમડાના વૃક્ષ તળે ઢોલિયા ઉપર ઉગમણે મુખારવિંદે વિરાજતા હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં, ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિની સભા તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ મુનિ પ્રત્યે બોલ્યા જે, "તમે પ્રશ્ન પૂછો કાં અમે પૂછીએ." ત્યારે મુનિએ કહ્યું જે, "હે મહારાજ ! તમે પૂછો." પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "કોઈ પુરૂષ છે તેમાં થોડી બુદ્ધિ[૧] છે તો પણ પોતાના કલ્યાણને અર્થે જે જતન કરવું તેમાંથી પાછો પડતો નથી અને કોઈ બીજો પુરૂષ છે તેમાં બુદ્ધિ[૨] તો ઘણી છે અને મોટા મોટામાં પણ ખોટ્ય કાઢે એવો છે, તો પણ તે કલ્યાણને માર્ગે ચાલતો નથી તેનું શું કારણ છે ?" ત્યારે મુનિએ ઉત્તર કરવા માંડ્યો પણ શ્રીજીમહારાજે આશંકા કરી તે ઉત્તર ન થયો. પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "લ્યો અમે ઉત્તર કરીએ જે, એમાં બુદ્ધિ તો ઝાઝી છે પણ એની બુદ્ધિ દૂષિત[૩] છે માટે એ કલ્યાણને માર્ગે ચાલી શકતો નથી. જેમ સુંદર ભેંશનું દૂધ હોય તેમાં સાકર ઘોળી હોય ને તેમાં સર્પની લાળ પડી એટલે એ સાકર ને દૂધ હતું તે ઝેર થયું; પછી તેને જે પીવે તેના પ્રાણ જાય, તેમ બુદ્ધિ તો ઝાઝી છે, પણ એણે કોઈ મોટા સંતનો અથવા પરમેશ્વરનો અવગુણ લીધો છે; તે અવગુણરૂપ દોષ એની બુદ્ધિમાં આવ્યો છે તે સર્પની લાળ સરખો છે માટે એ તો કલ્યાણને માર્ગે ક્યાંથી ચાલે ? પણ જો કોઈક એના મુખની વાત સાંભળે તો તે સાંભળનારાની બુદ્ધિ પણ સત્સંગમાંથી પાછી પડી જાય છે અને એવી દૂષિત બુદ્ધિવાળો જ્યાં જ્યાં જન્મ ધરે ત્યાં ત્યાં ભગવાનનો અથવા ભગવાનના ભક્તનો દ્રોહ જ કરે અને જેની બુદ્ધિ એવી રીતે દૂષિત ન હોય ને તે જો થોડી જ હોય તો પણ તે પોતાના કલ્યાણને અર્થે જતન કરતો થકો પાછો પડતો નથી."

ત્યારે મુક્તાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, "હે મહારાજ ! એ કોઈ દિવસ

---

* વચ. ૩૫, તારીખ : ૧૨-૧-૧૮૨૦, ગુરૂવાર

૧. શાસ્ત્ર તથા વ્યવહારની

૨.શાસ્ત્ર તથા વ્યવહારની.

૩. ભગવાન અથવા ભક્તના અવગુણથી.

ભગવાનને સન્મુખ થાય કે ન થાય ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજે કહ્યું જે, "એ તો કોઈ કાળે ભગવાન સન્મુખ થાય જ નહિ."

ત્યારે વળી મુક્તાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, "હે મહારાજ ! કોઈ રીતે એવી આસુરી બુદ્ધિ ન થાય તેનો જે ઉપાય હોય તે કહો ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"એક ક્રોધ, બીજું માન, ત્રીજી ઈર્ષ્યા, ચોથું કપટ;એ ચારવાના પરમેશ્વર સાથે તથા સંત સાથે રાખે નહિ તો કોઈ દિવસ એની આસુરી બુદ્ધિ થાય નહિ** અને એ ચાર વાનાં માંહેલું એકે જો રાખે તો જેમ જય-વિજય ઘણાય ડાહ્યા હતા પણ સનકાદિક સંઘાથે માને કરીને વૈકુંઠલોકમાંથી પડી ગયા ને આસુરી બુદ્ધિ થઈ તેમ તેની પણ આસુરી બુદ્ધિ થાય, અને જ્યારે આસુરી બુદ્ધિ થાય ત્યારે ભગવાન તથા ભગવાનના ભક્તના જે ગુણ હોય તે દોષ સરખા ભાસે છે અને એ જ્યાં જ્યાં જન્મ ધરે ત્યાં ત્યાં કાં તો શિવનો ગણ થાય ને કાં તો કોઈ દૈત્યનો રાજા થાય અને વૈરભાવે પરમેશ્વરનું ભજન કરે."

॥ ઈતિ વચનામૃતમ્ ગઢડા પ્રથમનું ॥૩૫॥

વચનામૃત ૩૬ : કંગાલના દૃષ્ટાંતે સાચા ત્યાગીનું Index

*સંવત્ ૧૮૭૬ના પોષ વદિ ૧૩ તેરશને દિવસે શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદાખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવનારાયણના મંદિરની આગળ લીંમડાના વૃક્ષ હેઠે ઓટા ઉપર ઢોલિયો ઢળાવીને વિરાજમાન થયા હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને કંઠને વિષે ધોળાં ને પીળાં પુષ્પના હાર ધારણ કર્યા હતા અને બે કાન ઉપર ધોળાં પુષ્પનાં ગુચ્છ ખોસ્યા હતાં ને પાઘને વિષે પીળાં પુષ્પનો તોરો લટકતો હતો તથા કર્ણિકારના રાતા પુષ્પનું છોગલું મૂક્યું હતું અને જમણા હાથને વિષે ધોળા પુષ્પનો દડો ફેરવતા હતા એવી રીતની શોભાને ધારણ કરતા ને પોતાના ભક્તજનને આનંદ ઉપજાવતા થકા વિરાજમાન હતા અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશ-દેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેણે સંસાર મૂક્યો ને ત્યાગીનો ભેખ

* વચ. ૩૬, તારીખ : ૧૩-૧-૧૮૨૦, શુક્રવાર

લીધો અને તેને પરમેશ્વરના સ્વરૂપ વિના અસત્ પદાર્થમાં પ્રીતિ રહે છે, તેને કેવો જાણવો? તો 'જેવો મોટા શાહુકાર માણસની આગળ કંગાલ માણસ હોય' તેવો જાણવો. જેમ કંગાલ માણસ હોય ને પહેરવા વસ્ત્ર ન મળતું હોય ને ઉકરડામાંથી દાણા વીણી ખાતો હોય તે પોતે પોતાને પાપી સમજે અને બીજા શાહુકાર લોક પણ તેને પાપી સમજે જે, 'આણે પાપ કર્યાં હશે માટે એને અન્ન-વસ્ત્ર મળતું નથી.' તેમ જે ત્યાગી થઈને સારાં સારાં જે વસ્ત્રાદિ પદાર્થ તેને ભેળાં કરી રાખે અને તેની તૃષ્ણા પણ ઘણી રાખે અને ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને ભક્તિ તેને વિષે પ્રીતિએ રહિત હોય, એવો જે ત્યાગી તેને તો જે મોટા એકાંતિક સાધુ છે તે કંગાલ માણસની પેઠે પાપી જાણે છે. કેમ જે જો એ પાપી છે તો એને ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને ભક્તિ તેને વિષે પ્રીતિ થતી નથી, અને પરમેશ્વર વિના બીજા પદાર્થમાં પ્રીતિ થાય છે **અને જે ત્યાગી હોય તેને તો કચરો અને કંચન એ બેય બરોબર હોય અને 'આ પદાર્થ સારું ને આ પદાર્થ ભૂંડું' એવી તો સમજણ જ હોય નહિ અને એક ભગવાનને વિષે પ્રીતિ હોય તે જ સાચો ત્યાગી છે."**

॥ ઈતિ વચનામૃતમ્ ગઢડા પ્રથમનું ॥૩૬॥

વચનામૃત ૩૭ : દેશવાસનાનું-અગિયાર પદવીનું Index

*સંવત્ ૧૮૭૬ના પોષ વદિ ૧૪ ચૌદશને દિવસ શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદાખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવનારાયણના મંદિર આગળ લીંબડા તળે ઢોલિયા ઉપર આથમણે મુખારવિંદે વિરાજમાન હતા અને માથે ધોળી પાઘ વિરાજમાન હતી અને તે પાઘમાં પીળાં પુષ્પનો તોરો વિરાજમાન હતો અને બે કાન ઉપર ધોળાં પુષ્પનાં ગુચ્છ વિરાજમાન હતાં અને કંઠને વિષે પીળા અને ધોળા પુષ્પનો હાર વિરાજમાન હતો અને ધોળી ચાદર ઓઢી હતી અને ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિજનની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જે અણસમજુ[1] હોય ને તેણે ભેખ લીધો હોય તો પણ તેને જ્યાં જ્યાં પોતાની જન્મભૂમિ હોય તેને વિષે હેત ટળતું નથી," એમ કહીને પછી પોતાના સાથળને વિષે નાનપણામાં ઝાડનો ખાંપો

* વચ. ૩૭, તા. ૧૪-૧-૧૮૨૦, શનિવાર

૧. તીવ્ર વૈરાગ્યપૂર્વક આત્મજ્ઞાને રહિત.

લાગ્યો હતો તે સર્વેને દેખાડ્યો ને બોલ્યા જે, "આ ચિહ્નને જ્યારે અમે દેખીએ છીએ ત્યારે તે ઝાડ ને તલાવડી સાંભરી આવે છે, માટે જન્મભૂમિ તથા પોતાનાં સગાં સંબંધી તેને અંતરમાંથી વિસારી દેવાં તે ઘણું કઠણ છે, માટે જેને જેને જન્મભૂમિ તથા દેહનાં સંબંધી તે ન સાંભરતાં હોય, તે બોલો, અને જે લાજે કરીને ન બોલે તેને શ્રી નરનારાયણના સમ છે." પછી સર્વે મુનિ જેમ જેને વર્તતું હતું તેમ બોલ્યા. પછી તે સાંભળીને શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જ્યારે પોતાને આત્મારૂપે[૧] માનીએ ત્યારે તે આત્માની જન્મભૂમિ કઈ ? ને તે આત્માનું સગું કોણ? ને તે આત્માની જાત પણ કઈ ? અને જો સગપણ લેવું હોય તો પૂર્વે ચોરાશી લાખ જાતના દેહ ધર્યા છે, તે સર્વનું સગપણ સરખું જાણવું અને તે સગાંનું કલ્યાણ ઈચ્છવું તો સર્વનું ઈચ્છવું અને આ મનુષ્ય દેહમાં આવ્યા ત્યારે ચોરાશી લાખ જાતનાં જે માબાપ તે અજ્ઞાને કરીને વીસર્યાં છે, તેમ આ મનુષ્ય શરીરનાં જે માબાપ છે તેમને જ્ઞાને કરીને વિસારી દેવાં અને અમારે તો કોઈ સગાં સંબંધી સાથે હેત નથી તથા અમારી સેવા કરતા હોય ને તેના હૃદયમાં જો પરમેશ્વરની ભક્તિ ન હોય તો તે ઉપર હેત કરીએ તો પણ ન થાય અને **જો નારદજી જેવો ગુણવાન હોય ને તેને ભગવાનની ભક્તિ ન હોય તો તે અમને ન ગમે** અને જેના હૃદયમાં ભગવાનની ભક્તિ હોય ને એમ સમજતો હોય જે, 'જેવા[૨] પ્રગટ ભગવાન પૃથ્વી ઉપર વિરાજે છે અને જેવા[૩] તે ભગવાનના ભક્ત ભગવાનની સમીપે વિરાજે છે તેવા ને તેવા જ[૪] જ્યારે આત્યંતિક પ્રલય થાય છે ત્યારે પણ રહે છે' અને 'આ ભગવાન ને ભગવાનના ભક્ત તે સદા સાકાર જ છે' એમ સમજતો હોય અને ગમે તેવા વેદાંતિના[૫] ગ્રંથ સાંભળે પણ ભગવાન ને ભગવાનના ભક્તને નિરાકાર સમજે જ નહિ અને એમ જાણે જે, 'એ ભગવાન વિના બીજો કોઈ જગતનો કર્તા છે જ નહીં' અને એમ જાણે જે, 'ભગવાન વિના સૂકું પાંદડું પણ ફરવાને સમર્થ નથી.' એવી જેને ભગવાનને વિષે સાકારપણાની દ્રઢ પ્રતીતિ હોય ને તે જેવો તેવો હોય[૬] તો પણ એ અમને ગમે છે અને એને માથે કાળ, કર્મ ને માયા તેનો હુકમ નથી અને જો એને દંડ દેવો હોય તો ભગવાન પોતે દે છે, પણ બીજા કોઈનો[૭] એને માથે હુકમ નથી અને એવી નિષ્ઠા ન હોય

---

૧. જડ શરીરાદિકથી વિલક્ષણ સચ્ચિદાનંદપણે.
૨. સાકાર.
૩. સાકાર.
૪. સાકાર જ.
૫. શુષ્ક જ્ઞાનિએ કરેલા.
૬. લૌકિક દ્રષ્ટિએ મંદબુદ્ધિનો.
૭. યમરાજ જેવા.

ને તે જો ત્યાગવૈરાગ્યે યુક્ત હોય તો પણ તેનો અમારા અંતરમાં ભાર આવે નહિ અને જેના હૃદયમાં ભગવાનની એવી નિષ્ઠા અચળ હોય ને તે ગમે તેટલાં શાસ્ત્ર સાંભળે અથવા ગમે તેનો સંગ કરે તો પણ પોતાને જે ભગવાનના સાકારપણાની નિષ્ઠા છે તે ટળે નહિ અને તેજના બિંબ[૧] જેવા નિરાકાર ભગવાનને કોઈ દિવસ સમજે જ નહિ, એવી નિષ્ઠાવાળો જે સંત છે **તેના પગની રજને તો અમે પણ માથે ચઢાવીએ છીએ અને તેને દુખવતા થકા મનમાં બીએ છીએ અને તેનાં દર્શનને પણ ઈચ્છીએ છીએ** અને એવી નિષ્ઠા વિનાના જે જીવ છે તે પોતાના સાધનને બળે કરીને પોતાનું કલ્યાણ ઈચ્છે છે, પણ એવા પરમેશ્વરના પ્રતાપે કરીને પોતાનું કલ્યાણ ઈચ્છતા નથી. એવા જે જડમતિવાળા પુરૂષ છે તે તો જેમ નાવ વિના પોતાના બાહુબળે કરીને સમુદ્ર તરવાને ઈચ્છે તેવા મૂર્ખ છે અને જે એવા ભગવાનને પ્રતાપે કરીને પોતાનું કલ્યાણ ઈચ્છે છે તે તો જેમ નાવમાં બેસીને સમુદ્ર તરવાને ઈચ્છે એવા ડાહ્યા છે અને **એવા જે ભગવાનના સ્વરૂપના જ્ઞાનવાળા છે તે સર્વે દેહને મૂકીને ભગવાનના ધામમાં ચૈતન્યની જ મૂર્તિ થઈને ભગવાનની હજૂરમાં રહે છે** અને એવી નિષ્ઠા જેને ન હોય ને તેણે બીજાં સાધન જો કર્યાં હોય તો તે બીજા દેવતાના લોકમાં રહે છે અને જે **એવા યથાર્થ ભગવાનના ભક્ત છે તેનું દર્શન તો ભગવાનના દર્શનતુલ્ય છે અને એનાં દર્શને કરીને અનંત પતિત જીવનો ઉદ્ધાર થાય છે એવા એ મોટા છે.”** એવી રીતે વાર્તા કરીને શ્રીજીમહારાજે કહ્યું જે, “કીર્તન બોલો.”

॥ ઈતિ વચનામૃતમ્ ગઢડા પ્રથમનું ।।૩૭॥

વચનામૃત ૩૮ : વણિકના નામનું Index

*સંવત્ ૧૮૭૬ના મહા સુદિ ૧ પડવાને દિવસ શ્રીજીમહારાજ શ્રી ગઢડા મધ્યે દાદાખાચરના દરબારમાં સાંજને સમે ઘોડશાળની ઓસરીએ ગાદલું નંખાવીને વિરાજમાન હતા ને ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો ને માથે રાતા છેડાનો ધોળો ફેંટો બાંધ્યો હતો ને દોરિયાનું અંગરખું પહેર્યું હતું ને ધોળો ચોફાળ ઓઢ્યો હતો અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ સાધુ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

---

*વચ. ૩૮, તારીખ : ૧૬-૧-૧૮૨૦, સોમવાર ૧. તેજનો સમૂહ.

તે સમે શ્રીજીમહારાજ સર્વ હરિભક્ત સામું જોઈને ઝાઝીવાર વિચારી રહ્યા અને પછી એમ બોલ્યા જે, "સાંભળો વાત કરીએ છીએ જે, જે સત્સંગી હોય તેને જ્યાંથી પોતાને સત્સંગ થયો હોય ત્યાંથી પોતાના મનનો તપાસ કરવો જે, 'પ્રથમના વર્ષમાં મારું મન આવું હતું ને પછી આવું હતું અને આટલી ભગવાનની વાસના હતી ને આટલી જગતની હતી.' એમ વર્ષોવર્ષનો સરવાળો વિચાર્યા કરવો અને પોતાના મનમાં જેટલી જગતની વાસના બાકી રહી ગઈ હોય તેને થોડે થોડે નિરંતર ટાળવી અને એમ વિચારે નહિ ને બધી ભેગી કરે તો તે વાસના એની ટળે નહિ; જેમ વણિકને ઘેર નામું કર્યું હોય તે જો મહિના-મહિનાનું નિરંતર ચુકાવી દઈએ તો દેતાં કઠણ ન પડે ને વર્ષ દહાડાનું ભેગું કરીએ તો આપવું બહુ કઠણ પડે, તેમ નિરંતર વિચાર કરવો અને મન છે તે જગતની વાસનાએ કરીને વસાણું છે, જેમ ફુલે કરીને તિલ વસાય[૧] છે તેમ મનને ભગવાનનાં જે ચરિત્ર, તેનું જે મહિમાએ સહિત નિત્ય સ્મરણ; તે રૂપ ફૂલને વિષે વાસવું અને **ભગવાનનાં ચરિત્રરૂપ જાળાને વિષે મનને ઘૂંચવી મેલવું ને ભગવાનના ઘાટ મનમાં કર્યા કરવા.** એક શમ્યો ને બીજો કરવો, બીજો શમ્યો ને ત્રીજો કરવો, એમ ને એમ મનને નવરું રહેવા દેવું નહિ'' એમ કહીને પછી ભૂતનું દ્રષ્ટાંત વિસ્તારીને કહી દેખાડ્યું ને પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એવી રીતે ભગવાનનાં જે ચરિત્ર તથા વાર્તા તથા દર્શન; તે એક દિવસનાં જો સંભારવા માંડે તો તેનો પાર ન આવે, તો સત્સંગ થયાં તો દશ પંદર વર્ષ થયાં હોય તે એનો તો પાર જ ન આવે અને તે એવી રીતે સંભારવાં જે, 'આ ગામમાં આવી રીતે મહારાજ તથા પરમહંસની સભા થઈ અને આવી રીતે મહારાજની પૂજા થઈ ને આવી રીતે વાર્તા થઈ' ઇત્યાદિક જે ભગવાનનાં ચરિત્ર, તેને વારંવાર સંભારવાં અને જે ઝાઝું ન સમજતો હોય તેને તો એમ કરવું એજ શ્રેષ્ઠ ઉપાય છે, એ જેવો બીજો નથી. ત્યારે તમે કહેશો જે, 'અન્ન થોડું ખાઈએ તથા ઘણા ઉપવાસ કરીએ' તો તે અમે કહેતા નથી. એ તો જેમ જેનાં નિયમ કહ્યાં છે તે પ્રમાણે સાધારણપણે રહેવું અને કરવાનું તો આ અમે તમને કહ્યું તે છે અને અમે તો એમ માન્યું છે જે, **મન નિર્વાસનિક જોઈએ અને દેહે કરીને ગમે તેટલી પ્રવૃતિ હોય ને તેનું મન જો શુદ્ધ છે તો તેનું અતિ ભૂંડું થાય નહિ**

૧. એક પ્રક્રિયા દ્વારા ફૂલનો સુગંધ તલમાં અથવા તેલમાં ઉતારીને અત્તર બનાવાય છે. તેમ મનમાં ભગવાનના ચરિત્રની સુવાસ નિરંતર સ્મરણ દ્વારા ઉતારવી.

અને બાહેર લોકમાં તો તે પ્રવૃત્તિવાળાનું ભૂંડા જેવું જણાય અને જેને મનમાં વાસના હોય ને તે બાહેર સારી પેઠે નિવૃત્તિપરાયણ વર્તતો હોય તો તેનું બાહેર લોકમાં તો સારું જણાય પણ તેના જીવનું અતિ ભૂંડું થાય, કેમ જે મુવા ટાણે તો જેવા મનમાં સંકલ્પ હોય તેવા સ્ફુરી આવે. જેમ ભરતજીને અંતકાળમાં મૃગનું બાળક સ્ફુરી આવ્યું ત્યારે તે મૃગને આકારે થઈ ગયા અને પ્રથમ રાજ્ય મેલ્યું હતું, ને ઋષભદેવ ભગવાન તો પોતાના બાપ હતા તો પણ એમ થયું; **માટે મને કરીને નિર્વાસનિક રહેવું એ અમારો મત છે** અને જે ઉપવાસ કરવા તેણે કરીને દેહ દુર્બળ થાય ત્યારે મન દુર્બળ થાય તો ખરું પણ જ્યારે દેહ પુષ્ટ થાય; ત્યારે વળી મન પુષ્ટ થાય. માટે દેહે કરીને ત્યાગ ને મને કરીને ત્યાગ એ બે ભેળા જોઈએ અને **જેને મનમાં ભગવાનના ઘાટ થતા હોય ને જગતના ઘાટ ન થતા હોય તે આપણા સત્સંગમાં મોટેરો છે અને એવો જે ન હોય તે નાનેરો છે અને ગૃહસ્થ હોય તેને પણ દેહે કરીને વ્યવહાર કરવો ને મને કરીને તો ત્યાગીની પેઠે જ નિર્વાસનિક રહેવું ને ભગવાનનું ચિંતવન કરવું ને વ્યવહાર તો ભગવાનને વચને કરીને રાખવો** અને મનનો ત્યાગ સાચો ન હોય તો જનક જેવા રાજા હતા તે રાજ્ય કરતા, ને મન તો મોટા યોગેશ્વરના જેવું હતું, તે માટે મને કરીને જે ત્યાગ તે જ ઠીક છે અને જે પોતાના મનમાં ભૂંડા ઘાટ થતા હોય તે કહેવા, પણ 'જેમ કૂતરાનું મૂખ કૂતરો ચાંટે' તથા સર્પને ઘેર પરોણો સાપ મુખ ચાટીને વળીયો આપ' તથા રાંડીને પાસે સુવાસિની[૧] સ્ત્રી જાય ત્યારે તે કહે જે, 'આવ બાઈ હું જેવી તું પણ થા' તેમ પોતાની પેઠે જેને ભૂંડા ઘાટ થતા હોય તેની આગળ જે ઘાટ કહેવો તે તો આ દ્રષ્ટાંત દીધાં એમ[૨] છે; **માટે ઘાટ કેને કહેવો ? તો જેના મનમાં કોઈ દિવસ જગતનો ભૂંડો ઘાટ ન થતો હોય એવો બળિયો હોય તેની આગળ કહેવો** અને એમ ઘાટ ન થાય એવા પણ ઘણા હોય તેમાંથી પણ એવાને ઘાટ કહેવો જે, **તે ઘાટને સાંભળીને તે ઘાટ ઉપર વાત કરે, તે જ્યાં સુધી તે કહેનારાનો ઘાટ ટળી ન જાય ત્યાં સુધી બેઠતો-ઉઠતો, ખાતો-પીતો સર્વ ક્રિયામાં વાત કર્યા કરે** અને તેના ઘાટ ટાળ્યામાં કેવી ચાડ હોય તો જેમ પોતાના ઘાટને ટાળ્યાની ચાડ હોય તેવી હોય, એવા આગળ ઘાટ કહેવો અને જેની આગળ ઘાટ કહીએ ને તે આવી રીતે વાત તો ન કરે ને પોતે આળસુ હોય તો

૧. સધવા. ૨. ઘાટ ટાળવાને બદલે વધે.

શો સમાસ થાય ? માટે એવી રીતે પોતાના મનનો ઘાટ કહીને તે ઘાટને ટાળી નાખીને પોતાના મનને વિષે કેવળ ભગવાનના ઘાટ કર્યા કરવા ને જગતના સુખથી નિર્વાસનિક થવું અને એકાદશીનો ઉપવાસ કરવો તેનું શું લક્ષણ છે ? તો દશ ઇન્દ્રિયો ને અગિયારમું મન, તેમને પોતપોતાના વિષયમાંથી કાઢીને ભગવાનમાં જોડવાં તેને એકાદશીનું વ્રત કર્યું કહેવાય અને **એવું વ્રત તો ભગવાનના ભક્તને નિરંતર કરવું** અને એવી રીતે જેનું મન નિર્વાસનિક ન હોય ને દેહે કરીને તે વ્રત-તપ કરે તો પણ તેનું અતિશય સારું થતું નથી. માટે જે ભગવાનનો ભક્ત હોય તેને પોતપોતાના ધર્મમાં રહીને તે ભગવાનનું માહાત્મ્ય સમજીને પોતાના મનને નિર્વાસનિક કરવાનો નિત્યે અભ્યાસ રાખવો," એમ વાર્તા કરી.

અને વળી શ્રીજીમહારાજે બીજી વાર્તા કરી જે, **"સાચો ત્યાગી કેને કહીએ ? તો જે પદાર્થનો ત્યાગ કર્યો તેનો પાછો કોઈ દિવસ મનમાં સંકલ્પ પણ ન થાય. જેમ વિષ્ટાનો ત્યાગ કર્યો છે તેનો પાછો સંકલ્પ થતો નથી;** તેમ સંકલ્પ ન થાય. ત્યાં શુકજી પ્રત્યે નારદજીનો કહેલો શ્લોક છે જે, **'त्यज धर्ममधर्मं च'**[૧] અને એ શ્લોકનું હાર્દ એ છે જે, 'એક આત્મા વિનાં બીજાં જે જે પદાર્થ છે તેનો ત્યાગ કરીને, કેવળ આત્માપણે વર્તવું ને ભગવાનની ઉપાસના કરવી' તેને પૂરો ત્યાગી કહીએ અને જે ગૃહસ્થ હરિભક્ત હોય તે તો જેમ જનક રાજાએ કહ્યું જે, 'આ મારી મિથિલા નગરી બળે છે પણ તેમાં કાંઈ મારું બળતું નથી' ત્યાં શ્લોક છે જે :- **"मिथिलायां प्रदीप्तायां न मे दह्यति किञ्चन"**[૨] એમ સમજે ને ગૃહમાં રહેતો હોય તે ગૃહસ્થ હરિભક્ત ખરો કહેવાય અને એવી રીતનો જે ત્યાગી ન હોય ને એવી રીતનો જે ગૃહસ્થ ન હોય તે તો પ્રાકૃત ભક્ત કહેવાય અને મોરે[૩] કહ્યો એવો જે હોય તે તો એકાંતિક ભક્ત કહેવાય." એવી રીતે વાર્તા કરી.

પછી મોટા આત્માનંદ સ્વામીએ શ્રીજીમહારાજને પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "દેહ, ઇન્દ્રિયો તથા અંતઃકરણ તથા દેવતા; તેથી જુદો જે જીવાત્મા તેનું રૂપ કેવી રીતે છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "થોડાકમાં એનો ઉત્તર કરીએ છીએ જે, "દેહ ને ઇન્દ્રિયાદિકના સ્વરૂપનો જે વક્તા તે સર્વેના સ્વરૂપને જુદું-જુદું કરીને શ્રોતાને સમજાવે છે. તે જે સમજાવનારો વક્તા તે દેહાદિક સર્વના

૧. મહાભારત શાંતિપર્વ ૧૨/૧૭/૧૮ ૨. મહાભારત શાંતિપર્વ ૩૧૯/૪૦

પ્રમાણનો કરનારો છે ને જાણનારો છે ને એ સર્વેથી જુદો છે એને જ જીવ કહીએ અને જે શ્રોતા છે તે દેહાદિકનાં રૂપને જુદાં જુદાં સમજે છે ને એનું પ્રમાણ કરે છે ને એને જાણે છે ને એ સર્વથી જુદો છે એને જ જીવ કહીએ એવી[૧] રીતે જીવના સ્વરૂપને સમજવાની રીત છે." એવી રીતે વાર્તા કરી.

॥ ઇતિ વચનામૃતમ્ ગઢડા પ્રથમનું ॥૩૮॥

વચનામૃત ૩૯ : સવિકલ્પ નિર્વિકલ્પ સ્થિતિવાળાનું Index

*સંવત્ ૧૮૭૬ના મહાસુદી ૩ ત્રીજને દિવસ શ્રીજી મહારજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદાખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવનારાયણના મંદિરની આગળ લીંબડાના વૃક્ષ હેઠે ઓટા ઉપર ઢોલિયો ઢળાવીને વિરાજમાન હતા ને ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો ને ધોળી ચાદર ઓઢી હતી ને માથે ધોળી પાઘ બાંધી હતી ને પીળાં પુષ્પના તોરા પાઘમાં લટકતા હતા ને કાન ઉપર ધોળાં ને પીળાં પુષ્પનાં ગુચ્છ ખોસ્યાં હતા ને કંઠમાં પીળાં પુષ્પના હાર પહેર્યા હતા ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ સર્વે મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજે એક વેદાંતી[૨] બ્રાહ્મણ આવ્યો હતો તેને પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "તમે એક બ્રહ્મનું પ્રતિપાદન કરો છો ને તે વિના જે જીવ, ઈશ્વર, માયા અને જગત તથા વેદ, શાસ્ત્ર, પુરાણ તે સર્વેને મિથ્યા[૩] કહો છો, એ વાત અમને સમજાતી નથી તથા માન્યામાં આવતી નથી, માટે તમને પૂછીએ છીએ તેનો ઉત્તર કરો, તે વેદ, શાસ્ત્ર, પુરાણ, સ્મૃતિ[૪] અને ઇતિહાસ[૫] તેની સાખ્યે[૬] કરીને કરો, પણ કોઈક કલ્પિત ગ્રંથને વચને કરીને કરશો તો અમે તેને

---

* વચ. ૩૯, તારીખ : ૧૮-૧-૧૮૨૦, બુધવાર

૧. દેહ, ઈન્દ્રિયો,મન, પ્રાણ અને બુદ્ધિ આદિકના જ્ઞાતા, પ્રમાતા, દ્રષ્ટા, શ્રોતા, વક્તા, ઘ્રાતા, મન્તા, બોદ્ધા અને કર્તાપણે જે જણાય છે તે જીવત્મા છે. તેવા પ્રકારથી જ દેહાદિથી આત્મા જુદો જાણી શકાય છે અને તેનું રૂપ પણ તે જ છે. તે શ્રુતિસ્મૃતિમાં કહ્યું છે - **अथ यो वेदेदं जिघ्राणीति स आत्मा एष हि द्रष्टा श्रोता रसयिता घ्राता मन्ता बोद्धा कर्ता विज्ञानात्मा पुरुषः- इदं शरीरं कौन्तय ! क्षेत्रमित्यभिधीयते । एतद्यो वेत्ति तंम प्राहुः क्षेत्रज्ञ इति तद्विदः ॥ देहेन्द्रियमनः प्राणधीभ्यो-ऽन्योऽनन्यसाधनः । नित्यो व्यापी प्रतिक्षेत्रमात्मा भिन्नः स्वतः सुखी ॥** ઈત્યાદિ. આટલું જ તાત્પર્ય છે.

૨. પરબ્રહ્મને નિરાકાર અને નિર્ગુણપણે પ્રતિપાદન કરનારા શુષ્કજ્ઞાનીને વેદાન્તી શબ્દથી સંકેત કરેલો જાણવો

૩. છીપલામાં ચાંદીનો આભાસ થાય છે તેમ. આભાસિત-વૃથા.

૪. ધર્મશાસ્ત્ર

૫. મહાભારત.

૬. પ્રમાણ ટાંકીને

નહિ માનીએ અને જો વ્યાસજીને વચને કરીને કરશો, તો અમારા માન્યામાં આવશે, કેમ જે અમારે વ્યાસજીના વચનમાં દ્રઢ પ્રતીતિ છે.” પછી તે વેદાંતિએ ઘણીક પ્રકારની યુક્તિયો લાવીને ઉત્તર કરવા માંડ્યો પણ શ્રીજીમહારાજે તેમાં આશંકા કરી, માટે તે પ્રશ્નનું સમાધાન થયું નહિ. પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “સાંભળો, એ પ્રશ્નનો ઉત્તર અમે કરીએ છીએ જે, એ તો પરમેશ્વરને ભજીને થયા જે મુક્ત તેની સ્થિતિના બે ભેદ છે. જેમ મેરુ પર્વત ઉપર ઊભા જે પુરૂષ, તે જે તે મેરુ થકી ઓરા જે સર્વે પર્વત તથા સર્વે વૃક્ષ તથા તે પર્વત-વૃક્ષનું આધાર જે પૃથ્વીનું તળ તે સર્વેને પૃથક્ પૃથક્પણે દેખે છે; **તેમ સવિકલ્પ સમાધિવાળા જે જ્ઞાની મુક્ત તે જે તે જીવ, ઈશ્વર, માયા તથા એમનો આધાર જે બ્રહ્મ એ સર્વેને પૃથક્ પૃથક્પણે દેખે છે** અને વળી જેમ લોકાલોક પર્વત ઉપર ઊભા જે પુરૂષ, તે જે તે એ લોકાલોક પર્વતથી ઓરા જે પર્વત તથા વૃક્ષ તે સર્વેને એક પૃથ્વીરૂપે જ દેખે છે પણ પૃથક્ પૃથક્પણે નથી દેખતા, **તેમ નિર્વકલ્પ સમાધિવાળા જે મહામુક્ત તે જે તે જીવ, ઈશ્વર અને માયા તેને એક બ્રહ્મરૂપે કરીને જ દેખે છે પણ પૃથક્પણે નથી દેખતા,** એવી રીતે બે પ્રકારની સ્થિતિવાળા મુક્ત છે, તેની સ્થિતિને યોગે કરીને એ સર્વેનું સત્યપણું કહેવાય છે ને અસત્યપણું કહેવાય છે અને સવિકલ્પ સ્થિતિવાળાનાં વચન વેદ, શાસ્ત્ર, પુરાણાદિકમાં આવે છે, તે એ સર્વેને સત્ય કહે છે અને નિર્વિકલ્પ સ્થિતિવાળાનાં જે વચન, તે એ સર્વેને અસત્ય કહે છે, પણ કાંઈ એ સર્વે અસત્ય નથી, એ તો એને નિર્વિકલ્પ સ્થિતિને બળે કરીને દેખાતાં નથી, માટે અસત્ય કહે છે અને વળી જેમ સૂર્યના રથમાં જે બેઠા હોય તેને રાત નથી પણ જે પૃથ્વી ઉપર રહ્યા છે તેને રાત્રિ-દિવસ છે, તેમ નિર્વિકલ્પ સ્થિતિવાળાને મતે એ સર્વે છે નહિ, પણ બીજાને મતે તો એ સર્વે છે અને આવી રીતે બ્રહ્મનિરૂપણ કરે તો શાસ્ત્રનાં વચનમાં પૂર્વાપર બાધ ન આવે ને એમ ન કરે તો પૂર્વાપર બાધ આવે. તે બાધને તો સમજતો ન હોય તથા એવી રીતની સ્થિતિને પણ ન પામ્યો હોય ને કેવળ શાસ્ત્રમાંથી શીખીને વચનમાત્રે કરીને એક બ્રહ્મપણાનું પ્રતિપાદન કરતો હોય ને ગુરુ, શિષ્ય, જીવ, ઈશ્વર, માયા, જગત તથા વેદ, પુરાણ, શાસ્ત્ર એ સર્વેને કલ્પિત કહેતો હોય, તે તો મહામૂર્ખ છે ને અંતે નારકી થાય છે.” એમ કહીને બોલ્યા જે, “આ અમે વાર્તા કરી તેમાં તમને આશંકા થતી હોય તો બોલો ?” ત્યારે તે વેદાંતી બ્રાહ્મણ બોલ્યો જે, “હે મહારાજ ! હે પ્રભો ! હે સ્વામિન્! તમે

તો પરમેશ્વર છો અને જગતના કલ્યાણને અર્થે પ્રગટ થયા છો તે તમે જે ઉત્તર કર્યો તે યથાર્થ છે; એમાં આશંકાનો માગ નથી.” એમ કહીને અતિ પ્રસન્ન થયો અને પોતાની જે અણસમજણ તેનો ત્યાગ કરીને શ્રીજીમહારાજનો આશ્રિત થયો.

॥ ઈતિ વચનામૃતમ્ ગઢડા પ્રથમનું ॥૩૯॥

વચનામૃત ૪૦ : સવિકલ્પ, નિર્વિકલ્પ સમાધિનું Index

*સંવત્ ૧૮૭૬ના મહા સુદિ ૪ ચોથને દિવસ પ્રાતઃકાળે શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદાખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવનારાયણના મંદિરની આગળ લીંબડાના વૃક્ષની હેઠે ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા ને ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો ને ધોળી ચાદર ઓઢી હતી ને માથે ધોળી પાઘ બાંધી હતી ને પાઘને વિષે પીળાં પુષ્પનો તોરો લટકતો હતો ને કંઠને વિષે પીળાં પુષ્પનો હાર પહેર્યો હતો ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ સર્વ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજને મુક્તાનંદ સ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, “હે મહારાજ ! સવિકલ્પ સમાધિ તે કેને કહીએ ને નિર્વિકલ્પ સમાધિ તે કેને કહીએ ?” ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “જેને ભગવાનના સ્વરૂપમાં સ્થિતિ થઈ હોય તેને અશુભ વાસના તો ન હોય ને શુભ વાસના રહી હોય જે, ‘હું નારદ, સનકાદિક ને શુકજી તે જેવો થાઉં અથવા નરનારાયણના આશ્રમમાં જઈને તે આશ્રમના મુનિ ભેળો રહીને તપ કરું અથવા શ્વેતદ્વીપમાં જઈને તપ કરીને શ્વેતમુક્ત જેવો થાઉં.’ એવી રીતનો જેને વિકલ્પ રહેતો હોય તેને સવિકલ્પ સમાધિવાળો કહીએ અને જેને એવી રીતનો વિકલ્પ ન હોય ને **અક્ષરબ્રહ્મના સાધર્મ્યપણાને પામીને કેવળ ભગવાનની મૂર્તિને વિષેજ નિમગ્ન રહેતો હોય તેને નિર્વિકલ્પ સમાધિવાળો કહીએ.**”

પછી વળી મુક્તાનંદ સ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, “હે મહારાજ! ભક્તિમાં અને ઉપાસનામાં તે શો ભેદ છે ?” ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યાં જે

[1]શ્રવણં કીર્તનં વિષ્ણોઃસ્મરણં પાદસેવનમ્ ।
અર્ચનં વન્દનં દાસ્યં સખ્યમાત્મનિવેદનમ્।

*વચ. ૪૦, તા. ૧૯-૧-૧૮૨૦, ગુરુવાર

(૧) શ્રવણ, કીર્તન, સ્મરણ, પાદસેવન, અર્ચન, વંદન, દાસત્વ, સખા અને આત્મનિવેદન આ નવ પ્રકારની ભક્તિ છે. -ભાગ. ૭/૫/૩

એવી રીતે[૧] નવ પ્રકારે કરીને જે ભગવાનને ભજવા, તેને ભક્તિ કહીએ. અને ઉપાસના તો તેને કહીએ જે, ભગવાનના સ્વરૂપને વિષે સદા સાકારપણાની દ્રઢ નિષ્ઠા હોય ને પોતે જે ભજનનો કરનારો તે બ્રહ્મરૂપ થાય તો પણ તે નિષ્ઠા જાય જ નહિ અને ગમે તેવા નિરાકાર પ્રતિપાદનના ગ્રંથને સાંભળે તો પણ ભગવાનના સ્વરૂપને સદા સાકાર જ સમજે અને શાસ્ત્રને વિષે ગમે તેવી વાત આવે પણ પોતે ભગવાનના સાકાર સ્વરૂપનું જ પ્રતિપાદન કરે પણ પોતાની ઉપાસનાનું ખંડન થવા દે જ નહિ એવી રીતે જેની દ્રઢ સમજણ હોય તેને ઉપાસનાવાળો કહીએ."

॥ ઈતિ વચનામૃતમ્ ગઢડા પ્રથમનું ॥૪૦॥

વચનામૃત ૪૧ : एकोऽहं बहुस्याम् નું Index

*સંવત ૧૮૭૬ના મહા સુદિ ૫-પંચમીને દિવસ સાંજને સમે શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદાખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવનારાયણના મંદિરને સમીપે લીંબડા તળે ચોતરા ઉપર ઢોલિયે વિરાજમાન હતા ને સર્વે ધોળાં વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતા ને પીળાં પુષ્પના હાર પહેર્યા હતા ને પીળાં પુષ્પનાં ગુચ્છ કાન ઉપર ધાર્યા હતાં ને પાઘને વિષે પીળાં પુષ્પના તોરા લટકતા મૂક્યા હતા ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે,"પ્રશ્ન-ઉત્તર કરો." પછી નૃસિંહાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "હે મહારાજ ! **'एकोऽहं बहुस्यां प्रजायेय'**[૨] એ જે શ્રુતિ તેનો જે અર્થ તેને જગતમાં જે કેટલાક પંડિત છે તથા વેદાંતી છે તે એમ સમજે છે જે, 'પ્રલયકાળને વિષે જે એક ભગવાન હતા તે જ પોતાની ઈચ્છાએ કરીને સૃષ્ટિકાળે[૩] સર્વ જીવ ઈશ્વર રૂપે થયા છે.' તે એ વાર્તા તો મૂર્ખ હોય તેના માન્યામાં આવે ને અમારે તો તમારો આશરો છે એટલે એ વાતની ઘેડ બેસતી નથી અને અમે તો એમ સમજીએ છીએ જે, ભગવાન તો અચ્યુત છે તે ચ્યવીને જીવ ઈશ્વરરૂપે થાય નહિ, માટે એ શ્રુતિનો જે અર્થ તે તો તમે કહો તો યથાર્થ સમજાય." પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એ શ્રુતિનો અર્થ તો એ સર્વે કરે છે એમ નથી એનો અર્થ તો બીજી રીતે છે,

---

* વચ. ૪૧, તા. ૨૦-૧-૧૮૨૦, શુક્રવાર
૧. પ્રીતિપૂર્વક.
૨. છાં. ૬/૨/૩
૩. પરિણામ પામીને.

તે વેદસ્તુતિના ગદ્યમાં કહ્યો છે જે, **"स्वकृत विचित्र योनिषु विषन्निव हेतुतया तरतमतश्चकास्त्यनलवत्स्वकृतानुकृतिः"**[૧] એનો અર્થ એમ છે જે, 'પુરુષોત્તમભગવાને પોતે કરી એવી જે નાના પ્રકારની યોનિઓ તેમને વિષે કારણપણે અંતર્યામીરૂપે કરીને પ્રવેશ કરીને ન્યૂનાધિકભાવે પ્રકાશ કરે છે.' તેની વિગતિ જે, અક્ષરાતીત એવા જે પુરુષોત્તમભગવાન તે સૃષ્ટિસમયને વિષે અક્ષર સામી દૃષ્ટિ કરે છે ત્યારે તે અક્ષરમાંથી પુરૂષ પ્રગટ થઈ આવે છે. પછી તે પુરુષોત્તમ જે તે અક્ષરમાં પ્રવેશ કરીને પુરુષને વિષે પ્રવેશ કરે છે ને પુરુષરૂપે થઈને પ્રકૃતિને પ્રેરે છે, એવી રીતે જેમ જેમ પુરુષોત્તમનો પ્રવેશ[૨] થતો ગયો તેમ તેમ સૃષ્ટિની પ્રવૃત્તિ થઈ. અને પછી તે પ્રકૃતિ-પુરુષથકી પ્રધાનપુરુષ થયા અને તે પ્રધાનપુરુષથકી મહત્તત્વ થયું ને મહત્તત્વ થકી ત્રણ પ્રકારનો અહંકાર થયો ને અહંકારથી ભૂત, વિષય, ઈન્દ્રિયો, અંતઃકરણ અને દેવતા તે થયા ને તે થકી વિરાટ પુરૂષ થયા ને તેની નાભિકમળમાંથી બ્રહ્મા થયા ને તે બ્રહ્માથકી મરીચ્યાદિક પ્રજાપતિ થયા ને તે થકી કશ્યપપ્રજાપતિ થયા ને તે થકી ઈન્દ્રાદિક દેવતા થયા ને દૈત્ય થયા અને સ્થાવર જંગમ સર્વે સૃષ્ટિ થઈ અને પુરુષોત્તમભગવાન જે તે એ સર્વેમાં કારણપણે અંતર્યામીરૂપે પ્રવેશ કરીને રહ્યા છે, પણ જેવા અક્ષરમાં છે તેવી રીતે પુરુષ-પ્રકૃતિમાં નથી ને જેવા પુરુષ-પ્રકૃત્તિમાં છે તેવા પ્રધાનપુરુષમાં નથી ને જેવા પ્રધાનપુરુષમાં છે તેવા મહત્તત્વાદિક ચોવીશ તત્ત્વમાં નથી. ને જેવા ચોવીશ તત્ત્વમાં છે તેવા વિરાટપુરુષમાં નથી ને જેવા વિરાટપુરુષમાં છે તેવા બ્રહ્મામાં નથી ને જેવા બ્રહ્મામાં છે તેવા મરીચ્યાદિકમાં નથી ને જેવા મરીચ્યાદિકમાં છે તેવા કશ્યપમાં નથી ને જેવા કશ્યપમાં છે તેવા ઈન્દ્રાદિક દેવતામાં નથી ને જેવા ઈન્દ્રાદિક દેવતામાં છે તેવા મનુષ્યમાં નથી ને જેવા મનુષ્યમાં છે તેવા પશુપક્ષીમાં નથી, એવી રીતે પુરુષોત્તમભગવાન જે તે તારતમ્યતાએ સર્વમાં કારણપણે અંતર્યામીરૂપે કરીને રહ્યા છે. જેમ કાષ્ઠને[૩] વિષે અગ્નિ રહ્યો છે તે મોટા કાષ્ટમાં મોટો અગ્નિ રહ્યો છે ને લાંબા કાષ્ટમાં લાંબો અગ્નિ રહ્યો છે ને વાકાં કાષ્ઠમાં વાંકો અગ્નિ રહ્યો છે, તેમ એ પુરુષોત્તમ ભગવાન છે તે જે દ્વારે જેટલું કાર્ય કરાવવું હોય તેને વિષે તેટલી સામર્થીએ યુક્ત થકા રહે છે અને **અક્ષર ને પુરૂષ પ્રકૃતિ આદ્યે સર્વેને વિષે પુરુષોત્તમ**

૧. ભાગ. ૧૦/૮૭/૨૬

૨. સર્વ વ્યાપક પરુષોત્તમ ભગવાનનો સર્વદા સર્વવસ્તુમાં પ્રથમથી જ પ્રવેશ છે, નવો નથી, તો આ સ્થળે કહેલો પ્રવેશ, સૃષ્ટિ સમયમાં શક્તિ વિશિષ્ટપણે અનુપ્રવેશ જાણવો જેથી પ્રત્યેક સર્વ વસ્તુમાં પરમાત્માની પુષ્કળ પ્રતીતિ જણાય. **"तत्सृष्ट्वा तदेवानुप्राविशत्"**(જગત સૃજીને તેમાં અનુપ્રવેશ કર્યો) એમ શ્રુતિમાં કહ્યું છે.

૩. **अग्निर्यथैको भुवनं प्रविष्टः** ઈત્યાદિ શ્રુતિઓમાં આ અર્થ નિરૂપણ કર્યો છે.

ભગવાન અંતર્યામીરૂપે રહ્યા છે પણ પાત્રની તારતમ્યતાએ[૧] કરીને સામર્થીમાં તારતમ્યપણું છે.[૨] એવી રીતે એક પુરુષોત્તમભગવાન છે તે અંતર્યામીરૂપે કરીને એ સર્વેને વિષે પ્રવેશ કરીને રહ્યા છે[૩] પણ જીવ-ઈશ્વરપણાને પોતે પામીને બહુરૂપ નથી થયા, એવી રીતે એ શ્રુતિનો અર્થ સમજવો."

॥ ઈતિ વચનામૃતમ્ ગઢડા પ્રથમનું ॥૪૧॥

વચનામૃત ૪૨ : વિધિનિષેધનું

Index

*સંવત્ ૧૮૭૬ના મહા સુદિ ૬ છઠને દિવસ શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદાખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવનારાયણના મંદિર આગળ વિરાજમાન હતા અને માથે ઢોલિયા ઉપર આથમણે મુખારવિંદે વિરાજમાન હતા અને માથે ધોળી પાઘ બાંધી હતી ને ધોળી ચાદર ઓઢી હતી ને ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો ને બે કાનને ઉપર પીળાં પુષ્પના ગુચ્છ વિરાજમાન હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

અને તે સભાને વિષે કોઈક વેદાંતી બ્રાહ્મણો પણ આવીને બેઠા હતા તેને જોઈને શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "વેદાંત શાસ્ત્રને જે જે ભણે છે તથા સાંભળે છે તે એમ કહે છે જે, 'વિધિનિષેધ તો મિથ્યા[૪] છે અને વિધિનિષેધે કરીને પમાય એવાં જે સ્વર્ગ ને નરક તે પણ મિથ્યા છે, અને તેને પામનારો જે શિષ્ય તે પણ મિથ્યા છે અને ગુરુ પણ મિથ્યા છે; અને એક બ્રહ્મ જ સભર ભર્યો છે તે સત્ય છે.' એવી રીતે જે કહે છે તે શું સમજીને કહેતા હશે ? અને સર્વે વેદાંતીના આચાર્ય જે શંકરાચાર્ય તેણે તો પોતાના શિષ્યને દંડ-કમંડલું ધારણ કરાવ્યાં અને એમ કહ્યું જે, 'ભગવદ્ગીતા ને વિષ્ણુસહસ્ત્ર નામનો પાઠ કરવો તથા વિષ્ણુનું પૂજન કરવું અને **જેને ઝાઝાં ચોમાસાં થયાં હોય તેનું થોડા ચોમાસાંવાળાએ વંદન કરવું અને સારો પવિત્ર બ્રાહ્મણ હોય તેના ઘરનીજ ભિક્ષા કરવી'** એવી રીતે જે વિધિનિષેધનું પ્રતિપાદન કર્યું, તે શું એને યથાર્થ જ્ઞાન નહિ હોય ? અને જે હમણાંના જ્ઞાની થયા

---

* વચ. ૪૨, તા. ૨૧-૧-૧૮૨૦, શનિવાર.

૧. તારતમ્ય-જુદાપણું-ભિન્નતા.

૨. વસ્તુતાએ એ તારતમ્યપણું નથી.

૩. માટે ભગવાન "સર્વરૂપે થાય છે" એમ વેદાદિક કહે છે **सर्वं समाप्नोषि ततोऽसि सर्वः**(સર્વમાં વ્યાપીને રહ્યા છો માટે તમો સર્વરૂપ છો એમ ગીતામાં પણ કહ્યું છે.)

૪. ગ્રહણ કરવા યોગ્ય નથી.

તેમણે વિધિનિષેધને ખોટા કરી નાખ્યા, તે શું શંકરાચાર્ય કરતાં એ મોટા થયા ? માટે એ તો એમ જણાય છે જે, એ તો કેવળ મૂર્ખાઈમાંથી બોલે છે અને વિધિનિષેધ શાસ્ત્રમાં ખોટા કહ્યા છે તે તો એમ કહ્યા છે, જેમ કોઈ મોટું વહાણ હોય અને તે વહાણ મહાસમુદ્રને વિષે એક વર્ષ સુધી ચાલ્યું જાય છે તેને આગલો કાંઠો પણ દેખ્યામાં આવે નહિ અને પાછલો કાંઠો પણ દેખ્યામાં આવે નહિ અને તે બે કાંઠા ઉપર જે મોટા મોટા પર્વત તે પણ દેખ્યામાં આવે નહિ; તો ઝાડવાં તથા મનુષ્ય તે તો ક્યાંથી દેખ્યામાં આવે ? અને જ્યાં દેખે ત્યાં એકલું જળ જ દેખાય પણ જળ વિના બીજો કોઈ આકાર દેખ્યામાં આવે નહિ અને ઊંચું જુવે તો મોટી મોટી સમુદ્રની લહેર્યું ઉઠતી હોય. માટે ઊંચું પણ જળ જ જણાય, ત્યારે તે વહાણને વિષે બેઠા એવા જે પુરૂષ તે એમ કહે જે, 'એકલું જળ જ છે બીજું કાંઈ નથી' એ દ્રષ્ટાંતનો સિદ્ધાંત એ છે જે, જેને બ્રહ્મસ્વરૂપને વિષે નિર્વિકલ્પ સ્થિતિ થઈ હોય તે એમ બોલે જે, 'એક બ્રહ્મ જ છે અને તે વિના બીજું જે જીવ, ઈશ્વર અને માયા એ આદિક સર્વે તે મિથ્યા છે,' અને તેનાં વચન શાસ્ત્રમાં લખાણાં હોય તેને સાંભળીને પોતાને તો એવી સ્થિતિ ન થઈ હોય તો પણ વિધિનિષેધને ખોટા કહે છે અને સ્ત્રીની શુશ્રૂષા[૧] કરે ને છોકરાની શુશ્રૂષા કરે અને જેટલો સંસારનો વ્યવહાર હોય તે સર્વેને તો સાચો જાણીને સાવધાન થઈને કરે છે અને શાસ્ત્રે પ્રતિપાદન કર્યા એવા જે વિધિનિષેધ તેને ખોટા કહે છે. એવા જે આ જગતને વિષે જ્ઞાનના કથનારા છે તેને તો મહા અધમ જાણવા ને નાસ્તિક જાણવા અને શંકરાચાર્યે તો જીવના હૈયામાં નાસ્તિકપણું આવી જાય તેની બીકે કરીને **"भज गोविन्दं भज गोविन्दं गोविन्दं भज मूढमते !"**[૨] એ આદિક ઘણાંક વિષ્ણુનાં સ્તોત્ર કર્યાં છે તથા શિવજી તથા ગણપતિ તથા સૂર્ય એ આદિક જે ઘણાક દેવતા; તેનાં સ્તોત્ર કર્યા છે. જેને સાંભળીને સર્વે દેવતા સત્ય ભાસે એવો આશય જાણીને શંકરાચાર્યે સર્વે દેવતાનાં સ્તોત્ર કર્યા છે અને આજના જે જ્ઞાની થયા તે તો સર્વેને ખોટાં કરી નાખે છે અને વળી એમ કહે છે જે, 'જ્ઞાની તો ગમે તેવું પાપ કરે તો પણ કાંઈ અડતું નથી' તે મૂર્ખપણામાંથી કહે છે અને જેટલા ત્યાગી પરમહંસ થયા તે સર્વેને વિષે જડભરત શ્રેષ્ઠ છે અને જેટલાં પુરાણ માત્ર તથા વેદાંતના ગ્રંથ તે સર્વેને વિષે જડભરતની વાર્તા

---

* વચ. ૪૩, તા. ૨૨-૧-૧૮૨૦, રવિવાર

૧. સેવા-ચાકરી.

૨. ચર્પટ મંજરિકા.

લખાણી છે. એવા મોટા જે જડભરત તે પૂર્વજન્મમાં ઋષભદેવ ભગવાનના પુત્ર હતા અને રાજ્યનો ત્યાગ કરીને વનમાં ગયા હતા. તેને દયાએ કરીને પણ જો મૃગ સંઘાથે પ્રીતિ થઈ તો તેનો દોષ લાગ્યો ને પોતાને મૃગનો જન્મ લેવો પડ્યો અને મૃગના સરખા ચાર પગ ને ટૂંકી પૂછડી ને માથે નાની શિંગડિયો એવો આકાર પોતાને પ્રાપ્ત થયો અને પરમાત્મા જે શ્રીકૃષ્ણભગવાન તેની સંગાથે વ્રજની ગોપીઓએ કામબુદ્ધિએ કરીને પ્રીતિ કરી તો પણ સર્વે ભગવાનની માયાને તરી ગઈયો ને પોતે ગુણાતીત થઈને નિર્ગુણ એવું જે ભગવાનનું અક્ષરધામ તેને પામિયો. તેનું કારણ એ છે જે, શ્રીકૃષ્ણભગવાન પોતે સાક્ષાત્ પુરુષોત્તમ ગુણાતીત દિવ્યમૂર્તિ હતા, તો તે સંગાથે ગોપીઓએ જાણે અજાણે પ્રીતિ કરી તો પણ તે ગોપીઓ ગુણાતીત થઈયો અને ભરતજીએ દયાએ કરીને મૃગલામાં પ્રીતિ કરી તો પોતે મૃગલું થયા, માટે **ગમે તેવા મોટા હોય તેનું પણ કુસંગે કરીને તો ભૂંડું જ થાય છે અને ગમે તેવો પાપી જીવ હોય ને તે જો સત્યસ્વરૂપ એવા જે ભગવાન તેનો પ્રસંગ કરે તો પરમ પવિત્ર થઈને અભયપદને પામે** અને જો શ્રીકૃષ્ણભગવાન પોતે ગુણાતીત ન હોત તો એના ભક્ત જે ગોપીઓ તે ગુણાતીતપણાને ન પામત અને જો ગુણાતીત પદને પામિયો તો શ્રીકૃષ્ણભગવાન ગુણાતીત કૈવલ્ય દિવ્ય મૂર્તિ જ છે અને વેદાંતી કહે છે જે, 'સર્વત્ર બ્રહ્મ સભર ભર્યો છે' ત્યારે જેમ ગાપીઓએ શ્રીકૃષ્ણભગવાનને વિષે પ્રીતિ કરી તેમજ સર્વે સ્ત્રીઓ પોતપોતાના ધણીને વિષે પ્રીતિ કરે છે તથા સર્વે પુરૂષ પોતાની સ્ત્રીઓને વિષે પ્રીતિ કરે છે તો પણ તેમને ગોપીઓના જેવી પ્રાપ્તિ થતી નથી. તેમને તો ઘોર નરકની પ્રાપ્તિ થાય છે, માટે જે **વિધિનિષેધ છે તે સાચા છે પણ ખોટા નથી અને જે એ વિધિનિષેધને ખોટા કરે છે તે તો નારકી થાય છે.**" એમ વાર્તા કરીને શ્રીજીમહારાજ 'જય સચ્ચિદાનંદ' કહીને પોતાને ઉતારે પધાર્યા.

॥ ઈતિ વચનામૃતમ્ ગઢડા પ્રથમનું ॥૪૨॥

વચનામૃત ૪૩ : ચાર પ્રકારની મુક્તિનું Index

*સંવત્ ૧૮૭૬ના મહા સુદિ ૭ સાતમને દિવસ શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદાખાચરના દરબારમાં ઉગમણે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર

* વચ. ૪૩, તા. ૨૨-૧-૧૮૨૦, રવિવાર.

સાંજને સમે વિરાજમાન હતા અને માથે ધોળી પાઘ બાંધી હતી ને ધોળી ચાદર ઓઢી હતી ને ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો ને પાઘને વિષે પીળાં પુષ્પના તોરા લટકતા હતા ને કંઠને વિષે પીળાં પુષ્પના હાર પહેર્યા હતા ને બે કાનને ઉપર પીળાં પુષ્પના ગુચ્છ ખોસ્યા હતા ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

તે સમે શ્રીજીમહારાજ સર્વે ભક્તજન ઉપર કરુણાની દૃષ્ટિએ કરીને સર્વે સામું જોઈને બોલ્યા જે, "સર્વે સાંભળો, એક પ્રશ્ન પૂછીએ છીએ જે, શ્રીમદ્‌ભાગવત પુરાણમાં કહ્યું છે જે, 'જે ભગવાનના ભક્ત હોય તે ચાર પ્રકારની મુક્તિને નથી ઈચ્છતા.' અને બીજા પણ જે જે ભગવાનના મોટા ભક્ત છે તે એમ કહે છે જે, 'ભગવાનના ભક્ત હોય તે ચાર પ્રકારની મુક્તિને નથી ઈચ્છતા.' તે ચાર પ્રકારની મુક્તિ તે શું ? તો (૧) એક તો ભગવાનના લોકમાં રહેવું અને (૨) બીજું ભગવાનને સમીપે રહેવું અને (૩) ત્રીજું ભગવાનના સરખું રૂપ પામવું અને (૪) ચોથું ભગવાનના સરખું ઐશ્વર્ય પામવું, એવી રીતે જે ચાર પ્રકારની મુક્તિ છે તેને તો ભગવાનનો ભક્ત નથી ઈચ્છતો ને કેવળ ભગવાનની સેવાને ઈચ્છે છે, તે એ ભક્ત ચાર પ્રકારની મુક્તિને શા સારુ નથી ઈચ્છતો ? એ પ્રશ્ન છે, તેનો ઉત્તર જેને જેવો આવડે તેવો તે કરો." પછી સર્વે પરમહંસ ઉત્તર કરવા લાગ્યા પણ ઉત્તર થયો નહિ, ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એ પ્રશ્નનો ઉત્તર અમે કરીએ છીએ જે, જે ભગવાનનો ભક્ત થઈને એ ચાર પ્રકારની મુક્તિની ઈચ્છા રાખે તો તે સકામ ભક્ત કહેવાય અને જે એ ચતુર્ધા મુક્તિને ન ઈચ્છે ને કેવળ ભગવાનની સેવાને જ ઈચ્છે તે નિષ્કામ ભક્ત કહેવાય. તે શ્રીમદ્‌ભાગવતમાં કહ્યું છે જે

[૧]**मत्सेवया प्रतीतं च सालोक्यादि चतुष्टयम् ।**
नेच्छन्ति सेवया पूर्णाः कुतोऽन्यत्कालविप्लुतम् ॥
[૨]**सालोक्य सार्ष्टिसामीप्यसारुप्येकत्वमप्युत ।**
दीयमानं न गृह्णन्ति विना मत्सेवनं जनाः ॥

એનો અર્થે એ છે જે, જે ભગવાનના નિષ્કામ ભક્ત છે તે સેવા જે ભગવાનની પરિચર્યા કરવી તે જો એ ચતુર્ધા મુક્તિમાં ન હોય તો એને ઈચ્છે

---

૧. મારી સેવામાત્રથી પૂર્ણકામ થયેલા નિષ્કામ ભક્તજનો મારી સેવા કરવાથી પ્રાપ્ત થતી એવી સાલોક્ય, સાર્ષ્ટિ, સારુપ્ય અને સામીપ્ય, આ ચાર પ્રકારની મુક્તિને પણ નથી ઈચ્છતા તો પછિ કાળે કરીને નાશ પામે એવા અન્ય સુખો (ઐશ્વર્યાદિક) ને ન ઈચ્છે તેમાં શું કહેવું ? ભા. ૯ /૪/૬૭

૨. મારી સેવારૂપ નિર્ગુણભક્તિમાર્ગવાળા ભક્તજનો; ભગવાને બળાત્કારે આપેલી સાલોક્યાદિ મુક્તિને પણ સેવાને છોડીને ઈચ્છતા નથી. અર્થાત્ સેવાને જ ઈચ્છે છે. .... ભા. ૩/૨૯/૧૩

જ નહિ ને એક સેવાને જ ઈચ્છે છે અને એવા જે નિષ્કામ ભક્ત તેમને ભગવાન પોતાની સેવામાં રાખે છે, અને એ ભક્ત નથી ઈચ્છતા તો પણ બળાત્કારે ભગવાન એને પોતાનાં ઐશ્વર્યસુખને પમાડે છે. તે કપિલદેવ ભગવાને કહ્યું જે [૧]**"अथ विभूतिं मम मायाविनस्तामैश्वर्यमष्टाङ्गमनुप्रवृत्तम्। श्रियं भागवतीं वाऽस्पृहयन्ति भद्रां परस्य मे तेऽश्नुवते तु लोके ॥" અને એ નિષ્કામ ભક્તને જ ગીતામાં ભગવાને જ્ઞાની કહ્યો છે** અને જે સકામ ભક્ત છે તેને અર્થાર્થી કહ્યો છે, માટે **ભગવાનના ભક્તને ભગવાનની સેવા વિના બીજું કાંઈ ન ઈચ્છવું** અને ઈચ્છે તો એમાં એટલી કાચ્યપ કહેવાય, અને જો કાચ્યપ હોય તો નિષ્કામ એવા જે ભગવાનના એકાંતિક ભક્ત તેનો સમાગમ કરીને એ કાચ્યપને ટાળવી."

॥ ઇતિ વચનામૃતમ્ ગઢડા પ્રથમનું ॥૪૩॥

વચનામૃત ૪૪ : બળબળતા ડામનું-ડગલાનું Index

*સંવત્ ૧૮૭૬ના મહા સુદિ ૮-આઠમને દિવસ શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદાખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવનારાયણના મંદિરની આગળ લીંબડાના વૃક્ષ હેઠે ઓટા મધ્યે ઢોલિયા ઉપર આથમણે મુખારવિંદે સવારના પહોરમાં વિરાજમાન હતા ને ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો ને ધોળી ચાદર ઓઢી હતી ને માથે ધોળી પાઘ બાંધી હતી ને તે પાઘને એક આંટે કરીને બોકાની વાળી હતી ને તે પાઘ ઉપર ધોળા પુષ્પનો હાર વિરાજમાન હતો ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "ભગવાનને વિષે સ્નેહ હોય તેનું શું રૂપ[૨] છે ?" પછી બ્રહ્માનંદસ્વામીએ સ્નેહનું રૂપ કરવા માંડ્યું પણ સમાધાન ન થયું. પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "તમને તો સ્નેહની દિશ જ જડી નહિ અને તમે જે પિંડ બ્રહ્માંડથી નિ:સ્પૃહ રહેવું તેને સ્નેહ કહ્યો એ સ્નેહનું રૂપ નહિ, એ તો વૈરાગ્યનું રૂપ છે અને સ્નેહ તો એનું નામ જે, **'ભગવાનની**

---

* વચ. ૪૪, તારીખ : ૨૩-૧-૧૮૨૦, સોમવાર.

૧. અર્ચિરાદિ માર્ગ દ્વારા મારા ધામમાં આવવાના પ્રારંભ થયા પછી માયાવી અર્થાત્ યોગમાયાનો સ્વામી એવો જે હું તે મારૂં ઐશ્વર્ય, ભક્તિયોગથી પ્રાપ્ત થતી એવી અષ્ટસિદ્ધિઓ અને ભગવતીશ્રીને પણ નિષ્કામ ભક્તજનો ઈચ્છતા નથી. અને મારા લોકમાં જઈને મારા સુખને પામે છે. ..... ભા. સ્કં. ૩/૨૫/૩૭.

૨. લક્ષણ.

મૂર્તિની[૧] અખંડ સ્મૃતિ રહે' એનું નામ સ્નેહ કહીએ અને જે ભક્તને પરિપૂર્ણ ભગવાનને વિષે સ્નેહ હોય તેને એક ભગવાન વિના બીજો સંકલ્પ જ ન થાય અને જેટલો ભગવાન વિના બીજો ઘાટ થાય છે તેટલો તેના સ્નેહમાં ફેર છે અને જેને પરિપૂર્ણ ભગવાનમાં સ્નેહ હોય ને તેને જો જાણે અજાણે[૨] ભગવાનની મૂર્તિ વિના બીજો કાંઈક ઘાટ થાય, તો જેમ પંચામૃત ભોજન જમતો હોય તેમાં કોઈક કાંકરા તથા ધુળ્યનો ખોબો ભરીને નાખે ને જેવું વસમું લાગે અથવા કપાળમાં બળબળતો ડામ દે ને તે જેવો વસમો લાગે, તેવો ભગવાન વિના બીજો ઘાટ થાય તે વસમો લાગે, એવી રીતે જેનું વર્તતું હોય તેને ભગવાનને વિષે પ્રીતિ છે એમ જાણવું. તે સર્વે પોતપોતાના હૃદયમાં તપાસી જુઓ તો જેને જેવી પ્રીતિ હશે તેને તેવી જણાઈ આવશે.

પછી બ્રહ્માનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "એવી દ્રઢ પ્રીતિ ભગવાનને વિષે થાય તેનું શું સાધન છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"સત્પુરુષનો જે પ્રસંગ એજ પરમેશ્વરને વિષે દ્રઢ પ્રીતિ થવાનું કારણ છે,"** ત્યારે સોમલો ખાચર બોલ્યા જે, "એવો પ્રસંગ તો અતિશે કરીએ છીએ, પણ એવી દ્રઢ પ્રીતિ કેમ થતી નથી ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "પ્રસંગ તો કરો છો પણ અર્ધો અમારો પ્રસંગ કરો છો ને અર્ધો જગતનો પ્રસંગ કરો છો. તે માટે ભગવાનને વિષે દ્રઢ પ્રીતિ થતી નથી."

પછી ગામ વસોના વિપ્ર વાલા ધ્રુવ તેણે પ્રશ્ન પૂછ્યું જે, "હે મહારાજ! દેહ અને દેહના સંબંધીને વિષે અહંમમત્વપણાના ઘાટ થાય છે તે કેમ ટળે ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા[૩] જે, "એતો એ જીવને વિપરીત ભાવના થઈ છે જે, 'પોતાને દેહથી પૃથક્ જે જીવાત્મા તે રૂપે નથી માનતો ને દેહરૂપે માને છે.' અને એ જીવાત્માને વિષે દેહ તો કેવી રીતે વળગ્યો છે ? તો જેમ કોઈક પુરૂષ હોય તેણે દરજીને ઘેર જઈને ડગલો[૪] સિવાડીને પહેર્યો, ત્યારે તે એમ માને જે, 'દરજી[૫] તે મારો બાપ છે ને દરજણ તે મારી મા છે.' એમ જે

૧. પ્રીતિપૂર્વક.

૨. દેશકાળ વિપરિત થવાથી.

૩. અચેતન દેહ અને ચેતન આત્માનો યથાર્થ વિવેક થવાથી અહંમમતા ટળે છે. એટલે સત્પુરુષના પ્રસંગથી દેહ અને આત્માનું સ્વરૂપ પૃથક્પૃથક્ સમજાયા પછી ચિદ્રૂપ આત્મામાં અહંતા દૃઢ થાય છે તેથી દેહમાં આત્માપણાનું અભિમાન નાશ થાય છે. અભિમાન નાશ થવાથી સ્ત્રી, પુત્ર અને ધનાદિક દૈહિક પદાર્થોમાં જે મમતા તેનો નાશ થાય છે. પછી સર્વે અહંમમતાના ઘાટનો તત્કાલ લય થાય છે. આટલો સાક્ષાત્ ઉત્તર છે તેનો સુખેથી બોધ થવા માટે દૃષ્ટાંત કહેવાપૂર્વક વિસ્તાર કરી કહે છે.

૪. દેહ અને આત્માનું અત્યન્ત પાર્થક્ય સૂચવવાને માટે આ દૃષ્ટાંત છે.

૫. ડગલો તે હું છું અને.

માને તે મૂર્ખ કહેવાય. તેમ આ જીવને આ દેહરૂપ જે ડગલો તે ક્યારેય તો બ્રાહ્મણ ને બ્રાહ્મણી થકી ઉત્પન્ન થાય છે અને ક્યારેક તો નીચ જાતિમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે તથા ચોરાશી લાખ જાતિ થકી દેહ ઉત્પન્ન થાય છે. તે દેહને વિષે પોતાપણું માને અને તે દેહનાં માબાપને પોતાનાં માબાપ માને તે મૂર્ખ કહેવાય અને તેને પશુ જેવો જાણવો અને ચોરાશી લાખ જાતમાં જે પોતાની મા બોન દીકરીઓ અને સ્ત્રીઓ છે તે પતિવ્રતાનો ધર્મ એકે પાળતી નથી, માટે જે એવા સગપણને સાચું માને છે તેને અહંમમત્વના ઘાટ કેમ ટળશે ? અને આવી રીતની સમજણ વિના જન્મભૂમિની જે દેશવાસના તે ટળવી ઘણી કઠણ છે અને **જ્યાં સુધી દેહને પોતાનું રૂપ માને છે ત્યાં સુધી એની સર્વે સમજણ વૃથા છે અને જ્યાં સુધી વર્ણનું કે આશ્રમનું માન લઈને ફરે છે ત્યાં સુધી એને વિષે સાધુપણું આવતું નથી, માટે દેહ ને દેહના સંબંધિને વિષે અહંમમત્વનો ત્યાગ કરીને અને પોતાના આત્માને બ્રહ્મરૂપ માનીને અને સર્વ વાસનાનો ત્યાગ કરીને સ્વધર્મમાં રહ્યો થકો જે ભગવાનને ભજે છે તે સાધુ કહેવાય છે. અને જેને એવું સાધુપણું આવ્યું તેને ને પુરુષોત્તમભગવાનને કાંઈ છેટું રહેતું નથી અને બીજું સર્વે થાય પણ એવી સાધુતા આવવી તો ઘણી કઠણ છે અને એવો સાધુ તો હું છું જે, 'મારે વર્ણાશ્રમનું લેશમાત્ર માન નથી.'** એવી રીતે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા. તે તો પોતાના ભક્તને શિક્ષાને અર્થે છે એમ જાણવું અને પોતે તો સાક્ષાત્ પુરુષોત્તમનારાયણ છે.

॥ ઈતિ વચનામૃતમ્ ગઢડા પ્રથમનું ॥૪૪॥

વચનામૃત ૪૫ : સાકાર-નિરાકારનું Index

*સંવત્ ૧૮૭૬ના મહા સુદિ ૧૦ દશમને દિવસ સાંજને સમે સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદાખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવનારાયણના મંદિરની આગળ ઓટા ઉપર દક્ષિણાદે મુખારવિંદે વિરાજમાન હતા અને ધોળી ચાદર ઓઢી હતી ને ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો ને માથે ધોળી પાઘ બાંધી હતી અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા

* વચ. ૪૫, તારીખ : ૨૪-૧-૧૮૨૦, મંગળવાર

દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી ગોપાળાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, "હે મહારાજ ! કેટલાક વેદાંતી એમ કહે છે જે, 'ભગવાનને આકાર નથી' અને તેવા જ પ્રતિપાદનની શ્રુતિઓને[૧] ભણે છે અને કેટલાક જે નારદ, શુક, સનકાદિક સરખા ભગવાનના ભક્ત છે તે તો ભગવાનનું[૨] સાકારપણું પ્રતિપાદન કરે છે. તે એ બેમાંથી કોણ સાચા છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જે ભગવાન્ **પુરુષોત્તમ છે તે તો સદા સાકાર જ છે અને મહાતેજોમય મૂર્તિ છે** અને અંતર્યામીપણે કરીને સર્વત્ર પૂર્ણ એવું જે સચ્ચિદાનંદ બ્રહ્મ છે તે તો મૂર્તિમાન એવા જે પુરુષોત્તમ ભગવાન્ તેનું તેજ છે અને શ્રુતિએ[૩] પણ એમ કહ્યું છે જે, 'તે ભગવાન્ માયા સામું જોતા હવા' અને જ્યારે જુવે ત્યારે તેને શું એકલી આંખ્ય જ હોય ? હાથ-પગ પણ હોય. માટે સાકાર રૂપનું પ્રતિપાદન થયું. અને વળી જેમ સમગ્ર જળ છે તેના જીવરૂપ[૪] જે વરુણ તે પોતાના લોકને વિષે સાકાર છે ને જળ નિરાકાર કહેવાય છે અને જેમ અગ્નિની જે જ્વાળા છે તે નિરાકાર કહેવાય છે અને તેના દેવતા જે અગ્નિ તે અગ્નિલોકને વિષે સાકાર છે અને જેમ સમગ્ર તડકો તે નિરાકાર કહેવાય છે ને સૂર્યના મંડળને વિષે જે સૂર્યદેવ છે તે સાકાર છે, તેમ સચ્ચિદાનંદ જે બ્રહ્મ તે નિરાકાર છે, અને પુરુષોત્તમ જે ભગવાન તે સાકાર છે અને એ સર્વત્ર પૂર્ણ એવું જે સચ્ચિદાનંદ બ્રહ્મ તે પુરુષોત્તમ ભગવાનનું તેજ છે અને કોઈ એમ કહેશે જે, શ્રુતિમાં એમ કહ્યું છે જે, 'પરમેશ્વર તો કર, ચરણાદિકે રહિત છે ને સર્વત્ર પૂર્ણ છે.' તો એ જે શ્રુતિએ કર, ચરણાદિકનો નિષેધ કર્યો છે તે તો માયિક કર ચરણાદિકનો નિષેધ કર્યો છે ને ભગવાનનો આકાર છે તે તો દિવ્ય છે પણ માયિક નથી અને અંતર્યામીપણે કરીને જીવ-ઈશ્વરને વિષે વ્યાપક એવું જે પુરુષોત્તમભગવાનનું બ્રહ્મરૂપ તેજ તે નિરાકાર છે. તો પણ જીવ-ઈશ્વર સર્વેને તેમનાં કર્મને અનુસારે યથા-યોગ્યપણે કર્મનાં ફળને દેવાને વિષે નિયંતાપણું છે ને સાકારની પેઠે નિયંતારૂપ ક્રિયાને કરે છે માટે તે તેજને પણ સાકાર જેવું જાણવું." એવી રીતે ભગવાન પુરુષોત્તમ તો સદા સાકાર જ છે પણ નિરાકાર નથી અને જે નિરાકાર કહે છે તે તો સમજતા નથી.

॥ ઇતિ વચનામૃતમ્ ગઢડા પ્રથમનું ॥૪૫॥

---

૧. **"अपाणिपादो जवनो ग्रहीता पश्यत्यचक्षुः स शृणोत्यकर्णः"** ઈત્યાદિક.

૨. **"य एषोऽन्तरादित्ये हिरण्मयः पुरुषो दृश्यते हिरण्यश्मश्रुर्हिरण्यकेशः"** ઈત્યાદિ શ્રુતિઓથી.

૩. **"स इक्षत"** - **"तदैक्षत"** ઈત્યાદિક.

૪. જળાધાર દેવરૂપ.

વચનામૃત ૪૬ : આકાશની ઉત્પત્તિ અને લયનું Index

*સંવત્ ૧૮૭૬ના મહા સુદિ ૧૧–એકાદશીને દિવસ સાંજને સમે શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદાખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવનારાયણના મંદિરની સમીપે ઓટા ઉપર દક્ષિણાદે મુખારવિંદે વિરાજમાન હતા ને ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો ને ધોળી ચાદર ઓઢી હતી ને માથે ધોળી પાઘ બાંધી હતી ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિની સભા તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈ બેઠી હતી.

તે સમે ભટ્ટ માહેશ્વર[૧] નામે વેદાંતી બ્રાહ્મણ હતો તેણે શ્રીજીમહારાજને પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "સમાધિને વિષે સર્વે[૨] લીન થાય છે ત્યારે આકાશ કેવી રીતે લીન થાય છે?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "આકાશનું રૂપ અમે રૂડે પ્રકારે કરીએ તે તમે સર્વે સાવધાન થઈને સાંભળો જે, આકાશ[૩] તે અવકાશને કહીએ અને જે જે પદાર્થ રહે છે. તે અવકાશમાંજ રહે છે અને તે પદાર્થમાં પણ આકાશ વ્યાપીને રહે છે અને **એવું કોઈ પદાર્થ નથી જે જેને વિષે આકાશ ન હોય,** કેમ જે પૃથ્વીની એક રજ અતિ ઝીણી હોય તેને વિષે પણ આકાશ છે અને તે એક રજના કોટીનેકોટી કટકા કરીએ તો પણ તેને વિષે આકાશ છે, માટે આકાશની દ્રષ્ટિએ જ્યારે જોઈએ ત્યારે પૃથ્વી આદિક ચાર ભૂત દેખાતાં નથી એકલો આકાશ જ દેખાય છે. તે આકાશ સર્વનો આધાર છે અને સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ અને કારણ એ જે ત્રણ શરીર તે આકાશને વિષે છે; અને આ બ્રહ્માંડ છે તે પણ આકાશને વિષે રહ્યું છે. અને બ્રહ્માંડનું કારણ જે પ્રકૃતિ ને પુરૂષ તે પણ આકાશને વિષે છે. એવો જે આકાશ તે પ્રકૃતિ પુરૂષ અને તેનું કાર્ય પિંડબ્રહ્માંડ એ સર્વને માંહી પણ રહ્યો છે ને સર્વનો આધાર થઈને બહાર પણ રહ્યો છે. એવો જે એ આકાશ તે તો સુષુપ્તિને વિષે અથવા સમાધિને વિષે લીન થતો નથી. અને કોઈ કહેશે જે, 'આકાશાદિક પંચભૂત તો તમોગુણથી ઉપજ્યા છે તે આકાશ, પુરૂષ અને પ્રકૃતિનો આધાર કેમ કહેવાય ? ને સર્વમાં વ્યાપક કેમ કહેવાય ?' તો એનો ઉત્તર એ છે

---

* વચ. ૪૬, તા. ૨૫-૧-૧૮૨૦, બુધવાર.

૧. રાજકોટ નિવાસી.

૨. દેહાદિક સમગ્ર વિશ્વ.

૩. આકાશ બે પ્રકારનો છે -એક ભૌતિકઆકાશ અને બીજા મહાકાશ, મહાકાશને યોગિઓ ચિદાકાશ કહે છે. તેમના સ્વરૂપનું નિરૂપણ કરવાપૂર્વક સમાધિમાં ચિદાકાશનો લય નહિ હોવાનું સૂચવવાની સાથે ભૂતાકાશનો સંકોચરૂપ લય કહેવારૂપ ઉત્તર આપે છે.

જે, પ્રકૃતિમાં જો અવકાશરૂપ આકાશ ન હોય તો જેમ વૃક્ષમાંથી ફળપુષ્પાદિક બહાર નીસરે છે અને જેમ ગાયના પેટમાંથી વાછરું બહાર નીસરે છે તેમ પ્રકૃતિમાંથી મહત્તત્ત્વ નીસરે છે તે કેમ નીસરે ? માટે પ્રકૃતિને વિષે આકાશ રહ્યો છે અને મહત્તત્વમાંથી અહંકાર નીસરે છે માટે મહત્તત્ત્વમાં આકાશ રહ્યો છે અને અહંકારમાંથી ત્રણ ગુણ નીસરે છે માટે અહંકારને વિષે આકાશ રહ્યો છે અને તમોગુણમાંથી આકાશ આદિક પંચભૂત નીસરે છે માટે તમોગુણને વિષે પણ આકાશ રહ્યો છે અને તમોગુણમાંથી જે આકાશ નીસરે છે તે આકાશ તો તમોગુણનું કાર્ય છે અને વિકારવાન્ છે અને સર્વનો આધાર જે આકાશ છે તે નિર્વિકારી છે, ને અનાદી છે અને એવો **સર્વાધાર જે આકાશ છે તે આકાશને બ્રહ્મ કહીએ, ચિદાકાશ કહીએ** અને એ આકાશને વિષે પુરૂષ ને પ્રકૃત્તિ તે સંકોચ અવસ્થાને અને વિકાસ અવસ્થાને પામે છે. કેવી રીતે તો જ્યારે પુરૂષ પ્રકૃતિ સામું જુએ છે ત્યારે જેમ સ્ત્રી–પુરૂષ થકી સંતાનની ઉત્પત્તિ થાય છે તેમ પુરૂષ જે પતિ ને પ્રકૃતિરૂપ જે સ્ત્રી તે થકી મહત્તત્ત્વાદિક સંતાન ઉત્પન્ન થાય છે. એવી રીતે જે એ પ્રકૃતિ તે ચોવિસ તત્ત્વરૂપે ને પિંડ બ્રહ્માંડરૂપે થાય છે, એ પ્રકૃતિની વિકાસ–અવસ્થા છે અને જેટલાં પ્રકૃતિનાં કાર્ય છે તેને વિષે પુરૂષ પોતાની શક્તિએ કરીને વ્યાપકપણે રહે છે તે પુરુષની વિકાસ અવસ્થા છે અને જ્યારે કાળે કરીને પ્રકૃતિનું કાર્ય સર્વ નાશ પામી જાય છે અને પ્રકૃતિ પણ પુરુષના અંગમાં લીન જેવી રહે છે એ પ્રકૃતિની સંકોચ–અવસ્થા છે. અને પુરુષની પણ પ્રકૃતિનાં કાર્ય સર્વ નાશ પામ્યાં ત્યારે પોતાને સ્વરૂપે રહ્યો, એ પુરુષની સંકોચ–અવસ્થા છે. જેમ કાચબો છે તે જ્યારે વિકાસને પામે છે ત્યારે પોતાના અંગ સર્વે બહાર કાઢે છે અને જ્યારે સંકોચને પામે છે ત્યારે સર્વે પોતાના અંગ તાણી લે છે ને **રુંઢ મૂંઢ**[૧] થઈ રહે છે, તેમ પુરૂષ પ્રકૃતિની સંકોચ વિકાસ અવસ્થા છે. અને એ પ્રકૃતિ ને પ્રકૃતિના કાર્યને વિષે અન્વય–વ્યતિરેકપણું પુરુષનું જ છે પણ સર્વનો આધાર એવો ચિદાકાશ તેનું નથી. કેમ જે, જે સર્વાધાર હોય તે કોણ થકી વ્યતિરેક હોય ? તે તો સદા સર્વમાં રહ્યો જ હોય અને આ બ્રહ્માંડ છે તેને ચારોકોર લોકાલોક પર્વત છે તે ગઢની પેઠે રહ્યો છે અને તે લોકાલોકની બહાર તે અલોક છે અને તે અલોકથી પર સપ્ત આવરણ છે અને તેથી પર એકલું અંધારું છે

---

૧. સંજ્ઞાશૂન્ય.

અને તે અંધારાથી પર પ્રકાશ છે તે પ્રકાશને ચિદાકાશ કહીએ. તેમજ ઊંચું પણ બ્રહ્મલોક સુધી કહેવાય અને તેની ઉપર સપ્ત આવરણ છે અને તે આવરણને પાર અંધકાર છે અને અંધકારને પાર પ્રકાશ છે તે પ્રકાશને ચિદાકાશ કહીએ અને તેમજ હેઠે પણ સપ્ત પાતાળ સુધી કહેવાય ને તેથી હેઠાં સપ્ત આવરણ છે ને તેથી હેઠું અંધકાર છે તેથી હેઠો પ્રકાશ છે. તે પ્રકાશને ચિદાકાશ કહીએ. **એવી રીતે બ્રહ્માંડની ચારે પાસે ચિદાકાશ છે અને બ્રહ્માંડની માંહી પણ છે** અને એવો જે એ સર્વાધાર આકાશ છે તેને આકારે જેની દ્રષ્ટિ વર્તતી હોય તેને **દહરવિદ્યા**[૧] કહીએ અને **અક્ષિવિદ્યા** આદિક ઘણીક પ્રકારની બ્રહ્મવિદ્યા કહી છે તે માંહેલી એ પણ એક બ્રહ્મવિદ્યા છે, અને **એ ચિદાકાશ છે તે અતિ પ્રકાશવાન્ છે અને તે ચિદાકાશ અનાદિ છે ને તેની ઉત્પત્તિ-વિનાશ નથી** અને જે આકાશની ઉત્પત્તિ અને વિનાશ કહ્યો છે તે આકાશ તો તમોગુણનું કાર્ય છે અને અંધકારરૂપ[૨] છે તેની લીનતા થાય છે પણ સર્વનો આધાર એવો જે ચિદાકાશ તેની તો લીનતા થતી નથી, એવી[૩] રીતે તમારા પ્રશ્નનો ઉત્તર કર્યો હવે તેમાં કોઈને શંકા રહી હોય તો પૂછો." પછી તે વેદાંતી બ્રાહ્મણ તથા સર્વ હરિજન બોલ્યા જે, "હવે કોઈને લેશમાત્ર સંશય નથી."

॥ ઈતિ વચનામૃતમ્ ગઢડા પ્રથમનું ॥૪૬॥

વચનામૃત ૪૭ : ચાર પ્રકારની નિષ્ઠાવાળાનાં લક્ષણ Index

*સંવત્ ૧૮૭૬ના મહાસુદી ૧૨-દ્વાદશીને દિવસ સવારના પહોરમાં સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદાખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવનારાયણના મંદિરની આગળ લીંબડાના વૃક્ષ હેઠે ઓટા મધ્યે ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

*વચ. ૪૭, તા. ૨૬-૧-૧૮૨૦, ગુરુવાર.

૧. છાંદોગ્યોપનિષદમાં.

૨. તમોગુણમાંથી ઉત્પન્ન થયો છે માટે, અથવા નીલવર્ણ છે માટે.

૩. સમાધિમાં ભગવાનની મૂર્તિ વિષે મન પ્રાણ અને ઈન્દ્રિયોને પ્રકાશ કરનારી જીવની વૃત્તિઓ પ્રતિલોમ પણે જ્યારે વર્તે છે ત્યારે સમાધિસ્થ પુરુષનાં મન ઈન્દ્રિયોનું પ્રતિલોમપણે આકર્ષણ ભગવાનની મૂર્તિમાં તત્કાળ થઈ જાય છે, તે સમયમાં જ વૃત્તિઓને વ્યાપવાનાં સ્થાનભૂત નાડીઓનું આકર્ષણ થાય છે, પછી નાડીઓનાં છિદ્રોમાં રહેલો આકાશ પણ સર્વ નાડીઓમાંથી સંકોચ પામે છે તે સમયમાં સમાધિસ્થ પુરુષનો દેહ કાષ્ઠવત્ જડ થાય છે. આવી આકાશની જે સંકોચાવસ્થા તેને લય કહે છે પણ આકાશનો સ્વરૂપથી નાશ થતો નથી.

પછી શ્રીજીમહારાજ જમણે હાથે ચપટી વગાડીને બોલ્યા જે, "સર્વે સાવધાન થઈને સાંભળો, એક વાત કરીએ છીએ અને તે વાત તો સ્થૂળ છે પણ સુધી સુરત દઈને સાંભળશો તો સમજાશે, નહિ તો નહિ સમજાય. પછી સર્વેને હરિભક્તે કહ્યું જે, "હે મહારાજ ! કહો." પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "પરમેશ્વરના ભક્ત હોય તેમાં કોઈકને ધર્મનિષ્ઠા પ્રધાન હોયને કોઈકને આત્મનિષ્ઠા પ્રધાન હોય ને કોઈકને વૈરાગ્યનિષ્ઠા પ્રધાન હોય ને કોઈકને ભક્તિનિષ્ઠા પ્રધાન હોય અને ગૌણપણે તો એ સર્વે અંગ, સર્વ હરિભક્તમાં હોય છે. હવે જેને **ભાગવતધર્મનિષ્ઠા** પ્રધાન હોય તે તો અહિંસા, બ્રહ્મચર્યાદિકરૂપ જે પોતાનો વર્ણાશ્રમ સંબંધી સદાચાર તેણે યુક્ત થકો નિર્દંભપણે કરીને ભગવાન અને ભગવાનના ભક્તની સેવા ચાકરી કરવી; તેને વિષે પ્રીતિએ યુક્ત વર્તે અને તે ભક્તને ભગવાનનાં મંદિર કરવાં તથા ભગવાનને અર્થે બાગ-બગીચા કરવા તેને વિષે રુચિ વર્તે તથા ભગવાનને નાનાં પ્રકારનાં નૈવેદ્ય કરવાં તેમાં રુચિ વર્તે અને ભગવાનના મંદિરમાં તથા સંતની જાયગામાં લીંપવું તથા વાળવું તેને વિષે રુચિ વર્તે અને ભગવાનની શ્રવણ-કીર્તનાદિક જે ભક્તિ, તેને નિર્દંભપણે કરે અને તે ધર્મનિષ્ઠાવાળા ભક્તને ભાગવતધર્મે યુક્ત એવું જે શાસ્ત્ર તેના શ્રવણ-કીર્તનાદિકને વિષે અતિશય રુચિ વર્તે અને જેને **આત્મનિષ્ઠા** પ્રધાન હોય તે તો ત્રણ દેહ અને ત્રણ અવસ્થા તેથી પર અને સત્તારૂપ એવો જે પોતાનો આત્મા તે રૂપે નિરંતર વર્તે અને પોતાના ઈષ્ટદેવ એવા જે પ્રત્યક્ષ શ્રીકૃષ્ણપરમાત્મા તેને સર્વથી પર અને અતિશુદ્ધસ્વરૂપ અને સદા દિવ્ય સાકાર મૂર્તિ સમજે અને તે પોતાનો આત્મા તથા તે પરમાત્મા તેના શુદ્ધ સ્વરૂપના પ્રતિપાદનની કરનારી જે વાર્તા તેને પોતે કરે અને બીજાથી સાંભળે તથા તેવી રીતના શાસ્ત્રમાં પ્રીતિએ યુક્ત વર્તે અને પોતાને આત્મસત્તાપણે વર્તવું તેમાં વિક્ષેપ આવે તો તેને સહન કરી ન શકે, એવી પ્રકૃતિવાળો હોય અને જેને **વૈરાગ્યનિષ્ઠા** પ્રધાન હોય તેને તો એક ભગવાનની મૂર્તિ વિના જે સર્વે માયિક પદાર્થમાત્ર તેને વિષે નિરંતર અરુચિ વર્તે અને અસત્યરૂપ જાણીને પોતે મળની પેઠે ત્યાગ કર્યા જે ગૃહ-કુટુંબી આદિક પદાર્થ તેની નિરંતર વિસ્મૃતિ વર્તે અને તે ભક્ત જે તે ત્યાગી એવા જે ભગવાનના ભક્ત તેના સમાગમને જ કરે અને ભગવાનની ભક્તિ કરે તે પણ પોતાના ત્યાગમાં વિરોધ ન આવે તેવી રીતે કરે અને ત્યાગ છે પ્રધાનપણે જેમાં એવી વાર્તાને પોતે કરે અને ત્યાગને પ્રતિપાદન કરનારું જે શાસ્ત્ર તેને વિષે રુચિવાળો હોય અને પોતાના

ત્યાગને વિષે વિરોધ કરનારાં જે સ્વાદું ભોજન અને સદ્વસ્ત્રાદિક પંચવિષય સંબંધી માયિક પદાર્થમાત્ર, તેને પામવાને વિષે અતિશય અરુચિ વર્તે, અને જેને **ભક્તિનિષ્ઠા** પ્રધાન હોય તેને તો એક ભગવાનના સ્વરૂપને વિષે જ અતિશય દ્રઢ પ્રીતિ વર્તે અને તે ભગવાનના સ્વરૂપથી અન્ય એવાં જે માયિક પદાર્થ તેને વિષે પોતાના મનની વૃત્તિને ધારી શકે નહિ અને પ્રેમે કરીને ભગવાનને વસ્ત્ર–અલંકારનું ધારણ કરે અને તે ભક્તને ભગવાનનાં જે મનુષ્ય ચરિત્ર તેના શ્રવણને વિષે અતિશય રુચિ વર્તે તથા ભગવાનની મૂર્તિના નિરૂપણને કરનારું જે શાસ્ત્ર, તેને વિષે અતિશય રુચિ વર્તે અને જે ભક્તને ભગવાનને વિષે પ્રેમને દેખે તે ભક્તને વિષે જ તેને પ્રીતિ થાય અને તે વિના તો પોતાના પુત્રાદિકને વિષે પણ ક્યારેય પ્રીતિ ન થાય અને તે ભક્તને ભગવાન સંબંધી ક્રિયાને વિષેજ નિરંતર પ્રવૃત્તિ હોય. એવી રીતે આ ચાર નિષ્ઠાવાળા ભક્તના લક્ષણની વાર્તાને વિચારીને જેનું જેવું અંગ હોય તેવું તે કહો ? અને આ વાર્તા છે તે તો દર્પણ તુલ્ય છે. તે જેનું જેવું અંગ હોય તેવું તેને દેખાડી આપે છે અને ભગવાનના ભક્ત હોય તે તો અંગ વિનાના હોય નહિ, પણ પોતાના અંગને ઓળખે નહિ એટલે પોતાના અંગની દ્રઢતા થાય નહિ અને જ્યાં સુધી પોતાના અંગની દ્રઢતા ન થઈ હોય ત્યાં સુધી જેવી વાત થાય તેવું તેનું અંગ વ્યભિચારી જાય, માટે આ વાર્તાને વિચારીને પોતપોતાના અંગની દ્રઢતા કરો અને જેનું જેવું અંગ હોય તે તેમ બોલો ? પછી હરિભક્ત સર્વે જેવું જેનું અંગ હતું તે તેવી રીતે બોલ્યા. પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેનું એક સરખું અંગ હોય તે ઉઠી ઉભા થાઓ." પછી જેનું જેનું એકસરખું અંગ હતું તે સર્વે ઉભા થયા. પછી શ્રીજીમહારાજે એ સર્વેને પાછા બેસાર્યા.

પછી નિત્યાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "એ ચારે અંગવાળાને પોત પોતાના અંગમાં કોઈ ગુણદોષ છે કે નથી ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "ગુણદોષ છે તે કહીએ તે સાંભળો જે, એ ચારે અંગવાળા જે ભક્ત તેમનાં જે અમે પ્રથમ લક્ષણ કહ્યાં તે પ્રમાણે જે વર્તે તે તો એમને વિષે ગુણ છે અને એ પ્રમાણે જે ન વર્તાય તેટલો એમને વિષે દોષ છે."

પછી મુક્તાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "એ ચાર નિષ્ઠાવાળાને વિષે કોઈ અધિક ન્યૂન છે કે એ ચારે તુલ્ય છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જ્યાં સુધી એક એક નિષ્ઠાને વિષે વર્તતા હોય ત્યાં સુધી તો એ ચારે સરખા

છે અને જ્યારે એ ચારે નિષ્ઠા એકને વિષે વર્તે ત્યારે તે સર્વ થકી અધિક છે **અને જ્યારે એ ચારે નિષ્ઠા એકને વિષે વર્તે ત્યારે તેને પરમ ભાગવત કહીએ અને એને જ એકાંતિક ભક્ત કહીએ.”**

॥ ઈતિ વચનામૃતમ્ ગઢડા પ્રથમનું ॥૪૭॥

વચનામૃત ૪૮ : ચાર પ્રકારના કુસંગીનું Index

*સંવત્ ૧૮૭૬ના મહા સુદિ ૧૩ તેરસને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદાખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવનારાયણના મંદિરની આગળ લીંબડાના વૃક્ષની હેઠે ઓટા મધ્યે ઢોલિયા ઉપર આથમણે મુખારવિંદે સંધ્યાસમે વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર પહેર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ બે મશાલો બળતી હતી અને શ્રી વાસુદેવનારાયણની સંધ્યા આરતી તથા નારાયણધૂન્ય થઈ રહી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “સર્વે સાવધાન થઈને સાંભળો એક વાર્તા કરીએ છીએ.” ત્યારે સર્વ મુનિ તથા હરિભક્ત બોલ્યા જે, “હે મહારાજ ! કહો.” પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “જે ભગવાનનો ભક્ત હોય તેને નિત્ય પ્રત્યે ભગવાનની પૂજા કરીને ને સ્તુતિ કરીને ભગવાન પાસે એમ માગવું જે, ‘હે મહારાજ ! હે સ્વામિન્ ! હે કૃપાસિંધો ! હે શરણાગત પ્રતિપાલક ! કુસંગી થકી મારી રક્ષા કરજ્યો’ તે કુસંગી ચાર પ્રકારના છે. એક કુંડાપંથી, બીજા શક્તિ પંથી, ત્રીજા શુષ્કવેદાંતી અને ચોથા નાસ્તિક. એ ચાર પ્રકારના કુસંગી છે, તેમાં જો કુંડાપંથીનો સંગ થાય તો વર્તમાનમાંથી[૧] ચુકાડીને ભ્રષ્ટ કરે અને જો શક્તિપંથીનો સંગ થાય તો દારુ-માંસ ખવરાવીને સ્વધર્મ થકી ભ્રષ્ટ કરે અને જો શુષ્કવેદાંતીનો સંગ થાય તો ભગવાનનું ધામ તથા ભગવાનનો જે સદા દિવ્ય આકાર તથા ભગવાનના અવતારની મૂર્તિઓના જે આકાર તે સર્વેને[૨] ખોટા કરીને ભગવાનની ભક્તિ[૩] ઉપાસના તે થકી ભ્રષ્ટ કરે અને જો નાસ્તિકનો સંગ થાય તો કર્મને જ સાચાં કરીને પરમેશ્વર એવા જે શ્રીકૃષ્ણભગવાન તેને ખોટા કરી દેખાડે અને અનાદિ સત્શાસ્ત્રના માર્ગ થકી

---

* વચ. ૪૮, તા. ૨૭-૧-૧૮૨૦, શુક્રવાર.

૧. બ્રહ્મચર્યવ્રતરૂપ.

૨. જીવ, ઈશ્વર અને માયા વગેરે.

૩. ભક્તિરૂપ ઉપાસના.

ભ્રષ્ટ કરે, માટે ભગવાનની પાસે માગવું જે, એ ચાર પ્રકારના માણસનો કોઈ દિવસ સંગ થશો નહિ, અને વળી એમ પ્રાર્થના કરવી જે હે "હે મહારાજ! કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, અહંકાર, ઈર્ષ્યા અને દેહાભિમાન એ આદિક જે અંતઃશત્રુ તે થકી રક્ષા કરજ્યો અને નિત્યે તમારા ભક્તનો સમાગમ દેજ્યો." એવી રીતે નિત્ય ભગવાનની પ્રાર્થના કરવી અને એ કુસંગી થકી ને અંતઃશત્રુ થકી નિરંતર ડરતા રહેવું."

॥ ઈતિ વચનામૃતમ્ ગઢડા પ્રથમનું ॥૪૮॥

વચનામૃત ૪૯ : અંતઃદ્રષ્ટિનું Index

*સંવત્ ૧૮૭૬ ના મહા સુદિ ૧૪-ચૌદશને દિવસ સંધ્યા સમે સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદાખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવનારાયણના મંદિરની આગળ લીંબડાના વૃક્ષ હેઠે ઓટા મધ્યે ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ બે દીવીયો બળતી હતી અને કંઠને વિષે પીળાં પુષ્પનો હાર પહેર્યો હતો ને બે હાથમાં પીળાં પુષ્પના ગજરા ધારણ કર્યા હતા અને સર્વ ધોળાં વસ્ત્ર પહેર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "પ્રશ્ન-ઉત્તર કરો," પછી બ્રહ્માનંદ સ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "ભગવાનને વિષે વૃત્તિ રાખીએ છીએ તે તો સુધી જોરે કરીને રાખીએ છીએ ત્યારે રહે છે અને જગતના પદાર્થ સન્મુખ તો એની મેળે જ રહે છે તેનું શું કારણ છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "ભગવાનના ભક્ત હોય તેની વૃત્તિ તો ભગવાન વિના બીજે રહેજ નહિ અને તેને તો એ જ ફક્ર રહે છે જે, 'મારે જગતના પદાર્થમાં વૃત્તિ રાખવી તે તો ઘણું કઠણ પડશે.' માટે **પરમેશ્વરના ભક્ત હોય તેને તો જગતના પદાર્થમાં વૃત્તિ રાખવી એજ કઠણ છે** અને જે જગતના જીવ છે તેને પરમેશ્વરમાં વૃત્તિ રાખવી તે ઘણી કઠણ છે, માટે **જેને પરમેશ્વરમાં વૃત્તિ ન રહે તે પરમેશ્વરનો ભક્ત નહિ** અને તે સત્સંગમાં આવતો હોય તો એ ધીરે ધીરે સંતની વાર્તા સાંભળતાં સાંભળતાં પરમેશ્વરનો ભક્ત થશે."

* વચ. ૪૯, તા. ૨૮-૧-૧૮૨૦, શનિવાર.

પછી બ્રહ્માનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, "એવી રીતે ભગવાનમાં વૃત્તિ રાખ્યાનું શું સાધન છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એનું સાધન તો અંતઃદ્રષ્ટિ[૧] છે, તે અંતઃદ્રષ્ટિ શું ?" તો **જેવા પોતાને પ્રત્યક્ષ ભગવાન મળ્યા છે તેની મૂર્તિ સામું[૨] જોઈ રહેવું એ અંતર્દ્રષ્ટિ છે અને તે મૂર્તિ વિના ષટ્ચક્ર[૩] દેખાય અથવા ગોલોક, વૈકુંઠાદિક ભગવાનનાં ધામ દેખાય તો પણ તે અંતર્દ્રષ્ટિ નહિ.** માટે ભગવાનની મૂર્તિને અંતરમાં ધારીને તે સામું જોઈ રહેવું અથવા બહાર ભગવાનની મૂર્તિ સામું જોઈ રહેવું તેનું નામ અંતર્દ્રષ્ટિ છે અને તે મૂર્તિ વિના બીજે જ્યાં જ્યાં વૃત્તિ રહે તે સર્વે બાહ્યદ્રષ્ટિ છે." પછી વળી શ્રીજીમહારાજ પરમહંસ પ્રત્યે બોલ્યા જે, "હવે તો બે બે જણ થઈને સામસામા પ્રશ્ન–ઉત્તર કરો," પછી ઘણીવાર સુધી પરમહંસે પરસ્પર પ્રશ્ન–ઉત્તર કર્યા તેને સાંભળતા થકા શ્રીજીમહારાજ તેમની બુદ્ધિની પરીક્ષા કરતા હવા.

॥ ઇતિ વચનામૃતમ્ ગઢડા પ્રથમનું ॥૪૯॥

વચનામૃત ૫૦ : કુશાગ્ર બુદ્ધિવાળાનું

Index

*સંવત્ ૧૮૭૬ના મહા વદિ ૧ પડવાને દિવસ શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદાખાચરની મેડીની ઓસરી આગળ પ્રાતઃકાળે વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજે મુનિ પ્રત્યે એમ પૂછ્યું જે, "જેને કુશાગ્રબુદ્ધિ હોય તેને બ્રહ્મની પ્રાપ્તિ થાય છે,[૪] તે કુશાગ્રબુદ્ધિ,[૫] તે જે સંસાર વ્યવહારમાં બહુ જાણતો હોય તેની કહેવાય કે નહિ? અથવા શાસ્ત્ર–પુરાણના અર્થને બહુ જાણતો હોય તેની કહેવાય કે નહિ ?" પછી એનો ઉત્તર મુનિએ કરવા માંડ્યો પણ થયો નહિ, ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "કેટલાક તો વ્યવહારમાં અતિ ડાહ્યા હોય તો પણ પોતાના કલ્યાણને અર્થે કાંઈ જતન કરે નહિ તથા

---

* વચ. ૫૦, તારીખ : ૩૦-૧-૧૮૨૦, મંગળવાર.

૧. બીજા તપ, વ્રત, જપાદિક સાધન નથી.

૨. મેષોન્મેષ વર્જિત એવાં નેત્રથી બહુકાળપર્યન્ત.

૩. ગુદા, લિંગ, નાભિ, હૃદય, કંઠ અને ભ્રુકૂટીનો મધ્યભાગ, આ છ સ્થાનમાં અનુક્રમે રહેલાં મૂલાધાર, સ્વાધિષ્ઠાન, મણિપૂર, અનાહત, વિશુદ્ધિ અને આજ્ઞા, આ છ ચક્રમાં અનુક્રમે રહેલા ગણપતિ, બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શિવ, જીવાત્મા અને હંસાત્મા આ છ દેવાતાઓ.

૪. પરબ્રહ્મ.

૫. એમ **"દૃશ્યતે ત્વગ્ર્યયા બુદ્ધ્યા સૂક્ષ્મયા સૂક્ષ્મદર્શિભિઃ"** ઈત્યાદિ શ્રુતિ સ્મૃતિઓ કહે છે.

કેટલાક શાસ્ત્ર, પુરાણ, ઈતિહાસ તેના અર્થને સારી પેઠે જાણતા હોય તો પણ પોતાના કલ્યાણને અર્થે કાંઈ જતન કરે નહિ, માટે એને કુશાગ્ર બુદ્ધિવાળા ન જાણવા એને તો જાડી બુદ્ધિવાળા જાણવા અને **જે કલ્યાણને અર્થે જતન કરે છે ને તેની બુદ્ધિ થોડી છે તો પણ તે કુશાગ્રબુદ્ધિવાળો છે** અને જે જગત્ વ્યવહારની કોરે સાવધાન થઈને મંડ્યો છે ને તેની બુદ્ધિ અતિ ઝીણી છે તો પણ તે જાડી બુદ્ધિવાળો છે, એ ઉપર ભગવદ્ગીતાનો શ્લોક છે જે : [૧]**"या निशा सर्वभूतानां तस्यां जागर्ति संयमी । यस्यां जाग्रति भूतानि सा निशा पश्यतो मुनेः ॥"** એ શ્લોકનો એમ અર્થ છે જે, ભગવાનનું ભજન કરવું તેમાં તો સર્વ જગતના જીવની બુદ્ધિ રાત્રિની પેઠે અંધકારે યુક્ત વર્તે છે, કહેતાં ભગવાનનું ભજન નથી કરતાં. અને જે ભગવાનના ભક્ત છે તે તો તે ભગવાનના ભજનને વિષે જાગ્યા છે, કહેતાં નિરંતર ભગવાનનું ભજન કરતા થકા વર્તે છે અને શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધ એ જે પંચવિષય તેને વિષે જીવમાત્રની બુદ્ધિ જાગ્રત વર્તે છે, કહેતાં વિષયને ભોગવતા થકા જ વર્તે છે અને જે ભગવાનના ભક્ત છે તેની બુદ્ધિ તો તે વિષયભોગને વિષે અંધકારે યુક્ત વર્તે છે, કહેતાં તે વિષયને ભોગવતા નથી, માટે એવી રીતે જે પોતાના કલ્યાણને અર્થે સાવધાનપણે વર્તે છે તે જ કુશાગ્રબુદ્ધિવાળા છે અને તે વિના તો સર્વ મૂર્ખ છે."

॥ ઈતિ વચનામૃતમ્ ગઢડા પ્રથમનું ॥૫૦॥

વચનામૃત ૫૧ : હીરે કરીને હિરો વેંધાયાનું Index

*સંવત્ ૧૮૭૬ના મહા વદિ ૨-બીજને દિવસ રાત્રિને સમે સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદાખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવનારાયણના મંદિરની આગળ આથમણે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા. અને ધોળો સુરવાળ પહેર્યો હતો ને ધોળો અંગરખો પહેર્યો હતો અને માથે ધોળી પાઘ બાંધી હતી ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "કાંઈ પ્રશ્ન પૂછો" પછી પૂર્ણાનંદ સ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "દશ ઈન્દ્રિયો તે તો રજોગુણની છે અને ચાર અંતઃકરણ

* વચ. ૫૧, તારીખ : ૧-૨-૧૮૨૦, બુધવાર. ૧. ગીતા. ૨/૫૯

છે તે તો સત્ત્વગુણનાં છે, માટે એ સર્વે ઇન્દ્રિયો ને અંતઃકરણ, તે તો માયિક છે ને ભગવાન તો માયાથી પર છે. તેનો માયિક અંતઃકરણે કરીને કેમ નિશ્ચય થાય ? અને માયિક એવી જે ચક્ષુ આદિક ઇન્દ્રિયો તેણે કરીને ભગવાન કેમ જોયામાં આવે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "માયિક વસ્તુએ કરીને માયિક પદાર્થ હોય તે જણાય, માટે માયિક જે અંતઃકરણ અને ઇન્દ્રિયો તેણે કરીને જો ભગવાન જણાણા તો એ ભગવાન પણ માયિક ઠર્યા, એ રીતે તમારો પ્રશ્ન છે ?" પછી પૂર્ણાનંદ સ્વામી તથા સર્વ મુનિએ કહ્યું જે, "એ જ પ્રશ્ન છે' તેને હે મહારાજ ! તમે પુષ્ટ કરી આપ્યો." પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એનો તો ઉત્તર એમ છે જે, પચાસ કોટિ યોજન પૃથ્વીનું પીઠ છે તે પૃથ્વી ઉપર ઘટપટાદિક અનેક પદાર્થ છે. તે સર્વ પદાર્થમાં એ પૃથ્વી રહી છે ને પોતાને સ્વરૂપે કરીને નોખી પણ રહી છે અને જ્યારે પૃથ્વીની દ્રષ્ટિએ કરીને જોઈએ ત્યારે એ સર્વ પદાર્થરૂપે પૃથ્વી થઈ છે ને પૃથ્વી વિના બીજું કાંઈ પદાર્થ નથી અને તે પૃથ્વી, જળના એક અંશમાંથી થઈ છે અને જળ તો પૃથ્વીને હેઠે પણ છે ને પડખે પણ છે ને ઉપર પણ છે ને પૃથ્વીના મધ્યમાં પણ જળ સર્વત્ર વ્યાપી રહ્યું છે, માટે જળની દ્રષ્ટિએ કરીને જોઈએ તો પૃથ્વી નથી એકલું જળ જ છે અને એ જળ પણ તેજના એક અંશમાંથી થયું છે માટે તેજની દ્રષ્ટિએ કરીને જોઈએ તો જળ નથી એકલું તેજ જ છે અને તે તેજ પણ વાયુના એક અંશમાંથી થયું છે માટે તે વાયુની દ્રષ્ટિએ કરીને જોઈએ તો તેજ નથી એકલો વાયુ જ છે. અને તે વાયુ પણ આકાશના એક અંશમાંથી થયો છે, માટે જો આકાશની દ્રષ્ટિએ કરીને જોઈએ તો વાયુ આદિક જે ચાર ભૂત, ને તેનું કાર્ય જે પિંડ ને બ્રહ્માંડ તે કાંઈ ભાસે જ નહિ, એકલો આકાશ જ સર્વત્ર ભાસે અને એ આકાશ પણ તામસાહંકારના એક અંશમાંથી ઉત્પન્ન થયો છે અને તે તમસાહંકાર, રાજસાહંકાર, સાત્વિકાહંકાર અને ભૂત, ઇન્દ્રિયો, અંતઃકરણ અને દેવતા એ સર્વે મહત્તત્વના એક અંશમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે. માટે મહત્તત્ત્વની દ્રષ્ટિએ જોઈએ તો ત્રણ પ્રકારનો અહંકાર તથા ભૂત, ઇન્દ્રિયો, અંતઃકરણ, દેવતા એ સર્વે નથી એકલું મહત્તત્ત્વ જ છે. અને તે મહત્તત્ત્વ પણ પ્રધાન-પ્રકતિના એક અંશમાંથી ઉત્પન્ન થયું છે માટે એ પ્રકૃતિની દ્રષ્ટિએ જોઈએ તો મહત્તત્ત્વ નથી એકલી એ પ્રકૃતિ જ છે અને તે પ્રકૃતિ પણ પ્રલયકાળમાં પુરુષના એક અંશમાં લીન થઈ જાય છે અને પાછી સૃષ્ટિસમે

એક અંશમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે માટે પુરુષની દ્રષ્ટિએ કરીને જોઈએ તો એ પ્રકૃતિ નથી એકલો પુરૂષ જ છે અને તેવા અનંત કોટી પુરૂષ છે તે મહામાયાના એક અંશમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે, માટે મહામાયાની દ્રષ્ટિએ જોઈએ તો એ પુરૂષ નથી એકલી મહામાયા જ છે ને મહામાયા એ પણ મહાપુરુષના એક અંશમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે, માટે એ મહાપુરુષની દૃષ્ટિએ જોઈએ તો એ મહામાયા નથી એકલો મહાપુરુષ જ છે અને એ મહાપુરુષ પણ પુરુષોત્તમભગવાનનું ધામ જે અક્ષર, તેના એક દેશમાંથી ઉપજે છે, માટે એ અક્ષરની દ્રષ્ટિએ કરીને જોઈએ તો એ મહાપુરુષાદિક સર્વે નથી એક અક્ષર જ છે. અને તે અક્ષર થકી પર અક્ષરાતીત એવા જે પુરુષોત્તમભગવાન તે છે. તે સર્વેની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને પ્રલય તેના કર્તા છે ને તે સર્વના કારણ છે. અને જે કારણ હોય તે પોતાના કાર્યને વિષે વ્યાપક હોય ને તેથી જુદું પણ રહે, માટે એ સર્વનાં કારણ જે પુરુષોત્તમભગવાન તેની દ્રષ્ટિએ કરીને જોઈએ ત્યારે એ પુરુષોત્તમ ભગવાન વિના બીજું કાંઈ ભાસે જ નહિ, **એવા જે ભગવાન તેજ કૃપા કરીને જીવના કલ્યાણને અર્થે પૃથ્વીમાં સર્વે મનુષ્યને પ્રત્યક્ષ દર્શન આપે છે, ત્યારે જે જીવ સંતનો સમાગમ કરીને એ પુરુષોત્તમભગવાનનો આવો મહિમા સમજે છે ત્યારે એનાં ઈન્દ્રિયો અંતઃકરણ સર્વે પુરુષોત્તમરૂપે થઈ જાય છે, ત્યારે તેમણે કરીને એ ભગવાનનો નિશ્ચય થાય છે. જેમ હીરે કરીને જ હીરો વેંધાય છે પણ બીજાવતે નથી વેંધાતો, તેમ ભગવાનનો નિશ્ચય તે ભગવાન વતે જ થાય છે** અને ભગવાનનું દર્શન પણ ભગવાન વતેજ થાય છે પણ માયિક એવાં જે ઈન્દ્રિયો-અંતઃકરણ તેણે કરીને નથી થતું." એમ વાર્તા કરીને શ્રીજીમહારાજ 'જય સચ્ચિદાનંદ' કહીને પોતાને ઉતારે પધાર્યા.

॥ ઈતિ વચનામૃતમ્ ગઢડા પ્રથમનું ॥૫૧॥

વચનામૃત ૫૨ : ચાર શાસ્ત્રે કરી ભગવાનને જાણ્યાનું Index

*સંવત્ ૧૮૭૬ના મહા વદિ ૩ ત્રીજને દિવસ શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદાખાચરની મેડીની ઓસરીમાં કથા[૧] વંચાવતા હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતા ને પોતાના મુખારવિંદ ની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

* વચ. ૫૨, તારીખ : ૨-૨-૧૮૨૦, ગુરુવાર. ૧. મોક્ષધર્મની.

પછી તે કથામાં એમ આવ્યું જે, સાંખ્ય,[૧] યોગ,[૨] વેદાંત[૩] અને પંચરાત્ર એ ચાર શાસ્ત્રે કરીને જે ભગવાનના સ્વરૂપને સમજે, તે પૂરો જ્ઞાની કહેવાય. ત્યારે મુક્તાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, "હે મહારાજ ! એ ચાર શાસ્ત્રે કરીને ભગવાનને કેમ જાણવા ? અને એ ચાર શાસ્ત્રે કરીને જે ભગવાનને ન જાણે તેમાં શી ન્યૂનતા રહે છે ? તે કહો." ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જે સાંખ્યશાસ્ત્ર[૪] છે તે ભગવાનને પંચવિશમા કહે છે અને ચોવિસ તત્ત્વ જેમ ભગવાન વિના કાંઈ કરવાને સમર્થ નથી થતાં તેમ જીવ, ઈશ્વર પણ ભગવાન વિના કાંઈ કરવાને સમર્થ નથી, માટે એને પણ ચોવિશ તત્ત્વ ભેળા જ ગણે છે અને જીવ, ઈશ્વરે સહિત એવાં જે ચોવિશ તત્ત્વ તેને ક્ષેત્ર કહે છે ને પંચવિશમા જે ભગવાન તેને ક્ષેત્રજ્ઞ કહે છે. અને યોગશાસ્ત્ર[૫] છે તે ભગવાનને છવિશમા કહે છે ને મૂર્તિમાન્ કહે છે ને જીવ, ઈશ્વરને પંચવિશમા કહે છે ને ચોવિશ તત્ત્વને પૃથક્ કહે છે ને એ તત્ત્વથી પોતાના આત્માને પૃથક્ સમજીને ભગવાનનું ધ્યાન કરવું એમ કહે છે અને વેદાંતશાસ્ત્ર[૬] છે તે ભગવાનને સર્વકારણ, સર્વવ્યાપક, સર્વાધાર, નિર્ગુણ, અદ્વૈત, નિરંજન અને કર્તા થકા અકર્તા ને પ્રાકૃત વિશેષણે રહિત ને દિવ્ય વિશેષણે સહિત એમ કહે છે. અને પંચરાત્રશાસ્ત્ર[૭] છે તે ભગવાનને એમ કહે છે જે, એક જે શ્રીકૃષ્ણપુરુષોત્તમનારાયણ છે તે જ વાસુદેવ, સંકર્ષણ, અનિરુદ્ધ, પ્રદ્યુમ્ન એ ચતુર્વ્યૂહરૂપે થાય છે અને પૃથ્વીને વિષે અવતારનું ધારણ કરે છે અને તેને વિષે જે નવપ્રકારની ભક્તિને કરે છે તેનું કલ્યાણ થાય છે. એવી રીતે એ ચાર શાસ્ત્ર ભગવાનને કહે છે, તેને યથાર્થ સમજે ત્યારે પૂરો જ્ઞાની કહેવાય અને જો બીજા ત્રણ શાસ્ત્રને મૂકીને એક સાંખ્ય શાસ્ત્રે કરીને જ ભગવાનના સ્વરૂપને સમજે તો એ બાધ આવે જે, 'સાંખ્ય શાસ્ત્રમાં જીવ-ઈશ્વરને તત્ત્વથી નોખા નથી કહ્યા. તે જ્યારે તત્ત્વનો નિષેધ કરીને તત્ત્વથી પોતાના જીવાત્માને નોખો સમજે ત્યારે પંચવિશમો પોતાનો જીવાત્મા સમજાય પણ ભગવાન ન સમજાય' અને જો એકલે યોગશાસ્ત્રે કરીને જ ભગવાનના સ્વરૂપને સમજે તો એ દોષ આવે જે, 'યોગશાસ્ત્રે ભગવાનને મૂર્તિમાન કહ્યા છે, તેને

૧/૨. ઈશ્વર કર્તૃત્વ સ્વીકારતા સબીજ સાંખ્ય અને યોગ.

૩. તત્ત્વે કરીને ભગવત્સ્વરૂપનું નિરૂપણ કરતું શાસ્ત્ર ઉત્તરમીમાંસા અર્થાત્ બ્રહ્મસૂત્રો.

૪. મહાભારત શાંતિપર્વ : ૨૯૩/૪૨-૪૫.

૫. પતંજલિ રચિત યોગસૂત્ર- ૧/૨૪-૨૭.

૬. વ્યાસ રચિત બ્રહ્મસૂત્ર ૧/૧/૨, ૨૨; ૧/૩/૮ - ઈત્યાદિક.

૭. સાત્વતસંહિતા.

પરિછિન્ન[૧] સમજે પણ સર્વાંતર્યામી અને પરિપૂર્ણ એવા ન સમજે, અને જો એક વેદાંતશાસ્ત્રે કરીને જ ભગવાનના સ્વરૂપને સમજે તો એ દોષ આવે જે, 'જે ભગવાનને સર્વકારણ, સર્વવ્યાપક અને નિર્ગુણ કહ્યા છે તેને નિરાકાર સમજે પણ પ્રાકૃત કર, ચરણાદિકે રહિત અને દિવ્ય અવયવે સહિત એવો સનાતન જે ભગવાનનો આકાર છે તેને ન સમજે' અને જો એકલે પંચરાત્ર શાસ્ત્રે કરીને જ ભગવાનના સ્વરૂપને સમજે તો એવો દોષ આવે જે, 'જે ભગવાનના અવતારને વિષે ભક્તિ કહી છે તેને વિષે મનુષ્યભાવ આવે તથા એકદેશસ્થપણું[૨] સમજાઈ જાય પણ સર્વાંતર્યામીપણું ને પરિપૂર્ણપણું ન સમજાય.' માટે એ સર્વે શાસ્ત્રે કરીને જો ભગવાનને ન સમજે તો આવા દોષ આવે છે અને જો એ સર્વે શાસ્ત્રે કરીને સમજે તો જે એક એક શાસ્ત્રની સમજણે કરીને દોષ આવે છે તે બીજા શાસ્ત્રની સમજણે કરીને ટળી જાય છે, માટે એ ચારે શાસ્ત્રે કરીને જે સમજે તે પરિપૂર્ણ જ્ઞાની કહેવાય અને જો એ ચારમાંથી એકને મૂકી દે તો પોણો જ્ઞાની કહેવાય ને બેને મૂકી દે તો અર્ધો જ્ઞાની કહેવાય અને જો એ ચારમાંથી ત્રણેને મૂકી દે તો પા જ્ઞાની કહેવાય અને ચારેને મૂકીને જે પોતાની મનની કલ્પનાએ કરીને ગમે તેવી રીતે શાસ્ત્રને સમજીને વર્તે છે અને તે જો વેદાંતી છે અથવા ઉપાસનાવાળો છે તે બે ય ભૂલા પડ્યા છે પણ કલ્યાણનો માર્ગ એ બેમાંથી કોઈને જડ્યો નથી. માટે એ વેદાંતી તે દંભી જ્ઞાની છે અને એ ઉપાસનાવાળો તે પણ દંભી ભક્ત છે."

॥ ઇતિ વચનામૃતમ્ ગઢડા પ્રથમનું ॥૫૨॥

વચનામૃત ૫૩ : વધ્યા ઘટ્યાનું

Index

*સંવત્ ૧૮૭૬ના મહા વદિ ૯ નવમીને દિવસ શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદાખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવનારાયણના મંદિરની આગળ આથમણે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર આથમણે મુખારવિંદે વિરાજમાન હતા અને ધોળો સુરવાળ પહેર્યો હતો ને ધોળો અંગરખો પહેર્યો હતો ને જરકસી છેડાનું કસુંબલ ભારે શેલું કેડ્યે બાંધ્યું હતું ને તે જરકસી છેડાનો ભારે કસુંબલ

---

* વચ. ૫૩, તા. ૮-૨-૧૮૨૦, બુધવાર.

૧. માત્ર મૂર્તિરૂપ જ, સર્વવ્યાપક નહિ.

૨. એક જ દેશ-સ્થળને વિષે રહેવાપણું-અવ્યાપકત્વ.

રેટો માથે બાંધ્યો હતો ને પાઘમાં પુષ્પના તોરા ઝુકી રહ્યા હતા અને કંઠમાં પુષ્પના હાર પહેર્યા હતા અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ સર્વે મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "કોઈ પ્રશ્ન પૂછો, ત્યારે મુક્તાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, "કોઈક તો સત્સંગમાં રહીને દિવસ દિવસ પ્રત્યે વૃદ્ધિને પામતો જાય છે અને કોઈક તો સત્સંગમાં રહીને દિવસ દિવસ પ્રત્યે ઘટતો જાય છે તેનું શું કારણ છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"મોટા જે સાધુ તેનો જે અવગુણ લે છે તે ઘટતો જાય છે અને તે સાધુનો જે ગુણ લે છે તેનું અંગ વૃદ્ધિ પામતું જાય છે ને તેને ભગવાનને વિષે ભક્તિ પણ વૃદ્ધિ પામે છે,** માટે તે સાધુનો અવગુણ ન લેવો ને ગુણ જ લેવો અને અવગુણ તો ત્યારે લેવો જ્યારે પરમેશ્વરની બાંધેલ જે પંચવર્તમાનની મર્યાદા તેમાંથી કોઈક વર્તમાનનો તે સાધુ ભંગ કરે ત્યારે તેનો અવગુણ લેવો, પણ કોઈ વર્તમાનમાં તો ફેર ન હોય ને તેની સ્વાભાવિક પ્રકૃતિ ઠીક ન જણાતી હોય તેને જોઈને તે સાધુમાં બીજા ઘણાક ગુણ હોય તેનો ત્યાગ કરીને જો એકલા અવગુણને જ ગ્રહણ કરે તો તેના જ્ઞાન, વૈરાગ્યાદિક જે શુભ ગુણ તે ઘટી જાય છે, માટે વર્તમાનમાં ફેર હોય તો જ અવગુણ લેવો પણ અમથો ભગવાનના ભક્તનો અવગુણ લેવો નહિ અને જો અવગુણ લે નહિ તો તેને શુભ ગુણની દિવસ દિવસ પ્રત્યે વૃદ્ધિ થતી જાય છે."

॥ ઈતિ વચનામૃતમ્ ગઢડા પ્રથમનું ॥૫૩॥

વચનામૃત ૫૪ : ભાગવત ધર્મના પોષણનું-મોક્ષના દ્વારનું Index

*સંવત્ ૧૮૭૬ના મહા વદિ ૧૧ એકાદશીને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદાખાચરના દરબારમાં શ્રી વાસુદેવ નારાયણના મંદિરની આગળ આથમણે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર ગાદી તકિયા નંખાવીને વિરાજમાન હતા ને ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો ને ઝરિયાન છેડાવાળો કસુંબલ રેંટો ઓઢ્યો હતો અને આસમાની રંગનો ઝરીયાની રેશમનો ફેંટો માથે બાંધ્યો હતો ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

*વચ. ૫૪, તા. ૯-૨-૧૮૨૦, ગુરૂવાર.

પછી મુક્તાનંદ સ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "હે મહારાજ ! શ્રીમદ્‌ભાગવતના એકાદશસ્કંદમાં જનકરાજા અને નવ યોગેશ્વરના સંવાદે કરીને કહ્યા જે ભાગવતધર્મ[૧] તેનું જે પોષણ તે કેમ થાય ? અને વળી જીવને મોક્ષનું જે દ્વાર તે ઉઘાડું કેમ થાય ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"સ્વધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને માહાત્મ્યજ્ઞાન તેણે સહિત જે ભગવાનની ભક્તિ તેણે યુક્ત એવા જે ભગવાનના એકાંતિક સાધુ તેના પ્રસંગ થકી ભાગવતધર્મનું પોષણ થાય છે અને વળી જીવને મોક્ષનું જે દ્વાર તે પણ એવા સાધુના પ્રસંગ થકી ઉઘાડું થાય છે, તે કપિલદેવ ભગવાને દેવહૂતી પ્રત્યે કહ્યું છે. જે [૨]"પ્રસંગમજરં પાશમાત્મનઃ કવયો વિદુઃ । સ એવ સાધુષુ કૃતો મોક્ષદ્વારમપાવૃતમ્ ॥"** જેવો એ જીવને પોતાના સંબંધીને વિષે દ્રઢ પ્રસંગ છે તેવો ને તેવો જ પ્રસંગ જો ભગવાનના એકાંતિક સાધુને વિષે થાય તો એ જીવને મોક્ષનું દ્વાર ઉઘાડું થાય છે."

પછી શુકમુનિએ પૂછ્યું જે, "ગમે તેવો આપત્કાળ પડે ને પોતાના ધર્મમાંથી ન ખસે તે કયે લક્ષણે કરીને ઓળખાય ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"જેને પરમેશ્વરના વચનની ખટક[૩] રહે અને નાનું-મોટું વચન લોપી શકે નહિ એવી રીતનો જેનો સ્વભાવ હોય તેને ગમે તેવો આપત્કાળ આવે તો પણ એ ધર્મ થકી પડે જ નહિ, માટે જેને વચનમાં દ્રઢતા છે તેનો જ ધર્મ દ્રઢ રહે અને તેનો જ સત્સંગ પણ દ્રઢ રહે.**

॥ ઈતિ વચનામૃતમ્ ગઢડા પ્રથમનું ॥૫૪॥

વચનામૃત ૫૫ : ભજન, સ્મરણને વર્તમાનના દ્રઢાવનું Index

*સંવત્ ૧૮૭૬ના મહા વદિ ૧૧ એકાદશીને દિવસ શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદાખાચરના દરબારમાં પોતાના ઉતારાને વિષે ઉગમણે દ્વાર ઓરડાની ઓસરી ઉપર વિરાજતા હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં ને પોતાના મુખારવિંદ આગળ સંત તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "પ્રશ્ન-ઉત્તર કરો." પછી મુક્તાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, "જીવને ભજન-સ્મરણનો તથા વર્તમાનનો એક દ્રઢાવ કેમ

---

* વચ. ૫૫, તા. ૧૦-૨-૧૮૨૦, શુક્રવાર

૧. ભગવાને પોતાની પ્રાપ્તિ માટે કહેલા શ્રવણ કીર્તનાદિ ભક્તિરૂપ ધર્મ.

૨. ભા.૩/૨૫/ ૨૦.

૩. ખટકો-સાવધાની.

રહેતો નથી ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એ તો અશુભ એવા જે દેશ, કાળ, ક્રિયા અને સંગ તેને યોગે કરીને રહેતો નથી અને તે દ્રઢાવ પણ ત્રણ પ્રકારનો છે. ઉત્તમ, મધ્યમ અને કનિષ્ઠ. તેમાં જો ઉત્તમ દ્રઢતા હોય અને દેશ, કાળ, ક્રિયા અને સંગ, એ જો અતિ ભૂંડા થાય તો તે ઉત્તમ દ્રઢતાને પણ ટાળી નાખે તો મધ્યમ અને કનિષ્ઠ દ્રઢતાની તો શી વાત કહેવી ? અને દેશ, કાળ, ક્રિયા અને સંગ એ અતિ ભૂંડા થાય ને તેમાં પણ દ્રઢતા જેમ છે એમ ને એમ જો રહે તો એને પૂર્વનું ભારે બીજબળ છે ને ભારે પુણ્ય છે અને દેશ, કાળ, ક્રિયાં અને સંગ અતિ પવિત્ર છે અને તેમાં પણ જો એની બુદ્ધિ મલિન થઈ જાય છે તો એને પૂર્વ જન્મનું તથા આ જન્મનું કોઈ મોટું પાપ છે તે નડે છે, અથવા કોઈ મોટા ભગવાનના ભક્તનો દ્રોહ થઈ ગયો છે તે એને નડે છે, કેમ જે દેશ, કાળ, ક્રિયા અને સંગ રૂડાં છે તો પણ એનું અંતર ભૂંડું થઈ જાય છે. માટે હવે **જો મોટા પુરુષની સેવામાં ખબડદાર થઈને રહે તો એનાં પાપ બળીને ભસ્મ થઈ જાય** અને જો અતિ પાપીનો સંગ થાય તો પાપનો વધારો થાય અને કાંઈક સુકૃત હોય તે પણ નાશ પામે અને મદિરાપાનની કરનારીયો જે પાતર્યો[૧] તેનાં ગળામાં હાથ નાંખીને બેસે અને પછી પરમેશ્વરનો વાંક કાઢે જે, 'મારું મન કેમ ઠેકાણે રાખ્યું નહિ.' તેને તો મહામૂર્ખ જાણવો."

॥ ઈતિ વચનામૃતમ્ ગઢડા પ્રથમનું ॥૫૫॥

વચનામૃત ૫૬ : પોલા પાણાનું Index

*સંવત્ ૧૮૭૬ના મહા વદિ ૧૨ દ્વાદશીને દિવસ સાંજને સમે શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદાખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવનારાયણના મંદિર આગળ આથમણા દ્વારના ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા અને ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો ને ઝરિયાન કસુંબલ રેંટો ઓઢ્યો હતો ને માથે ફરતા છેડાનો કસુંબી રેંટો બાંધ્યો હતો ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી અને નારાયણ ધૂન્ય કરીને મુનિ ઝાંઝ મૃદંગ લઈને કીર્તન ગાતા હતા.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "કીર્તન રાખો અને ઘડીક પ્રશ્ન-ઉત્તર

* વચ. ૫૬, તા. ૧૧-૨-૧૮૨૦, શનિવાર. ૧. વેશ્યા.

કરીએ, એમ કહીને વળી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "લ્યો હું પ્રશ્ન પુછું છું જે, "શ્રીકૃષ્ણભગવાને ગીતામાં[૧] ચાર પ્રકારના ભક્ત કહ્યા છે તેમાં જ્ઞાનીને અધિક કહ્યો છે અને ચારેને ભગવાનના સ્વરૂપનો નિશ્ચય તો સરખો છે માટે જ્ઞાની તે કેવી રીતે વિશેષ[૨] છે ?" પછી એ પ્રશ્નનો ઉત્તર મુનિએ કરવા માંડ્યો પણ થયો નહિ. પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જ્ઞાની છે તે તો બ્રહ્મસ્વરૂપે વર્તે છે અને ભગવાનનો મહિમા યથાર્થપણે જાણે છે માટે એને ભગવાનના સ્વરૂપ વિના બીજી મનમાં કાંઈ કામના રહેતી નથી અને બીજા જે ત્રણ પ્રકારના ભક્ત છે તેને ભગવાનનો નિશ્ચય તો છે તો પણ ભગવાનનો મહિમા યથાર્થપણે જાણતા નથી તે માટે એને ભગવાન વિના બીજી કામના રહી જાય છે. તે માટે જ્ઞાનીને બરાબર થતા નથી. તે સારુ **ભગવાનના ભક્તને ભગવાન વિના બીજી કોઈ જાતની કામના રહે એ મોટી ખોટ છે** અને જેને કોઈ જાતની વાસના ન હોય અને તીવ્ર વૈરાગ્યવાન હોય અને જો તે વૈરાગ્યને યોગે અહંકારે યુક્ત વર્તે તો એ પણ એને વિષે મોટી ખોટ છે અથવા અત્યંત આત્મજ્ઞાનનું બળ હોય અથવા ભગવાનને વિષે દ્રઢ ભક્તિનું બળ હોય અને તેના માનને યોગે કરીને જો ગરીબ હરિભક્તને નમાય નહિ અથવા તેની આગળ દીનવચન બોલાય નહિ તો એ પણ એને વિષે મોટી ખોટ છે. તે ખોટ્યે કરીને એ હરિભક્તનું અંગ વૃદ્ધિને ન પામે. જેમ સલાટ કૂવો ખોદતો હોય અને જો હેઠે પાણો પોલો બોલે તો સલાટ એમ કહે જે, 'પાણી ઘણું થશે' અને જો ઉપરથી રણકતો હોય ને માંહી કાપે ત્યારે અગ્નિ ઝરે તો સલાટ એમ કહે જે, 'કૂવામાં પાણી થશે તો અર્ધા કોશનું કે પા કોશનું થશે પણ વધુ નહિ થાય' **તેમ જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને ભક્તિ તેના માનમાં જે અટંટ રહે તો એ મોટો કહેવાય પણ જેવું અર્ધા કોશનું કે પા કોશનું પાણી થયું એવો મોટો થાય પણ જેવા નિર્માની ભક્તમાં મોટા ગુણ આવે તેવા મોટા ગુણ એમાં ન આવે.** માટે જેને ભગવાનને પ્રસન્ન કરવા હોય તેને જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, ભક્તિ તથા બીજા કોઈ શ્રેષ્ઠ ગુણ હોય તેને અભિમાને કરીને

૧. **आर्तो जिज्ञासुरर्थार्थी ज्ञानी च भरतर्षभ ! तेषां ज्ञानी नित्ययुक्त एकभक्तिर्विशिष्यते** અર્થ :- આર્ત, (ઐશ્વર્યમાંથી ભ્રષ્ટ થયેલો અને ફરીથી તેને પામવાની ઈચ્છાવાળો) જિજ્ઞાસુ, (પ્રકૃતિ થકી વિલક્ષણ આત્મરૂપને પામવાની ઈચ્છાવાળો) અર્થાર્થી (ઐશ્વર્ય પ્રાપ્ત થયું નથી માટે તેને પામવાની ઈચ્છાવાળો) અને જ્ઞાની (આત્મસ્વરૂપને ભગવાનનો જ એક દાસ જાણીને, ભગાવનને પામવાની ઈચ્છાવાળો અને ભગવાનને જ પરમ પ્રાપ્ય માનનારો) આ ચાર પ્રકારના ભક્ત કહ્યા છે; તેમા નિષ્કામભક્ત હોવાથી જ્ઞાની શ્રેષ્ઠ છે.

૨. એકભક્તિત્વરૂપ ગુણથી શ્રેષ્ઠપણું ગીતામાં કહ્યું છે તેમાં શું કારણ છે ?

અટંટ થવું નહિ. તો એ પુરુષના હૃદયને વિષે પ્રકટ પ્રમાણ એવા જે શ્રીકૃષ્ણનારાયણ તે પ્રસન્ન થઈને નિવાસ કરીને રહે છે.

પછી મુક્તાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, "હે મહારાજ ! જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, ભક્તિ તથા બીજા જે શુભ ગુણ તેને યોગે કરીને માન આવે તે માનને કયા ઉપાયે કરીને ટાળવું ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "ભગવાનના ભક્તનું માહાત્મ્ય જાણીને પોતે દેહે કરીને તેમને નમસ્કાર કરે તથા તેમની સેવાચાકરી કરે અને જો હૈયામાં માનનો સંકલ્પ થાય તો તેને ઓળખે અને વિચારનું બળ રાખે તો માન ટળી જાય અને અતિશય પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ હોય અને તે ભક્તિએ કરીને ભગવાન તેને વશ વર્તતા હોય અને જો તે ભક્તિનું ભક્તના હૃદયમાં માન આવે તો પણ એને અતિ ખોટ છે અને આત્મજ્ઞાનનું માન હોય અથવા વૈરાગ્યનું માન હોય પણ તે અભિમાન તો દેહાત્મબુદ્ધિને જ દ્રઢ કરાવે, માટે ભગવાનના ભક્ત હોય તેને કોઈ પ્રકારે અભિમાન રાખવું નહિ, એ જ ભગવાનને રાજી કર્યાનો ઉપાય છે અને અંતર્દ્રષ્ટિ વાળા જે ભગવાનના ભક્ત હોય તે જો તપાસીને પોતાના હૃદય સામું જુવે તો જ્યારે લગારે માન આવતું હશે ત્યારે હૃદયમાં રહી જે ભગવાનની મૂર્તિ તેની નજર કરડી દેખાતી હશે અને જ્યારે નિર્માનીપણે વર્તાતું હશે ત્યારે પોતાના હૃદયમાં રહી જે ભગવાનની મૂર્તિ તેની દ્રષ્ટિ અતિ પ્રસન્ન જણાતી હશે; માટે ભગવાનનો ભક્ત હોય તેને વિચારનું બળ રાખીને કોઈ પ્રકારનું માન ઉદય થવા દેવું નહીં અને જો માન સહિત જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, ભક્તિ હોય તો જેમ સોનું હોય અને તેમાં ભેગ ભળે ત્યારે તે સોનું પનરવલું કહેવાય અને તેથી વધતો ભેગ ભળે તો બારવલું કહેવાય અને તેથી વધતો ભેગ ભળે તો આઠવલું કહેવાય, તેમ એ ભક્તને જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, ભક્તિમાં જેમ જેમ અહંકારનો ભેગ ભળતો આવે તેમ તેમ એ ત્રણે ઓછાં થતાં જાય છે, **માટે માન રહિત જે જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને ભક્તિ તે તો સોળવલાં સોનાં જેવાં છે** અને માન સહિત હોય તે ઉપરથી તો એને ઘણો શોભાડે પણે એના અંતરમાં ઝાઝું બળ હોય નહિ. ત્યાં દ્રષ્ટાંત છે જેમ 'પચાશ કોટી યોજન પૃથ્વી તે સમુદ્ર, પર્વત અને સર્વ ભૂત-પ્રાણિમાત્ર, તેનો આધાર છે માટે ઘણી બળવાન જણાય છે અને તે થકી જળ વળી ઘણું બળવાન્ જણાય છે, જે જળને વિષે પૃથ્વી છાણાની પેઠે તરે છે અને જળથકી તેજમાં ઘણું બળ જણાય છે અને તેજ થકી વાયુમાં ઘણું બળ જણાય છે. અને આકાશનું તો કાંઈ બળ જણાતું નથી પણ આકાશ સર્વથી બળવાન્ છે, કાં જે એ ચારેનો

આકાશ આધારરૂપ છે.' તેમ માન રહિત જે એ ભક્તનાં જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને ભક્તિ તે આકાશ સરખાં બળવાન્ છે. માટે ઉપરથી તો જણાય નહિ, પણ નિર્માની ભક્ત તે સર્વથી શ્રેષ્ઠ છે અને જેમ બાળક હોય તે દિવસ કાંઈ માનનો ઘાટસંકલ્પ હોય નહિ તેમજ **સાધુને તો ગમે તેટલી પૂજા પ્રતિષ્ઠા થતી હોય પણ બાળકની પેઠે માન રહિત વર્તવું.**"

પછી વળી મુક્તાનંદ સ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "ઇન્દ્રિયો, અંતઃકરણ અને પ્રાણ તથા જાગ્રત, સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિ એ ત્રણ અવસ્થા તથા સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ અને કારણ એ ત્રણ શરીર; એ સર્વ થકી જીવનું સ્વરૂપ ન્યારું છે એવું સત્સંગમાંથી સાંભળીને દ્રઢ નિશ્ચય કર્યો છે તો પણ ઇન્દ્રિયો અંતઃકરણાદિક ભેળો ભળીને સુખરૂપ એવો જે જીવાત્મા તે પરમાત્માનું ભજન-સ્મરણ કરતો થકો સંકલ્પને યોગે કરીને દુઃખીયો કેમ થઈ જાય છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે,[૧] "કેટલાક સિદ્ધ થાય છે ને કેટલાક સર્વજ્ઞ[૨] થાય છે ને કેટલાક દેવતા થાય છે ઇત્યાદિક અનંત પ્રકારની મોટપ પામે છે તથા પરમપદને પામે છે. એ સર્વ ભગવાનની ઉપાસનાને બળે પામે છે પણ **ઉપાસના વિના કોઈ વાત સિદ્ધ થતી નથી,** માટે શાસ્ત્રમાંથી આત્મા-અનાત્માની[૩] વિગત સમજીને અથવા કોઈક મોટા સંતના મુખથી વાત સાંભળીને જાણે જે, 'હું આત્મા-અનાત્માની વિગતિ કરી લઉં.' એમ વિગતિ થતી નથી, એ તો એ **જીવને જેટલી પોતાના ઇષ્ટદેવ જે પરમેશ્વર, તેને વિષે નિષ્ઠા હોય તેટલો જ આત્મા-અનાત્માનો વિવેક થાય છે પણ ઇષ્ટદેવના બળ વિના તો કોઈ સાધનસિદ્ધ થતાં નથી** અને જેને ગોપિઓના જેવી પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ છે તેને તો સર્વે સાધન સંપૂર્ણ થયાં છે અને જેને એવો પ્રેમ ન હોય તેને તો ભગવાનનો મહિમા સમજવો જે, ભગવાન તો ગોલોક, વૈકુંઠ, શ્વેતદ્વીપ, બ્રહ્મમહોલ તેના પતિ છે અને મનુષ્ય જેવા જણાય છે તે તો ભક્તના સુખને અર્થે જણાય છે પણ એની મૂર્તિ છે તે ગોલોકાદિક જે પોતાનાં ધામ તેને વિષે એક એક નખમાં કોટિ કોટિ સૂર્યના પ્રકાશે યુક્ત જણાય છે અને મર્ત્યલોકને વિષે તો એ ભગવાનની મનુષ્ય સેવા કરે છે ને દીવો કરે ત્યારે એને આગળ પ્રકાશ થાય છે પણ એ તો સૂર્ય-ચંદ્રાદિક સર્વને પ્રકાશના દાતા છે અને ગોલોકાદિક જે ધામ છે

---

૧. ભગવાનના માહાત્મ્યજ્ઞાનથી ઉપાસનાનું બળ વૃદ્ધિ પામે છે. ઉપાસનાનું બળ વધવાથી જ્ઞાનનિષ્ઠા કે જે ત્રણ દેહથી વિલક્ષણ આત્મસ્વરૂપના વિચારરૂપ છે તેની પરિપક્વતા થાય છે, તે થવાથી દૈહિક સમગ્ર દુઃખનો નાશ થાય છે, આટલો તાત્પર્યાર્થ છે તેને વિવેચન કરી કહે છે.

૨. ઉત્પત્ત્યાદિકને જાણનારા.

૩. દેહ અને આત્મા

તેને વિષે તો રાધિકા, લક્ષ્મી આદિક જે પોતાના ભક્ત છે તેમણે નિરંતર સેવ્યા એવા એ ભગવાન છે અને જ્યારે બ્રહ્માંડોનો પ્રલય થઈ જાય છે ત્યારે આ પ્રગટ ભગવાન્ છે તે જ એક રહે છે અને પછી સૃષ્ટિ રચવાને સમે પણ પ્રકૃતિ-પુરૂષ દ્વારે કરીને અનંતકોટિ બ્રહ્માંડોને એજ ભગવાન ઉપજાવે છે, એવી રીતે ભગવાનનો મહિમા વિચારવો એજ આત્મા-અનાત્માના વિવેકનું કારણ છે અને જેટલી એ ભક્તને ભગવાનના માહાત્મ્યે સહિત ભગવાનને વિષે નિષ્ઠા છે તેટલો જ એ ભક્તના હૃદયમાં વૈરાગ્ય આવે છે, માટે બીજાં સાધનના બળને તજીને એકલું ભગવાનની ઉપાસનાનું બળ રાખવું અને જે એવો ભક્ત હોય તે તો એમ સમજે જે, 'ગમે તેવો પાપી હોય ને અંતસમે જો તેને **'સ્વામિનારાયણ'** એવા નામનું ઉચ્ચારણ થાય તો તે સર્વ પાપ થકી છૂટીને બ્રહ્મમહોલને વિષે નિવાસ કરે. તો જે એ ભગવાનનો આશ્રિત હોય તે એ ભગવાનના ધામને પામે એમાં શો સંશય છે?' એમ માહાત્મ્ય સમજે, તે સારુ જે ભગવાનનો ભક્ત હોય તેને ભગવાનની ઉપાસનાનું બળ સત્સંગ કરીને દિવસે દિવસે વૃદ્ધિ પમાડવું."

॥ ઈતિ વચનામૃતમ્ ગઢડા પ્રથમનું ॥૫૬॥

વચનામૃત ૫૭ : અસાધારણ મોક્ષનું કારણ Index

*સંવત્ ૧૮૭૬ના ફાગણ સુદિ ૨-દ્વિતીયાને દિવસ શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદાખાચરના દરબારમાં સાધુની જાયગાને વિષે વિરાજમાન હતા ને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ સાધુ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેને પ્રશ્ન ઉત્તર-કરતાં આવડે તે એક એક પ્રશ્ન પૂછો." પછી મુક્તાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "હે મહારાજ! મોક્ષનું અસાધારણ કારણ તે શું છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"ભગવાનના સ્વરૂપનું જ્ઞાન અને ભગવાનનું માહાત્મ્ય જાણવું; એ બે અસાધારણ[૧] મોક્ષના હેતુ છે.**

પછી વળી મુક્તાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, "ભગવાનને વિષે જે સ્નેહ તેનું શું રૂપ છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "સ્નેહનું રૂપ તો એ છે

* વચ. ૫૭, તારીખ : ૧૫-૨-૧૮૨૦, બુધવાર. ૧. ભક્તિદ્વારા.

જે, સ્નેહમાં કોઈ જાતનો વિચાર ન જોઈએ અને જ્યારે જે ગુણ વિચારીને સ્નેહ કરે તે તો જ્યારે અવગુણ દેખે ત્યારે તેનો સ્નેહ તુટી જાય, માટે હેત તો જેમ થયું હોય તેમ ને તેમ રહેવા દેવું પણ વિચાર કરીને વારે વારે સ્થાપન-ઉત્થાપન કરવું નહિ, ને મૂઢપણે ભગવાનને વિષે હેત કરવું અને જે ગુણને વિચારીને હેત કરે તે હેતનો વિશ્વાસ નહિ, માટે હેત તો જેમ દેહનાં સંબંધી સંઘાથે છે તેવું ભગવાનને વિષે હેત કરવું અને એ હેતને મૂઢપણાનું હેત કહીએ અને ભગવાનનું માહાત્મ્ય જાણીને જે હેત થાય છે તે તો બીજી જ[૧] રીતનું છે એમ જાણવું."

પછી શિવાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, "સત્સંગમાં રહેવાનો ખપ છે તો પણ કોઈક અયોગ્ય સ્વભાવ છે તે કેમ ટળતો નથીં ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જે સ્વભાવ સત્સંગમાં અંતરાય કરતો હોય તે ઉપર જેને અભાવ ન આવે ત્યાં સુધી એને ક્યાં સત્સંગનો પૂરો ખપ છે? અને તે સ્વભાવને પણ ક્યાં પૂરો શત્રુ જાણ્યો છે ? ત્યાં દ્રષ્ટાંત છે જેમ 'કોઈક પુરૂષ આપણો મિત્ર હોય ને તે જ પુરુષે આપણ ભાઈને મારી નાખ્યો હોય તો પછી તે સાથે મિત્રપણું ન રહે અને તેનું માથું કાપવાને તૈયાર થાય; કાં જે મિત્ર કરતાં ભાઈનો સંબંધ અધિક છે. તેમ જો એને પોતાનો સ્વભાવ વર્તમાનમાં ભંગ પડાવીને સત્સંગમાંથી વિમુખ કરે એવો છે ને તો પણ એની ઉપર વૈરભાવ આવતો નથી અને તે સ્વભાવ ઉપર રીસ ચડતી નથી તો એને સત્સંગમાં પૂરું હેત નથી અને જો જેવું ભાઈમાં હેત મનુષ્યને છે તેવું જો સત્સંગ ઉપર હેત હોય તો ભૂંડા સ્વભાવને તત્કાળ ટાળી નાખે, શા માટે જે **જીવ તો અતિ સમર્થ છે;** કેમ જે મન અને ઈન્દ્રિયો એ સર્વે તો ક્ષેત્ર છે અને જીવ તો એનો ક્ષેત્રજ્ઞ છે માટે જે કરે તે થાય."

॥ ઈતિ વચનામૃતમ્ ગઢડા પ્રથમનું ॥૫૭॥

વચનામૃત ૫૮ : દેહ, કુસંગને પૂર્વસંસ્કારનું, મોટાને જાણે તેવો થાય

Index

*સંવત્ ૧૮૭૬ના ફાગણ સુદિ ૫ પંચમીને દિવસ સંધ્યા આરતીને સમે સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદાખાચરના દરબારમાં જે

* વચ. ૫૮, તા. ૧૮-૨-૧૮૨૦, શનિવાર.

૧. પ્રતિદિન વૃદ્ધિ પામીને, સુદૃઢ થઈને, ભગવાનનાં મનુષ્યચરિત્રને જોઈને પણ ક્યારેય પણ ક્ષીણ નહિ થનારું માટે સાહજિકની અપેક્ષાએ ઉત્તમ છે.

પરમહંસની જાયગા ત્યાં વિરાજમાન હતા અને સર્વે ધોળાં વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "પ્રશ્ન કરો, પછી મુક્તાનંદ સ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "હે મહારાજ ! જ્યારે ભજન-સ્મરણ કરવા બેસે ત્યારે ભગવાનના ભક્તના અંતરમાં રજોગુણ, તમોગુણના વેગ[૧] આવે ત્યારે ભજન સ્મરણનું સુખ આવતું નથી, તે એ ગુણના વેગ કેમ ટળે ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એ ગુણની પ્રવૃત્તિના કારણ તો દેહ[૨], કુસંગ અને પૂર્વસંસ્કાર[૩] એ ત્રણ છે. તેમાં દેહને યોગે કરીને જે ગુણ પ્રવર્ત્યા હોય તે તો આત્મા-અનાત્માના વિચારે કરીને ટળી જાય છે અને કુસંગે કરીને પ્રવર્ત્યા હોય તે સંતને સંગે કરીને ટળે છે. અને જે રજોગુણ, તમોગુણના વેગ એ બેયે કરીને પણ ન ટળે તે તો કોઈક પૂર્વના ભૂંડા સંસ્કારને યોગે કરીને છે, માટે એ ટળવા ઘણા કઠણ છે."

પછી આનંદાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, "પૂર્વના સંસ્કાર મલિન હોય તે કેમ ટળે ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"અતિશય જે મોટા પુરૂષ હોય તેનો જે ઉપર રાજીપો થાય તેના ગમે તેવા મલિન સંસ્કાર હોય તે નાશ પામે અને મોટા પુરુષનો રાજીપો થયો હોય તો રાંક હોય તે રાજા થાય અને ગમે તેવાં ભૂંડા પ્રારબ્ધ હોય તો રૂડાં થાય અને ગમે તેવું તેને માથે વિઘ્ન આવનારું હોય તે નાશ થઈ જાય."**

પછી વળી આનંદાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, "શો ઉપાય કરે તો મોટા પુરૂષ રાજી થાય ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "પ્રથમ તો મોટા સંત સાથે નિષ્કપટપણે વર્તે અને કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, મત્સર, આશા, તૃષ્ણા, અહંકાર અને ઈર્ષ્યા; એ સર્વનો ત્યાગ કરે અને સંતનો ગુલામ થઈને રહે ને અંતરમાં માન ટળ્યે ભાવે રહે પણ દેહે કરીને સર્વેને નમતો રહે, તો એની ઉપર મોટા સંત રાજી થાય છે."

પછી મહાનુભાવાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, "હે મહારાજ ! સત્સંગમાં રહેતે થકે જેટલા અવગુણ હોય તે સર્વે નાશ પામી જાય અને દિનદિન પ્રત્યે ભગવાનની

૧. રાગ મોહ વગેરે.
૨. દેહાધ્યાસ.
૩. પૂર્વજન્મમાં કરેલા કર્મનો સંસ્કાર.

ભક્તિ વૃદ્ધિ પામતી જાય એનો શો ઉપાય છે?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"મોટા પુરુષનો જેમ જેમ ગુણ ગ્રહણ કરતો જાય તેમ તેમ એની ભક્તિ વૃદ્ધિ પામતી જાય;** અને અતિશય જે મોટા હોય તેને જો અતિશય નિષ્કામી જાણે તો પોતે કૂતરા જેવો કામી હોય તે નિષ્કામી થાય; અને જો મોટા પુરુષને વિષે કામીપણાનો દોષ પરઠે તો ગમે તેવો નિષ્કામી હોય તો પણ અતિશય કામી થાય અને મોટાને વિષે ક્રોધી-લોભીપણું પરઠે તો પોતે ક્રોધી લોભી થાય; અને જો મોટા પુરુષને અતિશય નિષ્કામી, નિર્લોભી, નિઃસ્વાદી, નિર્માની, નિઃસ્નેહી સમજે તો પોતે પણ એ સર્વ વિકારથી રહિત થઈ જાય અને પાકો હરિભક્ત થાય. તે પાકા હરિભક્તનું શું લક્ષણ છે ? તો, સારા જે શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધ એ પંચવિષય; તેનો જેમ દુઃખદાયક વસ્તુનો સહેજે અભાવ રહે છે તેમ જેને સહેજે અભાવ રહે છે અને એક પરમેશ્વરના સ્વરૂપને વિષે અચળ નિષ્ઠા વર્તે છે તેને પાકો હરિભક્ત જાણવો. તે **એવો પાકો હરિભક્ત થયાનો તો એજ ઉપાય છે જે, પરમેશ્વરના દાસનો ગુલામ થઈને રહે અને એમ જાણે જે, 'એ સર્વ ભક્ત મોટા છે ને હું તો સર્વથી ન્યૂન છું.** એમ જાણીને હરિભક્તનો દાસાનુદાસ થઈ રહે અને એવી રીતે જે વર્તે તેના સર્વ વિકાર નાશ પામે અને તેને દિવસે દિવસે જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, ભક્તિ આદિક જે શુભગુણ તે વૃદ્ધિ પામતા જાય છે."

॥ ઈતિ વચનામૃતમ્ ગઢડા પ્રથમનું ॥૫૮॥

વચનામૃત ૫૯ : અસાધારણ સ્નેહનું Index

*સંવત્ ૧૮૭૬ના ફાગણ સુદિ ૧૪ ચતુર્દશીને દિવસ શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદાખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવનારાયણના મંદિરની આગળ આથમણે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા ને ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો ને ધોળી ચાદર ઓઢી હતી ને માથે હીરકોરનું ધોળું ધોતિયું બાંધ્યું હતું ને લલાટને વિષે ચંદનની અર્ચા વિરાજમાન હતી ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "પ્રશ્ન-ઉત્તર કરો." પછી મુક્તાનંદ

* વચ. ૫૯, તા. ૨૭-૨-૧૮૨૦, સોમવાર.

સ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "હે મહારાજ ! ભગવાનને વિષે અસાધારણ પ્રેમ થાય તેનું શું કારણ છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એક તો ભગવાનનો વિશ્વાસ હોય જે, 'આ મને મળ્યા છે તે નિશ્ચય જ ભગવાન છે' તથા આસ્તિકપણું હોય તથા ભગવાનનાં જે ઐશ્વર્ય તેને જાણે જે, 'આ ભગવાન છે તે બ્રહ્મમહોલ, ગોલોક, શ્વેતદ્વીપ એ આદિક સર્વે ધામના પતિ છે તથા અનંતકોટિ બ્રહ્માંડના પતિ છે તથા સર્વના કર્તા છે અને પુરુષ, કાળ, કર્મ, માયા, ત્રણ ગુણ, ચોવીશ તત્ત્વ, બ્રહ્માદિક દેવ એ કોઈને આ બ્રહ્માંડના કર્તા[૧] જાણે નહિ, એક ભગવાન પુરુષોત્તમને જ કર્તા[૨] જાણે અને સર્વના અંતર્યામી જાણે.' એવી રીતની સમજણે સહિત જે પ્રત્યક્ષ ભગવાનના સ્વરૂપને વિષે નિશ્ચય તે જ પરમેશ્વરને વિષે અસાધારણ સ્નેહનું કારણ છે."

પછી વળી મુક્તાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, "એવો ભગવાનનો મહિમા પણ જાણતો હોય અને અસાધારણ હેત ન થાય તેનું શું કારણ છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જો એ ભગવાનનો આવો મહિમા જાણે છે તો એને ભગવાનને વિષે અસાધારણ હેત છે પણ એ જાણતો નથી, 'જેમ હનુમાનજીમાં અપાર બળ[૩] હતું પણ કોઈકના[૪] જણાવ્યા વિના જણાણું નહિ' અને 'જેમ પ્રલંબાસુર બલદેવજીને લઈને ચાલ્યો ત્યારે પોતામાં બળ[૫] તો અપાર હતું પણ પોતે જાણતા ન હતા. પછી જ્યારે[૬] આકાશવાણીએ કહ્યું ત્યારે જાણ્યું.' તેવી રીતે એ ભક્તને ભગવાનને વિષે અસાધારણ પ્રીતિ તો છે[૭] પણ જણાતી નથી."

પછી વળી મુક્તાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, "એ પ્રીતિના બળને જણાયાનું શું કારણ છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "સત્સંગ અને સત્શાસ્ત્રનું શ્રવણ કરતે સમે એને ભગવાનને વિષે અસાધારણ પ્રીતિ છે તે જણાઈ આવે છે."

પછી વળી મુક્તાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, "દેશ, કાળ અને ક્રિયા તે ભૂંડા થાય અથવા ભલાં થાય તેનું કારણ તે સંગ છે કે કોઈ બીજો છે ?"

---

૧. સ્વતંત્રપણે.

૨. સ્વતંત્રકર્તા.

૩. સમુદ્ર ઉલ્લંઘન કરવાનું.

૪. જાંબવાનના. જાંબવાને હનુમાનજીને તેમનું બળ જણાવ્યું તે રામાયણમાં - **"जाबंवान्समुदीक्ष्यैवं हनुमन्तमथाब्रवीत । वीरवानर ! लोकस्य सर्वशास्त्रविदां वर ! तृष्णीमेकान्तमाश्रित्य हनुमन्किं न जल्पसि ॥"** ઈત્યાદિ વચનોથી કહેલું જાણવું.

૫. પ્રલંબાસુરને હણવાનું.

૬. ભગવાને - શ્રીકૃષ્ણભગવાને બળદેવજીને તેમનું બળ જણાવ્યું તે વિષ્ણુપુરાણમાં -**इति संस्मारितो विप्र कृष्णेन सुमहात्मना । विहस्य पीडयामास प्रलम्बं बलवान् बलः ॥** ઈત્યન્ત વચનોથી જણાવેલું જાણવું.

૭. કોઈક ભક્તના જણાવ્યા વિના.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "દેશ તો પૃથ્વી કહેવાય તે સર્વે ઠેકાણે સરખો છે અને કાળ પણ સરખો છે પણ **અતિશય જે મોટા સમર્થ પુરૂષ હોય તે જે દેશમાં રહેતા હોય; તેને પ્રતાપે કરીને ભૂંડો દેશ હોય, ભૂંડો કાળ હોય, ભૂંડી ક્રિયા હોય, તે સર્વે સારાં થઈ જાય છે.** અને અતિશય ભૂંડા પાપી પુરૂષ જે દેશમાં રહેતા હોય, તેને યોગે કરીને સારો દેશ ને સારી ક્રિયા ને સારો કાળ હોય તે પણ ભૂંડા થઈ જાય છે. માટે શુભ ને અશુભ એવા જે દેશ, કાળ ને ક્રિયા તેનાં હેતુ તો પુરૂષ છે. તે પુરૂષ જો અતિશય સમર્થ હોય તો સર્વ પૃથ્વીમાં દેશ, કાળ ને ક્રિયા તે પોતાના સ્વભાવ પ્રમાણે પ્રવર્તાવે ને તેથી ઊતરતો હોય તો એક દેશમાં પ્રવર્તાવે ને તેથી ઊતરતો હોય તો એક ગામમાં પ્રવર્તાવે ને તેથી ઊતરતો હોય તો એક ફળી તથા એક પોતાનું ઘર તેમાં પ્રવર્તાવે. એવી રીતે એ શુભ-અશુભ જે દેશ, કાળ ને ક્રિયા તેના હેતુ તો શુભ ને અશુભ એ બે પ્રકારના પુરૂષ છે."

॥ ઈતિ વચનામૃતમ્ ગઢડા પ્રથમનું ॥૫૯॥

વચનામૃત ૬૦ : એકાંતિક ધર્મ પાળ્યાનું - વાસના ટાળ્યાનું

Index

*સંવત્ ૧૮૭૬ના ફાગણ વદ ૧ પ્રતિપદાને દિવસ શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદાખાચરના દરબારમાં પરમહંસની જાયગાને વિષે વિરાજમાન હતા ને ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો ને ધોળી ચાદર ઓઢી હતી અને મસ્તક ઉપર શ્વેત પાઘ બાંધી હતી ને તે પાઘને વિષે ધોળાં પુષ્પના તોરા વિરાજમાન હતા ને કંઠમાં ધોળા પુષ્પના હાર વિરાજમાન હતા અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "સર્વ સાધન કરતાં વાસના ટાળવી એ સાધન મોટું છે. તે વાસના ટાળવાની એમ વિગતિ છે જે શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધ એ જે પંચવિષય તેને વિષે જેટલી પોતાને તૃષ્ણા હોય તેનો વિચાર કરવો જે મારે જેટલી ભગવાનને વિષે વાસના છે તેટલી જ જગતને વિષે છે કે ઓછી વધુ છે ? તેની પરીક્ષા કરવી ને જેટલી ભગવાનની વાત સાંભળવામાં શ્રોત્ર ઈન્દ્રિય લોભાતી હોય તેટલી જ જગતની વાત સાંભળવામાં લોભાતી હોય તો એમ જાણવું જે, 'ભગવાનમાં ને જગતમાં બરોબર વાસના

* વચ. ૬૦, તારીખ : ૨૯-૨-૧૮૨૦, બુધવાર.

છે.' એવી જ રીતે સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધ; એ સર્વે વિષયનો તપાસ કરવો અને જ્યારે એવી રીતે તપાસ કરતો કરતો જગતની વાસનાને ઘટાડતો જાય અને ભગવાનની વાસનાને વધારતો જાય તેણે કરીને એને પંચવિષયને વિષે સમબુદ્ધિ થઈ જાય છે; ને સમબુદ્ધિ થયા પછી નિંદા ને સ્તુતિ સરખાં લાગે અને સારો સ્પર્શ ને ભૂંડો સ્પર્શ સરખો લાગે; તેમ જ સારું રૂપ ને ભૂંડું રૂપ તથા બાળ, યુવાન ને વૃદ્ધ એવી જે સ્ત્રીઓ તથા કચરો ને કંચન એ સર્વે સરખું ભાસે; તેમ જ સારા ને ભૂંડા જે રસ ને ગંધ તે પણ સરખા ભાસે. **એવી રીતે સ્વાભાવિકપણે વર્તાય ત્યારે જાણીએ જે વાસના જીતાણી. અને વાસના રહિત વર્તવું એ એકાંતિકનો ધર્મ છે.** અને વાસના જરાક રહી જાય તો સમાધિવાળો હોય અને નાડી પ્રાણ તણાતાં હોય તોય પણ વાસના સમાધિમાંથી પાછો ખેંચી લાવે છે, માટે વાસના ટાળે તેજ એકાંતિક ભક્ત છે."

પછી મુક્તાનંદ સ્વામી એ પૂછ્યું જે, "વાસના ટાળ્યાનો શો ઉપાય[૧] છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"એક તો આત્મનિષ્ઠાની દ્રઢતા જોઈએ અને બીજું પંચવિષયનું તુચ્છપણું જાણ્યું જોઈએ** અને ત્રીજું **ભગવાનનું અતિશય માહાત્મ્ય જાણ્યું જોઈએ જે**, 'ભગવાન વૈકુંઠ, ગોલોક, બ્રહ્મમહોલ એ સર્વે ધામના પતિ છે. માટે એવા ભગવાનને પામીને તુચ્છ વિષયના સુખમાં હું શું પ્રીતિ રાખું ?' એવી રીતે ભગવાનના મહિમાનો વિચાર કરે. અને વળી એમ વિચાર કરે જે, 'ભગવાનને ભજતા થકા પણ જો કોઈક ખોટ રહી જશે ને કદાપિ જો ભગવાનના ધામમાં નહિ જવાય ને ઈન્દ્રલોક તથા બ્રહ્મલોકને[૧] વિષે ભગવાન મૂકશે તો પણ આ લોકનાં કરતાં તો ત્યાં કોટિ ગણાં વધુ સુખ છે.' એવો વિચાર કરીને પણ આ સંસારના તુચ્છ સુખથકી વાસનાએ રહિત થવું અને એવી રીતે ભગવાનનો મહિમા જાણીને વાસનાએ રહિત થાય છે, ત્યાર પછી એને એમ જણાય છે જે, 'મારે કોઈ કાળે વાસના હતી જ નહિ અને એ તો મને વચમાં કાંઈક ભ્રમ જેવું થયું હતું; પણ હું તો સદા વાસનાએ રહિત છું' એવું ભાસે છે. અને આવી રીતનો જે એકાંતિક ધર્મ તે તો જે એવા નિર્વાસનિક પુરૂષ હોય અને જેને ભગવાનને વિષે સ્થિતિ થઈ હોય તેને વચને કરીને જ પમાય પણ ગ્રંથમાં લખી રાખ્યો હોય તેણે કરીને નથી

---

૧. મુખ્ય. ૨. બ્રહ્માજીના લોકમાં.

પમાતો. અને કોઈક સાંભળીને તેવી ને તેવી વાત કહેવા જાય તો કહેતાં પણ આવડે નહિ, માટે જેને **એકાંતિકના ધર્મમાં સ્થિતિ થઈ હોય તે થકી જ એકાંતિકનો ધર્મ પમાય છે.”**

॥ ઇતિ વચનામૃતમ્ ગઢડા પ્રથમનું ॥૬૦॥

વચનામૃત ૬૧ : બળિ રાજાનું

Index

*સંવત્ ૧૮૭૬ના ફાગણ વદિ ૩ ત્રીજને દિવસ શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદાખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવનારાયણના મંદિરની આગળ લીંબડાના વૃક્ષને હેઠે ઓટાને વિષે ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા. ને હીરકોરનું શ્વેત ધોતિયું મસ્તકે બાંધ્યું હતું ને શ્વેત પછેડી ઓઢી હતી ને શ્વેત ખેસ પહેર્યો હતો ને કંઠમાં શ્વેત પુષ્પના હાર ધારણ કર્યા હતા ને શ્વેત પુષ્પના તોરા પાઘમાં ડાબી કોરે લટકતા હતા ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી મુક્તાનંદ સ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, “કામ, ક્રોધ, લોભ તથા ભય એમને યોગે કરીને પણ ધીરજ ડગે નહિ તેનો શો ઉપાય છે?” પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “હું દેહ નહિ, હું તો દેહથી નોખો ને સર્વેનો જાણનારો એવો જે આત્મા તે છું. એવી જે આત્મનિષ્ઠા[૧] તે જ્યારે અતિશય દ્રઢ થાય ત્યારે કોઈ રીતે કરીને ધીરજ ડગે નહિ અને આત્મનિષ્ઠા વિના બીજા અનેક ઉપાય કરે તો પણ ધીરજ રહે નહિ.”

પછી બ્રહ્માનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, “જે આત્મનિષ્ઠા હોય તે અંતસમે કેટલી સહાય કરે છે ?” પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “જેમ નદી તરવી હોય ત્યાં તો જેને તરતાં આવડતું હોય તે તરી જાય ને જેને તરતાં ન આવડતું હોય તે તો ઊભો થઈ રહે. પણ જ્યારે સમુદ્ર તરવો હોય ત્યારે તો તે બેયને વહાણનું કામ પડે છે, તેમ ટાઢ, તડકો, ભૂખ, તરસ, માન, અપમાન, સુખ, દુઃખ, તે રૂપી જે નદી તેને તો આત્મનિષ્ઠાવાળો હોય તે તરી જાય પણ મૃત્યુસમય તો સમુદ્ર જેવો છે, માટે ત્યાં તો આત્મનિષ્ઠાવાળો હોય તથા વગર આત્મનિષ્ઠાવાળો હોય એ બેયને ભગવાનની ઉપાસનારૂપી વહાણનું કામ પડે છે, માટે **અંતકાળે તો ભગવાનનો દ્રઢ આશરો હોય તેજ કામમાં આવે છે** પણ અંતસમે[૨] આત્મનિષ્ઠા કાંઈ કામમાં આવતી નથી, તે સારુ ભગવાની

* વચ. ૬૧, તારીખ : ૩-૩-૧૮૨૦, શનિવાર.
૧. તેણે યુક્ત એવી જે ઉપાસના
૨. કેવળ.

ઉપાસનાને દ્રઢ કરીને રાખવી.”

પછી વળી મુક્તાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, “ભગવાનનો ભક્ત હોય તેને સિદ્ધિઓ આડી આવે છે, તે જેને ભગવાનના નિશ્ચયમાં ડગમગાટ હોય તેને જ આવે છે કે નિશ્ચયવાળાને આવે છે ?” પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “સિદ્ધિઓ તો જેને પરિપક્વ ભગવાનનો નિશ્ચય હોય તેને જ આવે છે અને બીજાને તો સિદ્ધિઓ ઘણી દુર્લભ છે અને એ સિદ્ધિઓને પણ એ ભક્તની પરીક્ષા લેવા સારુ ભગવાન જ પ્રેરે છે જે, ‘એને મારી ઉપર ઘણું હેત છે કે સિદ્ધિઓ ઉપર ઘણું હેત છે ?’’ એવી રીતે ભગવાન પોતાના ભક્તની પરીક્ષા જુવે છે. પછી જો એ પાકો ભક્ત હોય ને ભગવાન વિના બીજું કાંઈ ન ઈચ્છે ને નિર્વાસનિક એવો એકાંતિક ભક્ત હોય તો ભગવાન પોતે તે ભક્તને વશ થઈ જાય છે. “જેમ વામનજીએ બળિરાજાનું ત્રિલોકીનું રાજ્ય લઈ લીધું અને ચૌદ લોકનાં બે પગલાં કર્યાં અને ત્રીજા પગલા સારુ તે બળિરાજાએ પોતાનું શરીર આપ્યું, એવી રીતે શ્રદ્ધા સહિત ભગવાનને સર્વસ્વ આપ્યું તો ભગવાને એને વગર વાંકે બાંધ્યો, તો પણ ભક્તિ થકી પડ્યો નહિ. ત્યારે એવી પોતાની અનન્ય ભક્તિ જોઈને પોતે ભગવાન તે બળીના બંધનમાં આવતા હવા. અને **ભગવાને તો બળિરાજાને ક્ષણમાત્ર બાંધ્યો હતો અને ભગવાન તો એની ભક્તિરૂપી દોરીએ કરીને બંધાયા છે, તે આજ દિવસ સુધી પણ અખંડ ભગવાન બળીને દરવાજે ઉભા છે** અને બળિરાજાની દ્રષ્ટિ થકી પળમાત્ર પણ ભગવાન છેટે થતાં નથી. એવી રીતે આપણે પણ બીજી સર્વે વાસના ટાળીને અને ભગવાનને સર્વસ્વ અર્પણ કરીને ભગવાનના દાસ થઈ રહેશું અને એમ કરતાંય ભગવાન આપણને વધુ દુઃખ દેશે તો ભગવાન પણ પોતે આપણને વશ થઈ જશે, શા માટે જે પોતે ભક્તવત્સલ છે અને કૃપાસિંધુ છે. તે જેની પોતાને વિષે અતિ દ્રઢ ભક્તિ દેખે તેને પોતે આધીન થઈ જાય છે. પછી તે પ્રેમભક્તિએ યુક્ત જે ભક્તનું મન તે મનરૂપી દોરીએ કરીને બંધનમાં આવે છે, પછી છુટવાને સમર્થ થતા નથી. માટે **જેમ જેમ ભગવાન આપણને કસણીમાં રાખે તેમ તેમ વધુ રાજી થવું જોઈએ. ‘જે ભગવાન જેમ જેમ મને વધુ દુઃખ દેશે તેમ તેમ વધુ મારે વશ થશે અને પળમાત્ર મારાથી છેટે નહિ રહે.’** એવું સમજીને જેમ જેમ ભગવાન અતિ કસણી દેતા જાય તેમ તેમ અતિ રાજી થવું પણ કોઈ રીતે દુઃખ દેખીને અથવા દેહના સુખ સારુ પાછો પગ ભરવો નહિ.”

॥ ઈતિ વચનામૃતમ્ ગઢડા પ્રથમનું ॥૬૧॥

વચનામૃત ૬૨ : સત્ય શૌચાદિક ગુણ આવ્યાનું Index

*સંવત્ ૧૮૭૬ના ફાગણ વદિ ૪ ચોથને દિવસ શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદાખાચરના દરબારમાં ચોક વચ્ચે ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા અને ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો અને ધોળી ચાદર ઓઢી હતી અને માથે શ્વેત પાઘ વિરાજમાન હતી અને તે પાઘને વિષે શ્વેત પુષ્પના હાર તથા શ્વેત પુષ્પના તોરા વિરાજમાન હતા ને પોતાનાં મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી સ્વયંપ્રકાશાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, "શ્રીમદ્ભાગવતમાં કહ્યું છે જે– [૧]**"સત્યં શૌચં દયા ક્ષાન્તિસ્ત્યાગઃ સન્તોષ આર્જવમ્ । શમો દમસ્તપઃ સામ્યં તિતિક્ષોપરતિઃ શ્રુતમ્ ॥ જ્ઞાનં વિરક્તિરૈશ્વર્યં શૌર્યં તેજો બલં સ્મૃતિઃ । સ્વાતંત્ર્યં કૌશલં કાન્તિર્ધૈર્યં માર્દવમેવ ચ ॥ પ્રાગલ્ભ્યં પ્રશ્રયઃ શીલં સહ ઓજો બલં ભગઃ। ગાંભીર્યં સ્થૈર્યમાસ્તિક્યં કીર્તિર્માનોઽનહંકૃતિઃ ॥** એ જે ઓગણચાલીશ કલ્યાણકારી ગુણ તે ભગવાનના સ્વરૂપને વિષે નિરંતર રહે છે." તે એ ગુણ સંતને[૨] વિષે કેવી રીતે આવે છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એ ગુણ સંતમાં આવ્યાનું કારણ તો એ છે જે[૩], **એને ભગવાનના સ્વરૂપનો યથાર્થ નિશ્ચય થાય તો એ કલ્યાણકારી ગુણ ભગવાનના છે, તે સંતમાં આવે છે.** તે નિશ્ચય કેવો હોય તો જે, 'ભગવાનને કાળ જેવા ન જાણે, કર્મ જેવા ન જાણે, સ્વભાવ જેવા ન જાણે, માયા જેવા ન જાણે, પુરૂષ જેવા ન જાણે, અને સર્વથકી ભગવાનને જુદા જાણે, અને સર્વના નિયંતા જાણેને સર્વના કર્તા જાણે અને એ સર્વના કર્તાથકા પણ એ નિર્લેપ છે એમ ભગવાનને જાણે. અને એવી રીતે જે પ્રત્યક્ષ ભગવાનના સ્વરૂપનો નિશ્ચય કર્યો છે તે કોઈ રીતે કરીને ડગે નહિ, તે ગમે તેવાં તરેતરેનાં[૪] શાસ્ત્ર[૫] સાંભળે અને ગમે તેવા મતવાદિની[૬] વાત સાંભળે અને ગમે તેવા પોતાનું અંતઃકરણ[૭] કુતર્ક કરે પણ કોઈ રીતે કરીને ભગવાનના

---

* વચ. ૬૨, તા. ૪-૩-૧૮૨૦, શનિવાર.

૧. સત્ય, શૌચ, દયા, ક્ષાન્તિ, ત્યાગ, સન્તોષ, આર્જવ, શમ, દમ, તપ, સામ્ય, તિતિક્ષા, ઊપરતિ, શ્રુત, જ્ઞાન, વિરક્તિ, ઐશ્વય, શૌર્ય, તેજ, બળ, સ્મૃતિ, સ્વાતંત્ર્ય, કાન્તિ, ધૈર્ય, માર્દવ, પ્રાગલભ્ય, પ્રશ્રય, શીલ, ઓજ, બળ, ભગ, ગામ્ભીર્ય, સ્થૈર્ય, આસ્તિક્ય, કીર્તિમાન, માન, અનહંકૃતિ, એ ઓગણચાળીશ ગુણ ભગવાનમાં રહે છે. (ભા. ૯/૧૬/૨૬ થી ૨૮)

૨. કેવા.

૩. કેવા સંતમાં ભગવાનના ગુણ આવે છે અને કેવી રીતે આવે છે. એ બે પ્રશ્નો છે. તેમાં પ્રથમ પ્રશ્નોનો ઉત્તર આપે છે.

૪. કુટીલ યુક્તિ યુક્ત.

૫. અસચ્છાસ્ત્ર.

૬. શુષ્કવેદાંતિ વગેરે.

૭. આ પરમેશ્વર છે પણ બીજાઓથી ભય ? ઈત્યાદિક વિતર્ક.

સ્વરૂપમાં ડગમગાટ થાય નહિ, એવી જાતનો જેને ભગવાનના સ્વરૂપનો નિશ્ચય હોય તેને ભગવાનનો સંબંધ થયો કહેવાય[૧], માટે જેને જે સંગાથે સંબંધ હોય તેના ગુણ તેમાં સહેજે આવે. જેમ આપણાં નેત્ર છે તેને જ્યારે દીવા સંઘાથે સંબંધ થાય છે ત્યારે તે દીવાનો પ્રકાશ નેત્રમાં આવે છે તેણે કરીને નેત્ર આગળ અંધારું હોય તેનો નાશ થઈ જાય છે, **તેમ જેને ભગવાનના સ્વરૂપનો દ્રઢ નિશ્ચયે કરીને સંબંધ થાય છે તેને વિષે ભગવાનના કલ્યાણકારી ગુણ આવે છે.** પછી જેમ ભગવાન સર્વ પ્રકારે નિર્બંધ છે અને જે ચહાય તે કરવાને સમર્થ છે તેમ, એ ભક્ત પણ અતિશય સમર્થ થાય છે અને નિર્બંધ થાય છે."

પછી નિર્વિકારાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, "નિશ્ચય હોય તોય પણ રૂડા ગુણ[૨] તો આવતા નથી અને માન ને ઈર્ષ્યા તો દિવસે-દિવસે વધતાં જાય છે, તેનું શું કારણ હશે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "ભગવાન પાસે એક અમૃત લાવીએ અને સિંગડીયો વછનાગ[૩] લાવીએ અને દૂધપાક ને સાકર લાવીએ અને અફીણ લાવીએ અને તે સર્વેને ભગવાનના થાળમાં ધરીએ તો પણ જેનો જેવો ગુણ હોય તેનો તેવો ને તેવો જ રહે પણ પલટાઈ જાય નહિ, તેમ જે જીવ આસુરી અને અતિ કુપાત્ર હોય તે ભગવાનને સમીપે આવે તો પણ પોતાના સ્વભાવને મૂકે નહિ. પછી એ કોઈક ગરીબ હરિભક્તનો દ્રોહ કરે તેણે કરીને એનું ભૂંડું થાય, શા માટે જે ભગવાન સર્વમાં અંતર્યામીરૂપે કરીને રહ્યા છે; તે પોતાની ઈચ્છા આવે ત્યાં તેટલી સામર્થી જણાવે છે. માટે તે ભક્તને અપમાને કરીને તે ભગવાનનું અપમાન થાય છે. ત્યારે અપમાનના કરનારાનું અતિશય ભૂંડું થઈ જાય છે, જેમ હિરણ્યકશીપુ હતો તેણે ત્રિલોકીને પોતાને વશ કરી રાખી હતી એવો બળવાન હતો પણ તેણે જો પ્રહ્લાદજીનો દ્રોહ કર્યો તો ભગવાન સ્તંભમાંથી નૃસિંહરૂપે પ્રગટ થઈને તે હિરણ્યકશીપુનો નાશ કરી નાખ્યો, એમ વિચારીને **ભગવાનના ભક્ત હોય તેને અતિશય ગરીબપણું પકડવું પણ કોઈનું અપમાન કરવું નહિ.** કાં જે ભગવાન તો ગરીબના અંતરને વિષે પણ વિરાજમાન રહ્યા છે તે એ ગરીબના અપમાનના કરતલનું ભૂંડું કરી નાખે છે. એવું જાણીને કોઈ અલ્પ જીવને પણ દુ:ખવવો નહિ અને જો અહંકારને વશ થઈને જેને તેને દુ:ખવતો ફરે તો ગર્વગંજન

---

૧. બીજા પ્રશ્નનો ઉત્તર આપે છે.

૨. સત્ય-શૌચાદિ.

૩. એક જાતની ઝેરી ઔષધી-સંસ્કૃત-વૈદ્યકમાં તેને વત્સનાભ કહેવાય છે કારણ કે તેનો આકાર વાછરડાની નાભિ જેવો હોય છે.

એવા જે ભગવાન તે અંતર્યામીરૂપે સર્વમાં વ્યાપક છે તે ખમી શકે નહિ. પછી ગમે તે દ્વારે પ્રકટ થઈને એ અભિમાની પુરુષના અભિમાનને સારી પેઠે નાશ કરે છે, તે માટે તે ભગવાનથી ડરીને જે સાધુ હોય તેને લેશમાત્ર અભિમાન રાખવું નહિ અને એક કીડી જેવા જીવને પણ દુઃખવવો નહિ એજ નિર્માની સાધુનો ધર્મ છે."

॥ ઈતિ વચનામૃતમ્ ગઢડા પ્રથમનું ॥૬૨॥

વચનામૃત ૬૩ : નિશ્ચયનું-તત્ત્વે કરીને ભગવાન જાણ્યાનું Index

*સંવત્ ૧૮૭૬ના ફાગણ વદિ ૭ સપ્તમીને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદાખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવનારાયણના મંદિર આગળ આથમણે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા અને ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો ને ધોળી ચાદર ઓઢી હતી ને ધોળું હિરકોરનું ધોતિયું માથે બાંધ્યું હતું ને કંઠને વિષે શ્વેત પુષ્પના હાર વિરાજમાન હતા અને પાઘને વિષે ગુલાબના પુષ્પના તોરા વિરાજમાન હતા અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી નૃસિંહાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, "ભગવાનના નિશ્ચયમાં કસર હોય તેને કેવા સંકલ્પ થાય ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેને નિશ્ચયમાં કસર હોય તેને જ્યારે ભગવાનમાં કાંઈ સામર્થી દેખાય ત્યારે અતિ આનંદ થાય અને જ્યારે સામર્થી ન દેખાય ત્યારે અંતર ઝાંખું થઈ જાય અને પોતાના હૃદયમાં ભૂંડા સંકલ્પ થતા હોય ને તેને ટાળે તો પણ ટળે નહિ ત્યારે ભગવાનમાં અવગુણ પરઠે જે, 'હું આટલા દહાડાથી સત્સંગ કરી કરીને મરી ગયો તો પણ ભગવાન મારા ભૂંડા ઘાટ ટાળતા નથી.' એવી રીતે ભગવાનમાં દોષ પરઠે. અને જે પદાર્થમાં પોતાને હેત હોય અને કોઈ પ્રકારે તે પદાર્થમાંથી મન પાછું ન વળતું હોય ત્યારે તેવો ને તેવો દોષ ભગવાનને વિષે પરઠે જે, 'જેમ મારે વિષે કામાદિક દોષ છે તેમ ભગવાનને વિષે પણ છે પણ એ ભગવાન છે તે મોટા કહેવાય છે.'એવી રીતના જેને અંતરમાં ઘાટ થતા હોય તેના નિશ્ચયમાં કસર જાણવી, એનો પરિપક્વ નિશ્ચય ન કહેવાય.

* વચ. ૬૩, તા. ૭-૩-૧૮૨૦, બુધવાર.

પછી પરમચૈતન્યાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, "હે મહારાજ ! જેને ભગવાનનો પરિપક્વ નિશ્ચય હોય તેને કેવી જાતના ઘાટ થાય ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેને પરિપક્વ નિશ્ચય હોય તેને તો મનમાં એમ રહે જે, 'મારે સર્વે પ્રાપ્તિ થઈ રહી છે અને જ્યાં પ્રત્યક્ષ ભગવાન રહ્યા છે ત્યાં જ પરમધામ છે. અને આ સંત સર્વે તે નારદ, સનકાદિક જેવા છે અને સત્સંગી સર્વે તે તો જેવા ઉદ્ધવ, અક્રુર, વિદુર, સુદામા અને વૃંદાવનના ગોપ તેવા છે અને જે બાઈઓ હરિભક્ત છે, તે તો જેવી ગોપીઓ તથા દ્રૌપદી, કુંતાજી, સીતા, રુક્મિણી, લક્ષ્મી, પાર્વતી એવી છે અને હવે મારે કાંઈ કરવું રહ્યું નથી અને ગોલોક, વૈકુંઠ, બ્રહ્મપુર તેને હું પામી રહ્યો છું." એવી રીતના ઘાટ થાય અને પોતાના હૃદયમાં અતિ આનંદ વર્તે, એવી રીતે જેના અંતરમાં વર્તતું હોય તેને પરિપક્વ નિશ્ચય જાણવો."

એમ કહીને શ્રીજીમહારાજ એમ બોલ્યા જે, "તત્ત્વે કરીને ભગવાનનું સ્વરૂપ જાણ્યા પછી એને કાંઈ જાણવું રહેતું નથી. તે તત્ત્વે કરીને જાણ્યાની રીત કહીએ તે સાંભળો, જે સાંભળીને પરમેશ્વરના સ્વરૂપનો અડગ નિશ્ચય થાય છે. જે, પ્રથમ તો એને ભગવાનની મોટાઈ જાણી જોઈએ. 'જેમ કોઈક મોટો રાજા હોય તેના જે ગોલા અને ગોલિયો હોય તેને પણ સાત ભૂમિની તો હવેલીયો રહેવાની હોય અને બાગબગીચા ને ઘોડા, વેલ્યો, ઘરેણાં; એ આદિક જે સામગ્રીઓ તેણે કરીને દેવલોક સરખાં તેનાં ઘર જણાય ત્યારે તે રાજાનો જે દરબાર તથા તેમાં જે સામગ્રીઓ તે તો અતિ શોભાયમાન હોય' તેમ શ્રી પુરુષોત્તમભગવાનની આજ્ઞામાં વર્તતા એવા જે બ્રહ્માંડના અધિપતિ બ્રહ્માદિક તેના જે લોક અને તે લોકના વૈભવ તેનો પાર પમાતો નથી, તો જેના નાભિકમળમાંથી બ્રહ્મા ઉત્પન્ન થયા એવા જે વિરાટ્પુરૂષ તેમના વૈભવનો પાર તો ક્યાંથી પમાય ? અને એવા અનંતકોટિ જે વિરાટપુરૂષ તેમના સ્વામી જે પુરુષોત્તમ ભગવાન તેનું ધામ જે અક્ષર, જેને વિષે એવાં અનંતકોટિ બ્રહ્માંડ તે એક એક રોમ પ્રત્યે અણુની પેઠે ઊડતાં ફરે છે, એવું એ ભગવાનનું ધામ છે અને તે ધામને વિષે પુરુષોત્તમભગવાન પોતે દિવ્યરૂપે કરીને સદા વિરાજમાન છે અને તે ધામમાં અપાર દિવ્ય સામગ્રી છે, તે ભગવાનની મોટ્યપો પાર તો આવે જ કેમ? એવી રીતે ભગવાનની મોટ્યપ સમજે. અને[૧] જે થકી જે

૧. ફરીથી પણ પ્રકારાન્તરથી મોટ્યપ કહે છે.

મોટો હોય તે થકી તે સૂક્ષ્મ હોય અને તે તેનું કારણ પણ હોય. 'જેમ પૃથ્વી થકી જળ મોટું છે અને તે પૃથ્વીનું કારણ છે. અને તે થકી સૂક્ષ્મ પણ છે અને જળ થકી તેજ મોટું છે અને તેજ થકી વાયુ મોટો છે અને વાયુ થકી આકાશ મોટો છો.' એવી રીતે અહંકાર, મહત્તત્ત્વ, પ્રધાનપુરુષ, પ્રકૃતિપુરુષ અને અક્ષર એ સર્વે એક બીજાથી મોટાં છે અને એક બીજાથી સૂક્ષ્મ છે ને કારણ છે અને એ સર્વે મૂર્તિમાન છે પણ ભગવાનનું જે અક્ષરધામ છે તે તો અત્યંત મોટું છે; જેના એક એક રોમને વિષે અનંતકોટિ બ્રહ્માંડ અણુની પેઠે ઉડતાં જ ફરે છે, 'જેમ કોઈ મોટો હસ્તિ હોય, તેના શરીર ઉપર કીડી ચાલી જાતી હોય તે કશી ગણતીમાં આવે નહિ' તેમ એ અક્ષરની મોટાઈ આગળ બીજું કોઈ કાંઈ ગણતીમાં આવતું નથી, 'જેમ ઝીણાં મચ્છર હોય તેને મધ્યે કીડી હોય તે મોટી દેખાય અને કીડીને મધ્યે વીંછી હોય તે મોટો દેખાય ને વીંછીને મધ્યે સાપ હોય તે મોટો દેખાય અને સાપને મધ્યે સમળા હોય તે મોટા દેખાય ને સમળાને મધ્યે પાડો હોય તે મોટો દેખાય ને પાડા ને મધ્યે હાથી હોય તે મોટો દેખાય ને હાથીને મધ્યે ગિરનાર સરખો પર્વત હોય તે મોટો દેખાય અને તે પર્વતને મધ્યે મેરુ પર્વત મોટો દેખાય અને તે મેરુ જેવા પર્વતને મધ્યે લોકાલોક પર્વત તે અતિ મોટો જણાય અને લોકાલોક પર્વત થકી પૃથ્વી અતિ મોટી જણાય અને પૃથ્વીનું કારણ જે જળ તે તે થકી મોટું પણ છે અને સૂક્ષ્મ પણ છે.' એવી રીતે જળનું કારણ તે તેજ છે, તેજનું કારણ વાયુ છે, વાયુનું કારણ આકાશ છે, આકાશનું કારણ અહંકાર છે, અને અહંકારનું કારણ મહત્તત્ત્વ છે, મહત્તત્ત્વનું કારણ પ્રધાન અને પુરુષ છે અને પ્રધાન અને પુરુષનું કારણ મૂળ પ્રકૃતિ ને બ્રહ્મ[૧] છે **અને એ સર્વેનું કારણ અક્ષરબ્રહ્મ છે અને તે અક્ષર તો પુરુષોત્તમ ભગવાનનું ધામ છે** અને એ અક્ષરની સંકોચ અને વિકાસ અવસ્થા થાતી નથી, સદાય એક રૂપ રહે છે અને તે **અક્ષર મૂર્તિમાન્** છે. પણ અતિ મોટા છે, માટે કોઈની નજરે અક્ષરનું રૂપ આવતું નથી. 'જેમ ચોવીશ તત્ત્વનું કાર્ય જે બ્રહ્માંડ તે પુરુષાવતાર કહેવાય છે અને તે વિરાટ્પુરૂષ જે તે કર, ચરણાદિકે કરીને યુક્ત છે પણ તેની મૂર્તિ અતિશય મોટી છે, માટે નજરે આવતી નથી. અને તેની નાભિમાંથી થયું જે કમળ તેના નાળમાં બ્રહ્મા સો વર્ષ લગી ચાલ્યા; પણ તેનો અંત ન આવ્યો અને જો કમળનો જ અંત ન આવ્યો તો વિરાટપુરુષનો પાર કેમ આવે ?

૧. આ સ્થળે મૂળપુરુષને 'બ્રહ્મ' શબ્દથી કહ્યા છે.

માટે તે વિરાટનું રૂપ નજરે આવતું નથી.' તેમ અક્ષરધામ પણ મૂર્તિમાન છે પણ કોઈને નજરે આવે નહિ, તે શા માટે જે એવાં એવાં બ્રહ્માંડ એક એક રોમમાં અસંખ્યાત ઊડતાં જ ફરે છે એવડા મોટા છે. તે અક્ષરધામને વિષે પુરુષોત્તમભગવાન પોતે સદા વિરાજમાન છે અને પોતાની અંતર્યામી શક્તિએ કરીને અક્ષરધામ અને અનંતકોટી બ્રહ્માંડ અને તે બ્રહ્માંડના જે ઈશ્વર તે સર્વેને વિષે અન્વયપણે રહ્યા છે અને તે અક્ષરધામને વિષે પોતાના સાધર્મ્યપણાને પામ્યા એવા જે અનંત કોટી મુક્ત તે, એ ભગવાનની સેવાને વિષે રહે છે. અને તે ભગવાનના સેવકના એક એક રોમને વિષે કોટિ કોટિ સૂર્યના જેવો પ્રકાશ છે, માટે જેના સેવક એવા છે તો એમના સ્વામી જે પુરુષોત્તમભગવાન તેનો મહિમા તો કેમ કહેવાય ! એવા અતિ સમર્થ જે ભગવાન, તે પોતે અક્ષરમાં પ્રવેશ કરીને અક્ષર રૂપે થાય છે અને પછી મૂળ પ્રકૃત્તિપુરુષરૂપે થાય છે અને પછી પ્રધાનપુરુષરૂપે થાય છે અને પછી પ્રધાનમાંથી થયાં જે ચોવિશ તત્ત્વ તેને વિષે પ્રવેશ કરીને તે રૂપે થાય છે અને પછી તે તત્ત્વે કરીને સરજાણા જે વિરાટ પુરૂષ તેને વિષે પ્રવેશ કરીને તે રૂપે થાય છે અને પછી બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શિવમાં પ્રવેશ કરીને તે તે રૂપે થાય છે.

એવી રીતે અતિ સમર્થ અને અતિ પ્રકાશે યુક્ત અને અતિમોટા જે એ ભગવાન તે પોતાનું જે આવું ઐશ્વર્ય અને તેજ તેને પોતામાં સમાવીને જીવના કલ્યાણને અર્થે મનુષ્ય જેવા થાય છે અને મનુષ્ય દર્શન કરી શકે તથા સેવા અર્ચનાદિક કરી શકે એવું રૂપ ધારણ કરે છે. 'જેમ કીડીના પગમાં ઝીણો કાંટો વાગ્યો હોય તેને બરછી તથા નરેણીએ કરીને કાઢો તો નીસરે નહિ. તે તો અતિશય ઝીણું લોદું હોય તેણે કરીને નીસરે.' તેમ ભગવાન પણ પોતાની મોટાઈને પોતામાં સમાવીને અતિશય અલ્પ રૂપનું ધારણ કરે છે; 'જેમ અગ્નિ પોતાનો પ્રકાશ અને જ્વાળા તેને સમાવીને મનુષ્ય જેવો થાય' તેમ ભગવાન પણ પોતાની સામર્થી છુપાવીને જીવના કલ્યાણને અર્થે મનુષ્યની પેઠે વર્તે છે અને જે મૂર્ખ હોય તે તો એમ જાણે જે, 'ભગવાન કાંઈ સામર્થી કેમ પ્રગટ કરતા નથી ?' પણ ભગવાન તો મુળગી જીવના કલ્યાણને અર્થે પોતાની સામર્થી ઢાંકીને વર્તે છે. અને જો પોતાની મોટ્યપ પ્રગટ કરે તો બ્રહ્માંડ પણ નજરમાં ન આવે તો જીવની શી ગણના ? **એવી રીતે મહિમાએ સહિત જે ભગવાનનો નિશ્ચય, તે જેને હૃદયમાં દ્રઢપણે થયો હોય તેને કાળ, કર્મ, માયા કોઈ**

બંધન કરવા સમર્થ નથી, માટે એવી રીતે તત્ત્વે કરીને જે ભગવાનને જાણે તેને કાંઈ કરવું રહ્યું નથી."

પછી નિત્યાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, "એવી રીતે અનુક્રમે કરીને ભગવાન મનુષ્યાકૃતિ ધરે છે કે અનુક્રમ વિના પણ મનુષ્યાકૃતિ ધરે છે?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "અનુક્રમનો કાંઈ મેળ નથી. ત્યાં દ્રષ્ટાંત જેમ કોઈ પુરૂષ હોય તે તળાવને વિષે ડુબકી ખાય. તે ડુબકી ખાઈને ગમે તો ત્યાં ને ત્યાં નીસરે અથવા કાંઠે નીસરે અથવા આસપાસ નીસરે, તેમ પુરુષોત્તમભગવાન છે, તે અક્ષરરૂપ ધામને વિષે ડુબકી ખાઈને ગમે તો ત્યાંથી પાધરા જ મનુષ્યાકૃતિને ધરે છે અને ગમે તો એવી રીતે અનુક્રમે કરીને મનુષ્યાકૃતિને ધરે છે."

એમ વાર્તા કરીને પછી વળી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેને અતિ દ્રઢ નિશ્ચય હોય તેનું થોડાકમાં લક્ષણ કહું તે સાંભળો જે, જેને પરિપક્વ નિશ્ચય હોય અને તે પોતે અત્યંત ત્યાગી હોય તો પણ તે પાસે ગમે તેવી પ્રવૃત્તિ માર્ગની ક્રિયા કરાવીએ તો તે કરે પણ તેમાંથી પાછો હઠે નહિ અને કચવાઈને પણ કરે નહિ, રાજી થકો કરે અને બીજું એ લક્ષણ જે, ગમે તેવો પોતામાં કોઈક સ્વભાવ હોય અને તે કોટી ઉપાય કરે તો પણ ટળે એવો ન હોય ને જો તે સ્વભાવને મુકાવ્યાનો પરમેશ્વરનો આગ્રહ દેખે, તો તે સ્વભાવને તત્કાળ મૂકે. અને ત્રીજું એ લક્ષણ જે, પોતામાં કાંઈક અવગુણ હોય તો પણ પરમેશ્વરની કથા-કીર્તન તથા ભગવાનના સંત તે વિના ઘડીમાત્ર રહેવાય નહિ અને પોતાનો અવગુણ લે ને સંતનો અતિ ગુણ ગ્રહણ કરે અને ભગવાનની કથાકીર્તન અને ભગવાનના સંતનો અતિ મહિમા સમજે, એવું જેને વર્તતું હોય તેને પરિપક્વ નિશ્ચય જાણવો. એવા નિશ્ચયવાળાને કોઈક દિવસ કોઈક પ્રારબ્ધયોગે કરીને કાંઈક વર્તવામાં ફેર પડી જાય તો પણ તેનું અકલ્યાણ ન થાય. અને એવો નિશ્ચય ન હોય ને તે ગમે તેવો ત્યાગી હોય તો પણ તેના કલ્યાણમાં ફેર છે."

॥ ઈતિ વચનામૃતમ્ ગઢડા પ્રથમનું ॥૬૩॥

વચનામૃત ૬૪ : શરીર શરીરીનું-સ્વામી સેવકભાવનું Index

*સંવત્ ૧૮૭૬ ના ફાગણ વદિ ૯-નવમીને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદાખાચરના દરબારમાં ઉગમણે દ્વાર ઓરડાની

* વચ. ૬૪, તા. ૯-૩-૧૮૨૦, શનિવાર.

ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા ને ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો ને કાળા છેડાનો ખેસ ઓઢ્યો હતો ને મસ્તકે હીરકોરનું ધોતિયું બાંધ્યું હતું ને તુલસીની નવી કંઠી કંઠને વિષે પહેરી હતી ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજે મુનિ પ્રત્યે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "પુરુષોત્તમ એવા જે ભગવાન, તેનું શરીર આત્મા તથા અક્ષર છે, એમ શ્રુતિએ કહ્યું છે. તે આત્મા અને અક્ષર તે તો વિકારે રહિત છે ને તે આત્મા ને અક્ષરને વિષે કાંઈ હેય ઉપાધિ નથી. અને જેમ ભગવાન માયા થકી પર છે તેમ આત્મા ને અક્ષર પણ માયા થકી પર છે એવા જે આત્મા ને અક્ષર તે કેવી રીતે ભગવાનનું શરીર[૧] કહેવાય છે? અને જીવનું શરીર તો જીવ થકી અત્યંત વિલક્ષણ છે ને વિકારવાન્ છે અને દેહી જે જીવ તે તો નિર્વિકારી છે, માટે દેહ અને દેહીને તો અત્યંત વિલક્ષણપણું છે તેમ પુરુષોત્તમને અને પુરુષોત્તમના શરીર જે આત્મા ને અક્ષર; તેને વિષે અત્યંત વિલક્ષણપણું જોઈએ, તે કહો કેમ વિલક્ષણપણું છે ?" પછી સર્વે મુનિએ જેની જેવી બુદ્ધિ તેણે તેવો ઉત્તર કર્યો પણ યથાર્થ ઉત્તર કોઈથી થયો નહિ. પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "લ્યો અમે એનો ઉત્તર કરીએ જે[૨], આત્મા અને અક્ષર; એ બેને જે પુરુષોત્તમભગવાનનું શરીરપણું તે તો વ્યાપ્યપણું, આધીનપણું અને અસમર્થપણું તેણે કરીને છે. કેવી રીતે તો ભગવાન જે તે પોતાની અંતર્યામી શક્તિએ કરીને આત્મા ને અક્ષર તેને વિષે વ્યાપક છે ને એ બેય તો વ્યાપ્ય છે. અને ભગવાન જે તે સ્વતંત્ર છે ને આત્મા ને અક્ષર તે તો ભગવાનને આધીન છે પરતંત્ર છે અને ભગવાન જે તે અતિસમર્થ છે ને આત્મા ને અક્ષર તે તો ભગવાનની આગળ અતિ અસમર્થ છે. એવી રીતે ભગવાન જે તે એ બેયના શરીરી છે અને એ બેય જે તે ભગવાનનું શરીર છે અને શરીરી એવા જે પુરુષોત્તમ ભગવાન, તે તો સદાય દિવ્ય મૂર્તિમાન્ છે અને એવા જે એ ભગવાન તે જે તે વ્યાપક ને દ્રષ્ટા એવા જે સર્વે આત્મા અને તે આત્માને વ્યાપ્ય અને આત્માને

---

૧. **"शीर्यते तच्छरीम्"** (જે વિશીર્ણ થાય તે શરીર કહેવાય) એવી વ્યુત્પત્તિથી જે શરીર શબ્દાર્થ છે ને નિર્વિકારી આત્મા અને અક્ષરને વિષે કેવી રીતે સંભવે એટલો પ્રશ્નાર્થ છે.

૨. **'शीर्यते तच्छरीरं'** એ શરીર' શબ્દનો મુખ્યાર્થ નથી મુખ્યાર્થ તો જે વ્યાપ્યપણું, આધીનપણું અને અસમર્થપણું તે છે, અન્યાધીન હો તથાપિ કદાચિત ક્વચિત્ કોઈક ક્રિયા કરવામાં સમર્થ પણ થાય તેની વ્યાવૃત્તિ માટે અસમર્થપણું કહ્યું છે, એટલે બન્ને શબ્દનો **'तदेकाधीन'** એવો અર્થ થયો, આધીન શબ્દ પરતન્ત્રપર્યાય છે, પરતંત્રપણું એટલે નિયામ્યપણું, પરતંત્રપણું પણ રાજાની અપેક્ષાએ રાષ્ટ્રનું જે છે તેમ નથી, પરંતુ વ્યાપ્ય પણે કરીને છે, તે સૂચવવા માટે વ્યાપ્યપણું કહ્યું છે, ત્રણે શબ્દો મળીને એક જ લક્ષણ છે, 'અન્તઃપ્રવેશ કરીને સર્વ પ્રકારે નિયમમાં કરી શકાય તે શરીર કહેવાય' આટલો ફલિતાર્થ છે, તે **"य आत्मनि तिष्ठन्नात्मनोऽन्तरो यमात्मा न वेद यस्यात्मा शरीरं य आत्मानमन्तरो यमयति स त आत्माऽन्तर्याम्यमृतः"** ઈત્યાદિ શ્રુતિઓથી સિદ્ધ થાય છે. શ્રીભાષ્યાદિકમાં શરીરનાં બીજાં લક્ષણો કહ્યા છે તે તે થકી જાણવાં.

દ્રશ્ય એવા જે દેહ; એ સર્વેમાં પોતાની અંતર્યામી શક્તિએ કરીને આત્માપણે રહ્યા છે. અને એવી રીતે સર્વેના આત્મા જે પુરુષોત્તમ ભગવાન તે જ્યારે રૂપવાન એવું જે દ્રશ્ય[૧] તેના આત્માપણે કરીને શાસ્ત્રને વિષે કહ્યા હોય ત્યારે તે પુરુષોત્તમને દ્રશ્યરૂપે[૨] કરીને પ્રતિપાદન કર્યા હોય; અને જ્યારે એ દ્રષ્ટા[૩]ના આત્માપણે કરીને પ્રતિપાદન કર્યા હોય ત્યારે એ પુરુષોત્તમને અરૂપપણે[૪] કરીને શાસ્ત્રમાં કહ્યા હોય છે[૫], અને વસ્તુતાએ તો રૂપવાન્ જે દ્રશ્ય અને અરૂપ જે આત્મા; એ બેય થકી પુરુષોત્તમભગવાન ન્યારા છે ને સદા મૂર્તિમાન્ છે ને પ્રાકૃત આકારે રહિત છે. અને મૂર્તિમાન્ થકા પણ દ્રષ્ટા ને દ્રશ્ય એ બેયના દ્રષ્ટા છે અને એ આત્મા ને અક્ષર એ સર્વેના પ્રેરક છે ને સ્વતંત્ર છે ને નિયંતા છે ને સકળ ઐશ્વર્ય સંપન્ન છે ને પર થકી પર એવું જે અક્ષર તે થકી પણ પર છે. એવા જે પુરુષોત્તમભગવાન તે જીવના કલ્યાણને અર્થે કૃપાએ કરીને પૃથ્વીને વિષે મનુષ્ય જેવા જણાય છે. **તેને જે આવી રીતે સદા દિવ્ય મૂર્તિમાન જાણીને ઉપાસના-ભક્તિ કરે છે તે તો એ ભગવાનના સાધર્મ્યપણાને પામે છે** અને અનંત ઐશ્વર્યને[૬] પામે છે અને બ્રહ્મભાવને[૭] પામ્યો જે પોતાનો આત્મા,[૮] તેણે કરીને પ્રેમે સહિત નિરંતર પરમ આદર થકી પુરુષોત્તમભગવાનની સેવાને વિષે વર્તે છે. **અને જે એ ભગવાનને નિરાકાર જાણીને ધ્યાન-ઉપાસના કરે છે તે તો[૯] બ્રહ્મ[૧૦] સુષુપ્તિને[૧૧] વિષે લીન થાય છે.** તે પાછો કોઈ દિવસ નીસરતો નથી અને ભગવાન થકી કોઈ ઐશ્વર્યને પણ પામતો નથી[૧૨] અને આ જે વાર્તા તે અમે પ્રત્યક્ષ દેખીને કહી છે,[૧૩] માટે એમાં કાંઈ સંશય નથી અને આ વાર્તા તો જેને એ ભગવાનના સ્વરૂપમાં સદા દિવ્ય સાકારપણે ઉપાસનાની દ્રઢ નિષ્ઠા થઈ હોય તે થકી જ પમાય છે પણ બીજા થકી તો પમાતી જ નથી. માટે આ વાર્તાને અતિદ્રઢ કરીને રાખજ્યો."

॥ ઈતિ વચનામૃતમ્ ગઢડા પ્રથમનું ॥૬૪॥

---

૧. પૃથિવ્યાદિક.
૨. પૃથિવ્યાદિરૂપે.
૩. જીવાત્માના.
૪. જીવાત્માપણે.
૫. ભાવાર્થ એટલો છે કે -જ્યાં પરમાત્માનું પૃથિવ્યાદિરૂપે કે જીવાત્મારૂપે વર્ણન હોય ત્યાં તેના આત્માપણે વર્ણવવાનો અભિપ્રાય છે એણ જાણવું. **वासुदेवस्य वीर्येण विधृतानि महात्मनः।** ઈત્યાદિ, આટલો ભાવાર્થ છે.
૬. માયાના ગુણથી પરાભવ ન થવું વગેરે સામર્થ્ય.
૭. દિવ્યભાવ.
૮. દેહ. **"ब्राह्मीं संविशते तनुम्" गुणापाये ब्रह्मशरीरमेति"** એમ સ્મૃતિમાં કહ્યું છે.
૯. કેવલ્યાર્થી ભક્તતો.
૧૦. દેહને અંતે.
૧૧. સુષુપ્તિને તુલ્ય અક્ષર બ્રહ્મતેજમાં.
૧૨. તો ભગવાનની સેવાનું સુખ ન પામે તેમાં શું કહેવું ?
૧૩. પણ કોઈ થકી સાંભળીને કહી નથી.

વચનામૃત ૬૫ : જ્ઞાનશક્તિ, ક્રિયાશક્તિ ને ઇચ્છાશક્તિનું Index

*સંવત્ ૧૮૭૬ના ફાગણ વદિ ૧૪ ચૌદશને દિવસ શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદાખાચરના દરબારમાં પોતાને પોઢવાના ઓરડાની ઓસરીએ ગાદી તકિયા નંખાવીને વિરાજમાન હતા ને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

અને શ્રીજીમહારાજ કથા કરાવતા હતા તે સમે મોટા મોટા પરમહંસને પોતાની સમીપે બોલાવ્યા, પછી કથાનો અધ્યાય પૂરો થયો ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "હવે જેટલા મોટા મોટા સાધુ છો તે પરસ્પર પ્રશ્ન ઉત્તર કરો, કેમ જે પ્રશ્ન-ઉત્તર કરો ત્યારે જેને જેવી બુદ્ધિ હોય તે જાણ્યામાં આવે. પછી સ્વયંપ્રકાશાનંદ સ્વામીએ પરમાનંદ સ્વામીને પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "આકાશની ઉત્પત્તિ અને લય તે કયે પ્રકારે છે ?" ત્યારે પરમાનંદ સ્વામી એ પ્રશ્નનો ઉત્તર કરવા લાગ્યા પણ થયો નહિ. પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેમ બાળક હોય ને તે જ્યારે પ્રથમ માતાના ઉદરમાં હોય ત્યારે તથા જન્મ સમયમાં તેને હૃદયાદિક જે ઇન્દ્રિયોનાં છિદ્ર તે સૂક્ષ્મ હોય ને પછી જેમ જેમ તે બાળક વૃદ્ધિને પામતો જાય તેમ તેમ તે છિદ્રની વૃદ્ધિ થતી જાય, ને તેમાં આકાશ પણ ઉત્પન્ન થતો જણાય અને જ્યારે એ વૃદ્ધ અવસ્થાને પામે ત્યારે એનાં ઇન્દ્રિયોનાં છિદ્ર; તે સંકોચને પામતા જાય અને તેમાં આકાશ પણ લય થતો જણાય, તેમ જ્યારે વિરાટ દેહ ઉપજે ત્યારે તેને અવાંતર હૃદયાદિક છિદ્રમાં આકાશ ઉત્પન્ન થતો જણાય અને જ્યારે એ વિરાટ દેહનો લય થાય ત્યારે આકાશ લય પામ્યો જણાય, એમ[૧] આકાશની ઉત્પત્તિ અને લય છે. પણ જે આકાશ સર્વેનો આધાર છે તે તો જેમ પ્રકૃત્તિ પુરૂષ નિત્ય છે તેમ નિત્ય છે, એની ઉત્પત્તિ ને લય તે કહેવાય નહિ. અને વળી સમાધિએ કરીને પણ આકાશની ઉત્પત્તિ ને લય છે. તેની રીતને તો જે સમાધિવાળા છે તે જાણે છે[૨].

---

* વચ. ૬૫, ત. ૧૩-૩-૧૮૨૦, મંગળવાર.

૧. સૃષ્ટિ સમયે આકાશની ઉત્પત્તિ થાય છે અને પ્રલય સમયે લય થાય છે તેનો આ સ્થળે પ્રસંગ નથી, પરંતુ શરીરમાં જે આકાશની ઉત્પત્તિ અને લયનો વ્યવહાર થાય છે તેનો પ્રસંગ છે, તે વ્યવહાર પણ વાસ્તવિક નથી, ઔપાધિક છે, આટલો અભિપ્રાય છે.

૨. તે ૪૬ માં વચનામૃતમાં કહ્યો છે.

પછી પરમાનંદ સ્વામીએ સ્વયંપ્રકાશાનંદ સ્વામીને પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "સુષુમ્ણા નાડી તે દેહને માંહિલી કોરે કેમ રહી છે અને દેહથી બહાર કેમ રહી છે ?" ત્યારે એ પ્રશ્નનો ઉત્તર સ્વયંપ્રકાશાનંદ સ્વામીએ કરવા માંડ્યો પણ થયો નહિ, પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "આ[૧] બ્રહ્માંડમાં જેટલું કારખાનું છે તેટલું જ આ પિંડમાં પણ છે. તે પિંડમાં અલ્પ છે ને બ્રહ્માંડમાં મહત્ છે અને જેવો આ પિંડનો આકાર છે તેવોજ બ્રહ્માંડનો આકાર છે અને જેમ બ્રહ્માંડમાં નદીઓ છે તેમ પિંડમાં નાડીઓ છે અને જેમ બ્રહ્માંડમાં સમુદ્ર છે તેમ પિંડમાં કુક્ષિને વિષે જળ છે અને જેમ ત્યાં ચંદ્ર, સૂર્ય છે તેમ પિંડમાં ઈડા, પિંગલા નાડીને વિષે ચંદ્ર-સૂર્ય છે, ઈત્યાદિક સામગ્રી જેમ બ્રહ્માંડમાં છે તેમ પિંડમાં છે[૨] અને આ પિંડમાં જે ઈન્દ્રિયોની નાડીઓ છે તેની બ્રહ્માંડ[૩] સાથે એકતા છે. તે જિહ્વાના[૪] અંતને પામે ત્યારે વરુણદેવને પમાય છે અને વાક્ ઈન્દ્રિયના અંતને પામે ત્યારે અગ્નિ દેવને પામે છે અને ત્વચાના અંતને પામે ત્યારે વાયુદેવને પામે છે અને શિશ્નના અંતને પામે ત્યારે પ્રજાપતિને પામે છે અને હાથના અંતને પામે ત્યારે ઈન્દ્રને પામે છે અને તેમજ હૃદયને વિષે રહી જે સુષુમ્ણા નાડી તેનું અંત જે બ્રહ્મરંધ્ર તેને જ્યારે પામે ત્યારે શિશુમાર ચક્રને વિષે રહી જે વૈશ્વાનર નામે અગ્નિ અભિમાની દેવતા તેને પામે છે. ત્યારે બ્રહ્મરંધ્રથી[૫] લઈને પ્રકૃતિ પુરૂષ સુધી એક તેજનો માર્ગ સળંગ રહ્યો છે તેને દેખે છે. તે તેજના માર્ગને સુષુમ્ણા કહીએ. એવી રીતે સુષુમ્ણા[૬] નાડી પિંડમાં ને બ્રહ્માંડમાં રહી છે."

પછી વળી પરમાનંદસ્વામીએ સ્વયંપ્રકાશાનંદ સ્વામીને પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "પ્રથમ[૭] જાગ્રત અવસ્થાનો લય છે કે સ્વપ્નનો લય છે કે સુષુપ્તિનો લય છે ?" ત્યારે એ પ્રશ્નનો ઉત્તર સ્વયંપ્રકાશાનંદ સ્વામીને ન આવડ્યો, ત્યારે

૧. પિંડ અને બ્રહ્માંડની રચના તુલ્ય છે.
૨. અને જે બ્રહ્માંડ છે તે વૈરાજપુરુષનો દેહ છે, તેનું વર્ણન ભાગવતમાં **"पातालमेतस्य हि पादमूलं"**ઈત્યાદિશ્લોકથી કર્યું છે.
૩. વૈરાજપુરુષનાં ઈન્દ્રિયો સાથે.
૪. જિહ્વા આદિક તે તે ઈન્દ્રિયોમાં રહેલી વરુણા આદિક તે તે નાડીઓના તે તે અંત ભાગને જ્યારે યોગી પામે ત્યારે વૈરાજ પુરુષના રસના આદિક તે તે ઈન્દ્રિયોરૂપ વરુણાદિક દેવને પામે છે. આટલો અભિપ્રાય છે.
૫. તાળવાનો મધ્યભાગ.
૬. તે નાડી ભગવાનના ધામના માર્ગરૂપ છે. **"तयोर्ध्वमायन्नमृतत्वमेति"** એમ શ્રુતિમાં કહ્યું છે.
૭. સમાધિમાં ત્રણ અવસ્થાનો લય થાય છે, તેમાં.

શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જાગ્રત અવસ્થાને વિષે સ્નેહે કરીને ભગવાનની મૂર્તિને વિષે લક્ષ[૧] થાય છે; ત્યારે પ્રથમ જાગ્રત અવસ્થાનો લય થાય છે, અને પછી સ્વપ્નનો ને સુષુપ્તિનો લય થાય છે અને જ્યારે મને કરીને ચિંતવન કરતે કરતે સ્વપ્ને વિષે ભગવાનની મૂર્તિમાં લક્ષ થાય ત્યારે પ્રથમ સ્વપ્નનો લય થાય, અને પછી જાગ્રતનો ને સુષુપ્તિનો લય થાય છે અને જ્યારે ભગવાનની મૂર્તિનું ચિંતવન કરતે કરતે ઉપશમપણે કરીને લક્ષ થાય છે ત્યારે પ્રથમ સુષપ્તિનો લય થાય છે અને પછી જાગ્રતનો ને સ્વપ્નનો લય થાય છે," એવી રીતે એ પ્રશ્નનો ઉત્તર કર્યો.

પછી વળી સ્વયંપ્રકાશાનંદ સ્વામીએ પરમાનંદ સ્વામીને પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "ભગવાનને વિષે જ્ઞાનશક્તિ, ક્રિયાશક્તિ, અને ઈચ્છાશક્તિ છે તે કેમ સમજવી?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ હસીને બોલ્યા જે, "એનો ઉત્તર તો તમને પણ નહિ આવડતો હોય. એમ કહીને પોતે ઉત્તર કરવા લાગ્યા જે, "આ જીવ જ્યારે સત્વગુણ પ્રધાનપણે વર્તતો હોય અને ત્યારે જે કર્મ કરે તે કર્મનું ફળ[૨] તે જાગ્રત અવસ્થા છે અને આ જીવ જ્યારે રજોગુણ પ્રધાનપણે વર્તે અને તે સમયમાં જે કર્મ કરે તે કર્મનું ફળ સ્વપ્ન અવસ્થા છે. અને જ્યારે આ જીવ તમોગુણ પ્રધાનપણે વર્તતો હોય અને તે સમયમાં જે કર્મ કરે તેનું ફળ તે સુષુપ્તિ અવસ્થા છે અને[૩] તે સુષુપ્તિ અવસ્થાને આ જીવ પામે છે ત્યારે જેવી પાણાની શિલા હોય તે જેવો જડ થઈ જાય છે અને એને કોઈ પ્રકારનું જ્ઞાન રહેતું નથી જે, 'હું પંડિત છું કે મૂર્ખ છું કે આ કામ કર્યું છે કે આ કામ કરવું છે, કે આ મારી જાતિ છે કે આવો મારો વર્ણ છે કે આવો મારો આશ્રમ છે કે આ મારું નામ છે કે આ મારું રૂપ છે કે હું દેવ છું, કે મનુષ્ય છું, કે બાળક છું, કે વૃદ્ધ છું, કે ધર્મિષ્ઠ છું, કે પાપિષ્ઠ છું' ઈત્યાદિક પ્રકારનું જ્ઞાન રહેતું નથી અને એવી રીતનો જ્યારે આ જીવ થઈ જાય છે ત્યારે જે ભગવાન છે તે એને જ્ઞાનશક્તિએ કરીને સુષુપ્તિમાંથી જગાડીને એને એની સર્વે ક્રિયાનું જ્ઞાન આપે છે તેને **જ્ઞાનશક્તિ** કહીએ અને એ જીવ જે જે ક્રિયાને વિષે પ્રવર્તે છે તે ભગવાનની જે ક્રિયા શક્તિ તેનું અવલંબન કરીને પ્રવર્તે છે તેને **ક્રિયાશક્તિ** કહીએ. અને એ જીવ જે જે કોઈ પદાર્થની ઈચ્છાને પ્રાપ્ત

---

૧. સમાધિ

૨. કર્મ ફળનું ભોગસ્થાન.

૩. કહેલા અર્થને વધુ સ્પષ્ટ કરતા ફરી કહે છે.

થાય છે. તે પરમેશ્વરની ઈચ્છા શક્તિને અવલંબને કરીને પ્રાપ્ત થાય છે તેને **ઈચ્છાશક્તિ** કહીએ અને એ જીવને જાગ્રત, સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિ એ ત્રણ અવસ્થા ભોગવાય છે તે કેવળ કર્મે કરીને જ નથી ભોગવાતી. એ તો એને કર્મના ફળપ્રદાતા જે પરમેશ્વર તે એ જીવને જ્યારે કર્મફળને ભોગવાવે છે ત્યારે ભોગવે છે, કેમ જે[૧] આ જીવ જ્યારે જાગ્રત અવસ્થાના ફળને ભોગવતો હોય ને ત્યારે એ ઈચ્છે જે મારે સ્વપ્નમાં જવું છે તો એની વતે સ્વપ્નમાં જવાય નહિ, શા માટે જે ફળપ્રદાતા જે પરમેશ્વર તે એની વૃત્તિયોને રૂંધી રાખે છે. અને સ્વપ્નમાંથી જાગ્રતમાં આવવાને ઈચ્છે તો જાગ્રતમાં અવાય નહિ, અને સુષુપ્તિમાં પણ જવાય નહિ અને સુષુપ્તિમાંથી સ્વપ્નમાં તથા જાગ્રતમાં અવાય નહિ. એ તો જ્યારે જે કર્મના ફળના ભોગવાવનારા પરમેશ્વર છે તે એને જે અવસ્થાનાં કર્મફળને ભોગવાવે તેને જ ભોગવી શકે છે પણ એ જીવ પોતાની ઈચ્છાએ કરીને અથવા કર્મે કરીને કર્મનાં ફળને ભોગવી શકતો નથી. એવી રીતે ભગવાનને વિષે જ્ઞાનશક્તિ, ક્રિયાશક્તિ અને ઈચ્છાશક્તિ તે રહી છે[૨].” એમ શ્રીજીમહારાજે કૃપા કરીને ઉત્તર કર્યો.

॥ ઇતિ વચનામૃતમ્ ગઢડા પ્રથમનું ॥૬૫॥

વચનામૃત ૬૬ : શાસ્ત્રના શબ્દછલનું, ચતુર્વ્યૂહની વાતનું Index

*સંવત્ ૧૮૭૬ના ફાગણ વદિ અમાસને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદાખાચરના દરબારમાં ઉગમણે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા અને કાળા છેડાનો ખેસ પહેર્યો હતો ને ધોળી પછેડી ઓઢી હતી ને માથે ધોળો ફેંટો બાંધ્યો હતો ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “શ્રીમદ્‌ભાગવતને વિષે વાસુદેવ, સંકર્ષણ, પ્રદ્યુમ્ન અને અનિરુદ્ધ; એ ચતુર્વ્યૂહની જ વાર્તા છે. તે કોઈ ઠેકાણે એને સગુણ કરી કહે છે અને કોઈ ઠેકાણે એને નિર્ગુણ કરી ને કહે છે. તે જ્યારે નિર્ગુણ કરીને કહે છે ત્યારે વાસુદેવ ભગવાનને કહે છે અને જ્યારે સગુણ

* વચ. ૬૬, તા. ૧૪-૩-૧૮૨૦, બુધવાર.
૧. કહેલા અર્થને વધુ સ્પષ્ટતા માટે પુનઃ કહે છે.
૨. તે શક્તિઓ સર્વ જીવોના ગુણકર્માનુસારે જીવમાં રહેલી જ્ઞાનાદિ શક્તિઓને પ્રેરે છે માટે ભગવાનમાં વિષમતા નથી.

કરીને કહે છે ત્યારે સંકર્ષણ, અનિરુદ્ધ, પ્રદ્યુમ્નને કહે છે. માટે જ્યારે નિર્ગુણપણે કહ્યા હોય ત્યારે[૧] સાંભળનારાની ને વાંચનારાની મતિ ભ્રમી જાય છે અને એમ જાણે છે જે, 'ભગવાનને તો આકાર નથી.' તે સમજનારાની અવળી સમજણ છે **અને શાસ્ત્રમાં જે શબ્દ છે તે એકાંતિક ભક્ત વિના બીજાને સમજાતા નથી,** તે કયાં શબ્દ ? તો જે, 'ભગવાન અરૂપ છે, જ્યોતિઃસ્વરૂપ છે, નિર્ગુણ છે ને સર્વત્ર વ્યાપક છે.' એવાં વચન સાંભળીને મૂર્ખ હોય તે એમ જાણે જે, 'શાસ્ત્રમાં તો ભગવાનને અરૂપ જ કહ્યા છે; અને જે એકાંતિક ભક્ત હોય તે તો એમ જાણે જે, 'શાસ્ત્રમાં ભગવાનને જે અરૂપ ને નિર્ગુણ કહ્યા છે તે તો માયિક એવાં જે રૂપ ને ગુણ તેનાં નિષેધને અર્થે કહ્યા છે પણ ભગવાન તો નિત્ય દિવ્ય મૂર્તિ છે અને અનંત કલ્યાણ ગુણે યુક્ત છે' અને તેજના પુંજરૂપ કહ્યા છે તે તો મૂર્તિ વિના તેજ હોય નહિ, માટે એ તેજ તે મૂર્તિનું છે. જેમ અગ્નિની મૂર્તિ છે તે મૂર્તિમાંથી અગ્નિની જ્વાળા પ્રગટ થાય છે તેણે કરીને તે અગ્નિની મૂર્તિ દેખાતી નથી અને જ્વાળા દેખાય છે, પણ સમજુ હોય તે એમ જાણે જે અગ્નિની મૂર્તિમાંથી જ જ્વાળા નીકળે છે તેમજ વરુણની મૂર્તિમાંથી જળ પ્રકટ થાય છે. તે જળ દેખાય છે ને વરુણની મૂર્તિ દેખાતી નથી, પણ સમજુ હોય તે એમ જાણે જે વરુણની મૂર્તિમાંથી સર્વે જળ છે, તેમ બ્રહ્મસત્તા રૂપ જે કોટિ સૂર્ય જેવો પ્રકાશ છે તે પુરુષોત્તમભગવાનની મૂર્તિનો પ્રકાશ છે અને શાસ્ત્રમાં એવાં વચન હોય જે, 'જેમ કાંટે કરીને કાંટો કાઢીને પછી બેયનો ત્યાગ કરે તેમ ભગવાન પૃથ્વીનો ભાર ઉતારવાને કાજે દેહને ધરે છે તે ભાર ઉતારીને દેહનો ત્યાગ કરે છે.' એવા જે શબ્દ તેને સાંભળીને મૂર્ખ હોય તે ભૂલા પડે છે ને ભગવાનને અરૂપ સમજે છે પણ ભગવાનની જે મૂર્તિ તેને દિવ્ય જાણતા નથી અને એકાંતિક ભક્ત હોય તે તો એમ જાણે જે, જ્યારે શ્રીકૃષ્ણભગવાન અર્જુનની પ્રતિજ્ઞા રાખવાને કાજે બ્રાહ્મણનો પુત્ર લેવાને ગયા ત્યારે દ્વારિકામાંથી રથ ઉપર બેસીને અર્જુન સહિત ચાલ્યા તે લોકાલોક પર્વતને ઉલ્લંઘીને માયાનો જે અંધકાર તેને સુદર્શનચક્રે કરીને કાપીને તેને વિષે રથને હાંકીને અને તેજઃપૂંજને[૨] વિષે પ્રવેશ કરીને ભૂમાપૂરૂષ પાસેથી બ્રાહ્મણના પુત્રને લઈ આવતા હવા. માટે શ્રીકૃષ્ણભગવાન દિવ્યમૂર્તિ હતા તો તેને પ્રતાપે કરીને લાકડાનો જે રથ અને પંચભૂતના દેહવાળા જે ઘોડા તે સર્વ દિવ્ય ને માયા પર જે ચૈતન્ય તે રૂપે

૧. નિર્ગુણાદિ પદના અર્થ. ૨. જ્યોતિર્મય અક્ષરબ્રહ્મ ધામ.

થતા હવા. અને જો દિવ્યરૂપ ન થયા હોય તો જેટલું માયાનું કાર્ય હોય તેટલું માયામાં જ લીન થાય પણ માયાથી પર જે બ્રહ્મ[૧] ત્યાં સુધી પહોંચે નહિ, માટે જે ભગવાનની મૂર્તિને પ્રતાપે માયિક પદાર્થ હતાં તે પણ અમાયિક થયાં, એવું જે ભગવાનનું સ્વરૂપ તેને મૂર્ખ હોય તે માયિક સમજે અને જે એકાંતિક સંત છે તે તો ભગવાનની મૂર્તિને અક્ષરાતીત સમજે છે અને મૂર્તિમાન એવા જે પુરુષોત્તમભગવાન તેને બ્રહ્મરૂપ જે અનંત કોટિ મુક્ત અને અક્ષરધામ એ સર્વેના આત્મા જાણે છે. **માટે કોઈ ગમે તેવાં શાસ્ત્ર વંચાતાં હોય અને તેમાં ભગવાનનું નિર્ગુણપણે કરીને પ્રતિપાદન આવે તે ઠેકાણે એમ જાણવું જે એ ભગવાનની મૂર્તિનો મહિમા કહ્યો છે પણ ભગવાન તો સદા મૂર્તિમાન જ છે, એવી રીતે જે સમજે તેને એકાંતિક ભક્ત કહીએ."**

॥ ઈતિ વચનામૃતમ્ ગઢડા પ્રથમનું ॥૬૬॥

વચનામૃત ૬૭ : સત્પુરુષના ગુણ આવ્યાનું Index

*સંવત્ ૧૮૭૬ના ચૈત્ર સુદિ ૭ સાતમને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદાખાચરના દરબારમાં મુનિને ઉતારે વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં. ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજે મુનિ પ્રત્યે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "કોઈ સત્પુરુષ છે તેને આ લોકના સુખમાં તો પ્રીતિ જ નથી અને પરલોક જે ભગવાનનું ધામ તથા ભગવાનની મૂર્તિ તેને વિષે વાસના છે અને જે તેનો સંગ કરે તેનું પણ એવી જ જાતનું હિત કરે જે, 'આ મારો સંગી છે તેને આ સંસારની વાસના તુટી જાય ને ભગવાનને વિષે પ્રીતિ થાય તો ઘણું સારું છે' અને જેટલું કાંઈ જતન કરે તે સર્વે દેહને મૂકીને ભગવાનના ધામમાં ગયા કેડે સુખ આપે એવું જ કરે પણ દેહના સુખને અર્થે તો કાંઈ ક્રિયા કરે જ નહિ. એવા જે સત્પૂરુષ હોય તેના સરખા જે ગુણ તે મુમુક્ષુને વિષે કેમ સમજે તો આવે ને કેમ સમજે તો ન આવે ?" એ પ્રશ્ન છે. પછી મુક્તાનંદ સ્વામીએ કહ્યું જે, "જેને આ લોકના સુખમાં ઈચ્છા નથી એવા સત્પુરુષ છે તેને વિષે દેવની[૨] બુદ્ધિ રાખે અને જે

* વચ. ૬૭, તા. ૨૧-૩-૧૮૨૦, બુધવાર

૧. અક્ષરબ્રહ્મ ધામ.

૨. **यस्य देवे परा भक्तिर्यथा देवे तथा गुरौ । तस्यैते कथिता हयर्थाः प्रकाशन्ते महात्मनः ॥** એવી સ્મૃતિ છે.

વચન કહે તે સત્ય માને અને તે પ્રમાણે વર્તે તો એ સત્પુરુષના ગુણ હોય તે મુમુક્ષુમાં આવે અને જે એવો ન હોય તેમાં ન આવે." પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "ઉત્તર તો ખરો; પણ આમ[૧] સમજે **તો મોટા સત્પુરુષના ગુણ મુમુક્ષુમાં આવે છે તે સમજ્યાની** રીત કહીએ તે સાંભળો જે, જે પુરુષને પરમેશ્વર વિનાની બીજે ક્યાંઈ પ્રીતિ ન હોય તેનો એમ ગુણ ગ્રહણ કરે જે 'આ પુરૂષ તો અતિશય મોટા છે અને એને આગળ લાખો માણસ હાથ જોડીને ઉભા રહે છે તો પણ લેશમાત્ર સંસારના સુખને ઈચ્છતા નથી. અને હું તો અતિશય પામર છું જે કેવળ સંસારના સુખમાં આસક્ત થઈ રહ્યો છું અને પરમેશ્વરની વાતમાં તો લેશમાત્ર સમજતો જ નથી માટે મને ધિક્કાર છે.' એવી રીતે અનુતાપ[૨] કરે અને મોટા પુરુષનો ગુણ ગ્રહણ કરે અને પોતાના અવગુણ ગ્રહણ કરીને અનુતાપ કરે પછી એમ ને એમ પરિતાપ[૩] કરતે કરતે એના હૃદયને વિષે વૈરાગ્ય ઉપજે અને પછી તેમાં સત્પુરુષના જેવા ગુણ આવે છે. હવે **જેના હૃદયમાં સત્પુરુષના ગુણ ન જ આવે તેનાં લક્ષણ કહીએ** તે સાંભળો જે, જે પુરૂષ એમ સમજે જે, 'આ મોટા કહેવાય છે પણ વિવેક તો કોઈ પ્રકારનો નથી, અને ખાતાંપીતાં પણ આવડતું નથી, અને ઓઢતાં-પહેરતાં પણ આવડતું નથી અને પરમેશ્વરે સુખ ઘણું આપ્યું છે; તેને ભોગવતાં પણ આવડતું નથી અને કોઈને આપે છે તે પણ વિવેક વિનાનું આપે છે.' એવી રીતે સત્પુરુષમાં અનંત પ્રકારના અવગુણ પરઠે, એવો જે કુમતિ પુરૂષ હોય તેને વિષે કોઈ કાળે સત્પુરુષના ગુણ આવેજ નહિ."

॥ ઈતિ વચનામૃતમ્ ગઢડા પ્રથમનું ॥૬૭॥

વચનામૃત ૬૮ : અષ્ટ પ્રકારની પ્રતિમામાં અને સંતમાં અખંડ રહ્યાનું Index

*સંવત્ ૧૮૭૬ના ચૈત્ર સુદ ૯ નવમીને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદાખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવનારાયણના મંદિરની આગળ લીંબડાના વૃક્ષ હેઠે ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા ને ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો ને ધોળી ચાદર ઓઢી હતી અને માથે ધોળું હીરકોરનું ધોતિયું બાંધ્યું હતું અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

* વચ. ૬૮, તા. ૨૩-૩-૧૮૨૦, શુક્રવાર.

૨/૩. પશ્ચાતાપ, હૃદયની બળતરા, પસ્તાવો.

૧. કરેલા ઉત્તરમાં જે ન્યૂનતા છે તેને પૂર્ણ કરે છે.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "અમે એક પ્રશ્ન પૂછીએ છીએ," ત્યારે મુનિએ કહ્યું જે "પૂછો." પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"ઓગણતેરા કાળ**[૧]માં અમને એક મહિના સુધી જ્યારે નિદ્રા આવે ત્યારે એમ ભાસતું જે, અમે પુરુષોત્તમ પુરીને વિષે જઈને શ્રીજગન્નાથજીને મૂર્તિને વિષે પ્રવેશ કરીને રહ્યા છીએ અને તે મૂર્તિ તો કાષ્ટની જણાય પણ તેને નેત્રે કરીને અમે સર્વને દેખતા અને પૂજારીનો ભક્તિભાવ તથા છળકપટ સર્વ દેખતા અને એવી રીતે આપણા સત્સંગમાં જે સમાધિનિષ્ઠ પુરૂષ હોય તે પણ સમાધિએ કરીને બીજાના દેહમાં પ્રવેશ કરીને સર્વને દેખે છે અને સર્વ શબ્દને સાંભળે છે અને શાસ્ત્રમાં પણ એવાં વચન છે જે, 'શુકજી વૃક્ષમાં રહીને બોલ્યા હતા.'[૨] માટે મોટા જે સત્પુરુષ હોય અથવા જે પરમેશ્વર હોય તે જ્યાં ઈચ્છા આવે ત્યાં પ્રવેશ કરે છે, માટે તે પરમેશ્વરે પોતાની આજ્ઞાએ કરીને જે મૂર્તિ પૂજવા આપી હોય, તે મૂર્તિ **અષ્ટ પ્રકાર**[૩]ની કહી છે તેમાં પોતે સાક્ષાત્ પ્રવેશ કરીને વિરાજમાન રહે છે. તે મૂર્તિને જે ભગવાનનો ભક્ત પૂજતો હોય ત્યારે 'જેમ પ્રત્યક્ષ ભગવાન વિરાજતા હોય અને તેની મર્યાદા રાખે તેમ તે મૂર્તિની પણ રાખી જોઈએ અને તેમ જ સંતના હૃદયમાં ભગવાનની મૂર્તિ રહી છે તે રાખી જોઈએ, તે તો એ ભક્ત લેશમાત્ર રાખતો નથી; અને મૂર્તિને તો ચિત્રામણની અથવા પાષાણાદિકની જાણે છે અને સંતને બીજા માણસ જેવા જાણે છે. અને ભગવાને તો શ્રીમુખે એમ કહ્યું છે જે, **'મારી અષ્ટપ્રકારની જે પ્રતિમા તથા જે સંત; તેને વિષે હું અખંડ નિવાસ કરીને રહું છું.' અને એ ભક્ત તો ભગવાનની પ્રતિમા** આગળ તથા સંત આગળ ગમે તેટલા ફેલફુતુર કરે છે, પણ લેશમાત્ર ભગવાનનો ડર રાખતો નથી એને ભગવાનનો નિશ્ચય છે કે નથી ?" એ પ્રશ્ન છે. ત્યારે પરમહંસ બોલ્યા જે, "જ્યારે એ ભગવાનને અંતર્યામી જાણીને મર્યાદા નથી રાખતો તો એને ભગવાનનો નિશ્ચય જ નથી."

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એને નિશ્ચય તો નથી અને ઉપરથી પાંખડ જેવી ભક્તિ કરે છે, ત્યારે એનું કલ્યાણ થશે કે નહિ થાય ?" પછી સંત બોલ્યા જે, "એનું કલ્યાણ નહિ થાય." પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેને ભગવાનની મૂર્તિને વિષે નાસ્તિકપણું આવે અને સંતને વિષે નાસ્તિકપણું

---

૧. ૧૮૭૯માં પડેલો ભયંકર દુષ્કાળ.

૨. **"पुत्रेति तन्मयतया तरवोऽभिनेदुः"** આ શ્લોકથી ભાગવતમાં કહ્યું છે.

૩. ધાતુ - પાષાણ, કાષ્ઠ, ચિત્રામણ, રેતી, છાપ (રેખાકૃતિ) મનોમય, મણિમય.

આવે તેને એટલે જ નહિ રહે, એને તો જેનું ભજન-સ્મરણ કરે છે એવા જે પ્રત્યક્ષ ભગવાન તેને વિષે પણ નાસ્તિકપણું આવશે અને એ ભગવાનનાં જે ગોલોક, બ્રહ્મપુર આદિક ધામ છે, તેને વિષે પણ નાસ્તિકપણું આવશે અને જગતની જે ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને પ્રલય તેને પણ કાળે કરીને ને માયાયે કરીને અને કર્મે કરીને માનશે; પણ પરમેશ્વરવતે કરીને નહિ માને એવો પાકો નાસ્તિક થશે."

પછી મુક્તાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, "એ નાસ્તિકપણાનો હેતુ તે કોઈ પૂર્વનું કર્મ છે કે કોઈ કુસંગ છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "નાસ્તિકપણાના હેતુ તો નાસ્તિકના ગ્રંથ સાંભળવા એજ છે અને નાસ્તિકના ગ્રંથને વિષે જેને પ્રતીતિ હોય તેનો જે સંગ તે પણ નાસ્તિકપણાનો હેતુ છે, અને વળી, કામ, ક્રોધ, લોભ, અહંકાર, માન અને ઈર્ષ્યા; એ પણ નાસ્તિકપણાના હેતુ છે, કેમ જે એ માંયલો એકે સ્વભાવ વર્તતો હોય ત્યારે નારદ, સનકાદિક જેવા સાધુ વાત કરે તો પણ મનાય નહિ. અને એ નાસ્તિકપણું મટે ક્યારે ? તો જ્યારે શ્રીમદ્‌ભાગવત જેવા આસ્તિક ગ્રંથને વિષે કહી જે જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ, પ્રલયરૂપ એવી ભગવાનની લીલા તેને સાંભળે તથા ભગવાનનું અને સંતનું માહાત્મ્ય સમજે ત્યારે એનું નાસ્તિકપણું જાય અને આસ્તિકપણું આવે."

॥ ઈતિ વચનામૃતમ્ ગઢડા પ્રથમનું ॥૬૮॥

વચનામૃત ૬૯ : દુષ્ટના અને સાધુના ધર્મનું Index

*સંવત્ ૧૮૭૬ના ચૈત્ર સુદિ ૧૨ દ્વાદશીને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદાખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવનારાયણના મંદિર આગળ આથમણે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા ને સર્વ શ્વેતવસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીવાસુદેવનારાયણની સંધ્યા આરતી થઈ રહી તે પછી નારાયણ ધૂન્ય કરીને પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "ધર્મ તે કેનું નામ છે; એનો શાસ્ત્રની રીતે કરીને ઉત્તર કરો ? અને જે હિંસક રાજા હતા તે પણ શરણે

* વચ. ૬૯, તા. ૨૬-૩-૧૮૨૦, સોમવાર.

આવ્યો હોય તેને મારતા નહિ અને મારવા પણ દેતા નહિ, માટે શરણે આવ્યો જે જીવ તેને માર્યાનું જેમ પાપ છે તેમ બીજાને માર્યાનું પાપ છે કે નથી ?" પછી એનો ઉત્તર જેમ જેને ભાસ્યો તેમ તેણે કરવા માંડ્યો, પણ શ્રીજીમહારાજે આશંકા કરી એટલે કોઈથી ઉત્તર થયો નહિ. પછી મુનિ સર્વે બોલ્યા જે, "હે મહારાજ ! અમે એ જ તમને પ્રશ્ન પૂછીએ છીએ જે, યજ્ઞાદિકને વિષે પશુહિંસા સહિત ધર્મ કહ્યો છે; અને અહિંસારૂપ પણ ધર્મ કહ્યો છે માટે એ જેમ યથાર્થ હોય તેમ કહો ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "હિંસાયુક્ત જે ધર્મ છે તે તો ધર્મ, અર્થ અને કામ પર છે, તે પણ હિંસાના સંકોચને અર્થે કહ્યો છે અને અહિંસામય જે ધર્મ છે તે મોક્ષપરાયણ છે અને એ સાધુનો ધર્મ છે અને હિંસામય જે ધર્મ છે તે તો રાગપ્રાપ્ત છે પણ કલ્યાણને અર્થે નથી અને જે અહિંસારૂપ ધર્મ છે તે તો કેવળ કલ્યાણને અર્થે છે, માટે ગૃહસ્થ અથવા ત્યાગી; એ સર્વેને અહિંસારૂપ જે ધર્મ તે જ કલ્યાણને અર્થે કહ્યો છે. જેમ રાજા ઉપરિચરવસુ રાજ્યમાં હતાં તો પણ અહિંસા ધર્મને વિષે રહ્યા હતા, તે માટે સાધુને તો મન, કર્મ, વચને કરીને કોઈનું ભુંડું વાંચવું નહિ અને કોઈ વાતનો અહંકાર પણ રાખવો નહિ અને સર્વના દાસાનુદાસ થઈને રહેવું અને ક્રોધે યુક્ત જે પ્રકૃતિ તે તો દુષ્ટનો ધર્મ છે અને શાંત સ્વભાવે વર્તવું તેજ સાધુનો ધર્મ છે અને કોઈ કહેશે જે, 'હજારો માણસને નિયમમાં વર્તાવવાં હોય તેને કેમ સાધુતા ગ્રહણ કર્યે ચાલે ?' તો એનો ઉત્તર એ છે જે, રાજા યુધિષ્ઠિરનું હજારો ગાઉમાં રાજ્ય હતું તો પણ સાધુતા રાખી હતી અને ડારા દેનારા તો ભીમસેન જેવા હજારો હોય તે વારીએ તો પણ તે કર્યા વિનાનું રહેવાય નહિ; માટે તીખા સ્વભાવવાળાની તો કાંઈ ખોટ નથી એવા તો ઘણાય હોય પણ સાધુ થવું એજ ઘણું દુર્લભ છે."

॥ ઈતિ વચનામૃતમ્ ગઢડા પ્રથમનું ॥૬૯॥

વચનામૃત ૭૦ : કાકાભાઈનું-ચોરને કાંટો વાગ્યાનું Index

*સંવત્ ૧૮૭૬ના ચૈત્ર સુદિ ૧૫ પુન્યમને દિવસ શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદાખાચરના દરબારમાં ઉગમણે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા અને માથે હિરકોરનું ધોળું ધોતીયું બાંધ્યું હતું ને ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો ને ધોળી ચાદર ઓઢી હતી ને હસ્તકમળમાં તુલસીની માળા

* વચ. ૭૦, તા. ૨૯-૩-૧૮૨૦, ગુરૂવાર.

લઈને ફેરવતા હતા. ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "મોટા મોટા પરમહંસ માંહોમાંહી પ્રશ્ન-ઉત્તર કરો તથા કોઈ હરિભક્તને પૂછવું હોય તો પરમહંસને પૂછો." ત્યારે ગામ રોજકાના હરિભક્ત કાકાભાઈએ નિત્યાનંદ સ્વામીને પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "અંતરને માંહીલી કોરે એક કહે છે જે વિષયને ભોગવીએ અને એક તેની ના પાડે છે, તે ના પાડે છે તે કોણ છે ને હા પાડે છે તે કોણ છે ?" ત્યારે નિત્યાનંદ સ્વામીએ કહ્યું જે, "ના પાડે છે તે જીવ છે ને હા પાડે છે તે મન છે." ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "લ્યો એ પ્રશ્નનો ઉત્તર અમે કરીએ જે[૧], આ આપણે છીએ તે જે દિવસથી સમજણા થયા અને મા બાપની ઓળખાણ પડી, તે દિવસથી મા બાપે નિશ્ચય કરાવ્યો જે, "આ તારી મા ને આ તારો બાપ ને આ તારો કાકો, ને આ તારો ભાઈ, ને આ તારો મામો ને આ તારી બેન, ને આ તારી મામી, ને આ તારી કાકી, ને આ તારી માશી ને આ તારી ભેંશ, ને આ તારી ગાય ને આ તારો ઘોડો, ને આ તારું લુગડું ને આ તારું ઘર, ને આ તારી મેડી ને આ તારું ખેતર, ને આ તારાં ઘરેણાં' ઈત્યાદિક, જે કુસંગીના શબ્દ તે આ જીવની બુદ્ધિમાં રહ્યા છે, તે કેવી રીતે રહ્યા છે તો જેમ કોઈક સ્ત્રીઓ ભરત ભરે છે તેમાં કાચનો કટકો હોય છે તેમ ભરતને ઠેકાણે બુદ્ધિ છે અને કાચના કટકાને ઠેકાણે તે જીવ છે. તે બુદ્ધિમાં એ કુસંગીના શબ્દ ને તેનાં રૂપ તે પંચવિષયે સહિત રહ્યાં છે અને તે જીવને પછી સત્સંગ થયો ત્યારે સંતે પરમેશ્વરના મહિમાની ને વિષય ખંડનની ને જગત્-મિથ્યાની વાર્તા[૨] કરી. તે સંતની વાર્તા ને તે સંતનાં રૂપ તે પણ એ જીવની બુદ્ધિમાં રહ્યાં છે. તે એ બે લશ્કર છે ને સામસામાં ઉભાં છે; 'જેમ કુરુક્ષેત્રને વિષે કૌરવને પાંડવના લશ્કર સામસામાં ઉભાં હતાં ને પરસ્પર તીર ને બરછી ને બંદૂક ને તોપ ને જંજાળોની લડાઈ થતી હતી

૧. જીવને જ્યાં સુધી જ્ઞાનપ્રાપ્તિ થઈ નથી ત્યાં સુધી મનનાં સંબંધે રહિત થતો નથી, મન પણ જીવના સંબંધ વિના રહી શકતું નથી, જેમ આંબલીનો કચૂકો અને તેની છાલનો સંબંધ નિત્ય છે, તેમ તે બંનેનો સંબંધ નિત્ય છે તો હવે તેમનો પૃથક્‌ભાવ સ્વીકારીને "મન વિષયોને ભોગવે છે અને જીવ ભોગવતો નથી" એક કથન માટે નિત્યાનંદમુનિએ કરેલા ઉત્તરને અયથાર્થ જાણીને પોતે શ્રીહરિ જ ઉત્તર કરે છે.

૨. 'આ તારો પિતા નથી આ તારી માતા નથી, આ તારું ગૃહ નથી, આ તારું ધન નથી, તું તો નિત્યસિદ્ધ જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મા છું અને ભગવાનનો દાસ છું' ઈત્યાદિક વાર્તા.

અને કોઈ તરવારે લડતા હતા ને કોઈક ગદાએ લડતા હતા ને કોઈક બથોબથ લડતા હતા ને તેમાં કોઈનું માથું ઉડી ગયું ને કોઈનો સાથળ કપાઈ ગયો. એમ કચ્ચરઘાણ ઉડતો હતો.' તેમ આ જીવના અંતઃકરણમાં પણ જે કુસંગીનાં રૂપ છે તે પંચવિષય રૂપી શસ્ત્ર બાંધીને ઉભાં છે અને વળી જે આ સંતનાં રૂપ છે તે પણ 'ભગવાન સત્ય ને જગત્ મિથ્યા ને વિષય ખોટા' એવા જે શબ્દ તે રૂપી શસ્ત્ર બાંધીને ઉભાં છે અને એ બેને પરસ્પર શબ્દની લડાઈ થાય છે. તે જ્યારે કુસંગીનું બળ થાય છે, ત્યારે વિષય ભોગવ્યાની ઈચ્છા થઈ આવે છે અને જ્યારે આ સંતનું બળ થાય છે ત્યારે વિષય ભોગવ્યાની ઈચ્છા નથી થતી. એમ પરસ્પર અંતઃકરણમાં લડાઈ થાય છે. તે જેમ: [૧]**"यत्र योगेश्वरः कृष्णो यत्र पार्थो धनुर्धरः । तत्र श्रीर्विजयो भूतिर्ध्रुवा नीतिर्मतिर्मम ॥"** એ શ્લોકમાં કહ્યું છે જે, "જ્યાં યોગેશ્વર એવા જે શ્રીકૃષ્ણભગવાન છે અને ધનુષના ધરતલ અર્જુન છે ત્યાંજ લક્ષ્મી છે, વિજય છે, ઐશ્વર્ય છે અને અચળ નીતિ છે', તેમ જેની કોરે આ સંતમંડળ છે તેનો જ જય થશે એમ નિશ્ચય રાખવો."

ત્યારે વળી તે કાકાભાઈએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "હે મહારાજ! એ સંતનું બળ વધે ને કુસંગીનું બળ ઘટે તેનો શો ઉપાય છે ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "અંતરમાં જે કુસંગી રહ્યા છે ને બહાર રહ્યા છે તે બે એક છે અને વળી અંતરમાં સંત રહ્યા છે ને બહાર રહ્યા છે તે બે એક છે; પણ જે અંતરમાં કુસંગી છે તેનું બહારના કુસંગીને પોષણે કરીને બળ વધે છે અને અંતરમાં જે સંત છે તેનું પણ બહારના જે સંત છે તેને પોષણે[૨] કરીને બળ વધે છે. માટે બહારના કુસંગીનો સંગ ન કરે ને બહારના જે સંત છે તેનો જ સંગ રાખે તો કુસંગીનું બળ ઘટી જાય ને સંતનું બળ વધે; એમ છે," એમ શ્રીજીમહારાજે કહ્યું.

ત્યારે વળી કાકાભાઈએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "હે મહારાજ ! એકને તો કુસંગીની લડાઈ આળશી ગઈ છે ને સંતનું જ બળ છે એક એવો છે અને એકને તો એમ ને એમ લડાઈ થતી રહે છે. તે એ બેમાં જેને લડાઈ આળશી ગઈ છે તે મરે ત્યારે તેને ભગવાનના ધામની પ્રાપ્તિ થાય; તેમાં તો કાંઈ સંશય નથી; પણ જેને લડાઈ એમ ને એમ થાય છે તે મરે તેની શી ગતિ થાય

૧. ગીતા ૧૮/૭૮ ૨. બહારના સંતો જેમ પ્રસન્ન થાય તેમ જ કરવું તેજ અંતરના સંતોનું પોષણ કહ્યું છે.

તે કહો.” ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “જેમ એક લડવા નીસર્યો તેને આગળ વાણિયા કે ગરીબ વર્ણ આવ્યા તેને જીતી ગયો તે પણ જીત્યો જ તો અને એક તો લડવા નીસર્યો તેને આગળ આરબની બેરખ[૧] આવી તથા રજપૂત આવ્યા તથા કાઠી તથા કોળી આવ્યા તેને તો જીતવા કઠણ જ છે; પણ કાંઈ એ વાણિયાની પેઠે તરત જીતાઈ જાય એવા નથી માટે એ તો એમ ને એમ લડે છે અને તેમાં જો જીત્યો તો જીત્યો અને જો લડતે લડતે શત્રુનો હઠાવ્યો તો ન હઠ્યો, પણ દેહનો આયુષ્ય આવી રહ્યુ અને મૃત્યુને પામ્યો તો પણ જે એનો ધણી છે તે શું નહિ જાણે ? જે, ‘એને આગળ આવાં કરડાં માણસ આવ્યાં હતાં તે નહિ જીતાય અને આની આગળ તો વાણિયા આવ્યા હતા તે જીતાય એવા હતા.’ એમ એ બેય ધણીની નજરમાં હોય, તેમ એની ભગવાન સહાય કરે જે, ‘આને આવા સંકલ્પ-વિકલ્પનું બળ છે અને લડાઈ લે છે માટે એને શાબાશ છે.’ એમ જાણીને ભગવાન એની સહાય કરે છે માટે બેફિકર રહેવું. કાંઈ ચિંતા રાખવી નહિ. ભગવાનને એમ ને એમ ભજ્યા કરવું ને સંતનો સમાગમ અધિક રાખવો ને કુસંગીથી છેટે રહેવું.” એમ પ્રસન્ન થઈને શ્રીજીમહારાજ બોલતા હવા.

ત્યારે ગામ જસકાવાળા જીવાભાઈએ નિત્યાનંદસ્વામીને પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, “ભગવાનનો અડગ નિશ્ચય કેમ થાય ?” ત્યારે નિત્યાનંદસ્વામી બોલ્યા જે, “કુસંગી થકી છેટે રહીએ અને સંતનો સમગામ અતિશય રાખીએ તો તે સંતની વાતે કરીને ભગવાનનો અડગ નિશ્ચય થાય અને જો કુસંગીનો સંગ કરીએ તો અડગ નિશ્ચય ન થાય.” ત્યારે વળી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “લ્યો અમે એનો ઉત્તર કરીએ જે[૨], ભગવાનનો નિશ્ચય કરવો તે એકલો પોતાના જીવના કલ્યાણને જ અર્થે કરવો, પણ કોઈક પદાર્થની ઈચ્છાએ કરીને ન કરવો, જે, ‘હું સત્સંગ કરું તો મારો દેહ માંદો છે તે સાજો થાય અથવા વાંઝીયો છું તે દીકરો આવે, કે દીકરા મરી જાય છે તે જીવતા રહે, કે નિર્ધન છું તે ધનવાન થાઉં, કે ગામ ગરાસ ગયો છે તે સત્સંગ કરીએ તો પાછો આવે.’ એવી જાતની જે પદાર્થની ઈચ્છા તે રાખીને સત્સંગ ન કરવો અને જો એવી જાતની ઈચ્છા રાખીને સત્સંગ કરે અને એ પદાર્થની ઈચ્છા પૂરી થાય તો

---

૧. સેના.

૨. કુસંગથી છેટે રહેતાં અને સત્સમાગમ કરતાં પણ કોઈ કામનાથી કરેલો ભગવાનનો નિશ્ચય; તે કામના ન સિદ્ધ થાય તો સમૂળો નાશ થઈ જતો દેખાય છે.

અતિશય પાકો સત્સંગી થઈ જાય અને જો ઈચ્છા પૂરી ન થાય તો નિશ્ચય ઘટી જાય, માટે સત્સંગ કરવો તે પોતે પોતાના જીવના કલ્યાણને જ અર્થે કરવો પણ કોઈ પદાર્થની ઈચ્છા તો રાખવી જ નહિ, કાં જે ઘરમાં દશ માણસ હોઈએ અને તે દશેયનું મૃત્યું આવ્યું હોય તેમાંથી એક જણ જો ઉગરે તો શું થોડો છે? કે હાથમાં રામપત્તર[૧] આવવાનું હોય અને રોટલા ખાવા મળે તો શું થોડા છે ? સર્વે જનારું હતું તેમાંથી એટલું રહ્યું તે તો ઘણું છે, એમ માનવું. એમ અતિશય દુઃખ થવાનું હોય તો તેમાંથી પરમેશ્વરનો આશરો કરીએ તો થોડુંક ઓછું થાય ખરું, પણ એ જીવને એમ સમજાતું નથી. અને જો શૂળી લખી હોય તો કાંટેથી ટળી જાય એટલો તો ફેર પડે છે. ત્યાં એક વાર્તા છે જે –

એક ગામમાં ચોર બહુ રહેતા હતા. તેમાંથી એક ચોર સાધુને પાસે બેસવા આવતો હતો. તેને માર્ગને વિષે પગમાં કાંટો વાગ્યો તે પગ સોંસરો નીકળ્યો. તેણે કરીને પણ સુંણ્યો[૨] તે ચોરીએ ન જવાણું અને બીજા ચોર તો ચોરી કરવા ગયા. તે એક રાજાનો ખજાનો ફાડીને ઘણુંક ધન લઈ આવ્યા અને સૌએ માંહોમાંહિ વહેંચી લીધું. તે પૈસા બહુ આવ્યા, તેને સાંભળીને જે ચોર સાધુ પાસે આવતો હતો ને કાંટો લાગ્યો હતો તેના મા, બાપ, સ્ત્રી અને સગાં સર્વે વઢવા લાગ્યા જે 'તું ચોરી કરવા ન ગયો અને સાધુ પાસે ગયો તે આપણું ભુંડું થયું ને તે ચોર ચોરી કરીને લાવ્યા તો કેટલાય પૈસા એમને આવ્યા' એમ વાર્તા કરે છે ત્યાં રાજાનું લશ્કર આવ્યું ને તે સર્વે ચોરને ઝાલીને શૂળીએ દીધા તેને ભેળે એને પણ ઝાલીને શૂળીએ દેવા સારુ લઈ ગયા. ત્યારે તે સર્વે ગામને માણસે તથા સાધુએ સાખ પૂરી[૩] જે, 'આ તો ચોરી કરવા નો'તો ગયો, એને તો કાંટો વાગ્યો હતો.' ત્યારે તે ઉગર્યો, **એમ સત્સંગ કરે છે તેને શૂળી જેટલું દુઃખ હોય તો કાંટે મટે છે,** કાં જે, અમે રામાનંદસ્વામી પાસે માગી લીધું છે જે, 'તમારા સત્સંગી હોય તેને એક વીંછીનું દુઃખ થવાનું હોય તો તે મને એક એક રુંવાડે કોટિ કોટિ વીંછીનું દુઃખ થાઓ, પણ તમારા સત્સંગીને તે થાઓ નહિ. અને તમારા સત્સંગીને પ્રારબ્ધમાં રામપત્તર લખ્યું હોય, તે રામપત્તર મને આવે પણ તમારા સત્સંગી અન્ન વસ્ત્રે કરીને દુઃખી ન થાય; એ બે વર મને આપો.' એમ

---

૧. ભિક્ષાપાત્ર. ૨. સોજી ગયો.

મેં રામાનંદસ્વામી પાસે માંગ્યું ત્યારે મને રામાનંદસ્વામીએ રાજી થઈને એ વર આપ્યો છે. માટે જે કોઈ સત્સંગ કરે છે તેને વ્યવહારે દુઃખ થવાનું લખ્યું હોત તે થાય નહિ, તો પણ પદાર્થ નાશવંત છે. માટે એ પદાર્થની ઈચ્છાએ સત્સંગ કરે તો એને નિશ્ચયમાં સંશય થયા વિના રહેજ નહિ. **માટે સત્સંગ કરવો તે તો એકલો નિષ્કામપણે પોતાના જીવના કલ્યાણને જ અર્થે કરવો તો અડગ નિશ્ચય થાય.”** ઈત્યાદિક ઘણીક વાર્તા કરી છે પણ આ તો દિશમાત્ર લખી છે.

॥ ઈતિ વચનામૃતમ્ ગઢડા પ્રથમનું ॥૭૦॥

વચનામૃત ૭૧ : ભગવાનનું સ્વરૂપ અક્ષરધામ સહિત વિરાજે છે. Index

*સંવત્ ૧૮૭૬ના ચૈત્ર વદ ૪ ચતુર્થીને દિવસ સાંજને સમે શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદાખાચરના દરબારમાં આથમણે દ્વાર મેડીની આગળ ઓટા ઉપર ઢોલિયો ઢળાવીને વિરાજમાન હતા ને ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો ને ધોળી ચાદર ઓઢી હતી ને માથે ધોળો ફેંટો બાંધ્યો હતો ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી ને મુક્તાનંદસ્વામી આદિક સાધુ વાંજિત્ર વજાડીને કીર્તન ગાતા હતા.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “હવે કીર્તનભક્તિની સમાપ્તિ કરીને માંહોમાંહી પ્રશ્ન-ઉત્તર કરો.” પછી સોમલે ખાચરે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, “ભગવાન પોતાના ભક્તના સર્વે અપરાધ માફ કરે છે પણ એવો કયો અપરાધ છે જે ભગવાન માફ ન કરે ?” ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “બીજા સર્વે અપરાધ માફ કરે છે, પણ ભગવાનના ભક્તનો દ્રોહ કરે; એ અપરાધને ભગવાન માફ નથી કરતા, માટે ભગવાનના ભક્તનો કોઈ પ્રકારે દ્રોહ કરવો નહિ. અને વળી ભગવાનના સર્વે અપરાધ થકી જે ભગવાનના આકારનું ખંડન કરવું એ મોટો અપરાધ છે તે માટે એ અપરાધ તો ક્યારેય પણ કરવો નહિ અને એ અપરાધ કરે તો એને પંચ મહાપાપ કરતાં પણ અધિક પાપ લાગે છે અને ભગવાન તો સદા સાકાર મૂર્તિ છે તેને જે નિરાકાર સમજવા એજ ભગવાનના આકારનું ખંડન કર્યું કહેવાય છે અને પુરુષોત્તમ એવા જે ભગવાન તે જે તે કોટિ સૂર્ય, ચંદ્ર સરખું તેજોમય એવું પોતાનું અક્ષરધામ તેને વિષે સદા દિવ્યાકાર થકા

* વચ. ૭૧, તા. ૨-૪-૧૮૨૦, સોમવાર.

વિરાજમાન છે અને બ્રહ્મરૂપ એવા જે અનંત કોટિ મુક્ત તેમણે સેવ્યાં છે ચરણકમળ જેનાં એવા છે અને પરબ્રહ્મ પુરુષોત્તમ એવા જે એ ભગવાન તે જ પોતે કૃપાએ કરીને જીવના કલ્યાણને અર્થે પૃથ્વીને વિષે પ્રકટ થાય છે ત્યારે જે જે તત્ત્વનો[૧] અંગીકાર કરે છે તે સર્વે તત્ત્વ બ્રહ્મરૂપ[૨] છે, કાં જે રામકૃષ્ણાદિક અવતારને વિષે સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ અને કારણ. એ ત્રણ દેહ તથા જાગ્રત, સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિ; એ ત્રણ અવસ્થા તે જણાય છે તથા દશ ઈન્દ્રિયો, પંચ પ્રાણ ઈત્યાદિક સર્વે તત્ત્વ મનુષ્યની પેઠે જણાય છે પણ એ સર્વે બ્રહ્મ[૩] છે પણ માયિક નથી, તે માટે એ ભગવાનના આકારનું ખંડન ક્યારેય પણ ન કરવું."

પછી માતરે ધાધલે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "ઈર્ષ્યાનું શું રૂપ છે ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેની ઉપર જેને ઈર્ષ્યા હોય તેનું રૂડું થાય ત્યારે તેથી ખમાય નહિ અને તેનું ભૂંડું થાય ત્યારે રાજી થાય, એ ઈર્ષ્યાનું લક્ષણ છે."

પછી શ્રીજીમહારાજે મુનિ પ્રત્યે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "ભગવાનની પ્રત્યક્ષ મૂર્તિનો નિશ્ચય હોય અને ભજન કરતો હોય ને સત્સંગના નિયમ પ્રમાણે વર્તતો હોય અને તેનું કલ્યાણ થાય; એ તો સત્સંગની રીતિ છે પણ શાસ્ત્રમાં કલ્યાણની કેમ રીતિ છે ? અને વેદનો અર્થ તો અતિ કઠણ છે માટે તેની કથા થતી નથી. અને શ્રીમદ્‌ભાગવત પુરાણ અને ભારત;[૪] એમાં વેદનો જ અર્થ છે ને સુગમ છે. માટે તેની જગતમાં કથા થાય છે. માટે શાસ્ત્રની રીતે કરીને કલ્યાણ થતું હોય તેમ કહો ? અને શંકરાચાર્યે તો નિરાકારપણે ભગવાનનું પ્રતિપાદન કર્યું છે અને રામાનુજાદિક જે આચાર્ય, તેમણે તો સાકારપણે ભગવાનનું પ્રતિપાદન કર્યું છે; માટે એવી રીતે શાસ્ત્રનો મત લઈને ઉત્તર કરો ?" પછી મુનિએ શાસ્ત્રની રીતે નિરાકાર નો પક્ષ ખોટો કરીને સાકાર ભગવાનને ભજને કરીને કલ્યાણ છે એવી રીતે પ્રતિપાદન કર્યું. પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "અમે પણ એજ પક્ષનું ગ્રહણ કરીએ છીએ, પણ તેમાં તમને એક પ્રશ્ન પૂછીએ છીએ જે, "નિરાકાર એવું જે અક્ષરબ્રહ્મ તેથી પર ને સદા સાકાર એવા જે

---

૧. પૃથ્વી, જળ આદિ ભૂતો અને આંખ, કાન વિગેરે ઈન્દ્રિયો.

૨. દિવ્યરૂપ

૩. દિવ્ય **"न भूतसंघसंस्थानो देहोऽस्य परमात्मनः"** **"न तस्य प्राकृता मूर्तिर्मांसमेदोऽस्थिसंभवा"** **"प्रकृतिं स्वामधिष्ठाय"** ઈત્યાદિ વચનોથી પરમાત્માનો દેહ પ્રાકૃત નથી પરંતુ દિવ્ય અપ્રાકૃત છે, એમ પ્રતિપાદન કર્યું છે.

૪. મહાભારત

પુરુષોત્તમભગવાન તે પૃથ્વી ઉપર પ્રકટ મળ્યા તે કેડે બ્રહ્મપુર તથા ગોલોક, વૈકુંઠ, શ્વેતદ્વીપ એ આદિક જે ભગવાનના ધામ તે ધામને દેખવાની જેને લાલચ રહે ત્યારે એને નિશ્ચય છે કે નથી ?" પછી મુનિ બોલ્યા જે, "ભગવાન મળ્યા પછી જેના મનમાં એમ રહેતું હોય જે, 'જ્યારે અક્ષરાદિક ધામ દેખીશું અથવા કોટિ કોટિ સૂર્યનો પ્રકાશ દેખીશું ત્યારે આપણું કલ્યાણ થયું એવી સમજણવાળાને તો યથાર્થ ભગવાનનો નિશ્ચય નથી.'' પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એણે બ્રહ્મપુરાદિક ધામને તથા બ્રહ્મસ્વરૂપને દેખ્યાની લાલચ રાખી એ તે શું એણે પાપ કર્યું; જે નિશ્ચયની ના પાડો છો ? પછી મુનિ બોલ્યા જે, 'જેણે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ ભગવાનને દર્શને કરીને કલ્યાણ માન્યું હોય તે બ્રહ્મપુર, ગોલોક આદિક જે ધામ છે તે પણ ભગવાનનાં જ છે માટે તેની પણ અરુચિ શા સારુ રાખે ? પણ ભગવાન વિના એને ઈચ્છે નહિ. પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "તે ધામ ને તે ધામને વિષે રહ્યા જે પાર્ષદ તે તો ચૈતન્ય મૂર્તિ છે, ને માયા પર છે, માટે એમાં શું દૂષણ છે, જે એને ઈચ્છે નહિ? અને ભગવાન પૃથ્વી ઉપર પ્રકટ વિરાજતા હોય ને ત્યાં જે સેવક હોય તે પણ મરી જાય એવા હોય અને ઘર હોય તે પણ પડી જાય એવાં હોય તે કેમ સમજો છો ?" પછી મુનિ બોલ્યા જે, "એ ઘરને તો અમે બ્રહ્મપુરાદિક ધામ સમજીએ છીએ ને એ સેવકને તો અમે બ્રહ્મરૂપ સમજીએ છીએ." પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "બ્રહ્મપુર ને બ્રહ્મપુરને વિષે રહ્યા જે ભગવાનના પાર્ષદ તે તો અખંડ છે ને અવિનાશી છે, તેને મર્ત્યલોકનાં નાશવંત એવાં જે ઘર ને પાર્ષદ તે બે બરોબર કેમ કહો છો ?" પછી નિત્યાનંદસ્વામી બોલ્યા જે, "હે મહારાજ ! એનો ઊત્તર તો તમે કરો." પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"ભગવાન જીવના કલ્યાણને અર્થે જ્યારે મૂર્તિ ધારણ કરે છે ત્યારે પોતાનું જે અક્ષરધામ અને ચૈતન્ય મૂર્તિ એવા જે પાર્ષદ અને પોતાના જે સર્વે ઐશ્વર્ય;[૧] તે સહિત જ પધારે છે પણ એ બીજાના દેખ્યામાં આવે નહિ** અને જ્યારે કોઈક ભક્તને સમાધિને વિષે અલૌકિક દ્રષ્ટિ થાય છે ત્યારે તેને ભગવાનની મૂર્તિને વિષે કોટિ કોટિ સૂર્યના સરખો પ્રકાશ ભાસે છે અને અનંત કોટિ જે મુક્ત તે પણ મૂર્તિ ભેળા ભાસે છે અને અક્ષરધામ પણ એ ભગવાનની મૂર્તિ ભેળું જ ભાસે છે. માટે એ સર્વે ભગવાન ભેળું છે તો પણ ભગવાન તે મનુષ્ય જે પોતાના ભક્ત હોય તેની જ સેવાને અંગીકાર કરે

૧. **अजोऽपि सन्नव्ययात्मा भूतानामीश्वरोऽपि सन् । प्रकृतिं स्वामधिष्ठाय सम्भवाम्यात्ममायया ॥** એમ ગીતામાં કહ્યું છે.

છે અને તે પોતાના ભક્તનાં ગાર્ય, માટી ને પાણાનાં જે ઘેર તેને વિષે વિરાજમાન રહે છે અને તે ભક્ત ધૂપ, દીપ, અન્ન, વસ્ત્રાદિક જે જે અર્પણ કરે છે તેને ભગવાન પ્રીતિએ કરીને અંગીકાર કરે છે; તે એ મનુષ્ય સેવક છે તેને દિવ્યરૂપ પાર્ષદ ભેળા ભેળવવા વાસ્તે કરે છે અને જે ભક્તજન જે જે વસ્તુ ભગવાનને અર્પણ કરે છે તે તે વસ્તુ ભગવાનના ધામને વિષે દિવ્યરૂપ થાય છે અને એ ભક્ત દિવ્યરૂપ થઈને તેને પામે છે, માટે એવું અચળ અખંડ સુખ ભક્તજનને પમાડવાને અર્થે ભગવાન જે તે મનુષ્ય એવા જે પોતાના ભક્તજન, તેની સર્વે સેવાને અંગીકાર કરે છે. માટે ભગવાનના ભક્તને ભગવાનનું સ્વરૂપ અક્ષરધામ સહિત પૃથ્વી ઉપર વિરાજમાન છે એમ સમજવું અને બીજા આગળ પણ એવી રીતે વાર્તા કરવી."

॥ ઇતિ વચનામૃતમ્ ગઢડા પ્રથમનું ॥૭૧॥

વચનામૃત ૭૨ : માહાત્મ્યે સહિત નિશ્ચયનું Index

*સંવત્ ૧૮૭૬ના ચૈત્ર વદિ ૧૧ એકાદશીને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદાખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવનારાયણના મંદિરને સમીપે ઉત્તરાદે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર ઉગમણે મુખારવિંદે વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી મુક્તાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, "હે મહારાજ ! કાલ્યને દિવસ તમે દાદાખાચર આગળ બહુ રૂડી વાર્તા કરી હતી તે વાર્તા સાંભળવાની અમારે સર્વેને ઘણી ઇચ્છા છે," પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "ભગવાનના ભક્તને ભગવાનનો નિશ્ચય માહાત્મ્યે સહિત હોય ને સંતનું ને સત્સંગીનું મહાત્મ્ય ઘણું જાણતો હોય ને તે ભક્તનું જો કર્મ કઠણ હોયને કાળ પણ કઠણ હોય તોપણ તે ભક્તને એવી ભક્તિનું અતિશય બળ છે તે કાળ ને કર્મ; એ બેય મળીને તેનું ભૂંડું[1] કરી શકતાં નથી. અને જેને ભગવાન ને ભગવાનના સંતને વિષે જો નિષ્ઠામાં કાંઈક ફેર હોય તો[2] તેનું ભગવાન રૂડું કરવાને ઇચ્છે તો

*વચ. ૭૨, તા. ૯-૪-૧૮૨૦, સોમવાર.
૧. સત્સંગમાંથી શિથિલતારૂપ અશુભ.
૨. દેશ-કાલાદિક શુભ હોવા છતા.

પણ રૂડું થતું નથી અને જે ગરીબને કલપાવે તેનું તો કોઈ રીતે રૂડું જ થાય નહિ અને મહાભારતમાં ભીષ્મ પિતાએ રાજા યુધિષ્ઠિરને એમ કહ્યું છે જે, **'જો તું ગરીબને કલ્પાવીશ તો તું તારા વંશે સહિત બળીને ભસ્મ થઈ જઈશ.' માટે ભગવાનનો ભક્ત હોય અથવા કોઈ બીજો હોય, પણ ગરીબ માત્રને લેશમાત્ર દુઃખવવો નહિ** અને જો ગરીબને દુઃખવે તો તેનું કોઈ પ્રકારે સારું થાય નહિ અને જો ગરીબને દુઃખવે તો બ્રહ્મહત્યા જેટલું પાપ થાય છે. અને તેમ જ કોઈકને માથે જુઠું કલંક દેવું તે પણ બ્રહ્મહત્યા જેવું જ છે; અને જો સાચું કલંક હોય તો પણ તેને એકાંતે તેડીને તેનું રૂડું થાય એમ કહેવું પણ તેને ફજેત કરવો નહિ અને તેમ જ પાંચ પ્રકારની જે સ્ત્રીઓ છે તેનો જો ધર્મ ભંગ કરાવે તો તેને પણ બ્રહ્મહત્યાનું પાપ લાગે છે, તે પાંચ પ્રકારની સ્ત્રીઓ કઈ ? તો એક તો પોતાને શરણે[૧] આવી હોય અને બીજી તે પોતાની સ્ત્રી હોય અને વ્રત-ઉપવાસને દિવસે પોતાનો સંગ કરવા ન ઈચ્છતી હોય અને ત્રીજી તે પતિવ્રતા હોય અને ચોથી તે વિધવા સ્ત્રી અને પાંચમી તે વિશ્વાસી[૨] સ્ત્રી, એ પાંચ પ્રકારની સ્ત્રીઓને સંઘાથે જો વ્યભિચાર કરે તો તેને બ્રહ્મહત્યાનું પાપ લાગે છે. તેમાં જે વિધવા સ્ત્રી છે તેનું જો મન કુમાર્ગને વિષે ડોલતું હોય તો તેને સમજાવીને ધર્મમાં રાખવી[૩]."

પછી મુનિ જે તે ભગવાનના રસિક કીર્તન ગાવા લાગ્યા. તેને સાંભળીને શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "ભગવાન જીવના કલ્યાણને અર્થે દેહ ધરે છે ત્યારે મનુષ્યના જેવી જ સર્વે ક્રિયા હોય તેને દેખીને જે ભગવાનના ભક્ત હોય તે તો ચરિત્ર કરી જાણે[૪] અને વિમુખ જીવ હોય અથવા કાચોપોચો હરિભક્ત હોય તે તો તે ચરિત્રને વિષે દોષ પરઠે, જેમ શુકજીએ રાસ પંચાધ્યાયી[૫]નું વર્ણન કર્યું ત્યારે રાજા પરીક્ષિતને સંશય થયો. પછી એમ પૂછ્યું જે, "ભગવાન તો ધર્મની મર્યાદા સ્થાપન કરવાને અર્થે પ્રગટ થયા હતા, તેણે પરસ્ત્રીનો સંગ કરીને ધર્મનો ભંગ કેમ કર્યો ? એવી રીતે દોષ લીધો અને શુકજીએ તો સમજી-વિચારીને ભગવાનનું ગુણગાન કર્યું જે, કામદેવે બ્રહ્માદિક દેવતાને જીતીને પોતાને વશ કર્યા, તેનો કામદેવને અતિશય ગર્વ થયો તે ગર્વને ઉતારવાને

૧. ધર્મિષ્ઠ માતા પિતા અને શ્વશુરપક્ષીઓના અભાવને લીધે ધર્મસ્થિતિને માટે શરણે આવેલી.
૨. 'આ પુરુષ ધર્મમાંથી મને નહિ પાડે' એમ જાણીને તેની સહાયતાથી નિશ્ચિંત થઈને તેમાં વિશ્વાસવાળી, જેનો પતિ પરદેશમાં ગયેલો છે એવી સ્ત્રી.
૩. આવી રીતે ગઈકાલ્યે વાર્તા કરી હતી.
૪. દિવ્ય લીલામાને.
૫. ભાગવત-દશમસ્કંધ અધ્યાય ૨૯ થી ૩૩.

કાજે ભગવાને કામદેવને પડકાર્યો. તે જેમ કોઈ બળવાન રાજા હોય તે શત્રુને પોતાની ગાંઠ્યની દારૂ ગોળી અપાવીને પછી તે સાથે લડવા જાય, તેમ ભગવાને કામદેવરૂપી શત્રુને લડ્યાનો સામાન મોરથી આપ્યો, તે શું તો કામદેવનું બળ જ્યારે સ્ત્રીનો સંબંધ હોય ત્યારે થાય. તેમાં પણ શરદઋતુને વિષે રાત્રિમાં કામદેવનું વધુ બળ થાય તથા સ્ત્રીના રાગરંગ, વિલાસના શબ્દ સાંભળવા તથા સ્ત્રીનું રૂપ જોવું, સ્ત્રીનો સ્પર્શ કરવો તેણે કરીને કામદેવનું અતિશય બળ વધે છે. એ સર્વે સામાન શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને કામદેવને આપીને તેને જીતી લીધો અને અખંડ બ્રહ્મચારીની પેઠે ઊર્ધ્વરેતા રહ્યા અને એવી રીતે કામનો ગર્વ ઉતાર્યો. એવું અલૌકિક સામર્થ્ય ભગવાન વિના બીજામાં હોય નહિ. એવું અતિ ભગવાનનું સામર્થ્ય જાણીને શુકજીએ ભગવાનનાં ચરિત્ર ગાન કર્યાં અને રાજા પરીક્ષિતને[૧] તે વાત સમજાણી નહિ ત્યારે દોષ પરઠ્યો, માટે કોઈક એમ કહે જે, 'તમે પરમહંસ થઈને રસિક કીર્તન કેમ ગાઓ છો ? તો તેને એમ કહેવું જે,'જો અમે રસિક કીર્તન ન ગાઈએ અને ભગવાનનાં રસિક ચરિત્રને વિષે દોષ પરઠીએ તો અમે પણ રાજા પરીક્ષિત તથા બીજા જે નાસ્તિક-વિમુખ જીવ તેની પંક્તિમાં ભળીએ, માટે અમારે તો વિમુખની પંક્તિમાં ભળવું નથી, શા માટે જે પરમહંસમાત્રના ગુરુ જે શુકજી તેણે ભગવાનનાં રસિક ચરિત્ર ગાયાં છે માટે અમારે પણ જરૂર ગાવવાં.'

અને ક્ષર અક્ષરથી પર એવા જે પુરુષોત્તમ ભગવાન છે, તે જ્યારે જીવના કલ્યાણને અર્થે બ્રહ્માંડને વિષે મનુષ્ય જેવી મૂર્તિ કરીને વિચરે છે ત્યારે સર્વ મનુષ્યના જેવાં જ ચરિત્ર કરે છે અને જેમ મનુષ્યને વિષે હારવું, જીતવું, ભય, શોક, કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, મત્સર, આશા, તૃષ્ણા, ઈર્ષ્યા ઈત્યાદિક માયિક સ્વભાવ હોય, તેવા જ સ્વભાવ ભગવાન પણ પોતામાં દેખાડે છે. તે સર્વે જીવના કલ્યાણને અર્થે છે, પછી જે ભક્ત હોય તે તો એ ચરિત્ર ગાઈને પરમ પદને પામે છે અને જે વિમુખ હોય તે દોષ પરઠે છે અને એ ભગવાન તો જેમ ક્ષરના આત્મા છે તેમજ પ્રકૃતિ પુરુષથકી પર જે અક્ષરબ્રહ્મ તેના પણ આત્મા છે અને ક્ષર અક્ષર એ બેયને પોતાની શક્તિએ કરીને ધરી રહ્યા છે અને પોતે તો ક્ષર અક્ષરથી ન્યારા છે અને ભગવાનની મોટાઈ તો એવી છે જે, 'જેના એક એક રોમનાં છિદ્રને વિષે અનંત કોટિ બ્રહ્માંડ પરમાણુની

૧. પોતે એકાંતિક ભક્તપણામાં અપક્વ હતો તેથી.

પેઠે રહ્યાં છે' એવા જે મોટા ભગવાન તે જીવના કલ્યાણને વાસ્તે મનુષ્ય જેવડા જ થાય છે, ત્યારે જીવને સેવા કર્યાનો યોગ આવે છે અને જો ભગવાન જેવડા છે તેવડા ને તેવડા રહે તો બ્રહ્માદિક જે બ્રહ્માંડના અધિપતિ દેવ તેને પણ દર્શન કર્યાનું કે સેવા કર્યાનું સામર્થ્ય રહે નહિ; તો મનુષ્યને તો રહેજ ક્યાંથી ?" અને જેમ વડવાનળ[૧] અગ્નિ છે તે સમુદ્રના જળને વિષે રહ્યો છે અને સમુદ્રના જળને પીવે છે ને સમુદ્રનો ઓલાવ્યો ઓલાતો નથી એવો મોટો છો. તે અગ્નિ જ્યારે આપણે ઘરમાં દીવો જોઈતો હોય ત્યારે આવીને આપણા ઘરમાં બેસે તો આપણને દીવો જેવું સુખ થાય નહિ અને બળીને સર્વે ભસ્મ થઈ જઈએ અને તે જ અગ્નિ દીવારૂપે હોય તો અજવાળું કરે ને આનંદ થાય અને તે દીવો છે તો તેનો તે જ અગ્નિ; પણ ફૂંકીએ તથા હાથે કરીને ઓલાવીએ તો ઓલાઈ જાય એવો અસમર્થ છે; તો પણ તે થકી જ આપણને સુખ થાય પણ વડવાનળ અગ્નિથી સુખ ન થાય, તેમજ ભગવાન મનુષ્ય જેવા અસમર્થ જણાતા હોય પણ અનેક જીવનું કલ્યાણ એ થકીજ થાય પણ જેના એક એક રોમમાં અનંત કોટિ બ્રહ્માંડ રહ્યાં છે, એવી મૂર્તિનું તો જીવ દર્શન કરવા પણ સમર્થ થાય નહિ; માટે એવે રૂપે કરીને કલ્યાણ ન થાય, તે માટે ભગવાન મનુષ્ય જેવી મૂર્તિ ધારીને જેવાં જેવાં ચરિત્ર કરે છે તે સર્વે ગાન કરવા યોગ્ય છે, પણ એમ ન સમજવું જે, 'ભગવાન થઈને એમ શું કરતા હશે?' અને ભગવાનનાં ચરિત્ર તો સર્વે કલ્યાણકારી જ સમજવાં, એ જ ભક્તનો ધર્મ છે અને એવું સમજે તે જ ભગવાનનો પૂરો ભક્ત કહોવાય છે."

પછી રોજકાના હરિભક્ત કાકાભાઈએ પૂછ્યું જે, "જેને માહાત્મ્ય વિનાનો એકલો ભગવાનનો નિશ્ચય હોય તેનાં શાં લક્ષણ છે ? અને જેને માહાત્મ્યે સહિત નિશ્ચય હોય તેનાં શાં લક્ષણ છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેને એકલો નિશ્ચય હોય તેને એમ ઘાટ થાય જે, 'ભગવાન તો મળ્યા છે પણ શું જાણીએ કલ્યાણ તો થશે કે નહિ થાય ?' અને જેને માહાત્મ્યે સહિત નિશ્ચય હોય તેને તો એમ સમજાય જે, 'જે દિવસે ભગવાનનું દર્શન થયું તે દિવસથી જ કલ્યાણ તો થઈ રહ્યું છે અને જે જીવ ભાવે કરીને મારું દર્શન કરે તથા મારું વચન માને; તેનું પણ કલ્યાણ થઈ જાય તો મારે કલ્યાણનો શ્યો સંશય છે ? હું તો કૃતાર્થ છું અને જે કાંઈ સાધન કરું છું તે તો ભગવાનની

---

૧. સમુદ્રમાં રહેતા અગ્નિ વિશેષનું નામ.

પ્રસન્નતાને અર્થે કરું છું.' એમ સમજે તેને ભગવાનનો માહાત્મ્યે સહિત નિશ્ચય જાણવો."

પછી વળી કાકાભાઈએ પૂછ્યું જે, "ઉત્તમ, મધ્યમ અને કનિષ્ઠ એ ત્રણ પ્રકારના જે ભગવાનના ભક્ત તેનાં શાં લક્ષણ છે'' ? પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જે ભક્ત પોતાને દેહથકી જુદો જે આત્મા, તે રૂપ માને અને દેહના ગુણ જે જડ, દુઃખ, મિથ્યા, અપવિત્રપણું ઇત્યાદિક છે તે આત્માને વિષે માને નહિ અને અછેદ્ય, અભેદ્ય, અવિનાશી ઇત્યાદિક જે આત્માના ગુણ તે દેહને વિષે માને નહિ અને પોતાના શરીરને વિષે રહ્યો જે જીવાત્મા તેને દેખે અને તે આત્માને વિષે રહ્યા જે પરમાત્મા તેને પણ દેખે અને બીજાના દેહમાં જે આત્મા રહ્યો છે તેને પણ દેખે. અને એવો સમર્થ થયો છે તો પણ એ આત્મદર્શન થકી ભગવાન અને ભગવાનના સંત તેને અધિક જાણે છે પણ પોતાને આત્મદર્શન થયું છે તેનું અભિમાન લેશમાત્ર ન હોય, એવાં જેનાં લક્ષણ છે તે ઉત્તમ ભક્ત કહેવાય. હવે જેને ભગવાનનો નિશ્ચય હોય અને આત્મનિષ્ઠા પણ હોય તો પણ ભગવાનના ભક્ત ઉપર ઈર્ષ્યા આવે અને જો ભગવાન એનું અપમાન કરે તો ભગવાન ઉપર પણ ઈર્ષ્યા આવે જે, 'મોટા થઈને વગર વાંકે આમ શીદ કરતા હશે' એવાં લક્ષણ હોય તેને મધ્યમ ભક્ત જાણવો અને ભગવાનનો નિશ્ચય તો હોય પણ આત્મનિષ્ઠા ન હોય અને ભગવાનને વિષે પ્રીતિ હોય અને જગતના વ્યવહારને વિષે પણ પ્રીતિ હોય અને સાંસારિક વ્યવહારને વિષે હર્ષ શોકને પામતો હોય તેને કનિષ્ઠ ભક્ત જાણવો."

॥ ઇતિ વચનામૃતમ્ ગઢડા પ્રથમનું ॥૭૨॥

વચનામૃત ૭૩ : કામ જીત્યાનું-નિર્વાસનિક થયાનું Index

*સંવત્ ૧૮૭૬ના ચૈત્ર વદિ અમાસને દિવસ રાત્રિના સમે સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદાખાચરના દરબારમાં પોતાના ઉતારાને વિષે ઉત્તરાદે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ વિરાજમાન હતા અને શ્વેત ખેસ પહેર્યો હતો ને શ્વેત ચાદર ઓઢી હતી તથા શ્વેત ફેંટો મસ્તક ઉપર બાંધ્યો હતો અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુક્તાનંદસ્વામી આદિક મોટેરા સાધુ ચાર તથા પચાસને આશરે હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

* વચ. ૭૩, તા. ૧૨-૪-૧૮૨૦, ગુરૂવાર.

પછી ગોપાળાનંદ સ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "કામનું શું રૂપ છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "વીર્ય એજ કામનું રૂપ છે." પછી આશંકા કરી જે, "વીર્ય તો સાત ધાતુ[૧] માહિલો ધાતુ છે[૨] માટે એજ કામનું રૂપ કેમ કહેવાય ? અને તે વીર્યની ઉત્પત્તિ શાણે કરીને છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "મનોવહા નામે નાડીને વિષે મન રહ્યું છે. તે મનને વિષે જ્યારે સ્ત્રી સંબંધી સંકલ્પ થાય છે ત્યારે જેમ દહીં હોય તે રવાઈએ કરીને મથાય ત્યારે ઘી હોય તે સર્વ ઉપર તરી આવે છે, તેમ સ્ત્રી સંબંધી સંકલ્પે કરીને વીર્ય જે તે શરીરમાંથી મથાઈને મનોવહા નાડીને વિષે ભેળું થઈને શિશ્ન દ્વારે આવે છે અને જેને વીર્ય શિશ્ન દ્વારે ન આવે તે ઊર્ધ્વરેતા પુરૂષ કહેવાય, અને તે નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારી કહેવાય અને શ્રીકૃષ્ણભગવાને રાસક્રીડાને વિષે સ્ત્રીઓનો સંગ કરીને પણ વીર્યપાત થવા દીધો નહિ, તે માટે ઊર્ધ્વરેતા બ્રહ્મચારી કહેવાણા ને કામને જીત્યો. માટે વીર્ય તેજ કામનું રૂપ છે, જેણે વીર્યને જીતીને વશ રાખ્યું તેણે કામને જીત્યો.

પછી વળી ગોપાળાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, "જ્યારે એ દેહને બાળી દે છે ત્યારે સપ્તધાતુ દેહ ભેળા બળી જાય છે; માટે જો વીર્ય જ કામનું રૂપ હોય તો દેહ ભેળે વીર્યને બળવે કરીને કામ પણ બળી ગયો જોઈએ, ત્યારે એ જીવ બીજા દેહમાં જાય છે ત્યારે કામના કેમ ઉદય થાય છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "સૂક્ષ્મ દેહ ભેળું વીર્ય રહે છે. તે સૂક્ષ્મ દેહને યોગે કરીને સ્થૂળ દેહ ઉદય થઈ આવે છે, જેમ ભૂત હોય તે સૂક્ષ્મ દેહપ્રધાન હોય પછી સૂક્ષ્મ દેહમાંથી સ્થૂળ દેહને ધરીને સ્ત્રીનો સંગ કરે છે અને તે સ્ત્રીને ભૂત થકી બાળક ઉત્પન્ન થાય છે, માટે સૂક્ષ્મ દેહ ભેળું જ વીર્ય રહે છે."

પછી વળી ગોપાળાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, "શિવજી ઊર્ધ્વરેતા હતા પણ મોહિની રૂપને જોઈને વીર્યપાત થયો, તેમ જેના દેહમાં વીર્ય હોય અને તેને જાગ્રતમાં અથવા સ્વપ્નમાં સ્ત્રીનો યોગ થાય ત્યારે વીર્યપાત થયા વિના રહે નહિ. માટે જ્યાં સુધી દેહમાં વીર્ય હોય ત્યાં સુધી નિષ્કામી કેમ કહેવાય ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "શિવજીને પણ એટલી યોગકળામાં ખોટ કહેવાય છે ને જેને જાગ્રત અથવા સ્વપ્નને યોગે કરીને સ્ત્રીના સંકલ્પ થકી વીર્યપાત થાય તો તેને પાકો બ્રહ્મચારી કહેવાય નહિ. માટે આ સંસારમાં દ્રઢ બ્રહ્મચર્યવાળા

---

૧. રસ, રક્ત, માંસ, મદે, અસ્થિ, મજ્જા, અને વીર્ય. ૨. તે અન્નરસથી ઉત્પન્ન થાય છે.

તો એક નરનારાયણ ઋષિ છે અને તે નરનારાયણનો આપણને આશ્રય છે તેના પ્રતાપ થકી ધીરે ધીરે એ નરનારાયણનું ભજન કરીને આપણે પણ એ સરખા જ નિષ્કામી થઈશું અને દેહમાં જે વીર્ય રહે છે તેને બાળી નાખવાને અર્થે યોગી કેટલાક પ્રકારનું જતન કરે છે અને શ્રીકૃષ્ણભગવાને સ્ત્રીઓને સંગે રહીને નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્ય રાખ્યું, તે એવું સામર્થ્ય તો ભગવાનમાં જ હોય પણ બીજાથી એમ રહેવાય નહિ. માટે બીજા યોગીને તો જાગ્રતમાં અથવા સ્વપ્નમાં સ્ત્રીનો સંકલ્પ ન થાય એવું જતન કરવું."

પછી શુકમુનિએ પૂછ્યું જે, "દ્વારિકામાં સોળ હજાર એકસો ને આઠ જે ભગવાનની સ્ત્રીઓ હતી તેમાં એક એક સ્ત્રીને વિષે દશ દશ પુત્ર અને એક એક પુત્રી થઈ; એમ પણ કહ્યું છે તેનું કેમ સમજવું ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "દ્વારિકાની વાત બીજી છે અને વ્રજની બીજી છે. દ્વારિકામાં તો ભગવાન સાંખ્યમતને આશર્યા હતા. તે સાંખ્યમતવાળો હોય તે દેહ, ઈન્દ્રિયો, મન એ સર્વ થકી પોતાનું સ્વરૂપ ભિન્ન સમજે, અને સર્વ ક્રિયાને કરતો થકો પોતાને અકર્તા સમજે, ને તે ક્રિયાએ કરીને હર્ષ-શોકને પામે નહિ; એ મતને ભગવાન આશર્યા હતા. માટે ભગવાનને નિર્લેપ કહ્યા અને ભગવાન દ્વારિકામાં જે સાંખ્યમતને આશર્યા હતા તે મત તો જનક જેવા રાજાઓનો છે. જે રાજા ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહીને પ્રભુને ભજે તે જ સાંખ્યમતને અનુસરે, એમ ભગવાન પણ ગૃહસ્થાશ્રમમાં હતા અને દ્વારિકાના રાજા કહેવાતા હતા, માટે સાંખ્યમતને અનુસર્યા થકા એમ નિર્લેપ હતા અને વૃંદાવનને વિષે તો યોગકળાને આશર્યા હતા તે સ્ત્રીઓનો સંગ કરીને પણ નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્ય વ્રત રાખ્યું, એ ઠેકાણે તો પોતાને વિષે નરનારાયણ ઋષિપણું દેખાડ્યું. તે શ્રીમદ્‌ભાગવતમાં કપિલદેવે દેવહૂતી પ્રત્યે કહ્યું છે જે, "સ્ત્રીરૂપ જે મારી માયા તેને જીતવાને અર્થે નરનારાયણ ઋષિ વિના બીજો કોઈ સમર્થ નથી.' માટે શ્રીકૃષ્ણભગવાને સ્ત્રીઓને સંગે રહીને કામને જીત્યો અને[૧] જ્યારે દુર્વાસા ઋષિ આવ્યા ત્યારે ભગવાને સર્વે ગોપીઓને અન્નના થાળ ભરાવીની મોકલવા માંડી ત્યારે ગોપીઓ બોલી જે, 'અમે યમુનાજી કેમ ઉતરીશું ?" પછી શ્રીકૃષ્ણભગવાને કહ્યું જે, યમુનાજીને એમ કહેજ્યો જે, 'જો શ્રીકૃષ્ણ સદા બાળબ્રહ્મચારી હોય તો અમને માગ દેજ્યો.' પછી ગોપીઓએ એમ કહ્યું ત્યારે યમુનાજીએ માગ દીધો. પછી સર્વે ગોપીઓ

---

૧. આ કથા ગોપાળતાપિની ઉપનિષદ્‌માં કહી છે.

ઋષિને જમાડીને બોલીયો જે, 'અમારે આડાં યમુનાજી છે તે અમે ઘેર કેમ કરીને જઈશું ? પછી ઋષિએ કહ્યું જે, 'કેમ કરીને આવ્યા હતાં' પછી ગોપીઓએ કહ્યું જે, અમે યમુનાજીને એમ કહ્યું જે, 'શ્રીકૃષ્ણ સદા બ્રહ્મચારી હોય તો માગ દેજ્યો' એટલે યમુનાજીએ માગ દીધો પણ હવે કેમ કરીને ઘેર જઈએ ?' પછી દુર્વાસા ઋષિ બોલ્યા જે, "યમુનાજીને એમ કહેજો જે, 'દુર્વાસા ઋષિ સદા ઉપવાસી હોય તો માગ દેજ્યો.' પછી ગોપીઓએ એમ કહ્યું ત્યારે યમુનાજીએ માગ દીધો, ત્યારે ગોપીઓના મનને વિષે અતિ આશ્ચર્ય થયું પણ ભગવાનનો તથા તે ઋષિનો જે મહિમા તેને ન જાણી શકતી હવી. અને ભગવાન તો નૈષ્ઠિક વ્રત રાખીને ગોપીઓને સંગે રમ્યા હતા માટે બ્રહ્મચારી હતા અને દુર્વાસા ઋષિ તો વિશ્વાત્મા જે શ્રીકૃષ્ણભગવાન, તેને વિષે પોતાના આત્માને એક કરીને સર્વે ગોપીઓના થાળ જમી ગયા; માટે ઋષિ પણ ઉપવાસી જ હતા અને અન્નતો સર્વે ભગવાનને જમાડ્યું હતું, માટે એવા અતિ મોટા હોય તેની ક્રિયા કળ્યામાં આવે નહિ અને સાંખ્યવાળાને ખોળીએ તો હજારો જડે પણ યોગકળાએ કરીને ઊર્ધ્વરેતા હોય એવા તો એક નરનારાયણ જ છે અથવા જે નરનારાયણના અનન્ય ભક્ત હોય તે પણ તેના ભજનને પ્રતાપે કરીને દ્રઢ બ્રહ્મચર્યવાળા થાય છે, પણ બીજાથી થવાતું નથી અને જેને ઈન્દ્રિય દ્વારે કરીને જાગ્રત અથવા સ્વપ્નમાં વીર્યનો પાત થાય છે તે બ્રહ્મચારી કહેવાય નહિ અને જે સ્ત્રીનો અષ્ટપ્રકારે ત્યાગ રાખે છે તે તો બ્રહ્મચર્યને માર્ગે ચાલ્યો છે તે હવે નરનારાયણને પ્રતાપે કરીને ધીરે ધીરે દ્રઢ બ્રહ્મચારી થશે અને જ્યારે અમે નાના હતા ત્યારે એમ સાંભળ્યું હતું જે, 'વીર્ય તો પરસેવા દ્વારે કરીને પણ નીકળી જાય છે.' પછી તે વીર્યને ઊર્ધ્વ રાખવાને સારુ અમે બે પ્રકારની જળબસ્તિ[૧] શિખ્યા હતા અને કુંજરક્રિયા[૨] શિખ્યા હતા અને કામને જીત્યા સારુ કેટલાક આસન શિખ્યા હતા અને રાત્રિએ સુતા ત્યારે ગોરખ[૩]

૧. નાભિ સુધી જળમાં ઊભા રહીને ગુદા દ્વારા જળનું આકર્ષણ કરીને બસ્તિને (નાભિ થી નીચલા પ્રદેશને) ધોઈ નાંખી ને ત્યાગ કરે એટલે ગુદા થી આકર્ષણ કરેલા જળને ગુદાથી જ બહાર કાઢે. તે એક બસ્તિ કહ્યો છે. લિંગથી જળને આકર્ષણ કરીને ફરીથી લિંગથી જ બહાર કાઢે અથવા ગુદાથી બહાર કાઢે તે બીજો બસ્તિ કહ્યો છે.

૨. પ્રથમ મુખથી જળપાન કરીને ફરીથી તે જળને મુખથી જ વમન કરવું તે ગજકરણી ક્રિયા કહી છે એને જ કુંજરક્રિયા કહે છે.

૩. ભદ્રાસનને જ ગોરક્ષાસન કહે છે. વૃષણની નીચે સીવની (લિંગની નીચેનું સૂત્ર) ના બે પાર્શ્વભાગમાં ગુલ્ફાને રાખે તેમાં વામગુલ્ફાને સીવનીના વામ ભાગમાં અને દક્ષિણ ગુલ્ફાને સીવનીના દક્ષિણ ભાગમાં રાખે અને સીવનીના પાર્શ્વભાગના સમીપમાં રાખેલા બે પાદને બે હાથથી (પશ્ચિમ કરીને લોમ વિલોમ કરેલા) ગ્રહણ કહે, આ ઉત્તમ ભદ્રાસન કહ્યું છે.

આસન કરીને સુતા, જેણે કરીને સ્વપ્નમાં પણ વીર્યનો પાત થવા પામે નહિ. પછી તે કામ જીત્યાનું એવું સાધન કર્યું જે, 'શરીરમાંથી પરસેવો જ નીકળે નહિ અને ટાઢ તડકો પણ લાગે નહિ.' પછી અમે રામાનંદસ્વામી પાસે આવ્યા ત્યારે સ્વામીએ પરસેવો વળ્યા સારુ બધે શરીરે આવળ[૧]ના પાટા બંધાવ્યા હતા તો પણ શરીરમાં પરસેવો આવ્યો નહિ, માટે કામ જીત્યાનું સાધન તો સૌથી ઘણું કઠણ છે. એ તો જેને ભગવાનના સ્વરૂપની ઉપાસનાનુ દ્રઢ બળ હોય અને અતિશય પંચવિષયમાંથી નિર્વાસનિક થયો હોય અને તે નિર્વાસનિકપણાની અતિશય ગાંઠ બંધાણી હોય, તો તે પુરૂષ ભગવાનને પ્રતાપે કરીને નિષ્કામી થાય છે."

પછી નિત્યાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, "નિર્વાસનિક થયાનું કારણ તે આવી વાત સાંભળવી તે છે કે વૈરાગ્ય છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "વૈરાગ્યતો એકલો ટકી શકે નહિ, અંતે જતા નાશ થઈ જાય છે અને જ્યારે આત્મનિષ્ઠા હોય અને ભગવાનની મૂર્તિનું યથાર્થ જ્ઞાન હોય પછી એમ વિચારે જે, 'હું તો આત્મા છું, સચ્ચિદાનંદરૂપ છું અને પિંડબ્રહ્માંડ તો માયિક છે, ને નાશવંત છે માટે હું ક્યાં ? ને એ પિંડ-બ્રહ્માંડ કયાં ? અને મારા ઈષ્ટદેવ જે પુરુષોત્તમભગવાન તે તો અનંત કોટિ બ્રહ્માંડના આધાર જે અક્ષર; તે થકી પણ પર છે. તે ભગવાનનો મારે દ્રઢ આશરો થયો છે' એવા[૨] વિચારમાંથી જે વૈરાગ્ય ઉદય થાય તે વૈરાગ્ય જ્ઞાને યુક્ત કહેવાય ને એ વૈરાગ્યનો કોઈ કાળે નાશ થાય નહિ. જેમ અગ્નિ બળતો હોય તેને માથે જળ પડે તો ઓલાઈ જાય અને વડવાનળ અગ્નિ સમુદ્રને વિષે છે તે જળનો ઓલાવ્યો ઓલાતો નથી, તેમ જે જ્ઞાને યુક્ત વૈરાગ્ય છે તે તો વડવાનળ અગ્નિ તથા વિજળીનો અગ્નિ; તેવો છે, તે કોઈ કાળે ઓલાય નહિ અને તે વિના બીજા વૈરાગ્યનો તો વિશ્વાસ આવે નહિ. અને અમારો જે વૈરાગ્ય તે તો જેવો વીજળીનો અગ્નિ તથા વડવાનળ અગ્નિ તે સરખો છે. તે અમારા સ્વભાવને તો જે અતિશય અમારે ભેળા રહ્યા હશે તે જાણે છે અને જે છેટે રહે છે તેને અમારો સ્વભાવ જણ્યામાં આવતો નથી અને આ **મુકુંદબ્રહ્મચારી** છે તે ભોળા જેવા જણાય છે તો પણ અમારા સ્વભાવને યથાર્થ જાણે છે જે, 'મહારાજ તો આકાશ જેવા

---

૧. આંબલીના પાન જેવા થોડા મોટા ગોળ પાન અને પીળા ફુલનો છોડ સૌરાષ્ટ્રમાં જોવા મળે છે. ૪ ફુટ જેટલો ઉંચો થાય છે. ઔષધમાં વપરાય છે.

૨. આત્મનિષ્ઠા અને ઉપાસનાના.

નિર્લેપ છે અને એમને કોઈ પોતાનું પણ નથી અને પારકું પણ નથી.' અને એવી રીતે જો અમારા સ્વભાવને જાણે છે તો **જેવા ઈશ્વરમાં ગુણ હોય તેવા ગુણ બ્રહ્મચારીમાં વર્તે છે** અને અંતર્યામી સૌમાં રહ્યા છે તે બાઈ-ભાઈને મનમાં એમ સમજાવે છે જે, 'બ્રહ્મચારીમાં કોઈ વાતની ખોટ્ય નથી. **તે એવા રૂડા ગુણ આવ્યાનું કારણ એ છે જે, મોટા પુરુષને વિષે જે નિર્દોષ બુદ્ધિ રાખે છે તે પોતે સર્વ દોષ થકી રહીત થાય છે અને જે મોટા પુરુષને વિષે દોષ પરઠે છે તે દોષના પરઠનારાની બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ થઈ જાય છે અને કામાદિક જે શત્રુ તે સર્વે તેના હૈયામાં આવીને નિવાસ કરે છે,** પછી એ સત્પરુષને વિષે દોષબુદ્ધિનો પરઠનારો જે પુરૂષ તેના હૈયામાં ભૂંડા ભૂંડા ઘાટ પણ પીડ્યા કરે છે; અને એ સત્સંગ કરે છે તો પણ દુઃખીયો મટે નહિ અને જે બુદ્ધિમાન્ છે તે તો અમારે સમીપે રહીને અમારી સર્વે પ્રકૃતિને જાણે છે જે, 'જેટલા સંસારમાં મોહ ઉપજાવવાનાં પદાર્થ, ધન, સ્ત્રી, અલંકારાદિક તથા ખાનપાનાદિક છે; તે કોઈમાં મહારાજને હેત નથી અને મહારાજ તો સર્વ થકી ઉદાસી છે, અને કોઈકને દયા કરીને પાસે બેસવા દે છે, જ્ઞાનવાર્તા કરે છે, તે તો કેવળ તેના જીવના કલ્યાણને અર્થે દયા કરીને કરે છે.' અને જે મૂર્ખ હોય તે તો પાસે રહે તો પણ અમારા સ્વભાવને એમ ન જાણે અને છેટે રહે તે પણ એમ ન જાણે.

અને આ વાત સમજાય પણ તેને, જેને આત્મનિષ્ઠા હોય અને તે આત્માને વિષે પરમેશ્વરની મૂર્તિને ધારીને તેની ભક્તિ કરતો હોય અને પોતે બ્રહ્મરૂપ થઈ ગયો હોય તો પણ ભગવાનની ઉપાસનાનો ત્યાગ કરે નહી, માટે આત્મનિષ્ઠા અને ભગવાનની મૂર્તિનો મહીમા સમજ્યા થકી કોઈ પદાર્થને વિષે વાસના રહેતી નથી અને વાસના ટળ્યા પછી જેવું પોતાના દેહનું પ્રારબ્ધ હોય તેવા સુખ દુઃખને ભોગવે ખરો, પણ ઈન્દ્રિયોની તીક્ષણતા મટી જાય છે, અને મનોમય ચક્રની જે ધારા તે તો ઈન્દ્રિયો છે તે જ્યારે બ્રહ્મ અને તેથી પર જે પરબ્રહ્મ તેનું સાક્ષાત્ દર્શન થાય છે ત્યારે બુઠિયો થઈ જાય છે, પછી જેમ કોઈ પુરૂષે લીંબુ ચૂસ્યાં હોય ને દાંત અતિશય અંબાઈ ગયા હોય ને પછી તેને ચણા ચાવવા પડે, ત્યારે તેથી કોઈ રીતે ચવાય નહિ અને અતિશય ભૂખ્યો થયો હોય તો તે ચણાને ગળી જાય પણ ચવાય નહિ, તેમ જેણે આત્માનો ને ભગવાનનો યથાર્થ મહિમા જાણ્યો છે તેને કોઈ લોકના વિષયસુખને વિષે

આનંદ થાય નહિ અને દેહનું પ્રારબ્ધ હોય ત્યાં સુધી ખાનપાનાદિક સર્વે ભોગ ભોગવે, ખરો પણ જેમ દાંત અંબાઈ ગયા હોય ને ચણા આખા ગળી જાય એમ ભોગવે અને વાસના ટળવી એ પણ કામ અતિશય ભારે છે. વાસના તો સમાધિનિષ્ઠ થાય તો પણ રહી જાય છે. એ સમાધિ થયા કેડે તો બ્રહ્મના સ્વરૂપમાંથી દેહમાં કોઈ રીતે અવાતું નથી અને જો અવાય છે તો તેના ત્રણ હેતુ છે. તેમાં એક તો જો કાંઈ સંસારનાં સુખની વાસના હોય તો સમાધિમાંથી પાછો દેહમાં આવે અને કાંતો અતિસમર્થ હોય તો સમાધિમાં જાય ને પોતાની ઈચ્છાએ પાછો દેહમાં આવે અને કાંતો કોઈક પોતાથકી અતિ સમર્થ હોય તે પાછો સમાધિમાંથી દેહમાં લાવે. એ ત્રણ પ્રકારે સમાધિમાંથી પાછો દેહમાં આવે છે અને જ્યારે સમાધિ થાય છે અને તેમાં બ્રહ્મનું દર્શન થાય છે ત્યારે કોટિ કોટિ સૂર્ય સરખો બ્રહ્મનો પ્રકાશ દેખીને જો થોડી સમજણ હોય તો પ્રત્યક્ષ પુરુષોત્તમભગવાનની જે મૂર્તિ છે તેને વિષે ન્યૂનપણું સમજે અને બ્રહ્મમાં અધિકપણું માની લે એટલે ઉપાસનાનો ભંગ થયો, માટે **પ્રત્યક્ષ મૂર્તિને વિષે અતિદ્રઢ નિશ્ચય થયો જોઈએ તો સર્વે કામ સરે અને અમે પણ એમ દ્રઢ નિશ્ચય કર્યો છે જે, 'કોઈ અમને સાચો થઈને મન અર્પે અને લેશમાત્ર અંતરાય રાખે નહિ તો તેમાં અમે કોઈ વાતની કસર રહેવા દઈએ નહિ."**

પછી મુક્તાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, "જેણે મન દીધું હોય તેનાં કેવાં લક્ષણ હોય અને મન ન દીધું હોય તેનાં કેવા લક્ષણ હોય ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેણે મન અર્પણ કર્યું હોય તેને જો પરમેશ્વરની વાત થતી હોય તથા પરમેશ્વરનાં દર્શન થતાં હોય અને તે સમે જો પોતે ન હોય તો તેની અતિશય પોતાના હૈયામાં દાઝ થાય અને જ્યારે ભગવાનની વાત સાંભળે તથા ભગવાનનાં દર્શન કરે તેને વિષે અધિક અધિક પ્રીતિ થતી જાય પણ તેમાંથી મન પાછું હઠે નહિ અને પરમેશ્વર જ્યારે કોઈકને પરદેશ મૂક્યાની આજ્ઞા કરતા હોય ત્યારે જેણે મન અર્પ્યું હોય તેના મનમાં એમ થાય જે, 'જો મને આજ્ઞા કરે તો બુરાનપુર તથા કાશી જ્યાં મૂકે ત્યાં રાજી થકો જઉં.' એવી રીતે પરમેશ્વરના ગમતામાં રહીને જે રાજી રહેતો હોય તે તો હજાર ગાઉ ગયો હોય તોય અમારે પાસે છે અને જેણે એવી રીતે મન ન અર્પ્યું હોય અને તે અતિશય અમારે સમીપે રહેતો હોય તોય લાખો ગાઉ છેટે છે અને જેણે અમને મન ન અર્પ્યું હોય તેને તો ઉપદેશ કરતા પણ બીક લાગે જે,

'શું જાણીએ સવળું સમજશે કે અવળું સમજશે. એવી રીતે મન અર્પ્યું હોય ને ન અર્પ્યું હોય તેનાં લક્ષણ છે."

॥ ઇતિ વચનામૃતમ્ ગઢડા પ્રથમનું ॥૭૩॥

વચનામૃત ૭૪ : સમજણ આપતળે કળાય છે Index

*સંવત્ ૧૮૭૬ના વૈશાખ સુદિ ૧૧ એકાદશીને દિવસ સવારમાં સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદાખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવનારાયણના મંદિરની આગળ લીંબડાના વૃક્ષની હેઠે ઓટા ઉપર ઢોલિયો બિછાવ્યો હતો તે ઉપર વિરાજમાન હતા અને સર્વે શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેને જેટલો વૈરાગ્ય હોય અને જેને જેટલી સમજણ હોય તે તો જ્યારે કોઈક વિષય ભોગની પ્રાપ્તિ થાય અથવા જ્યારે કોઈક આપત્કાળ આવી પડે, ત્યારે કળાય પણ તે વિના કળાય નહિ, અને ઝાઝી સંપત્ કે આપત્ આવે એની વાત શી કહેવી? પણ આ દાદાખાચરને થોડું જ આપત્કાળ જેવું આવ્યું હતું, તેમાં પણ જેનું અંતઃકરણ જેવું હશે તેવું સૌને જણાણું હશે." પછી મુક્તાનંદસ્વામી બોલ્યા જે, "ભગવાનના ભક્તનો પક્ષ તો હૈયામાં રહે છે ખરો તે પણ સમજીને રહે છે જે, જો સત્સંગનું ઉત્કૃષ્ટપણું હોય તો ઘણા જીવોને સમાસ થાય અને જ્યારે કાંઈ સત્સંગનું અપમાન જેવું હોય ત્યારે કોઈ જીવને સમાસ થાય નહિ, એટલા માટે હર્ષ-શોક જેવું થઈ આવે છે," પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "આપણે તો શ્રીકૃષ્ણનારાયણના દાસ છીએ તે શ્રીકૃષ્ણનારાયણને જેમ ગમે તેમ રાજી રહેવું અને એ શ્રીકૃષ્ણભગવાનની ઈચ્છા હશે તો સત્સંગની વૃદ્ધિ થશે ને જો એમને ઘટાડવો હશે તો ઘટી જશે અને એ ભગવાન્ આપણને હાથીએ બેસારે તો હાથીએ બેસીને રાજી રહેવું અને ગેધેડે બેસારે તો ગધેડે બેસીને પણ રાજી રહેવું અને એ ભગવાનના ચરણારવિંદ વિના બીજે ક્યાંય પ્રીતિ રાખવી નહિ અને એ ભગવાનની ઈચ્છાએ કરીને જેવી રીતે સત્સંગની વૃદ્ધિ થતી જાય તેવી રીતે રાજી રહેવું, પછી એ ભગવાનની ઈચ્છા હોય તો બધું જગત્ સત્સંગી

*વચ. ૭૪, તા. ૨૪-૪-૧૮૨૦, મંગળવાર.

થાઓ અથવા એની ઇચ્છાએ કરીને સર્વે સત્સંગી મટી જાઓ, પણ કોઈ રીતે હર્ષ-શોક મનમાં ધારવો નહિ, એ ભગવાનનું કર્યું સર્વે થાય છે. માટે સૂકું પાંદડું જેમ વાયુને આધારે ફરે છે તેમ એ ભગવાનને આધીન રહીને આનંદમાં, એ પરમેશ્વરનું ભજન કરવું અને કોઈ જાતનો મનમાં ઉદ્વેગ આવવા દેવો નહિ."

॥ ઇતિ વચનામૃતમ્ ગઢડા પ્રથમનું ॥૭૪॥

વચનામૃત ૭૫ : એકોતેર પરિયાં તર્યાનું Index

*સંવત્ ૧૮૭૬ના વૈશાખ વદિ ૧૧ એકાદશીને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદાખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવનારાયણના મંદિર આગળ લીંબડાના વૃક્ષ હેઠે ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા અને પીળાં પુષ્પના હાર કંઠને વિષે વિરાજમાન હતા અને સર્વે શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી સુરાખાચરે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "જેના કુળમાં ભગવાનનો એક ભક્ત થાય તો તેનાં એકોત્તેર[૧] પરિયાં[૨] ઉદ્ધરે છે." એમ કહ્યું છે અને તેના ગોત્રમાં કેટલાક તો સંતના ને ભગવાનના દ્વેષી પણ હોય, ત્યારે તેનો કેવી રીતે ઉદ્ધાર છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેમ કર્દમ ઋષિનો દેવહુતિએ પતિબુદ્ધિએ કરીને પ્રસંગ કર્યો હતો, તો પણ કર્દમ ઋષિને વિષે સ્નેહ હતો તો એનો ઉદ્ધાર થયો અને માંધાતા રાજાની દીકરીઓ પચાસ તે સૌભરી ઋષિનું રૂપ જોઈને વરીયો તેને કામનાએ કરીને સૌભરીને વિષે હેત હતું, તો તે સર્વેનું કલ્યાણ ઋષિના જેવું થયું. માટે જેના કુળમાં ભક્ત થયો હોય અને તેના કુટુંબી સર્વે એમ માને જે, 'આપણું મોટું ભાગ્ય છે જે, 'આપણા કુળમાં ભગવાનનો ભક્ત થયો છે.' એવી રીતે ભક્તનું માહાત્મ્ય સમજીને હેત રાખે તો તે સર્વ કુટુંબીનું કલ્યાણ થાય અને મરીને પિત્રી જે સ્વર્ગમાં ગયા

---

* વચ. ૭૫, તા. ૮-૫-૧૮૨૦, મંગળવાર.

૧. એકોત્તર શબ્દથી એકોત્તર શત ૧૦૧ અથવા એકોત્તર વિંશતિ ૨૧ કહેવાનો અભિપ્રાય છે. દશ પૂર્વનાં અને દશ પછીનાં અને એક પોતે એમ મળીને એકવીશ કુળનો ઉદ્ધાર થાય છે, એમ ભા. ૯/૧૦/૧૮માં કહ્યું છે. પિતાનાં ૨૪ માતાનાં ૨૦ ભાર્યાનાં ૧૬ ભગિનીનાં ૧૨ દુહિતાનાં ૧૧ ફોઈના ૧૦ માસીનાં ૮ એમ સાત ગોત્રનાં મળીને એકસો અને એક કુળનો ઉદ્ધાર થાય છે એમ નિર્ણયસિન્ધુમાં પણ કહ્યું છે. ઉપર લખેલાં માતા પિતા વગેરેનાં કુળમાં અર્ધા પછીનાં જાણવાં.

૨. કુળ.

હોય તે પણ જો એમ જાણે જે, 'આપણા કુળમાં ભગવાનનો ભક્ત થયો તે આપણું મોટું ભાગ્ય છે.' એમ સમજીને ભગવાનના ભક્તમાં હેત રાખે તો તે પિત્રીનું પણ કલ્યાણ થાય અને જેમ જેમ વૈર કરતો જાય તેમ તેમ તેની બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ થતી જાય અને જે ભગવાનના ભક્ત સંગાથે વૈરબુદ્ધિ રાખે તેનું તો કલ્યાણ ન થાય અને દેહ મૂકે ત્યારે પંચ મહાપાપના કરનારા જે નરકના કુંડમાં પડે તે પણ તે જ કુંડમાં પડે છે, તે **માટે ભગવાનના ભક્તમાં જેને હેત હોય તો સંબંધી હોય અથવા બીજો કોઈ હોય તે સર્વનું કલ્યાણ થાય છે."**

પછી નાજે ભક્તે પ્રશ્ને પૂછ્યો જે, "ભગવાનનો ભક્ત હોય તે એક તો દ્રઢ નિશ્ચયવાળો હોય અને એક તો થોડા નિશ્ચયવાળો હોય અને ઉપરથી તો બેયે સારા દેખાતા હોય તે બે કેમ ઓળખ્યામાં આવે?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેને આત્માના સ્વરૂપનું યથાર્થ જ્ઞાન હોય અને દ્રઢ વૈરાગ્ય હોય અને ભક્તિ ને સ્વધર્મ પણ પરિપૂર્ણ હોય, તેનો નિશ્ચય પરિપૂર્ણ જાણવો અને એમાંથી જો એકેય વાનું ઓછું હોય તો નિશ્ચય છે તો પણ માહાત્મ્ય વિનાનો છે અને એ ચાર વાનાં સંપૂર્ણ હોય તે માહાત્મ્ય સહિત ભગવાનનો નિશ્ચય જાણવો."

॥ ઈતિ વચનામૃતમ્ ગઢડા પ્રથમ ॥૭૫॥

વચનામૃત ૭૬ : ક્રોધી, ઈર્ષ્યાવાળો, કપટીને માનીનું Index

*સંવત્ ૧૮૭૬ના પ્રથમ જ્યેષ્ઠ સુદિ ૧૧ એકાદશીને દિવસ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદાખાચરના દરબારમાં સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ પોતાના ઉતારાને વિષે વિરાજમાન હતા ને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મોટા મોટા સાધુ કેટલાક બેઠા હતા.

તેમની આગળ શ્રીજીમહારાજે વાર્તા કરી જે, "ક્રોધી, ઈર્ષ્યાવાળો, કપટી અને માની; એ ચાર પ્રકારના જે મનુષ્ય તે જો હરિભક્ત હોય તો પણ તે સાથે અમારે બને નહિ અને ક્રોધ ને ઈર્ષ્યા એ બેય માનને આશરે રહે છે અને કામીનો તો અમારે કોઈ કાળે વિશ્વાસ જ નથી જે, 'એ સત્સંગી છે.'

* વચ. ૭૬, તા. ૨૩-૫-૧૮૨૦, બુધવાર.

અને કામી તો સત્સંગમાં હોય તોય વિમુખ જેવો છે અને જેને પંચ વર્તમાનમાં કોઈ વાતે ખોટ્ય ન હોય અને ગમે તેવા વચનના ભીડામાં લઈએ, અને એનું ગમતું મુકાવીને અમારા ગમતામાં રાખીએ તો પણ કોઈ રીતે દેહપર્યંત મૂંઝાય નહિ; એવો હોય તે પાકો સત્સંગી છે અને એવા હરિભક્ત ઉપર અમારે વગર કર્યું સહેજે જ હેત થાય છે ને એવા ગુણ ન હોય તો હેત કરવા જઈએ તો પણ હેત થાય નહિ અને અમારી તો એજ પ્રકૃતિ છે જે જેના હૃદયમાં ભગવાનની એવી પરિપૂર્ણ ભક્તિ હોય તે ઉપર જ હેત થાય છે.”

॥ ઈતિ વચનામૃતમ્ ગઢડા પ્રથમનું ॥૭૬॥

વચનામૃત ૭૭ : જ્ઞાનને ઓથ્યે ધર્મ ખોટા ન કરવાનું Index

*સંવત્ ૧૮૭૬ના દ્વિતીય જ્યેષ્ઠ વદિ ૩૦ અમાવસ્યાને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદાખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવનારાયણના મંદિર આગળ આથમણે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

અને મુનિ માંહોમાંહિ પ્રશ્ન-ઉત્તર કરતા હતા. પછી એક મુનિએ અણસમજણે કરીને ભગવાનના નિશ્ચયનું બળ લઈને ધર્મને ખોટા જેવા કરવા માંડ્યા. પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “ભગવાનના જ્ઞાનની ઓથ્ય[1] લઈને જે ધર્મને ખોટા કરી નાંખે તેને અસુર જાણવો અને ભગવાનના સ્વરૂપમાં તો એવા કલ્યાણકારી અનંત ગુણ રહ્યા છે તે શ્રીમદ્‌ભાગવતને વિષે પ્રથમ સ્કંધ[2]માં પૃથ્વીએ ધર્મ પ્રત્યે કહ્યા છે, માટે જેને ભગવાનનો આશરો હોય તેમાં તો ભગવાનના કલ્યાણકારી ગુણ આવે છે અને જેને ભગવાનના સ્વરૂપનો નિશ્ચય હોય તેમાં એકાદશ સ્કંધમાં કહ્યાં એવાં જે સાધુનાં ત્રીશ લક્ષણ તે આવે છે. માટે જેમાં ત્રીશ લક્ષણ સંતનાં ન હોય તેને પૂરો સાધુ ન જાણવો અને જેને

---

* વચ. ૭૭, તા. ૧૦-૭-૧૮૨૦, મંગળવાર.

૧. ઓથ્ય - આશ્રય અથવા બળ.

૨. ૬૨ ના વચનામૃતમાં તે ગુણો કહ્યા છે.

ભગવાનનો નિશ્ચય હોય તેના હૈયામાં તો પ્રભુના કલ્યાણકારી ગુણ જરૂર આવે અને જ્યારે પ્રભુના ગુણ સંતમાં આવે ત્યારે તે સાધુ ત્રીશ લક્ષણે યુક્ત હોય, માટે **આજથી જે કોઈ પંચ વર્તમાનરૂપ જે ધર્મ તેને મૂકીને જ્ઞાનનું કે ભક્તિનું બળ લેશે તે ગુરુદ્રોહી, વચનદ્રોહી છે અને એવી ધર્મભંગ વાત જે કોઈ કરતો હોય તેને વિમુખ કહેવો** અને એમ કહેવું જે, 'તમે તો અસુરનો પક્ષ લીધો છે તે અમે નહિ માનીએ.' એમ કહીને તે અધર્મીની વાતને ખોટી કરી નાખવી."

પછી સંતે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "હે મહારાજ ? કોઈક ભગવાનો અતિ દ્રઢ ભક્ત હોય ને દેહ મૂકવા ટાણે તેને પીડા થઈ આવે છે અને બોલ્યાનું પણ કાંઈ ઠેકાણું રહેતું નથી; અને કોઈક તો કાંઈ પાકો હરિભક્ત જણાતો ન હોય ને તે દેહ મૂકવાને સમે તો અતિસમર્થ જણાય છે ને અતિશય ભગવાનના પ્રતાપને જાણીને ને ભગવાનનો મહિમા મુખે કહીને સુખીયો થકો દેહ મૂકે છે; એનું શું કારણ છે ? જે સારો હોય તેનું અંતસમે સારું ન દેખાય ને જેવો તેવો હોય તેનું અંતસમે સારું દેખાય છે, એનું કારણ કહો" એ પ્રશ્ન છે. પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે[૧], "દેશ, કાળ, ક્રિયા, સંગ, ધ્યાન, મંત્ર, દીક્ષા અને શાસ્ત્ર; એ આઠ જેવાં હોય તેવી પુરુષની મતિ થાય છે. તે જો સારા હોય તો સારી મતિ થાય છે અને ભૂંડા હોય તો ભૂંડી મતિ થાય છે અને પુરુષના હૃદયને વિષે પરમેશ્વરની માયાના પ્રેર્યા થકા ચારે યુગના ધર્મ વારાફરતી વર્તતા હોય, તે જો અંતસમે સત્યુગનો ધર્મ આવી જાય તો મૃત્યુ બહુ શોભી ઉઠે અને ત્રેતા અને દ્વાપરનો ધર્મ આવે તો તેથી થોડું શોભે. અને કળીનો ધર્મ મૃત્યુ સમે આવે તો અતિશય ભૂંડું દેખાય. એમ અંતસમે સારુંનરસું તે તો કાળે કરીને છે અથવા જાગ્રત, સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિ એ ત્રણ અવસ્થા છે; તેમાં જો અંતસમે જાગ્રત અવસ્થા વર્તતી હોય તો પાપી હોય તે પણ બોલતાં ચાલતાં દેહ મૂકે છે અને અંતસમે સ્વપ્ન અવસ્થા વર્તતી હોય તો ઝંખ્યા[૨] જેવું કાંઈ ને કાંઈ બોલતો થકો ભગવાનનો ભક્ત હોય તો પણ દેહ મૂકે અને અંતસમે સુષુપ્તિ અવસ્થા પ્રધાન વર્તે તો ભગવાનનો ભક્ત હોય

---

૧. તેનાં બે કારણ છે. એક કાળ અને બીજી અવસ્થા, તે બન્ને શુભ અને અશુભ છે, તેમાં શુભ કાળ અને અવસ્થા અન્તસમયે વર્તે તો મૃત્યુ શોભે છે અને અશુભ વર્તે તો શોભે નહિ, આગળ ગતિમાં તો શુભાશુભ કાળ અને અવસ્થા હેતુ નથી તેમાં તો પોતાનું ધર્માનુષ્ઠાન હેતુ છે આટલો ઉત્તરાર્ધ છે તેને વિસ્તારથી સ્પષ્ટપણે કહે છે.

૨. અસ્પષ્ટ, સમજી ન શકાય તેવું.

અથવા વિમુખ હોય તો પણ ઘેનમાં ને ઘેનમાં રહીને દેહ મૂકે, પણ સારું કે નરસું કાંઈ બોલાય નહિ અને અંતકાળે એ ત્રણ અવસ્થા થકી પર અને બ્રહ્મરૂપ એવા પોતાના જીવાત્માને સાક્ષાત્કાર માનતો થકો જે દેહ મૂકે, તે તો જેવી ઈશ્વરને સામર્થી હોય તેવી સામર્થી જણાવીને દેહ મૂકે છે અને એમ બ્રહ્મરૂપ થઈને ને સામર્થી જણાવીને દેહ મૂકવો તે ભગવાનના ભક્તને જ થાય છે પણ બીજા વિમુખ જીવને એમ થાય જ નહિ. એવી રીતે કાળે કરીને અંતસમે સારું નરસું જણાય છે અથવા અવસ્થાઓને યોગે કરીને સારું-નરસું જણાય છે અને વિમુખ હોય ને તેને અંતકાળે જાગ્રત અવસ્થા વર્તતી હોય ને બોલતો-બોલતો દેહ મૂકે તેણે કરીને કાંઈ તેનું કલ્યાણ થતું નથી. **વિમુખ તો સારી રીતે દેહ મૂકે અથવા ભૂંડી રીતે દેહ મૂકે, પણ નરકે જ જાય અને ભગવાનનો ભક્ત હોય તે બોલતો બોલતો દેહ મૂકે અથવા ઝંખ્યા જેવું બોલીને દેહ મૂકે અથવા શૂન્યમૌન રહીને દેહ મૂકે પણ, તેનું કલ્યાણ જ છે, પણ એમાં કાંઈ સંશય નથી** એમ ભગવાનના ભક્તને જાણવું અને ભગવાનનો ભક્ત હોય તેને અંતસમે સ્વપ્નાદિકને યોગે કરીને ઉપરથી પીડા જેવું જણાતું હોય, પણ એને અંતરમાં તો ભગવાનને પ્રતાપે કરીને અતિ આનંદ વર્તતો હોય માટે નક્કી હરિભક્ત હોય ને અંતસમે લાવાંઝખાં[૧] કરતો થકો દેહ મૂકે પણ એના કલ્યાણમાં લેશમાત્ર સંશય રાખવો નહિ."

॥ ઈતિ વચનામૃતમ્ ગઢડા પ્રથમનું ॥૭૭॥

વચનામૃત ૭૮ : દેશકાળાદિકના પ્રધાનપણાનું Index

*સંવત્ ૧૮૭૭ના અષાઢ સુદિ ૩ ત્રીજને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદાખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવનારાયણના મંદિર આગળ આથમણે બારણે ઓરડાની ઓસરીએ વિરાજમાન હતા ને શ્વેત ખેસ પહેર્યો હતો ને શ્વેત ચાદર ઓઢી હતી ને મસ્તક ઉપર શ્વેત પાઘ વિરાજમાન હતી ને કંઠને વિષે શ્વેત પુષ્પનો હાર પહેર્યો હતો ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "સર્વે સંત સાંભળો, એક પ્રશ્ન પૂછીએ છીએ," પછી સંતે કહ્યું જે, "પૂછો, મહારાજ !" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "દેશ, કાળ, ક્રિયા, સંગ, મંત્ર, દેવતાનું ધ્યાન, દીક્ષા અને શાસ્ત્ર એ

* વચ. ૭૮, તા. ૧૩-૭-૧૮૨૦, શુક્રવાર.

૧. ગભરાટને લીધે મેળ વિનાનું બોલવું.

આઠ સારાં હોય તો પુરુષની બુદ્ધિ નિર્મળ થાય છે અને એ આઠ ભૂંડાં હોય તો પુરુષની બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ થાય છે; માટે એ આઠેમાં પૂર્વ સંસ્કારકર્મનું કાંઈ જોર છે કે નથી ?" પછી મુનિ બોલ્યા જે, "પૂર્વકર્મનું જોર જણાય છે તો ખરું, જો સારાં પૂર્વકર્મ હોય તો પવિત્ર દેશને વિષે જન્મ આવે ને ભૂંડા પૂર્વકર્મ હોય તો ભૂંડા દેશને વિષે જન્મ આવે, તેમજ કાળાદિક સાત છે તેમાંથી પણ જેવાં પૂર્વકર્મ હોય તેવાનો યોગ બને છે., માટે સર્વેમાં પૂર્વકર્મનું પ્રધાનપણું જણાય છે અને દેશકાળાદિક જે આઠ તેનું તો કોઈક ઠેકાણે પ્રધાનપણું હોય અને પૂર્વકર્મનું તો સર્વે ઠેકાણે પ્રધાનપણું છે."

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "દેશકાળથી લઈને દેવતા જે પરમેશ્વર ત્યાં પર્યંત સર્વને વિષે પૂર્વકર્મને પ્રધાન કહો છો; તે કયા શાસ્ત્રને મતે કહો છો ? તેનું કોઈ વચન ભણી દેખાડો અને એક કર્મનું જ પ્રધાનપણું તો જૈનના શાસ્ત્રમાં[૧] છે પણ બીજામાં નથી, બીજા શાસ્ત્રમાં તો પરમેશ્વર અને પરમેશ્વરના ભક્તનો સંગ તેનું જ પ્રધાનપણું છે, માટે તમે કેવળ પૂર્વકર્મનું પ્રતિપાદન કરો છો તે ઉપરથી સત્સંગી છો ને છાના નાસ્તિક છો કે શું? કેમ જે નાસ્તિક વિના બીજો તો કોઈ કર્મનું પ્રતિપાદન કરતો નથી અને નાસ્તિક તો વેદ, શાસ્ત્ર, પુરાણ અને ઈતિહાસ જે ભારતાદિક તેને ખોટાં જાણે છે ને પોતાના માગધિ ભાષાના[૨] જે ગ્રંથ તેને જ સાચા માને છે, માટે મૂર્ખ થકા કર્મનું પ્રતિપાદન કરે છે અને જો પૂર્વકર્મે કરીને દેશાદિક આઠ ફરતા હોય તો મારવાડને[૩] વિષે કેટલાક પુણ્યવાળા રાજા થયા છે તેમને અર્થે સો હાથ ઊંડાં પાણી હતાં તે ઉપરછલાં થયાં નથી; અને જો પૂર્વકર્મને વશ દેશ હોય તો પુણ્યકર્મવાળાને અર્થે પાણી ઊંચા આવ્યાં જોઈએ ને પાપીને અર્થે ઊંડા ગયાં જોઈએ, પણ એમ તો થતું નથી અને મારવાડ દેશમાં તો પાપી હોય અથવા પુણ્યવાળો હોય, પણ ઉંડાં પાણી ઉપજે પણ તે દેશ પોતાના ગુણનો ત્યાગ કરતો નથી. માટે દેશકાળાદિકતો પૂર્વકર્મના ફેરવ્યા ફરે નહિ, તે માટે જે પોતાના કલ્યાણને ઈચ્છે તેને તો નાસ્તિકની પેઠે કર્મનું બળ રાખવું નહિ. અને ભૂંડાં દેશકાળાદિક આઠ હોય તેનો ત્યાગ કરીને રૂડાં જે દેશ કાળાદિક આઠ તેનું સેવન કરવું અને દેશ તો બારણે પણ સારોનરસો હોય અને પોતાના દેહરૂપે જે દેશ તે પણ સારોનરસો હોય, તે જ્યારે દેહરૂપ જે સારો દેશ; તેને વિષે જીવ હોય ત્યારે શીલ, સંતોષ, દયા, ધર્મ ઈત્યાદિક જે કલ્યાણકારી ગુણ તે વર્તતા હોય અને જ્યારે આ દેહરૂપ

---

૧. તત્ત્વાર્થસૂત્ર, ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર વિગેરે.
૨. બિહાર-બંગાળની પ્રાચીન ભાષા;
૩. રાજસ્થાનનો એક ભાગ.

જે ભૂંડો દેશ તેને વિષે જીવ રહ્યો હોય ત્યારે કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, મત્સર ઇત્યાદિક ભૂંડા ગુણ વૃદ્ધિ પામે છે અને સારોભૂંડો જે સંગ થાય છે તેની વિગતિ એમ છે જે, **જેનો સંગ થાય તે સાથે કોઈ રીતે અંતર રહે નહિ, ત્યારે તેનો સંગ થયો જાણવો** અને ઉપરથી તો શત્રુને પણ હૈયામાં ઘાલીને મળે છે. પણ અંતરમાં તો તે સાથે લાખો ગાઉનું છેટું છે. એવી રીતે ઉપરથી સંગ હોય તે સંગ ન કહેવાય; અને મન, કર્મ, વચને કરીને જે સંગ કરે તે જ સંગ કર્યો કહેવાય; માટે એવી રીતે મન, કર્મ, વચને સંગ તો પરમેશ્વર અથવા પરમેશ્વરના ભક્ત તેનો જ કરવો, જેથી જીવનું કલ્યાણ થાય પણ પાપીનો સંગ તો ક્યારેય ન કરવો."

પછી મધ્યાહ્ન સમે શ્રીજીમહારાજે સર્વે નાના નાના વિદ્યાર્થી સાધુને પોતાની સમીપે બોલાવ્યા અને એમ કહ્યું જે, "તમે સર્વે વિદ્યાર્થી મને પ્રશ્ન પૂછો.'' પછી મોટા શિવાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, "જેને ભગવાનનો અચળ નિશ્ચય હોય તે કેમ ઓળખાય ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેને અચળ નિશ્ચય હોય તેને ભગવાન સારી ક્રિયા કરે અથવા નરસી ક્રિયા કરે, તે સર્વે કલ્યાણકારી ભાસે અને ભગવાન જીતે અથવા હારે અથવા કોઈક ઠેકાણે ભાગે અથવા ક્યારેક રાજી થાય ક્યારેક શોક કરે, ઇત્યાદિક અનંત પ્રકારની ભગવાનની ક્રિયાઓ તેને જોઈને નિશ્ચયવાળો ભક્ત હોય તે એમ કહે જે, 'પ્રભુની સર્વ ક્રિયા કલ્યાણને અર્થે છે.' તે જ્યારે બોલે ત્યારે એવું ને એવું બોલતો હોય તો તેને પરિપક્વ નિશ્ચયવાળો જાણવો."

પછી નિર્માનાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, "ભગવાન્ અને ભગવાનના સંત; તેને વિષે દોષબુદ્ધિ ન આવે તેનો શો ઉપાય છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેવો પ્રથમ કહ્યો એવો ભગવાનનો[૧] અચળ નિશ્ચય હોય તો તેને કોઈ રીતે ભગવાનને વિષે દોષબુદ્ધિ આવે નહિ અને એવા મોટા જે ભગવાન તેના દાસનો મહિમા જ્યારે વિચારે, ત્યારે ભગવાનના ભક્તનો પણ કોઈ રીતે અવગુણ આવે નહિ."

પછી નિર્માનાનંદ સ્વામી અને નાના પ્રજ્ઞાનાનંદ સ્વામી; એ બેએ મળીને પૂછ્યું જે, "જાગ્રત, સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિ એ ત્રણે અવસ્થાને વિષે ભગવાનની મૂર્તિ અખંડ કેમ જણાય ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "પૂર્વજન્મનો કોઈ શુભ સંસ્કાર[૨] બલિષ્ઠ હોય તેને ભગવાનની મૂર્તિ ત્રણે અવસ્થામાં અખંડ દેખાય છે અથવા ભય, કામ અને સ્નેહ; એ ત્રણ જેને વિષે અખંડ હોય તેને ભગવાન

૧. માહાત્મ્યજ્ઞાનપૂર્વક. ૨. પૂર્વજન્મમાં સંપાદન કરેલી પ્રેમપૂર્વક નવધા ભક્તિરૂપી ભાવના.

વિના બીજું પદાર્થ હોય તે પણ ત્રણ અવસ્થામાં અખંડ દેખાય છે, તો ભગવાન દેખાય એમાં શું કહેવું ? એ તો દેખાય જ.[૧]"

પછી નાના શિવાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, "સત્સંગને વિષે અચળ પાયો જેનો હોય તે કેમ જણાય ?" એક તો એ પ્રશ્ન છે અને બીજો પ્રશ્ન એ છે જે, "માન, કામ, ક્રોધ, લોભ, મદ, મત્સર અને ઈર્ષ્યા; ઈત્યાદિક જે શત્રુ તે કયે પ્રકારે કરીને નાશ પામે છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેને સત્સંગનો અતિ દ્રઢ પક્ષ હોય, તે જ્યારે કોઈ સત્સંગનું ઘસાતું બોલે ત્યારે ખમી શકે જ નહિ, જેમ પોતાના કુટુંબી હોય ને તે સાથે કચવાણ[૨] થઈ હોય તો પણ જ્યારે તેનું કોઈ ઘસાતું બોલે ત્યારે ખમાય નહિ. એવી રીતે જેવો દેહના સંબંધીનો પક્ષ છે તેવો જેને સત્સંગનો પક્ષ હોય, તેનો પાયો સત્સંગને વિષે અચળ છે અને બીજા પ્રશ્નનો એ ઉત્તર છે જે, જેને એવો સત્સંગનો પક્ષ છે. તે સંત અથવા સત્સંગી તે સંઘાથે માન, મત્સર, ઈર્ષ્યા કેમ રાખી શકે ? માટે જેને સત્સંગનો પક્ષ હોય તેનાં માન, મદ, મત્સર, ઈર્ષ્યા આદિક સર્વ શત્રુનો નાશ થઈ જાય છે અને જેને સત્સંગીનો પક્ષ ન હોય અને સત્સંગી ને કુસંગીને વિષે સમભાવ હોય તો ગમે તેવો સત્સંગમાં મોટો કહેવાતો હોય પણ અંતે જતાં જરૂર વિમુખ થાય."

પછી નાના આત્માનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, "ભગવાન અને ભગવાનના સંત તે કોઈકને તો નિધડક થઈને જેમ કહેવું ઘટે તેમ કહે છે અને તેની કોરનો એમ ભરોસો આવે છે જે, "આનું માન કરીશું અથવા તિરસ્કાર કરીશું તો પણ કોઈ રીતે એ પાછો નહિ પડે, એવો જે ભરોસો તે ભગવાન ને ભગવાનના સંતને કેમ આવે ?" એક તો એ પ્રશ્ન છે, અને બીજો પ્રશ્ન એ છે જે, "જે સંતને પાસે રહેતા હોઈએ તેને જેવું આપણા ઉપર હેત હોય તેવું સમગ્ર સંતને કેમ રહે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેવો શિવાનંદ સ્વામીના પ્રશ્નનો ઉત્તર કર્યો છે તેવો સત્સંગનો જેને દ્રઢ પક્ષ હોય તો તેને કહેતાં-સાંભળતાં ભગવાન ને ભગવાનના સંતને સંશય થાય નહિ અને એનો કોઈ રીતે કુવિશ્વાસ આવે નહિ જે, 'આને કહેશું તો આ સત્સંગમાંથી જતો રહેશે.' તેની કોરનો તો દ્રઢ વિશ્વાસ જ હોય જે, 'એનો સત્સંગ તો અચળ છે માટે એને કહેશું તેની કાંઈ ફીકર નથી' અને બીજા પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે જે,

૧. દ્રૌપદીને અતિ સ્નેહથી, ગોપીઓને કામભાવથી અને કંસને અતિ ભયથી શ્રીકૃષ્ણભગવાન ત્રણ અવસ્થામાં અખંડ દેખાતા હતા.

૨. બોલચાલ, મનદુઃખ;

જેને પાસે પોતે પ્રથમ રહેતો હોય અને તેની સાથે પોતાને ન બન્યું, ત્યારે બીજા પાસે જઈને રહે તો પણ જેની પાસે પ્રથમ રહ્યો હોય તેનું જો કોઈક ઘસાતું બોલે તો ખમી શકે નહિ. ત્યારે સર્વે સંતને એમ સમજાય જે, 'આ તો કૃતઘ્ની નથી જેને પાસે ચાર અક્ષર ભણ્યો છે તેનો ગુણ મૂકતો નથી; માટે બહુ રૂડો સાધુ છે.' એમ જાણીને સર્વે સંતને હેત રહે અને જેની પાસે પ્રથમ રહ્યો હોય તેને મૂકીને બીજા પાસે જાય ત્યારે પ્રથમ જેની પાસે રહ્યો હોય તેની નિંદા કરે ત્યારે સર્વે સંતને એમ જણાય જે, 'આ કૃતઘ્ની પુરૂષ છે તે જ્યારે આપણી સાથે નહિ બને ત્યારે આપણી પણ નિંદા કરશે.' પછી તે ઉપર કોઈને હેત રહે નહિ."

પછી દહરાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, "ભગવાન તો અક્ષરાતીત છે અને મન વાણી થકી પર છે અને સર્વને અગોચર છે તે સર્વને પ્રત્યક્ષ દેખાય છે તેનો શો હેતુ છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "અક્ષરાતીત ને મનવાણી થકી પર ને અગોચર એવા જે ભગવાન તે જ પોતે કૃપા કરીને એમ ધારે છે જે, 'જ્ઞાની અજ્ઞાની એવા જે મૃત્યુલોકના મનુષ્ય તે સર્વે મને દેખો.' એમ ધારીને સત્યસંકલ્પ એવા જે ભગવાન તે કૃપાએ કરીને મૃત્યુલોકનાં સર્વે મનુષ્ય દેખે એવા થાય છે."

પછી ત્યાગાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, "ભગવાન રાજી કેમ થાય?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેને ભગવાનને રાજી કરવા હોય તેને તો દેહના સુખને ઈચ્છવું નહિ અને દર્શનનો પણ લોભ રાખવો નહિ ને ભગવાન જેમ કહે તેમ કરવું એ જ ભગવાનને રાજી થયાનું સાધન છે."

પછી લક્ષ્મણાનંદ સ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "ભગવાન ને ભગવાનના સંતનો જે સમાગમ તે આશ્ચર્ય સરખો કેમ સમજીએ ત્યારે જણાય અને આઠે પહોર અહોઅહો સરખું કેમ રહે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જે ભક્ત એમ સમજે જે, **'આ ભગવાન ને આ સંત તે સર્વે વૈકુંઠ, ગોલોક અને બ્રહ્મપુર; તેના નિવાસી છે. તે સંત ને પરમેશ્વર જ્યાં વિરાજમાન છે ત્યાંજ એ સર્વે ધામ છે અને એ સંત ભેળો મારો નિવાસ થયો છે તે મારું અતિ બહું[1] ભાગ્ય છે.** એવી રીતે સમજે તો આઠે પહોર આશ્ચર્ય સરખું રહે અને આઠે પહોર આનંદના સમુદ્રમાં ઝીલતો રહે."

પછી પરમાત્માનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, "સંતનાં એકાદશસ્કંધમાં જે ત્રીશ

૧. મોટું.

લક્ષણ કહ્યાં છે તે શો ઉપાય કરે તો આવે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જે ત્રીશ લક્ષણે યુક્ત સંત હોય તેને વિષે ગુરુબુદ્ધિ ને દેવબુદ્ધિ રાખીને મન, કર્મ, વચને એનો સંગ કરે તો એ સંગના કરનારાને વિષે પણ એ ત્રીશ લક્ષણ[૧] આવે છે. એવી રીતે સર્વ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે જે, 'સંતને સેવે ત્યારે સંત સરખો થાય છે."

પછી શાંતાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, "એક તો અખંડ ભગવાનના સ્વરૂપમાં વૃત્તિ રાખતો હોય અને બીજો તો ભગવાનનું ભજનસ્મરણ પણ કરે અને કથાકીર્તન પણ કરે ને સાંભળે. એ બે પ્રકારના જે ભગવાનના ભક્ત તેમાં કયો શ્રેષ્ઠ છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેને નિર્વિકલ્પ સમાધિ થતી હોય અને દેહની ખબર રહે નહિ એવો હોય તો તે કથાકીર્તન ન કરે તો પણ શ્રેષ્ઠ છે અને જેને દેહની ખબર રહેતી હોય ને ભજનમાંથી[૨] પોતાની મેળે ઉઠીને ખાવું, પીવું દેહની ક્રિયા; તે સર્વે કરતો હોય અને જો ભગવાનની કથાકીર્તન ન કરે ને ન સાંભળે તો તે થકી તો ભગવાનની કથા–કીર્તન કરતો હોય ને સાંભળતો હોય તે શ્રેષ્ઠ છે."

પછી આધારાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, "કેવી રીતે વર્તીએ તો ભગવાન ને ભગવાનના સંત પ્રસન્ન થાય ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "પંચ વર્તમાન સંપૂર્ણ રાખીએ ને તેમાં કોઈ રીતે ખોટ આવવા દઈએ નહિ તો ભગવાન ને ભગવાનના સંત પ્રસન્ન થાય છે. એમાં લેશ માત્ર સંશય નહિ."

પછી વેદાંતાનંદ સ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "જેણે પ્રથમ કાંઈક ગોબરું વર્તાણું હોય પછી તે શો ઉપાય કરે ત્યારે તેની ઉપર ભગવાન ને ભગવાનના સંત રાજી થાય ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જે પોતામાં ભૂંડો સ્વભાવ હોય તેને દેખીને ભગવાન અને ભગવાનના સંત કુરાજી થતા હોય તે સ્વભાવ સાથે જ્યારે વૈર કરીએ ત્યારે જેને જે સાથે વૈર હોય તે તો સર્વે જગત્ જાણે એવું હોય. તે સંતને પણ ખબર પડે પછી સંત તો તે સ્વભાવના વૈરી છે તે આપણા પક્ષમાં ભળીને અને આપણી ઉપર દયા કરે અને જે પ્રકારે તે સ્વભાવને જીતીએ એવો ઉપાય બતાવે, માટે જે સ્વભાવે પોતાને કજેત કર્યો હોય તે સ્વભાવ સાથે સુધું દ્રઢ વૈર બાંધીને તેનું મૂળ ઉખડી જાય એવો ઉપાય કરવો અને જ્યારે એવી રીતે વર્તીએ ત્યારે ભગવાન ને ભગવાનના સંત **આપણ ઉપર પૂર્ણ દયા કરે અને જ્યારે હરિની ને હરિજનની જે ઉપર દયા થાય**

૧. ગ.પ્ર. ૭૭માં વચ.ની ટીપ્પણીમાં કહ્યા છે. ૨. ધ્યાનમાંથી.

ત્યારે તેને હૈયામાં અતિશય સુખ વર્ત્યા કરે અને કલ્યાણને માર્ગે ચાલ્યાની પણ સામર્થી વધે અને પોતાના શત્રુ જે કામ, ક્રોધ, લોભાદિક તેનું બળ ઘટી જાય છે. માટે જે પોતાના હૃદયને વિષે અતિશય શત્રુ પીડતો હોય તે સાથે અતિશય વૈર કરીએ તો તેની પરમેશ્વર સહાય કરે છે. માટે પોતાના શત્રુ જે કામાદિક તે સાથે જરૂર વૈર કરવું ઘટે છે અને પોતાના અંતઃશત્રુ સાથે વૈર કર્યામાં ઘણો જ લાભ છે."

પછી ભગવદાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, "હે મહારાજ ! જેવી ભગવાનની બીક પાસે બેઠા હોઈયે ને રહે છે તેવી ને તેવી બીક છેટે જઈએ તો પણ રહે તે કેમ સમજીએ તો રહે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેવી પાસે ભગવાનની મર્યાદા રહે છે તેવી છેટે જાય તો પણ રહે; જો ભગવાનનું પૂરું માહાત્મ્ય સમજે તો તે માહાત્મ્ય એમ સમજવું જે, 'અક્ષરાતીત એવા જે પુરુષોત્તમ ભગવાન તેની ઈચ્છાએ કરીને અનંત કોટિ બ્રહ્માંડની ઉત્પત્તિ થાય છે અને તે બ્રહ્માંડને પોતાની શક્તિએ કરીને ધરી રહ્યા છે અને તે ભગવાન વ્યતિરેક થકા સર્વમાં અન્વયપણે રહ્યા છે અને અન્વય થકા પણ વ્યતિરેક છે અને તે ભગવાન જેવા પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ છે તેવા ને તેવા અણુ અણુ પ્રત્યે અંતર્યામીરૂપે વિરાજમાન છે અને તે ભગવાનના ડોલાવ્યા વિના એક તૃણ પણ ડોલવાને સમર્થ નથી અને અનંત કોટિ બ્રહ્માંડને વિષે જે ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ, પ્રલય થાય છે અને તેને વિષે સુખ, દુઃખનો જીવોને સંબંધ થાય છે તે સર્વે પુરુષોત્તમભગવાનના હાથમાં છે, જેટલું ભગવાન કરે તેટલું જ થાય છે. એવા જે ભગવાન તે જીવોના કલ્યાણને અર્થે પૃથ્વી ઉપર પધારે છે, ત્યારે પોતે ઘોડે ચડીને ચાલે ત્યારે ઘોડો ભગવાનને ઉપાડી ચાલે છે, પણ એ તો ઘોડાના આધાર છે અને પૃથ્વી ઉપર બેઠા હોય ત્યારે એમ જણાય જે, પૃથ્વી ભગવાનને ધરી રહી છે, પણ એ તો સ્થાવર જંગમ સહિત સમગ્ર પૃથ્વીને ધરી રહ્યા છે અને જ્યારે રાત્રિ હોય ત્યારે ચંદ્રમા કે દીવો કે મશાલ તેને અજવાળે કરીને ભગવાનનું દર્શન થાય; અને દિવસે સૂર્યને અજવાળે કરીને દર્શન થાય, પણ એ ભગવાન તો સૂર્ય, ચંદ્રમા, અગ્નિ એ સર્વેને પ્રકાશના દાતા છે. એવી અદ્‌ભુત સામર્થી છે તો પણ જીવોના કલ્યાણને અર્થે મનુષ્ય જેવા થઈને મને દર્શન આપે છે' એવી રીતે માહાત્મ્ય સમજે તો જેવી પાસે રહ્યે મર્યાદા રહે છે તેવી ને તેવી છેટે જાય તો પણ રહે."

પછી વળી ભગવદાનંદ સ્વામીએ બીજો પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "ભગવાનના

કર્યા વિના કાંઈ થતું નથી સર્વે ભગવાનનું જ કર્યું થાય છે, ત્યારે ભગવાનને અથવા ભગવાનના ભક્તને કાંઈક જ્યારે ભૂંડો દેશ કાળ આવે છે ત્યારે તે દુઃખને કેમ ભગવાન ટાળતા નથી અને તેને ટાળ્યાના મનસુબા કેમ કરે છે ?' પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એ તો જ્યારે ભગવાન મનુષ્ય દેહ ધારણ કરે છે ત્યારે ભગવાનની એવી રીત જ છે જે, 'મનુષ્યની પેઠે સર્વે વ્યવહાર કરે પણ અલૌકિક સામર્થીને પ્રગટ કરે નહિ.' એવી રીતે સર્વ શાસ્ત્રમાં ભગવાનનાં ચરિત્ર કહ્યાં છે. તેથી જ્યારે ભગવાન કાંઈક નવાં ચરિત્ર કરે ત્યારે સંશય કરજ્યો, પણ જ્યાં સુધી પૂર્વ અવતાર થયા છે, તેનાં જેવાં ચરિત્ર કરે ત્યાં સુધી તો સંશય કરવો નહિ."

પછી નિર્મળાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, "કેમ સમજીએ ત્યારે પ્રભુના સંતનો મહિમા અતિશય જણાય ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "મત્સ્ય, કચ્છ, વરાહ, વામન, પરશુરામ અને રામકૃષ્ણાદિક એ જે ભગવાનના અનંત અવતાર તેનો મહિમા વિચારે જે, જે ભગવાને રામકૃષ્ણાદિક; અવતારે કરીને અનંત જીવનો ઉદ્ધાર કર્યો છે, તે ભગવાનના આ સંત છે તેનો મારે સમાગમ મળ્યો છે તે માટે હું પણ અતિ બડભાગી છું.' એમ સમજે તો દિવસે દિવસે સંતનો મહિમા અતિશય જણાતો જાય."

પછી નારાયણાનંદ સ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, 'સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ અને કારણ; એ ત્રણ દેહને વિષે જીવ અન્વયપણે કેમ છે ને વ્યતિરેકપણે કેમ છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જ્યારે દેહને વિષે સુખ દુઃખનો યોગ થાય છે ત્યારે તે સુખ દુઃખને જીવ પોતાને વિષે માને ત્યારે તે જીવ અન્વયપણે છે અને જ્યારે ત્રણે દેહના સુખ દુઃખથી પોતાને ન્યારો સમજે ત્યારે એ જીવ વ્યતિરેક છે."

પછી શૂન્યાતીતાનંદ સ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "જ્યારે સત્સંગ કરે છે ત્યારે તો સંતમાં ને સત્સંગીમાં અતિશય હેત હોય અને પછી કેમ ઓછું થઈ જાય છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "પ્રથમ તો એને સંતને વિષે અલૌકિક મતિ હોય ને પછી તો તે સંતનો અલ્પ દોષ જોઈને પોતાની કુબુદ્ધિએ કરીને ઝાઝો દોષ પરઠે છે. પછી એની અસદ્‌વાસના થઈ જાય છે તેણે કરીને સંતને વિષે ઓછો ભાવ થઈ જાય છે. તે જો વિચારીને અસદ્‌વાસનાને ટાળે તો પ્રથમ હતો તેવો શુદ્ધ થાય અને જો અસદ્‌વાસના ન ટાળે તો અંતે જતાં વિમુખ થઈ જાય છે."

પછી પ્રસાદાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, "જીવને મોક્ષનો શો હેતુ છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેમ સંત કહે તેમજ સંશય રહિત થકો કરે એજ જીવને મોક્ષનો હેતુ છે."

પછી ત્રિગુણાતીતાનંદ સ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "દેશ, કાળ, ક્રિયા, સંગ એનું વિષમપણું હોય ત્યારે ત્યાં શો ઉપાય કરવો ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "દેશાદિક વિષમ હોય ત્યાં તો ઉગર્યાનો એજ ઉપાય છે જે ત્યાંથી જેતે પ્રકારે કરી ભાગી છૂટવું."

પછી નાના નિર્વિકારાનંદ સ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, 'ભગવાનનો નિશ્ચય છે તો પણ અસદ્‌વાસના કેમ ટળતી નથી ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "ભગવાનનું માહાત્મ્ય યથાર્થ જાણ્યું નથી એટલે અસદ્‌વાસના ટળતી નથી."

પછી મોટા યોગાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, "ભગવાનનો નિશ્ચય પરિપૂર્ણ છે તો પણ ભગવાનને વિષે ને ભગવાનની કથાને વિષે હેત કેમ થતું નથી ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "ભગવાનનું જેવું માહાત્મ્ય છે, તેવું સમજાય તો ભગવાન વિના બીજામાં હેત રાખે તો પણ રહે નહિ, ને એક ભગવાન અને ભગવાનના સંત અને ભગવાનની કથાકીર્તન તેને વિષે જ અચળ હેત થાય છે."

પછી પ્રતોષાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, "ભગવાનની ભક્તિ અચળ કેમ રહે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "અનિરુદ્ધ, પ્રદ્યુમ્ન, સંકર્ષણ અને વાસુદેવ; એ જે ચતુર્વ્યૂહ તથા કેશવાદિક જે ચોવિશ મૂર્તિઓ તથા વરાહાદિક જે અવતાર એ સર્વેના કારણ એવા જે પ્રત્યક્ષ શ્રીકૃષ્ણ પુરુષોત્તમ ભગવાન તેનો મહિમા અતિશયપણે કરીને સમજે તો તેને ભગવાનની શ્રવણાદિક જે નવધા ભક્તિ તે અચળ રહે."

એવી રીતે સર્વ મુનિના પ્રશ્નોના ઉત્તર કરીને પછી શ્રીજીમહારાજ સર્વેને પૂછતા હવા જે, "કામ, ક્રોધ અને લોભ; એ ત્રણ નરકનાં દ્વાર છે એમાંથી જેને જે અતિશય જીત્યામાં આવ્યા હોય તે સર્વે કહો. પછી જેને જે વાતની અતિશય દ્રઢતા હતી તે તેવી રીતે બોલ્યા. તે મુનિનાં વચન સાંભળીને શ્રીજીમહારાજ અતિશય રાજી થયા અને આત્માનંદ સ્વામી તથા યોગાનંદ સ્વામી તથા ભગવદાનંદ સ્વામી તથા શિવાનંદ સ્વામી એ ચાર જણાને રાજી થઈને હૃદયને વિષે ચરણારવિંદ દીધાં અને એમ બોલ્યા જે, "જેમ મહાનુભાવાનંદ સ્વામી આદિક જે મોટેરા છે તે ભેળા આ ચાર પણ છે; માટે એમનું કોઈને અપમાન કરવા દેશોમા.' એમ મુક્તાનંદ સ્વામી આદિક જે મોટેરા સાધુ તેમને ભલામણ કરીને શ્રીજીમહારાજ 'જય સચ્ચિદાનંદ' કહીને પોતાને ઉતારે જમવા પધાર્યા.

॥ ઈતિ વચનામૃતમ્ ગઢડા પ્રથમનું ॥૭૮॥

શ્રી ગઢડા પ્રથમ પ્રકરણં સમાપ્તમ્

સારંગપુર

શ્રી સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાય અને સંપ્રદાય ઈતર જનમાનસમાં આ નાનકડા અલ્પવિકસીત ગામની છાપ વર્તમાન સમયમાં અજોડધામ સ્વરુપે વાયુવેગે પ્રસરી છે. પરમ ભક્તરાજ શ્રી જીવાખાચર, માંચોખાચર, રાઠોડ ધાધલ, રાણદે ધાધલાણી વગેરેના પરમ વિશુદ્ધ ભાવથી આકર્ષાય અક્ષરાધિપતિ તેમજ પરમહંસ નંદ સંતોએ અનેકવાર પધારી આ ગામની ધરાને ધામનું સ્વરૂપ આપ્યું છે.

સ્વયં સર્વાવતારી પૂર્ણપુરુષોત્તમ ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણ મહાપ્રભુએ ભાવિ મુમુક્ષુ આત્માઓને લક્ષ્યમાં રાખી અણમોલ અઢાર અઢાર ઉપનિષદોને પ્રબોધી અદ્‌ભૂત કરુણા વૃષ્ટીથી સારંગપુરની ધરાને રસબસ કરી છે.

ફગવાનું વરદાન, ઘરે ઘરે સ્વયં પ્રભુએ ભિક્ષા માંગી, સારંગપુર વાસીને યમદુતના રાવણથી રક્ષા કરવા લક્ષ્મણ રેખારૂપ વરદાન વગેરે કેટકેટલી સર્વેશ્વરની ઐતિહાસીક અમુલ્ય લીલાઓનું આલેખન શાસ્ત્રોના સુવર્ણ પૃષ્ઠો પર અંકાયેલું છે, જેના સાક્ષીપદે રહેલી સારંગપુરધામની ધરણી આજેય મુમુક્ષુઓના કર્ણ વિવરને પરાત્પરની દિવ્ય લીલાઓના બ્રહ્મસ્પંદનોથી પુલકિત કરે છે.

સમગ્ર વચનામૃત-ગ્રંથમાં મેન ઓફ ધ ક્વેશ્ચનનું સ્થાન સત્સંગની '' માં '' સદ્. મુક્તાનંદ સ્વામીનું છે, પરંતુ સારંગપુર પ્રકરણમાં સદ્. સ્વયંપ્રકાશાનંદ સ્વામીએ પ્રશ્નોની પેટન્ટ પોતે હસ્તગત કરી છે એવું પરાવાણીના પીપાસુઓને સ્પષ્ટ જણાય આવે છે.

એક વર્ષને બે માસના મહત્તમ સમયગાળામાં સંપાદક સંતોએ સારંગપુરના અઢાર જેટલા વચનામૃતોનું સંકલન કર્યુ છે.

વચનામૃત ૧ : મન જીત્યાનું

Index

*સંવત્ ૧૮૭૭ના શ્રાવણ વદિ ૫ પંચમીને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ ગામ શ્રીસારંગપુર મધ્યે જીવાખાચરના દરબારમાં ઉત્તરાદે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી મુક્તાનંદ સ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે [૧]**'जितं जगत् केन मनो हि येन'** એ શ્લોકમાં એમ કહ્યું છે જે– જેણે પોતાનું મન જીત્યું તેણે સર્વે જગત જીત્યું,[૨] તે મન જીત્યું કેમ જણાય ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધ; એ જે પંચવિષય તેમાંથી જ્યારે ઈન્દ્રિયો પાછી હઠે અને કોઈ વિષય પામવાની ઈચ્છા રહે નહિ, ત્યારે સર્વે ઈન્દ્રિયો વશ થાય છે અને જ્યારે ઈન્દ્રિયો વિષયનો સ્પર્શ જ ન કરે ત્યારે મન પણ ઈન્દ્રિયો લગણ આવે નહિ અને હૈયામાં ને હૈયામાં રહે. એવી રીતે જેને પંચવિષયનો ત્યાગ અતિ દ્રઢપણે કરીને થયો, ત્યારે તેનું મન જીત્યું જાણવું અને જો વિષય ઉપર કાંઈ પ્રીતિ હોય તો મન જીત્યું હોય તો પણ જીત્યું ન જાણવું."

પછી વળી મુક્તાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, "વિષયની નિવૃત્તિ થયાનું કારણ તે વૈરાગ્ય છે કે પરમેશ્વરને વિષે પ્રીતિ છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એક તો વિષયની નિવૃત્તિનું કારણ આત્મનિષ્ઠા છે અને બીજું માહાત્મ્યે

---

* સારંગપુર વચ. ૧, તા. ૨૮-૮-૧૮૨૦, મંગળવાર

૧. મણિરત્નમાલા.

૨. ભાગવતમાં પ્રહ્લાદજીએ હિરણ્યકશિપુ પ્રત્યે પણ **"दस्यून्पुरा षण्णविजित्य लुंपतो मन्यन्त एके स्वजिता दिशो दश"** ઈત્યાદિ કહ્યું છે.

સહિત જે ભગવાનનું જ્ઞાન તે છે. તેમાં[૧] આત્મનિષ્ઠા તો એવી રીતની જોઈએ જે, 'હું ચૈતન્ય છું ને દેહ જડ છે, અને હું શુદ્ધ છું ને દેહ નરકરૂપ છે, અને હું અવિનાશી છું ને દેહ નાશવંત છે, અને હું આનંદરૂપ છું ને દેહ દુઃખરૂપ છે.' એવી રીતે જ્યારે દેહથકી પોતાના આત્માને સર્વ પ્રકારે અતિશય વિલક્ષણ સમજે ત્યારે દેહને પોતાનું રૂપ માનીને વિષયમાં પ્રીતિ કરે જ નહિ. એવી રીતે આત્મજ્ઞાને કરીને વિષયની નિવૃત્તિ થાય છે અને ભગવાનનો મહિમા એમ વિચારે જે, **'હું આત્મા છું અને જે પ્રત્યક્ષ ભગવાન મળ્યા છે તે પરમાત્મા છે** અને ગોલોક, વૈકુંઠ, શ્વેતદ્વીપ તથા બ્રહ્મપુર તથા અનંતકોટી બ્રહ્માંડના પતિ જે બ્રહ્માદિક દેવ એ સર્વેના સ્વામી જે શ્રી પુરુષોત્તમભગવાન તે મને પ્રત્યક્ષ મળ્યા છે અને તે મારા આત્માને વિષે પણ અખંડ વિરાજમાન છે અને તે ભગવાનનું જે એક નિમેષ માત્રનું દર્શન તે ઉપર અનંત કોટિ બ્રહ્માંડનાં જે વિષયસુખ છે તે સર્વેને વારી ફેરીને નાખી દઈએ અને ભગવાનના એક રોમમાં જેટલું સુખ રહ્યું છે તેટલું સુખ જો અનંત કોટિ બ્રહ્માંડના વિષયસુખ ભેળાં કરીએ તો પણ તેના કોટિમાં ભાગની બરોબર પણ થાય નહિ અને જે ભગવાનનું અક્ષરધામ છે, તેની આગળ બીજા જે દેવતાના લોક છે તેને મોક્ષધર્મને[૨] વિષે નરક તુલ્ય કહ્યા છે, એવા જે ભગવાન તે મને પ્રકટ મળ્યા છે તેને મૂકીને નરકના કુંડ જેવાં જે વિષયનાં સુખ તેને હું શું ઈચ્છું ? અને વિષયસુખતો કેવળ દુઃખરૂપ જ છે.' **એવી રીતે ભગવાનનું માહાત્મ્ય જાણવે કરીને વિષયની નિવૃત્તિ થાય છે** અને એવી રીતે જે આત્મજ્ઞાન અને પરમાત્માનું જ્ઞાન[૩] તેમાંથી જે વૈરાગ્ય પ્રકટે તે વૈરાગ્યે કરીને સર્વ વિષયસુખની વાસનાની નિવૃત્તિ થઈ જાય છે, અને જેણે એવી રીતે સમજીને વિષયસુખનો ત્યાગ કર્યો, તેને પાછી વિષયમાં પ્રીતિ થાય જ નહિ અને એનું જ મન જીતાણું કહેવાય અને એવી સમજણ[૪] વિના ઝાઝું હેત જણાતું હોય, પણ જ્યારે કોઈક સારા વિષયની પ્રાપ્તિ થાય ત્યારે ભગવાનને પડ્યા મૂકીને વિષયમાં પ્રીતિ કરે અથવા પુત્રકલત્રાદિકને વિષે પ્રીતિ કરે અથવા રોગાદિક સંબંધી પીડા થાય અથવા પંચવિષયનું સુખ હોય તે મટી જાય, ત્યારે ભગવાનને વિષે પ્રીતિ રહે નહિ

૧. જેનામાં આત્મનિષ્ઠા આવે છે તેનામાં વૈરાગ્ય પણ સહજે જ આવી જાય છે અને જેને માહાત્મ્યજ્ઞાન સિદ્ધ થાય છે તેનામાં સ્વધર્મ અને પ્રીતિ પણ આવી જાય છે માટે તમે કહેલા વૈરાગ્યાદિ ત્રણ સાધનની અપેક્ષાએ આત્મનિષ્ઠા અને માહાત્મ્યજ્ઞાન તેજ વિષયની નિવૃત્તિ થવામાં શ્રેષ્ઠ સાધન છે.

૨. **"स्थानानि निरया एव स्थानस्य परमात्मनः"** આ શ્લોકથી કહ્યું છે.

૩. માહાત્મ્યજ્ઞાન.

૪. આત્મનિષ્ઠા અને માહાત્મ્યજ્ઞાન વિના.

અને વિકળ જેવો થઈ જાય અને જેમ કૂતરાનું ગલૂડિયું હોય તે પણ નાનું હોય ત્યારે સારું દીસે તેમ એવાની ભક્તિ પ્રથમ સારી દીસે પણ અંતે શોભે નહિ[૧].”

॥ ઈતિ વચનામૃતમ્ સારંગપુરનું ॥૧॥૭૯॥

વચનામૃત ૨ : ભગવાનની મૂર્તિમાં હેત થયાનું Index

*સંવત્ ૧૮૭૭ના શ્રાવણ વદિ ૬ છઠને દિવસ શ્રીજીમહારાજ ગામ શ્રીસારંગપુર મધ્યે જીવાખાચરના દરબારમાં ઉત્તરાદે દ્વાર ઓરડાની ઓસરી ઉપર ઢોલિયો બિછાવ્યો હતો તે ઉપર ઉત્તરાદે મુખારવિંદે વિરાજમાન હતા અને શ્વેત પાઘ મસ્તક ઉપર બાંધી હતી તથા શ્વેત પછેડી ઓઢી હતી તથા શ્વેત ખેસ પહેર્યો હતો અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ મુનિ પ્રત્યે બોલ્યા જે, “માંહોમાંહિ પ્રશ્ન–ઉત્તર કરો.” પછી સ્વયંપ્રકાશાનંદસ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, “ભગવાનના ભક્તને[૨] ભગવાનની મૂર્તિમાં અતિશય હેત કયે પ્રકારે થાય ?” પછી તે પ્રશ્નનો ઉત્તર મુનિએ માંહોમાંહી કરવા માંડ્યો, પણ થયો નહિ. પછી શ્રીજીમહારાજે તેનો ઉત્તર કરવા માંડ્યો જે, ‘સ્નેહ તો રૂપે કરીને પણ થાય છે તથા કામે કરીને પણ થાય છે તથા લોભે કરીને પણ થાય છે તથા સ્વાર્થે કરીને પણ થાય છે તથા ગુણે કરીને પણ થાય છે. તેમાં રૂપે કરીને જે સ્નેહ થાય છે તે તો જ્યારે તેના દેહમાં પિત્ત નીસરે અથવા કોઢ નીસરે ત્યારે સ્નેહ થયો હોય તે નાશ પામે છે. તેમજ લોભ, કામ અને સ્વાર્થે કરીને જે હેત થયું હોય તે પણ[૩] અંતે નાશ પામે છે અને જે ગુણે[૪] કરીને સ્નેહ થયો હોય તે તો અંતે રહે[૫] છે. ત્યારે શ્રીજીમહારાજ પ્રત્યે સોમલા ખાચર બોલ્યા જે, “એ તે ગુણ કયા ઉપરલા[૬] કે માંહિલા[૭]?” પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “ઉપરલે

* સારંગપુર વચ. ૨, તા. ૨૯-૮-૧૮૨૦, બુધવાર.

૧. આત્માનિષ્ઠા અને માહાત્મ્યજ્ઞાને વર્જિત એવો સ્વધર્મ પણ શોભે નહિ, એમ પણ જાણી લેવું.

૨. પ્રત્યક્ષ.

૩. પોતપોતાના હેતુની સિદ્ધિ ન થતાં.

૪. ભગવાનના સત્યશૌચાદિક જે ગુણ તેના દર્શન કરીને.

૫. અને ભગવાનને પણ ભક્ત ઉપર જે સ્નેહ થાય છે તે ગુણે કરીને જ થાય છે, તે ગુણો જેમણે સંપાદન કર્યા હોય તેમની ઉપર ભગવાનને દૃઢ સ્નેહ થાય છે અને તેવા ભક્તોને પણ ભગવાન ઉપર દૃઢ સ્નેહ થાય છે.

૬. વ્યવહારક્રિયામાં કુશળતા વગેરે લૌકિક.

૭. સ્વધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્યાદિક અલૌકિક.

ગુણે શું થાય[૧] ? એ તો વચને કરીને, દેહે કરીને અને મને કરીને જે ગુણ હોય અને તે ગુણે કરીને જે હેત થયું હોય તે નાશ નથી પામતું. અને તમે પૂછો છો તે ભક્તને ભગવાન ઉપર સ્નેહ થાય એમજ કેવળ પૂછો છો ? કે ભગવાનને ભક્ત ઉપર સ્નેહ થાય એમ પણ પૂછો છો ? ત્યારે સ્વયંપ્રકાશાનંદ સ્વામી બોલ્યા જે, "એ બેયને પૂછીએ છીએ.

પછી શ્રીજીમહારાજે તેની વિસ્તારે કરીને વાર્તા કરવા માંડી જે, "વચને કરીને તો કોઈ જીવ પ્રાણીમાત્રને દુ:ખવવા નહિ અને પરમેશ્વર સાથે અથવા મોટા સંત સાથે પ્રશ્નઉત્તર કરતા હોઈએ અને તેમાં પરસ્પર વાદવિવાદ થતો હોય અને તેમાં પોતે જીતીએ એમ જણાય તો પણ જે મોટાથી નાનો હોય તેને મોટાને સમીપે નમી દેવું; અને આપણ કરતાં મોટા સંત હોય તે સભામાં પ્રશ્નઉત્તરે કરીને ભોંઠા પડે એમ કરવું નહિ. મોટા સંત આગળ અને પરમેશ્વર આગળ તો જરૂર હારી જવું અને પરમેશ્વર તથા મોટા સંત તે પોતાને કોઈ વચન યોગ્ય કહે અથવા અયોગ્ય કહે ત્યારે તે વચનને તત્કાળ સ્નેહે સહિત માનવું, તેમાં યોગ્ય વચન હોય તેમાં તો આશંકા થાય નહિ પણ કોઈ અયોગ્ય વચન કહ્યું હોય અને તેમાં આશંકા થાય એવું હોય તો પણ તે સમાને વિષે ના પાડવી નહિ, એ તો હાજ પાડવી અને એમ કહેવું જે, 'હે મહારાજ ! જેમ તમે કહેશો તેમ હું કરીશ' અને તે વચન પોતાને મનાય નહિ એવું હોય તો પરમેશ્વર તથા મોટા સંત તેની મરજી હોય તો તેમને હાથ જોડીને ભક્તિએ સહિત એમ કહેવું જે, 'હે મહારાજ ! તમે જે વચન કહ્યું તે તો ઠીક છે પણ આટલી મને તેમાં આશંકા થાય છે.' એ પ્રકારનું દીન થઈને વચન કહેવું અને જો પરમેશ્વરની મરજી ન હોય તો તેમને સમીપે રહેતા હોય જે મોટા સંત તથા હરિભક્ત તેમને આગળ કહેવું જે, 'આવી રીતે પરમેશ્વરે વચન કહ્યું છે તે તો મને માન્યામાં આવતું નથી.' પછી તેનું મોટા સંત સમાધાન કરે તથા પરમેશ્વર આગળ કહીને એ વચનનું સમાધાન કરાવે, પણ પરમેશ્વરે વચન અયોગ્ય કે યોગ્ય કહ્યું હોય તે સમે ના પાડવી નહિ. એવી રીતની યુક્તિએ મોટાના વચનને પાછું ઠેલવું પણ કહ્યું ને તત્કાળ ના પાડવી નહિ. એવી રીતે તો વચનને ગુણે કરીને વર્તવું. પછી તે ભક્તને ઉપર પરમેશ્વર તથા મોટા સંત તેને સ્નેહ થાય છે અને તે ભક્તને પણ ભગવાનને વિષે દ્રઢ સ્નેહ

૧. તેવા ગુણો તો વિમુખમાં પણ હોય છે, પણ ભગવાનમાં તેમને સ્નેહ હોતો જ નથી માટે તે ગુણો ભગવત્સ્નેહમાં કારણ નથી.

થાય છે. હવે દેહને ગુણે કેમ વર્તવું તો[૧] પોતાના દેહમાં જો કાંઈ ઉન્મત્તપણું[૨] જણાય તો ભજનમાં બેસવે કરીને અથવા ચાંદ્રાયણ વ્રતે કરીને દેહને નિર્બળ કરી નાખવું, પછી તેને દેખીને તેના દેહની મોટા સંત અથવા પરમેશ્વર ખબર રખાવે તો ભલે પણ પોતાને જાણે દેહનું જતન કરવું નહિ તથા દેહે કરીને ભગવાનની તથા ભગવાનના ભક્તની ટેલ ચાકરી કરવી. એવી રીતે જ્યારે એ દેહને ગુણે કરી વર્તે ત્યારે તેને દેખીને તેને ઉપર પરમેશ્વરને ને મોટા સંત તેને સ્નેહ થાય છે અને એ ભક્તને પણ ભગવાનને વિષે પ્રીતિ થાય છે. હવે મનને ગુણે જેમ વર્તવું તેની રીત કહીએ છીએ જે, પરમેશ્વરનાં[૩] જ્યારે દર્શન કરવાં ત્યારે મને સહિત દ્રષ્ટિને એકાગ્ર રાખીને કરવાં અને પરમેશ્વરના દર્શન કરતો હોય ને ત્યાં કોઈ મનુષ્ય આવ્યું અથવા શ્વાન આવ્યું કે બીજું કોઈ પશુ પક્ષી આવ્યું ત્યારે પરમેશ્વરનાં દર્શનમાંથી વૃત્તિ ત્રોડીને આડી અવળી ઉંચી નીચી દ્રષ્ટિ કરીને તેનાં પણ ભેળાં દર્શન કરતો જાય પછી એવી ફાટેલ દ્રષ્ટિવાળાને પરમેશ્વર કે મોટા સંત દેખીને રાજી થતા નથી અને એ દર્શન કરે છે તે કેવાં કરે છે તો જેમ અન્ય મનુષ્ય કરે છે તેમ તે પણ કરે છે અને એવી લૌકિક દ્રષ્ટિવાળો તો જેમ ખિલખોડી બોલે છે તે ભેળે પૂંછડું ઉંચું કરે છે તેવો જાણવો. શા સારુ જે પરમેશ્વર ભેળે બીજાં દર્શન કરે છે, અને એવા લૌકિક દર્શન જ્યારે એ કરવા માંડે ત્યારે જેવો પ્રથમ સારો હોય તેવો રહે નહિ અને તે દિવસે દિવસે ઉતરતો જાય, તે માટે પરમેશ્વરનાં દર્શન કરતાં કરતાં આડી અવળી દ્રષ્ટિ કરવી નહિ, પરમેશ્વરનાં દર્શન તો પ્રથમ પહેલે નવીન થયાં હોય ને તે સમયને વિષે જેવું અંતરમાં અલૌકિકપણું હોય તેવું ને તેવું મનમાં અલૌકિકપણું રહેતું જાય ને એક દ્રષ્ટિએ કરીને મૂર્તિને જોતે જવું અને દ્રષ્ટિ પલટીને અંતરમાં તેવી ને તેવી તે મૂર્તિને ઉતારવી, જેમ ધર્મપુરમાં કુશળકુંવર બાઈ હતાં તે અમારા દર્શન કરતાં જતાં હતાં અને દ્રષ્ટિ પલટાવીને મૂર્તિને અંતરમાં ઉતારતાં તેમ દર્શન તો મને યુક્ત દ્રષ્ટિને એકાગ્ર રાખીને કરવાં પણ જેમ બીજા દર્શન કરે છે તેમ ન કરવાં અને જો પરમેશ્વરનાં દર્શન ભેળે બીજાં દર્શન મનુષ્યનાં કે કૂતરાં બિલાડાનાં કરે છે તો તેને જ્યારે સ્વપ્ન થાય ત્યારે પરમેશ્વર પણ દેખાય અને તે અન્ય પદાર્થ પણ ભેળે દેખાય.

૧. ભગવાન અને તેમના એકાંતિક સાધુઓએ નિષેધ કરેલાં હિંસા ચોરી આદિક કર્મ ક્યારેય પણ દેહથી કરવાં નહિ.

૨. શારીરિક બળ વધતા વધતી ચંચળતા.

૩. ભગવાનનાં દર્શન, શ્રવણ, ધ્યાન અને પૂજા આદિકમાં એકાગ્રપણું (બીજા સંકલ્પનો ત્યાગ કરવાથી અવ્યાકુળપણું) તે મનનો ગુણ કહ્યો છે તેમાં.

તે માટે પરમેશ્વરનાં દર્શન તો એક દ્રષ્ટિએ કરવાં પણ ચપળ દ્રષ્ટિએ ન કરવાં અને પરમેશ્વરનાં દર્શન દ્રષ્ટિને નિયમમાં રાખીને કરે છે, તેને એ દર્શન નવીનનાં નવીન રહે છે અને પરમેશ્વરે જેજે વચન કહ્યાં હોય તે પણ તેને નવીનનાં નવીન રહે છે અને લૌકિક બાહ્ય દ્રષ્ટિએ કરીને દર્શન કર્યાં હોય તેને પરમેશ્વરનાં દર્શન તથા વચન એ સર્વે જુનાં થઈ જાય છે તે રોજ દર્શન કર્યા કરે પણ એવાને તો જેમ ન થયાં હોય તેવાં ને તેવાં રહે છે, તે જ્યારે ભજનમાં બેસે ત્યારે તેનું મન સ્થિર રહે નહિ. બહુ ધારાએ યુક્ત થાય અને પરમેશ્વરને ધારે ત્યારે તે ભેળે બીજાં દર્શન જે જે કર્યાં છે તે પણ વગર ધાર્યાં આવીને હૈયામાં સ્ફુરે છે. તે માટે દર્શન તો એક પરમેશ્વરનાં જ કરવાં અને એમ જે દર્શન કરે છે, તેનું મન ભજન સ્મરણ કરતે એક પરમેશ્વરમાં જ રહે છે પણ તેની બહુધારા નથી રહેતી એક રહે છે અને જે ચપળ દ્રષ્ટિએ દર્શન કરે છે તેને હું જાણું છું અને જેનાં દ્રષ્ટિ ને મન નિયમમાં હોય એવા જે મોટા સંત તે પણ જાણે જે, 'આ તો લૌકિક દર્શન કરે છે'. પછી તે લૌકિક દર્શનનો કરનારો આ સમાગમમાંથી દિવસે દિવસે ઉતરતો જાય છે અને જેમ કોઈક કામી પુરૂષ હોય તેની રૂપવંતી સ્ત્રીમાં એક મને કરીને દ્રષ્ટિ પ્રોવાણી હોય તે સમે વચ્ચમાં કોઈક પશુ પક્ષી આવે, જાય કે બોલે પણ તેની તેને ખબર રહે નહિ[૧]. એવી રીતે એકાગ્ર દ્રષ્ટિએ કરીને પરમેશ્વરમાં જોડાવું પણ લૌકિક દર્શન ન કરવાં.''

ત્યારે નિર્વિકારાનંદ સ્વામીએ આશંકા કરી જે, ''હે મહારાજ! અમારે તો દેશદેશમાં મનુષ્ય આગળ વાર્તા કરવી પડે તેણે કરીને મનનું એકાગ્રપણું રહેતું નથી.'' ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "મનુષ્ય આગળ વાર્તા કરવી તેની તો અમે આજ્ઞા આપી છે પણ આંહિ મૂર્તિનાં દર્શન મેલીને બીજાં દર્શન કરવાં એવી કયે દિવસ અમે આજ્ઞા આપી છે ?'' એમ કહીને વળી વાર્તા કરવા લાગ્યા જે, "પ્રથમ જ્યારે મૂર્તિનાં દર્શન થાય છે ત્યારે એને કેવું અલૌકિકપણું રહે છે? તેવું ને તેવું અલૌકિક પણું તો, તો રહે જો, મને સહિત દ્રષ્ટિ પરમેશ્વરમાં રાખે. એવી[૨] રીતે મનને ગુણે કરીને વર્તે ત્યારે તે ભક્તની ઉપર નિત્ય પ્રત્યે ભગવાનને નવીન ને નવીન હેત રહે છે. અને તે ભક્તને

૧. આ સ્થળે દત્તાત્રેય મુનિએ ગુરુપણે સ્વીકારેલા ઈષુકારની કથાનું અનુસંધાન કરવું.

૨. એવી રીતે શ્રવણ, પૂજન અને ધ્યાનાદિકમાં પણ મનનું એકાગ્રપણું કરવું કેમ કે મનની એકાગ્રતા વિના શ્રવણ પૂજન ધ્યાનાદિક, વિધિથી કર્યું હોય પણ શાસ્ત્રોક્ત ફળ આપનારું થતું નથી.

પણ ભગવાનને વિષે નિત્ય પ્રત્યે નવિનને નવિન હેત રહે છે અને વળી નેત્ર[૧] ને શ્રોત્ર એ બેને તો વિશેષે કરીને નિયમમાં રાખવાં, તે શા સારુ જે જ્યાં ત્યાં ગ્રામ્ય વાર્તા થતી હોય ને તેને શ્રોત્રની વૃત્તિ દ્વારે તણાઈ જઈને સાંભળીએ તો તે સર્વ ગ્રામ્ય શબ્દ ભજનમાં બેસે ત્યારે સાંભરી આવે છે. અને ફાટેલ નેત્રની વૃત્તિએ કરીને જે જે રૂપ જોયું હોય તે સર્વ ભજન કરતાં સાંભરી આવે છે. તે સારું એ બે ઈન્દ્રિયોને તો અતિશય નિયમમાં રાખવાં અને નેત્રની ને શ્રોત્રની વૃત્તિ જ્યારે મૂર્તિનાં દર્શન કરતાં હોઈએ ને મૂર્તિને મેલીને અન્યમાં તણાય તો તેને એમ ઉપદેશ દેવો જે, 'હે મૂર્ખ ! તું ભગવાનની મૂર્તિ વિના અન્ય રૂપને જુવે છે કે પરમેશ્વરની વાર્તા વિના અન્ય વાર્તાને સાંભળે છે તેમાં તને શું પ્રાપ્ત થશે? અને હજી તને સિદ્ધદશા તો આવી નથી, જે જેવું ચિંતવ્યું તેવું તને તત્કાળ મળે, શા સારુ જે હજી તો તું સાધક છું માટે જે વિષયને તું ચિંતવીશ તે વિષય મળશે નહિં, અને ઠાલાં વલખાં[૨] કરીને પરમેશ્વરને શા વાસ્તે મેલી દે છે ? અને કાંઈક જો તને અલ્પ વિષય મળશે તો તેનાં પાપમાં યમપુરીનો માર ખાતાંખાતાં અંત નહિ આવે'. એવી રીતે નેત્રને અને શ્રોત્રને ઉપદેશ દેવો. અને વળી એમ કહેવું જે, 'જ્યારે તું ભગવાનની મૂર્તિમાં એકાગ્ર થઈશ તો તેમાંથી તું સિદ્ધદશાને પામીશ પછી તું જેજે બ્રહ્માંડમાં વાર્તા થાય છે તેને સહેજે સાંભળીશ અને બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શિવના જેવા રૂપને ઈચ્છિશ તો તેવા રૂપને પામીશ અને લક્ષ્મી કે રાધીકા જેવો ભક્ત થવા ઈચ્છીશ તો તેવો થઈશ અને ભગવાનનું ભજન કરતાં કરતાં સિદ્ધદશાને દેહ છતે નહિ પામ્ય તો દેહ પડ્યા પછી મુક્ત થઈશ ત્યારે સિદ્ધદશા મળશે પણ સિદ્ધદશા આવ્યા વિના રૂપને જોઈજોઈને મરી જઈશ તો પણ તે રૂપ મળશે નહિ અને ગ્રામ્ય શબ્દને પણ સાંભળી સાંભળી મરી જઈશ તો તેણે કરીને બુદ્ધિ તો અતિશય ભ્રષ્ટ થઈ જશે પણ તેમાંથી કાંઈ પ્રાપ્તિ નહિ થાય.' એવી રીતે નેત્રને અને શ્રોત્રને ઉપદેશ દઈને એક ભગવાનની મૂર્તિમાં જ રાખવાં અને એવી[૩] રીતે જે વરતે તેને ભગવાનની મૂર્તિમાં દિવસે દિવસે અધિક સ્નેહ થાય છે અને તે ભક્ત ઉપર પરમેશ્વરને ને મોટા સાધુને સ્નેહ હોય તેથી પણ દિવસે દિવસે વધતો જાય છે."

॥ ઇતિ વચનામૃતમ્ સારંગપુરનું ॥૨॥૮૦॥

---

૧. સર્વ ઈન્દ્રિયોને મથ્યે મનને વિશેષપણે જ્યાં ત્યાં આકર્ષણ કરનારાં.

૨. વ્યર્થ-નિષ્ફળ પ્રયત્ન.

૩. વચન, દેહ અને મનનાં ગુણે કરીને.

વચનામૃત 3 : શ્રવણ, મનન, નિદિધ્યાસ અને સાક્ષાત્કારનું Index

*સંવત્ ૧૮૭૭ના શ્રાવણ વદિ ૭ સાતમને દિવસ સાંજને[૧] સમે શ્રીજીમહારાજ ગામ શ્રીસારંગપુર મધ્યે જીવાખાચરના દરબારમાં ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા અને શ્વેત પાઘ મસ્તકે બાંધી હતી ને કાળા છેડાનો ખેસ ઓઢ્યો હતો ને ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈ બેઠી હતી.

પછી સ્વયંપ્રકાશાનંદસ્વામીએ શ્રીજીમહારાજને પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "હે મહારાજ ! એક ભક્ત તો નાના પ્રકારની પૂજા સામગ્રી[૨] લઈને પ્રત્યક્ષ ભગવાનની પૂજા કરે છે અને એક ભક્ત તો નાના પ્રકારના માનસિક ઉપચારે કરીને ભગવાનની માનસી પૂજા કરે છે, એ બે ભક્તમાં શ્રેષ્ઠ તે કોણ છે ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જો ભગવાનને વિષે પ્રેમે કરીને અતિ રોમાંચિત ગાત્ર[૩] થઈને તથા ગદ્‌ગદ્ કંઠ[૪] થઈને જો ભગવાનની પ્રત્યક્ષ પૂજા કરે છે અથવા એવી રીતે જ ભગવાનની માનસી પૂજા કરે છે તો એ બેય શ્રેષ્ઠ છે અને પ્રેમે કરીને રોમાંચિત ગાત્ર અને ગદ્‌ગદ્ કંઠ થયા વિના કેવળ શુષ્ક મને કરીને પ્રત્યક્ષ ભગવાનની પૂજા કરે છે તોય ન્યૂન છે અને માનસી પૂજા કરે છે તોય ન્યૂન છે.

ત્યારે સોમલે ખાચરે પૂછ્યું જે, "એવી રીતે જે પ્રેમમગ્ન થઈને પ્રત્યક્ષ ભગવાનની પૂજા કરતો હોય અથવા માનસી પૂજા કરતો હોય તે ભક્ત કયે લક્ષણે કરીને ઓળખાય ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેને ભગવાનની પૂજા[૫] સેવાને[૬] વિષે તથા કથાવાર્તા, કીર્તનને વિષે અતિશય શ્રદ્ધા હોય તથા ભગવાનનું અતિશય માહાત્મ્ય સમજતો હોય ને એ બે વાનાં દિવસે દિવસે નવાં ને નવાં જ રહેતાં હોય પણ ક્યારેય ગૌણ ન પડે, **જેમ મુક્તાનંદસ્વામીને અમે પ્રથમ લોજપુરમાં દીઠા હતા અને જેવી શ્રદ્ધા ને ભગવાનનું માહાત્મ્ય હતું તેવું ને તેવું જ આજ દિવસ સુધી નવુંને નવું છે પણ ગૌણ પડ્યું નથી,** એ બે લક્ષણે કરીને તે ભક્તને ઓળખવો અને એવી રીતે માહાત્મ્ય ને શ્રદ્ધા વિનાના સર્વે યાદવ[૭] શ્રીકૃષ્ણભગવાન ભેળા જ રહેતા અને જેમ બીજા રાજાની

---

* સારંગપુર વચ. ૩, તા. ૩૦-૮-૧૮૨૦, ગુરુવાર.
૧. છ ઘડી દિવસ બાકી હતો ત્યારે.
૨. ચંદન પુષ્પાદિક.
૩. હર્ષથી રૂંવાડા બેઠા થઈ ગયા હોય તેવો ભાવવિભોર.
૪. ગળગળા થઈને.
૫. ચંદનાદિ ઉપચારથી.
૬. ચરણ ચાંપવા વગેરે.
૭. આ અર્થ ભાગવતમાં **"દુર્ભગો બત લોકોઽયં યાદવો નિતરામપિ"** આ શ્લોકથી કહ્યો છે.

સેવાચાકરી કરે તેમ સેવાચાકરી કરતા તો પણ તેનું કોઈ નામ જાણતું નથી અને તે ભક્ત પણ કહેવાયા નથી ને ઉદ્ધવજી જો શ્રીકૃષ્ણભગવાનની શ્રદ્ધા માહાત્મ્યે સહિત સેવાચાકરી કરતા તો તે પરમ ભાગવત કહેવાયા અને તેની શાસ્ત્રમાં તથા લોકમાં અતિશય પ્રસિદ્ધિ છે.”

પછી નિર્વિકારાનંદ સ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, “હે મહારાજ! શ્રવણ, મનન, નિદિધ્યાસ અને સાક્ષાત્કાર તે કેને કહેવાય ?” ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યાં જે, ‘‘શ્રોત્રે કરીને વાર્તા સાંભળવી તેને **શ્રવણ** કહીએ અને જે વાર્તા શ્રવણ કરી હોય તે વાર્તાનો મને કરી વિચાર કરીને જેટલી વાર્તા ત્યાગ કર્યા યોગ્ય હોય તેટલીનો ત્યાગ કરે અને જેટલી વાર્તા ગ્રહણ કર્યા યોગ્ય હોય તેટલીનું ગ્રહણ કરે તેને **મનન** કહીએ અને જે વાર્તા નિશ્ચય કરીને મનને વિષે ગ્રહણ કરી હોય તેને રાત દિવસ સંભારવાનો જે અધ્યાસ રાખવો તેને **નિદિધ્યાસ** કહીએ અને તે વાર્તા જેવી હોય તેવી ને તેવી જ ચિંતવન કર્યા વિના પણ સર્વે મૂર્તિમાનની પેઠે ઈદં સાંભરી આવે તેને સાક્ષાત્કાર કહીએ અને જો એવી રીતે આત્માના સ્વરૂપનું શ્રવણાદિક કર્યું હોય તો આત્મ સ્વરૂપનો એવી રીતે સાક્ષાત્કાર થાય અને જો ભગવાનનો એવી રીતે શ્રવણ,[૧] મનન, નિદિધ્યાસ કર્યો હોય તો ભગવાનનો એવી રીતે સાક્ષાત્કાર થાય છે, પણ મનન અને નિદિધ્યાસ એ બે કર્યા વિના કેવળ શ્રવણે કરીને સાક્ષાત્કાર થતો નથી અને જો ભગવાનના સ્વરૂપનું દર્શન કરીને તેનું મનન અને નિદિધ્યાસ તે ન કર્યો હોય તો લાખ વર્ષ સુધી દર્શન કરે તો પણ તે સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર ન થાય અને તે દર્શન તો કેવળ શ્રવણમાત્ર સરખું કહેવાય અને જેણે ભગવાનના અંગઅંગનું દર્શન કરીને પછી તે અંગ અંગનું મનન ને નિદિધ્યાસ તે કર્યો હશે તો તે અંગ આજ સહજે સાંભરી આવતું હશે અને જે અંગનું દર્શન માત્ર જ થયું હશે તો તે અંગને સંભારતો હશે તો પણ નહિ સાંભરતું હોય અને કેટલાક હરિભક્ત કહે છે જે, ‘અમે તો મહારાજની મૂર્તિને ધ્યાનમાં બેસીને ઘણાય સંભારીએ છીએ તો પણ એકે અંગ ધાર્યામાં નથી આવતું તો સમગ્ર મૂર્તિ તો ક્યાંથી આવે ?’ તેનું પણ એજ કારણ છે જે ભગવાનની મૂર્તિનાં દર્શનમાત્ર કરે છે પણ મનન ને નિદિધ્યાસ નથી કરતો માટે કેમ ધાર્યામાં આવે? કાં જે, જે માયિક પદાર્થ છે તે પણ કેવળ દ્રષ્ટિમાત્રે દેખ્યું હોય ને

---

૧. આ અર્થ “**आत्मा वारे द्रष्टव्यः श्रोतव्यो मन्तव्यो निदिध्यासितव्यः ।** બૃહદા.૨/૪/૫-૪/૫/૬ આ શ્રુતિમાં કહ્યો છે. દર્શન શબ્દથી સાક્ષાત્કાર કહ્યો છે.

કેવળ શ્રવણ માત્રે સાંભળ્યું હોય અને તેને જો મનમાં સંભારી ન રાખ્યું હોય તો તે વીસરી જાય છે તો જે અમાયિક ને દિવ્ય એવું જે ભગવાનનું સ્વરૂપ તે તો મનન ને નિદિધ્યાસ કર્યા વિના ક્યાંથી સાંભરે ? **માટે ભગવાનનું દર્શન કરીને તથા વાર્તા સાંભળીને જો તેનું મનન તે નિદિધ્યાસ નિરંતર કર્યા કરે તો તેનો સાક્ષાત્કાર થાય, નહિ તો આખી ઉંમર દર્શન શ્રવણ કરે તો પણ સાક્ષાત્કાર થાય નહિ.”**

॥ ઇતિ વચનામૃતમ્ સારંગપુરનું ॥૩॥૮૧॥

વચનામૃત ૪ : આત્મા-અનાત્માના વિવેકનું Index

*સંવત્ ૧૮૭૭ ના શ્રાવણ વદિ ૮ અષ્ટમીને દિવસ શ્રીજીમહારાજ ગામ શ્રીસારંગપુર મધ્યે જીવાખાચરના દરબારમાં ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર ઉત્તરાદે મુખારવિંદે વિરાજમાન હતા ને મસ્તકે શ્વેત પાઘ બાંધી હતી ને શ્વેત પછેડી ઓઢી હતી ને શ્વેત ખેસ પહેર્યો હતો ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી સ્વયંપ્રકાશાનંદસ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, “હે મહારાજ! આત્મા અનાત્માની[૧] ચોખી જે વિક્તિ તે કેમ સમજવી ?” જે સમજવે કરીને આત્મા અનાત્મા એક સમજાય જ નહિ.” પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “એક[૨] શ્લોકે કરીને અથવા બે શ્લોકે કરીને અથવા પાંચ શ્લોકે કરીને અથવા સો શ્લોકે કરીને અથવા હજાર શ્લોકે કરીને જે ચોખ્ખું સમજાય તે ઠીક છે જે સમજાણા કેડે આત્મા અનાત્માના એકપણાનો લોચો જ રહે નહિ અને ચોખ્ખું સમજાઈ જાય તેજ સમજણ સુખદાયી થાય છે અને ગોબરી સમજણ સુખદાયી થતી નથી, માટે એમ ચોખ્ખું સમજે જે, ‘હું આત્મા તે મારા જેવો ગુણ દેહને વિષે એકેય આવતો નથી, અને જડ, દુઃખ અને મિથ્યા રૂપ જે દેહ તેના જે ગુણ તે હું ચૈતન્ય તે મારે વિષે એકેય આવતો નથી.’ એવી વિક્તિ સમજીને અત્યંત નિર્વાસનિક થઈને ચૈતન્યરૂપ થકો પુરુષોત્તમ ભગવાનનું ચિંતવન કરે એવો જે જડ ચૈતન્યનો વિવેક તેને દ્રઢ વિવેક જાણવો અને ઘડિક પોતાને આત્મારૂપ માને અને ઘડિક દેહરૂપ માનીને સ્ત્રીનું ચિંતવન કરે એને ગોબરો જાણવો

* સારંગપુર વચ. ૪, તા. ૩૧-૮-૧૮૨૦, શુક્રવાર.
૧. દેહ અને આત્માની.
૨. સચ્છાસ્ત્રનું શ્રવણ કરીને અથવા ભણીને તેમ જ ગુરુની સેવા કરીને.

માટે એના અંતરમાં સુખ ન આવે જેમ સુંદર અમૃત સરખું અન્ન હોય ને તેમાં થોડુંક ઝેર નાખ્યું હોય તો તે અન્ન સુખદાયી ન થાય સામું દુઃખદાયી થાય છે, તેમ આઠે પહોર આત્માનો વિચાર કરીને એક ઘડી પોતાને દેહરૂપ માનીને સ્ત્રીનું ચિંતવન કરે એટલે એનો સર્વે વિચાર ધૂળમાં મળી જાય છે માટે અત્યંત નિર્વાસનિક થવાય એવો ચોખ્ખો આત્મવિચાર કરવો."

અને કોઈકને[૧] એવો સંશય થાય જે અત્યંત નિર્વાસનિક નહિ થઈએ ને કાચા ને કાચા મરી જઈશું તો શા હવાલ[૨] થશે ?" તો એવો વિચાર ભગવાનના ભક્તને કરવો નહિ[૩] અને એમ સમજવું જે, 'મરશે તો દેહ મરશે પણ હું તો આત્મા છું અને અજર, અમર છું માટે હું મરું નહિ.' એવું સમજીને હૈયામાં હિંમત રાખવી અને પરમેશ્વર વિના સર્વે વાસના ત્યાગ કરીને અચળ મતિ કરવી અને એમ વાસના ટાળતાં ટાળતાં જો કાંઈક થોડી ઘણી વાસના રહી ગઈ તો જેવા મોક્ષધર્મમાં નરક કહ્યાં છે તેવાં નરકની પ્રાપ્તિ થશે. તે નરકની વિગતિ જે ભગવાનનો ભક્ત હોય તેને કાંઈ જગતની વાસના રહે તેને ઈન્દ્રાદિક દેવતાના જે લોક તેની પ્રાપ્તિ થાય ને તે લોકને વિષે જઈને અપચ્છરાઓ તથા વિમાન તથા મણિમય મહોલ એ આદિક જે વૈભવ તે સર્વે પરમેશ્વરના ધામની આગળ નરક જેવાં છે તેને ભોગવે છે પણ વિમુખ જીવની પેઠે યમપુરીમાં જાય નહિ અને ચોરાશીમાં પણ જાય નહિ, માટે જો સવાસનિક ભગવાનના ભક્ત હશો તો પણ ઘણું થશે તો દેવતા થવું પડશે ને દેવતામાંથી પડશો તો મનુષ્ય થશો અને મનુષ્ય થઈને વળી પાછી ભગવાનની ભક્તિ કરીને ને નિર્વાસનિક થઈને અંત્યે ભગવાનના ધામને પામશો પણ વિમુખ જીવની પેઠે નરક ચોરાશીને નહિ ભોગવો, એવું જાણીને ભગવાનનો ભક્ત હોય તેને વાસનાનું બળ દેખીને હિંમત હારવી નહિ ને આનંદમાં ભગવાનનું ભજન કર્યા કરવું અને વાસના ટાળ્યાના ઉપાયમાં રહેવું અને ભગવાન ને ભગવાનના સંતનાં વચનમાં દ્રઢ વિશ્વાસ રાખવો.

॥ ઇતિ વચનામૃતમ્ સારંગપુરનું ॥૪॥૮૨॥

---

૧. આ યોગાનંદમુનિનો સંશય છે.

૨. દશા-સ્થિતિ-હાલત ગતિ.

૩. તેની તો ભગવાન રક્ષા કરે છે, **"अयतिः श्रद्धयोपेतो योगाच्चलितमानसः । अप्राप्य योगसंसिद्धिं कां गतिं कृष्ण ! गच्छति"** આ અર્જુનના સંશયમાં **नहि कल्याणकृत्कश्चिद्दुर्गतिं तात गच्छति ॥** એમ ભગવાને ઉત્તર આપ્યો છે.

વચનામૃત ૫ : અન્વય-વ્યતિરેકનું Index

*સંવત્ ૧૮૭૭ના શ્રાવણ વદિ ૯ નવમીને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ ગામ શ્રીસારંગપુર મધ્યે જીવાખાચરના દરબારમાં ઉત્તરાદે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી મુક્તાનંદ સ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "વાસનાની નિવૃત્તિ થયાનો એવો શો જબરો ઉપાય છે જે એક ઉપાયને વિષે સર્વે સાધન આવી જાય ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેને શ્રદ્ધા તથા હરિને હરિજનનાં વચનને વિષે વિશ્વાસ તથા ભગવાનને વિષે પ્રીતિ તથા ભગવાનના સ્વરૂપનું માહાત્મ્ય એ ચાર વાનાં જેના હૃદયમાં હોય તેની વાસના નિવૃત્ત થઈ જાય છે, તેમાં પણ જો એક માહાત્મ્ય અતિશય દ્રઢ હોય તો શ્રદ્ધા તથા વિશ્વાસ તથા પ્રીતિ; એ ત્રણ દુર્બળાં હોય તો પણ મહા બળવાન થાય છે અને માહાત્મ્ય વિનાની ભક્તિ જો ઝાઝી જણાતી હોય તો પણ અંતે નાશ થઈ જાય છે, જેમ દશ બાર વર્ષની કન્યા હોય ને તેને ક્ષય રોગ થાય પછી તે કન્યા યુવાન થયા મોર જ મરી જાય પણ યુવાન થાય નહિ, તેમ જેને માહાત્મ્ય વિનાની ભક્તિ હોય તે પણ પરિપક્વ થતી થતી નાશ થઈ જાય છે અને જેના હૃદયમાં માહાત્મ્યે સહિત ભગવાનની ભક્તિ હોય તો બીજા કલ્યાણકારી ગુણ ન હોય તો પણ તેના હૃદામાં સર્વે આવે છે અને જો મહાત્મ્યે સહિત ભક્તિ જેના હૃદામાં નથી તો સમદમાદિક જે કલ્યાણકારી જે રૂડા ગુણ તે તેના હૃદયમાં છે તોય પણ નહિ જેવા જ છે કેમ જે અંતે નાશ પામી જશે માટે એક માહાત્મ્યે સહિત ભક્તિ હોય તો તેની વાસના પણ નિવૃત્ત થઈ જાય અને કલ્યાણકારી જે ગુણ તે સર્વે આવીને હૃદયને વિષે નિવાસ કરીને રહે. **તે માટે માહાત્મ્યે સહિત ભગવાનની ભક્તિ એ જ વાસના ટાળ્યાનું મહા મોટું અચળ સાધન છે.**"

પછી સ્વયંપ્રકાશાનંદ સ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "જીવ અન્વયપણે કેમ છે ? ને વ્યતિરેકપણે કેમ છે ? અને ઈશ્વર અન્વયપણે કેમ છે ? ને વ્યતિરેકપણે કેમ છે અને અક્ષરબ્રહ્મ અન્વયપણે કેમ છે ને વ્યતિરેકપણે કેમ છે અને પુરુષોત્તમભગવાનને અન્વયપણે કેમ જાણવા ને વ્યતિરેકપણે કેમ જાણવા ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જન્મમરણનું ભોક્તા એવું જે જીવનું સ્વરૂપ

*સારંગપુર વચ. ૫, તા. ૧-૯-૧૮૨૦, શનિવાર.

તે અન્વય જાણવું અને અછેદ્ય, અભેદ્ય, અવિનાશી એવું જે જીવનું સ્વરૂપ તે વ્યતિરેક જાણવું અને વિરાટ્, સૂત્રાત્મા અને અવ્યાકૃત એ ત્રણ શરીરમાં એકરસપણે વર્તે, એ ઈશ્વરનું અન્વય સ્વરૂપ જાણવું અને પિંડ બ્રહ્માંડથી પર સચ્ચિદાનંદપણે કરીને જે નિરૂપણ કર્યું છે તે ઈશ્વરનું વ્યતિરેક સ્વરૂપ જાણવું અને પ્રકૃતિ પુરૂષ તથા સૂર્ય ચંદ્રાદિક સર્વે દેવતા તેનું જે પ્રેરક તે અક્ષરનું અન્વય સ્વરૂપ જાણવું અને જે સ્વરૂપને વિષે પુરૂષ પ્રકૃતિ આદ્યે કાંઈ ઉપાધિ રહેતી નથી એક પુરુષોત્તમભગવાન જ રહે છે એ અક્ષરનું વ્યતિરેક સ્વરૂપ છે, અને બદ્ધ જીવ તથા મુક્ત જીવ એ બેના હૃદયમાં સાક્ષિરૂપ થકા રહ્યા છે અને બદ્ધપણું ને મુક્તપણું જેને અડતું નથી તેમજ ઈશ્વરના ને અક્ષરના હૃદયમાં સાક્ષિરૂપે રહ્યા છે અને તે તે ઉપાધિ[૧] થકી રહિત છે **એ પુરુષોત્તમનું અન્વય સ્વરૂપ છે** અને જીવ, ઈશ્વર ને અક્ષર તે થકી પર જે અક્ષરાતીત સ્વરૂપ **એ પુરુષોત્તમનું વ્યતિરેક સ્વરૂપ જાણવું, એવી રીતે અન્વય વ્યતિરેકપણું છે.”**

પછી વળી મુક્તાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, “ભગવાનના દર્શનનો જે મહિમા તથા ભગવાનના નામ સ્મરણનો જે મહિમા તથા ભગવાનના સ્પર્શનો જે મહિમા તે ભગવાનના ભક્તને અર્થે છે કે સર્વે જીવને સારુ છે ?” પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “દર્શનાદિકનો તો ભેદ જુદો જ છે તે કહીએ તે સાંભળો જે, જ્યારે એ દર્શનનો કરનારો ભગવાનના દર્શન કરે છે ત્યારે એનું મન છે તે દ્રષ્ટિ દ્વારે આવીને તે સહિત દ્રષ્ટિ જો દર્શન કરે તો તે દર્શન એવું થાય છે જે વિસારે તોય પણ વીસરે નહિ, એવી રીતે મને સહ વર્તમાન ત્વચા સ્પર્શ કરે તો તે સ્પર્શ પણ વિસરે નહિ. જેમ ગોપાંગનાઓનાં ભગવાન પ્રત્યે ભાગવતમાં વચન છે જે, ‘હે ભગવાન! જે દિવસથી તમારા ચરણનો સ્પર્શ થયો છે તે દિવસ થકી તમ વિના જે જે સંસારનાં સુખ છે તે અમને વિષ જેવાં લાગે છે’ એવી રીતે સર્વે જ્ઞાન ઈન્દ્રિયે કરીને મને સહવર્તમાન જે દર્શન, સ્પર્શ, શ્રવણાદિક થાય છે તે કોઈ કાળે વીસરી જતાં નથી, જેમ અજ્ઞાની જીવ હોય તેણે મને સહવર્તમાન જે પંચજ્ઞાન ઈન્દ્રિયો તેણે કરીને જે જે વિષય ભોગવ્યા હોય તે વિસારે તો પણ વીસરે નહિ, એવી રીતે ભગવાનનું પણ મને સહવર્તમાન જે દર્શનાદિક કરે છે તેને જ દર્શનાદિક જાણવું અને બીજાને તો દર્શન થયું છે તોય પણ ન થયા જેવું છે, કાં જે, જે સમે એણે દર્શન કર્યાં તે સમે

૧. માયિક - રાગદ્વેષાદિ.

એનું મન તો ક્યાંઈએ ફરતું હતું માટે એ દર્શન એને કાંતો એક દિવસમાં વીસરી જશે અથવા પાંચ દિવસમાં અથવા પચાસ દિવસમાં અથવા છ મહિનામાં અથવા વર્ષમાં અથવા પાંચ વર્ષમાં જરૂર વીસરી જશે પણ અંતે રહેશે નહિ, **માટે જે માહાત્મ્ય જાણીને અતિશય પ્રીતિએ કરીને મને સહિત દ્રષ્ટિ આદિક જ્ઞાન ઈન્દ્રિયે કરીને દર્શન સ્પર્શાદિક કરે છે તેનેજ તેમનું ફળ છે** અને બીજાને તો જે પરમેશ્વરનાં દર્શનાદિક થાય છે તેનું બીજબળ થાય છે અને યથાર્થ મહિમા તો જે મને સહવર્તમાન દર્શનાદિક કરે છે તેને અર્થે છે."

॥ ઇતિ વચનામૃતમ્ સારંગપુરનું ॥૫॥૮૩॥

વચનામૃત ૬ : એક અવસ્થામાં બબે અવસ્થાનું - ચાર પ્રકારની વાણીનું Index

*સંવત્ ૧૮૭૭ના શ્રાવણ વદિ ૧૦ દશમીને દિવસ શ્રીજીમહારાજ ગામ શ્રીસારંગપુર મધ્યે જીવાખાચરના દરબારમાં ઉત્તરાદે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા ને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી નિત્યાનંદ સ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "એક એક અવસ્થાને વિષે બીજી બે બે અવસ્થાઓ કેમ રહી છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "આ જીવાત્મા જે તે 'જેને વિષે રહીને વિષયભોગને ભોગવે છે તેને અવસ્થા કહીએ. તે અવસ્થા જાગ્રત, સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિ; એ ત્રણ પ્રકારની છે. તેમાં[૧] જે જાગ્રત અવસ્થા છે તે વૈરાજપુરુષની જે સ્થિતિ અવસ્થા તેનું કાર્ય છે ને સત્ત્વગુણાત્મક[૨] છે ને નેત્ર સ્થાનકને વિષે રહી છે એવી જે જાગ્રત અવસ્થા તેને વિષે વિશ્વાભિમાની[૩] નામે જે આ જીવાત્મા તે જે તે સ્થૂળદેહના અભિમાને સહિત થકો દશ ઈન્દ્રિયોને ચાર અંતઃકરણે કરીને વિવેકે સહિત યથાર્થપણે પોતાના પૂર્વકર્મને અનુસારે બાહ્ય શબ્દાદિક પંચવિષયના ભોગને ભોગવે છે તેને **સત્ત્વગુણ પ્રધાન એવી જાગ્રત અવસ્થા કહીએ** અને એ જાગ્રતને વિષે જો એ જીવાત્મા ભ્રાંતિએ કરીને અયથાર્થપણે બાહ્ય વિષય ભોગને ભોગવે છે તો તેને **જાગ્રતને વિષે સ્વપ્ન કહીએ**[૪] અને એ જીવાત્મા જેતે જાગ્રતને વિષે શોક તથા શ્રમાદિકે

* સારંગપુર વચ. ૬, તા. ૨-૯-૧૮૨૦, રવિવાર.

૧. તે અવસ્થાઓ પરસ્પર નહિ મળેલા સત્ત્વાદિક ગુણના કાર્યરૂપ છે અને સત્ત્વાદિકગુણના મિશ્રભાવથી પરસ્પર મળેલી પણ છે.

૨. સત્ત્વગુણના કાર્યરૂપ.

૩. સ્થૂલ, સૂક્ષ્મ અને કારણ, આ ત્રણ દેહના અભિમાનથી જીવનાં વિશ્વ, તૈજસ અને પ્રાજ્ઞ; આ ત્રણ નામ પડ્યાં છે, તે વાસ્તવિક નથી પણ ઉપાધિથી છે.

૪. રજોગુણ પ્રધાન.

કરીને વિવેકે રહિત થકો જો બાહ્ય વિષય ભોગને ભોગવે છે તો તેને **જાગ્રતને વિષે સુષુપ્તિ કહીએ**[૧] અને જે સ્વપ્ન અવસ્થા છે તે હિરણ્યગર્ભની જે ઉત્પત્તિ અવસ્થા તેનું કાર્ય છે ને તે **રજોગુણાત્મક**[૨] છે ને કંઠ સ્થાનકને વિષે રહી છે એવી જે સ્વપ્ન અવસ્થા તેને વિષે તૈજસાભિમાની નામે જે જીવાત્મા તે સૂક્ષ્મદેહના અભિમાને સહિત રહ્યો થકો ઈન્દ્રિયો અંતઃકરણે કરીને પૂર્વકર્મને અનુસારે સુખદુઃખરૂપ **વાસનામય ભોગને**[૩] ભોગવે છે તેને રજોગુણ પ્રધાન સ્વપ્ન અવસ્થા કહીએ અને સ્વપ્નને વિશે એ જીવાત્મા જે તે જ્યારે જાગ્રતની પેઠેજ વિવેકે કરીને જાણતો થકો વાસનામય ભોગને ભોગવે છે ત્યારે તેને **સ્વપ્નને વિષે જાગ્રત અવસ્થા**[૪] કહીએ અને એ સ્વપ્નને વિષે જણાણા જે વાસનામય ભોગ તેમને એ જીવાત્મા જે તે ભોગવતો થકો પણ જો જડપણે કરીને ન જાણે[૫] તો તેને **સ્વપ્નને વિષે સુષુપ્તિ**[૬] કહીએ અને જે સુષુપ્તિ અવસ્થા છે તે ઈશ્વરની જે પ્રલય અવસ્થા તેનું કાર્ય છે ને **તમોગુણાત્મક**[૭] છે ને હૃદય સ્થાનકને વિષે રહી છે. એવી જે સુષુપ્તિ અવસ્થા તે જ્યારે એ જીવને આવે છે ત્યારે ઈન્દ્રિયો અંતઃકરણની જે વૃત્તિયો તથા વિષય ભોગની વાસના તથા **જ્ઞાતાપણું**[૮] **ને કર્તાપણું**[૯] એ સર્વે કારણ દેહને વિષે લીન થઈ જાય છે અને કારણ દેહનો અભિમાની જે પ્રાજ્ઞ નામે જીવાત્મા તેનું પ્રધાનપુપુરૂપ **સગુણબ્રહ્મના**[૧૦] સુખલેશને વિષે અતિશય લીનપણું થઈ જાય છે તેને **તમોગુણ પ્રધાન સુષુપ્તિ અવસ્થા કહીએ** અને એ સુષુપ્તિને વિષે કર્મ સંસ્કારે કરીને કર્તાવૃત્તિનું[૧૧] જે ઉત્પન્ન થવું તેને **સુષુપ્તિને વિષે સ્વપ્ન કહીએ**[૧૨] અને જાગ્રત ને સ્વપ્નને વિષે જે પીડા તેના તાપ થકી વળી તે સુષુપ્તિના[૧૩] સુખને વિષે પ્રવેશ કરતી જે કર્તાવૃત્તિ તેના પ્રતિલોમપણાનું જે જ્ઞાન તેને **સુષુપ્તિને વિષે જાગ્રત કહીએ.**[૧૪] એવી રીતે એક એક અવસ્થાને વિષે બીજી બેબે અવસ્થાઓ રહી છે અને એ જે અવસ્થાના ભેદ તેનું જે જ્ઞાન તે જીવાત્માને[૧૫] જે વતે થાય છે અને વળી તેતે અવસ્થાને વિષે એ જીવને કર્માનુસારે જે ફળના પમાડનારા છે તેને **તુર્ય**[૧૬] **પદ**[૧૭] કહે[૧૮] છે.

---

૧. તમો ગુણપ્રધાન.
૨. રજોગુણના કાર્યરૂપ.
૩. આભ્યન્તર, વિનાશી અને અસ્થિર એવા શબ્દાદિ વિષયનો માનસિક ભોગ.
૪. સત્ત્વગુણપ્રધાન
૫. પ્રિયાઅપ્રિય એવા વિવેકે કરીને.
૬. તમોગુણ પ્રધાન
૭. તમોગુણના કાર્યરૂપ.
૮. જીવનું વિષયોને જાણવાપણું.
૯. જીવનું અહંવૃત્તિથી વિષયો માટે કર્મનું કરવાપણું.
૧૦. સગુણ બ્રહ્મરૂપ પ્રધાન પુરુષ.
૧૧. કર્મનો કર્તા જે જીવ તેવી વૃત્તિનું.
૧૨. રજોગુણપ્રધાન
૧૩. પ્રથમ સુષુપ્તિ અવસ્થામાં અનુભવેલા સગુણ બ્રહ્મસંબંધી આનંદમાં.
૧૪. સત્ત્વગુણપ્રધાન.
૧૫. ત્રણ અવસ્થાથી પર.
૧૬. ચોથું વાસુદેવ નામનું.
૧૭. પ્રાપ્ય સ્વરૂપ.
૧૮. વેદાન્તમાં.

અંતર્યામી કહે છે. દ્રષ્ટા કહે છે. બ્રહ્મ કહે છે. **પરબ્રહ્મ** કહે છે."

પછી વળી નિત્યાનંદ સ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "પરા, પશ્યંતી, મધ્યમા અને વૈખરી એ જે ચાર **વાણી**[૧] તેને કેમ સમજવી ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એ વાર્તા તો બહુ મોટી છે ને અતિશય સૂક્ષ્મ છે અને શ્રીમદ્‌ભાગવતના એકાદશ **સ્કંધને**[૨] વિષે શ્રીકૃષ્ણભગવાને ઉદ્ધવજી પ્રત્યે કહી છે તેને સંક્ષેપે કરીને કહીએ તે સાંભળો જે, પ્રથમ ઉત્પત્તિકાળને વિષે પુરુષોત્તમભગવાન જે તે વૈરાજપુરૂષના મસ્તકને વિષે રહ્યું જે સહસ્ત્ર[૩] દળનું કમળ તેને વિષે પ્રવેશ કરીને અક્ષરબ્રહ્માત્મક[૪] એવો જે નાદ[૫] તેને કરતા હવા પછી તે નાદ જે તે સુષુમ્ણા માર્ગે કરીને તે વિરાટ્ પુરુષના નાભિકંદ પ્રત્યે વ્યાપીને મહાપ્રાણે[૬] સહિત થકો ત્યાંથી ઉંચો વૃદ્ધિને પામતો હવો તેણે કરીને તે વિરાટ્ પુરુષનું જે નાભિપદ્મ તે અધોમુખ હતું તે ઊર્ધ્વમુખ[૭] થતું હવું. એવી રીતે તે વિરાટ્‌પુરુષના નાભિકંદને વિષે જે નાદ થયો તેને **પરાવાણી કહીએ** અને તે પરાવાણી જે તે વેદની ઉત્પત્તિને અર્થે પોતે ભગવાને બીજ રૂપે કરીને પ્રકાશી છે ને તેજના પ્રવાહરૂપ છે ને અર્ધમાત્રા[૮] રૂપ છે, પછી તે પરાવાણી જે તે ત્યાં થકી તે વિરાટના હૃદયાકાશને પામીને પશ્યંતી નામે થતી હવી ને ત્યાં કંઠદેશને પામીને મધ્યમા નામે થતી હવી ને ત્યાંથી તે વિરાટ્‌ના મુખને પામીને વૈખરી સંજ્ઞાને પામતી હવી અને અકાર,[૯] ઉકાર ને મકાર; એ ત્રણ વર્ણરૂપે થઈને પ્રણવ રૂપે થતી હવી ને પછી બાવન અક્ષરરૂપે થઈને ચાર વેદરૂપે થતી હવી, એવી રીતે વિરાટ પુરુષને વિષે પરા, પશ્યંતી, મધ્યમા અને વૈખરી; એ ચાર વાણી સમજવી."

"હવે આ જીવના દેહને વિષે પણ ચાર વાણી કહીએ[૧૦] તે સાંભળો જે,

---

૧. તે જીવના અને વૈરાજના દેહમાં રહી છે.

૨. **"स ए सजीवो विवरप्रसूतिः" (११/१२/१७)** આ શ્લોક શ્રીધરસ્વામીએ ચાર પ્રકારની વાણી પર વ્યાખ્યાન કર્યો છે.

૩. સહસ્ત્રદળનું કમળ જેમાં છે એવું જે વૈરાજપુરુષનું મસ્તક તેમાં રહેલું જે બ્રહ્મરન્ધ્ર" એવો વાક્યાર્થ સમજવો.

૪. અક્ષરબ્રહ્મ દ્વારા પ્રકટ કરેલો.

૫. જેને સ્ફોટ કહે છે.

૬. સૂત્રાખ્ય વાયુ.

૭. હૃદયપર્યન્ત.

૮. અર્ધમાત્રાના કારણરૂપ.

૯. નાભિ આદિક ચાર સ્થાનમાં પરા આદિક ચાર વાણીમાંથી અનુક્રમે અર્ધમાત્રા, મકાર, ઉકાર અને અકાર, આટલા વર્ણ ઉત્પન્ન થાય છે.

૧૦. જીવનાં પણ નાભિ, હૃદય, કંઠ અને મુખમાં ભગવાનની ઈચ્છાથી જ ચાર પ્રકારની વાણી ઉદ્‌ભવે છે તેમાં શરીરની અંદરનાં ત્રણ પ્રકારના વાણીના ભેદ તો જ્ઞાનીઓને પણ દુર્બોધ છે. મનુષ્યો તો કેવળ વૈખરી નામના ચોથા ભેદને જ જાણે છે. જીવની વૈખરી વાણીમાં જ વાણીના ચાર ભેદ મેં નિશ્ચય કરેલા છે તે સ્પષ્ટપણે કહું છું.

એના એ પુરુષોત્તમભગવાન તે જીવને વિષે અંતર્યામિરૂપે કરીને રહ્યા છે ને એ જીવની જે ત્રણ અવસ્થા તેને વિષે સ્વતંત્ર થકા અનુસ્યૂત[૧] છે એવા જે ભગવાન તેજ જીવના કલ્યાણને અર્થે પૃથ્વીને વિષે અવતાર ધારે છે ત્યારે એ જીવ જેતે તે ભગવાનના સ્વરૂપનું જે પ્રતિપાદન કરે તથા તે ભગવાનનાં જે ધામ, ગુણ અને ઐશ્વર્ય તેનું પ્રતિપાદન કરે તથા તેના ચરિત્રનું વર્ણન કરે તથા આત્મા અનાત્માનો વિવેક કરી દેખાડે તથા જીવ, ઈશ્વર, માયા, બ્રહ્મ, પરબ્રહ્મ; તેના ભેદને પૃથક્ પૃથક્ કહી દેખાડે તેવી જે વાણી તેને પરાવાણી કહીએ. અને જે માયિક પદાર્થ તથા વિષય તેમને વિવેકે સહિત યથાર્થપણે કહી દેખાડે તેને વૈખરી વાણી કહીએ. અને પદાર્થને ને વિષયને ભ્રાંતિએ સહિત અયથાર્થપણે કહી દેખાડે તેને મધ્યમા વાણી કહીએ. અને એ પદાર્થને વિષયને અંધ ધંધ સરખુ કહી દેખાડે ને કાંઇ સમજ્યામાં ન આવે તેને પશ્યંતી વાણી કહીએ. એવી રીતે જીવની જાગૃત અવસ્થાને વિષે એ ચાર વાણીનું રૂપ સમજ્યામાં આવે છે. અને સ્વપ્ન ને સુષુપ્તિને વિષે તો કોઈક સમાધિવાળાને એ ચાર વાણીનાં રૂપ સમજ્યામાં આવે પણ બીજાને સમજ્યામાં આવતા નથી.”

॥ ઈતિ વચનામૃતમ્ સારંગપુરનું ॥૬॥૮૪॥

વચનામૃત ૭ : નૈમિષારણ્ય ક્ષેત્રનું

Index

*સંવત્ ૧૮૭૭ના શ્રાવણ વદિ ૧૧ એકાદશીને દિવસ રાત્રિને[૨] સમે શ્રીજીમહારાજ ગામ શ્રીસારંગપુર મધ્યે જીવાખાચરના દરબારમાં ઉત્તરાદે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

અને શ્રીજીમહારાજે શ્રીમદ્ભાગવત પુરાણના પ્રથમ સ્કંધની કથા વંચાવવાનો આરંભ કરાવ્યો હતો ત્યારે તેમાં એમ[૩] વાર્તા આવી જે, ‘જ્યાં મનોમય ચક્રની ધારા કુંઠિત થાય ત્યાં નૈમિષારણ્ય ક્ષેત્ર જાણવું.’ એ વાર્તાને સાંભળીને મુક્તાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, “હે મહારાજ ! એ મનોમય ચક્ર તે શું છે ને એની ધારા તે શી સમજવી ?” પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે,

* સારંગપુર વચ. ૭, તા. ૩-૯-૧૮૨૦, સોમવાર.

૧. વસેલા, વ્યાપેલા.

૨. સંધ્યા આરતી પછી.

૩. **“નૈમિષેઽનિમિષક્ષેત્રે”** આ શ્લોકની શ્રીધરી ટીકામાં નૈમિષારણ્ય શબ્દોનો અર્થ કરવામાં વાયુપુરાણની આખ્યાયિકા લખી છે તેમાં

"મનોમય ચક્ર તે મનને જાણવું અને એની ધારા તે દશ ઈન્દ્રિયો છે એમ જાણવું અને તે ઈન્દ્રિયોરૂપ જે મનની ધારા તે જે ઠેકાણે ઘસાઈને બૂઠ્ઠી[૧] થઈ જાય તેને નૈમિષારણ્ય ક્ષેત્ર જાણવું. તે ઠેકાણે જપ, તપ, વ્રત, ધ્યાન, પૂજા એ આદિક જે સુકૃત તેનો જે આરંભ કરે તે દિન દિન પ્રત્યે વૃદ્ધિ પામે **એવું જે નૈમિષારણ્યક્ષેત્ર તે જે ઠેકાણે ભગવાનના એકાંતિક સાધુ રહેતા હોય તે ઠેકાણે જાણવું** અને જ્યારે મનોમય ચક્રની ઈન્દ્રિયો રૂપ જે ધારા તે બૂંઠી થઈ જાય ત્યારે શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધ એ પંચવિષયને વિષે ક્યાંઈ પ્રીતિ રહે નહિ અને જ્યારે કોઈ રૂપવાન સ્ત્રી દેખાય અથવા વસ્ત્ર અલંકારાદિક અતિ સુંદર પદાર્થ દેખાય ત્યારે મુળગો તેના મનમાં અતિશય અભાવ આવે પણ તેમાં ઈન્દ્રિયોની વૃત્તિ જઈને ચોટે નહિ. જેમ અતિ તીખી અણિવાળું બાણ હોય તે જે પદાર્થમાં ચોંટાડે તે પદાર્થને વિંધિને માંહિ પ્રવેશ કરી જાય છે અને પાછું કાઢ્યું પણ નિસરે નહિ અને તેના તે બાણમાંથી ફળ[૨] કાઢી લીધું હોય ને પછી થોથું[૩] રહ્યું હોય તેનો ભીંતમાં ઘા કરે તો ત્યાંથી ઉથડકીને પાછું પડે છે પણ જેમ ફળ સોતું ભીંતને વિષે ચોંટી જાય છે તેમ ચોંટે નહિ, તેમ જ્યારે મનોમય ચક્રની ધારા જે ઈન્દ્રિયો તે બૂંઠ્ઠીયો થઈ જાય ત્યારે ગમે તેવો શ્રેષ્ઠ વિષય હોય તેમાં પણ ઈન્દ્રિયોની વૃત્તિ ચોંટે નહિ અને થોથાની પેઠે ઈન્દ્રિયોની વૃત્તિયો પાછી હઠે, એવું વર્તાય ત્યારે જાણીએ જે મનોમય ચક્રની ધારા કુંઠિત થઈ ગઈ. **એવું[૪] સંતના સમાગમરૂપી નૈમિષારણ્ય ક્ષેત્ર જ્યાં દેખાય ત્યાં કલ્યાણને ઈચ્છવું અને ત્યાં અતિ દ્રઢ મન કરીને રહેવું."**

॥ ઈતિ વચનામૃતમ્ સારંગપુરનું ॥૭॥૮૫॥

વચનામૃત ૮ : ઈર્ષ્યાના રૂપનું

Index

*સંવત્ ૧૮૭૭ના શ્રાવણ વદિ ૧૨ દ્વાદશીને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ ગામ શ્રીસારંગપુર મધ્યે જીવાખાચરના દરબારમાં ઉત્તરાદે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા ને સર્વે શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ

* સારંગપુર વચ. ૮, તા. ૪-૯-૧૮૨૦, મંગળવાર.

૧. શબ્દાદિ વિષયોમાં પ્રવર્તવું નહિ તે.

૨. બાણની અણીવાળો આગળનો ભાગ.

૩. અણિ વગરનો બુઠો ભાગ.

૪. જેમ ચક્રની ધારા કુંઠિત થાય ત્યારે તે ચક્ર ભ્રમણ કરી શકે નહિ, તેમ જ્યારે વિષયોમાંથી ઈંદ્રિયો પાછાં વળે ત્યારે મન વિષયોમાં ભ્રમણ કરે નહિ, જેમ બાણ ફળાએ રહિત થાય તો લક્ષ્યને વીંધવા માટે સમર્થ થાય નહિ તેમજ મન પણ જ્યારે ઈંદ્રિયોની સહાયતાએ રહિત થાય ત્યારે વિષય ગ્રહણ કરવા સમર્થ થાય નહિ, આટલો તાત્પર્યાર્થ છે.

કર્યા હતાં ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી ચૈત્યાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, "હે મહારાજ ! ઈર્ષ્યાનું શું રૂપ છે?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેના હૃદયમાં માન હોય તે માનમાંથી ઈર્ષ્યા પ્રવર્તે છે અને ક્રોધ, મત્સર ને અસૂયા તે પણ માનમાંથી પ્રવર્તે છે ને ઈર્ષ્યાનું એ રૂપ છે જે, 'પોતાથી જે મોટા હોય તો પણ તેનું જ્યારે સન્માન થાય ત્યારે તેને દેખી શકે નહિ.' એવો જેનો સ્વભાવ હોય તેને એમ જાણવું જે આના હૈયામાં ઈર્ષ્યા છે અને **યથાર્થ ઈર્ષ્યાવાળો જે હોય તે તો કોઈની મોટાઈને દેખી શકે નહિ.**"

॥ ઇતિ વચનામૃતમ્ સારંગપુરનું ॥૮॥૮૬॥

વચનામૃત ૯ : યુગના ધર્મ પ્રવર્ત્યાનું - સ્થાનનું Index

*સંવત્ ૧૮૭૭ના શ્રાવણ વદિ ૧૩ તેરસને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ પોતાના ભક્તજનને સુખ દેવાના અર્થે સારંગપુરથી ચાલ્યા તે ગામ શ્રી કુંડળ પધાર્યા અને તે કુંડળ મધ્યે અમરા પટગરના આથમણા ઓરડાની ઓસરીએ, ઢોલિયા ઉપર ઉત્તર મુખારવિંદે વિરાજમાન હતા અને મસ્તક ઉપર ધોળી પાઘ બાંધી હતી તથા ધોળી પછેડી ઓઢી હતી તથા ધોળો સુરવાળ પહેર્યો હતો તથા ધોળો અંગરખો પહેર્યો હતો અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી મુક્તાનંદસ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "હે મહારાજ ! જીવના[૧] હૃદયમાં યુગના ધર્મ પ્રવર્તે છે તેનું શું કારણ છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "યુગના ધર્મ પ્રવર્તે છે તેનું કારણ તો ગુણ[૨] છે તે જ્યારે શુદ્ધ સત્ત્વગુણ વર્તતો હોય ત્યારે તેના હૈયામાં સત્યયુગની પ્રવૃત્તિ હોય અને જ્યારે સત્ત્વ ને રજ ભેળા વર્તતા હોય ત્યારે તેના હૈયામાં ત્રેતાયુગની પ્રવૃત્તિ હોય અને જ્યારે રજને તમોગુણ ભેળા વર્તતા હોય ત્યારે તેના હૈયામાં દ્વાપરયુગની પ્રવૃત્તિ હોય અને જ્યારે એકલો તમોગુણ વર્તતો હોય ત્યારે તેના હૈયામાં કળિયુગની પ્રવૃત્તિ

---

* સારંગપુર વચ. ૯, તા. ૫-૯-૧૮૨૦, બુધવાર ૨. પુરુષના હૃદયમાં રહેલા સત્ત્વાદિક.
૧. જેમ બહાર યુગ પ્રવર્તે છે તેમ.

હોય, એમ ગુણે કરીને યુગની પ્રવૃત્તિ છે.[૧]

પછી વળી મુક્તાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, "ગુણની પ્રવૃત્તિ થયાનો શો હેતુ છે?[૨]" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "ગુણની પ્રવૃત્તિનું કારણ તો કર્મ છે. તે જેવાં પૂર્વકર્મ હોય તેવા ગુણની પ્રવૃત્તિ થાય છે, માટે જેને રજોગુણ ને તમોગુણ વર્તતા હોય ને તે જો એકાગ્ર થઈને ભગવાનનું ધ્યાન કરવા જાય તો થાય નહિ માટે એવાને તો આત્મનિષ્ઠાનું બળ રાખવું અને ભગવાનના મહિમાનું બળ રાખવું ને એમ સમજવું જે, 'હું તો આત્મા છું. તે મારે વિષે માયાકૃત ઉપાધિ[૩] હોય નહિ ને હું તો ગુણાતીત છું.' અને ભગવાનનો મહિમા એમ વિચારવો જે, અજામેલ મહાપાપી હતો ને દીકરાને યોગે નારાયણ એવું નામ લીધું તે સર્વે પાપથી છૂટીને પરમપદને પામ્યો. તો મને તો તે ભગવાન પ્રત્યક્ષ મળ્યા છે અને રાત દિવસ તે ભગવાનનું હું નામ લઉં છું માટે હું તો કૃતાર્થ થયો છું.' એવી રીતે વિચારીને આનંદમાં રહેવું પણ **જેને તમોગુણ ને રજોગુણ વર્તતા હોય તેને ધ્યાન ધારણાને અર્થે આગ્રહ કરવો નહિ** અને જેવું બની આવે તેવું ભજન સ્મરણ કરવું ને દેહે કરીને ભગવાનની તથા સંતની પરિચર્યા શ્રદ્ધાએ સહિત કરવી ને પોત પોતાના ધર્મમાં રહેવું પોતાને પૂરણકામ માનવું."

પછી વળી મુક્તાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, "જેને તામસિ કર્મ ઘણાં હોય તેના હૈયામાં કળિયુગ વર્તે તે કોઈ ઉપાયે ટળે કે ન ટળે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જો એને સંત તથા પરમેશ્વરનાં વચનને વિષે અતશિય શ્રદ્ધા હોય અને અતિદ્રઢ વિશ્વાસ હોય તો ગમે તેવાં તામસિ કર્મ હોય પણ તેનો નાશ થઈ જાય ને કળિયુગના ધર્મ મટીને સત્યયુગના ધર્મ હોય તે વર્તે, **માટે અતિ સાચે ભાવે કરીને સત્સંગ કરે તો તેને કોઈ જાતનો દોષ હૈયામાં રહે નહિ ને દેહ છતાં જ બ્રહ્મરૂપ થઈ જાય.**"

પછી સ્વયંપ્રકાશાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, "સ્થાન તે કેને કહીએ?" પછી

---

૧. જ્યારે સત્ત્વગુણના કાર્યરૂપ જ્ઞાન અને તપમાં રુચિ થાય ત્યારે મારા હૃદયમાં સત્યુગ પ્રવર્ત્યો છે એમ જાણવું. રજોગુણના કાર્યરૂપ કામ્યકર્માદિકમાં જ્યારે રુચિ થાય ત્યારે મારા હૃદયમાં ત્રેતાયુગ પ્રવર્ત્યો છે એમ જાણવું. જ્યારે રજોગુણ અને તમોગુણના કાર્યરૂપ કામ્યકર્માદિ અને લોભાદિકમાં રુચિ થાય ત્યારે મારા હૃદમાં દ્વાપરયુગ પ્રવર્ત્યો છે એમ જાણવું. તમોગુણના કાર્યરૂપ માયા અનૃત આદિકમાં જ્યારે રુચિ થાય ત્યારે મારા હૃદયમાં તમોગુણ પ્રવર્ત્યો છે એમ જાણવું. તે ભાગવતમાં૧૨/૩/૨૬-૩૦. **"सत्वं रजस्तम इति"** આ શ્લોકથી આરંભીને **"यदा मायानृतं तन्द्रा"** ઈત્યાદિ પાંચ શ્લોકથી નિરૂપણ કર્યું છે આટલો તાત્પર્યાર્થ છે.

૨. અને જેવા ગુણવાળાએ જેવી ભક્તિ કરવાની હોય તે પણ કહો ?

૩. રાગ-દ્વેષાદિ દોષ.

શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "ચાર વર્ણ અને ચાર આશ્રમ તેને જે પોત પોતાનો ધર્મ તેને સ્થાન જાણવું અને તમે ત્યાગી છો ને તમારાથી જો ત્યાગનો પક્ષ મૂકીને ગૃહસ્થને માર્ગે ચલાય તો તે સ્થાનકથકી ભ્રષ્ટ થવાણું એમ જાણવું માટે ગમે તેવો આપત્કાળ પડે અથવા અમે આજ્ઞા કરીએ તો પણ તમારે પોતાના ધર્મમાંથી ચળવું નહિ. અને જેમ ગૃહસ્થ વસ્ત્ર તથા અલંકારે કરીને અમારી પૂજા કરવાને ઇચ્છે તેમ તમારે ઇચ્છવું નહિ, તમારે તો પત્ર, પુષ્પ, ફળ અને જળે કરીને પૂજા કરવી ને એવી પૂજાએ કરીને જ આનંદ માણવો પણ પોતાના ધર્મથી ચલાયમાન થઈને પરમેશ્વરની પૂજા કરવી એ ઠીક નહિ, માટે સર્વને પોતાના ધર્મમાં રહ્યા થકા જેટલી પૂજા થાય તેટલી કરવી એ અમારી આજ્ઞા છે તેને દ્રઢ કરીને સર્વ રાખજ્યો."

॥ ઇતિ વચનામૃતમ્ સારંગપુરનું ॥૯॥૮૭॥

વચનામૃત ૧૦ : આત્મદ્રષ્ટિ-બાહ્યદ્રષ્ટિનું-પાંચ ખાસડાનું Index

*સંવત્ ૧૮૭૭ના શ્રાવણ વદિ ૧૪ ચૌદશને દિવસ શ્રીજીમહારાજ સર્વે સંતનું મંડળ લઈને ગામ કુંડળથી ચાલ્યા તે વાટમાં ગામ ખાંભડે આવ્યા ને ત્યાં પીંપરના વૃક્ષ હેઠે ઊતર્યા પછી તે ગામના માણસે ઢોલિયો લાવીને તે ઉપર પધરાવ્યા અને તે સમે શ્રીજીમહારાજે સર્વે શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં. ને પોતાને ચારે કોરે સાધુ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાયને બેઠી હતી.

અને સાધુ કીર્તન ગાતા હતા તે કીર્તન રખાવીને શ્રીજીમહારાજે તે ગામના માણસ આગળ વાત કરી જે, આ સંસારને વિષે ધર્મવાળા ને અધર્મી એ બે પ્રકારના માણસ છે, તેમાં ધર્મવાળા જે માણસ હોય તે ચોરી તથા પરસ્ત્રીનો સંગ તથા ચાડી ચુગલી એ આદિક સર્વે પાપનો ત્યાગ કરીને ને પરમેશ્વરથી ડરીને ધર્મમર્યાદામાં ચાલે છે. તેનો સંસારમાં જે પોતાના કુટુંબી હોય અથવા કોઈ બીજા હોય પણ તે સર્વે વિશ્વાસ કરે ને તે જે બોલે તે વચન સૌને સત્ય જ ભાસે અને **એવા જે ધર્મવાળા હોય તેને જ સાચા સંતનો સમાગમ ગમે** અને જે અધર્મી માણસ હોય તે તો ચોરી, પરસ્ત્રીનો સંગ, મદ્યમાંસનું ભક્ષણ, વટલવું, વટલાવવું એ આદિક જે સર્વે કુકર્મ તેને વિષેજ ભરપુર હોય ને તેનો સંસારમાં કોઈ વિશ્વાસ કરેજ નહિ ને એનાં સગાં હોય તે પણ કોઈ

* સારંગપુર વચ. ૧૦, તા. ૬-૯-૧૮૨૦, ગુરૂવાર.

એનો વિશ્વાસ ન કરે અને **એવા જે અધર્મી હોય તેને સાચા સંતનો સમાગમ તો ગમે જ નહિ** અને જો કોઈ બીજો તે સંતનો સમાગમ કરે તો તેનો પણ દ્રોહ કરે, માટે જેને કલ્યાણને ઇચ્છવું તેને અધર્મીને માર્ગે ચાલવું જ નહિ અને ધર્મવાળાને માર્ગે ચાલીને સાચા સંતનો સમાગમ કરવો તો નિશ્ચય જ એ જીવનું કલ્યાણ થાય એમાં કોઈ સંશય નથી." એટલી વાર્તા કરી તેને સાંભળીને તે ગામના કેટલાક માણસે શ્રીજીમહારાજનો આશ્રય કર્યો.

પછી ત્યાંથી શ્રીજીમહારાજ પાછા સારંગપુર પધાર્યા પછી જીવા ખાચરના દરબારમાં ઉત્તરાદે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન થયા ને તે સમે પોતે સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "ગોલોક, વૈકુંઠ, શ્વેતદ્વીપ, બ્રહ્મપુર એ સર્વે જે ભગવાનનાં ધામ તેને બાહ્યદ્રષ્ટિએ કરીને જોઈએ તો ઘણાં છેટે છે અને આત્મદ્રષ્ટિએ કરીને જોઈએ તો એક અણુ જેટલું પણ છેટું નથી, માટે બાહ્યદ્રષ્ટિવાળાની સમજણ છે તે મિથ્યા[૧] છે અને આત્મદ્રષ્ટિવાળાની સમજણ છે તે સત્ય છે[૨] અને જે સાધુ એમ સમજતો હોય જે, 'મારા ચૈતન્યને વિષે ભગવાન સદાય વિરાજમાન છે તે જેમ દેહમાં જીવ હોય તેમ મારા જીવને વિષે ભગવાન રહ્યા છે અને મારો જીવ છે તે તો શરીર છે અને ભગવાન તો મારા જીવના શરીરી છે' અને પોતાના જીવાત્માને સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ અને કારણ; એ ત્રણ શરીર થકી પૃથક્ માને અને તેને વિષે અખંડ ભગવાન વિરાજમાન છે[૩] એમ સમજે તો તે સંત થકી ભગવાન તથા ભગવાનનાં ધામ તે અણુમાત્ર છેટે નથી. અને એવી રીતનો જે સંત હોય તે તો જેવો શ્વેતદ્વીપમાં મુક્ત છે. તે સરખો છે અને **એવા સંતનું દર્શન થયું ત્યારે એમ જાણવું જે, 'મને સાક્ષાત્કાર ભગવાનનું દર્શન થયું'** ને એવી સમજણવાળો જે સંત તે તો કૃતાર્થ[૪] છે અને જેને આવી સમજણ તો આવી શકે નહિ, ને **જો તે સંતના સમાગમમાં પડ્યો રહે ને તે સંત નિત્ય પાંચ ખાસડાં મારે તો પણ તે અપમાનનું સહન કરે ને સંતનો સમાગમ મૂકી શકે નહિ જેમ અફીણનો બંધાણી હોય તે**

---

૧. અન્તર્દ્રષ્ટિવાળાની અપેક્ષા ઘણી ઓછી લાભપ્રદ છે એવો મિથ્યા શબ્દનો અર્થ જાણવો.

૨. અન્તર્દ્રષ્ટિથી પોતાની સમીપે ભગવાનનાં ધામ જોવાનો પ્રકાર કહે છે.

૩. જ્યાં ભગવાન વિરાજમાન છે ત્યાં જ તેમનાં ધામાદિક પણ છે.

૪. પૂર્ણકામ.

તેને મૂકી શકતો નથી તેમ એ પણ કોઈ રીતે સંતનો સમાગમ તજી શકે નહિ તો જેવા પ્રથમ સંત કહ્યા તે સરખો એને પણ જાણવો અને જેવી પ્રાપ્તિ તે સંતને થાય છે તેવી જ જે સંત સમાગમમાં પડ્યો રહે છે તેને પણ થાય છે.”

॥ ઇતિ વચનામૃતમ્ સારંગપુરનું ॥૧૦॥૮૮॥

વચનામૃત ૧૧ : પુરૂષપ્રયત્નનું

Index

*સંવત્ ૧૮૭૭ના શ્રાવણ વદિ ૩૦ અમાસને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ ગામ શ્રીસારંગપુર મધ્યે જીવાખાચરના દરબારમાં ઉત્તરાદે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા અને સર્વશ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી મુક્તાનંદસ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, “પુરુષપ્રયત્ન શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે તે પુરૂષપ્રયત્ને કરીને કેટલું કામ થાય છે અને પરમેશ્વરની કૃપાએ કરીને કેટલું કામ થાય છે ?” પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “સદ્‌ગુરુ ને સત્શાસ્ત્રને વચને કરીને દ્રઢ વૈરાગ્યને પામ્યો હોય અને દ્રઢ શ્રદ્ધાવાન હોય અને અષ્ટપ્રકારનું જે બ્રહ્મચર્ય; તેને અતિ દ્રઢ પાળતો હોય અને અહિંસા ધર્મને વિષે દ્રઢ પ્રીતિવાન હોય અને આત્મનિષ્ઠા પણ અતિપરિપક્વ હોય તો તેને માથેથી જન્મમરણની નિવૃત્તિ થઈ જાય છે. જેમ શાળને[૧] માથેથી ફોતરું ઉતર્યું તે શાળ પાછી ઉગે નહિ, તેમ કહ્યા એવે ગુણે કરીને જે યુક્ત હોય તે અનાદિ અજ્ઞાનરૂપ જે માયા તેથી છૂટે છે ને જન્મમરણ થકી રહીત થાય છે ને આત્મસત્તાને પામે છે આટલું તો પુરૂષ પ્રયત્ને કરીને થાય છે **અને પરમેશ્વરની કૃપા પણ જે એવે લક્ષણે યુક્ત હોય તે ઉપરજ થાય છે અને જ્યારે પરમેશ્વરની કૃપા થાય ત્યારે એ ભગવાનનો એકાંતિક ભક્ત થાય છે** અને શ્રુતિએ કહ્યું છે જે **“निरंजनः परमं साम्यमुपैति”**[૨] એ શ્રુતિનો એ અર્થ છે જે, અંજન જે માયા તે થકી જે રહિત થયો તે ભગવાનના તુલ્યપણાને પામે છે, કહેતાં જેમ ભગવાન શુભ અશુભ કર્મે કરીને બંધાતા નથી. તેમ તે મુક્ત પણ શુભ અશુભ કર્મે કરીને બંધાય નહિ. અને જેમ લક્ષ્મીજી છે તે હેતે કરીને

* સારંગપુર વચ. ૧૧, તા. ૭-૯-૧૮૨૦, શુક્રવાર. ૧. ડાંગર ૨. મુંડકોપનિષદ્ ૩/૧/૩

ક્યારેક તો ભગવાનના સ્વરૂપમાં લીન થઈ જાય છે ને ક્યારેક તો નોખાં રહ્યાં થકાં ભગવાનની સેવામાં રહે છે તેમ તે ભક્ત પણ અતિશય હેતે કરીને ભગવાનને વિષે ક્યારેક તો લીન થઈ જાય છે અને ક્યારેક તો મૂર્તિમાન થકો ભગવાનની સેવામાં રહે છે અને જેમ ભગવાન સ્વતંત્ર છે તેમ એ ભગવાનનો ભક્ત પણ સ્વતંત્ર થાય છે. આવી રીતની જે સામર્થી તે તો ભગવાનની કૃપા થકી આવે છે."

પછી નિત્યાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, "જેમાં એ સર્વે અંગ સંપૂર્ણ હોય તેની ઉપર તો ભગવાનની કૃપા થાય છે અને જો એ અંગમાંથી કાંઈક ન્યૂનતા હોય તો તેની શી ગતિ થાય છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"વૈરાગ્ય, બ્રહ્મચર્ય, શ્રદ્ધા, અહિંસાધર્મ અને આત્મનિષ્ઠા એમાંથી કોઈ અંગમાં ન્યૂનતા હોય તો આત્યંતિક મોક્ષ જે ભગવાનનું અક્ષરધામ તેને તો ન પામે અને એ વિના બીજાં જે ભગવાનનાં ધામ તેને પામે અથવા વધુ સવાસનિક હોય તો દેવલોકને પામે,** જે દેવલોકને ભગવાનના ધામ આગળ મોક્ષધર્મને વિષે નરક તુલ્ય કહ્યા છે અને દેવતામાંથી મનુષ્ય થાય ને મનુષ્યમાંથી વળી દેવતા થાય અને **''अनेकजन्म संसिद्धस्ततो याति परां गतिम्"**[૧] એ શ્લોકનો પણ એજ અર્થ છે જે, જે ભગવાનનો ભક્ત સવાસનિક હોય તે નરક ચોરાશીમાં તો ન જાય અને દેવતામાં ને મનુષ્યમાં તો અનંત જન્મ ઘરે પછી જ્યારે પૂર્વે કહ્યાં એવાં વૈરાગ્યાદિક લક્ષણે યુક્ત થાય ત્યારે જ ભગવાનની કૃપાનું પાત્ર થાય અને પછી ભગવાનનો એકાંતિક ભક્ત થઈને ગુણાતીત એવું જે ભગવાનનું અક્ષરધામ તેને પામે છે, માટે એક જન્મે અથવા અનંત જન્મે પણ જે દિવસ પ્રથમ કહ્યાં એવે લક્ષણે યુક્ત થઈને અતિશય નિર્વાસનિક થશે ત્યારે જ ભગવાનની કૃપાનું પાત્ર થશે અને આત્યંતિક મોક્ષને પામશે પણ તે વિના તો નહિ જ પામે."

પછી નૃસિંહાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, "આ દેહે કરીને જ સર્વે કસર માત્ર મટી જાય એવો કોઈ ઉપાય છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જો ખબડદાર થઈને મંડે તો આ ને આ દેહે જ સર્વે કસર મટી જાય અથવા દેહપર્યંત કસર ન મટી હોય અને અંત સમે જે નિર્વાસનિક થાય ને ભગવાનને વિષે અતિશય પ્રીતિ થાય તો અંતકાળે પણ ભગવાનની કૃપા થાય ને ભગવાનના

૧. ગીતા- ૬/૪૫.

ધામને પામે, માટે એક દેહે અથવા અનંત દેહે અથવા અંત સમે એક ઘડી મૃત્યુ આડી રહી હોય ત્યારે પણ જો અતિશય ભગવાનને વિષે વૃત્તિ જોડાઈ જાય તો તે ભક્તને કોઈ જાતની કસર રહેતી નથી."

॥ ઇતિ વચનામૃતમ્ સારંગપુરનું ॥૧૧॥૮૯॥

વચનામૃત ૧૨ : આત્માના વિચારનું

Index

*સંવત્ ૧૮૭૭ના ભાદરવા સુદિ ૧ પડવાને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ ગામ શ્રીસારંગપુર મધ્યે જીવાખાચરના દરબારમાં ઉત્તરાદે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી નિર્વિકારાનંદ સ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "સાધુને વિષે કયા ગુણ અખંડ રહે છે ને કયા ગુણ આવે જાય એવા છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એક તો આત્મનિષ્ઠા અને બીજો સ્વધર્મ અને ત્રીજો ભગવાનના સ્વરૂપનો નિશ્ચય; એ ત્રણ[૧] ગુણ તો અખંડ રહે છે અને બીજા[૨] ગુણ તો આવે[૩] ખરા ને પાછા[૪] જાય પણ ખરા માટે બીજા ગુણ તો આવ્યા ગયા રહે છે અને એ ત્રણ ગુણ તો અખંડ રહે છે."

પછી મુક્તાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, "દેહની ને આત્માની નોખી વિક્તિ સમજાણી હોય તોય પણ તે વિક્તિને ભૂલીને પાછો દેહાભિમાની કેમ થાય છે?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "દેહ આત્માની વિક્તિ એકવાર ચોખી સમજાણી હોય તો પછી ભુલાય નહિ અને એમ માને જે, 'હું દેહ છું તો પણ દેહ પોતાનું રૂપ મનાય જ નહિ,' અને ભગવાનનો નિશ્ચય પણ જો એકવાર દ્રઢ થયો હોય તો પાછો ટાળે તો પણ ટળે નહિ અને એમ જણાય છે જે આત્મબુદ્ધિ મટીને દેહબુદ્ધિ આવી જાય છે એ તો ખોટો ખોટો મનમાં ભ્રમ પડે છે પણ દેહાભિમાન તો આવતું જ નથી અને એવો જે પરિપક્વ જ્ઞાની તેને તો આત્માનું જ અભિમાન દ્રઢ રહે છે ને તે પોતાના આત્માને બ્રહ્મરૂપ

* સારંગપુર વચ. ૧૨, તા. ૮-૯-૧૮૨૦, શનિવાર.

૧. આત્મનિષ્ઠાથી વૈરાગ્ય અને નિશ્ચયથી ભક્તિ એ બે પણ જાણી લેવા.

૨. કૃપાળુતા વગેરે.

૩. શુભ દેશાદિકનો યોગ થવાથી.

૪. અશુભ દેશાદિકનો યોગ થવાથી.

માને છે અને તે બ્રહ્મને વિષે પરબ્રહ્મ જે પુરુષોત્તમ ભગવાન તે અખંડ વિરાજમાન છે અને તે ભગવાના સ્વરૂપનો નિશ્ચય પણ એને અખંડ ને અખંડ રહે છે.”

પછી સ્વયંપ્રકાશાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, “પોતાના આત્માનો વિચાર કેમ કરવો ?” પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “જ્યારે અંતઃકરણ સામું દ્રષ્ટા એવો જે જીવાત્મા તે જોઈ રહે ત્યારે બાહેર જે સ્થૂળ શરીર અને તે સંબંધી જે વિષય તે સર્વે વીસરી જાય છે અને અંતઃકરણ ને દ્રષ્ટા એ બેના વચમાં જે વિચાર ઠરે છે તે વિચારે કરીને મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, અહંકાર એ સર્વનાં રૂપને જાણવાં. પછી વિચારની દ્રષ્ટિએ એ અંતકરણના ઘાટ સામું જોતાં જોતાં જ્યારે ઘાટ બંધ થઈ જાય ત્યારે ભગવાનની મૂર્તિનું ધ્યાન કરવું અને જ્યાં સુધી ઘાટ સંકલ્પનું બળ હોય ત્યાં સુધી તો સંકલ્પ સામું જોઈ રહેવું, પણ ધ્યાન ન કરવું. અને જે બાહેર સ્થૂળ દેહને વિષે પંચ જ્ઞાન ઈન્દ્રિયો છે તે જ્યારે પોત પોતાના વિષય સામી જાય છે ત્યારે વિચારને બે પ્રકારે કરવો.’’ એક તો જે વિષયને આકારે ઈન્દ્રિયો થયાં હોય તે વિષયને આકારે વિચાર[૧] કરવો અને બીજો તે ઈન્દ્રિયોના ગોલકને[૨] વિષે જે જોનારો દ્રષ્ટા છે તે દ્રષ્ટાને આકારે; વિચાર[૩] કરવો. પછી વિષયને આકારેને દ્રષ્ટાને આકારે એ બે પ્રકારે જે વિચાર છે તે એક થઈ જાય છે. પછી તે વિષયમાંથી વૃત્તિ અતિશય તુટી જાય છે અને એમ વિચાર્યા વિના જો બળાત્કારે કરીને વિષયમાંથી વૃત્તિને તોડે તો તે વૃત્તિને વિષયમાંથી પ્રીતિ મટે નહિ અને જ્યારે વિચારીને વૃત્તિને પાછી વાળે ત્યારે તે વૃત્તિ પાછી વિષયમાં જોડાય જ નહિ, માટે જ્યાં સુધી ઈન્દ્રિયોની વૃત્તિને વિષય સન્મુખ પ્રીતિ હોય ત્યાં સુધી ભગવાનનું ધ્યાન કરવું નહિ ને જ્યારે ઈન્દ્રિયોની વૃત્તિ સ્થિર થાય ત્યારે ભગવાનનું ધ્યાન કરવું અને જ્યારે બાહેર સ્થૂળ દેહમાં દ્રષ્ટા વર્તતો હોય ત્યારે ચોખ્ખો વિભાગ કરી રાખવો જે જ્યારે સ્થૂળ દેહમાં વર્તવું ત્યારે સૂક્ષ્મ દેહના ઘાટ સામું તો જોવું જ નહિ અને જ્યારે અંતઃકરણ સન્મુખ જોવું ત્યારે સ્થૂળ દેહને વિસારી દેવું અને દ્રષ્ટા ને દ્રશ્યને મધ્યે જે વિચાર છે તે વિચારે કરીને એમ સમજવું જે, ‘દ્રષ્ટા ને દ્રશ્ય તે અતિશય જુદાં છે.’ એમ સમજીને દેહના ભાવ તે દેહને વિષે હોમવા અને દ્રષ્ટા જે ચૈતન્ય તેના ભાવ તે ચૈતન્યને વિષે હોમવા. અને બાળ, યૌવન, વૃદ્ધ, સ્થૂળ, કૃશ, જીવવું, મરવું એ સર્વે દેહના ભાવ છે તે

---

૧. વિષયો દુઃખરૂપ છે એવો. ૨. સ્થાનક ૩. આત્મા સદા સુખરૂપ છે એવો.

આત્માને વિષે માનવા જ નહિ અને અછેદ્ય, અભેદ્ય, અજર, અમર, જ્ઞાનરૂપ, સુખરૂપ, સત્તારૂપ એ જે સર્વે આત્માના ભાવ છે તે કોઈ કાળે દેહને વિષે સમજવા જ નહિ. એ ગુણ તો આત્માને વિષે સમજવા. એવો જે વિચાર તે જ્યાં સુધી ઘાટ–સંકલ્પનું બળ હોય ત્યાં સુધી મૂકવો નહિ. જેમ રાજા હોય તે જ્યાં સુધી શત્રુનું બળ હોય ત્યાં સુધી રાજગાદીએ બેસીને સુખ ભોગવે નહિ અને જ્યારે શત્રુમાત્રનો નાશ થઈ જાય ત્યારે પોતાના રાજ્યના જે વૈભવ છે તેને ભોગવે છે, તેમ જે ભગવાનનો ભક્ત હોય તેને જ્યાં સુધી મન ને ઇન્દ્રિયો રૂપી શત્રુ પીડતા હોય ત્યાં સુધી પૂર્વે કહ્યો એવો જે વિચાર તે દ્રઢપણે રાખવો અને જ્યારે મન ઇન્દ્રિયોના ઘાટ સર્વે શમી જાય ત્યારે પરમેશ્વરના સ્વરૂપનું ધ્યાન કરવું."

॥ ઇતિ વચનામૃતમ્ સારંગપુરનું ॥૧૨॥૯૦॥

વચનામૃત ૧૩ : નિશ્ચય ટાળ્યા - ન ટળ્યાનું Index

*સંવત્ ૧૮૭૭ના ભાદરવા સુદિ ૨ બીજને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ ગામ શ્રીસારંગપુર મધ્યે જીવાખાચરના દરબારમાં ઉત્તરાદે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં. અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી મુક્તાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "જેને ભગવાનના સ્વરૂપનો નિશ્ચય પ્રથમ થઈને પછી મટી જાય છે તેને તે પ્રથમ નિશ્ચય થયો હતો કે નહોતો થયો ?" પછી સ્વયંપ્રકાશાનંદ સ્વામી બોલ્યા જે, "જેને પોતાના જીવાત્માને વિષે નિશ્ચય થયો હોય તે તો કોઈ રીતે ટળે નહિ અને શાસ્ત્રની રીતે જો નિશ્ચય થયો હોય તો શાસ્ત્રમાં ન મળે એવું ચરિત્ર જ્યારે પરમેશ્વર કરે ત્યારે ભગવાનનો નિશ્ચય હોય તે ટળી જાય છે." પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "શાસ્ત્રને વિષે તો પરમેશ્વરનું સમર્થપણું, અસમર્થપણું, કર્તાપણું, અકર્તાપણું એવી અનંત જાતની વાત છે માટે એવું કયું શાસ્ત્ર બહાર ચરિત્ર પરમેશ્વરે કર્યું હશે જે જેણે કરીને એનો નિશ્ચય ટળી ગયો ?" એ પ્રશ્નનો ઉત્તર કરો. પછી સર્વે મુનિ બોલ્યા જે, "શાસ્ત્ર બહાર તો કોઈ ચરિત્ર નથી માટે

* સારંગપુર વચ. ૧૩, તા. ૯-૯-૧૮૨૦, રવિવાર.

હે મહારાજ ! એ જીવને નિશ્ચય થઈને પાછો ટળી જાય છે તેનું શું કારણ છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેને ભગવાનનો નિશ્ચય થાય છે તેને શાસ્ત્રે કરીને જ થાય છે, કાં જે, શાસ્ત્રમાં પરમેશ્વરનાં પણ લક્ષણ કહ્યાં હોય અને સંતનાં પણ કહ્યાં હોય, માટે શાસ્ત્રે કરીને નિશ્ચય થાય તે જ અચળ રહે છે અને શાસ્ત્ર વિના પોતાને મને કરીને જ નિશ્ચય કર્યો હોય તે નિશ્ચય ટળી જાય છે. અને વળી ધર્મની પ્રવૃત્તિનું જે કારણ છે તે પણ શાસ્ત્ર જ છે અને જેણે શાસ્ત્ર કોઈ દિવસ સાંભળ્યા જ નથી એવા જે અજ્ઞાની જીવ તેમને વિષે પણ મા, બેન, દીકરી અને સ્ત્રી તેની વિગતિ રૂપ જે ધર્મની મર્યાદા તે આજ સુધી ચાલી આવે છે તેનું કારણ પણ શાસ્ત્ર જ છે, કેમ જે શાસ્ત્રમાંથી કોઈકે પ્રથમ એવી વાત સાંભળી છે તે પરંપરાએ કરીને સર્વે લોકમાં પ્રવર્તી છે માટે જેને ભગવાનનો નિશ્ચય થઈને ટળી જાય છે તેને તો શાસ્ત્રનાં વચનની પ્રતીતિ જ નથી. એ તો કેવળ મનમુખી છે ને નાસ્તિક છે અને જો શાસ્ત્રની પ્રતીતિ હોય તો કોઈ કાળે પરમેશ્વરથી વિમુખ થાય જ નહિ કાં જે, શાસ્ત્રમાં તો અનંત જાતનાં ભગવાનનાં ચરિત્ર છે માટે પરમેશ્વર ગમે તેવાં ચરિત્ર કરે પણ શાસ્ત્રથી બારણે હોય જ નહિ, **માટે જેને શાસ્ત્રનાં વચનનો વિશ્વાસ હોય તેને જ ભગવાનના સ્વરૂપનો નિશ્ચય અડગ થાય છે અને કલ્યાણ પણ તેનું જ થાય છે અને તે ધર્મમાંથી પણ કોઈ કાળે ડગે જ નહિ."**

॥ ઈતિ વચનામૃતમ્ સારંગપુરનું ॥૧૩॥૯૧॥

વચનામૃત ૧૪ : પ્રમાદ અને મોહનું Index

*સંવત્ ૧૮૭૭ના ભાદરવા સુદિ 3 ત્રીજને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ ગામ શ્રીસારંગપુર મધ્યે જીવાખાચરના દરબારમાં ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા અને કાળા છેડાનો શ્વેત ખેસ પહેર્યો હતો અને શ્વેત ચાદર ઓઢી હતી ને મસ્તક ઉપર શ્વેત પાઘ બાંધી હતી ને કાન ઉપર પીળાં પુષ્પનાં ગુચ્છ વિરાજમાન હતાં અને પાઘમાં પીળાં પુષ્પનાં છોગાં ધારણ કર્યાં હતાં અને કંઠને વિષે પીળાં પુષ્પનો હાર નાભિ સુધી હિંડળતો વિરાજમાન હતો અને આથમણું મુખારવિંદ કરીને શ્રીજીમહારાજ વિરાજમાન

* સારંગપુર વચ. ૧૪, ત. ૧૦-૯-૧૮૨૦, સોમવાર.

હતા ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી સ્વયંપ્રકાશાનંદ સ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "ભગવાનના ભક્ત હોય તે ભગવાનનાં ધામ જે વૈકુંઠાદિક તેને પામીને પાછા પડતા નથી, એમ ભગવાને ગીતામાં[૧] કહ્યું છે અને જે પડતો હશે તે શે દોષે કરીને પાછો પડતો હશે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "કોણ ભગવાનના ધામને પામીને પાછો પડ્યો છે, એક તો બતાવો ? પછી સ્વયંપ્રકાશાનંદ સ્વામીએ કહ્યું જે, એક તો વૈકુંઠમાંથી જય વિજય ભગવાનના પાર્ષદ પડ્યા[૨] અને ગોલોકમાંથી રાધિકાજી[૩] ને શ્રીદામા પડ્યાં." પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જય વિજય પડ્યા એ તો ભગવાને પોતાના સંતનો મહિમા દેખાડવા સારુ પાડ્યા જે, 'સનકાદિક જેવા સંતનો દ્રોહ કરે તો વૈકુંઠાદિક જેવા ધામને પામ્યો હોય તોય પણ પડી જાય છે; અને જય વિજય તો પાછા ત્રીજે જન્મે ભગવાનના વૈકુંઠધામમાં પહોંચ્યા[૪]; માટે એ કાંઈ પડ્યા ન કહેવાય. એ તો ભગવાનની ઈચ્છાએ થયું, અને પડ્યો તો તે કહેવાય જે જેને પાછો ભગવાનનો સંબંધ જ ન રહે અને ગોલોકથી રાધિકાજી પડ્યાં તે પણ ભગવાનની જ ઈચ્છા હતી અને પોતાને પણ મનુષ્યદેહ ધરીને અનંત જીવનો ઉદ્ધાર કરવો હતો. અને પોતાનાં કલ્યાણકારી જે ચરિત્ર તેને વિસ્તારવાં હતાં, માટે રાધિકાજીને કોઈ પડ્યાં કહે તો ભગવાન પણ તે ભેળે પડ્યા કહેવાય, તે સારુ ભગવાનની ઈચ્છાએ જે ગોલોકથી પૃથ્વીને વિષે આવ્યાં એ તે કાંઈ પડ્યાં ન કહેવાય. એ ઠેકાણે તો ભગવાનની જ ઈચ્છા જાણવી, તે ભગવાનની ઈચ્છાએ તો અક્ષરધામમાંથી પણ દેહ ધરે અને જડ હોય તે ચૈતન્ય થઈ જાય અને ચૈતન્ય હોય તે જડ થઈ જાય. કેમ જે, ભગવાન તો અતિ સમર્થ છે તે જેમ કરે તેમ થાય પણ તે ભગવાનની ઈચ્છા વિના તો ભગવાનના ધામને પામીને કોઈ પડે જ નહિ અને જે પડે છે તે તો આધુનિક અપક્વ ભક્ત હોય તે સાધનકાળમાંથી જ પડે છે તે તો યોગભ્રષ્ટ કહેવાય પણ વૈરાગ્ય, આત્મનિષ્ઠા, ભગવાનની ભક્તિ અને બ્રહ્મચર્યાદિક જે ધર્મ તેણે કરીને જે સિદ્ધ થાય તે

---

૧. **"यद् गत्वा न निवर्तन्ते" सर्गेपि नोपजायन्ते प्रलये न व्यथन्ति च" "मामुपेत्य तु कौन्तेय ! पुनर्जन्म न विद्यते"** ઈત્યાદિ વચન.

૨. **"पार्षदप्रवरौ विष्णोर्विप्रशापात्पदाच्युतौ"** એમ ભાગવત (૭/૧/૩૨)માં કહ્યું છે.

૩. બ્રહ્મવૈવર્તપુરાણ-શ્રીકૃષ્ણ જન્મખંડ પૂર્વાર્ધ (૩/૯૭-૧૧૩)માં આ પ્રસંગ છે.

૪. ભાગવત- ૭/૧/૪૬.

તો જેવા શ્વેતદ્વીપને વિષે મુક્ત છે તે સરખા છે તે તો કોઈ કાળે પડતા નથી.”

એવી રીતે શ્રીજીમહારાજ એટલી વાત કરીને પછી બોલ્યા જે, “લ્યો હવે અમે એક પ્રશ્ન પૂછીએ,’’ પછી મુનીએ કહ્યું જે, ‘‘પૂછો’’. ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “મહાભારતના ઉદ્યોગપર્વને વિષે સનત્સુજાત ઋષિએ ધૃતરાષ્ટ્ર પ્રત્યે કહ્યું છે જે, **‘એક તો પ્રમાદ અને બીજો મોહ એ બેયનો જે ત્યાગ કરે તે સર્વ પ્રકારે ભગવાનની માયાને તરી રહ્યો છે અને પ્રમાદ ને મોહ એનું જ નામ માયા છે.’** માટે આપણે ત્યાગી એવા ભગવાનના ભક્ત કહેવાઈએ છીએ ને તેમાં જેને પ્રમાદ ને મોહ વર્તતા હશે ને ભગવાનના મહિમાનું બળ લઈને તે ભક્ત પ્રમાદ ને મોહને ટાળ્યાનો ખટકો નહિ રાખતો હોય તે ભક્તને દેહ છતે કેવું સુખ હશે અને મરીને તે કેવા સુખને પામશે એ પ્રશ્ન છે ?” પછી સ્વયંપ્રકાશાનંદ સ્વામી બોલ્યા જે, “જે ભગવાનનો ભક્ત હોય તે ભગવાનનું માહાત્મ્ય અતિશય વિચારીને પ્રમાદ કે મોહ ન ટળે તો પણ તેની કાંઈ ઝાઝી ચિંતા રાખે નહિ.”[૧] પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “ભગવાનનો ભક્ત હોય ને તેને પ્રમાદ ને મોહ વર્તતા હોય ને તેને ટાળ્યાનો ખટકો રાખે તેને ખોટ્ય કેટલી છે અને જે ટાળ્યાનો ખટકો ન રાખે તેમાં શો વિશેષ છે ?” પછી સ્વયંપ્રકાશાનંદ સ્વામી બોલ્યા જે, “ભગવાનનું બળ રાખે ને સાધનનું બળ ન રાખે માટે એ વિશેષ જ છે તો.” પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “જેને પ્રમાદ ને મોહરૂપ શત્રુ રહ્યા છે તોય પણ જે ગાફલ રહે છે તેને તો તમે શ્રેષ્ઠ કહો છો, જેમ પતિવ્રતા સ્ત્રી હોય ને તે પોતાના પતિની બીકે ને પતિવ્રતાનો ધર્મ રાખ્યાની બીકે અતિશય મનમાં ખટકો રાખીને કોઈ પુરૂષ સાથે હસીને તાળી લે નહિ અને તેને એમ મનમાં બીક રહે જે, ‘જો હું ગાફલાઈ રાખીશ તો મારો પતિ મને વ્યભિચારિણી જાણશે તો મારી સેવા અંગીકાર નહિ કરે એટલે મારે પતિવ્રતાના ધર્મમાં ખોટ્ય પડશે.’ એવું જાણીને મનમાં ખટકો રાખે છે. તેમ જે ભક્ત એ પતિવ્રતાના જેવી ભક્તિ રાખે ને પ્રમાદને ને મોહને ટાળવાનો ખટકો રાખે તેને તો તમે મુળગી ખોટ્ય બતાવો છો. અને વળી જેમ કોઈક સ્ત્રી પોતાને મનમાં આવે તે પુરૂષ સાથે તાળીયો દેતી ફરે ને પતિવ્રતાનો ધર્મ પાળવાનો ખટકો ન રાખે તેમ જે ભક્ત પ્રમાદને

---

૧. પ્રમાદ અને મોહની નિવૃત્તિ અનાયાસથી થતી હોય તો ભલે, અથવા તે બંને ભગવાનના ભક્તમાં રહીને પણ ભગવાનના મહિમાની આગળ અતિરાંક એવા તે બંને શો અનર્થ કરી શકવાના છે ? કાંઇ પણ નહીં. આટલો તાત્પર્યાર્થ છે.

મોહને ટાળ્યાનો ખટકો ન રાખે તેને તો તમે શ્રેષ્ઠ બતાવો છો, એ તે શું તમારી એવી અવળી સમજણ છે કે કેમ છે ? અને જે ગાફલાઈ રાખશે ને તે ભગવાનનો ભક્ત હશે, તો તેને પ્રમાદ ને મોહ એ બે શત્રુ નડ્યા વિના નહિ રહે, જેમ મદિરા પીવે તથા ભાંગ્ય પીવે તો જેમ વિમુખને કેફ ચડે છે તેમ જ ભગવાનનો ભક્ત હોય તેને પણ કેફ ચડે ને ગાંડો થાય, તેમ મદિરા ને ભાંગ્યરૂપ જે પ્રમાદ ને મોહ તે તો જેમ વિમુખ જીવને નડે તેમજ ભગવાનના ભક્તને પણ નડે અને વિમુખમાં ને હરિભક્તમાં એટલો જ ફેર છે જે, 'વિમુખને એ બે શત્રુ ટળે નહિ અને ભગવાનનો ભક્ત જો ખટકો રાખીને ટાળવાનો ઉપાય કરે તો એ બે શત્રુ નાશ પામી જાય.' એટલો ભગવાનના ભક્તને વિશેષ છે અને જે ગાફલાઈ રાખે તે તો ભગવાનનો ભક્ત હોય તોય સારો નહિ."

પછી શ્રીજીમહારાજે ફરીને પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "સ્થૂળ શરીર તે કેટલાં તત્ત્વનું છે ? અને સૂક્ષ્મ શરીર તે કેટલા તત્ત્વનું છે ? અને સ્થૂળ દેહમાં ને સૂક્ષ્મ દેહમાં બરોબર તત્ત્વ છે કે કાંઈ ઓછાં અધિક છે ? એ બે શરીરનું રૂપ કરો ?" પછી સ્વયંપ્રકાશાનંદ સ્વામીએ એ પ્રશ્નનો ઉત્તર કરવા માંડ્યો પણ થયો નહિ. પછી સર્વે મુનિ બોલ્યા જે, "હે મહારાજ! એનો ઉત્તર તમે કૃપા કરીને કરો." પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "સ્થૂળ દેહ છે તે તો પૃથ્વી આદિ પંચ મહાભૂત નામે જે પાંચ તત્ત્વ તેનું છે, અને સૂક્ષ્મ દેહ છે તે તો પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો, પાંચ કર્મેન્દ્રિયો, પંચ પ્રાણ અને ચાર અંતઃકરણ એ નામે જે ઓગણીશ તત્ત્વ તેનું છે. અને તે સ્થૂળ દેહને વિષે પણ જ્યારે સૂક્ષ્મ દેહ અનુસ્યૂતપણે[૧] વર્તે છે ત્યારેજ સર્વે ક્રિયા યથાર્થપણે થાય છે પણ તે વિના થતી નથી, કેમ જે કાન, નેત્ર આદિક જે ઈન્દ્રિયોનાં ગોલક તેમણે યુક્ત એવો જે સ્થૂળ દેહ તેને વિષે તેતે ઈન્દ્રિયાદિકે યુક્ત એવો જે સૂક્ષ્મ દેહ તે ભળે છે તેણે કરીને તેતે ઈન્દ્રિયોના વિષયનું ગ્રહણ થાય છે પણ કેવળ સ્થૂળ દેહના ગોલકે કરીને થતું નથી તે માટે પંચ તત્ત્વનું જે સ્થૂળ દેહ તેને વિષે ઓગણીશ તત્ત્વનું જે સૂક્ષ્મદેહ તે અનુસ્યૂતપણે રહ્યું છે તે સારુ સ્થૂળ દેહને વિષે પણ ચોવીશ તત્ત્વ છે અને તેમજ સૂક્ષ્મદેહને વિષે પણ પંચ તત્ત્વનું જે સ્થૂળ દેહ તે એકત્વપણે વર્તે છે ત્યારેજ સૂક્ષ્મદેહના ભોગ સિદ્ધ થાય છે અને સૂક્ષ્મ દેહ ઓગણીસ તત્ત્વનું છે તેને વિષે પંચ તત્ત્વનું સ્થૂળદેહ ભળે છે માટે સૂક્ષ્મદેહ પણ ચોવીસ તત્ત્વનું છે અને જો સૂક્ષ્મ દેહમાં સ્થૂળ દેહ

૧. ઓતપ્રોત-એકમેકપણે, ભિન્ન છતાં અભિન્ન-એક થઈને.

છે તો સૂક્ષ્મ દેહમાં સ્ત્રીનો સંગ[૧] કરે છે તેનો સ્થૂળ દેહમાં વીર્યપાત થઈ જાય છે માટે સ્થૂળ દેહને સૂક્ષ્મ દેહની જાગ્રત અવસ્થાને વિષે ને સ્વપ્ન અવસ્થાને વિષે એકતા છે.”

પછી મુનિએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, “હે મહારાજ ! આ તો જેવું સ્થૂળ દેહ છે તેવું જ સૂક્ષ્મ દેહ થયું ત્યારે જેમ સ્થૂળ દેહમાં કર્મ લાગે છે તેમજ સૂક્ષ્મ દેહમાં લાગે છે કે કાંઈ ફેર છે ?” પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “સ્થૂળ દેહને વિષે જેવી દ્રઢ પોતાપણાની માનીનતા છે તેવીજ જો સૂક્ષ્મ દેહને વિષે માનીનતા હોય તો જેવું સ્થૂળ દેહમાં કર્મ લાગે છે તેવું જ સૂક્ષ્મ દેહમાં પણ લાગે. અને જે સૂક્ષ્મ દેહનાં કર્મને અલ્પ કહ્યાં છે તે તો જીવને હિંમત દેવા સારુ છે, અને જેને સ્થૂળ દેહને વિષે તથા સૂક્ષ્મ દેહને વિષે અભિમાન નથી તેને તો સ્થૂળ દેહનું કર્મપણ લાગતું નથી ને સૂક્ષ્મ દેહનું પણ લાગતું નથી, કેમ જે એ તો કેવળ આત્મસત્તારૂપે જ વર્તે છે માટે એવા જે આત્મજ્ઞાની હોય તેનેતો સ્થૂળદેહ સંબંધિ તથા સૂક્ષ્મદેહ સંબંધિ કર્મ લાગે નહિ અને તે આ દેહે કરીને અશુભ કર્મને તો કરે જ નહિ અને પ્રારબ્ધાનુસારે જે સુખદુઃખ આવે તેને તો ભોગવે અને ભોગવતો થકો એમ માને જે, ‘હું એનો ભોક્તા નથી હું તો આત્મા છું.’ અને જે અજ્ઞાની દેહાભિમાની હોય તેને તો સ્થૂળ દેહ અથવા સૂક્ષ્મ દેહ સંબંધી સર્વ કર્મ લાગે છે અને તે કર્મ પ્રમાણે સુખદુઃખને પણ ભોગવે છે, કેમ જે જે અજ્ઞાની છે તે જે, જે વિષયને ભોગવે તે ભોગવતો થકો પોતાને દેહરૂપે માનીને એમ માને જે, ‘હું એ વિષયનો ભોક્તા છું’ પછી જ્યારે અંત સમો આવે ત્યારે તે અજ્ઞાની જીવને તો યમના દૂત દેખાય ને દેહની વિસ્મૃતિ થઈ જાય ને મૂર્છા અવસ્થા આવે છે પછી તે યમના દૂત દેહને મૂકાવીને જીવને જુદો કરે છે, ત્યારે એ જીવને પ્રેતનો દેહ બંધાય છે પછી તે દેહે કરીને યમપુરીના કષ્ટને ભોગવે છે. અને જ્ઞાની એવો જે ભગવાનનો ભક્ત તેને તો અંતકાળે ભગવાન કે ભગવાના સંત દેખાય છે ને એને પણ દેહની વિસ્મૃતિ થઈ જાય ને મૂર્છા અવસ્થા આવે છે. પછી એ દેહને મૂકીને જુદો થાય છે ત્યારે એ ભક્તને ભગવાન ભાગવતી તનું આપે છે ને તે દેહે કરીને એ ભગવાનના ધામને વિષે રહે છે.”

॥ ઈતિ વચનામૃતમ્ સારંગપુરનું ॥૧૪॥૯૨॥

---

૧. સંકલ્પાત્મક સંભોગ.

વચનામૃત ૧૫ : મુગ્ધા, મધ્યા અને પ્રૌઢાનું Index

*સંવત્ ૧૮૭૭ના ભાદરવા સુદિ ૪ ચોથને દિવસ શ્રીજીમહારાજ ગામ શ્રીસારંગપુર મધ્યે જીવાખાચરના દરબારમાં ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા ને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "લ્યો અમે પ્રશ્ન કરીએ છીએ જે, 'બે પ્રકારના ભગવાનના ભક્ત છે તેમાં એકને તો ભગવાનને વિષે અત્યંત પ્રીતિ છે અને ભગવાનના દર્શન વિના ક્ષણમાત્ર પણ રહેવાતું નથી અને તેનો પ્રેમ બાહેર પણ ઘણો દીઠામાં આવે છે અને બીજો જે ભગવાનનો ભક્ત છે તેને તો આત્મનિષ્ઠા પણ છે અને વૈરાગ્ય પણ પરિપૂર્ણ છે અને ભગવાનને વિષે પ્રીતિ પણ છે તો પણ તેનો પ્રેમ પ્રથમ કહ્યો જે ભક્ત તેના જેવો જણાતો નથી અને પ્રથમ કહ્યો તેને તો આત્મનિષ્ઠા ને વૈરાગ્ય એ બેય નથી તો પણ એની ભક્તિ અતિશય શોભે છે. અને આત્મનિષ્ઠા ને વૈરાગ્યે યુક્ત છે તો પણ તેની ભક્તિ તો પ્રથમ કહ્યો જે ભક્ત તેના જેવી શોભતી નથી. એ બે પ્રકારના ભક્તમાં કેની ભક્તિ શ્રેષ્ઠ છે; ને કેની ભક્તિ કનિષ્ઠ છે ? એ પ્રશ્ન છે " પછી સ્વયંપ્રકાશાનંદ સ્વામી બોલ્યા જે, "આત્મનિષ્ઠા અને વૈરાગ્ય નથી તો પણ જેને ભગવાનમાં અતિશય પ્રેમ છે તે જ સરસ છે." પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેને વૈરાગ્ય ને આત્મનિષ્ઠા નથી, તેને શ્રેષ્ઠ કહો છો તે શી સમજણે કહો છો ? કેમ જે, એ તો દેહાભિમાની છે માટે જ્યારે એના દેહને સુખ થાય એવા પંચવિષયનો યોગ થશે ત્યારે એને વિષયમાં પ્રીતિ થઈ જશે. પછી ભગવાનને વિષે એવી પ્રીતિ નહિ રહે. તેને તમે શ્રેષ્ઠ કેમ કહો છો ? પછી સ્વયંપ્રકાશાનંદ સ્વામી બોલ્યા જે, "જેને વિષયમાં પ્રીતિ થઈ જાય એને અમે પ્રેમી કહેતા નથી. અમે તો ગોપીઓ જેવા[૧] ભક્ત હોય તેને પ્રેમી કહીએ છીએ. પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "ગોપીઓ કાંઈ ભોળિયો નહોતી, એ તો આત્મનિષ્ઠા ને વૈરાગ્ય યુક્ત હોય તેની સમજણનેય ઉલ્લંઘી જાય એવી તો ડાહિયો હતી. જેમ કોઈક રાજનીતિનો જાણનારો હોય ને તે

* સારંગપુર વચ. ૧૫, તા. ૧૧-૯-૧૮૨૦, મંગળવાર.

૧. **"क्षणं युगशतमिव यासां येन विनाऽभवत्"** આ વચનથી ભગવાનમાં ગોપીયોનો પ્રેમ વર્ણવ્યો છે.

બોલે તેના જેવું તો ગોપીઓને બોલ્યામાં ડહાપણ હતું અને ભગવાનને પણ જેમ યથાર્થપણે જાણ્યા જોઈએ તેમ જાણતી હતી અને સર્વે યાદવમાં અતિશય ડાહ્યા ને ભગવાનના ચોવટિયા[૧] એવા જે ઉદ્ધવજી તે ગોપીઓની સમજણ જોઈને ગદ્‌ગદ્ કંઠ થઈ ગયા અને તે ઉદ્ધવજી એમ બોલ્યા જે, "ગોપીઓ પાસે મને જ્ઞાન કહેવા મોકલ્યો તે તો ભગવાને મારી ઉપર અતિશય અનુગ્રહ કર્યો.' અને પોતે ગોપીઓને ઉપદેશ કરવા ગયા હતા પણ ગોપીઓનાં વચન સાંભળીને પોતે સામો ઉપદેશ ગ્રહણ કર્યો અને તમે કહેશો જે, 'ગોપીઓ તો એવી બુદ્ધિમાન નહોતી' તો એમાં તો મુગ્ધા, મધ્યા અને પ્રૌઢા; એ ત્રણ પ્રકારના ભેદ હતા. તેમાં **મુગ્ધાનું** એવું લક્ષણ છે જે, એક તો ભગવાન ઉપર ધોખો ઘણો કરે અને એમ બોલે જે, 'અમે તમારે અર્થે કરી કરીને મરી ગયાં તો પણ તમે નજરમાં લાવતા નથી' અને એમ કરતાં જો વધુ છેડે તો ભગવાન સાથે રીશ કરે અને તોછડાં તોછડાં વચન બોલે જે, 'જાણીએ હમણાં વિમુખ થઈ જશે.' એવી જાતનાં જેનાં શાસ્ત્રને વિષે વચન હોય તે ગોપીને મુગ્ધા જાણવી અને જે **મધ્યા** હોય તે તો કોઈ દિવસ ભગવાન સામો ક્રોધ ન કરે અને તોછડું વચન પણ ન કહે અને ડહાપણે કરીને યુક્તિ યુક્તિએ પોતાનું સ્વાર્થીપણું બીજાને જાણવા દે નહિ અને પોતાનું કામ સાધે તે ભેળું ભગવાનનું ગમતું કરે પણ એકલું ભગવાનનું ગમતું કરે નહિ અને જો ભગવાનનું જ ગમતું કરવું પડે તો પણ કાંઈક પોતાનું ગમતું કરવાની યુક્તિ જરૂર રાખે. એવાં જેનાં શાસ્ત્રને વિષે વચન હોય તે ગોપીને મધ્યા જાણવી અને જે પ્રૌઢા હોય તે તો કેવળ ભગવાનના ગમતા પ્રમાણે જ ચાલે અને કોઈ રીતે પોતાના સ્વાર્થને અર્થે યુક્તિ કરે નહિ અને કેવળ ભગવાનને રાજી કરવાને ઈચ્છે અને જે રીતે ભગવાન રાજી થાય તે રીતે જ પોતે રાજી રહે અને પોતાની બરોબરની જે બીજી ગોપીઓ હોય તે ઉપર ઈર્ષ્યા, ક્રોધ કરે જ નહિ અને માન મત્સર આદિક સર્વે વિકારનો ત્યાગ કરીને ભગવાનની સેવામાં સાવધાન રહે અને જેણે કરીને ભગવાન કુરાજી થાય તેવું આચરણ તો મન, કર્મ, વચને કરીને કોઈ કાળે કરે નહિ. **એવાં જેનાં શાસ્ત્રમાં વચન હોય તે ગોપીને પ્રૌઢા જાણવી.** એવી રીતે મુગ્ધા, મધ્યા અને પ્રૌઢા એવા ગોપીઓના ભેદ છે માટે

૧. અંગત સલાહ-સૂચન આપનાર-સચિવ.

ગોપીઓની સમજણમાં તો અતિશય વિવેક હતો. તે માટે એની પ્રીતિ અણસમજણની કહેવાય નહિ અને ગોપીઓ તો યથાર્થ જોવું ભગવાનના મહિમાને જાણતી હતી અને તે મહિમાને પ્રતાપે કરીને આત્મનિષ્ઠા ને વૈરાગ્ય સહેજે એનાં હૈયામાં વર્તતાં હતાં. માટે એ ગોપીઓને વિષે તો આત્મનિષ્ઠા ને વૈરાગ્ય આદિક અનંત જે કલ્યાણકારી ગુણ તે ભગવાનના માહાત્મ્યને પ્રતાપે કરીને સર્વે સંપૂર્ણ હતા અને એવા ભક્તની રીત તો આમ છે જે, 'શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધ એ જે પંચવિષય તે ભગવાન સંબંધી જ ઇચ્છે પણ બીજા કોઇ સંબંધી ઇચ્છે નહિ અને ભગવાનને વિષે એ પંચવિષયે કરીને જે અતિશય હેત તે હેતે કરીને વૈરાગ્યે ને આત્મનિષ્ઠા નથી તોય પણ ભગવાન વિના બીજો કોઇ જગતનો ઘાટ હૈયામાં થાય નહિ, અને જેમ વરસાદ ન વરસ્યો હોય ત્યારે નાનાં પ્રકારનાં તૃણનાં જે બીજ તે પૃથ્વી ઉપર કાંઇએ ભાસે નહિ અને જ્યારે વરસાદ વરશે ત્યારે એટલાં તૃણ ઉગે જે પૃથ્વી જ દેખાય નહિ, તેમ જે આત્મનિષ્ઠા ને વૈરાગ્ય કરીને રહિત છે તેને જો ભગવાન વિના બીજા કોઇ વિષયના ઘાટ જણાતા નથી તો પણ જ્યારે એને કુસંગનો યોગ થશે ત્યારે વિષયના ઘાટ થવા લાગશે અને બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ થઈ જશે ને પરમેશ્વરની તો હૈયામાં સ્મૃતિ પણ નહિ રહે ને અખંડ વિષયનું ધ્યાન થશે. પછી એ જે વૈરાગ્ય ને આત્મનિષ્ઠા વિનાનો પ્રેમી તેને એમ ભાસશે જે, 'મારે ભગવાનમાં લેશમાત્ર પ્રીતિ નથી,' **માટે આત્મનિષ્ઠા ને વૈરાગ્ય વિનાનો જે પ્રેમી ભક્ત જણાતો હોય તે તો અતિશય ન્યૂન છે**. અને જેને આત્મનિષ્ઠા છે ને વૈરાગ્ય છે ને ભગવાનમાં પ્રીતિ પણ સાધારણ જેવી જ છે. તે તો એમ જાણે છે જે, 'મારા જીવાત્માને વિષે જ આ ભગવાનની મૂર્તિ અખંડ વિરાજમાન છે.' એમ જાણીને ઉપરથી તો ભગવાનની મૂર્તિનાં દર્શન સ્પર્શાદિકને વિષે આતુરતા જેવું નથી જણાતું ને શાંતપણા જેવું જણાય છે. તો પણ તેની પ્રીતિના મૂળ ઊંડા છે. તે કોઇ કુસંગને યોગે કરીને પણ એની પ્રીતિ ઓછી થાય એવી નથી માટે એ ભક્ત શ્રેષ્ઠ છે ને એકાંતિક છે."

॥ ઇતિ વચનામૃતમ્ સારંગપુરનું ॥૧૫॥૯૩॥

વચનામૃત ૧૬ : નરનારાયણના તપનું Index

*સંવત્ ૧૮૭૭ના ભાદરવા સુદિ ૫ પંચમીને દિવસ શ્રીજીમહારાજ ગામ શ્રીસારંગપુર મધ્યે જીવાખાચરના ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા પર વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી પરમાનંદ સ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "શ્રીમદ્‌ભાગવતમાં કહ્યું છે જે, શ્રીનરનારાયણ ઋષિ જે તે બદરિકાશ્રમમાં રહ્યા થકા આ ભરતખંડનાં સર્વે મનુષ્યનાં કલ્યાણને અર્થે અને સુખને અર્થે તપને કરે છે.' ત્યારે સર્વે મનુષ્ય કલ્યાણના માર્ગને વિષે કેમ નથી પ્રવર્તતા ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એનો ઉત્તર તો તે શ્રીમદ્‌ભાગવતના પંચમ[૧] સ્કંધને વિષેજ છે જે, 'એ ભગવાન તપ કરે છે તે તો પોતાના ભક્તને અર્થે કરે છે પણ અભક્તને અર્થે નથી કરતા.' કેવી રીતે તો આ ભરતખંડને વિષે અતિશય દુર્લભ એવો જે મનુષ્ય દેહ તેને જાણીને જે જન ભગવાનના શરણને પામે છે ને ભગવાનની ભક્તિ કરે છે તે જનના અનુગ્રહને અર્થે તપસ્વિના જેવો છે વેષ જેનો એવા જે શ્રી નરનારાયણ ભગવાન તે જે તે કૃપાએ કરીને મોટું તપ કરે છે અને પોતાને વિષે નિરંતર અધિકપણે વર્તતા એવા જે ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, ઉપશમ, ઐશ્વર્ય; એ આદિક ગુણ તેણે યુક્ત એવું જે તપ તેને કરતા થકા તે ભગવાન જેતે આ જગતનો રાત્રિપ્રલય[૨] થાય ત્યાં સુધી બદરિકાશ્રમને વિષે રહ્યા છે અને ભરતખંડને વિષે રહ્યા જેતે પોતાના ભક્તજન તેમના જે ધર્મજ્ઞાનાદિક ગુણ તે જે તે અતિશય અલ્પ હોય તો પણ તે ભગવાનના ગુણેયુક્ત તપને પ્રતાપે કરીને થોડાક કાળમાંજ અતિશય વૃદ્ધિને પામે છે અને તે પછી તે ભક્તજનના હૃદયને વિષે ભગવાનની ઈચ્છાએ કરીને જણાતું જે અક્ષરબ્રહ્મમય એવું તેજ તેને વિષે સાક્ષાત્ એવા જે શ્રીકૃષ્ણભગવાન તેનું દર્શન થાય છે. એવી રીતે જે પોતાના ભક્ત છે તેમનું તે ભગવાનના તપે કરીને નિર્વિઘ્ન કલ્યાણ થાય છે પણ જે ભગવાનના ભક્ત નથી તેમનું કલ્યાણ થતું નથી. એવી રીતે એ પ્રશ્નનો ઉત્તર છે."

॥ ઈતિ વચનામૃતમ્ સારંગપુરનું ॥૧૬॥૯૪॥

---

* સારંગપુર વચ. ૧૬, તા. ૧૨-૯-૧૮૨૦, બુધવાર. ૨. નિમિત્ત પ્રલય.

૧. **"भारतेऽपि वर्षे... अनुग्रहायात्मवतामनुकंपया"**
(ભા. ૫/૧૯/૯) આ ગદ્યમાં કહ્યું છે.

વચનામૃત ૧૭ : મુક્તના ભેદનું-આંબલીની ડાળીનું Index

*સંવત્ ૧૮૭૭ના ભાદરવા સુદિ ૬ છઠ્યને દિવસ સંધ્યા સમે શ્રીજીમહારાજ ગામ શ્રીસારંગપુર મધ્યે જીવાખાચરના ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા ને સર્વે શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "ભગવાનના ભજનનો કરનારો જે જીવ તેની દ્રષ્ટિ જેમ જેમ સૂક્ષ્મ થતી જાય છે તેમ તેમ એને પરમેશ્વરનું પરપણું જણાતું જાય છે અને ભગવાનનો મહિમા પણ અધિક અધિક જણાતો જાય છે. તે જ્યારે એ ભક્ત પોતાને દેહરૂપે માનતો હોય ત્યારે ભગવાનને જાગ્રત, સ્વપ્ન, સુષુપ્તિના સાક્ષી જાણે. અને જ્યારે પોતાને જાગ્રત, સ્વપ્ન સુષુપ્તિ થકી પર માને ત્યારે ભગવાન તે થકી પર ભાસે છે. પછી જેમ જેમ સૂક્ષ્મ દ્રષ્ટિ થતી જાય તેમ તેમ ભગવાનને પોતા થકી પર જાણતો જાય અને મહિમા પણ વધુ વધુ સમજતો જાય અને પછી જેમ જેમ પોતાની વૃત્તિ હેતે કરીને ભગવાન સંઘાથે ચોંટતી જાય તેમ તેમ ઉપાસના સુધી દ્રઢ થતી જાય, ત્યાં દ્રષ્ટાંત છે જેમ સમુદ્ર છે તેને વિષે કીડી પણ જઈને પાણી પીવે અને ચરકલું[૧] પણ પીવે ને મનુષ્ય, પશુ, ઘોડા, હાથી, તથા મોટા મોટા મગર મત્સ્ય એ સર્વે સમુદ્રનું જળ પીઈને બળિયા થાય છે. પણ સમુદ્ર લેશમાત્ર ઓછો થતો નથી અને જે જે જીવનું જેવું જેવું મોટું ગજું[૨] હોય તે તે જીવ તે પ્રમાણે સમુદ્રનો મહિમા વધુ જાણે છે. વળી બીજું દ્રષ્ટાંત છે – જેમ આકાશ છે તેને વિષે મચ્છર ઉડે ને ચરકલું ઉડે ને સમળા ઉડે ને સીંચાણો[૩] પણ ઉડે ને અનળ[૪] પક્ષી પણ ઉડે ને ગરૂડ પણ ઉડે તો પણ એ સર્વેને આકાશ અપારનો અપાર રહે છે અને જેને પાંખને વિષે વધુ બળ હોય તે આકાશનો મહિમા વધુ જાણે છે અને પોતાને વિષે ન્યૂનપણું સમજતો જાય છે, તેમ મરીચ્યાદિક પ્રજાપતિની પેઠે અલ્પ ઉપાસનાવાળા ભક્ત તો મચ્છર જેવા છે અને બ્રહ્માદિકની પેઠે તેથી અધિક ઉપાસનાવાળા ભક્ત તો ચરકલા જેવા છે અને વિરાટ્ પુરુષાદિકની પેઠે તેથી અધિક ઉપાસનાવાળા ભક્ત તો સમળા જેવા છે અને પ્રધાન પુરૂષની પેઠે તેથી અધિક ઊપાસના વાળા ભક્ત તો સીંચાણા જેવા છે અને શુદ્ધ પ્રકૃતિ પુરૂષની પેઠે તેથી અધિક ઉપાસનાવાળા

* સારંગપુર વચ. ૧૭, તા. ૧૩-૯-૧૮૨૦, ગુરૂવાર.
૧. ચકલું. ૨. તાકાત. ૩. બાજ. ૪. આકાશમાં વસતું પક્ષી વિશેષ. "**सिन्धुवादवृत्तम्**"માં આ પક્ષીનો ઉલ્લેખ છે.

ભક્ત તો અનળપક્ષી જેવા છે અને અક્ષરધામમાં રહેનારા જે અક્ષરમુક્ત તેની પેઠે તેથી અધિક ઉપાસનાવાળા ભક્ત તો ગરૂડ જેવા છે. અને એ સર્વે ભક્ત જેમ જેમ વધુ વધુ સામર્થીને પામ્યા છે. તેમ તેમ ભગવાનનો મહિમા વધુ વધુ જાણતા ગયા છે. અને જેમ જેમ વધુ સામર્થીને પામતા ગયા તેમ તેમ ભગવાનને વિષે સ્વામી સેવકપણાનો ભાવ પણ અતિ દ્રઢ થતો ગયો છે અને જ્યારે ભજનનો કરનારો જીવરૂપે હતો ત્યારે એ જીવમાં ખદ્યોત[૧] જેટલો પ્રકાશ હતો. પછી જેમ જેમ ભગવાનનું ભજન કરતાં કરતાં આવરણ ટળતું ગયું તેમ તેમ દીવા જેવો થયો. પછી મશાલ જેવો થયો. પછી અગ્નિની જ્વાળા જેવો થયો પછી દાવાનળ જેવો થયો પછી વિજળી જેવો થયો પછી ચંદ્રમા જેવો થયો પછી સૂર્ય જેવો થયો. પછી પ્રલયકાળના અગ્નિ જેવો થયો. પછી મહાતેજ જેવો થયો. એવી રીતે પ્રકાશ પણ વૃદ્ધિને પામ્યો અને સામર્થી પણ વૃદ્ધિને પામી અને સુખ પણ વૃદ્ધિને પામ્યું. એવી રીતે ખદ્યોતથી કરીને મહાતેજ પર્યંત આદ્ય, મધ્ય અને અંત; જે ભેદ કહ્યા તે સર્વે મુક્તના ભેદ છે. તે જેમ જેમ અધિક સ્થિતિને પામતા ગયા ને ભગવાનનો મહિમા અધિક જાણતા ગયા તેમ તેમ મુક્તપણામાં વિશેષપણું આવતું ગયું"

એમ કહીને શ્રીજીમહારાજ 'જય સચ્ચિદાનંદ' કહીને ઉઠ્યા. પછી આંબલીની ડાળખીને ઝાલીને ઉગમણે મુખારવિંદે ઊભા રહ્યા થકા બોલ્યા જે, "જેમ પુન્યમના ચંદ્રમાનું મંડળ હોય તે અહિંથી તો નાની થાળી જેવું દેખાય છે પણ જેમ જેમ એની સમીપે જાય તેમ તેમ મોટું મોટું જણાતું જાય. પછી અતિશય ઢૂંકડો જાય ત્યારે તો દ્રષ્ટિ પણ પહોંચી શકે નહિ એવું મોટું જણાય, **તેમ માયારૂપી અંતરાય ટઘળીને જેમ જેમ ભગવાનને ઢૂંકડું થવાય છે તેમ તેમ ભગવાનની પણ અતિ અપાર મોટપ જણાતી જાય છે અને ભગવાનને વિષે દાસપણું પણ અતિ દ્રઢ થતું જાય છે.**"

॥ ઈતિ વચનામૃતમ્ સારંગપુરનું ॥૧૭॥૯૫॥

વચનામૃત ૧૮ : ખાર ભૂમિનું

Index

*સંવત્ ૧૮૭૭ના ભાદરવા સુદિ ૮ આઠમને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ ગામ શ્રીસારંગપુર મધ્યે જીવાખાચરના દરબારમાં ઉત્તરાદે દ્વાર

* સારંગપુર વચ. ૧૮, તા. ૧૫-૯-૧૮૨૦, શનિવાર. ૧. આગિયો.

ઓરડાની ઓસરીએ વિરાજમાન હતા ને ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો ને ધોળી ચાદર ઓઢી હતી અને મસ્તક ઉપર શ્વેત પાઘ બાંધી હતી ને ઉત્તરાદે મુખારવિંદે વિરાજમાન હતા ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"જે શ્રદ્ધાવાન પુરૂષ હોય અને તેને જો સાચા સંતનો સંગ મળે અને તે સંતના વચનને વિષે શ્રદ્ધાવાન થાય તો એના હૃદયને વિષે સ્વધર્મ, વૈરાગ્ય, વિવેક, જ્ઞાન, ભક્તિ આદિક જે કલ્યાણકારી ગુણ તે સર્વે પ્રકટ થઈ આવે છે અને કામક્રોધાદિક જે વિકાર તે બળી જાય છે**. અને જો કુસંગ મળે ને કુસંગીના વચનને વિષે શ્રદ્ધાવાન થાય તો વૈરાગ્ય, વિવેકાદિક જે ગુણ તે સર્વે નાશ પામી જાય છે, જેમ ખાર ભૂમિ હોય ને તેને વિષે ગમે તેટલો મેઘ વરસે પણ તેમાં તૃણાદિક ઉગતાં ન હોય અને તે જ ખાર ભૂમિને વિષે જો પાણીની રેલ આવે તો ખાર સર્વે ધોવાઈ જાય અને જે ઠેકાણે ખાર હતો તે ઠેકાણે કાંપ ચડી જાય પછી તે કાંપ ભેળાં વડ, પિંપળા આદિક વૃક્ષનાં બીજ આવ્યાં હોય તે બીજ ઉગીને મોટાં મોટાં વૃક્ષ થાય છે તેમ જેના હૃદયને વિષે પૂર્વ કહ્યા જે સ્વધર્માદિક ગુણ તે દ્રઢ હોય અને જગત સંબંધી વિષય સુખનો અંકુર પણ ઉઠે એમ ન હોય ને તેને જો કુસંગ થાય તો તેના હૃદયને વિષે કુસંગ રૂપી પાણીને વેગે કરીને જગદ્ વર્તા રૂપીયો આવીને કાંપ ભરાય. પછી તે કાંપમાં કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, મત્સરાદિક જે બીજ રહ્યાં છે તે સર્વે ઉગીને મોટાં મોટાં વૃક્ષ થાય છે **માટે ભગવાનના ભક્ત હોય તેને કોઈ દિવસ કુસંગ ન કરવો** અને વળી પોતામાં કોઈ સ્વભાવ હોય ને તેને સંતનો સમાગમ કરીને સમજી વિચારીને ટાળે તો તે સ્વભાવનો નાશ થઈ જાય છે પણ મૂર્ખાઈએ કરીને ગમે તેટલા ઉપાય કરે તોય ભૂંડો સ્વભાવ ટળે નહિ અને મૂર્ખ હોય તે જ્યારે મુંઝાય ત્યારે કાંતો સૂઈ રહે ને કાંતો રુવે ને કાંતો કોઈક સાથે વઢે ને કાંતો ઉપવાસ કરે; એ ચાર પ્રકારે કરીને મુંઝવણ ટાળ્યાનો ઉપાય કરે. અને એમ કરતાં જો અતિશય મુંઝાય તો છેલી બાકી મરે પણ ખરો, એવી રીતે મૂર્ખને શોક ટાળ્યાનો ઉપાય છે પણ એમ કર્યા થકી દુઃખ પણ મટે નહિ ને સ્વભાવ પણ ટળે નહિ અને સમજીને ટાળે તો દુઃખને સ્વભાવ એ બેય ટળી જાય માટે સમજુ હોય તે જ સુખી થાય છે અને જેમ અગ્નિની મોટી જ્વાળા હોય

ને જો ઉપરથી જળ વરસે તો તત્કાળ ઓલાઈ જાય અને વીજળીના અગ્નિનો તો થોડોક ઝબકારો થતો હોય પણ એ અગ્નિ મેઘની ઘટામાં રહે છે તો પણ ઓલાતો નથી, તેમ સમજ્યા વિના ગમે તેટલો વૈરાગ્ય હોય અથવા ભગવાનમાં પ્રીતિ હોય તો પણ અગ્નિની જ્વાળાની પેઠે કુસંગરૂપી જળે કરીને સર્વે નાશ થઈ જાય છે **અને સમજીને જે વૈરાગ્ય ને પ્રીતિ હોય તે તો વીજળીના અગ્નિ જેવી છે તે થોડી હોય તો પણ નાશ ન પામે.”**

પછી નિર્વિકારાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, “હે મહારાજ ! કોઈક પુરુષમાં ક્રોધાદિક ભૂંડા સ્વભાવ હોય તે ટળે કે ન ટળે ?” પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “જેમ વાણિયો હોય તે જેટલો વેપાર કરે તેનું નામું માંડી રાખે છે તેની પેઠે જે દિવસ થકી સત્સંગ થયો છે તે દિવસથી જેણે નામું માંડી રાખ્યું હોય તેનો સ્વભાવ ટળે છે. અને તે એમ વિચારે જે, ‘જ્યારે મારે સત્સંગ નહોતો ત્યારે મારે આટલો મલિન સ્વભાવ હતો અને સત્સંગ કર્યા પછી આટલો સ્વભાવ ઉત્તમ થયો છે અને વર્ષોવર્ષ પોતાનો વધારો થતો હોય અથવા કાંઈ ફેર રહેતો હોય તે સર્વેને તપાસ્યા કરે, પણ મૂર્ખ વાણિયો જેમ નામું માંડે નહિ તેની પેઠે ન કરે’ એવી રીતે જે સત્સંગ કરીને પોતાનો જો તપાસ કરતો રહે તો તેના જે જે સ્વભાવ હોય તે સર્વે નાશ પામી જાય છે.”

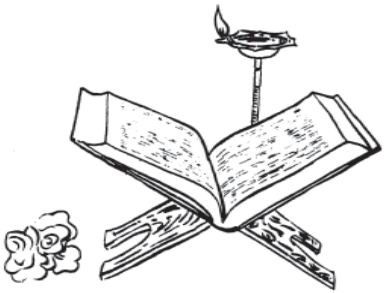
પછી મુક્તાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, “કુસંગ હોય ત્યારે તો ભૂંડો સ્વભાવ હોય જ પણ સંતનો સમાગમ કરીને પછી મલિન સ્વભાવ આવી જાય છે તેનું શું કારણ છે ?” પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “જ્યારે બાળ અવસ્થા હોય ત્યારે કામ, ક્રોધ, લોભાદિક શત્રુ હોય નહિ અને ભગવાનમાં પ્રીતિ પણ વિશેષ હોય પછી જ્યારે યુવા અવસ્થા આવે ત્યારે કામાદિક શત્રુનો વધારો થાય અને દેહાભિમાન પણ વધે, પછી તે જો જે સંતને વિષે કામાદિક શત્રુ ન હોય તથા દેહાભિમાને રહિત હોય એવા સંતનો સમાગમ રાખે તો યુવા અવસ્થારૂપી સમુદ્રને તરી જાય છે અને જો એમ ન કરે તો કામાદિક શત્રુએ કરીને પરાભવ પામીને ભ્રષ્ટ થઈ જાય છે અને જેની પ્રૌઢ અવસ્થા હોય અને તે સત્સંગ કરતાં થકાં બગડે છે તેનું તો કારણ એ છે જે, મોટા પુરૂષ હોય તેને વિષે જે જે જાતના દોષ પરઠે તે તે જાતના દોષ પોતાના હૈયામાં આવીને નિવાસ કરે છે. અને જો મોટા પુરુષના ગુણનું ગ્રહણ કરે અને એમ જાણે જે, મોટા પુરૂષ જે જે સ્વભાવ રાખે છે તે તો જીવના કલ્યાણને અર્થે છે અને મોટા

પુરૂષ તો નિર્દોષ છે અને મને દોષ જણાણો તે તો મારી કુમતિએ કરીને જણાણો છે.' એમ વિચારીને સત્પુરુષનો ગુણ ગ્રહણ કરે અને પોતાના અપરાધને ક્ષમા કરાવે તો તે પુરુષની મલિનતા મટી જાય છે."

પછી મહાનુભાવાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, "રાજસી, તામસી ને સાત્વિકી; એ જે ત્રણ ગુણના સ્વભાવ તે સાધન કરતાં થકા ટળે છે કે નથી ટળતા ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એ સર્વે સ્વભાવ ટાળ્યા ટળે છે." પછી વળી મહાનુભાવાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, "દુર્વાસાદિક મુક્ત થયા છે તો પણ તે તામસી કેમ રહ્યા છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "દુર્વાસાદિકમાં જે તમોગુણ આદિક ગુણ વર્તે છે તે તો પોતાને એ ગુણ રાખવા છે, માટે રહ્યા છે. અને તે એમ જાણે છે જે, 'કોઈક અવળો ચાલતો હોય તેને શિક્ષા કર્યા સારુ આપણે તમોગુણ છે તે બહુ રૂડો છે.' એમ ગુણ જાણીને રાખ્યો છે. અને જ્યારે પોતામાં જે સ્વભાવ વર્તતો હોય ને તે ઉપર અભાવ આવે જે, 'હું ભગવાનનો ભક્ત છું તે મારે આવો ભૂંડો સ્વભાવ જોઈએ નહિ.' **એવી રીતે દોષરૂપ જાણીને જે જે સ્વભાવને ત્યજવાને ઈચ્છે તો ભગવાનને પ્રતાપે કરીને તે તે સ્વભાવની નિવૃત્તિ થઈ જાય છે."**

॥ ઈતિ વચનામૃતમ્ સારંગપુરનું ॥૧૮॥૯૬॥

શ્રી સારંગપુર પ્રકરણં સમાપ્તમ્

કારિયાણી

ભગવાનશ્રી સ્વામિનારાયણ અને ગઢપુરવાસીઓના મિલનમાં સેતુરૂપ ભક્તરાજ શ્રી માંચાખાચર અને વસ્તાખાચર જેવા ભક્તોના નિવાસસ્થાનને શ્રીહરિ પોતાનું નિવાસસ્થાન બનાવે એનાથી વધુ મોટા ભાગ્ય કયા હોઈ શકે ?

કારિયાણીના વસ્તાખાચર એવા ભાગ્યશાળી ભક્તોમાં એક છે જેમને આંગણે અવિનાશીએ અમૃતસંજીવની સમા ઉપદેશામૃતની અમીધારાઓ વહાવી છે. શ્રીહરિએ સત્સંગની ધર્મધુરા સંભાળ્યા બાદ સામાજીક કાર્યના શ્રીગણેશ આ કારિયાણી ગામમાં તળાવ ખોદાવીને કરેલા. વિ.સં. ૧૮૬૧ થી અનેકવાર અક્ષરાધિપતિએ આ ગામને સ્વચરણરજથી પાવન કર્યું છે.

આ ગામની અનેક કમનીય લીલાઓમાં શ્રીહરિ અને યોગીરાજ શ્રી ગોપાળાનંદસ્વામીની ગોષ્ઠી - ગૂઢ સંકલ્પોની ચર્ચા જગપ્રસિધ્ધ છે. અક્ષરઓરડી આજે પણ તેની સાક્ષી પૂરે છે.

અમૃતસંજીવની અને વિશલ્યકરણી; ઉભય ઔષધીઓની ગરજ સારે એવી વચનામૃતની અમીધારાઓ શ્રીહરિએ કારિયાણીમાં વહાવી છે.

વચનામૃત ૧ : ઈયળ-ભમરીનું

Index

*સંવત્ ૧૮૭૭ના ભાદરવા સુદિ ૧૨ દ્વાદશીને દિવસ ગામ શ્રી કારિયાણી મધ્યે વસ્તાખાચરના દરબારમાં ઉત્તરાદે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ સુરતના હરિભક્ત જાદવજી છપરપલંગ[૧] લાવ્યા હતા તે ઢાળ્યો હતો ને તે પલંગ ઉપર રેશમનું ગાદલું ધોળા ઓછાડે સહિત બિછાવ્યું હતું ને તેની ઉપર ધોળો તકિયો તથા લાલ મશરૂ[૨] નાં ઢીચણિયાં[૩] મૂક્યાં હતાં અને તે પલંગની ઉપર ચારેકોરે સોનેરી કસબ[૪] ના સેજબંધ લટકતા હતા એવી શોભાએ યુક્ત જે તે, પલંગ તેની ઉપર શ્રીજીમહારાજ ઉત્તરાદે મુખારવિંદે વિરાજમાન હતા અને સોનેરી છેડાનો ધોળો ફેંટો મસ્તકે બાંધ્યો હતો અને સોનેરી છેડાનું શેલું ઓઢ્યું હતું ને કાળા છેડાનો ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી અને શ્રીજીમહારાજના મુખારવિંદ રૂપ ચંદ્રમા સામા ચકોરની પેઠે સર્વે ભક્તજન જોઈ રહ્યા હતા.

પછી શ્રીજીમહારાજ પરમહંસ પ્રત્યે બોલ્યા જે, "માંહોમાંહિ પ્રશ્ન-ઉત્તર કરો", ત્યારે ભૂધરાનંદસ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "ભગવાનનો નિશ્ચય થાય છે, તે અંત:કરણમાં થાય છે કે જીવમાં થાય છે ?" ત્યારે તેનો ઉત્તર શિવાનંદ સ્વામીએ કરવા માંડ્યો પણ થયો નહિ. પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "આ

---

* કારિ. વચ. ૧, તા. ૧૯-૯-૧૮૨૦, બુધવાર.

૧. છપર+પર્યંક : મચ્છરદાની કે ચંદની નાંખેલી હોય એવી સારી બનાવટનો ઢોલીયો, છપરખાટ, છત્રીવાળો પલંગ.

૨. એકજાતનું રેશમી કાપડ.

૩. જમવા બેસતાં ઢીંચણ - ઘૂંટણ તળે રાખવામાં આવતું ટેકણ, લાકડાનું કે ધાતુનું બને છે.

૪. ઈજિપ્તમાં બનાવાતું એક જાતના શણના કાપડના સેજબંધ-છપરપલંગ વિગેરેને ચારે ખૂણે મચ્છરદાની ઉપર રેશમી ગૂંથેલી દોરીઓ અને તેને છેડે રેશમી ફુમતાં લટકતાં હોય તે.

જીવ છે તે બુદ્ધિએ કરીને જાણે છે અને તે બુદ્ધિ છે તે સર્વેનું[૧] કારણ ને સર્વથી મોટી છે. માટે તે બુદ્ધિ મનને વિષે રહી છે, ચિત્તને વિષે રહી છે, અહંકારને વિષે રહી છે, શ્રોત્રને વિષે રહી છે, ચક્ષુને વિષે રહી છે. ઘ્રાણને વિષે રહી છે, જીહ્વાને વિષે રહી છે, વાણીને વિષે રહી છે, ત્વચાને વિષે રહી છે, હાથને વિષે રહી છે, પગને વિષે રહી છે, શિશ્નને વિષે રહી છે, ગુદાને વિષે રહી છે, એવી રીતે બુદ્ધિ જે તે નખશિખા પર્યન્ત આ શરીરને વિષે વ્યાપીને રહી છે. અને તે બુદ્ધિને વિષે જીવ રહ્યો છે પણ તે જીવ જણાતો નથી અને એકલી બુદ્ધિ જણાય છે, ત્યાં દ્રષ્ટાંત છે. જેમ અગ્નિની જ્વાળા ઘટે છે ને વધે છે તે વાયુએ કરીને વધે છે ને ઘટે છે અને તે અગ્નિની જ્વાળા વધતી-ઘટતી જણાય છે, પણ વાયુ જણાતો નથી અને જેમ અગ્નિ લઈને છાણામાં મૂકીએ ને તે છાણામાં સળગવા માંડે તેને લઈને જ્યાં વાયુ ન હોય ત્યાં મૂકીએ તે ધુમાડો ઉંચો ચડવા માંડે. તે ધુમાડો જ ઉંચો ચડતો જણાય પણ તેમાં વાયુ જણાતો નથી. અને જેમ આકાશને વિષે વાદળાં ચાલે છે, તે વાયુએ કરીને ચાલે છે. તે વાદળાં ચાલતાં જણાય છે પણ તેમાં રહ્યો એવો જે વાયુ તે જણાતો નથી, તેમ જ્વાળા, ધુમાડો ને વાદળાં, તેને ઠેકાણે બુદ્ધિ જાણવી અને વાયુને ઠેકાણે જીવ જાણવો. તે જીવ કેવો છે ? તો બુદ્ધિએ કર્યો જે નિશ્ચય તેને જાણે છે અને તે બુદ્ધિમાં નિશ્ચયની વિગતિનો કરનારો જે બ્રહ્મા તેને પણ જાણે છે અને મનના સંકલ્પને જાણે છે અને તે મનના સંકલ્પની વિગતિનો કરનારો જે ચંદ્રમા તેને પણ જાણે છે. અને ચિત્તના ચિંતવનને જાણે છે અને તે ચિત્તની ચિંતવનની વિગતિ કરનારા જે વાસુદેવ તેને પણ જાણે છે અને અહંકારની અહંમતિને જાણે છે અને તે અહંમતિની વિગતિના કરનારા જે રુદ્ર તેને પણ જાણે છે. એવી રીતે જે ચાર અંતઃકરણ ને દશ ઈન્દ્રિયો તેનાં જે વિષય ને તે વિષયની વિગતિના કરનારા જે દેવતા એ સર્વેને એકકાળાવછિન્ન[૨] એકસાથે જાણે છે, એવો જે જીવ તે જીવ જે તે એકદેશસ્થ જણાય છે અને બરછીની અણી જેવો તીખો જણાય છે, અને અતિશય સૂક્ષ્મ જણાય છે, તે બુદ્ધિએ સહિત છે માટે એવો સૂક્ષ્મ જણાય છે પણ જ્યારે એ જીવને દેહ, ઈન્દ્રિયો, અંતઃકરણ, દેવતા અને વિષય; તેના પ્રકાશકપણે જાણીએ ત્યારે તો જીવ બહુ મોટો જણાય છે અને વ્યાપક[૩] જણાય છે. તે બુદ્ધિએ રહિત છે અને અનુમાને કરીને જણાય છે જે પણ સાક્ષાત્કાર નથી જણાતો. ત્યાં દ્રષ્ટાંત છે:- જેમ કોઈક દશ મણની તરવાર હોય તેને જોઈને

૧. સર્વ જ્ઞાનનું. ૨. એકજ સમયે. ૩. જ્ઞાનશક્તિ વડે વ્યાપક નહિ કે આકાશવત્.

માણસ અનુમાન કરે જે, 'એ તરવારનો ઉપાડનારો બહુ મોટો હશે !' તેમ એ સર્વ દેહ, ઇન્દ્રિયાદિકને એકકાળે પ્રકાશે છે, માટે એ જીવ બહુ મોટો છે એવી રીતે અનુમાને કરીને જણાય છે.' એવી રીતે શ્રીજીમહારાજે ઉત્તર કર્યો.

ત્યારે નિત્યાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "હે મહારાજ ! એમાં તે શું ઉત્તર થયો ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એમાં તો એ ઉત્તર થયો જે, "જ્યારે બુદ્ધિમાં નિશ્ચય થયો ત્યારે જીવમાં પણ નિશ્ચય થઈ ગયો એમ જાણવું. તે કેવી રીતે થાય છે? તો પ્રથમ ઇન્દ્રિયોમાં નિશ્ચય થાય છે, પછી અહંકારમાં નિશ્ચય થાય છે, પછી ચિત્તમાં નિશ્ચય થાય છે. પછી મનમાં નિશ્ચય થાય છે, પછી બુદ્ધિમાં નિશ્ચય થાય છે, પછી જીવમાં નિશ્ચય થાય છે." એમ શ્રીજીમહારાજે કહ્યું.

ત્યારે નિત્યાનંદસ્વામીએ વળી પૂછ્યું જે, "હે મહારાજ ! ઇન્દ્રિયોમાં નિશ્ચય હોય તે કેમ જણાય, ને અંતઃકરણમાં નિશ્ચય હોય તે કેમ જણાય ને જીવમાં નિશ્ચય હોય તે કેમ જણાય ? ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "ઇન્દ્રિયોમાં નિશ્ચય તે એમ જાણવો જે, આ જગતને વિષે જે જે પદાર્થ છે તે દીઠામાં, સાંભળ્યામાં, સુંઘ્યામાં, અડ્યામાં આવે છે તેમાં કેટલાંક શુભ[૧] છે ને કેટલાક અશુભ[૨] છે, અને કેટલાંક સુખરુપ[૩] છે ને કેટલાંક દુઃખરુપ[૪] છે, અને કેટલાંક પ્રિય[૫] છે ને કેટલાંક અપ્રિય[૬] છે, અને કેટલાંક યોગ્ય[૭] છે ને કેટલાંક અયોગ્ય[૮] છે. એ સર્વે ભગવાનમાં જણાય તેણે કરીને સંશય ન થાય તો એને ઇન્દ્રિયોમાં નિશ્ચય જાણવો. અને સત્ત્વ, રજ અને તમ; એ ત્રણ ગુણનાં જે કાર્ય છે તેમાં આળસ, નિદ્રાદિક તમોગુણનું કાર્ય છે, અને કામક્રોધાદિક રજોગુણનું કાર્ય છે, અને શમદમાદિક સત્ત્વગુણનું કાર્ય છે. એ સર્વે ભગવાનમાં દેખાય પણ તેમાં કોઈ સંશય ન થાય તો એને અંતઃકરણમાં ભગવાનનો નિશ્ચય જાણવો, અને જેમ ઋષભદેવ ભગવાન નિર્વિકલ્પ સમાધિએ કરીને ઉન્મત્ત થકા વિચર્યા ને મુખમાં પાણો રાખ્યો ને પોતાનો દેહ દાવાનળમાં બળી ગયો તોય ખબર ન રહી. એવી રીતે જે ગુણાતીત સ્થિતિ તે ભગવાનમાં

૧. યુધિષ્ઠિર દ્વારા ધર્મપ્રવર્તન વગેરે.
૨. યુધિષ્ઠિર દ્વારા કપટાદિથી પૃથ્વીના ભારભૂત રાજાઓનું નિકંદન વગેરે.
૩. સમુદ્રમાં દ્વારિકા નિર્માણાદિક.
૪. રાજાઓ સાથે વૈર બાંધવું વગેરે.
૫. **"यातबला व्रजं कामं"** (હે અબળાઓ તમે વ્રજમાં પાછી જાઓ.) આવી ઉક્તિ વગેરે.
૬. ગોપીઓ સાથે રમણ વગેરે.
૭. અઘાસુરાદિ આસુરોથી ગોપબાળકાદિનું રક્ષણ વગેરે.
૮. મામા કંસનો વધ આદિક.

જણાય તેમાં કોઈ સંશય ન થાય તો એને જીવને વિષે નિશ્ચય જાણવો. ત્યાં દ્રષ્ટાંત છે "જેમ સમુદ્રમાં વાંણ ચાલે છે તેમાં જે લોઢાનાં નાંગળ, હોય તેને સમુદ્રમાં નાંખે તે જો ધરતી લગણ ન પૂગ્યો હોય ને તેને જો તરત તાણી લે તો ઝાઝી મહેનત ન પડે ને તરત નીસરી આવે અને તેને ધરતી લગણ જવા દઈને તાણે તો ઘણી મહેનતે નીસરે અને જો ધીરે ધીરે જવા દે ને ધરતીમાં ખૂંતે ને ભરાઈ જાય તો પાછો તે તાણ્યો તણાય નહિ ને નીસરે પણ નહિ. એમ જેને જીવને વિષે નિશ્ચય થાય તો તેનો નિશ્ચય કોઈ પ્રકારે તાણ્યો તણાય નહિ," એવી રીતે શ્રીજીમહારાજે વાર્તા ઘણીક કરી પણ આતો દિશમાત્ર લખી છે.

પછી ચૈતન્યાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "હે મહારાજ ! ભગવાન તો મન–વાણી થકી પર છે, અને ગુણાતીત છે. તેને માયિક એવાં જે ઈન્દ્રિયો, અંતઃકરણ તે કેમ પામે ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "આ દેહ, ઈન્દ્રિયો ને અંતઃકરણ; તેને જાણનારો જે જીવ તે જ્યારે સુષુપ્તિમાં લીન થાય છે ત્યારે એનાં ઈન્દ્રિયો અંતઃકરણ પણ સુષુપ્તિમાં લીન થાય છે. ત્યારે તે સમયમાં એ જીવને ભગવાન પ્રકાશે[૧] છે અને જ્યારે સુષુપ્તિમાંથી સ્વપ્નમાં આવે છે, ત્યારે તે સ્વપ્ન સંબંધી જે સ્થાન, ભોગ, વિષય અને જીવ; એ સર્વેને ભગવાન પ્રકાશે[૨] છે. અને જાગ્રતમાં પણ ભગવાન પ્રકાશે[૩] છે. એવી રીતે રૂપપણે[૪] ને અરૂપપણે[૫] કરીને રહ્યો જે જીવ તેને ભગવાન પ્રકાશે છે અને પ્રધાનમાંથી મહત્તત્ત્વ થયું અને મહત્તત્ત્વમાંથી ત્રણ પ્રકારનો અહંકાર થયો ને તે અહંકારમાંથી ઈન્દ્રિયો, દેવતા, પંચભૂત, પંચમાત્રા એ સર્વે થયાં, તેમને પણ જે ભગવાને પ્રકાશ્યાં છે[૬] અને એ સર્વે તત્ત્વે મળીને રચ્યો એવો જે વિરાટ, તેને પણ ભગવાન પ્રકાશે છે. અને એ સર્વે જ્યારે માયામાં લીન થાય છે ત્યારે તે માયાને પણ ભગવાન પ્રકાશે છે. એવી રીતે જીવ અને ઈશ્વર એ બેય જ્યારે રૂપપણે થાય છે ત્યારે જે ભગવાન પ્રકાશે છે. અને જ્યારે એ જીવ ને ઈશ્વર બેય નામરૂપ રહિત થકા સુષુપ્તિમાં ને પ્રધાનમાં રહે છે ત્યારે પણ જે ભગવાન પ્રકાશે છે અને જે કાળ તે એ માયાદિક તત્ત્વને નામરૂપપણાને પમાડે છે ને અરૂપપણાને પમાડે

૧. તામસકર્મના ફળરૂપ ભોગને ભોગવાવે છે.
૨. રાજસકર્મના ફળરૂપ સ્વપ્નભોગને ભોગવાવે છે.
૩. સાત્ત્વિકકર્મના ફળરૂપ ભોગને ભોગવાવે છે.
૪. જાગ્રત સ્વપ્નમાં દેહેન્દ્રિયાદિભાવે સહિતપણે.
૫. સુષુપ્તિમાં દેહેન્દ્રિયાદિભાવે રહિતપણે.
૬. પોતપોતાના કાર્ય માટે શક્તિમાન કરે છે.

છે એવો જે કાળ તે કાળને પણ જે ભગવાન પ્રકાશે છે એવા જે ભગવાન તે જે તે એ ઇન્દ્રિયો અંતઃકરણે કરીને કેમ જાણ્યામાં આવે ? એ તમારો પ્રશ્ન કે નહિ?" ત્યારે સૌએ કહ્યું જે, "હે મહારાજ ! એજ પ્રશ્ન છે" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એનો એમ ઉત્તર છે જે, એવા જે ભગવાન તેને આ જગતની ઉત્પત્તિ અને સ્થિતિનું કરવું છે તે કાંઈ પોતાના અર્થે નથી, કાં જે, શ્રીમદ્ ભાગવતમાં કહ્યું છે જે – [૧]**"बुद्धीन्द्रियमनः प्राणान् जनानामसृजत्प्रभुः। मात्रार्थं च भवार्थं च ह्यात्मनेऽकल्पनाय च ॥"** એ શ્લોકમાં એમ કહ્યું છે જે, 'સર્વે જનનાં બુદ્ધિ, ઇન્દ્રિયો, મન અને પ્રાણ તેને ભગવાન જે તે સૃજતા હવા, તે જીવને વિષય ભોગને અર્થે તથા જન્મને અર્થે તથા લોકાંતરમાં જવાને અર્થે તથા મોક્ષને અર્થે સૃજ્યાં છે' માટે આ જગતની ઉત્પત્તિ કરે છે તે પણ જીવના કલ્યાણને અર્થે કરે છે અને સ્થિતિ કરે છે અને પ્રલય કરે છે તે પણ જીવને અર્થે કરે છે, કાં જે, નાના પ્રકારની સંસૃતિએ કરીને થાક્યા જે જીવ" તેના વિશ્રામને અર્થે પ્રલય કરે છે. એવી રીતે સર્વ પ્રકારે જીવના હિતને અર્થે પ્રવર્ત્યા એવા જે ભગવાન તે જે તે જ્યારે કૃપા કરીને મનુષ્ય સરખા થાય છે ત્યારે જે જીવ તે ભગવાનના સંતનો સમાગમ કરે છે તે જીવના જાણ્યામાં કેમ ન આવે ? એ તો આવેજ."[૨] એમ શ્રીજીમહારાજે કહ્યું.

ત્યારે ભજનાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "હે મહારાજ ! આ શ્રુતિમાં એમ કેમ કહ્યું છે જે [૩]**यतो वाचो निवर्तन्ते अप्राप्य मनसा सह"** ત્યારે શ્રીજીમહારાજ પ્રસન્ન થકા બોલ્યા જે, "એનું એમ છે જે, જેમ પૃથ્વી આકાશમાં રહી છે પણ[૪] આકાશના ભાવને[૫] નથી પામતી અને જળ આકાશને વિષે રહ્યું છે પણ આકાશના ભાવને નથી પામતું અને તેજ આકાશને વિષે રહ્યું છે પણ આકાશના ભાવને નથી પામતું અને વાયુ આકાશને વિષે રહ્યો છે પણ આકાશના ભાવને નથી પામતો, એમ[૬] મન, વાણી ભગવાનને નથી પામતા".

---

૧. ભા. સ્કં. ૧૦ / અ. ૮૭ / શ્લો. ૨.

૨. "સર્વે જનો મને જાણો અને જુવો" આવો ભગવાનનો સંકલ્પ હોવાથી પ્રાકૃત દેહેન્દ્રિયાદિ ભાવવાળા પણ પ્રત્યક્ષ ભગવાનને જાણે અને જુવે જ, આટલો તાત્પર્યાર્થ છે.

૩.જ્યાંથી મન અને વાણી પાછા ફરે છે. અર્થાત્ મન વાણી થકી જે પર છે. તૈત્તરીય ઉપનિષદ ૨/૯/૧

૪. સ્થિતિકાળમાં.

૫. સૂક્ષ્મતાને.

૬. પરમેશ્વરની અપેક્ષાએ વાગાદિ ઈન્દ્રિયો અતિ સ્થૂળ છે માટે તેના વિષયમાં ભગવાન આવે નહિ એટલો તાત્પર્યાર્થ છે.

ત્યારે નિત્યાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, "હે મહારાજ ! શ્રુતિ-સ્મૃતિમાં એમ કહ્યું છે જે **[1]નિરઞ્જનઃ પરમં સામ્યમુપૈતિ ॥ , [2]બહવો જ્ઞાન તપસા પૂતા મદ્ભાવમાગતાઃ ॥** ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એતો અમે અભક્તનાં મન-ઈન્દ્રિયોને કહ્યું છે પણ ભક્તનાં મન-ઈન્દ્રિયો તો ભગવાનને સાક્ષાત્કારપણે પામે છે, જેમ આકાશને વિષે રહી છે જે પૃથ્વી તે પ્રલયકાળને સમે આકાશરૂપ થઈ જાય છે અને જળપણ આકાશરૂપ થઈ જાય છે અને તેજ પણ આકાશરૂપ થઈ જાય છે અને વાયુ પણ આકાશરૂપ થઈ જાય છે. એમ જે ભગવાનના ભક્ત હોય તેનાં જે દેહ, ઈન્દ્રિયો, અંતઃકરણ અને પ્રાણ; તે સર્વ ભગવાનને જ્ઞાને કરીને ભગવાનને આકારે થઈ જાય છે. ને દિવ્ય થઈ જાય છે, કાં જે, ભગવાન પોતે દિવ્યમૂર્તિ છે તેનાં ઈન્દ્રિયો, અંતઃકરણ, દેહ તેને આકારે એ ભક્તનાં દેહ, ઈન્દ્રિયો, અંતઃકરણ થાય છે. માટે દિવ્ય થઈ જાય છે, ત્યાં દ્રષ્ટાંત છે "જેમ ભમરી ઈયળને ઝાલી લાવે છે ને તેને ચટકો લઈને ઉપર ગુંજારવ કરે છે તેણે કરીને તે ઈયળ તેને તે દેહે કરીને તદાકાર થઈ જાય છે પણ કોઈ અંગ ઈયળનું રહેતું નથી. ભમરી જેવીજ ભમરી થઈ જાય છે, તેમ ભગવાનનો ભક્ત પણ એ ને એ દેહે કરીને ભગવાનને આકારે થઈ જાય છે. અને આ જે અમે વાર્તા કહી તેનું હાર્દ એ છે જે, આત્મજ્ઞાને સહિત જે ભક્તિનિષ્ઠાવાળો છે તથા કેવળ ભક્તિ નિષ્ઠાવાળો છે તે બેયની એ ગતિ કહી છે. પણ કેવળ આત્મનિષ્ઠાવાળો જે કૈવલ્યાર્થી[3] તેનાં દેહ, ઈન્દ્રિયો અને અંતઃકરણ; તેનું ભગવાનની મૂર્તિને તદાકારપણું નથી થતું; એ તો કેવળ બ્રહ્મસત્તાને[4] પામે છે. એમ વાર્તા કરીને બોલ્યા જે, "હવે એટલી વાર્તા રાખો અને સભા સર્વે શૂન્ય થઈ ગઈ છે, માટે કોઈક સારાં સારાં કીર્તન બોલો". એમ કહીને પોતે ધ્યાન કરવા માંડ્યા ને સંત કીર્તન ગાવા લાગ્યા.

॥ ઈતિ વચનામૃતમ્ કારિયાણીનું ॥ ૧ ॥ ૯૭ ॥

વચનામૃત ૨ : શાપિત બદ્ધિનું

Index

*સંવત્ ૧૮૭૭ના આસો સુદિ ૨ દ્વિતીયાને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી

---

* કારિ. વચ. ૨, તા. ૯-૧૦-૧૮૨૦, મંગળવાર.

૧. મુંડુકોપનિષદ્ ૩/૧/૨

૨. જ્ઞાનરૂપ તપે કરિને પવિત્ર થયેલા ઘણા ભક્તો મારાભાવને પ્રાપ્ત થયા છે. ૨. ગીતા. ૪/૧૦.

૩. અદ્વૈતમત પ્રમાણે નિરાકાર જાણી "સોઽહમ્" ભાવે ઉપાસના કરનાર સાધક.

૪. નિરાકાર અક્ષર ભાવને.

મહારાજ ગામ શ્રીકારિયાણી મધ્યે વસ્તાખાચરના દરબારમાં ઉત્તરાદે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

અને શ્રીજીમહારાજની આજ્ઞાએ કરીને નાના નાના પરમહંસ આગળ આવીને પ્રશ્નઉત્તર કરતા હતા. પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "લ્યો અમે એક પ્રશ્ન પૂછીએ". ત્યારે સર્વે બોલ્યા જે, "પૂછો મહારાજ, પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એકની બુદ્ધિ તો એવી છે જે, જે દહાડાથી સત્સંગ કર્યો હોય તે દહાડાથી ભગવાનનો તથા સંતનો અવગુણ આવે ખરો, પણ રહે નહિ, ટળી જાય. પણ એમ ને એમ ગુણ-અવગુણ આવ્યા કરે પણ સત્સંગ મૂકીને કોઈ દિવસ જાય નહિ, શા માટે જે એને બુદ્ધિ છે તે એમ જાણે જે, **'આવા સંત બ્રહ્માંડમાં ક્યાંય નથી અને આ મહારાજ વિના બીજો કોઈ ભગવાન નથી,** એમ સમજાણું હોય માટે સત્સંગમાં અડગપણે રહે છે અને એકની તો એવી બુદ્ધિ છે જે, સંતનો અથવા ભગવાનનો કોઈ દિવસ અવગુણ જ આવતો નથી. અને બુદ્ધિ તો એ બેયની સરખી છે અને ભગવાનનો નિશ્ચય પણ બેયનો સરખો છે, પણ એકને અવગુણ આવ્યા કરે છે ને એકને નથી આવતો, તે જેને અવગુણ આવે છે તેની બુદ્ધિમાં શો દોષ છે ? એ પ્રશ્ન નાના શિવાનંદ સ્વામીને પૂછીએ છીએ". પછી શિવાનંદસ્વામીએ એનો ઉત્તર કરવા માંડ્યો પણ ઉત્તર થયો નહિ. પછી ભગવદાનંદસ્વામી બોલ્યા જે, "એની બુદ્ધિ શાપિત છે". પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એ ઠીક કહે છે એનો ઉત્તર એ જ છે, જે કોઈ જગતમાં કહેતા નથી જે, 'એને તો કોઈકનો ફટકાર લાગ્યો છે.' એમ મોટા સંતને દુખવ્યા હોય અથવા કોઈ ગરીબને દુખવ્યા હોય અથવા મા બાપની ચાકરી ન કરી હોય, તે માટે એમણે શાપ દીધો હોય તેણે કરીને એની બુદ્ધિ એવી છે."

પછી ભગવદાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, "હે મહારાજ ! એની શાપિત બુદ્ધિ છે તે કેમ સારી થાય ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એનું તો એમ છે જે, એક તો અમે આ માથે બાંધી રહ્યા એ વસ્ત્રને ધોવું હોય અને એક તો મોધ[૧] જેવું જાડું વસ્ત્ર; તેને ધોવું હોય ત્યારે તે કાંઈ સરખે દાખડે ધોવાય નહિ, કાં જે આ ઝીણું વસ્ત્ર ધોવું હોય ત્યારે તેમાં લગારેક સાબુ

૧. કારપેટ, શેતરંજી, જાડું પાથરણું.

દઈને ધોઈ નાંખીએ એટલે તરત ઉજળું થાય, અને જ્યારે જાડા વસ્ત્રને ધોવું હોય ત્યારે તેને બે ચાર દિવસ સુધી પાણીમાં પલાળી મૂકે ને પછી અગ્નિએ કરીને બાફે ને પછી સાબુ દઈને ધુવે ત્યારે ઉજળું થાય; તેમ જેની બુદ્ધિ શાપિત હોય તે સર્વે પાળે છે એટલું જ પાળે તો એ દોષ ટળે નહિ અને બીજા જેમ નિષ્કામી રહે છે, નિઃસ્વાદી રહે છે, નિર્લોભી રહે છે, નિઃસ્નેહી રહે છે, નિર્માની રહે છે તેમજ એને ન રહેવું બીજા નિષ્કામી રહેતા હોય તેથી એને વિશેષ નિષ્કામી રહેવુ અને બીજા નિર્લોભી રહેતા હોય તેથી એને વિશેષ નિર્લોભી રહેવું અને બીજા નિઃસ્વાદી રહેતા હોય તેથી એને વિશેષ નિઃસ્વાદી રહેવું અને બીજા નિઃસ્નેહી રહેતા હોય તેથી એને વિશેષે નિઃસ્નેહી રહેવુ અને બીજા નિર્માની રહેતા હોય તેથી એને વિશેષ નિર્માની રહેવું અને બીજા સૂઈ રહે તે કેડે ઘડી મોડું એને સુવું અને બીજા માળા ફેરવે તેથી એ વિશેષે માળા ફેરવે અને બીજા ઉઠે. તેથી ઘડી વહેલો ઉઠે **એમ સર્વથી વિશેષે પાળે તો એની બુદ્ધિ શાપિત ટળે, નહિ તો ટળે નહિ.”**

પછી મોટા શિવાનંદ સ્વામીએ મોટા યોગાનંદ સ્વામીને પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, “કર્મ મૂર્તિમાન્ છે કે અમૂર્ત છે ?” ત્યારે મોટા યોગાનંદ સ્વામીએ કહ્યું જે, “એનો ઉત્તર તો મને આવડે એમ જણાતું નથી”. ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “વસ્તુતાએ કર્મ તો અમૂર્ત છે અને કર્મમાંથી થયું એવું જે શુભ તથા અશુભ એવું ફળ તે તો મૂર્તિમાન્ છે. અને જે કર્મને મૂર્તિમાન્ કહે છે તે તો નાસ્તિક કહે છે, કાં જે કર્મ જે ક્રિયા તે કાંઈ મૂર્તિમાન ન હોય. એવી રીતે શ્રીજીમહારાજે ઘણીક વાર્તા કરી તેમાંથી આતો દિશમાત્ર લખી છે.”

॥ ઈતિ વચનામૃતમ્ કારિયાણીનું ॥૨॥૯૮॥

વચનામૃત ૩ : શુકમુનિ મોટા સાધુ છે - માણસ ઉપર પ્રકૃતિથી નથી ઓળખાતો તેનું

Index

*સંવત્ ૧૮૭૭ના આસો વદિ ૭ સાતમને દિવસ સાયંકાળને સમે શ્રીજીમહારાજ ગામ શ્રીકારિયાણી મધ્યે વસ્તાખાચરના દરબારમાં ઉત્તરાદા દ્વારના ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા ને માથે શ્વેત ફેંટો બાંધ્યો હતો ને શ્વેત ખેસ પહેર્યો હતો અને શ્વેત ચાદર ઓઢી હતી ને ઉત્તરાદે મુખારવિંદે વિરાજમાન હતા ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ

* કારિ. વચ. ૩, તા. ૧૪-૧૦-૧૮૨૦, રવિવાર.

પરમહંસની તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "આ શુકમુનિ બહુ મોટા સાધુ છે અને જે દિવસથી અમારી પાસે રહ્યા છે તે દિવસથી એનો ચડતો ને ચડતો રંગ છે, પણ મંદ તો પડતો નથી; માટે એ તો મુક્તાનંદ સ્વામી જેવા છે", એમ કહીને શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "મનુષ્યને પરસ્પર હેત થાય છે તે ગુણે કરીને થાય છે અને અવગુણ આવે છે તે દોષે કરીને આવે છે, તે ગુણ ને દોષ તો માણસની ઉપરની પ્રકૃતિએ કરીને ઓળખાતા નથી; કાં જે, કોઈક મનુષ્યતો બિલાડાની પેઠે હેઠું જોઈને ચાલતો હોય પણ માંહિતો અતિ કામી હોય. તેને દેખીને અણસમજુ હોય તે કહે જે 'આ તો બહુ મોટો સાધુ છે' અને કોઈક તો ફાટી દ્રષ્ટિએ ચાલતો હોય તેને જોઈને અણસમજવાળો હોય તે એમ કહે જે, 'આ તો અસાધુ છે' પણ તે માંહિ તો મહાનિષ્કામી હોય, માટે શરીરની ઉપરની પ્રકૃતિ જોઈને મનુષ્યની પરીક્ષા થાય નહિ, પરીક્ષા તો ભેળાં રહ્યા થાય છે. ભેળો રહે ત્યારે બોલ્યામાં જણાય, ચાલ્યામાં જણાય, ખાતે જણાય, પીતે જણાય, સૂતે જણાય, ઉઠતે જણાય, બેઠતે જણાય ઈત્યાદિક ક્રિયાને વિષે જણાય છે. અને વિશેષે કરીને તો ગુણ અવગુણ યુવા અવસ્થામાં જણાય છે. પણ બાળ અવસ્થા તથા વૃદ્ધ અવસ્થામાં તો નથી જણાતા, કાં જે કોઈક બાળ અવસ્થામાં ઠીક ન હોય ને યુવા અવસ્થામાં સરસ થાય અને કોઈક બાળ અવસ્થામાં સારો હોય ને યુવા અવસ્થામાં બગડી જાય છે અને જેને ખટકો હોય જે,'મને આ ઘાટ થયો તે ઠીક નહિ' ને તે ઘાટને ટાળ્યાનો યત્ન કર્યા કરે અને તે જ્યાં સુધી ટળે નહિ ત્યાં સુધી ખટકો રાખે, એવો જેનો સ્વભાવ હોય તે યુવા અવસ્થામાં વધી જાય અને જેને ખટકો ન હોય ને પ્રમાદી હોય તે વધે નહિ. અને એવો સારો હોય તે તો બાળકપણામાંથી જ જણાય. તે ઉપર પોતે પોતાના બાળકપણાના ત્યાગી સ્વભાવની ઘણીક વાર્તા કરીને બોલ્યા જે, "સારો હોય તેને તો બાળપણામાંથી જ છોકરાની સોબત ગમે નહિ ને જિહ્વાનો સ્વાદિયો હોય નહિ ને શરીરને દમ્યા કરે. જુઓને, મને બાળપણમાં સ્વામી કાર્તિકની પેઠે એવો જ વિચાર ઉપજ્યો જે, 'મારે મારા શરીરમાં માતાનો ભાગ જે, રુધિર ને માંસ તે રહેવા દેવું નથી; માટે ઘણેક પ્રયત્ને કરીને શરીર એવું સૂકવી નાખ્યું જે, શરીરમાં કાંઈક વાગે તો પાણીનું ટીપું નીસરે પણ રુધિર તો નીસરે જ નહિ'. એવી રીતે જે સારો હોય તે તો બાળપણામાંથી જ જણાય".

ત્યારે ભજનાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, "હે મહારાજ ! એવો વિચાર તે મને કરીને રાખે તો ઠીક કે શરીરને દમે તે ઠીક ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "કેટલાક તો શરીરના દોષ છે તે જાણ્યા જોઈએ અને કેટલાક તો મનના દોષ છે તે પણ જાણ્યા જોઈએ. તેમાં શરીરના દોષ તે શું ? જે, શિશ્ન ઈન્દ્રિય વારંવાર જાગ્રત થાય તથા તેમાં ચેળ થાય તથા ઠેકડો ભરવો તથા ઘડી એકમાં સર્વને જોઈ વળવું તથા ઘડી એકમાં ઘણાક પ્રકારના ગંધ સુંઘી લેવા તથા વિશ પચીશ ગાઉની મજલ[૧] કરવી, તથા બળે કરીને કોઈકને મળીને તેનાં હાડકાં ભાંગી નાખવાં તથા સ્વપ્નમાં વીર્યપાત; થાય ઈત્યાદિક જે દોષ છે તે સર્વે દેહના દોષ છે, પણ મનના નથી. તે એ શરીરના જે દોષ તે અતિશય ક્ષીણ થઈ જાય તોય પણ મનમાં જે કામનો સંકલ્પ તથા ખાધાનો તથા પીધાનો તથા ચાલ્યાનો તથા સ્પર્શનો તથા ગંધનો તથા શબ્દનો તથા સ્વાદનો જે સંકલ્પ; તે રહ્યા કરે તે મનના દોષ જાણવા. એમ મનના ને શરીરના દોષ જાણીને શરીરના દોષને શરીરને દમવે કરીને ટાળવા અને શરીર ક્ષીણ થયા પછી જે મનના દોષ રહ્યા, તે વિચારે કરીને ટાળવા જે, 'હું આત્મા છું ને સંકલ્પ થકી ભિન્ન છું ને સુખરૂપ છું'. **એવી રીતે શરીરનું દમન ને વિચાર, એ બે જેને હોય તે મોટો સાધુ છે** અને જેને એકલું દમન છે ને વિચાર નથી તો તે ઠીક નહિ તથા જેને એકલો વિચાર છે ને દમન નથી તે પણ ઠીક નહિ, માટે એ બે જેને હોય તે શ્રેષ્ઠ છે. અને શરીરનું દમન ને વિચાર એ બે વાનાંતો ગૃહસ્થ સત્સંગીને પણ જરૂર રાખ્યાં જોઈએ ત્યારે ત્યાગીને તો જરૂર રાખ્યાં જ જોઈએ".

ત્યારે નિષ્કુળાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, "હે મહારાજ ! એમ જે રહેવાય છે તે વિચારે કરીને રહેવાય છે કે વૈરાગ્યે કરીને રહેવાય?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એતો મોટા સંતના સમાગમે કરીને થાય છે. અને જેને મોટા સંતના સમાગમે કરીને પણ ન થાય તે તો મહાપાપી છે." એમ કહીને વળી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"ત્યાગી થઈને ગૃહસ્થને ભોગવવા યોગ્ય ભોગની ઈચ્છા રાખે છે તે ખડ ખાય છે."** કાં જે એને એ ભોગ પ્રાપ્ત થનાર છે નહિ અને તેની ઈચ્છા રાખે છે માટે એના સમજ્યામાં એ વાત આવી નથી, કાં જે, જે ગામ જવું નહિ તેનું નામ શું પૂછવું ? તેમ એણે જે પદાર્થનો

---

૧. લાંબી પદયાત્રા, ચાલીને કરેલી લાંબી મુસાફરી.

ત્યાગ કર્યો છે ને તેની પાછી અભિલાષા રાખે છે તે શું આ દેહે કરીને એને પ્રાપ્ત થવાનું છે ? તે તો જો આ સત્સંગમાંથી વિમુખ થાય તો પ્રાપ્ત થાય પણ સત્સંગમાં રહ્યે થકે તો થાય નહિ, માટે સત્સંગમાં રહ્યે થકે તે ભોગની જે ઇચ્છા રાખે છે તે મૂર્ખ છે, કેમ જે સત્સંગમાં જે રહેશે તેને તો જરૂર પાળ્યું જોઈશે. જેમ કોઈ સતી થવાને નીસરી ને પછી અગ્નિ જોઈને પાછી વળે તો તેને શું તેનાં સગાં પાછી વળવા દે ? એ તો જોરે કરીને બાળે અને જેમ કોઈ બ્રાહ્મણી હોય ને તે વિધવા થઈ ને તે જો સુવાસિનીના જેવો વેષ રાખે તે શું તેનાં સગાં રાખવા દે ? ન રાખવા દે, તેમ જે સત્સંગમાં રહીને અયોગ્ય સ્વભાવ રાખે છે તેને એવી રીતે વાત સમજ્યામાં આવી નથી અને જો આવી હોય તો અયોગ્ય સ્વભાવ રહે નહિ". એવી રીતે વાત કરીને શ્રીજીમહારાજ **"જય સ્વામિનારાયણ"** કહીને શયનને અર્થે પધારતા હવા.

॥ ઇતિ વચનામૃતમ્ કારિયાણીનું ॥ ૩ ॥ ૯૯ ॥

વચનામૃતમ ૪ : જીવ અને સાક્ષીના જાણપણાનું Index

*સંવત્ ૧૮૭૭ના આસો વદિ ૮ અષ્ટમીને દિવસ દોઢ[૧] પહોર દિવસ ચઢતે શ્રીજીમહારાજ ગામ શ્રીકારિયાણી મધ્યે વસ્તાખાચરના દરબારમાં ઉત્તરાદે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "માંહોમાંહી પ્રશ્ન-ઉત્તર કરો", ત્યારે ગોપાળાનંદ સ્વામીએ ભજનાનંદ સ્વામીને પૂછ્યું, "આ દેહને વિષે જીવનું જાણપણું કેટલું છે ને સાક્ષીનું[૨] જાણપણું કેટલું છે ?" પછી ભજનાનંદ સ્વામીએ ઉત્તર કરવા માંડ્યો. પણ ઉત્તર થયો નહિ, ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "બુદ્ધિ છે તે આ દેહને વિષે નખશિખાપર્યંત વ્યાપીને રહી છે તે બુદ્ધિ જે તે સર્વ ઇન્દ્રિયોની ક્રિયાને એકકાળાવચ્છિન્ન જાણે છે તે બુદ્ધિને વિષે જીવ વ્યાપીને રહ્યો છે તે જીવના જાણપણાને કહેવે કરીને બુદ્ધિનું જાણપણું કહેવાયું

* કારિ. વચ. ૪, તા. ૧૫-૧૦-૧૮૨૦, સોમવાર.

૧. ૩ કલાકના એક પહોર પ્રમાણે સવારે ૧૦-૩૦ કલાકે.

૨. જીવના અન્તર્યામી સ્વરૂપે રહેલા પરમાત્માનું.

અને તે જીવને વિષે સાક્ષી રહ્યા છે માટે સાક્ષીના જાણપણાને કહેવે કરીને જીવનું જાણપણું પણ[૧] કહેવાયું.”

ત્યારે શ્રીજીમહારાજને નિત્યાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, “હે મહારાજ ! જે આ જીવને વિષે સાક્ષી રહ્યા છે તે સાક્ષી જે હોય તે તો મૂર્તિમાન્ હોય ને જે મૂર્તિમાન્ હોય તે વ્યાપક કેમ હોય ?” ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “મૂર્તિમાન્ હોય તે પણ વ્યાપક હોય. જેમ અગ્નિદેવ છે તે પોતાના લોકને વિષે મૂર્તિમાન્ છે ને પોતાની શક્તિએ કરીને કાષ્ટને વિષે રહ્યો છે, તેમ ભગવાન પણ પોતાના અક્ષરધામને વિષે મૂર્તિમાન્ થકા પોતાની અંતર્યામી શક્તિએ કરીને જીવોને વિષે વ્યાપીને રહ્યા છે ને મૂર્તિમાનની પેઠે ક્રિયાને કરે છે. માટે એને પણ મૂર્તિમાન જાણવા.”

॥ ઇતિ વચનામૃતમ્ કારિયાણીનું ॥૪॥૧૦૦॥

વચનામૃત ૫ : અવતાર ધર્યાના પ્રયોજનનું Index

*સંવત્ ૧૮૭૭ના આસો વદિ ૧૪ ચૌદશને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ ગામ શ્રીકારિયાણી મધ્યે વસ્તાખાચરના દરબારમાં ઉત્તરાદે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ છપરપલંગ ઉપર વિરાજમાન હતા અને સર્વશ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “અમે એક પ્રશ્ન પૂછીએ છીએ, પછી મુનિ બોલ્યા જે, “પૂછો મહારાજ”. પછી શ્રીજીમહારાજે પૂછ્યું જે, “ભગવાન જીવના કલ્યાણને અર્થે પૃથ્વી ઉપર અવતાર ધરે છે, તે અવતાર ધર્યા વિના પોતાના ધામમાં રહ્યા થકા શું કલ્યાણ કરવાને સમર્થ નથી? અને કલ્યાણ તો ભગવાન જેમ ધારે તેમ કરે, ત્યારે અવતાર ધર્યાનું શું પ્રયોજન છે ?

---

* કારિ. વચ. ૫, તા. ૪-૧૧-૧૮૨૦, રવિવાર.

૧. જીવમાં સ્વભાવિકપણે જ્ઞાતૃત્વ રહેલું છે પરંતુ સંસાર દશામાં તેનું પ્રસરણ બુદ્ધિ દ્વારા થાય છે તેથી ‘બુદ્ધિ જાણે છે’ એવો તેમાં ઉપચાર થાય છે. બુદ્ધિ તો જડ છે માટે તેમાં સ્વતઃ જ્ઞાતૃત્વ સંભવે નહિ, માટે જ “જીવના જાણપણાને કહેવે કરીને બુદ્ધિનું જાણપણું કહેવાયું” એમ કહે છે. જીવમાં રહેલું જ્ઞાતૃત્વ પણ સ્વતંત્ર નથી પરંતુ તેમાં અન્યર્યામીપણે રહેલા પરમાત્માને આધીન છે. પરમાત્માની પ્રેરણા સિવાય જ્ઞાતા જીવાત્મા કોઈપણ પ્રવૃત્તિ કરી શકતો નથી માટે જીવની જ્ઞાતૃતા પણ પરમાત્માની આગળ અકિંચિત્કર છે, માટે જ “સાક્ષીના જાણપણાને કહેવે કરીને જીવનું જાણપણું કહેવાયું” એમ કહે છે. આટલું તાત્પર્ય છે.

અને જો અવતાર ધરે ત્યારે જ ભગવાનમાં કલ્યાણ કરવાની સામર્થી હોય અને અવતાર ધર્યા વિના જીવના કલ્યાણ ન કરી શકતા હોય તો ભગવાનને વિષે પણ એટલું અસમર્થપણુ આવે. માટે ભગવાનતો અવતાર ધરીને પણ કલ્યાણ કરે અને અવતાર ન ધરે તો પણ જીવનાં કલ્યાણ કરવા સમર્થ છે. માટે એવા જે ભગવાન તેને અવતાર ધર્યાનું શું પ્રયોજન છે ?" એ પ્રશ્ન છે. પછી મોટા મોટા સંત હતા તેમણે જેની જેવી બુદ્ધિ તેણે તેવો ઉત્તર કર્યો પણ શ્રીજીમહારાજના પ્રશ્નનું કોઈથી સમાધાન ન થયું અને શ્રીજીમહારાજે આશંકા કરી તે સર્વેના ઉત્તર ખોટા થઈ ગયા. પછી મુનિ સર્વે હાથ જોડીને બોલ્યા જે, "હે મહારાજ ! એ પ્રશ્નનો ઉત્તર તો તમે જ કરો તો થાય." પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "ભગવાનને અવતાર ધર્યાનું એજ પ્રયોજન છે જે, ભગવાનને વિષે અતિશય પ્રીતિવાળા જે ભક્ત હોય તેની ભક્તિને આધીન થઈને તે ભક્તને સુખ દેવાને અર્થે જેવી ભક્તની ઈચ્છા હોય તેવા રૂપનું ધારણ કરે છે. પછી જેવા જેવા પોતાના ભક્તના મનોરથ હોય તે સર્વે પૂરા કરે છે, અને તે ભક્ત હોય તે સ્થૂળ ભાવે યુક્ત છે અને દેહધારી છે, માટે ભગવાન પણ સ્થૂળભાવને ધારણ કરીને દેહધારી જેવા થાય છે અને તે પોતાના ભક્તને લાડ લડાવે છે અને પોતાની સામર્થીને છપાડીને તે ભક્ત સંઘાથે પુત્ર ભાવે વર્તે છે અથવા સખા ભાવે વર્તે છે અથવા મિત્ર ભાવે વર્તે છે અથવા સગાંસંબંધીભાવે વર્તે છે. તેણે કરીને એ ભક્તને ભગવાનની ઝાઝી મર્યાદા રહેતી નથી. પછી જેવી એ ભક્તને ઈચ્છા હોય તેવી રીતે લાડ લડાવે છે. **માટે પોતાના જે પ્રેમીભક્ત તેના મનોરથ પૂરા કરવા એ જ ભગવાનને અવતાર ધર્યાનું[1] પ્રયોજન છે** અને તે ભેળું અસંખ્ય જીવનું કલ્યાણ પણ કરે ને ધર્મનું સ્થાપન પણ કરે છે.[2] હવે એમાં આશંકા થતી હોય તો બોલો" પછી મુનિએ કહ્યું જે, "હે મહારાજ ! યથાર્થ ઉત્તર થયો".

॥ ઈતિ વચનામૃતમ્ કારિયાણીનું ॥૫॥૧૦૧॥

વચનામૃત ૬ : મત્સરવાળાનું

Index

*સંવત્ ૧૮૭૭ના આસો વદિ અમાસ, જે દિવાળી તેને દિવસ ગામ શ્રીકારિયાણી મધ્યે વસ્તાખાચરના દરબારમાં ઉત્તરાદે દ્વાર ઓરડાની આગળ

* કારિ. વચ. ૬, તા. ૫-૧૧-૧૮૨૦, સોમવાર.

૧. મુખ્ય.

૨. આ અર્થ **"परित्राणाय"** આ ગીતા શ્લોકના રામાનુજભાષ્યમાં નિરૂપણ કર્યા છે.

દીપમાળા પૂરી હતી અને તે દીપમાળા મધ્યે મંચ બાંધ્યો હતો ને તે મંચ ઉપર છપરપલંગ બિછાવ્યો હતો તે ઉપર સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ વિરાજમાન હતા અને સોનેરી બુટાદાર[૧] રાતા કિનખાબનો[૨] સુરવાળ પહેર્યો હતો અને નરનારાયણ સ્વામિનારાયણ નામે અંકિત એવા કાળા કિનખાપની ડગલી પહેરી હતી અને માથા ઉપર સોનેરી તારના ફરતા છેડાની કસુંબલ[૩] પાઘ બાંધી હતી અને આસમાની રંગનો ફેંટો કમરે કસીને[૪] બાંધ્યો હતો અને કંઠને વિષે પીળાં પુષ્પના હાર ધારણ કર્યા હતા અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી દિવબંદરના હરિભક્ત[૫] આવ્યા હતા તેણે શ્રીજીમહારાજની પૂજા કર્યાને અર્થે પ્રાર્થના કરી. પછી શ્રીજીમહારાજે તે સિંહાસન ઉપરથી ઉતરીને તે ભક્તજન સામા જઈને તેની પૂજા અંગીકાર કરી, પછી તેનાં આપેલાં વસ્ત્ર તથા પીળું છત્ર તથા પાદુકા તેનું ગ્રહણ કરીને પાછા તે સિંહાસન ઉપર વિરાજમાન થતા હવા.

પછી શ્રીજીમહારાજ એમ બોલ્યા જે, "આટલાં આટલાં વર્ષ થયાં તેમાં અમારે અર્થે કેટલાક હરિભક્ત વસ્ત્ર તથા હજારો રૂપિયાના અલંકાર લાવે છે, પણ અમે આવી રીતે કોઈ સામા જઈને લેતા નથી અને આવી રીતે કોઈનાં વસ્ત્રઘરેણાં પહેરીને રાજી થયા નથી, અને આજ તો અમારે એ હરિભક્ત ઉપર અતિશય રાજીપો થયો." પછી મુનિ બોલ્યા જે, "એવા જ એ પ્રેમી હરિભક્ત છે. એવા સમામાં દીનાનાથભટ્ટ આવીને શ્રીજીમહારાજને પગે લાગીને બેઠા. પછી શ્રીજીમહારાજે ભારે ભારે વસ્ત્ર હતાં તે સર્વે દીનાનાથ ભટ્ટને આપ્યાં.

પછી મુક્તાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, "હે મહારાજ ! ભગવાન પોતાના ભક્ત ઉપર કયે ગુણ કરીને રાજી થતા હશે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જે ભક્તજન કામ, ક્રોધ, લોભ, કપટ, માન, ઈર્ષ્યા અને મત્સર[૬] એટલાં વાનાંએ રહિત થઈને ભગવાનની ભક્તિ કરે તેની ઉપર ભગવાન રાજી થાય છે, તેમાં પણ મત્સર છે તે સર્વ વિકારમાત્રનો આધાર છે, માટે શ્રીવ્યાસજીએ

---

૧. ભાતવાળું.
૨. જરીબુટ્ટાના વણાટનું રેશમી વસ્ત્ર.
૩. કસુંબાના ફૂલ જેવો રંગ, લાલ રંગ.
૪. ભેટ વાળીને.
૫.વણિક ભક્ત પ્રેમબાઈ.
૬. ઈર્ષ્યા શબ્દ અને મત્સર શબ્દ ઘણે સ્થળે એક જ અર્થમાં વપરાય છે, જ્યાં બંને શબ્દો પૃથક્ હોય ત્યાં પોતાને સમાન અન્યનો ઉત્કર્ષ ન સહન કરી શકાય' તે ઈર્ષ્યા અને પોતાને સમાન કે અસમાન અન્યનો ઉત્કર્ષ સહન ન કરી શકાય' તે મત્સર, એવો સહજ અર્થભેદ સમજવો.

શ્રીમદ્‌ભાગવતને વિષે નિર્મત્સર એવા જે સંત; તેને જ ભાગવત ધર્મના અધિકારી કહ્યા છે. માટે મત્સર તે સર્વ વિકારથી ઝીણો છે અને મત્સર ટળવો તે પણ ઘણો કઠણ છે."

પછી બ્રહ્માનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, "મત્સર ટાળ્યાનો શો ઉપાય છે?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "સંતને માર્ગે ચાલે ને જે સંત હોય તેનો તો મત્સર ટળે અને જેને સંતને માર્ગે ન ચાલવું હોય તેને મત્સર ન ટળે."

પછી વળી મુક્તાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, "મત્સર ઉપજ્યાનો શો હેતુ છે?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એક સ્ત્રી, ધન, અને સારું સારું ભોજન, એ ત્રણ મત્સરના હેતુ છે, અને જેને એ ત્રણ વાનાં ન હોય તેને માન છે. તે મત્સરનો હેતુ છે અને જે મત્સરવાળો હશે તેને તો અમે આ ભટ્ટને વસ્ત્ર દીધાં તેમાં પણ મત્સર આવ્યો હશે, પણ મત્સરવાળાને એવો વિચાર ન આવે જે, 'વસ્ત્ર લાવ્યા હતા તેને ધન્ય છે જે, આવાં ભારે વસ્ત્ર મહારાજને પહેરાવ્યાં'અને મહારાજને પણ ધન્ય છે જે, 'તરત બ્રાહ્મણને દઈ દીધાં' એવો જે વિચાર, તે મત્સરવાળા ના હૃદયમાં ન આવે અને કોઈક લે અને કોઈક દે તો પણ મત્સરવાળો હોય તે ઠાલોઠાલો વચમાં બળી મરે અને અમારે તો કામ, ક્રોધ, લોભ, માન, મત્સર, ઈર્ષ્યા એ સર્વેનો ક્યારેય હૈયામાં લેશ પણ આવતો નથી અને શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધ; એ જે પંચવિષય તેનો તો હૈયામાં અતિશય અભાવ વર્તે છે, પણ પંચવિષયમાંથી એકેને વિષે લેશમાત્ર ભાવ થતો નથી અને જેટલું કાંઈક અન્ન વસ્ત્રાદિકનું ગ્રહણ કરતાં હઈશું તે તો ભક્તની ભક્તિને દેખીને કરતા હઈશું, પણ પોતાના દેહના સુખને અર્થે નથી કરતા અને અમારે જે ખાવું, પીવું, ઓઢવું, પહેરવું છે તે સર્વે સંત ને સત્સંગીને અર્થે છે અને જો એમને અર્થે ન જણાય ને પોતાને અર્થે જણાય તો અમે એનો તત્કાળ ત્યાગ કરી દઈએ, અને અમે આ દેહ રાખીએ છીએ તે પણ સત્સંગીને અર્થે જ રાખીએ છીએ પણ બીજો કોઈ દેહ રાખ્યાનો અર્થ નથી. તે અમારા સ્વભાવને તો મૂળજી બ્રહ્મચારી ને સોમલો ખાચર આદિક જે હરિજન છે તે કેટલાંક વર્ષથી અમારે પાસે ને પાસે રહે છે તે જાણે છે, જે, **'મહારાજને એક પ્રભુના ભક્ત વિના કોઈ સંઘાથે હેત સંબંધ નથી ને મહારાજ તો આકાશ સરખા નિર્લેપ છે'** એમ નિરંતર અમારે પાસેના રહેનારા છે તે અમારા સ્વભાવને જાણે છે અને અમે તો જે મન, કર્મ, વચને

પરમેશ્વરના ભક્ત છે તેના અર્થે અમારો દેહ પણ શ્રીકૃષ્ણાર્પણ કરી રાખ્યો છે. માટે અમારે તો સર્વ પ્રકારે જે કોઈ ભગવાનના ભક્ત છે તે સંઘાથે સંબંધ છે, ને ભગવાનના ભક્ત વિના તો અમારે ચૌદલોકની સંપત્તિ તે તૃણખલા જેવી છે. ને જે ભગવાનના ભક્ત હશે ને ભગવાન સંઘાથે જ દ્રઢ પ્રીતિ હશે તેને પણ રમણીય જે પંચવિષય તેને વિષે તો આનંદ ઉપજે જ નહિ અને દેહને રાખ્યા સારુ તો જેવા તેવા જે શબ્દાદિક વિષય તેણે કરીને ગુજરાણ કરે, પણ રમણીય વિષય થકી તો તત્કાળ ઉદાસ થઈ જાય અને એવા જે હોય તેજ ભગવાનના પરિપૂર્ણ ભક્ત કહેવાય.”

॥ ઇતિ વચનામૃતમ્ કારિયાણીનું ॥૬॥૧૦૨॥

વચનામૃત ૭ : ચટકીના વૈરાગ્યનું - આત્યંતિક કલ્યાણનું Index

*સંવત્ ૧૮૭૭ના કાર્તિક સુદિ ૧ પડવાને દિવસ રાત્રિને સમે ગામ શ્રીકારિયાણી મધ્યે વસ્તાખાચરના દરબારમાં ઉત્તરાદે દ્વાર ઓરડાની આગળ દીપમાળા પૂરી હતી અને તે દીપમાળા મધ્યે મંચ હતો ને તે ઉપર પલંગ બિછાવ્યો હતો ને તે પલંગ ઉપર શ્રીજીમહારાજ વિરાજમાન હતા, અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી ગામ બોચાસણવાળા કાશીદાસે શ્રીજીમહારાજને પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, “હે મહારાજ ! ત્યાગી હોય તે તો નિવૃત્તિમાર્ગને અનુસર્યા છે, તે અખંડ ભગવાનના સ્વરૂપમાં વૃત્તિ રાખે છે, અને જે ગૃહસ્થાશ્રમી છે તે તો પ્રવૃત્તિમાર્ગને અનુસર્યા છે માટે તેને તો સંસારની અનંત વિટંબણા વળગી છે. માટે તે ગૃહસ્થાશ્રમી કેમ સમજે તો અખંડ ભગવાનના સ્વરૂપમાં વૃત્તિ રહે ?” પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “ગૃહસ્થને તો એમ સમજવું જે, ‘જેમ પૂર્વે ચોરાશી લાખ જાતનાં મારે મા બાપ તથા સ્ત્રી છોકરાં થયાં હતાં તેવાં ને તેવાં જ આ દેહનાં પણ છે ને કેટલાક જન્મની મા, બોન દીકરીયો તે કેટલીક રઝળતી હશે, તેની જેમ મારે મમતા નથી તેમ આ દેહના સંબંધી તેની પણ મારે મમતા ન રાખવી’. એવી રીતે વિચાર કરીને સર્વમાંથી પ્રીતિ તોડીને ભગવાનને વિષે દ્રઢ પ્રીતિ કરે ને સાધુનો સમાગમ રાખે તો, ગૃહસ્થને પણ ત્યાગીની પેઠે

* કારિ. વચ. ૭, તા. ૬-૧૧-૧૮૨૦, મંગળવાર.

અખંડ ભગવાનમાં વૃત્તિ રહે.”

પછી એવી રીતે શ્રીજીમહારાજની વાત સાંભળીને જે ગૃહસ્થ સર્વે સભામાં બેઠા હતા તેમણે હાથ જોડીને પૂછ્યું જે, “હે મહારાજ ! જે ગૃહસ્થને એવી રીતે ન વર્તાય તેના શા હાલ થશે ?” પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “એ તો જે ભગવાન વિના અન્ય પદાર્થમાંથી વાસનામાત્રને ટાળીને ભગવાનમાં અખંડ વૃત્તિ રાખે તેની વાત કહી છે. અને જે એવો બળીયો ન હોય તેને તો સત્સંગની ધર્મમર્યાદામાં રહેવું અને સંત ને ભગવાન તેનો જે પોતાને આશરો છે તેનું બળ રાખવું જે, ‘ભગવાન તો અધમઉદ્ધારણ ને પતિતપાવન છે તે મને સાક્ષાત્ મળ્યા છે.” પછી એવાં શ્રીજીમહારાજનાં વચન સાંભળીને સર્વે હરિજન અતિશય રાજી થયા.

પછી શ્રીજીમહારાજે સંતને પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, “વૈરાગ્ય ઉદય થયાનું શું કારણ છે ?” પછી જેને જેવો ભાસ્યો તેવો ઉત્તર કર્યો પણ શ્રીજીમહારાજના પ્રશ્નનું સમાધાન થયું નહિ પછી સર્વે મુનિ બોલ્યા જે, “હે મહારાજ ! એનો ઉત્તર તમે કરો.” પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “વૈરાગ્યનું કારણ તો એ છે જે, સદ્ગ્રંથ ને સત્પુરુષનાં વચન; તેને સાંભળીને જેને ચટકી લાગે અને ચટકી લાગે[૧] તે પાછી મટે જ નહિ, એવી જે ચટકી તે જ વૈરાગ્યનો હેતુ છે. બીજો વૈરાગ્યનો હેતુ નથી અને જેને ચટકી લાગતી હોય ને તે તામસી હોય તથા રાજસી હોય તથા સાત્ત્વિકી હોય; તે સર્વેને વૈરાગ્ય ઉપજે. અને જેને ચટકી લાગતી ન હોય તેને વૈરાગ્ય ન ઉપજે અને જેને ચટકી લાગીને થોડા દિવસ કેડે ટળી જતી હોય તેને તો એ ચટકીનો વૈરાગ્ય અતિશય ખુવાર[૨] કરે, કેમ જે જ્યારે ચટકી લાગે ત્યારે ઘર મૂકીને જતો રહે. પછી ભેખ લીધા કેડે જે ચટકી લાગી હોય તે ઉતરી જાય અને પછવાડે ઘર તો ધૂળધાણી થઈ ગયું હોય, પછી જેમ “ધોબીનો કૂતરો વાટનો નહિ ને ઘાટનો નહિ, તેમ તે પુરૂષ ઉભયભ્રષ્ટ[૩] થાય છે અને જે દ્રઢ વૈરાગ્યવાળા હોય છે તે પરમપદને પામે છે.”

પછી શ્રીજીમહારાજ અતિ પ્રસન્ન થકા બીજો પ્રશ્ન પરમહંસ પ્રત્યે પૂછતા હવા જે, “આત્યંતિક કલ્યાણ તે કેને કહીએ ? અને આત્યંતિક કલ્યાણને

---

૧. તીવ્ર તમન્ના-ઈચ્છા.
૨. પાયમાલ.
૩. બન્ને બાજુથી રખડી પડેલ.

પામીને જે સિદ્ધદશાને પામ્યો હોય તે પુરુષની સર્વે ક્રિયાને વિષે કેવી દશા વર્તતી હોય ?" પછી જેને જેવો ભાસ્યો તેવો સર્વે મુનિએ ઉત્તર કર્યો, પણ શ્રીજીમહારાજના પ્રશ્નનું સમાધાન થયું નહિ. પછી સર્વે મુનિ હાથ જોડીને શ્રીજીમહારાજ પ્રત્યે બોલ્યા જે, "હે મહારાજ ! એનો ઉત્તર તમે કરો." પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જ્યારે બ્રહ્માંડનો પ્રલય થાય છે ત્યારે પ્રકૃતિનાં કાર્ય જે ચોવીશ તત્ત્વ, તે સર્વે પ્રકૃતિને વિષે લીન થઈ જાય છે અને તે પ્રકૃતિ પુરુષ પણ અક્ષરબ્રહ્મના તેજમાં અદૃશ્ય થઇ જાય છે અને પછી એકલું સચ્ચિદાનંદ (ચિદ્‌ઘન) જે તેજ તે રહે છે અને તે તેજને વિષે દિવ્યમૂર્તિ એવા જે પુરુષોત્તમભગવાન વાસુદેવ, તે અખંડ વિરાજમાન રહે છે. અને તે જ પોતે દિવ્યમૂર્તિ થકા જીવના કલ્યાણને અર્થે મનુષ્યાકૃતિએ કરીને પૃથ્વીને વિષે સર્વ જનને નયનગોચર[૧] થકા વિચરે છે. ત્યારે જે જગતમાં અણસમજુ મૂર્ખ જીવ છે તે, તે ભગવાનને માયિક ગુણે યુક્ત કહે છે પણ એ માયિક ગુણે યુક્ત નથી; એ તો સદા ગુણાતીત દિવ્યમૂર્તિ જ છે. અને તેનું તે જે ભગવાનનું સાકાર દિવ્યસ્વરૂપ તેને જે વેદાંતશાસ્ત્ર છે તે નિર્ગુણ, અછેદ્ય, અભેદ્ય, સર્વત્ર વ્યાપક એવી રીતે કરીને પ્રતિપાદન કરે છે, તે જીવની બુદ્ધિમાંથી માયિક ભાવ ટાળવાને અર્થે નિર્ગુણપણે કરીને પ્રતિપાદન કરે છે. અને એ ભગવાન તો ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને પ્રલય; એ સર્વે કાળને વિષે એક રૂપે કરીને જ વિરાજમાન છે; પણ માયિક પદાર્થની પેઠે વિકારને પામતા નથી. સદા દિવ્યરૂપે કરીને વિરાજમાન રહે છે, **એવી રીતે પ્રત્યક્ષ પુરુષોત્તમને વિષે જે દ્રઢનિષ્ઠા તેને આત્યંતિક કલ્યાણ કહીએ.** અને એવી નિષ્ઠાને પામીને જે સિદ્ધદશાને પામ્યો હોય તેની આવી દશા હોય જે, 'પિંડ બ્રહ્માંડનો તથા પ્રકૃતિ પુરુષનો પ્રલય થયા પછી અક્ષરધામને વિષે જે ભગવાનની મૂર્તિ અખંડ વિરાજમાન રહે છે **તે મૂર્તિને સ્થાવર-જંગમ સર્વે આકારને વિષે જ્યાં જ્યાં દ્રષ્ટિ જાય ત્યાં ત્યાં સાક્ષાત્કાર દેખે અને એ મૂર્તિ વિના બીજું અણુમાત્ર પણ ભાસે નહિ'** એ સિદ્ધ દશાનું લક્ષણ છે."

॥ ઈતિ વચનામૃતમ્ કારિયાણીનું ॥૭॥૧૦૩॥

વચનામૃત ૮ : સગુણ-નિર્ગુણ સ્વરૂપનું Index

*સંવત્ ૧૮૭૭ના કાર્તિક સુદિ ૪ ચતુર્થીને દિવસ શ્રીજીમહારાજ ગામ

* કારિ. વચ. ૮, તા. ૯-૧૧-૧૮૨૦, શુક્રવાર. ૧. દ્રષ્ટિ સમક્ષ-પ્રત્યક્ષ.

શ્રી કારિયાણી મધ્યે વસ્તાખાચરના દરબારમાં ઉત્તરાદે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી મુક્તાનંદ સ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "હે મહારાજ ! વેદ, શાસ્ત્ર, પુરાણ અને ઈતિહાસને વિષે ભગવાનનું સગુણ સ્વરૂપ નિરૂપણ કર્યું છે અને નિર્ગુણ સ્વરૂપ પણ નિરૂપણ કર્યું છે. તે[૧] ભગવાન જે શ્રીપુરુષોત્તમ, તેનું નિર્ગુણ સ્વરૂપ કેવી રીતે સમજવું? અને સગુણ સ્વરૂપ તે કેવી રીતે સમજવું ? અને તે ભગવાનનું નિર્ગુણ સ્વરૂપ સમજવે કરીને ભગવાનના ભક્તને કેટલો સમાસ છે? અને તે ભગવાનનું સગુણ સ્વરૂપ સમજવે કરીને કેટલો સમાસ છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "ભગવાનનું નિર્ગુણ સ્વરૂપ છે તે તો સૂક્ષ્મ થકી પણ અતિ સૂક્ષ્મ છે અને પૃથ્વી આદિક જે સર્વે તત્ત્વ તેનું આત્મા[૨] છે અને તે થકી પર જે પ્રધાન પુરૂષ, તેનું આત્મા છે અને તે પ્રધાન પુરૂષ થકી પર જે શુદ્ધ પુરૂષ ને પ્રકૃતિ તેનું આત્મા છે અને તેથી પર જે અક્ષર, તેનું પણ આત્મા છે. અને એ સર્વે ભગવાનનું શરીર છે અને જેમ દેહથકી જીવ છે તે સૂક્ષ્મ છે ને શુધ્ધ છે ને ઘણો પ્રકાશમાન છે તેમ એ સર્વે થકી ભગવાન અતિશય સૂક્ષ્મ છે અને અતિશય શુદ્ધ છે અને અતિશય નિર્લેપ છે અને અતિ પ્રકાશે યુક્ત છે, અને જેમ આકાશ છે તે પૃથ્વી આદિક ચાર ભૂતમાં વ્યાપક છે ને પૃથ્વી આદિક ચાર ભૂત થકી અસંગી છે અને એ ચાર ભૂતની ઉપાધિ તે આકાશને અડતી નથી, આકાશ તો અતિશય નિર્લેપ થકો એ ચાર ભૂતને વિષે રહ્યો છે; તેમ પુરુષોત્તમભગવાન સર્વના આત્મારૂપે કરીને સર્વને વિષે રહ્યા છે; તો પણ અતિશય નિર્વિકાર છે ને અસંગી છે ને પોતે પોતાના સ્વભાવે યુક્ત છે અને તે સરખો થવાને કોઈ સમર્થ નથી થતો. જેમ આકાશ ચાર ભૂતમાં રહ્યો છે પણ ચાર ભૂત આકાશ જેવાં નિર્લેપ તથા અસંગી થવાને સમર્થ નથી થતાં, તેમજ પુરુષોત્તમ ભગવાન સર્વના આત્મા છે તો પણ અક્ષર પર્યંત કોઈપણ પુરુષોત્તમ ભગવાન જેવા સમર્થ થવાને સમર્થ નથી થતાં. એવી રીતે જે અતિશય સૂક્ષ્મપણું અને અતિશય નિર્લેપપણું અને અતિશય શુદ્ધપણું અને અતિશય અસંગીપણું અને અતિશય પ્રકાશે યુક્તપણું અને અતિશય ઐશ્વર્યયુક્તપણું;

---

૧. **अणोरणीयान् महतो महीयान्** આ શ્રુતિમાં કહ્યું છે. ૨. ધારક, નિયન્તા અને શેષી.

તે એ ભગવાનની મૂર્તિને વિષે **નિર્ગુણપણું** છે અને જેમ ગિરનાર પર્વત છે તેને લોકાલોક પર્વતની પાસે મૂકીએ ત્યારે તે અતિશય નાનો ભાસે, પણ ગિરનાર પર્વત કાંઈ નાનો થયો નથી, એ તો લોકાલોકની અતિશય મોટાઈ આગળ નાનો જણાય છે, તેમ પુરુષોત્તમ ભગવાનની મોટાઈ આગળ અષ્ટ આવરણે યુક્ત જે અનંતકોટી બ્રહ્માંડ તે અણુની પેઠે અતિ સૂક્ષ્મ ભાસે છે, પણ તે બ્રહ્માંડ કાંઈ નાનાં થઈ ગયાં નથી. એ તો ભગવાનની મોટપ આગળ નાનાં જણાય છે. એવી રીતે ભગવાનની મૂર્તિને વિષે જે અતિશય મોટાઈ તે ભગવાનનું સગુણપણું છે. ત્યારે કોઇને એમ આશંકા થાય જે, ભગવાન નિર્ગુણરૂપે તો અતિ સૂક્ષ્મ કરતાં પણ સૂક્ષ્મ છે અને સગુણરૂપે તો અતિ સ્થૂળ કરતાં પણ સ્થૂળ છે ત્યારે એ બેય રૂપનું ધરનારું જે ભગવાનનું મૂળ સ્વરૂપ તે કેવું છે ?" તો તેનો ઉત્તર એ છે જે, **"પ્રકટ પ્રમાણ મનુષ્યાકારે દેખાય છે એ જ ભગવાનનું સદાય મૂળ સ્વરૂપ છે, અને નિર્ગુણપણું ને સગુણપણું; એ તો એ મૂર્તિનું કોઈક અલૌકિક ઐશ્વર્ય છે.** જેમ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન બ્રાહ્મણના પુત્રને લેવા સારું અર્જુન સહિત રથે બેસીને ચાલ્યા તે લોકાલોક પર્વતને ઉલ્લંઘીને માયાનું તમ આવ્યું તેને સુદર્શન ચક્રે કરીને કાપીને તેથી પર જે બ્રહ્મજ્યોતિ તેને વિષે રહ્યા જે ભૂમાપુરુષ; તેની પાસેથી બ્રાહ્મણના પુત્રને લઈ આવ્યા; ત્યારે તે રથ ને ઘોડા તે માયિક હતાં ને સ્થૂળભાવે યુક્ત હતાં પણ તે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને યોગે કરીને અતિસૂક્ષ્મ અને ચૈતન્યરૂપે થઈને ભગવાનના નિર્ગુણ બ્રહ્મધામને પામ્યા. એવી રીતે જે સ્થૂળ પદાર્થને સૂક્ષ્મપણાને પમાડી દેવું એ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની મૂર્તિને વિષે નિર્ગુણપણું છે. અને એ જ શ્રીકૃષ્ણભગવાન તેણે પોતાની માતા જે યશોદાજી તેને પોતાના મુખને વિષે અષ્ટાવરણે યુક્ત સમગ્ર બ્રહ્માંડ દેખાડ્યું અને વળી અર્જુનને પોતાની મૂર્તિને વિષે વિશ્વરૂપ દેખાડ્યું અને અર્જુન વિના જે બીજા હતા તે તો સાડાત્રણ હાથની ભગવાનની મૂર્તિને દેખતા હતા અને જ્યારે ભગવાને વામનાવતાર ધર્યો ત્યારે પ્રથમ તો વામનરૂપે દર્શન આપ્યું અને ત્રણ પગલાં ધરતી બળિ પાસે શ્રીકૃષ્ણાર્પણ કરાવ્યા પછી એવું પોતાના સ્વરૂપને વધાર્યું, જે સાત પાતાળનું તો એક પગલું કર્યું અને આકશમાં તો પોતાનું શરીર બધેય માઈ રહ્યું અને બીજું પગલું ઉંચું મેલ્યું તેણે સાત સ્વર્ગને વેંધીને અંડકટાહ[૧] ફોડ્યું એવું જે ભગવાનનું મોટું સ્વરૂપ થયું તેને બળિ રાજાએ દીઠું અને બળી વિના જે બીજા હતા તેણે તો જેવું

૧. બ્રહ્માંડનું પડ.

વામન સ્વરૂપ ભગવાને ધારણ કર્યું હતું તેવું ને તેવું દીઠું. એવી રીતે જે ભગવાનને વિષે અતિશય મોટાઈ થકી જે મોટાઈ દેખાય, એ ભગવાનની મૂર્તિને વિષે સગુણપણું જાણવું. જેમ આકાશ છે તે શીતકાળે તથા ઉષ્ણકાળે વાદળાંએ રહિત હોય અને જ્યારે વર્ષાઋતુ આવે ત્યારે અસંખ્ય વાદળાંની ઘટાએ કરીને ભરાઈ જાય છે, તે કાળે કરીને આકાશમાં વાદળાં ઉપજે છે ને પાછાં લીન થઈ જાય છે, તેમ ભગવાન પોતાની ઈચ્છાએ કરીને પોતામાંથી નિર્ગુણ અને સગુણરૂપ જે ઐશ્વર્ય તેને પ્રકટ કરીને પાછું પોતાને વિષે લીન કરે છે. અને એવા જે ભગવાન તે મનુષ્ય જેવા જણાતા હોય પણ તેના મહિમાનો પાર કોઈ પામતો નથી **અને જે ભક્ત એવી રીતે ભગવાનની મૂર્તિમાં નિર્ગુણપણું ને સગુણપણું સમજે તે ભક્તને કાળ, કર્મ અને માયા; તે બંધન કરવાને સમર્થ થતાં નથી અને તેને આઠે પહોર અંતરમાં આશ્ચર્ય રહ્યા કરે છે.”**

॥ ઈતિ વચનામૃતમ્ કારિયાણીનું ॥૮॥૧૦૪॥

વચનામૃત ૯ : પાડાખારનું

Index

*સંવત્ ૧૮૭૭ના કાર્તિક સુદિ ૫ પાંચમને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ ગામ શ્રીકારિયાણી મધ્યે વસ્તાખાચરના દરબારમાં ઉત્તરાદા ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજે નિત્યાનંદ સ્વામી તથા બ્રહ્માનંદ સ્વામી પ્રત્યે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, “જેને એવી મલિન રીસ હોય જે જેની ઉપર આંટી પડે તે સંગાથે આંટી મૂકે જ નહિ, પાડાની પેઠે રીસ રાખ્યા જ કરે, એવો જે હોય તેને તે સાધુ કહીએ કે ન કહીએ ?” પછી એ બે બોલ્યા જે, “જે એવો હોય તેને તે સાધુ ન કહેવાય.”

પછી મુક્તાનંદ સ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે,“હે મહારાજ ! જે ભગવાનનો ભક્ત હોય ને તેને કોઈક ભગવદીયનો હૈયામાં અવગુણ આવતો હોય અને તેણે કરીને તે ભગવાનના ભક્ત ઉપર રીસ ચડતી હોય તો તે અવગુણ ટાળ્યાનો શો ઉપાય છે ?” પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “જેના હૈયામાં ભગવાનની

* કારિ. વચ. ૯, તા. ૧૦-૧૧-૧૮૨૦, શનિવાર.

ભક્તિ હોય ને ભગવાનનો મહિમા જાણતો હોય તેને ભગવાનના ભક્તનો અવગુણ આવે નહિ અને ભગવાનના ભક્ત ઉપર રીસની આંટી બંધાય જ નહિ, જેમ ઉદ્ધવજી જો ભગવાનના મહિમાને સમજતા હતા તો એમ વર માગ્યો જે, 'આ ગોપીઓના ચરણરજના અધિકારી એવાં જે વૃંદાવનને વિષે લતા તથા તૃણ તથા ગુચ્છ; તેને વિષે હું પણ કોઈક થાંઉ, અને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને વૃંદાવનને વિષે વૃક્ષને તથા પક્ષીને તથા મૃગલાંને બળદેવજી આગળ અતિ મોટાં ભાગ્યવાળાં કહ્યાં છે. અને બ્રહ્માએ પણ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન પાસે એમ વર માગ્યો છે જે, 'હે પ્રભો ! આ જન્મને વિષે અથવા પશુપક્ષીના જન્મને વિષે હું જે તે તમારા દાસને વિષે રહીને તમારાં ચરણારવિંદને સેવું એવું મારું મોટું ભાગ્ય થાઓ.' માટે એવો જ્યારે ભગવાનના ભક્તનો મહિમા સમજે ત્યારે તેને ભગવાનના ભક્ત ઉપર કોઈ દિવસ અવગુણની ગાંઠ ન બંધાય અને પોતાના ઈષ્ટ જે પ્રત્યક્ષ ભગવાન તેનો જે ભક્ત; તેને વિષે જે કાંઈક અલ્પ દોષ હોય તે મહિમાના સમજનારાની દ્રષ્ટિમાં આવે જ નહિ અને જે ભગવાનના મહિમાને જાણતો હોય તે તો ભગવાનના સંબંધને પામ્યાં એવાં જે પશુ પક્ષી તથા વૃક્ષ–વેલી આદિક તેને પણ દેવતુલ્ય જાણે, તો જે મનુષ્ય હોય ને ભગવાનની ભક્તિ કરતા હોય તથા વર્તમાન પાળતા હોય તથા ભગવાનનું નામસ્મરણ કરતા હોય ને તેને દેવતુલ્ય જાણે ને અવગુણ ન લે તેમાં શું કહેવું ? માટે ભગવાનનો મહિમા સમજે તેને ભગવાનના ભક્ત સંગાથે વૈર ન બંધાય અને જે માહાત્મ્ય ન સમજે તેને, ભગવાનના ભક્ત સંગાથે વૈર બંધાય ખરું, **માટે જે ભગવાનનું તથા ભગવાનના ભક્તનું માહાત્મ્ય ન જાણતો હોય ને તે સત્સંગી છે તો પણ તેને અર્ધો વિમુખ જાણવો અને ભગવાનનો ને ભગવાનના ભક્તનો જે મહિમા સમજે તેને જ પુરો સત્સંગી જાણવો."**

॥ ઈતિ વચનામૃતમ્ કારિયાણીનું ॥૯॥૧૦૫॥

વચનામૃત ૧૦ : નાડી જોયાનું - તપનું Index

*સંવત્ ૧૮૭૭ના કાર્તિક સુદિ ૧૦ દશમીને દિવસ રાત્રિને સમે સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ ગામ શ્રીકારિયાણી મધ્યે વસ્તાખાચરના દરબારમાં ઉગમણે દ્વાર ઓરડાને વિષે વિરાજમાન હતા અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ

* કારિ. વચ. ૧૦, તા. ૧૫-૧૧-૧૮૨૦, ગુરૂવાર.

દશ બાર મોટેરા સાધુ બેઠા હતા તથા પાંચ છો હરિભક્ત બેઠા હતા અને શ્રીજીમહારાજના શરીરમાં કાંઈક તાવ જેવું જણાતું હતું અને આગળ સગડી મેલીને તાપતા હતા. પછી શ્રીજીમહારાજે મુક્તાનંદ સ્વામીને કહ્યું જે,"અમારી નાડી જુવો. શરીરમાં કાંઈક કસર જણાય છે." પછી મુક્તાનંદ સ્વામીએ નાડી જોઈને કહ્યું જે, ''હે મહારાજ ! કસર તો બહુ છે અને વળી એમ કહ્યું જે, હે મહારાજ ! હમણાં સત્સંગીને કઠણ કાળ વર્તે છે, કેમ જે, હે મહારાજ ! તમો તો સર્વે સત્સંગીના જીવનપ્રાણ છો તે મહારાજને શરીરે કસર જેવું છે, એજ સર્વે સત્સંગીને કઠણ કાળ છે."

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "ભગવાનને પ્રસન્ન કરવાને અર્થે નારદજીએ કેટલાક યુગપર્યંત ટાઢતડકાને તથા ભુખતરસને સહન કરીને મહાતપ કર્યું અને તે તપે કરીને ભગવાનને રાજી કર્યા. એવી રીતે જે વિવેકી હોય તે તો જાણીને પોતાનાં દેહ, ઈન્દ્રિયોને દમીને તપ કરે છે, માટે જે વિવેકી સાધુ હોય તેને તો જાણીને દેહઈન્દ્રિયોને કષ્ટ થાય એમ વર્ત્યું જોઈએ, તો ઈશ્વર ઈચ્છાએ જે કાંઈ કષ્ટ આવે તેને શીદ ટાળવાને ઈચ્છે ? અને વળી ત્યાગી સાધુને તો પોતાના મનમાં એમ દ્રઢ રુચિ રાખી જોઈએ જે, 'મારે તો દેવલોક, બ્રહ્મલોક અને વૈકુંઠાદિક લોકના જે પંચવિષય સંબધી ભોગસુખ તે નથી જોઈતાં અને મારે તો હમણાં દેહ છતે તથા દેહનો ત્યાગ કરીને બદરિકાશ્રમ તથા શ્વેતદ્વીપમાં જઈને ને તપ કરીને ભગવાનને રાજી કરવા છે. તે એક જન્મ તથા બે જન્મ તથા સહસ્ર જન્મ સુધી પણ તપ કરીને જ ભગવાનને રાજી કરવા છે.' અને જીવનું કલ્યાણતો આટલી જ વાતમાં છે જે, 'પ્રકટ પ્રમાણ એવા જે શ્રી કૃષ્ણનારાયણ તેનું જ કર્યું સર્વે થાય છે, પણ કાળ, કર્મ ને માયાદિક કોઈનું કર્યું કાંઈ થતું નથી.' **એવી રીતે ભગવાનને વિષે જ એક કર્તાપણું સમજવું એ જ કલ્યાણનું પરમ કારણ છે અને જે તપ કરવું તે તો ભગવાનની પ્રસન્નતાનું કારણ છે.** અને તે તપને વિષે પણ જેવો રાધિકાજી તથા લક્ષ્મીજી; ભગવાનને વિષે પ્રેમલક્ષણા ભક્તિએ કરીને ભાવ રાખે છે તેવો ભાવ રાખવો અને **જો તપ ન કરે ને ભગવાનને જ સર્વકર્તા જાણે તો પણ જન્મ મરણના દુઃખથી તો જીવ તરી જાય પણ તપ કર્યા વિના તે જીવ ઉપર ભગવાનનો રાજીપો થાય નહિ,** અને જે જીવ ભગવાનને સર્વકર્તા-હર્તા નથી જાણતો તો તેથી બીજો કોઈ પાપી નથી, અને ગૌ-હત્યા, બ્રહ્મહત્યા, ગુરુસ્ત્રીનો સંગ તથા બ્રહ્મવેત્તા સદ્ગુરુનો દ્રોહ; તે થકી પણ એને વધુ પાપી જાણવો, કાં જે ભગવાન વિના બીજા જે કાળ, કર્માદિક તેને એ કર્તા જાણે છે, માટે એવો જે નાસ્તિક ચંડાળ હોય તેની

તો છાયામાં પણ ઉભું રહેવું નહિ ને ભૂલ્યમાં પણ તેનાં મુખનું વચન સાંભળવું નહિ અને જે ભગવાનના ભક્ત હોય તે ભગવાનને પ્રતાપે કરીને બ્રહ્મા, શિવ, શુકજી, નારદ તે જેવા પણ થાય અને પ્રકૃતિપુરુષ જેવા પણ થાય અને બ્રહ્મ તથા અક્ષર જેવા પણ થાય તો પણ શ્રીપુરુષોત્તમ નારાયણ જેવો થવાને તો કોઈ સમર્થ નથી, **માટે જેનો સંગ કર્યા થકી તથા જે શાસ્ત્ર સાંભળવા થકી ભગવાનની ઉપાસનાનું ખંડન થઈને સ્વામી સેવકભાવ ટળી જતો હોય, તો તે સંગનો તથા તે શાસ્ત્રનો શ્વપચની પેઠે તત્કાળ ત્યાગ કરવો.”**

પછી મુક્તાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, “હે મહારાજ ! જે ભક્ત સુંદર વસ્ત્ર તથા અલંકાર તથા નાના પ્રકારનાં ભોજનાદિક વસ્તુ, તેણે કરીને ભગવાનની સેવા કરે છે તે પણ ભગવાનને રાજી કરવાને ઈચ્છે છે અને તમે તો તપે કરીને જ ભગવાન રાજી થાય એમ કહો છો, તે તપ વિના એવી સેવાએ કરીને રાજી કરે તેમાં શો બાધ છે ?” પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “જે સારાં સારાં પદાર્થે કરીને ભગવાનની ભક્તિ કરે છે તે જો નિષ્કામભાવે કરીને કેવળ ભગવાનની પ્રસન્નતાને અર્થે જ કરતો હોય તો તો ઠીક છે, પણ જો પોતે પણ ભગવાનની પ્રસાદી જાણીને તે પદાર્થને વિષે લોભાઈને ને ભગવાનને પડ્યા મેલીને તે પદાર્થને વિષે પ્રીતિ કરે તો તે પદાર્થને ભોગવતો થકો વિષયી થઈને ભ્રષ્ટ થઈ જાય છે, એ બાધ છે માટે જે ત્યાગી ભક્ત હોય તેને તો ભગવાનને સર્વકર્તા જાણીને તપે કરીને જ ભગવાનને રાજી કરવા અને રાધિકાજી તથા લક્ષ્મીજી તેની પેઠે ભગવાનને પ્રેમલક્ષણા ભક્તિએ કરીને ભજવા, એ અમારો સિદ્ધાંત છે.”

પછી બ્રહ્માનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું[૧] જે, “હે મહારાજ ! અમારું આ લોકને વિષે તથા પરલોકને વિષે સારું થાય તે કહો ?” પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “આ[૨] જે અમારો સિદ્ધાંત છે તે જ આ લોક ને પરલોકને વિષે પરમસુખનો હેતુ છે.”

પછી ગોપાળાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, “હે મહારાજ ! ત્યાગનો ને તપ કરવાનો મનમાં ઈશક[૩] તો હોય અને ત્યાગ કે તપ કરતાં વચમાં કોઈક વિઘ્ન આવી પડે તો તેનું કેમ કરવું ?” પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “જેને જે વાતનો ઈશક હોય ને તે વચમાં હજારો અંતરાય આવે તો પણ તે અંતરાયનો

૧. યદ્યપિ આત્યન્તિક કલ્યાણના હેતુરૂપ પોતાનો સિદ્ધાન્ત કહ્યો છે તથાપિ કલ્યાણ માટે તેથી પણ કોઈક સુખેથી થાય તેવો ઉપાય કહેશે એવા અભિપ્રાયથી પૂછે છે.

૨. પૂર્વોક્ત.

૩. તમન્ના-ઉત્કટ ઇચ્છા.

રોક્યો રોકાય નહિ, ત્યારે તેનો સાચો ઈશક જાણવો. જુવોને–અમે એકવીશ વર્ષ થયાં શ્રીરામાનંદ સ્વામી પાસે આવ્યા છીએ, તેમાં અનંત ભાતનાં વસ્ત્ર તથા અલંકાર તથા ખાનપાનાદિક તેણે કરીને સેવાના કરનારા અનંત ભક્ત મળ્યા છે પણ અમારું મન કોઈ પદાર્થમાં લોભાણું નથી, શા માટે જે અમારે ત્યાગનો જ ઈશક છે, અને આ સંસારને વિષે કેટલીક રાંડો છે તે ધણી મરી ગયો હોય, તો તેને વાંસે છાતી કુટીકુટીને રોયા જ કરે છે અને કેટલીક બાઈઓ છે તે પોતાના પરણ્યા ધણીનો પણ ત્યાગ કરીને ભગવાનનું ભજન કરે છે અને કેટલાક મૂર્ખ પુરૂષ હોય છે તે પોતાની સ્ત્રી મરી ગઈ હોય તો તેને વાંસે રોયા કરે છે અને બીજી સ્ત્રીને વાસ્તે હાયહોય કરતા ફરે છે અને કેટલાક વૈરાગ્યવાન પુરૂષ હોય તે ઘરમાં પરણેલી સ્ત્રી હોય, તેનો ત્યાગ કરીને પરમેશ્વરનું ભજન કરે છે. એવી રીતે સૌ સૌના ઈશક જુદી જુદી જાતના છે, **અને અમારો તો એજ ઈશક છે ને એજ સિદ્ધાંત છે જે, 'તપે કરીને ભગવાનને રાજી કરવા ને ભગવાનને સર્વેના કર્તાહર્તાજાણીને અને સ્વામી-સેવકને ભાવે કરીને તે ભગવાનની ભક્તિ કરવી અને કોઈ રીતે તે ભગવાનની ઉપાસના ખંડન થવા દેવી નહિ'** માટે તમો પણ સર્વે આ અમારાં વચનને પરમ સિદ્ધાંત કરી માનજ્યો."

॥ ઈતિ વચનામૃતમ્ કારિયાણીનું ॥૧૦॥૧૦૬॥

વચનામૃત ૧૧ : પ્રેમના લક્ષણનું

Index

*સંવત્ ૧૮૭૭ના કાર્તિક સુદ ૧૧ એકાદશીને દિવસ શ્રીજીમહારાજ ગામ શ્રીકારિયાણી મધ્યે વસ્તાખાચરના દરબારમાં ઉગમણે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ રાત્રિને સમે વિરાજમાન હતા અને ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો ને ધોળી છીંટ[૧] ની ડગલી પહેરી હતી અને મસ્તક ઉપર ધોળી પાઘ બાંધી હતી અને પીળાં ને રાતાં જે ગુલદાવદીનાં પુષ્પ, તેના હાર પહેર્યા હતા અને પાઘમાં પીળાં પુષ્પના તોરા લટકતા હતા અને પોતાની આગળ બે કોરે બે વાળંદ મશાલ લઈને ઉભા હતા અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજને સચ્ચિદાનંદ સ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "ભગવાનને

* કારિ. વચ. ૧૧, તા. ૧૬-૧૧-૧૮૨૦, શુક્રવાર ૧. ભાત ભાતનું, રંગબેરંગી છાપેલું કપડું

વિષે પ્રીતિ હોય તેનાં શાં લક્ષણ છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેને પોતાના પ્રિયતમ જે ભગવાન તેને વિષે પ્રીતિ હોય તે પોતાના પ્રિયતમની મરજીને લોપે નહિ એ પ્રીતિનું લક્ષણ છે. જો ગોપીઓને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને વિષે પ્રીતિ હતી તો જ્યારે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન મથુરાં જવા તૈયાર થયા ત્યારે ગોપીઓ સર્વે મળીને એમ વિચાર કર્યો જે, 'આપણે કુટુંબની તથા લોકની લાજનો ત્યાગ કરીને ભગવાનને જોરાઈએ રાખીશું' પછી ચાલવા સમે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનાં નેત્ર સામું જોયું ત્યારે ભગવાનની રહ્યાની મરજી દેખી નહિ ત્યારે સર્વે ડરીને છેટે રહીયો અને અંતરમાં એમ બીનીયો જે, 'જો આપણે ભગવાનના ગમતામાં નહિ રહીએ તો ભગવાનને આપણા ઉપરથી હેત ઉતરી જશે.' એમ વિચારીને કાંઇ કહી શકીયો નહિ, પછી ભગવાન મથુરાં પધાર્યા ત્યારે પણ ત્રણ ગાઉ ઉપર ભગવાન હતા તો પણ ગોપીઓ કોઇ દિવસ મરજી લોપીને દર્શને ગઇ નહિ અને ગોપીઓએ એમ જાણ્યું જે, 'ભગવાનની મરજી વિના જો આપણે મથુરાં જઇશું તો ભગવાનને આપણા ઉપર હેત છે તે ટળી જશે' માટે હેતનું એજ રૂપ છે જે, 'જેને જે સાથે હેત હોય તે તેની મરજી પ્રમાણે રહે અને જો પોતાના પ્રિયતમને પાસે રહ્યે રાજી જાણે તો પાસે રહે અને જો પોતાના પ્રિયતમને છેટે રહ્યે રાજી જાણે તો છેટે રહે; પણ કોઇ રીતે પોતાના પ્રિયતમની આજ્ઞાને લોપે નહિ એ પ્રેમનું લક્ષણ છે. જો ગોપીઓને ભગવાનને વિષે સાચો પ્રેમ હતો તો આજ્ઞા વિના ભગવાનને દર્શને ગઇ નહિ અને જ્યારે ભગવાને કુરુક્ષેત્રમાં તેડી ત્યારે ભગવાનનું દર્શન કર્યું પણ કોઇ રીતે ભગવાનનાં વચનનો ભંગ કર્યો નહિ, **માટે જેને ભગવાનને વિષે પ્રીતિ હોય તે ભગવાનની આજ્ઞા કોઇ કાળે લોપે નહિ. જેમ ભગવાનનું ગમતું હોય તેમ જ રહે એ પ્રીતિનું લક્ષણ છે."**

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે,"લ્યો એક અમે પ્રશ્ન પૂછીએ." પછી મુનિએ કહ્યું જે, "હે મહારાજ ! પૂછો." પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જે ભગવાનનો ભક્ત હોય તે ભગવાનની મૂર્તિનાં સંબંધ વિનાના જે અન્ય સંબંધી પંચવિષય તેને તુચ્છ કરી નાખે છે અને પંચ પ્રકારે એક ભગવાનનો સંબંધ રાખે છે, એવો જે ભક્ત તેને ભગવાન એમ આજ્ઞા કરે જે, 'તમે અમથકી છેટે રહો' ત્યારે તે જો ભગવાનનાં દર્શનનો લોભ રાખે તો એને આજ્ઞાનો ભંગ થાય અને જો આજ્ઞા ન પાળે તો ભગવાનને એ ભક્ત ઉપર હેત ન રહે. માટે એ ભક્તે જેમ માયિક શબ્દાદિક પંચવિષયનો ત્યાગ કર્યો છે તેમ

જ ભગવાન સંબંધી જે શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધ; એ પંચવિષય છે તેનો પણ ત્યાગ કરે કે ન કરે ?" એ પ્રશ્ન છે. પછી સર્વે મુનિ મળીને જેને જેવી બુદ્ધી હતી તેણે તેવો ઉત્તર કર્યો પણ એ પ્રશ્નનું સમાધાન થયું નહિ. પછી શ્રીજીમહારાજને કહ્યું જે, "હે મહારાજ! એનો ઉત્તર તમે કરો." પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેને ભગવાનને વિષે દ્રઢ પ્રીતિ છે અને ભગવાનને અખંડ સંબંધે રહિત જે માયિક પંચવિષય તેને તુચ્છ કરી નાંખ્યા છે અને શબ્દાદિક પંચવિષયે કરીને ભગવાન સંગાથે દ્રઢપણે જોડાણો છે **તે ભક્ત ભગવાનની આજ્ઞાએ કરીને જ્યાં જ્યાં જાય છે ત્યાં ત્યાં ભગવાનની મૂર્તિ પણ એ ભક્ત ભેળી જ જાય છે, ને જેમ એ ભક્તને ભગવાન વિના રહેવાતું નથી તેમ જ ભગવાનને પણ એ ભક્ત વિના રહેવાતું નથી અને એ ભક્તના હૃદામાંથી આંખ્યનું મટકું ભરીએ એટલી વાર છેટે રહેતા નથી.** માટે એ ભક્તને પાંચે પ્રકારે ભગવાન સંઘાથે અખંડ સંબંધ રહે છે, કેમ જે જે શબ્દાદિક પંચવિષય વિના જીવમાત્રને રહેવાતું નથી તે શબ્દાદિક પંચવિષયને એણે તુચ્છ કર્યા છે ને પંચે પ્રકારે કરીને ભગવાનને વિષે જોડાણો છે તે માટે એ ભક્તને ભગવાન સાથે અખંડ સંબંધ રહે છે."

॥ ઈતિ વચનામૃતમ્ કારિયાણીનું ॥૧૧॥૧૦૭॥

વચનામૃત ૧૨ : કારણ શરીર ટાળ્યાનું - આંબલીના કચૂકાનું

Index

*સંવત્ ૧૮૭૭ના કાર્તિક સુદિ ૧૫ પુનમને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ ગામ શ્રીકારિયાણી મધ્યે વસ્તાખાચરના દરબારમાં ઉગમણે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા અને ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો ને ધોળી છીંટની ડગલી પહેરી હતી અને ધોળો ફેંટો બોકાની સહિત બાંધ્યો હતો અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "પ્રશ્ન ઉત્તર કરો." પછી મુનિએ માંહોમાંહિ ઘણીવાર સુધી પ્રશ્ન-ઉત્તર કર્યા, તેમાં સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ અને કારણ; એ ત્રણ શરીરનો વિચાર નીસર્યો તથા વિરાટ્, સૂત્રાત્મા અને અવ્યાકૃત; એ ત્રણ શરીરનો વિચાર નીસર્યો. પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "કારણ શરીર

* કારિ. વચ. ૧૨, તા. ૨૦-૧૧-૧૮૨૦, મંગળવાર

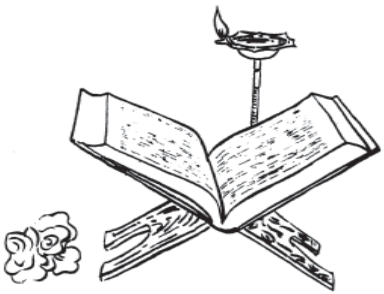
છે એ જીવની માયા છે. તે જ કારણ શરીર તે સ્થૂળ સૂક્ષ્મરૂપે થાય છે, માટે સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ અને કારણ; એ ત્રણ જીવની માયા છે. તેમજ વિરાટ્, સૂત્રાત્મા અને અવ્યાકૃત; એ ઈશ્વરની માયા છે. તે જીવની કારણ શરીરરૂપ જે માયા તે વજ્રસાર જેવી છે. તે કોઈ રીતે જીવથી જુદી પડતી નથી, માટે **જ્યારે એ જીવને સંતનો સમાગમ મળે ને તે સંતને વચને કરીને પરમેશ્વરનું સ્વરૂપ ઓળખ્યામાં આવે ને તે પરમેશ્વરના સ્વરૂપનું ધ્યાન કરે ને તે પરમેશ્વરના વચનને હૃદામાં ધારે તેણે કરીને એ કારણ શરીર છે તે બળીને ખોખા જેવું થઈ જાય છે.** જેમ આંબલીનું બીજ હોય ને તે બીજની છાલ બીજ સાથે અતિદ્રઢ ચોંટી હોય પછી તેને જ્યારે અગ્નિમાં શેકે ત્યારે તે છાલ દાઝીને ખોખા જેવી થઈ જાય ને પછી હાથમાં લઈને ચોળે તો જુદી થઈ જાય, તેમ ભગવાનનું ધ્યાન ને ભગવાનનું વચન; તેણે કરીને કારણ શરીર શેકાઈને આંબલીના ફોતરાની પેઠે જુદું થઈ જાય છે અને તે વિના બીજા કોટી ઉપાય કરે તો પણ કારણ શરીરરૂપ જે અજ્ઞાન તેનો નાશ થતો નથી." એવી રીતે શ્રીજીમહારાજે વાર્તા કરી.

પછી શ્રીજીમહારાજે મુનિ પ્રત્યે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "જાગ્રત્ અવસ્થામાં સત્વગુણ વર્તે છે અને સર્વે પદાર્થનું યથાર્થ જ્ઞાન વર્તે છે તો પણ જાગ્રત્ અવસ્થામાં જે શ્રવણ કર્યું હોય તેને સૂક્ષ્મદેહમાં જ્યારે મનન કરે ત્યારે તે સાંભળ્યું હોય તે પાકું થાય છે અને સૂક્ષ્મ દેહમાં તો રજોગુણ વર્તે છે. તે રજોગુણમાં તો અયથાર્થ જ્ઞાન રહ્યું છે તો પણ જે જાગ્રતમાં સાંભળ્યું હોય તેનું સૂક્ષ્મ દેહમાં મનન કરે ત્યારે યથાર્થ જ્ઞાન થાય છે, એનું શું કારણ છે ?" પછી મુનિ સર્વે મળીને જેની જેવી બુદ્ધિ હતી તેણે તેવો ઉત્તર કર્યો પણ શ્રીજીમહારાજના પ્રશ્નનું સમાધાન થયું નહિ. પછી મુનિ સર્વે હાથ જોડીને બોલ્યા જે, "હે મહારાજ ! આ પ્રશ્નનો ઉત્તર તો તમે કરો તો થાય. પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એનો ઉત્તર તો એ છે જે, "હૃદયને વિષે ક્ષેત્રજ્ઞ જે જીવ તેનો નિવાસ છે તે ક્ષેત્રજ્ઞ ચૌદ ઈન્દ્રિયોનો પ્રેરક છે. તેમાં અંતઃકરણ જે છે તે ક્ષેત્રજ્ઞને સમીપે વર્તે છે માટે અંતઃકરણમાં મનન કરે ત્યારે દ્રઢ થાય છે, કાં જે, ક્ષેત્રજ્ઞ છે તે સર્વે ઈન્દ્રિયો અંતઃકરણ થકી સમર્થ છે, માટે ક્ષેત્રજ્ઞ પ્રમાણ કરે એ વાત અતિ દ્રઢ થાય છે." એવી રીતે એ પ્રશ્નનો ઉત્તર કર્યો ત્યારે સર્વે મુનિએ કહ્યું જે, "હે મહારાજ! યથાર્થ ઉત્તર કર્યો. એવો ઉત્તર

બીજા કોઈથી થાય નહિ.” પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “ગમે તેવો કામી, ક્રોધી, લોભી, લંપટ જીવ હોય અને જો આવી રીતની વાતમાં વિશ્વાસ રાખીને પ્રીતિએ કરીને સાંભળે તો તેના સર્વે વિકાર ટળી જાય છે. જેમ કોઈ પુરુષને પ્રથમ તો કાચા ચણા ચાવે એવું દાંતમાં બળ હોય ને તે જો કાચી કેરી સારી પેઠે ખાય તો તેથી ભાત પણ ચવાય નહિ, તેમ ગમે તેવો કામાદિકને વિષે આસક્ત હોય પણ આવી રીતની વાતને આસ્તિક થઈને શ્રદ્ધાએ સહિત સાંભળે, તો તે પુરૂષ વિષયનાં સુખ ભોગવવાને સમર્થ રહે નહિ અને તપ્તકૃચ્છ, ચાંદ્રાયણાદિક વ્રતે કરીને જો દેહને સુકવી નાંખે તો પણ જેવું આવી ભગવદ્વાર્તા સાંભળનારાનું મન નિર્વિષયી થાય છે તેવું તેનું થતું નથી. અને આવી વાત સાંભળીને જેવું તમારું સર્વેનું મન નિર્વિકલ્પ થતું હશે તેવું ધ્યાન કરતા હશો તથા માળા ફેરવતા હશો ત્યારે નહિ થતું હોય, **માટે વિશ્વાસ રાખીને પ્રીતિએ સહિત જે ભગવાન પુરુષોત્તમનારાયણની વાત સાંભળવી એથી બીજું મનને સ્થિર થવાનું ને નિર્વિષયી થવાનું કોઈ મોટું સાધન નથી.”**

॥ ઈતિ વચનામૃતમ્ કારિયાણીનું ॥૧૨॥૧૦૮॥

“શ્રીકારિયાણી પ્રકરણં સમાપ્તમ્”

લોયાધામ

''લોયાધામ'' શ્રી સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયનું નાનું ગઢપુર છે. મુક્તરાજ શ્રી સુરાખાચર, તેમની સખ્ય ભક્તિ અને શ્રી હરિની શાકોત્સવની દિવ્યલીલાઓ આબાલવૃદ્ધ સૌ કોઈના કંઠે ગવાય છે.

આ ધામમાં બિરાજીને ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણે એક વર્ષ અને બે માસમાં ઉદ્‌બોધેલ ઉપદેશામૃતમાંથી ૧૮ દિવસના વચનામૃતો આ ગ્રંથમાં સંકલિત થયા છે.

વચનામૃત ગ્રંથનું સમ્પાદન સ્વયં શ્રી હરિએ કરાવ્યું છે તેની ઐતિહાસિક અને દસ્તાવેજી નોંધ પણ લોયાધામનાં જ વચનામૃતોમાં નોંધાયેલી છે.

આજે આ ધામમાં પરમહંસના ઉતારા અને સુરાખાચરના દરબારગઢની સાથે પાતાળીયો કૂવો, ધર્મકુળ મિલન સ્થાન, સુખભાદર નદી, પ્રસાદીની વાડીની સાથે શ્રીજી મહારાજ મોટા ભાઈ રામપ્રતાપજી અને નાના ભાઈ ઈચ્છારામજી એક સાથે બેઠા હતા તે દિવ્ય ઓટો, વગેરે પ્રસાદિના અનેક સ્થાનો આવેલા છે. ટુંકમાં આ સ્થાનોમાં આજે પણ આત્માને શાતા મળે છે.

આવો અને અનુભવો એક મોહક સ્વપ્નસમી આંતરિક શાંતિ અને આત્મસાક્ષાત્કાર જેવો આનંદ લોયાધામની દિવ્ય બ્રહ્મભીની ધરતીમાં...

વચનામૃત ૧ : ક્રોધનું-સંપૂર્ણ સત્સંગ થયાનું Index

*સંવત્ ૧૮૭૭ના કાર્તિક વદિ ૧૦ દશમીને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ ગામ શ્રીલોયા મધ્યે સુરાભક્તના દરબારમાં પરમહંસના ઉતારા મધ્યે ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા અને રૂનો ભરેલો ધોળો સુરવાળ પહેર્યો હતો અને ધોળી છીંટની ડગલી પહેરી હતી અને માથે ધોળો ફેંટો બાંધ્યો હતો અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ મુનિ પ્રત્યે બોલ્યા જે, "શંકર શબ્દનો શો અર્થ છે ?" પછી મુનિ બોલ્યા જે, સુખને કરે તેને શંકર કહીએ" પછી એ વાતને સાંભળીને શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "આજ પાછલી ચાર ઘડી[૧] રાત હતી તે સમે સ્વપ્નમાં અમને શિવજીએ દર્શન દીધાં. તે શિવજી મોટો જબરો નંદીશ્વર[૨] તે ઉપર બેઠા હતા અને શરીરે બહુ પુષ્ટ હતા ને ચાલીશ વર્ષની અવસ્થા હતી ને મોટી જબરી જટા હતી ને તે શિવજી ભેળે પાર્વતી હતાં તેણે ધોળાં વસ્ત્ર પહેર્યાં હતાં અને તે શિવજી મોટા સંતની પેઠે શાંતમૂર્તિ હતા અને મારે ઉપર તો શિવજીને ઘણું હેત જણાયું તોપણ મારે તો શિવ ઉપર હેત ન જણાયું, કેમ જે હું એમ જાણું છું જે,'શિવ તો તમોગુણના દેવતા છે અને આપણે તો શાંતમૂર્તિ એવા જે શ્રીકૃષ્ણનારાયણ તેના ઉપાસક છીએ, તે માટે રજોગુણી, તમોગુણી દેવ એવા જે બ્રહ્મા, શિવ અને ઈન્દ્રાદિક દેવતા તેમની ઉપર ભાવ બેસે નહિ અને તેમાં પણ ક્રોધ ઉપર તો મારે ઘણું વૈર છે ને ક્રોધી જે માણસ અથવા દેવતા તે મને ગમેજ નહિ, તથાપિ જે શિવજીને અમે માનીએ છીએ

* લોયા વચ. ૧, તા. ૩૦-૧૧-૧૮૨૦, શુક્રવાર. ૪-૩૦ કલકો.

૧. "ચોવિસ મીનીટની એક ઘડી" આ પ્રમાણે સવારે ૨. શંકરજીનું વાહન જે નંદી નામે પોઠિયો.

તેનું શું કારણ છે ? તો શિવજી તો ત્યાગી છે ને યોગી છે ને ભગવાનના મોટા ભક્ત છે, માટે શિવને માનીએ છીએ. અને ક્રોધ તો કેવો છે ? તો 'જેવું હડકાયું કૂતરું હોય તેવો છે.' જેમ હડકાયા કૂતરાની જે લાળ, તે ઢોર અથવા મનુષ્ય જેને અડે તે હડકાયા કૂતરાની પેઠે ડાચિયો નાંખીને મરી જાય; તેમ ક્રોધની જેને લાળ અડે તે પણ હડકાયા કૂતરાની પેઠે ડાચિયો નાંખીને સંતના માર્ગ થકી પડી જાય. અને વળી ક્રોધ કેવો છે ? તો જેવા કસાઈ, આરબ, ભાવર[૧], વાઘ, દીપડો, કાળો સર્પ તે જેમ સર્વને બિવરાવે છે અને બીજાના પ્રાણને હરી લે છે, તેમ ક્રોધ છે તે પણ સૌને બિવરાવે છે અને બીજાના પ્રાણને હરી લે છે. એવો જે ક્રોધ તે જો સાધુમાં આવે તે તો અતિ ભૂંડો લાગે; કેમ જે, સાધુ તો શાંત હોય પણ જ્યારે તેમાં ક્રોધ આવે ત્યારે તે સાધુ બીજાને ક્રૂર લાગે અને તે સાધુની આકૃતિ પણ ફરી જાય; કેમ જે, એ ક્રોધનું નામ વિરૂપ[૨] છે, માટે એ ક્રોધ જેના દેહમાં આવે તેના દેહને વિરૂપ કરી નાંખે."

ત્યારે શુકમુનિએ પૂછ્યું જે, "હે મહારાજ ! જે લગારેક ક્રોધ ચઢી આવે ને પછી તેને ટાળી નાંખે, એવો જે ક્રોધ તે કાંઈ નડતર કરે કે ન કરે ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેમ આ સભા બેઠી છે તેમાં જો હમણે સર્પ નીકળે ને કોઈને કરડે નહિ તો પણ ઊઠીને સૌને ભાગવું પડે તથા સૌનાં અંતરમાં ત્રાસ થાય; અને વળી જેમ ગામને ઝાંપે આવીને વાઘ હૂંકારા કરતો હોય અને કોઈને મારે નહિ તો પણ સૌ માણસને અંતરમાં ભય લાગે ને બારણે નિકળાય નહિ; તેમ થોડોક ક્રોધ ઊપજે તે પણ અતિશય દુઃખદાયી છે."

પછી નાના નિર્માનાનંદ સ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "કામને મૂળમાંથી ઊખેડી નાંખવો તેનું શું સાધન છે?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એક તો આત્મનિષ્ઠા[૩] અતિ દૃઢ હોય અને અષ્ટ પ્રકારે બ્રહ્મચર્ય વ્રત રાખવું, એ આદિક જે પંચ વર્તમાન તેને દૃઢ કરીને પાળે અને ભગવાનનો મહિમા અતિશય સમજે; એ ઉપાયે કરીને કામનું મૂળ ઊખડી જાય છે. અને કામનું મૂળ ઊખડી જાય તો પણ બ્રહ્મચર્યાદિક નિયમમાંથી કોઈ રીતે ડગવું નહિ. અને અતિશય

૧. રખડતો સિપાઈ - શિકારી.
૨. શરીરની આકૃતિ ફરી જવા રૂપ.
૩. આત્મા અનાત્માના સ્વરૂપનો વિવેક.

કામનું મૂળ ઊખડ્યાનો તો ઉપાય એ છે જે, "ભગવાનનો મહિમા સારી પેઠે સમજવો."

અને તે પછી ભજનાનંદ સ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "હે મહારાજ! કનિષ્ઠ વૈરાગ્ય ને મધ્યમ વૈરાગ્ય ને ઉત્તમ વૈરાગ્ય; એ ત્રણ પ્રકરના વૈરાગ્યનું શું રૂપ છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "કનિષ્ઠ વૈરાગ્યવાળો જે હોય તે તો ધર્મશાસ્ત્રમાં કહ્યા જે સ્ત્રીના ત્યાગ સંબંધી નિયમ તેમાં સારી પેઠે વર્તે ત્યાં સુધી તો એને ઠીક રહે, પણ જો કોઈ સ્ત્રીના અંગને દેખી જાય તો તે અંગમાં એનું ચિત્ત ચોંટી જાય અને એનું ઠેકાણું ન રહે, તેને **કનિષ્ઠ વૈરાગ્યવાળો** કહીએ. અને જે મધ્યમ વૈરાગ્યવાળો હોય તે તો કદાચિત્ સ્ત્રીને ઉઘાડી થકી દેખી જાય તોય પણ જેમ પશુને ઉઘાડાં દેખીને ક્ષોભ થતો નથી તેમ તેના મનમાં ક્ષોભ ન થાય ને તે સ્ત્રીના અંગમાં ચિત્ત ચોંટી જાય નહિ, તેને **મધ્યમ વૈરાગ્યવાળો** કહીએ. અને જે ઉત્તમ વૈરાગ્યવાળો હોય તેને તો જો કદાચિત્ એકાંતમાં સ્ત્રીઆદિક પદાર્થનો યોગ થાય તો પણ એ ડગે નહિ, તેને **ઉત્તમ વૈરાગ્યવાળો** કહીએ."

અને વળી ભજનાનંદ સ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "કનિષ્ઠ, મધ્યમ અને ઉત્તમ એ ત્રણ પ્રકારે જે ભગવાનનું જ્ઞાન તેનું શું સ્વરૂપ છે ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "કનિષ્ઠ જ્ઞાનવાળો તે તો પ્રથમ ભગવાનનો પ્રતાપ દેખીને નિશ્ચય કરે અને પછી તેવો પ્રતાપ ન દેખાય ને ભગવાનનો કોઈક દુષ્ટ જીવ દ્રોહ કરતા હોય તેનું કાંઈ ભૂંડું ન થાય ત્યારે તેને નિશ્ચય રહે નહિ, એને **કનિષ્ઠ જ્ઞાનવાળો** કહીએ. અને મધ્યમ જ્ઞાનવાળો જે હોય તે તો જ્યારે ભગવાનનાં શુભ-અશુભ એવાં મનુષ્ય ચરિત્રને દેખે ત્યારે તેમાં મોહ થાય ને નિશ્ચય રહે નહિ, તેને **મધ્યમ જ્ઞાનવાળો** કહીએ. અને ઉત્તમ જ્ઞાનવાળાને તો એમ વર્તે જે, ભગવાનને ગમે તેવી શુભ-અશુભ ક્રિયાને કરતા દેખીને પણ તેમાં મોહ થાય નહિ ને નિશ્ચય જાય નહિ તથા જેણે પોતાને નિશ્ચય કરાવ્યો હોય ને તે જ વળી કહે જે, 'એ ભગવાન નથી', ત્યારે તેને એમ જાણે જે, 'એનું માથું ફર્યું છે.' એવો જે હોય તેને **ઉત્તમ જ્ઞાનવાળો** કહીએ. અને તેમાં જે કનિષ્ઠ જ્ઞાનવાળો તે તો અનેક જન્મે કરીને સિદ્ધ થાય અને મધ્યમ જ્ઞાનવાળો બે-ત્રણ જન્મે કરીને સિદ્ધ થાય અને ઉત્તમ જ્ઞાનવાળો તે જ જન્મે કરીને સિદ્ધ થાય." એવી રીતે વાર્તા કરી.

ત્યાર પછી મોટા શિવાનંદ સ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "ભગવાનનો નિશ્ચય તો સંપૂર્ણ હોય તો પણ અંતરમાં કૃતાર્થપણું મનાતું નથી, તેનું શું કારણ છે?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "કામ, ક્રોધ, લોભ, સ્વાદ, સ્નેહ, માન ઇત્યાદિક જે શત્રુ તેણે કરીને જેનું અંતઃકરણ દગ્ધ[૧] વર્તતું હોય ને તેને નિશ્ચય હોય તો પણ પોતાને કૃતાર્થ માને નહિ."

પછી નિત્યાનંદ સ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "એ કામાદિક શત્રુને ટાળ્યાનો શો ઉપાય છે ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એ કામાદિક શત્રુ તો તો ટળે જો એને ઉપર નિર્દય થકો દંડ દેવાને તત્પર રહે. જેમ ધર્મરાજા છે તે પાપીને મારવાને અર્થે દંડ લઈને રાત-દિવસ તૈયાર રહે છે, તેમ ઇન્દ્રિયો કુમાર્ગે ચાલે તો ઇન્દ્રિયોને દંડ દે અને અંતઃકરણ કુમાર્ગે ચાલે તો અંતઃકરણને દંડ દે. તેમાં ઇન્દ્રિયોને કૃચ્છ્રચાંદ્રાયણે કરીને દંડ દે અને અંતઃકરણને વિચારે કરીને દંડ દે, તો એ કામાદિક શત્રુનો નાશ થઈ જાય અને પોતાને ભગવાનના નિશ્ચયે કરીને સંપૂર્ણ કૃતાર્થ માને."

ત્યાર પછી મુક્તાનંદ સ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "સંપૂર્ણ સત્સંગ થયો તે કેને કહીએ ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એક તો અતિશય દૃઢ આત્મનિષ્ઠા હોય અને તે પોતાના આત્માને દેહ, ઇન્દ્રિયો, અંતઃકરણથી અતિશય અસંગી માને; અને એ દેહ-ઇન્દ્રિયાદિકની ક્રિયાઓ તે પોતાને વિષે ન માને તો પણ પંચ વર્તમાનના નિયમમાં લેશમાત્ર ફેર પડવા દે નહિ. અને પોતે બ્રહ્મસ્વરૂપે વર્તે તો પણ પરબ્રહ્મ જે પુરુષોત્તમ ભગવાન તેનું દાસપણું મૂકે નહિ, સ્વામી-સેવકપણે કરીને ભગવાનની દૃઢ ઉપાસના કરે. અને પ્રત્યક્ષ મૂર્તિ જે ભગવાન તેને આકાશની પેઠે અતિશય અસંગી સમજે, જેમ આકાશ છે તે ચાર ભૂતમાં અનુસ્યૂતપણે[૨] વ્યાપીને રહ્યો છે અને ચાર ભૂતની જે ક્રિયા તે આકાશને વિષે થાય છે તો પણ આકાશને એ પૃથ્વી આદિક ચાર ભૂતના વિકાર અડતા નથી, તેમ પ્રત્યક્ષ જે શ્રીકૃષ્ણનારાયણ તે શુભ-અશુભ સર્વ ક્રિયાને કર્તા થકા આકાશની પેઠે નિર્લેપ છે એમ જાણે; અને તે ભગવાનનાં જે અસંખ્યાત ઐશ્વર્ય છે તેને સમજે જે, 'આ ભગવાન જીવોના કલ્યાણને અર્થે મનુષ્ય જેવા જણાય છે તોપણ એ અનંતકોટિ બ્રહ્માંડના કર્તા હર્તા છે અને ગોલોક, વૈકુંઠ, શ્વેતદ્વીપ, બ્રહ્મપુર ઇત્યાદિક જે ધામ તે સર્વેના સ્વામી છે,

૧. વિષયરૂપ અગ્નિથી બળેલું. ૨. વ્યાપકપણે, ઓતપ્રોત થઈને, સાથે જોડાઈને.

અને અનંતકોટિ એવા જે અક્ષરરૂપ મુક્ત તે સર્વના સ્વામી છે;' એવો ભગવાનનો મહિમા જાણીને તે ભગવાનને વિષે શ્રવણાદિક ભક્તિને દૃઢ કરીને રાખે અને તે ભગવાનના ભક્તની સેવા ચાકરી કરે. એવી રીતે જે વર્તે તેનો સંપૂર્ણ સત્સંગ કહીએ."

પછી નાના શિવાનંદ સ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "ક્યારેક તો ભગવાનના ભક્તનો મહિમા અતિશય સમજાય છે અને ક્યારેક તો અતિશય સમજાતો નથી, તેનું શું કારણ છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "સંત છે તે તો ધર્મવાળા છે, તે જ્યારે કોઈકને અધર્મમાં ચાલતો દેખે ત્યારે તેને ટોકે, પછી જે દેહાભિમાની હોય તેને સવળો વિચાર કરીને શિક્ષા ગ્રહણ કરતાં આવડે નહિ ને સામો તે સંતનો અવગુણ લે; માટે જ્યાં સુધી એને દુઃખાડીને કહે નહિ ત્યાં સુધી માહાત્મ્ય રહે ને જ્યારે હિતની વાત પણ દુઃખાડીને કહે ત્યારે અવગુણ લે ને માહાત્મ્ય ન જાણે. અને જેને સંતનો અવગુણ આવ્યો તેને કોઈ રીતે પ્રાયશ્ચિતે કરીને પણ શુદ્ધ થવાતું નથી. જેમ કામાદિક દોષનાં પાપ નિવારણ છે તેમ સંતના દ્રોહનું પાપ નિવારણ છે નહિ. ને જેમ કોઈને ક્ષય રોગ થાય તેને ટાળ્યાનું કોઈ ઔષધ નથી તે તો નિશ્ચય મરે; તેમ જેને સંતનો અવગુણ આવ્યો તેને તો ક્ષયરોગ થયો જાણવો, તે તો પાંચ દિવસ મોડો-વહેલો નિશ્ચય વિમુખ થશે. અને વળી જેમ મનુષ્યનાં હાથ, પગ, નાક, આંખ્ય, આંગળીઓ એ આદિક જે અંગ તે કપાય તો પણ એ મનુષ્ય મૂઓ કહેવાય નહિ, અને જ્યારે ધડમાંથી માંથુ કપાઈ જાય ત્યારે તેને મૂઓ કહેવાય; તેમ હરિજનનો જેને અવગુણ આવે તેનું તો માથું કપાણું અને બીજા વર્તમાનમાં કદાચિત્ ફેર પડે તો અંગ કપાણું કહેવાય પણ તે જીવે ખરો, કહેતાં તે સત્સંગમાં ટકે ખરો; અને **જેને સંતનો અવગુણ આવ્યો તે તો નિશ્ચય સત્સંગથી જ્યારે ત્યારે વિમુખ જ થાય, એ એનું માથું કપાણું જાણવું.**"

પછી ભગવદાનંદ સ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "હરિજનનો અવગુણ આવ્યો હોય તેને ટાળ્યાનો કોઈ ઉપાય છે કે નથી ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "ઉપાય તો છે પણ અતિ કઠણ છે, તે અતિશય શ્રદ્ધાવાળો હોય તેથી થાય છે. જ્યારે કોઈ સંતનો અવગુણ આવે ત્યારે એમ વિચાર કરે જે, 'મેં અતિ મોટું પાપ કર્યું, જે બ્રહ્મસ્વરૂપ એવા જે ભગવાનના ભક્ત તેનો અવગુણ લીધો.' એવા વિચારમાંથી અતિશય દાઝ હૈયામાં થાય, તે દાઝને મારે અન્ન

જમે તો તેના સ્વાદુ-કુસ્વાદુપણાની ખબર પડે નહિ તથા રાત્રિને વિષે નિદ્રા પણ આવે નહિ. અને જ્યાં સુધી સંતનો અવગુણ હૈયામાંથી ટળે નહિ ત્યાં સુધી જેમ જળ વિનાનું માછલું તરફડે તેમ અતિ વ્યાકુળ થાય. અને જ્યારે એ સંતનો હૈયામાં અતિશય ગુણ આવે ને તે સંત કોઈ વાતે દુઃખાણા હોય તો તેને અતિ દીન થઈને પ્રસન્ન કરે. એવી જાતનો જેના હૃદયમાં વિચાર રહેતો હોય, તો તેને સંતનો અવગુણ આવ્યો હોય તે પણ ટળી જાય ને સત્સંગમાંથી પણ વિમુખ ન થાય; પણ એ વિના બીજો કોઈ એનો ઉપાય નથી કહ્યો એ જ એક ઉપાય છે."

॥ ઈતિ વચનામૃતમ્ લોયાનું ॥૧॥૧૦૯॥

વચનામૃત ૨ : વિશ્વાસી, જ્ઞાની, શૂરવીર અને પ્રીતિવાળાનું Index

*સંવત્ ૧૮૭૭ના કાર્તિક વદિ ૧૧ એકાદશીને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ ગામ શ્રીલોયા મધ્યે સુરાભક્તના દરબારમાં દક્ષિણાદે મુખારવિંદે ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા અને રાતા કિનખાબનો સુરવાળ પહેર્યો હતો અને નરનારાયણ નામે અંકિત એવો જે કાળો કિનખાબ તેની ડગલી પહેરી હતી અને માથે બુરાનપુરી આસમાની રંગનો રેંટો સોનેરી તારના ફરતા છેડાનો બાંધ્યો હતો અને કસુંબી રંગનો રેંટો કેડ્યે બાંધ્યો હતો અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી અને મુક્તાનંદ સ્વામી આદિક જે પરમહંસ તે દૂકડ, સરોદા, સતાર, મંજીરાદિક વાજિંત્રને વજાડીને કીર્તનનું ગાન કરતા હતા.

પછી કીર્તનની સમાપ્તિ થઈ રહી ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "સર્વે પરમહંસ સાંભળો, હું તમને એક પ્રશ્ન પૂછું છું". ત્યારે મુનિ બોલ્યા જે, "હે મહારાજ ! પૂછો." પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "આ સત્સંગમાં હરિભક્તને ક્યારે મૃત્યુનો[૧] ભય ટળી જાય ને દેહ છતે જ પોતાનું કલ્યાણ મનાય જાય ?" પછી મુક્તાનંદ સ્વામીએ જેવો આવડ્યો તેવો ઉત્તર કર્યો, પણ શ્રીજીમહારાજના પ્રશ્નનું સમાધાન થયું નહિ. પછી બીજા પરમહંસ બોલ્યા જે, "હે મહારાજ ! એ પ્રશ્નનો ઉત્તર તો તમે જ કરો." પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "તમે જ્યાં સુધી કીર્તન બોલ્યા ત્યાં સુધી અમે એનો વિચાર કર્યો

* લોયા વચ. ૨, તા. ૧-૧૨-૧૮૨૦, શનિવાર. ૧. જન્મમરણનાં પ્રવાહરૂપ સંસારનો.

છે, તે અમારી નજરમાં તો એમ આવ્યું છે જે, ચાર પ્રકારના હરિભક્ત હોય તેને મૃત્યુનો ભય નાશ પામે છે અને કૃતાર્થપણું[૧] મનાય છે. તે ચાર પ્રકારના હરિભક્તની વિક્તિ– એક તો વિશ્વાસી, બીજો જ્ઞાની, ત્રીજો શૂરવીર, ચોથો પ્રીતિવાળો, એ ચાર પ્રકારના જે ભક્ત તેને તો મૃત્યુનો ભય નથી રહેતો અને દેહ છતે કૃતાર્થપણું મનાય છે. હવે એ ચાર પ્રકારના ભક્તનાં લક્ષણ કહીએ છીએ. તેમાં જે વિશ્વાસી હોય તે તો પ્રત્યક્ષ ભગવાન ને તેના સાધુ તેના વચનને વિષે અતિશય વિશ્વાસને પામ્યો છે; માટે તે ભગવાનના નિશ્ચયના બળ વડે કરીને મૃત્યુનો ભય રાખે નહિ અને એમ જાણે જે, 'મને પ્રત્યક્ષ પુરુષોત્તમભગવાન મળ્યા છે માટે હું કૃતાર્થ છું' અને જ્ઞાનીને તો આત્મજ્ઞાનનું બળ હોય, તે એમ માને જે, 'હું તો બ્રહ્મસ્વરૂપ એવો ભગવાનનો ભક્ત છું;' માટે એને પણ મૃત્યુનો ભય હોય નહિ. અને શૂરવીર હોય તે થકી તો ઈન્દ્રિયો તથા અંતઃકરણ એ સર્વે થરથર કંપતા રહે અને બીજા કોઈથી પણ ડરે નહિ, માટે એને કોઈ રીતે પરમેશ્વરની આજ્ઞામાં ભંગ થાય નહિ. માટે પોતાને કૃતાર્થપણું માને અને મૃત્યુનો ત્રાસ તેના મનમાં લેશમાત્ર પણ હોય નહિ. અને ચોથો જે પ્રીતિવાળો તેને તો પતિવ્રતાનું અંગ છે. જેમ પતિવ્રતા સ્ત્રી હોય તેને પોતાના પતિ વિના બીજે ઠેકાણે વૃત્તિ ડોલે નહિ ને એક પોતાના પતિને વિષે જ પ્રીતિ રાખે, તેમ તે ભગવાનનો ભક્ત તે પતિવ્રતાની પેઠે પોતાના પતિ એવા જે ભગવાન તેને વિષે જ પ્રીતિ રાખે. માટે પોતાને કૃતાર્થપણું માને અને તેને મૃત્યુનો ભય પણ લેશમાત્ર હોય નહિ. અને એ ચાર અંગ માંહિલું એક પ્રધાન હોય ને બીજાં ત્રણ ગૌણ હોય તો પણ જન્મ મૃત્યુના ભય થકી તરે છે, અને ચાર માંહિલું એક પણ ન હોય તેને તો મૃત્યુનો ભય ટળે નહિ." એટલી વાર્તા કરીને પછી શ્રીજીમહારાજ સર્વ પરમહંસ તથા હરિભક્ત પ્રત્યે બોલ્યા જે, "એ ચાર માંહિલાં જેને જે અંગ પ્રધાનપણે વર્તતાં હોય તે કહો." પછી પરમહંસ સમગ્રને જે જે અંગ વર્તતાં હતાં તે કહ્યાં, અને હરિભક્તને પણ જેને જે અંગ વર્તતા હતાં તે કહ્યાં, તે સાંભળીને શ્રીજીમહારાજ ઘણા પ્રસન્ન થયા. પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એ ચાર અંગમાંથી જેને શૂરવીરનું અંગ હોય તે સર્વે આવીને અમારે પગે લાગો." પછી જેને જેને શુરવીર નાં અંગ વર્તતા હતાં, તે સર્વે શ્રીજીમહારાજનાં ચરણારવિંદને છાતીમાં લઈને પગે લાગ્યા.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "વળી જેને પ્રશ્ન પૂછવો હોય તે પૂછો."

૧. કૃત, કૃત્યભાવ, અહોભાવ.

ત્યારે બ્રહ્માનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, "જે કારણ હોય તે તો કાર્યથી મોટું જોઈએ, ત્યારે વડનું બીજ તે તો નાનું છે ને તે થકી મોટો વડ કેમ થાય છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "કારણ હોય તે તો નાનું હોય ને સૂક્ષ્મ હોય તો પણ મોટા કાર્યની ઉત્પત્તિ કરવાને સમર્થ છે, એ જ કારણમાં મોટાઈ છે. જેમ મૂળ પ્રકૃતિનાં કાર્ય એવાં જે અનંત પ્રધાન તેનો મોટો વિસ્તાર છે પણ કારણ રૂપ જે મૂળ પ્રકૃતિ તે તો સ્ત્રીને આકારે છે તથા પૃથ્વીનું કારણ જે ગંધ તે સૂક્ષ્મ છે અને તેનું કાર્ય જે પૃથ્વી તે મોટી છે. એમ જ આકાશ આદિક બીજા ચાર ભૂત તેનો વિસ્તાર મોટો છે અને તેનાં કારણ જે શબ્દાદિક તે સૂક્ષ્મ છે. અને જે કારણ હોય તે નાનું હોય તો પણ તે મોટા કાર્યને ઉત્પન્ન કરવા સમર્થ થાય એવી એમાં કળા રહી છે. જેમ અગ્નિદેવ છે તે તો મનુષ્ય જેવો મૂર્તિમાન છે અને માણસ જેવડો છે, અને તેનું કાર્ય જે અગ્નિની જ્વાળાઓ તે તો અતિ મોટી છે; તથા જેમ વરુણની મૂર્તિ તે તો મનુષ્ય જેવડી છે અને તેનું કાર્યરૂપ જે જળ તે તો અતિ ઝાઝું છે; અને જેમ સૂર્યની મૂર્તિ તો મનુષ્ય જેવી રથમાં બેઠી છે અને તેનું કાર્ય જે પ્રકાશ તે તો આખા બ્રહ્માંડમાં વ્યાપી રહ્યો છે; તેમ સર્વના કારણ એવા જે શ્રીપુરુષોત્તમ નારાયણ શ્રીકૃષ્ણ તે તો મનુષ્ય જેવડા છે તોપણ અનંતકોટિ બ્રહ્માંડના કારણ છે. અને જે મૂર્ખ હોય તે તો એમ સમજે જે, 'જેનું કાર્ય આવડું મોટું છે તો તેનું કારણ તો કેવડું મોટું હશે?' એ તો મૂર્ખની સમજણ છે. અને સર્વના કારણરૂપ એવા ભગવાન તે મનુષ્ય જેવા છે, તોપણ પોતાના અંગમાંથી યોગકળાએ કરીને અનંતકોટિ બ્રહ્માંડને ઉત્પન્ન કરવાને સમર્થ છે ને પાછાં પોતાને વિષે લય કરવાને સમર્થ છે. જેમ અગ્નિ, વરુણ, સૂર્ય તે પોતાના કાર્યરૂપે મોટા જણાય છે ને વળી કાર્યને પોતામાં લીન કરીને એક પોતે જ રહે છે; તેમ ભગવાનના એક એક રોમમાં અનંતકોટિ બ્રહ્માંડ અણુની પેઠે રહ્યાં છે; તે અષ્ટાવરણ[૧] ને ચૌદ લોક[૨] સુદ્ધાં રહ્યાં છે. એવી રીતે કારણમાં અલૌકિકપણું છે ને મોટાઈપણું છે. તેને સમજુ હોય તે જાણે જે, 'ભગવાન મનુષ્ય જેવા જણાય છે તોપણ એ ભગવાન સર્વના કારણ છે અને સર્વના કર્તા છે ને સમર્થ છે." એમ કહીને શ્રીજીમહારાજ શયન કરવા પધાર્યા.

॥ ઇતિ વચનામૃતમ્ લોયાનું ॥૨॥૧૧૦॥

---

૧. પૃથ્વી, જળ, તેજ, વાયુ, આકાશ, અહંકાર, મહતત્ત્વ, પ્રકૃતિ

૨. અતળ, વિતળ, સુતળ, રસાતળ, તળાતળ, મહાતળ, પાતાળ, ભૂલોક, ભૂવર્લોક, સ્વર્ગલોક, મહર્લોક, જનલોક, તપલોક, સત્યલોક

વચનામૃત ૩ : માહાત્મ્યજ્ઞાને સહિત નિશ્ચયવાળાનું Index

*સંવત્ ૧૮૭૭ના કાર્તિક વદિ ૧૩ તેરસને દિવસ શ્રીજીમહારાજ ગામ શ્રીલોયા મધ્યે સુરાખાચરના દરબારમાં રાત્રિને[૧] સમે ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા ને ધોળી છીંટની ડગલી પહેરી હતી તથા રૂનો ભરેલો ધોળો સુરવાળ પહેર્યો હતો ને મસ્તક ઉપર ધોળો ફેંટો બાંધ્યો હતો તથા ધોળી પછેડી ઓઢી હતી અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના સત્સંગીની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

તે સમયને વિષે શ્રીજીમહારાજને ભગવદાનંદ સ્વામી તથા શિવાનંદ સ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "ભગવાન તથા સંત તેનો જેને માહાત્મ્યજ્ઞાને સહિત નિશ્ચય હોય તેનાં શાં લક્ષણ છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેને ભગવાનનો ને સંતનો માહાત્મ્યજ્ઞાને સહિત નિશ્ચય હોય તેથી ભગવાનને અર્થે ને સંતને અર્થે શું ન થાય ? એને અર્થે કુટુંબનો ત્યાગ કરે, લોકલાજનો ત્યાગ કરે, રાજ્યનો ત્યાગ કરે, સુખનો ત્યાગ કરે, ધનનો ત્યાગ કરે, સ્ત્રીનો ત્યાગ કરે અને સ્ત્રી હોય તે પુરુષનો ત્યાગ કરે." એમ કહીને પછી આ સર્વે હરિભક્તની વાર્તાઓ એક બીજા કેડે કરી. ગામ ડડુસરવાળા રજપુત ગલુજી તથા ધર્મપુરવાળાં કુશળકુંવરબાઈ તથા પર્વતભાઈ[૨] તથા રાજબાઈ[૩] તથા જીવુબાઈ[૪] તથા લાડુબાઈ તથા મોટાં રામબાઈ[૫] તથા દાદોખાચર[૬] તથા માંચોભક્ત[૭] તથા મૂળજીબ્રહ્મચારી[૮] તથા ભુજવાળાં લાધીબાઈ ને માતાજી તથા મુક્તાનંદ સ્વામી[૯] તથા વાળાક દેશના આહીર પટેલ સામત તથા ગામ માનકુવાના મૂળજી તથા કૃષ્ણજી તથા વાળાક દેશમાં ગુંદાળી ગામના બે કાઠી હરિભક્ત[૧૦] ઈત્યાદિક જે સત્સંગી; તેમણે ભગવાનને અર્થે ને સંતને અર્થે જે જે કર્યું; તેને વિસ્તારીને કહેતા હવા, અને વળી એમ પણ કહ્યું જે, **'જેને ભગવાનનો નિશ્ચય માહાત્મ્યજ્ઞાને સહિત હોય તે ભગવાનનાં વચનમાં ફેર પાડે નહિ, ને જેમ કહે તેમ કરે.'** તે ઉપર પોતાની વાત કરી જે અમારો સ્વભાવ કેવો હતો? તો, 'ગોદોહનમાત્ર[૧૧] એક સ્થાનકમાં રહેવાય, પણ વધુ રહેવાય નહિ.' એવા

---

* લોયા વચ. ૩, તા. ૩-૧૨-૧૮૨૦, સોમવાર.
૧. સંધ્યા આરતી કર્યા પછી.
૨. અગતરાયવાળા.
૩. વાંકિયાવાળા.
૪. ગઢડાવાળા.
૫. જેતપુર.
૬. ગઢડાવાળા.
૭. કારિયાણીવાળા.
૮. મછિયાવવાળા.
૯. અમરાપુર.
૧૦. મામૈયો અને મેરામણ.
૧૧. સવાર-સાંજ બે સમયે ગાય દોહવાય છે. એટલે સાંજથી સવાર સુધી; એક રાત અથવા સવારથી સાંજ સુધી એક દિવસ.

ત્યાગી હતા અને વૈરાગ્ય અતિશય હતો ને શ્રીરામાનંદ સ્વામી ઉપર હેત પણ અસાધારણ હતું તોપણ સ્વામીએ ભુજનગરથી કહી મોકલ્યું જે, 'જો સત્સંગમાં રહ્યાનો ખપ હોય તો થાંભલાને બાથ લઈને પણ રહેવું પડશે.' એમ મયારામ ભટ્ટે આવીને કહ્યું; ત્યારે અમે થાંભલાને બાથ લીધી, ત્યાર પછી તેમણે કહ્યું જે, 'મુક્તાનંદ સ્વામીની આજ્ઞામાં રહો.' પછી અમે સ્વામીના દર્શન થયાં મોર નવ મહિના સુધી મુક્તાનંદ સ્વામીની આજ્ઞામાં રહ્યા. એવે લક્ષણે કરીને જેને સંતનો અને ભગવાનનો એવો નિશ્ચય હોય તેને જાણીએ" અને પછી સુંદરજી સુતાર[૧] અને ડોસા વાણિયા[૨] ની વાત કરી અને વળી જેને ભગવાનનો અને સંતનો એવો નિશ્ચય હોય તેને તેની કોરનો કેફ વર્તે. એમ કહીને રાણારાજગર[૩]ની વાર્તા કરી અને પ્રહ્લાદની વાર્તા કરી જે, પ્રહ્લાદ જે તે નૃસિંહજી પ્રત્યે બોલ્યા જે, "હે મહારાજ ! હું આ તમારા વિકરાળ રૂપથી નથી બીતો ને તમે જે મારી રક્ષા કરી તેને હું રક્ષા નથી માનતો; ને તમે જ્યારે મારા ઈન્દ્રિયોરૂપ શત્રુના ગણથકી રક્ષા કરશો ત્યારે હું રક્ષા માનીશ.' માટે જે ભગવાનનો ભક્ત હોય તે દૈહિક રક્ષા ભગવાન કરે તેણે કરીને હર્ષ ન પામે ને રક્ષા ન કરે તેણે કરીને શોક ન કરે અને અલમસ્ત થકો ભગવાનને ભજે અને ભગવાન અને સંત તેનું માહાત્મ્ય બહુ જાણે, તે ઉપર ગામ કઠલાલની ડોસીની[૪] વાત કરી. અને આવી રીતનો જે હરિભક્ત હોય તેનો દેહ પગ ઘસીને પડે, વાઘ ખાઈ જાય, સર્પ કરડે, શસ્ત્ર વાગે, પાણીમાં બૂડી જાય; ઈત્યાદિક ગમે તેવી રીતે અપમૃત્યુએ કરીને દેહ પડે તો પણ એમ સમજે જે, **'ભગવાનના ભક્તની અવળી ગતિ થાય જ નહિ. એ તો ભગવાનના ધામને જ પામે અને ભગવાનથી વિમુખ હોય તેનો દેહ સુધી સારી પેઠે પડે અને ચંદનનાં લાકડામાં સંસ્કારે યુક્ત બળે તો પણ તે તો નિશ્ચય યમપુરીમાં જાય.'** એ બેની વિક્તિ સારી પેઠે સમજે. એ સર્વે પ્રકારની જેના હૃદયમાં દ્રઢ ગાંઠ પડી જાય તેને ભગવાન ને સંતનો માહાત્મ્યે સહિત નિશ્ચય છે એમ જાણવું અને એવા નિશ્ચયવાળો જે હોય, તે જરૂર બ્રહ્મમહોલમાં જ પુગે પણ બીજે ક્યાંઈ કોઈ ધામમાં ઓરો રહે નહિ."

॥ ઈતિ વચનામૃતમ્ લોયાનું ॥૩॥૧૧૧॥

---

૧. ભૂજવાળા.
૨. સરધારવાળા.
૩. ગોલીડાવાળા.
૪. રામબાઈની.

વચનામૃત ૪ : ભગવાનમાં કુતર્ક થાય તો માયાને તર્યા ન કહેવાય

Index

*સંવત્ ૧૮૭૭ના કાર્તિક વદિ ૧૪ ચૌદશને દિવસ પહોર એક દિવસ ચઢતે[૧] સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ ગામ શ્રીલોયા મધ્યે સુરાભક્તના દરબારમાં વિરાજમાન હતા અને ધોળો સુરવાળ પહેર્યો હતો અને ધોળી છીંટની ડગલી પહેરી હતી અને મસ્તક ઉપર શ્વેત પાઘ બાંધી હતી અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી અખંડાનંદ સ્વામીએ શ્રીજીમહારાજને પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "અનંતકોટી બ્રહ્માંડ છે તે બ્રહ્માંડને વિષે જેવી આ બ્રહ્માંડમાં વર્તમાન કાળે ભગવાનની મૂર્તિ છે તેવી ને તેવી જ દેખાય છે કે નથી દેખાતી?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે,[૨] "ભગવાન પોતે પોતાના અક્ષરધામને વિષે સદા વિરાજમાન છે અને મૂળ માયામાંથી ઉપજ્યાં જે અનંતકોટિ પ્રધાનપુરુષ તે થકી અનંતકોટિ બ્રહ્માંડ ઉપજે છે. પછી તે ભગવાન પોતાના અક્ષરધામમાં એક ઠેકાણે રહ્યા થકા પોતાની ઈચ્છાએ કરીને તે અનંતકોટી બ્રહ્માંડને વિષે પોતાના ભક્તને અર્થે અનંતરૂપે દેખાય છે."

પછી વળી અખંડાનંદ સ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "શ્રીકૃષ્ણનારાયણ તો સદા મનુષ્યાકૃતિ છે ને તે ભગવાનનું સ્વરૂપ સર્વકાળે સત્ય છે, અને તે જ ભગવાન ક્યારેક મત્સ્ય, કચ્છ, વરાહ, નૃસિંહાદિક અનંતરૂપે કરીને ભાસે છે તે કેમ સમજવું ?"[૩] અને વળી બ્રહ્માંડ બ્રહ્માંડ પ્રત્યે કલ્યાણની રીતિ તથા ભગવાનની મૂર્તિ તે એકસરખી છે કે જુદી જુદી છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "ભગવાનની મૂર્તિ તો સદા એકસરખી છે, તો પણ ભગવાન પોતાની મૂર્તિને[૪] જ્યાં જેવી દેખાડી જોઇએ ત્યાં એવી પોતાની ઇચ્છાએ કરીને દેખાડે

---

* લોયા વચ. ૪. તા. ૪-૧૨-૧૮૨૦, મંગળવાર.

૧. એક પહરના ૩ ત્રણ કલાક પ્રમાણે ૯-૦૦ વાગ્યે.

૨. આ બ્રહ્માંડમાં જેમ ભગવાન પોતાના અનન્યભક્તોને દર્શનાદિ આપીને સુખ આપવા માટે મનુષ્યાકારે પ્રકટ થાય છે તેમ અનેક બ્રહ્માંડમાં પણ ભગવાન પ્રકટ થાય છે કે નહિ ? આટલો પ્રશ્નનો આશય છે. તેનો "અનેક બ્રહ્માંડમાં પોતાના અનન્યભક્તોને દર્શનાદિકનું સુખ આપવા માટે કૃપા કરીને સ્વેચ્છાથી આ બ્રહ્માંડની પેઠે જ પ્રકટ થાય છે" આવા અભિપ્રાયથી ઉત્તર આપે છે.

૩. ભગવાન સદા મનુષ્યાકૃતિ હોય તો અન્ય પશુ, નરસિંહ વિગેરે આકાર કેમ ઘટે ? એવો પૂછવાનો અભિપ્રાય છે.

૪. કાર્યવશાત્.

છે અને જ્યાં જેટલો પ્રકાશ કરવો ઘટે ત્યાં તેટલો પ્રકાશ કરે છે. અને પોતે તો સદા દ્વિભુજ છે તોપણ પોતાની ઈચ્છાએ કરીને ક્યાંઈ ચાર ભુજ, ક્યાંઈ અષ્ટભુજ, ક્યાંઈ અનંત ભુજને દેખાડે છે, તથા મત્સ્ય, કચ્છાદિકરૂપે કરીને ભાસે છે. એવી રીતે જ્યાં જેવું ઘટે ત્યાં તેવું રૂપ પ્રકાશે છે અને પોતે તો સદા એક રૂપે જ વિરાજમાન રહે છે, અને વળી એક ઠેકાણે રહ્યા થકા અનંતકોટિ બ્રહ્માંડને વિષે અંતર્યામી રૂપે વ્યાપીને રહે છે. જેમ વ્યાસજી એક હતા તેણે શુકજીને સાદ કર્યો ત્યારે સ્થાવર જંગમ સર્વે જીવમાં રહીને સાદ કર્યો અને શુકજીએ હુંકારો દીધો ત્યારેપણ સ્થાવર જંગમ સર્વે સૃષ્ટિમાં રહીને હુંકારો દીધો. એવી રીતે શુકજી જેવા મોટા સિદ્ધ હોય તે પણ જે સર્વ જગતમાં વ્યાપવાને સમર્થ થાય છે. તે તો ભગવાનના ભજનના પ્રતાપે કરીને એવી યોગકળાને પામ્યા છે. તો પોતે ભગવાન પુરુષોત્તમ તે તો યોગેશ્વર છે ને સર્વ યોગકળાના નિધિ છે, તે એક ઠેકાણે રહ્યા થકા અનંતકોટિ બ્રહ્માંડમાં પોતાની ઈચ્છાએ કરીને જ્યાં જેમ ઘટે ત્યાં તેમ ભાસે તેમાં શું કહેવું ? અને એ ભગવાનમાં એમ હોય તેનું શું આશ્ચર્ય છે ? કેમ જે, કોઈક ગોડિયો[૧] જાદુગર હોય તે તુચ્છ માયાને જાણે છે તેમાં પણ લોકોને કેવું આશ્ચર્ય થાય છે? ને તેની યથાર્થ ખબર પડતી નથી તો ભગવાનમાં તો સર્વ યોગકળાઓ રહી છે, તે મહા આશ્ચર્યરૂપ છે. તેને જીવ કેમ જાણી શકે ? માટે ભાગવતમાં કહ્યું છે જે, ‘આટલા ભગવાનની માયાને તર્યા છે’ અને વળી એમ કહ્યું જે, ‘કોઈ ભગવાનની માયાના બળને પાર પામ્યા નથી.’ તેણે કરીને એમ જાણવું જે, એ ભગવાનની યોગકળામાં બ્રહ્માદિક જેવાને કુતર્ક થાય તો એ ભગવાનની માયાના બળના પારને ન પામ્યા કહેવાય. તે કુતર્ક તે શું? તો જે, ‘એ ભગવાન તે કેમ એમ કરતા હશે ?’ અને ભગવાનને એમ સમજે જે, ‘એ તો સમર્થ છે તે જેમ કરતા હશે તે ઠીક કરતા હશે.’ એવી રીતે ભગવાનને નિર્દોષ સમજે તો માયાને તર્યા કહેવાય અને કલ્યાણની રીતિ તો એકસરખી છે પણ ભજનારા જે પુરૂષ તેને વિષે ઉત્તમ, મધ્યમ અને કનિષ્ઠ એ ત્રણ પ્રકારના ભેદ છે ને તેમની[૨] શ્રદ્ધા અનંત પ્રકારની છે, તેને યોગે કરીને કલ્યાણના માર્ગમાં પણ અનંત ભેદ થયા છે અને વસ્તુગતે તો કલ્યાણનો માર્ગ એક છે અને ભગવાનનું સ્વરૂપ પણ એક જ છે અને તે ભગવાન અતિ સમર્થ છે ને તે જેવો થવાને કાજે અક્ષરપર્યંત કોઈ સમર્થ થતો નથી, એ સિદ્ધાંત છે.”

૧. નટવિદ્યા જાણનાર. ૨. સાત્ત્વિકી આદિક.

પછી મુક્તાનંદ સ્વામીએ શ્રીજીમહારાજને કહ્યું જે, "ઝીણોભાઈ[૧] તો આજ બહુ દિલગીર થયા અને એમ બોલ્યા જે, "જ્યારે મહારાજ અમારે ઘેર આવ્યા નહિ ત્યારે અમારે પણ ઘરમાં રહ્યાનું શું કામ છે ?" એ વાત સાંભળીને શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "મુંઝાઈને રીસે કરીને જે પ્રેમ કરે તે પ્રેમ અંતે નભવાનો નહિ અને રીસવાળાની ભક્તિ તથા પ્રેમ એ સર્વે અંતે ખોટા થઈ જાય છે, માટે મુંઝાઈને ઝાંખું મુખ કરવું તે તો અતિ મોટી ખોટ છે." પછી ઝીણાભાઈએ કહ્યું જે, "ભગવાન ને ભગવાનના સંત તે પોતાને ઘેર આવે ત્યારે મુખ પ્રફુલ્લિત થયું જોઈએ અને જ્યારે ભગવાન ને સંત ન આવે ત્યારે તો મુખ ઝાંખું થયું જ જોઈએ અને હૈયામાં શોક પણ થયો જોઈએ." પછી એ વાર્તા સાંભળીને શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "ભગવાન ને સંત તે આવે ત્યારે રાજી થવું પણ શોક તો ક્યારેય પણ કરવો નહિ. અને જો શોક કર્યાનો સ્વભાવ હોય તો અંતે જરૂર કાંઈક ભૂંડું થયા વિના રહે નહિ. માટે પોતપોતાના ધર્મમાં રહીને જે રીતની ભગવાનની આજ્ઞા હોય તેને રાજીથકા પાળવી પણ પોતાનું ગમતું કરવા સારુ કોઈ રીતે મૂંઝાવું નહિ અને ભગવાન ક્યાંઈક જવાની આજ્ઞા કરે ને શોક કરીને મૂંઝાય તો પ્રથમ જે ભગવાને દર્શન આપ્યાં હોય તથા પ્રસાદ આપ્યો હોય તથા અનંત પ્રકારની જ્ઞાનવાર્તા કરી હોય; ઇત્યાદિક ક્રિયાએ કરીને જે પોતાને સુખ પ્રાપ્ત થયું હોય તે જતું રહે અને મૂંઝવણે કરીને બુદ્ધિમાં એકલો તમોગુણ છાઈ જાય, તેણે કરીને કેવળ દુઃખીયો થકોજ જ્યાં મૂકે ત્યાં જાય. પછી એ મૂંઝવણે કરીને આજ્ઞા પણ યથાર્થ પળે નહિ, માટે ભગવાનના ભક્તને તો સદા અતિ પ્રસન્ન રહેવું અને પ્રસન્ન મને કરીને ભગવાનનું ભજન કરવું પણ ગમે તેવો ભૂંડો દેશકાળ હોય તો પણ હૈયામાં લેશમાત્ર મૂંઝવણ આવવા દેવી નહિ."

॥ ઇતિ વચનામૃતમ્ લોયાનું ॥૪॥૧૧૨॥

વચનામૃત ૫ : ઇંદ્રિયો-અંતઃકરણ જીત્યાનું Index

*સંવત્ ૧૮૭૭ના કાર્તિક વદિ અમાસને દિવસ રાત્રિને સમે સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ ગામ શ્રીલોયા મધ્યે સુરાભક્તના દરબારમાં વિરાજમાન હતા અને ધોળો સુરવાળ પહેર્યો હતો ને ધોળી છીંટની ડગલી પહેરી હતી

* લોયા વચ. ૫, તા. ૫-૧૨-૧૮૨૦, બુધવાર. ૧. પંચાળાવાળા.

ને મસ્તક ઉપર શ્વેત પાઘ બાંધી હતી ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજે સર્વ પરમહંસને પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "કેટલા સંકલ્પ કહેવાય ત્યારે નિષ્કપટ કહેવાય ? ને કેટલા સંકલ્પ ન કહેવાય ત્યારે કપટી કહેવાય?" પછી પરમહંસ વતે એનો ઉત્તર ન થયો, ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "પંચવર્તમાન[૧] સંબંધી પોતામાં કાચ્યપ હોય ને તે પોતાથી વિચારે કરીને ટળતી ન હોય તો તે કાચ્યપ જેમાં ન હોય એવા જે સંત તેને આગળ કહેવું અને કોઈક સંતનો અવગુણ પોતાને આવ્યો હોય તો તે કહેવો તથા ભગવાનના નિશ્ચયમાં અનિશ્ચયનો ઘાટ થયો હોય તે પણ કહેવો ત્યારે તે નિષ્કપટ કહેવાય અને એ માંહીલો સંકલ્પ થયો હોય ને તેને જે સંતની આગળ[૨] ન કહે, તેને કપટી જાણવો."

પછી વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે,[૩] "એવો કપટી હોય ને તે ડાહ્યો હોય તેને કેવી બુદ્ધિએ કરીને ઓળખીએ ?" ત્યારે એનો ઉત્તર પણ પરમહંસને ન આવડ્યો, ત્યારે શ્રીજીમહારાજે કહ્યું જે, "એ તો એમ ઓળખાય જે, એનો સહવાસ હોય ને ખાધે, પીધે, બેઠતે, ઉઠતે, ચાલતે, હાલતે પોતા ભેળો રહેતો હોય, ત્યારે પોતે તેની ખબર રાખે ને પોતાથી નોખો પડે ત્યારે પણ બીજા માણસ પાસે તેની છાની ખબર રખાવે ત્યારે તેનું કપટ ઓળખ્યામાં આવે."

પછી વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "દંભે કરીને વર્તમાન પાળે ને દંભે કરીને ભગવાનનો નિશ્ચય રાખતો હોય ને પોતે બુદ્ધિવાળો હોય ને માની હોય તે પોતાના વર્તમાનને ને પોતાના નિશ્ચયને બીજાના સાચા વર્તમાન ને નિશ્ચય તેની આગળ અધિક કરી દેખાડતો હોય ત્યારે તેને એમ કેમ કળીએ જે એનો દંભે કરીને વર્તમાન ને નિશ્ચય છે ?" ત્યારે એ પ્રશ્નનો ઉત્તર પણ પરમહંસ વતે ન થયો, ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એની પ્રતિષ્ઠાનો[૪]

---

૧. "પંચવર્તમાન (ત્યાગીના - ૧ નિર્લોભ ૨. નિષ્કામ ૩. નિઃસ્વાદ ૪. નિર્માન ૫. નિઃસ્નેહ, ગૃહસ્થના ૧. દારૂ ૨. માટી-માંસ ૩. ચોરી ૪. અવેરી વ્યભિચાર ૫. વટલવું નહિ ને વટલાવવું નહિ).

૨. દંભ, માન, મદ કે લજ્જાથી.

૩. પોતે કપટી હોય પણ ઉપરથી સાધુવેષ ધારીને પોતે બુદ્ધિમાન છે માટે દંભથી જ ઉપરથી સદાચરણને બતાવતો હોય તે બુદ્ધિશાળી પુરુષોએ'આ કપટી છે' એમ શી રીતે ઓળખી શકાય ? આટલો પૂછવાનો અભિપ્રાય છે.

૪. માનભંગ.

ભંગ થાય ત્યારે[૧] એનો દંભ કળાય, નહિ તો ન કળાય.”

અને વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, “ભગવાનનો નિશ્ચય તથા વર્તમાન તે બેમાંથી કેવો ઘાટ હોય તે પાડે અને કેવો ઘાટ હોય તોપણ ન પાડે ? અને તેનો અવધિ હોય તે કેવો જે ક્યાં સુધી એ ઘાટ રહે તે ધર્મમાંથી પાડે ને ભગવાનના નિશ્ચયમાંથી પાડે ?” ત્યારે એનો ઉત્તર પણ પરમહંસ વતે થયો નહિ, ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “જે ઘાટને ટાળ્યાનું જતન કરે તો પણ ટળે નહિ એવો જે કાંઈક ધર્મ પાળ્યામાં અયોગ્ય ઘાટ રહેતો હોય અને તે ઘાટ પંદર દિવસ તથા મહિના સુધી ન થાય ને વળી કોઈક દિવસ પ્રગટ થઈ આવે, એવો જે ઘાટ તે ધર્મમાંથી પાડે અને એમ જ ભગવાનના નિશ્ચયમાં પણ જાણવું અને જે ઘાટ થયો ને તેને વિચારે કરીને ટાળી નાખે ને પાછો ફરીને તે ઘાટ થાય નહિ, એવો જે ઘાટ તે એ બેમાંથી પાડી શકે નહિ.”

અને વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, “સત્સંગમાં દ્રઢ પાયો કેનો થાય ને કેનો ન થાય ?” પછી એનો ઉત્તર પણ પરમહંસને ન આવડ્યો, ત્યારે શ્રીજીમહારાજે કર્યો જે, “જેમ દત્તાત્રેયે પંચભૂત, ચંદ્રમા, પશુ, વેશ્યા, કુમારી, પોતાનો દેહ ઇત્યાદિક સર્વેમાંથી પણ ગુણ લીધા, એવી રીતે સંતમાં જેને ગુણ ગ્રહણ કર્યાનો સ્વભાવ હોય તેનો જ સત્સંગમાં દ્રઢ પાયો થાય છે. અને જેને સંતમાં ગુણ લીધાનો સ્વભાવ ન હોય તે સત્સંગમાં રહ્યો છે તો પણ એનો દ્રઢ પાયો નથી.”

પછી વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, “સંત તથા શાસ્ત્ર તથા પોતાનો વિચાર એ ત્રણે હોય ત્યારે અતિશય ઇન્દ્રિયો અંતઃકરણ જિતાય કે એ બે માંથી એકેવાનું હોય તો પણ જિતાય? અને જો એમ કહેશો જે, ‘એ ત્રણે વાનાં ભેળાં હોય તો જિતાય’, ત્યારે સંત પાસેથી કેવી યુક્તિ શીખવી ? અને શાસ્ત્રમાંથી શી યુક્તિ શીખવી ? અને પોતાને વિચારે કરીને શી યુક્તિ શીખવી તે કહો.” ત્યારે એનો ઉત્તર પણ પરમહંસથી થયો નહિ, ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “શાસ્ત્રે કરીને તો ભગવાન તથા સંત તેનું માહાત્મ્ય સમજવું અને સંતથી એમ શીખવું જે, જે રીતે સંત ઇન્દ્રિયોને જીત્યાની યુક્તિ બતાવે જે, ‘આવી રીતે નેત્રની દૃષ્ટિ નાસિકા ઉપર રાખવી તથા ગ્રામ્યવાર્તા

૧. શોક, ક્રોધનો ઉદય ઇત્યાદિ લક્ષણથી.

ન સાંભળવી.' ઇત્યાદિક જે યુક્તિ તે સંતથી શીખવી. અને તે સંતે શીખાવી જે યુક્તિ તેને પોતાને વિચારે કરીને પોતાના કલ્યાણને અર્થે સવળી સમજીને માનવી, ને તેમ વર્તવા લાગવું. એમ ત્રણે વાનાંએ કરીને ઇન્દ્રિયો, અંતઃકરણ જિતાય છે."

અને તે પછી વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "ઇન્દ્રિયોને જિત્યે અંતઃકરણ જિતાય છે કે અંતઃકરણને જિત્યે ઇન્દ્રિયો જિતાય છે?" પછી એ પ્રશ્નનો ઉત્તર પણ પરમહંસને ન આવડ્યો, ત્યારે શ્રીજીમહારાજે કર્યો "જે બાહ્ય ઇન્દ્રિયોને દેહદમને કરીને જિતે અને દેહદમને કરીને બાહ્ય ઇન્દ્રિયો જિતાણી હોય, તો પણ પાંચ વર્તમાનના નિયમમાં દ્રઢ થઈને રહેતો હોય તો બાહ્ય ઇન્દ્રિયોને જિતવે કરીને અંતઃકરણ જિતાય, પણ એકલે અંતઃકરણને જિતવે કરીને બાહ્ય ઇન્દ્રિયો જિતાય નહિ, અને બાહ્ય ઇન્દ્રિયોને જિતવે કરીને તો અંતઃકરણ જિતાય છે. કેમ જે, જો બાહ્ય ઇન્દ્રિયો જિતે ને વિષયમાં પ્રવર્તવા દે નહિ ત્યારે અંતઃકરણ માંહિલી કોરેથી નિરાશ થઈ જાય છે જે, "આ દેહે કરીને આ વાત બનવાની નથી."

અને તે પછી વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "બાહ્ય ઇંદ્રિયો શાણે કરીને જિતાય ને અંતઃકરણ શાણે કરીને જિતાય ?" પછી એનો ઉત્તર પણ પરમહંસને ન આવડ્યો, ત્યારે શ્રીજીમહારાજે કર્યો જે, ''ધર્મશાસ્ત્રમાં કહ્યા છે જે ત્યાગીના નિયમ તેને રાખે તથા આહારને નિયમમાં રાખે તથા તપ્તકૃચ્છ, ચાંદ્રાયણાદિક વ્રત કરે તથા જાણી જાણીને તાઢ, તડકો, ભૂખ, તરસ તેનું સહન કરે અને ભગવાનના કથા, કીર્તન, વાર્તા કરે તથા ભજનસ્મરણમાં બેસે તથા આસન જિતે, ઇત્યાદિક સાધને કરીને બાહ્ય ઇન્દ્રિયો જિતાય છે. અને ભગવાનના માહાત્મ્યનો વિચાર ને ભગવાનનું ધ્યાન તથા આત્મનિષ્ઠા એટલે કરીને અંતઃકરણ જિતાય છે."

॥ ઇતિ વચનામૃતમ્ લોયાનું ॥૫॥૧૧૩॥

વચનામૃત ૬ : સંગ શુદ્ધિનું Index

*સંવત્ ૧૮૭૭ના માગશર સુદિ ૧-પડવાને દિવસ શ્રીજીમહારાજ ગામ શ્રીલોયા મધ્યે સુરાખાચરના દરબારમાં રાત્રિને સમે વિરાજમાન હતા અને

* લોયા વચ. ૬, તા. ૬-૧૨-૧૮૨૦, ગુરૂવાર.

ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો તથા ધોળી છીંટની ડગલી પહેરી હતી તથા ધોળો ફેંટો બાંધ્યો હતો તથા બીજે ધોળે ફેંટે કરીને બોકાની વાળી હતી ને તે ધોળા ફેંટાનું છોગલું માથે લટકતું હતું ને ચોફાળ[૧] ઓઢ્યો હતો ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજે પરમહંસ પ્રત્યે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "સત્સંગ થયા પછી દુર્લભમાં[૨] દુર્લભ તે શું સાધન માન્યું છે ?" પછી એ પ્રશ્નનો ઉત્તર પરમહંસ વતે ન થયો. ત્યારે શ્રીજીમહારાજે કર્યો જે, "એકાંતિકપણું એમાં આવે એ અતિશય દુર્લભ છે. તે એકાંતિકપણું તે શું ? તો ધર્મ, જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય એ ત્રણે યુક્ત જે ભગવાનની ભક્તિ કરવી તેને એકાંતિકપણું કહિએ."

પછી વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "ધર્મ સંબંધી સાધનમાં એવું કયું સાધન છે જે એક રાખ્યે કરીને સર્વે ધર્મ રહે ? અને ભગવાન સંબંધી જે ભજન, સ્મરણ, કીર્તન, વાર્તા એ આદિક સાધન છે તેમાં એવું એક સાધન કયું છે જે આપત્કાળ હોય ને સર્વે જાય ને જો એક રહે તો સર્વે રહે ?" પછી તેનો ઉત્તર પણ પોતે કર્યો જે, **"ધર્મ સંબંધી સાધનમાં તો એક નિષ્કામપણું હોય તો સર્વે સાધન આવે અને ભગવાન સંબંધી તો એ સાધન છે જે, નિશ્ચય રહે તો સર્વે આવે."**[૩]

અને વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "કેવી મતિ એક પ્રકારની રાખ્યે રૂડું થાય ને તેને જો ફેરવીએ તો ભૂંડું થાય ?" અને કેવી મતિને વારંવાર ફેરવીએ તો રૂડું થાય ને ન ફેરવીએ તો ભૂંડુ થાય? પછી તેનો ઉત્તર પણ પોતે કર્યો જે, "ભગવાનના નિશ્ચય રૂપ જે મતિ તેને તો ફરવા જ દેવી નહિ. ભગવાનું માહાત્મ્ય સાંભળીને તેની પુષ્ટિ વારંવાર કર્યા કરવી તો રૂડું થાય ને એ મતિને વારંવાર ફેરવે તો ભૂંડું થાય, અને પોતે પોતાના મનને જાણ્યે જે મતિમાં નિશ્ચય કર્યો હોય જે, 'મારે આમ કરવું છે' તે મતિને સંતને વચને કરીને વારંવાર ફેરવવી ને સંત કહે જે, 'અહીં બેસવું નહિ

---

૧. (ચોફાળ એટલે ચાર ફાળ અર્થાત્ પડ કે પટ હોય એવી મોટી પછેડી, બેવડી જાડી, મોટી ઓઢવાની ચાદર. તેની લંબાઈ ૨૪ હાથ હોય છે.

૨. ન બની શકે તેવું કઠિન.

૩. **"भक्त्या सञ्जातया भक्त्या"** ઈત્યાદિ વચનથી યદ્યપિ 'પ્રેમલક્ષણા ભક્તિનાં શ્રવણાદિક સાધનો છે' એમ કહ્યું છે તથાપિ તે સાધનો પણ નિશ્ચયમૂળ છે માટે આ સ્થળે નિશ્ચયને સાધનપણે કહ્યો છે. માટે નિશ્ચયને જ ભક્તિમાં સાધનપણે અને મૂળપણે કહેવામાં દોષ નથી.

ને આ કરવું નહિ. તો તે ઠેકાણે બેસવું નહિ ને તે કરવું નહિ એવી રીતે મતિને ફેરવે તો રૂડું થાય ને એ મતિને ફેરવે નહિ ને પોતાનું ધાર્યું કરે તો ભૂંડું થાય."

અને વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "કેવી જાતનો સત્સંગી અથવા પરમહંસ હોય અને ધર્મમાં સંપૂર્ણ રહેતો હોય ને તેને પાસે બેસીએ ને વાત સાંભળીએ તો દોષ લાગે ?" ત્યારે તેનો ઉત્તર પણ પોતે કર્યો જે, "જેને ભગવાનો નિશ્ચય હોય ને ધર્મમાં પણ પોતે રહેતો હોય તો પણ જો તેને વ્યવહારમાં આસક્તિ હોય તથા દેહાભિમાન હોય તથા માન હોય ને તેને ભગવાન તથા સંત તે ખોદે, ખંડન કરે તો તે ભગવાનનો ને સંતનો અવગુણ જરૂર લે. પછી બીજાને આગળ પણ ભગવાનના તથા સંતના અવગુણની વાત કરીને તેને વિમુખ જેવો કરે. એવો જે હોય તેનો કોઈ રીતે સંબંધ ન રાખવો અને રાખે તો ભૂંડું થાય."

અને વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "કેવો સાધુ હોય ને તે ધર્મમાં રહેતો હોય ને નિશ્ચય પણ હોય તોપણ તેને ભેળો ના'વા જવું નહિ ને પાસે પથારી કરવી નહિ ને તેની વાત પણ ન સાંભળવી?" પછી તેનો ઉત્તર પણ પોતે કર્યો જે, જે સંત હિંમત રહિત વાત કરતો હોય જે, 'શું એક જન્મે કરીને નિષ્કામાદિક ગુણ આવે છે ? એ તો ભગવાન કૃપા કરે તો આવે, નહિ તો અનેક જન્મે કરીને કલ્યાણ થાય, પણ આ જ દેહે કરીને શું કલ્યાણ થાય છે ?' એવી રીતે જે હિંમત રહિત વાત કરતો હોય તેના સંગનો સર્વ પ્રકારે ત્યાગ કરવો અને જે એમ કહેતો હોય જે, 'આ ને આ દેહે કરીને કૃતાર્થ થયા છીએ, ને કામ, ક્રોધ, મદ, મત્સર, માન ઈત્યાદિક દોષનો શો ભાર છે ? ભગવાન ને સંતના પ્રતાપે કરીને એ સર્વેનો નાશ કરી નાખીશું.' એમ જે કહેતો હોય ને તે કામાદિક દોષને નાશ કરવાના ઉપાયમાં તત્પર થઈને મંડ્યો હોય તેનો, સંગ સર્વ પ્રકારે કરવો."

અને વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, 'કેવો સાધુ હિંમત સહિત વાત કરતો હોય તો પણ તેનો ત્યાગ કરવો ?" પછી તેનો ઉત્તર પણ પોતે કર્યો જે, "જે સંત કેવળ પોતાના પુરુષાર્થને જ અધિક કહેતો હોય અને પુરુષાર્થે કરીને જ પોતાને કૃતાર્થ માનતો હોય પણ ભગવાનનું બળ ન રાખે અને એમ ન સમજે જે, 'આ સાધને કરીને ભગવાનને રાજી કરવા છે' તો તેનો

પણ ત્યાગ કરવો.”

અને વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, “કેવો સાધુ હોય તેનો સંગ કરવો ને કેવાનો ન કરવો ?” ત્યારે તેનો ઉત્તર પણ પોતે કર્યો જે, “વર્તમાન પણ સુધાં સારાં પાળતો હોય ને નિશ્ચય સુધો હોય ને તે પાસે આપણ રહેતા હોઈએ ને આપણને ટોકે નહિ ને પંપોળીને રાખે ને જાપરો[૧] રાખે, તો તે મુક્તાનંદ સ્વામી જેવો લોકવ્યવહારે મોટો કહેવાતો હોય તેનો પણ સંગ ન કરવો અને જે સંત પોતાને ટોક્યા કરે ને જે સ્વભાવ દેખે તે ઉપર ખટકો રાખે ને તે ન ટળે ત્યાં સુધી વાત કર્યા કરે ને લલોચપો[૨] રાખે નહિ ને તે લોકવ્યવહારે મોટો ન કહેવાતો હોય તો પણ તેનો સંગ કરવો.’’

પછી વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, “જે સંતમાં બધા ગુણ સારા મોટા મોટા ભક્તિ, જ્ઞાનાદિક હોય, પણ તેમાં એક એવો કયો ભૂંડો દોષ હોય જેણે કરીને તેનો સંગ ન કરીએ ?’ ત્યારે તેનો ઉત્તર પણ પોતે કર્યો જે, “જેને આળસ બહુ હોય ને નિદ્રા બહુ હોય ને સ્નાન, ધ્યાનાદિક જે નિયમ તેને પાળવાનું કોઈક કહે તો કહે, ‘હમણાં કરીશું શી ઉતાવળ છે ? ધીરેધીરે થશે.’ એમ બોલે તે સુધો સારો હોય તો પણ તેનો સંગ ન કરવો.”

અને વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, “સુધી સારી વાત કરતો હોય પણ તેની વાત ન સાંભળીએ, એવો એની વાણીમાં શો દોષ જાણવો ?” ત્યારે તેનો ઉત્તર પણ પોતે કર્યો જે, “વાત કરવામાં પોતાને વિષે જે ભક્તિ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, ધર્મ, તેની જ અહંકારે કરીને પોતે સરસાઈ દેખાડે ને બીજા સંતમાં જે જ્ઞાન, ભક્તિ આદિક ગુણ તેની કાંઈક ન્યૂનતા દેખાડે એવો જેની વાણીમાં દોષ હોય તેની વાત ન સાંભળવી.”

અને વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, “જેની વાણીમાં તો કુત્સિતપણું[૩] હોય, તો પણ તે વાણીને અમૃતની પેઠે પાન કરીએ, એવી તે કઈ વાણી છે ?” પછી તેનો પણ પોતે ઉત્તર કર્યો જે, ‘જે સંત વાત કરે ત્યારે પોતે પોતાના સંબંધી મા, બાપ, બોન, ભાઈ તથા પોતાની જાતિ તેની કુત્સિત શબ્દે કરીને નિંદા કરતો હોય તો તેની તે વાણી સારી જાણવી, શા સારુ જે તે વાણીને જે સાંભળે તેને તે સંતની કોરનો એમ ગુણ આવે જે, ‘આ સંતને તો કોઈ

૧. જાણવા છતા જતુ કરવાની વૃત્તિ. જતું કરે.
૨. સારું મનાવવા માટે બોલવામાં આવતી મીઠી વાણી, ખૂશામત.
૩. કડવાશ-તોછડાઈ.

રીતે પોતાનાં દેહ સંબંધી આદિકમાં હેત નથી.' માટે તે વાણીને અમૃતની પેઠે પાન કરવી."

અને વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "કયે ઠેકાણે માન રાખવું ને કયે ઠેકાણે માન ન રાખવું ?" પછી તેનો ઉત્તર પણ પોતે કર્યો જે, "ભગવાનનો દ્રઢ આશ્રિત હોય ને તે જેવો તેવો ગરીબ હરિભક્ત હોય તો પણ તે આગળ માન ન રાખવું અને જેને સત્સંગથકી કાંઈક પાછો પગ પડી ગયો હોય તેની આગળ તો માન રાખવું પણ તેથી દબાઈ જવું નહિ ને પ્રશ્ન ઉત્તરમાં તેનાં વેણ ઉપર વેણ લાવવું."

અને વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "કયે ઠેકાણે ભગવાનનાં દર્શનાદિકને વિષે તથા સંતને વિષે હેત ન રાખવું ને કયે ઠેકાણે રાખવું ?" ત્યારે તેનો ઉત્તર પણ પોતે કર્યો જે, "અમે સર્વે સંતને સાધારણપણે કહેતા હોઈએ જે, 'બુરાનપુર તથા કાશીએ કોણ જશે?' ત્યારે કોઈ બોલે નહિ ત્યારે તે સભામાંથી પોતે ઉઠીને અમને એમ કહેવું જે, 'કહો તો હે મહારાજ ! હું જાઉં.' એમ કહીને અમારી આજ્ઞા લઈને ત્યાં જવું. એવે ઠેકાણે અમારી પ્રસન્નતાને અર્થે અમારા દર્શનાદિકનું તથા સંતસમાગમનું હેત પણ ન રાખવું. અને અમે તથા સંત તે જેને કચવાણા હોઈએ ને વઢીને તિરસ્કાર કરીને બહાર કાઢી મૂક્યો હોય ને તે શોકે કરીને રોતો હોય ને તે પાસે કોઈ એકડમલ[૧] વિમુખ જેવો આવી સંતનો અથવા અમારો અવગુણ કહેવા લાગે ત્યારે તેની આગળ તે સંતની કોરનું ને ભગવાનની કોરનું બહુ હેત જણાવે અને એમ કહે જે, 'હું તો એનો વેચાણ છું ને મારા કટકા કરી નાખે તો પણ મારે એમનો અવગુણ ન આવે. એ તો મારા કલ્યાણના કરતલ છે.' એવી રીતે તે ઠેકાણે અતિશય હેત જણાવે."

અને વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "જેણે કરીને ભગવાન રાજી થતા હોય તો પણ તે કરવું નહિ અને જેણે કરીને ભગવાન કુરાજી થાય તો પણ તે કરવું એવું તે શું છે ?" પછી એનો ઉત્તર પણ પોતે કર્યો જે, "અમે કોઈક વચન કહીએ ને તેમાં જો અધર્મ જેવું હોય તો તેને વિષે ચિરકારી[૨] થવું કહેતાં તેમાં ઘણીક વાર લગાડવી, પણ તુરત માનવું નહિ. જેમ શ્રીકૃષ્ણભગવાને અર્જુનને કહ્યું જે, 'અશ્વત્થામાનું માથું કાપી નાખો.' પછી

૧. એકલા-જોડ વિના સત્સંગમાં ફરતા સાધુ. ૨. તત્કાળ ન માનવું.

તે વચન અર્જુને ન માન્યું. તેમ એવી રીતનું જે વચન તેમાં અમે રાજી થતા હોઈએ તોપણ ન માનવું તથા પંચવર્તમાન સંબંધી જે નિયમ કહ્યા છે તેમાંથી જેણે કરીને ભંગ થતો હોય એવું જે વચન તે ન માનવું અને એ બે વચન ના માનીએ ને ભગવાન કચવાતા[૧] હોય તો સારી પેઠે કચવાવવા પણ તેમાં રાજી ન કરવા."

અને વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "ભગવાનનું ધ્યાન કરતે થકે મનને વિષે અનેક પ્રકારના ભૂંડા ઘાટના તરંગ ઉઠવા મંડે; જેમ સમુદ્રના મોટા મોટા તરંગ ઉઠે તેમ ભૂંડા ઘાટ ઉઠવા લાગે ત્યારે તે ઘાટને કેમ ટાળવા ?" પછી એનો ઉત્તર પણ પોતે કર્યો જે, "જ્યારે એવા ભૂંડા ઘાટ થવા માંડે ત્યારે ધ્યાનને પડ્યું મૂકીને જીભે કરીને ઉચ્ચ સ્વરે નિર્લજ્જ થઈને તાળી વજાડીને "સ્વામિનારાયણ સ્વામિનારાયણ" ભજન કરવું અને હે દીનબંધો ! હે દયાસિંધો ! એવી રીતે ભગવાનની પ્રાર્થના કરવી તથા ભગવાનના સંત જે મુક્તાનંદ સ્વામી જેવા મોટા હોય, તેનાં નામ લઈને તેની પ્રાર્થના કરવી તો ઘાટ સર્વે ટળી જાય ને નિરાંત થાય પણ એ વિના બીજો એવો ઘાટ ટાળ્યાનો ઉપાય નથી."

અને વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "આ સત્સંગમાં જે અતિ મોટો ગુણ જણાતો હોય ને તે ગુણનાં સર્વે વખાણ કરતાં હોય તો પણ તે ત્યાગ કરવા યોગ્ય હોય એવો કયો ગુણ છે ? અને દોષ હોય ને તે ગ્રહણ કરવા યોગ્ય હોય એવો કયો દોષ છે ?" ત્યારે તેનો ઉત્તર પણ પોતે કર્યો જે, "મુક્તાનંદ સ્વામી જેવા હોય તે સર્વેથી સરસ વર્તમાન પાળતા હોય ને તેણે કરીને બીજા સંતને ઉદ્વેગ થાય, કેમ જે એમની બરોબર વર્તાય નહિ તે સારું એ ગુણ યદ્યપિ મોટો છે તો પણ તેનો ત્યાગ કરીને સર્વ સંતને બરોબર વર્તવું. અને બરોબર વર્તવારૂપ દોષ છે તો પણ એનું ગ્રહણ કરવું."

અને વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "આ સંતમાં એવો કયો એક દોષ છે જે, જેનો ત્યાગ કરે ત્યારે સર્વે દોષમાત્રનો ત્યાગ થઈ જાય અને એવો કયો એક ગુણ છે જે, એક આવ્યે સર્વે ગુણ આવે ?" ત્યારે તેનો ઉત્તર પણ પોતે કર્યો જે, **"જો દેહાભિમાનરૂપ દોષ છે તો તેમાં સર્વે દોષ રહ્યા છે ને તેનો ત્યાગ કરે તો સર્વે દોષનો ત્યાગ થઈ જાય છે."** અને હું તો દેહથી નોખો જે આત્મા તે છું એવો જે આત્મનિષ્ઠારૂપ એક ગુણ તે

૧. ઉદ્વિગ્ન કરવા, દુઃખ આપવું.

આવે તો સર્વે ગુણમાત્ર આવે છે

અને વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "કેવા પંચવિષયને સેવવે કરીને બુદ્ધીમાં પ્રકાશ થાય છે અને કેવા પંચવિષયને સેવવે કરીને બુદ્ધીમાં અંધકાર થઈ જાય છે. ?" ત્યારે તેનો ઉત્તર પણ પોતે કર્યો જે, "ભગવાન સંબંધી જે પંચવિષય તેને સેવે તો બુદ્ધિમાં પ્રકાશ થાય છે અને જગત સંબંધી પંચવિષયને સેવે તો બુદ્ધીમાં અંધકાર થઈ જાય છે."

અને વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "કેવો દેશ, કેવો કાળ, કેવો સંગ, કેવી ક્રિયા; જેનો સંબંધ ભગવાનની આજ્ઞાએ કરીને પણ ન કરવો ?" ત્યારે એનો ઉત્તર પણ પોતે કર્યો જે, "જે દેશમાં રહ્યે થકે પોતાનાં દેહનાં સંબંધીનો વારંવાર બેઠા ઉઠ્યાનો યોગ થતો હોય તો તે દેશમાં ભગવાનની આજ્ઞાએ કરીને પણ ન રહેવું અને અમારા દર્શન થતાં હોય ને તે ભેળે સ્ત્રીઓનાં દર્શન થતાં હોય, એવો સંગ તથા ક્રિયા હોય ત્યાં અમે બેસારીએ અને કહીએ જે, 'અમારાં દર્શન કરો' તો પણ તે ઠેકાણે બેસવું નહિ, કોઈક મિષ લઈને ઉઠી જવું અને જે કાળમાં વિષમપણું વર્તતું હોય ને મારકુટ થતી હોય ને જો ભગવાનની આજ્ઞા હોય તો પણ ત્યાંથી ચાલી નીકળવું પણ તેજ ઠેકાણે રહીને માર ન ખાવો."

અને વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "કયાં શાસ્ત્રોને સાંભળવાં ને ભણવાં અને કયાં શાસ્ત્રોને ન સાંભળવાં ને ન ભણવાં ?" પછી તેનો ઉત્તર પણ પોતે કર્યો જે, જે શાસ્ત્રમાં ભગવાનનું સાકારપણું પ્રતિપાદન ન કર્યું હોય તથા ભગવાનના અવતારનું નિરૂપણ ન હોય અને તે ગ્રંથ શુદ્ધ વેદાંતના હોય ને એક અદ્વિતીય નિરાકારનું પ્રતિપાદન કરતા હોય ને તે ગ્રંથ સુધા બુદ્ધિવાનના કરેલા હોય તો પણ તે ગ્રંથને કોઈ દિવસ ભણવા નહિ ને સાંભળવા પણ નહિ અને જો રણછોડ ભક્તનાં જેવાં કીર્તન જ હોય ને તેમાં ભગવાનની મૂર્તિનું વર્ણન હોય તો તેને ગાવવાં ને સાંભળવાં તથા એવી રીતના જે ગ્રંથ હોય તેને ભણવા ને સાંભળવા."

॥ ઈતિ વચનામૃતમ્ લોયાનું ॥૬॥૧૧૪॥

વચનામૃત ૭ : ઇંદ્રિયો, અંતઃકરણ અને અનુભવ પહોંચ્યાનું Index

*સંવત્ ૧૮૭૭ના માગશર સુદિ ૩ ત્રીજને દિવસ શ્રીજીમહારાજ ગામ

* લોયા વચ. ૭, તા. ૭-૧૨-૧૮૨૦, શનિવાર.

શ્રીલોયા મધ્યે સુરાખાચરના દરબારમાં ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા અને માથે ધોળી પાઘનું છોગલું વિરાજમાન હતું તથા ધોળી છીંટની ડગલી પહેરી હતી અને રૂનો ભરેલો ધોળો સુરવાળ પહેર્યો હતો અને ધોળી પછેડી ઓઢી હતી અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

અને તે સમયમાં વચનામૃતનું પુસ્તક નિત્યાાનંદ સ્વામીએ લાવીને શ્રીજીમહારાજને આપ્યું. પછી તે પુસ્તકને જોઈને બહુ રાજી થયા અને પરમહંસ પ્રત્યે બોલ્યા જે, "આજ તો ભારે ભારે પ્રશ્ન પૂછો તો વાત કરીએ." ત્યારે મુક્તાનંદ સ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "શ્રુતિમાં કહ્યું છે જે [૧]**"ऋते ज्ञानान्न मुक्तिः"** [૨]**"तमेव विदित्वातिमृत्युमेति नान्यः पन्था विद्यतेऽयनाय"** એ શ્રુતિમાં એમ કહ્યું જે, 'ભગવાનનું સાક્ષાત્ જ્ઞાન થાય ત્યારે જીવનું કલ્યાણ થાય છે.' ત્યારે શાસ્ત્રમાં જે બીજાં સાધન[૩] કલ્યાણને અર્થે બતાવ્યાં છે, તેનું શું પ્રયોજન છે ? કેમ જે, કલ્યાણ તો જ્ઞાને કરીને જ થાય છે ?" એવા પ્રશ્નને સાંભળીને શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જ્ઞાન તે જાણવાનું નામ છે."[૪] ત્યારે નિત્યાનંદ સ્વામીએ આશંકા કરી જે, "જાણવું એજ જ્ઞાન હોય તો શાસ્ત્રે કરીને ભગવાનને સર્વે જગત જાણે છે તેણે કરીને સર્વેનું કલ્યાણ થતું નથી."

ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "શાસ્ત્રે કરીને પરોક્ષપણે ભગવાનને જાણ્યા, તેણે કરીને જેમ કલ્યાણ નથી તેમજ રામકૃષ્ણાદિક ભગવાનના અવતાર હતા ત્યારે તેમને સર્વે મનુષ્યે પ્રત્યક્ષ દીઠા હતા; તો તેણે કરીને પણ શું કલ્યાણ થયું છે ?" ત્યારે મુક્તાનંદ સ્વામીએ કહ્યું જે, "જેણે ભગવાનને પ્રત્યક્ષ દીઠા હોય તેનું તો જન્માંતરે કલ્યાણ થાય છે." ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા

૧. જ્ઞાન વિના મુક્તિ ન થાય "હિરણ્યકેશીયશાખા" શ્રુતિ - (હાલ અનુપલબ્ધ)

૨. તે પરમાત્માને જાણીને મૃત્યુના ભય થકી છૂટી શકાય છે.શ્વેતાશ્વતરોપનિષદ.

૩. "જ્ઞા" ધાતુનું કેવળભાવમાં'જ્ઞાન' એવું રૂપ થાય છે માટે જ્ઞાનનો બીજો પર્યાય વેદન છે. તે જ્ઞાન પદાર્થ વિષયવાળું છે એટલે 'કેનું જ્ઞાન' એમ જ્ઞાનમાં વિષયની અપેક્ષા છે. વિષય વિના જ્ઞાનનું નિરૂપણ જ થતું નથી. પદાર્થ અનેક પ્રકારના છે માટે જ્ઞાન પણ અનેક પ્રકારનું છે જેમ કે રસજ્ઞાન, રૂપજ્ઞાન ઈત્યાદિક પદાર્થના અવલંબનવાળા અનેક પ્રકારના જ્ઞાનને મધ્યે તમે કયા પદાર્થવાળું જ્ઞાન મુક્તિમાં કારણ માનો છો, કેમ કે તમોએ કહેલી **"ऋते ज्ञानान्न मुक्तिः"** આ શ્રુતિમાં તો જ્ઞાનનો વિષય સ્પષ્ટપણે કહ્યો નથી. આવું વચન સાંભળીને મુક્તાનંદ મુનિએ કહ્યું કે - મેં કહેલી શ્રુતિમાંના જ્ઞાન વિષય તો પ્રત્યક્ષ ભગવાન માન્યા છે, તેમના જ્ઞાનથી જ મુક્તિ થાય છે, કેમ કે - માયિક પદાર્થનું જ્ઞાન તો અજ્ઞાન જ છે, સાક્ષાત્ ભગવાનનું જ્ઞાન તો મુક્તિનું મુખ્ય સાધન છે, તે -**"तमेव विदित्वातिमृत्युमेति" ज्ञात्वा देवं मुच्यते सर्व पापैः" "तमेव विद्वानमृत इह भवति"** ઈત્યાદિક શ્રુતિયોમાં કહ્યું છે. (આટલો વિશેષ આ સ્થળે લેવો).

૪. સ્વધર્મ તપ યોગ વગેરે.

જે, "જેણે શાસ્ત્રે કરીને ભગવાનને જાણ્યા તેણે કરીને પણ જન્માંતરે[૧] કલ્યાણ થાય છે, કાં જે, જેને શાસ્ત્રે કરીને જાણ્યા છે તેને જ નેત્રે કરીને દેખે છે અને જેને નેત્રે કરીને દેખે છે તેને જ શાસ્ત્રે કરીને જાણે છે માટે બેયનું બીજબળ બરોબર થાય છે ને બેયનું જન્માંતરે કલ્યાણ પણ બરોબર છે, કેમ જે, શ્રવણે કરીને ભગવાનને સાંભળ્યા તેમાં શું જ્ઞાન નથી ? પણ તેને તે સાંભળ્યા જ કહેવાય અને ત્વચાએ કરીને સ્પર્શ કર્યો તેમાં શું જ્ઞાન નથી? પણ તેને તે સ્પર્શ કર્યો જ કહેવાય અને નેત્રે કરીને જોયા તેમાં શું જ્ઞાન નથી ? પણ તેને તે જોયા જ કહેવાય અને નાસિકાએ કરીને સૂંઘ્યા તેમાં શું જ્ઞાન નથી ? પણ તેને તે સુંઘ્યા જ કહેવાય અને જિહ્વાએ કરીને વર્ણન કર્યા તેમાં શું જ્ઞાન નથી ? પણ તેને તે વર્ણન કર્યા જ કહેવાય. એવી રીતે બાહ્ય ઇન્દ્રિયોએ કરીને જ્ઞાન છે તથા અંતઃકરણે કરીને જે જ્ઞાન છે અને અંતઃકરણ, ઇન્દ્રિયો પર જે જીવસત્તા તદાશ્રિત[૨] જે અનુભવ જ્ઞાન છે, તેમાંથી તમે કયા જ્ઞાનને કહો છો ? અને જે ભગવાન છે તેણે તો આ જગતની ઉત્પત્તિને અર્થે અનિરુદ્ધ એવું સ્વરૂપ ધાર્યું છે, જેને વિષે સ્થાવર જંગમરૂપ[૩] જે વિશ્વ, તે સાવકાશે કરીને રહ્યું છે અને સંકર્ષણરૂપે કરીને જગતનો સંહાર કરે છે. અને પ્રદ્યુમ્નરૂપે કરીને જગતની સ્થિતિ કરે છે તથા મત્સ્ય કચ્છાદિક અવતારનું ધારણ કરે છે. એવી રીતે જ્યાં જેવું કાર્ય ત્યાં તેવા કાર્યની સિદ્ધિને અર્થે તેવા રૂપનું ગ્રહણ કરે છે. તેમાં કોઈ કાર્ય તો એવું છે જે, જેમાં અંતઃકરણ–ઇન્દ્રિયો નથી પૂગતાં કેવળ અનુભવજ્ઞાને કરીને જ જણાય છે, ત્યારે તેવા કાર્યની સિદ્ધિને અર્થે ભગવાન પણ તેવા સ્વરૂપનું ધારણ કરે છે અને કોઈ કાર્ય એવું છે જે, ઇન્દ્રિયો અંતઃકરણે કરીને જાણ્યામાં આવે છે ત્યારે તે કાર્યની સિદ્ધિને અર્થે ભગવાન પણ તેવા જ થાય છે; માટે[૪] તમે કયા ભગવાનના સ્વરૂપને જ્ઞાને કરીને કલ્યાણ થાય; એમ પૂછો છો ?'' ત્યારે નિત્યાનંદ સ્વામીએ કહ્યું જે, "જે ભગવાનના સ્વરૂપને વિષે ઇન્દ્રિયો, અંતઃકરણ અને અનુભવ ત્રણે પૂગે એવા ભગવાનના સ્વરૂપને જ્ઞાને કરીને મોક્ષ થાય; એમ કહીએ

૧. બીજા જન્મોમાં.

૨. ઇન્દ્રિયો અંતઃકરણ રૂપ જ્ઞાન સાધન વિના જીવના શુદ્ધ સ્વરૂપથી થનારું.

૩. જડ ચેતન એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ સ્થળાંતર ન કરાવી શકાય તે સ્થાવર અને જેનું સ્થળાંતર થઇ શકે તે જંગમ.

૪. અભિપ્રાય એટલો છે કે, જ્યારે ભગવાન અનિરુદ્ધાદિ રૂપે હોય ત્યારે તેમનો આશ્રય કરનારને ચક્ષુ આદિક બાહ્યકરણથી અને ચિત્તાદિ અંત કરણથી ગ્રહણમાં થાય છે અને

છીએ." ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એવા જે ભગવાન તે તો શ્રીકૃષ્ણ છે. તે તો પોતે પોતાને એમ કહે છે જે- [૧]**"यस्मात्क्षरमतीतोऽहमक्षरादपि चोतमः। अतोऽस्मि लोके वेदे च प्रथितः पुरूषोत्तमः॥"** [૨]**"विष्टभ्याहमिदं कुत्स्नमेकांशेन स्थितो जगत्"** [૩]**"मत्तः परतरं नान्यत्किंञ्चिदस्ति धनञ्जय ! । मयि सर्वमिदं प्रोतं सूत्रे मणिगणा इव ॥"** [૪]**"पश्य मे पार्थ ! रुपाणि शतशोऽथ सहस्त्रशः । नानाविधानी दिव्यानि नानावर्णाकृतीनि च॥"** ઈત્યાદિક વચને કરીને પોતે પોતાને ઈન્દ્રિયો અંતઃકરણ થકી અગોચર કહે છે, માટે ભગવાનને તત્ત્વે કરીને સમજવા તે તો એમ છે જે, **ઈન્દ્રિયો, અંતઃકરણ તથા અનુભવ એ ત્રણે કરીને યથાર્થપણે પ્રત્યક્ષ ભગવાનને જાણે ત્યારે પૂરો જ્ઞાની કહેવાય** અને એ ત્રણ પ્રકારમાંથી જો એકે ઓછો હોય તો તેને આત્યંતિક જ્ઞાન ન કહેવાય ને તેણે કરીને જન્મ-મૃત્યને પણ ન તરે **અને કોઈક સાધને કરીને બ્રહ્મસ્વરૂપને પામ્યો હોય તે પણ જો પ્રત્યક્ષ ભગવાનને એવી રીતે ન જાણે તો તે પણ પૂરો જ્ઞાની ન કહેવાય.** માટે શ્રીમદ્‌ભાગવતમાં કહ્યું છે જે, [૫]**"नैष्कर्म्यमप्यच्युतभाववर्जितं न शोभते ज्ञानमलं निरञ्जनम्"** તથા ગીતામાં કહ્યું છે જે, [૬]**"कर्मणो ह्यपि बोद्धव्यं बोद्धव्यं च विकर्मणः । अकर्मणश्च बोद्धव्यं गहना कर्मणो गतिः ॥"** અકર્મ જે જ્ઞાન તેને વિષે પણ જાણવું રહ્યું છે. તે શું? તો જે બ્રહ્મરૂપ થયો તેને પણ પરબ્રહ્મ પુરુષોત્તમ તે જાણવા રહ્યા છે અને **જે બ્રહ્મરૂપ થયો તેનેજ પુરુષોત્તમની ભક્તિનો અધિકાર છે.** તે ભક્તિ તે શું ? તો જેમ શ્વેતદ્વીપવાસી જે નિરન્નમુક્ત છે તે બ્રહ્મરૂપથકા ચંદનપુષ્પાદિક નાના પ્રકારની પૂજાસામગ્રીએ કરીને પરબ્રહ્મ જે વાસુદેવ તેને પૂજે છે, તેમ એ પણ બ્રહ્મરૂપથકો પ્રત્યક્ષ ભગવાનની ભક્તિ ચંદન-પુષ્પ, શ્રવણ-મનનાદિકે કરીને કરે. તે ભગવાને

૧. પૂર્વ શ્લોકોક્ત સ્વભાવ દ્વારા હું ક્ષરપુરૂષ થકી પર છું. તથા અક્ષર મુક્તોથી પણ વધું ઊત્તમ છું. એટલે જ લોક અને વેદમાં "પુરૂષોત્તમ" નામથી પ્રસિદ્ધ છું. ગીતા. ૧૫/૧૮.

૨. આ જડ ચિદાત્મક જગતને હું મારા સામર્થ્યના એક અંશથી ધારણ કરી રહ્યો છું. ગીતા. ૧૦/ ૪૨.

૩. હે ધનંજય ! મારાથી પર બીજું કંઈ શ્રેષ્ઠ છે જ નહી સુત્ર (દોરા) માં મણિઓની માફક આ જગત મારામાં પરોવાયેલું છે. અર્થાત્ મારા આધારે છે.

૪. હે પાર્થ ? તુ મારા નાના પ્રકારના દિવ્ય અપાકૃત શ્વેત-કૃષ્ણાદિ અને અનેક આકાર વાળા મારા સ્વરૂપોને જો... ગીતા. ૧૧/૫

૫. નૈષ્કર્મ્ય જે આત્મોપાસન રૂપ જ્ઞાન તે વસ્તૂતાએ તો અંજન જે માયા તેનાથી પર છે. તથાપિ જો તે ભગવાનની ભક્તિથી રહિત હોય તો બરાબર શોભતું નથી... ભા. ૧/૫/૧૨

૬. મોક્ષસાધનભૂત કર્મનું સ્વરૂપ પણ જાણવા યોગ્ય છે. વિકર્મ નાના પ્રકારના વૈદિક કામ્ય કર્મ તેનું સ્વરૂપ પણ જાણવા યોગ્ય છે અને અકર્મ (જ્ઞાન) પણ જાણવા યોગ્ય છે. કારણકે કર્મની ગતિ અતિ ગહન છે... ગીતા. ૪/૧૭

ગીતામાં કહ્યું છે જે [૧]**''બ્રહ્મભૂતઃ પ્રસન્નાત્મા ન શોચતિ ન કાંક્ષતિ । સમઃસર્વેષુ ભૂતેષુ મદ્ભક્તિં લભતે પરામ્ ॥''** માટે બ્રહ્મરૂપ થઈને જે પરબ્રહ્મની ભક્તિ ન કરે તો તે પણ આત્યંતિક કલ્યાણને ન પામ્યો કહેવાય. અને [૨]**''ભૂમિરાપોઽનલો વાયુઃ ખં મનો બુદ્ધિરેવ ચ । અહઙ્કાર ઇતીયં મે ભિન્ના પ્રકૃતિરષ્ટધા ॥''** એ વ્યાપ્ય એવી જડ પ્રકૃતિ છે. અને [૩]**''અપરેયમિતસ્ત્વન્યાં પ્રકૃતિં વિદ્ધિ મે પરામ્ । જીવભૂતાં મહાબાહો ! યયેદં ધાર્યતે જગત્ ॥''** એ વ્યાપક એવી ચૈતન્ય પ્રકૃતિ છે. અને જે પ્રત્યક્ષ ભગવાન છે, તે કેવા છે? તો એ અષ્ટ પ્રકારની જે વ્યાપ્ય પ્રકૃતિ અને તેને વિષે વ્યાપક એવી જે ચૈતન્ય પ્રકૃતિ તે બેયના આધાર છે. જેમ આકાશ છે તે પૃથિવ્યાદિક ચાર તત્ત્વનો આધાર છે અને પૃથ્વીની જ્યારે સંકોચ અવસ્થા થાય છે તે ભેળો આકાશ પણ સંકોચને પામે છે ને પૃથ્વીની વિકાસ અવસ્થા થાય છે તે ભેળી આકાશની પણ વિકાસ અવસ્થા છે તથા જળ, તેજ અને વાયુની સંકોચ વિકાસ અવસ્થા ભેળી આકાશની પણ સંકોચ વિકાસ અવસ્થા છે અને પૃથિવ્યાદિ તત્ત્વની સંકોચ અવસ્થા ભેળી વિકાસ અવસ્થા તે બેય આકાશને વિષે થાય છે, તેમ એ બે પ્રકૃતિની સંકોચ વિકાસ અવસ્થા ભેળી ભગવાનની પણ સંકોચ વિકાસ અવસ્થા છે ને એ બે પ્રકૃતિની સંકોચ વિકાસ અવસ્થા તે ભગવાનને વિષે છે. એવા જે ભગવાન તે સર્વના આત્મા છે, ત્યાં શ્રુતિયો છે :-

[૪]**''અન્તઃપ્રવિષ્ટઃ શાસ્તા જનાનાં સર્વાત્મા'' 'યસ્યાક્ષરં શરીરં', 'એષ સર્વ ભૂતાન્તરાત્માઽપહતપાપ્મા દિવ્યો દેવ એકો નારાયણઃ** [૫]**''યસ્યાત્મા શરીરં ય આત્માનમન્તરો યમયતિ સ ત આત્માન્તર્યામ્યમૃતઃ', [૬]'યસ્ય પૃથિવી શરીરં યઃ**

૧. બ્રહ્મસ્વરૂપ થયેલા પ્રસન્નચિત્ત, કલેશ-કર્માદિ દોષોથી રહિત નિર્મળ પુરૂષો, મને છોડીને બીજા કોઈ પણ પદાર્થ માટે શોક નથી કરતા અને કોઈની આકાંક્ષા પણ નથી કરતા. ભૂતપ્રાણિમાત્રમાં સમાનભાવને પ્રાપ્ત કરનાર તે પુરૂષ મારી પરાભક્તિને પ્રાપ્ત કરે છે... ગીતા. ૧૮/૫૪.

૨. પૃથ્વી, જળ, તેજ (અગ્નિ) વાયુ, આકાશ, મન, બુદ્ધિ અને અહંકાર આ આઠ પ્રકારની મારી પ્રકૃતિ છે. આ અપરા પ્રકૃતિ છે અને હે મહાબાહૂ અર્જુન! આ અપરાથી ભિન્ન જીવરૂપ મારી પરા પ્રકૃતીને તૂ જાણ જેના દ્વારા આ જગત ધારણ કરાય રહ્યું છે. ગીતા. ૭/૪-૫

૩. સર્વ જનોમાં અંતર્યામિપણે અંતઃપ્રવેશ કરીને સર્વનું નિયમન કરનારા છે. યજુ. આ. ૩ - ૧૧

૪. જે પરમાત્માનું અક્ષર શરીર છે... આ સર્વ ભૂતોમાં અંતર્યામી પણે રહેલા નિર્દોષ અને દિવ્ય દેવ એક નારાયણ જ છે. સુબાલોપનિષદ્ ખંડ ૭.

૫. જે પરમાત્માનું આત્મા શરીર છે. જે પરમાત્મા જીવાત્મામાં અંતર્યામીપણે કરીને પ્રવેશ કરીને નિયમન કરે છે. તેજ અંતર્યામી તારા અમૃત આત્મા છે. બૃહદારાણ્યકોપનિષદ્. અ-૩, બ્રા. ૭-૨૨.

૬. જે પરમાત્માનું પૃથ્વી શરીર છે. જે પરમાત્મા પૃથ્વીમાં અંતર્યામી પણે કરીને પ્રવેશ કરીને નિયમન કરે છે તેજ અંતર્યામી તારા અમૃત આત્મા છે.

पृथिवीमन्तरो यमयति स त आत्मान्तर्याम्यमृतः' ઇત્યાદિક શ્રુતિયો છે તથા અન્નમય બ્રહ્મ કહ્યો છે, મનોમય બ્રહ્મ કહ્યો છે, વિજ્ઞાનમય બ્રહ્મ કહ્યો છે, આનંદમય બ્રહ્મ કહ્યો છે, ઇત્યાદિક ઘણીક પ્રકારની **બ્રહ્મવિદ્યા** કહી છે. તેનું શું તાત્પર્ય છે? જે, ભગવાન સર્વના કારણ છે ને સર્વેના આધાર છે. માટે એ સર્વેને બ્રહ્મ કહ્યા છે પણ એ સર્વે શરીર છે અને એ સર્વેના શરીરી, તે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ પ્રત્યક્ષ પુરુષોત્તમ છે. તે ભગવાનને વિષે એ જડ ચૈતન્યરૂપ જે બે પ્રકૃતિ તે સંકોચ વિકાસ અવસ્થાએ કરીને પોતાના કાર્ય સહિત સુખે કરીને રહી છે અને એ સર્વેને વિષે ભગવાન્ જે તે અંતર્યામીરૂપે કારણપણે કરીને રહ્યા છે અને તેજ ભગવાન્ આ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ છે. એવી રીતે મહિમાએ સહિત જે ભગવાનને જાણે ને દેખે તેને **પરિપૂર્ણ જ્ઞાન** કહીએ."

ત્યારે મુક્તાનંદ સ્વામીએ પૂછયું જે, "એવી રીતે દેખાતું તો ન હોય ને અંતઃકરણમાં તો એવી રીતની દ્રઢ આંટી[૧] હોય તેને પરિપૂર્ણ જ્ઞાન કહેવાય કે નહિ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેમ અંધારું ઘર હોયને તેમાં કોઠી તથા થાંભલા રહ્યાં હોય તેને દેખે છે તો પણ યથાર્થ દેખ્યા ન કહેવાય. તેમ પુરુષોત્તમ ભગવાનને વિષે જડ ચિત્ પ્રકૃતિ રહી છે ને એ પ્રકૃતિને વિષે પોતે રહ્યા છે તેને અનુમાને કરીને જાણે છે પણ જો દેખ્યામાં નથી આવતું તો પરિપૂર્ણ જ્ઞાની ન કહેવાય. અને જો એને એવી આંટી ઠાવકી છે તો કાંઈક એને અલૌકિકપણું જણાયું જોઈએ, નહી તો જણાશે. અને નિઃસંદેહ એવી આંટી છે ને જણાતું નથી તો એમ એ સમજે જે, 'એ ભગવાનને વિષે તો સર્વે છે પણ મને દેખાડતા નથી એવી જ એની ઇચ્છા છે.' એમ સમજીને તે ભગવાનની ભક્તિ કરતો થકો પોતાને કૃતાર્થ માને છે, તો એ પરિપૂર્ણ જ્ઞાની છે. માટે ઇન્દ્રિયો, અંતઃકરણ અને અનુભવ; એ ત્રણે પ્રકારે કરીને જે ભગવાનને યથાર્થપણે જાણતો હોય તેને જ્ઞાની કહીએ. અને તેવા જ્ઞાનીને ભગવાને ગીતામાં શ્રેષ્ઠપણે કહ્યો છે. [૨]**"आर्तो जिज्ञासुरर्थार्थी ज्ञानी च भरतर्षभ। तेषां ज्ञानी नित्ययुक्त एकभक्तिर्विशिष्यते ॥** "એવો જે જ્ઞાની તે તો સદા સાકાર મૂર્તિ એવા જે પ્રત્યક્ષ ભગવાન્ તેને પ્રકૃતિ પુરૂષ અક્ષર તે થકી પર ને સર્વના કારણ સર્વના આધાર જાણીને અનન્યપણે સેવે છે. એવી રીતે જે સમજવું તેને જ્ઞાન કહીએ અને એ જ્ઞાને કરીને આત્યંતિક મોક્ષ થાય છે. અને જે

૧. પૂર્વે કહ્યું તેવું ભગવત્સ્વરૂપનું જ્ઞાન

૨. હે ભરતશ્રેષ્ઠ! આર્ત, જિજ્ઞાસુ, અર્થાર્થી અને જ્ઞાની આ ચાર પ્રકારના મારા ભક્તો છે. તેમાં જ્ઞાની શ્રેષ્ઠ છે. કારણકે તે નિત્યયુક્ત છે અને એક માત્ર મારામાં જ પ્રીતિવાળા છે. ગીતા ૭/૧૬

એમ નથી સમજતા ને કેવળ શાસ્ત્રે કરીને [૧]**"अहं ब्रह्मास्मि"** થઈ બેસે છે ને કહે છે જે, 'રામકૃષ્ણાદિક તો બ્રહ્મરૂપ એવો જે હું તે મારી લહરી[૨] છે' એવા જે બ્રહ્મકુદાળ[૩] આધુનિક વેદાંતિ તે તો અતિ દુષ્ટ છે ને મહાપાપી છે અને મરીને નરકમાં પડે છે. તે કોઈ દિવસ એનો છૂટકો થતો નથી."

॥ ઇતિ વચનામૃતમ્ લોયાનું ॥૭॥૧૧૫॥

વચનામૃત ૮ : ઇન્દ્રિયોની ચંચળતા ટાળ્યાનું - પોતાના અંગના શબ્દો ગ્રહણ કર્યાનું

Index

*સંવત્ ૧૮૭૭ ના માગશર સુદિ ૫ પંચમીને દિવસ રાત્રિને સમે શ્રીજીમહારાજ ગામ શ્રીલોયા મધ્યે સુરાભક્તના દરબારમાં વિરાજમાન હતા અને ધોળો ફેંટો મસ્તકે બાંધ્યો હતો ને ધોળી છીંટની ડગલી પહેરી હતી ને ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

તે સમયને વિષે શ્રીજીમહારાજને મુક્તાનંદ સ્વામીએ પ્રશ્ન પુછ્યો જે, "જે ભોળો હોય તેને તો કોઈ સ્વભાવ દેખીને સંતનો અવગુણ આવે, પણ જે ડાહ્યો હોય તેને સંતનો અવગુણ કેમ આવે છે[૪] ?'' ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જે ડાહ્યો હોય તેને પોતામાં જે કોઈ અયોગ્ય સ્વભાવ દેખ્યામાં આવ્યો ને તેની ઉપર પોતે અતિ દોષબુદ્ધિ રાખીને દ્વેષે સહિત તે સ્વભાવને ટાળ્યાનો દાખડો કરતો હોય અને તે સ્વભાવ ઉપર પોતાને અતિ ખાર હોય અને તેનો તે સ્વભાવ કોઈ બીજા સંતમાં દેખાય ત્યારે તેનો અભાવ આવે છે **અને જે મૂર્ખ હોય તે તો પોતાના સ્વભાવને ટાળે નહિ ને બીજા સંતમાં કાંઈક તે સ્વભાવ દેખે તો તેનો અવગુણ લે છે તેને મૂર્ખ કહીએ."**[૫]

* લોયા વચ. ૮, તા. ૧૦-૧૨-૧૮૨૦, સોમવાર.

૧. હું બ્રહ્મ છું.

૨. તરંગ; અર્થાત્ જેમ સમુદ્રમાં આવતી લહેર-તરંગ સમુદ્રથી અભિન્ન છે તેમ મારામાં અને પરમાત્મામાં ભેદ નથી.

૩. ભગવાન અને તેમના અવતારને ખંડન કરનારા છે, માટે પરબ્રહ્મ પરમાત્માને કોદાળાથી જ શું? એમ ખોદનારા.

૪. અલ્પબુદ્ધિવાળો બીજાના દોષને ગ્રહણ કરે તે તો તેને બુદ્ધિના અભાવથી અને પોતામાં સારા સ્વભાવના અભાવથી યોગ્ય જ છે પરંતુ જે મહાબુદ્ધિવાળો છે તેને તો બુદ્ધિનું આધિક્ય છે અને પોતામાં સારા સ્વભાવ છે માટે પારકા દોષનું ગ્રહણ થવું તે અયોગ્ય છે એટલે ઘટે નહિ. તોપણ કદાચિત્ તેનામાં તે દોષ દેખાય છે તેમાં શો હેતુ છે, એટલો પ્રશ્ન પૂછવાનો અભિપ્રાય છે.

૫. અભિપ્રાય એટલો છે કે - પોતામાં રહેલા અનેક દોષોને એક દોષ જેટલો પણ નહિ ગણીને અને તે દોષનો ત્યાગ નહિ કરીને પણ બીજાના બહુ એવા પણ ગુણોને નહિ ગણીને અલ્પમાત્ર દૈહિકાદિ કોઈ દોષને ઉદ્દેશીને તેના અવગુણ જ ગ્રહણ કરે છે. અર્થાત્ પોતાનાં મેરુ જેટલાં છિદ્રો છે તેને જોતો નથી અને બીજાના સરસવના દાણા જેટલા પણ છિદ્રને જુવે છે, તેજ એનું મૂર્ખપણું છે.

ત્યાર પછી શ્રીજીમહારાજ નાના નાના પરમહંસને તેડાવીને પોતે પ્રશ્ન શીખવવા લાગ્યા ને પોતે ઉત્તર કરવા લાગ્યા, તેમાં પ્રથમ તો પોતે એમ પ્રશ્ન પૂછયો જે, "કામ, ક્રોધ અને લોભાદિક શત્રુનો જે વેગ તેનું જે તીવ્રપણું ને મંદપણું તે બાળ, યૌવન અને વૃદ્ધ; તેણે કરીને છે, કેવી રીતે? તો બાળપણામાં મંદ વેગ હોય અને યૌવન અવસ્થામાં તીવ્ર વેગ હોય ને વળી પાછું વૃદ્ધપણામાં મંદપણું થાય. એમ કામાદિકનું તીવ્ર-મંદપણું છે તે તો જણાય છે. પણ વિચારે કરીને એનું[૧] મંદપણું છે કે નહિ ?" ત્યારે તેનો ઉત્તર પોતે જ કર્યો જે, ''વિચારે કરીને પણ કામાદિકનું મંદપણું છે. તે વિચાર કેમ કરે? તો બાળક અવસ્થામાં મંદપણું છે ને યૌવન અવસ્થામાં તીવ્રપણું છે ને વૃદ્ધ અવસ્થામાં પાછું મંદપણું છે તે તો આહારે કરીને છે; જે બાળ અવસ્થાને વિષે પણ આહાર થોડો છે માટે કામ પણ ઓછો છે ને વૃદ્ધ અવસ્થામાં પણ આહાર ઓછો હોય એટલે કામ પણ ઓછો હોય અને યૌવન અવસ્થામાં આહારની વૃદ્ધિ હોય એટલે કામની વૃદ્ધિ હોય. તે માટે જો યૌવન અવસ્થામાં આહાર ઓછો કરે અને દેહે[૨] કરીને શીત, ઉષ્ણ, વરસાદ, ભૂખ; તેનું જાણીજાણીને સહન કરે. એવો જે વિચાર રાખે અને મોટા સાધુનો સમાગમ રાખે તો તેને યૌવન અવસ્થામાં પણ કામ મંદ પડી જાય."

અને વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પૂછયો જે, "જીવને નાનાં[૩] પ્રકારનાં વ્યસન પડે છે. કોઈકને ભાંગ્યનું, અફીણનું, દારૂનું, ગાંજાનું ઈત્યાદિક અનેક પ્રકારનાં પડે છે તે વ્યસન ક્રિયમાણ છે કે પ્રારબ્ધે કરીને છે ?" ત્યારે તેનો ઉત્તર પણ પોતે જ કર્યો જે, "એ વ્યસન તો કર્યા થાય છે પણ પ્રારબ્ધે કરીને નથી. માટે જો એ વ્યસનને ટાળ્યાનો શ્રદ્ધા સહિત આગ્રહ કરે ને શૂરવીરપણું હોય તો તે ટળી જાય, પણ શ્રદ્ધા ન હોય ને ફોશી હોય તેથી એ સ્વભાવ ટળે નહિ."

પછી વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "કેટલાક બાળકને તો વૃદ્ધના સરખી પ્રકૃતિ હોય છે ને કેટલાકને તો અતિ ચંચળ પ્રકૃતિ હોય છે. તે સંગે કરીને થાય છે કે એના જીવમાં જ એવી પ્રકૃતિ રહી છે ?" ત્યારે તેનો ઉત્તર પણ પોતે જ કર્યો જે, "બહુધા તો સંગે કરીને જ સારી-નરસી પ્રકૃતિ થાય

---

૧. યુવાવસ્થામાં કામાદિકના તીવ્રવેગનું.
૨. હું આત્મા છું એવી બુદ્ધિથી પોતાને.
૩. વિવિધ.

છે અને કેટલાકને પૂર્વકર્માનુસારે પણ થાય છે.”

પછી કપિલેશ્વરાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, “હે મહારાજ! પૂર્વનો સ્વભાવ હોય તે કેમ જાણવો ને હમણાંનો સ્વભાવ હોય તે કેમ જાણવો?” ત્યારે શ્રીજીમહારાજે તેનો ઉત્તર કર્યો જે, “જે સ્વભાવ હમણાંનો હોય તે તો જો રૂડા સંતને સંગે રહીને થોડોક તેને ટાળ્યાનો ઉપાય કરે તો ટળી જાય. જેમ વંડી ઉપર તૃણ ઊગ્યાં હોય તે પાંચ દહાડા મેઘ ન વરસે તો સુકાઈ જાય, તેમ હમણાંનો જે સ્વભાવ તે તો થોડાક દિવસમાં ટળી જાય છે. અને જે પૂર્વનો સ્વભાવ હોય તેને ટાળ્યાનો તો અતિ દાખડો કરે ત્યારે માંડમાંડ ટળે. જેમ ધરતીમાં ધરોનો છોડ હોય અથવા બોરડીનાં ઝાડ હોય, તેને તો ખેડૂત અગ્નિ લગાડીને બાળે તો પણ પાછો ફુટી આવે ને જો કોદાળી લઈને મૂળમાંથી ખોદી નાખે તો જાય, તેમ જે પૂર્વનો સ્વભાવ હોય તેને રૂડા સંતના સમાગમમાં રહીને અતિ પ્રયાસે કરીને ટાળે તો માંડ માંડ ટળે.”

અને ત્યાર પછી વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, “જેની ઇંદ્રિયો ચંચળ હોય તે ચંચળતાને ટાળ્યાના પૃથક્ પૃથક્ કયા ઉપાય છે?” ત્યારે તેનો ઉત્તર પણ પોતે જ કર્યો જે, “ચક્ષુ ઈન્દ્રિયની ચંચળતા ટાળ્યાનો એ ઉપાય છે જે, નાસિકાગ્ર દૃષ્ટિ રાખે ને આડુંઅવળું જુવે નહિ, ભણવું હોય તો ભણ્યા કરે તથા ભજન સ્મરણ કર્યા કરે, અને એમ કરતાં સ્ત્રી–આદિક દેખાય જાય ને અયોગ્ય ઘાટ ન થયો હોય તો પણ નેત્રને ઉઘાડાં રાખીને મેષોન્મેષે[૧] રહિત કરીને જ્યાં સુધી નેત્ર સારી પેઠે બળે ને આંસુ ચાલે ત્યાં સુધી ઘડી પર્યંત જોઈ રહે; ત્યારે તેની દૃષ્ટી ચંચળ હોય તો પણ વશ થઈ જાય છે અને નાસિકા ઈન્દ્રિય છે તે કોઈનું શરીર અથવા મુખ કે વસ્ત્ર તે ગંધાતું હોય તેનો ગંધ લે ત્યારે તે ન ગમે. ત્યારે તેનો એમ વિચાર કરે જે, ‘મારો દેહ પણ ઉપરથી સારો છે પણ માંહિ તો રુધિર, માંસ, હાડકાં છે તથા પેટમાં મળ, મૂત્ર, આંતરડાં છે.’ એમ વિચારે તો નાસિકાની ચંચળતા ટળે, અને કાનની ચંચળતા એમ ટળે જે, કોઈ રમુજ થતી હોય અથવા ભવાઈ થતી હોય, તો તેને સાંભળ્યામાં હેત થાય ને ભગવાનની કથા કીર્તન સાંભળ્યામાં નિદ્રા આવે, ત્યારે ઉભા થવું ને નિદ્રા આળસને ટાળવી ને ભગવાનની કથા સાંભળ્યામાં શ્રદ્ધા રાખવી ને હેત રાખવું; તો કાન જિતાય, અને ત્વચા ઈન્દ્રિયને

૧. અનિમેષ નયને : મટકું માર્યા વિના.

એમ જિતે જે, જાણી જાણીને ટાઢ, તડકો વરસાદ; તેને ખમવો ને ગોદડી હોય તે ઉંશીકે મૂકી રાખવી ને સારી પેઠે ટાઢ વાય ત્યારે ઓઢવી તથા જ્યાં ત્યાં પડી રહેવું, એમ કરીને ત્વચાને બાળી નાખે, એમ કરે તો ત્વચા ઈન્દ્રિયની ચંચળતા ટળે અને હાથની ચંચળતા એમ ટળે જે, જ્યારે હાથ નવરા હોય, ત્યારે હાથમાં માળા રાખીને શ્વાસોચ્છવાસે ભગવાનનું નામ લઈને તે માળા ફેરવવી, પણ ઉતાવળી લહરકે માળા ન ફેરવવી. અને કેટલાંક એમ કહે છે જે, 'મને કરીને તો નામ વધુ લેવાય.' એ વાત ખોટી છે. જેટલાં જીભે લેવાય તેટલાં જ મને કરીને લેવાય છે, એમ કરે તો હાથની ચંચળતા ટળે. અને પગ ચંચળ હોય તો આસનને જિતવું[૧] તો પગ જિતાય અને શિશ્ન ચંચળ હોય તો જેમ ઝીણી ખસ હોય કે રાતી દાદર હોય તેને ખંજોળીએ તો લોહી નીકળે ત્યાં સુધી ખરજ ટળે નહી અને ન ખંજોળીએ તો તે એમ ને એમ બળી જાય, તેમ શિશ્ન ઈન્દ્રિયમાં ચળ આવે તો પણ તેને હાથે કરીને અડે જ નહિ. અને જો શિશ્નમાં વાયુ ભરાતો હોય તો આહાર થોડો કરે ને ઉપવાસ કર્યા કર ને દેહને બળહીન કરી નાખે તો શિશ્ન જિતાય. અને જિહ્વા ઈન્દ્રિયને જિતવી હોય તો જે વસ્તુ જીભને ગમતી હોય તે વસ્તુ ન આપવી અને આહારયુક્ત કરવો, તો જિહ્વાની ચંચળતા ટળે. અને વાણી ચંચળ હોય તો એમ ટળે જે, મુક્તાનંદ સ્વામી જેવા વાર્તા કરતા હોય તથા કથા વાંચતા હોય, તે વચમાં પોતે ડહાપણ કરીને બોલવું નહિ અને જો વચ્ચમાં બોલાઈ જાય તો પંચવીસ માળા ફેરવવી; તો વાણીની ચંચળતા ટળી જાય."

અને વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "એ સર્વે ઈન્દ્રિયો છે તેમાંથી એકને પરિપક્વ જિતે તો સર્વે ઈન્દ્રિયો જિતાય, એવી કઈ ઈન્દ્રિય છે?" ત્યારે તેનો ઉત્તર પણ પોતે જ કર્યો જે, "એક જિહ્વાને પરિપક્વ જિતે તો બીજી સર્વે ઈન્દ્રિયો જિતાય છે."[૨]

ત્યાર પછી વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "જે પુરુષને અંતરમાં કામ વ્યાપ્યો હોય તેને બહારથી કેમ જાણીએ જે, 'એને કામ વ્યાપ્યો છે ?' અને એનું જે અંગ તે તો વસ્ત્રમાં ઢાંક્યું હોય છે ?" ત્યારે એનો ઉત્તર પણ

---

૧. એક આસને ૩ કલાક બેસી શકાય ત્યારે આસન જિતાણું કહેવાય.

૨. તે ભાગવતમાં કહ્યું છે જે - **तावज्जितेन्द्रियो न स्याद्विजितान्येन्द्रियः पुमान् । न जयेद्रसनं यावज्जितं सर्वं जिते रसे ॥** અર્થ : જ્યાં સુધી રસનેન્દ્રિય જીતી નથી ત્યાં સુધી બીજી ઈન્દ્રિયો જીતી હોય તોપણ તે પુરુષ જિતેન્દ્રિય થતો નથી. જ્યારે રસનેન્દ્રિય જીતે છે, ત્યારે સર્વ ઈન્દ્રિયો જિતાય છે.

પોતે જ કર્યો જે, "જેને કામ વ્યાપે તેનાં નેત્ર આદિક જે સર્વે ઈન્દ્રિયો તે ચંચળ થાય ત્યારે જાણવું જે એ કામે વ્યાકુળ થયો છે."

અને વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "જેનો ચંચળ સ્વભાવ હોય તેને શાંત થવું અને જેનો શાંત સ્વભાવ હોય તેને ચંચળ થવું; તે કયા વિચારે કરીને થાય છે ?" ત્યારે તેનો ઉત્તર પણ પોતે જ કર્યો જે, ''જે ચંચળ હોય તે એમ વિચારે જે, 'હું આત્મા છું, બ્રહ્મ[૧] છું, અલિંગ[૨] છું અને આકાશની પેઠે સ્થિર છુ" એવે વિચારે કરીને ઉપશમ અવસ્થાને પામે તો ચંચળ હોય તે શાંત થાય અને જે શાંતને ચંચળ થવું હોય તેને તો ભગવાન ને ભગવાનના ભક્તનું માહાત્મ્ય જાણવું ને માહાત્મ્ય જાણે ત્યારે ભગવાનની નવ પ્રકારે ભક્તિ કરે તથા ભગવાનના ભક્તની સેવા ચાકરી કરે, તેણે કરીને એનો ચંચળ સ્વભાવ થાય છે."

અને વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "શ્રીમદ્‌ભાગવતાદિક જે આઠ સત્‌શાસ્ત્ર તેમાંથી કોઈ ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે કે સર્વે ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે ? ત્યારે તેનો ઉત્તર પણ પોતે જ કર્યો જે, "એ સર્વે ગ્રંથમાં પણ અનેક પ્રકારનાં પ્રકરણ છે. તે સર્વે પ્રકરણે કરીને ભગવાનને[૩] પામ્યા જે ભક્ત, તેમનાં[૪] અંગ કહ્યાં છે, માટે એ સર્વે ગ્રહણ કર્યા યોગ્ય છે પણ સર્વ પ્રકરણમાંથી જે પ્રકરણ પોતાનાં અંગમાં મળતું આવતું હોય તેને ગ્રહણ કરવું ને બીજાનો ત્યાગ કરવો. અને એમ જાણવું જે, 'એ છે તો સાચું પણ એ બીજા ભક્તને અર્થે છે પણ મારે અર્થે નથી.[૫]"

અને વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "આ તમે સર્વે નાના છોકરા બેઠા છો તેમાંથી કોઈકને તો આ સર્વે સંત પ્રમાણ કરે છે ને કોઈકને તો નથી કરતા. અને સર્વેની અવસ્થા સરખી છે ને સંગ પણ એક સરખો છે અને ભોજન, વસ્ત્ર, ઉપાસના, શાસ્ત્ર, ઉપદેશ, મંત્ર; તે સર્વેને એક સરખાં છે તો પણ જે ન્યૂનાધિકપણું રહી ગયું તેનું શું કારણ છે ? અને જે સંત છે તે તો સમદૃષ્ટિવાળા છે ને નિષ્પક્ષ છે ને ધર્મવાળા છે. તે તો જે જેવો હોય તેને તેમ કહે માટે એનો ઉત્તર કહો ?" પછી પોતે જ એનો ઉત્તર

૨. બ્રહ્મરૂપ.
૨. દેવમનુષ્યાદિ આકારે રહિત.
૩. ભગવાનના શરણને પામ્યા.
૪. અધિકારને અનુસારે.
૫. આ અભિપ્રાય ગીતામાં -"**ત્રૈગુણ્યવિષયા વેદા નિસ્ત્રૈગુણ્યો ભવાર્જુન । નિર્દ્વન્દ્વો નિત્યસત્ત્વસ્થો નિર્યોગક્ષેમ આત્મવાન્ ॥ યાવનર્થ ઉદપાને સર્વતઃ સમ્પ્લુતોદકે । તાવાન્ સર્વેષુ વેદેષુ બ્રાહ્મણસ્ય વિજાનતઃ ॥**" આ બે શ્લોકથી કહ્યો છે.

કર્યો જે, "જેનાં સંત વખાણ કરે છે તેને જ શ્રદ્ધા છે, માટે ધર્મ પાળ્યાને વિષે તેનો વધારો છે ને તેને સંતની સેવા કરવાને વિષે તથા ભગવાનની વાત સાંભળવાને વિષે પણ શ્રદ્ધા છે ને સંતનો વિશ્વાસ છે માટે એ વધી ગયો અને જે આવા સમાગમમાં રહ્યો થકો વધ્યો નહિ તે શ્રદ્ધા રહિત છે, એમ જાણવું."

॥ ઇતિ વચનામૃતમ્ લોયાનું ॥૮॥૧૧૬॥

વચનામૃત ૯ : ધર્માદિક ચારને ઊપજ્યાના હેતુનું Index

*સંવત્ ૧૮૭૭ના માગશર સુદિ ૬ છઠ્યને દિવસ શ્રીજીમહારાજ ગામ શ્રીલોયા મધ્યે સુરાભક્તના દરબારમાં વિરાજમાન હતા ને ધોળી છીંટની ડગલી પહેરી હતી તથા ધોળો સુરવાળ પહેર્યો હતો તથા ધોળો ફેંટો મસ્તકે બાંધ્યો હતો ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "સર્વે પરમહંસ પરસ્પર પ્રશ્ન ઉત્તર કરો", ત્યારે આત્માનંદ સ્વામીએ અખંડાનંદ સ્વામીને પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "વૈરાગ્ય, જ્ઞાન, ભક્તિ અને ધર્મ એ ચારને ઉપજ્યાનો હેતુ શો છે ?" પછી તેનો ઉત્તર શ્રીજીમહારાજે કર્યો જે, "વૈરાગ્ય તો એમ ઉપજે જે, જો કાળનું સ્વરૂપ જાણ્યામાં આવે, તો કાળનું સ્વરૂપ તે શું ? તો નિત્ય પ્રલયને જાણે, નૈમિત્તિક પ્રલયને જાણે, પ્રાકૃત પ્રલયને જાણે અને આત્યંતિક પ્રલયને જાણે તથા બ્રહ્માદિક સ્તંબપર્યંત સર્વ જીવના આયુષને જાણે અને એમ જાણીને પિંડબ્રહ્માંડ સર્વ પદાર્થને કાળનું ભક્ષ સમજે, ત્યારે વૈરાગ્ય ઊપજે અને જ્ઞાન તો એમ થાય જે, જો બૃહદારણ્ય, છાંદોગ્ય, કઠવલ્લી આદિક જે ઉપનિષદ્ તથા ભગવદ્ગીતા તથા વાસુદેવમાહાત્મ્ય તથા વ્યાસસૂત્ર ઇત્યાદિક ગ્રંથનું સદ્ગુરુ થકી શ્રવણ કરે, તો જ્ઞાન ઊપજે. અને ધર્મ તો એમ ઊપજે, જો યાજ્ઞવલ્ક્યસ્મૃતિ, મનુસ્મૃતિ, પરાશરસ્મૃતિ, શંખલિખિત સ્મૃતિ ઇત્યાદિ સ્મૃતિનું શ્રવણ કરે, તો ધર્મ ઊપજે ને તેમાં નિષ્ઠા આવે અને ભક્તિ એમ ઊપજે જે, ભગવાનની જે વિભૂતિયો છે તેને જાણે, તે કેમ જાણે તો, ખંડ ખંડ પ્રત્યે ભગવાનની મૂર્તિયો જે રહી છે તેનું શ્રવણ કરે તથા ભગવાનના ગોલોક, વૈકુંઠ, બ્રહ્મપુર, શ્વેતદ્વિપાદિક

* લોયા વચ. ૯, તા. ૧૧-૧૨-૧૮૨૦, મંગળવાર.

ધામ છે તેને સાંભળે તથા જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ, પ્રલય રૂપ જે ભગવાનની લીલા તેને માહાત્મ્યે સહિત સાંભળે તથા રામકૃષ્ણાદિક જે ભગવાનના અવતાર, તેની જે કથાઓ તેને હેતે સહિત સાંભળે **તો ભગવાનને વિષે ભક્તિ ઊપજે** અને એ ચારમાં જે ધર્મ છે તે તો કાચી બુદ્ધિ હોય ને પ્રથમ જ કર્મકાંડરૂપ જે સ્મૃતિયો તેનું શ્રવણ કરે તો ઊપજે અને જ્યારે ધર્મને વિષે દ્રઢતા થાય ત્યાર પછી ઉપાસનાના ગ્રંથનું શ્રવણ કરે ત્યારે એને જ્ઞાન, ભક્તિ, વૈરાગ્ય; એ ત્રણેય ઊપજે. એવી રીતે એ ચારને ઊપજ્યાના હેતુ છે."

॥ ઈતિ વચનામૃતમ્ લોયાનું ॥૯॥૧૧૭॥

વચનામૃત ૧૦ : નિર્વિકારી રહ્યાનું Index

*સંવત્ ૧૮૭૭ના માગશર સુદિ ૮ આઠમને દિવસ શ્રીજીમહારાજ ગામ શ્રીલોયા મધ્યે સુરાખાચરના દરબારમાં ઢોલિયા ઉપર પ્રાતઃકાળને સમે વિરાજમાન હતા ને ધોળી છીંટની ડગલી પહેરી હતી તથા ધોળો સુરવાળ પહેર્યો હતો તથા ધોળો ફેંટો મસ્તક ઉપર બાંધ્યો હતો ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

તે સમયમાં નિત્યાનંદ સ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "આ જગતમાં કેટલાક મનુષ્યને સ્ત્રીઆદિક પદાર્થમાં એવું હેત થાય છે જે, તેનો વિયોગ થયો હોય તો પ્રાણનો ત્યાગ થઈ જાય અને કેટલાકને સ્ત્રીઆદિક પદાર્થમાં હેત છે પણ સાધારણ છે, માટે તેના વિયોગે કરીને પ્રાણનો ત્યાગ ન થાય. એ બે પ્રકારના જીવ છે. તે જેમ સંસારમાં હેતે કરીને જોડાય છે તેમ તે હેતવાળાને જો ભગવાન મળે તો તેમાં પણ એમ જ જોડાય જે, 'ભગવાનનો વિયોગ થાય તો પ્રાણ જાય; અને જેને સંસારમાં સાધારણ હેત છે ને તેને ભગવાન મળે તો ભગવાનમાં પણ સાધારણ હેત થાય. તે એ બે પ્રકારના જે મનુષ્ય તેને વિષે કર્મે કરીને એવો ભેદ છે કે એ બે પ્રકારના જીવ અનાદિના જ છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એ ભેદ જીવમાં સ્વાભાવિક નથી એ તો કર્મે કરીને થાય છે. તે કેવી રીતે થાય છે? તો જ્યારે જીવ કર્મ કરે છે ત્યારે જીવની વૃત્તિનો વેગ ત્રણ પ્રકારે થાય છે. એક મંદ વેગ, બીજો મધ્યમ વેગ અને ત્રીજો તીવ્રવેગ તેમાં જેવે વેગે વૃત્તિ પદાર્થમાં ચોટે ત્યારે તેને તેવી જાતનું કર્મ લાગે છે; તે

* લોયા વચ. ૧૦, તા. ૧૩-૧૨-૧૮૨૦, ગુરૂવાર.

કર્મે કરીને સ્નેહમાં પણ ત્રણ પ્રકાર છે.”

પછી વળી નિત્યાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, “વૃત્તિના વેગમાં એ ત્રણ પ્રકાર થયા તે ગુણે કરીને થયા કે કોઈ બીજા હેતુએ કરીને થયા?” ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “એ ત્રણ પ્રકારના જે ભેદ તે ગુણે કરીને નથી, એ તો જે પદાર્થમાં કેવળ ઇન્દ્રિયો જ પ્રવર્તે, ત્યારે મંદ વેગ થાય છે અને જ્યારે મને સહિત ઇન્દ્રિયો પદાર્થમાં જાય, ત્યારે મધ્યમ વેગ થાય છે અને જ્યારે ઇન્દ્રિયો મન અને જીવ; એ ત્રણે ભેગાં થઈને પદાર્થમાં પ્રવર્તે છે ત્યારે તે વૃત્તિનો તીવ્ર વેગ થાય છે, અને તે તીવ્ર વેગ એક ચક્ષુ ઇન્દ્રિયને વિષે લાગ્યો હોય, તો બીજી ઇન્દ્રિયો તેને અનુવર્તી થઈને સર્વે ઇન્દ્રિયોમાં લાગે છે. એવી રીતે જે જે ઇન્દ્રિયમાં મુખ્યપણે તીવ્રવેગ લાગ્યો હોય ત્યારે બીજી ઇન્દ્રિયો તેને અનુવર્તી થઈ રહે છે અને એ જે તીવ્રવેગ તે રજોગુણી, સત્ત્વગુણી અને તમોગુણી; એ ત્રણેયને લાગે છે અને એક એક ઇન્દ્રિયમાં તો સર્વને તીવ્ર વેગ હોય છે અને તદનુસારે પદાર્થમાં હેત થાય છે.”

ત્યારે વળી નિત્યાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, “એને ભગવાનમાં કેમ તીવ્ર વેગે કરીને હેત થતું નથી ?” ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “દેશ, કાળ, ક્રિયા, ધ્યાન, શાસ્ત્ર, દીક્ષા, મંત્ર અને સંગ; એટલાને યોગે કરીને શુભ અથવા અશુભ આચરણ થાય છે તે જો રૂડા દેશ કાળ સંગાદિક પ્રાપ્ત થયા હોય, તો ભગવાનને વિષે પણ તીવ્રવેગે કરીને સ્નેહ થાય છે અને જો ભૂંડા દેશાદિકનો યોગ થાય, તો ભગવાન વિના અન્ય પદાર્થમાં પ્રીતિ થાય છે.”

ત્યારે ચૈતન્યાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, “કાળ વિષમ હોય ત્યારે કેમ કરવું ?” પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “જ્યારે જે સ્થળમાં કાળનું વિષમપણું હોય ત્યારે તે ઠેકાણેથી અન્ય સ્થળમાં ભાગી જવું પણ વિષમ કાળમાં રહેવું નહિ. અને કાળ સત્યુગ, ત્રેતા, દ્વાપર, કળિ રૂપે કરીને બહાર વર્તે છે ને પોતાના અંતરમાં પણ વર્તે છે તે જ્યારે હૈયામાં કળિ વર્તતો હોય ત્યારે ભગવાનની મૂર્તિ હૈયામાં ધારવી નહિ, બહાર નેત્રની આગળ ધારવી.”

પછી મુક્તાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, “જેના હૃદયમાં મંદ વેગ, મધ્યમ વેગ ને તીવ્ર વેગ વર્તતો હોય તે કેમ જાણવો ? પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “જ્યારે મંદ વેગ વર્તતો હોય, ત્યારે નાની બાળકી તથા નવ યૌવનવાળી સ્ત્રી તથા વૃદ્ધ સ્ત્રી; એ ત્રણેયને દેખીને સરખો ભાવ રહે, કેમ જે ત્યાં એકલી

ઇન્દ્રિયનીજ વૃત્તિ ગઇ છે, માટે તેમાં મંદવેગ છે. અને જ્યારે ઇન્દ્રિયને વિષે મન ભળે છે ને એ ત્રણ પ્રકારની સ્ત્રીને દેખે છે ત્યારે બાળકી ને વૃદ્ધ સ્ત્રી; તેનો તો ભૂંડો ઘાટ નથી થતો અને યુવાન સ્ત્રીને વિષે ભૂંડો ઘાટ થાય છે ને વિકારને પામી જાય છે એને મધ્યમવેગ જાણવો, અને જ્યારે ઇન્દ્રિયને વિષે મન ને જીવ; એ બન્ને ભળીને ત્રણ પ્રકારની સ્ત્રીને દેખે છે ત્યારે તો એ ત્રણે પ્રકારની સ્ત્રીને વિષે ભૂંડા ઘાટ થાય છે ને વિકારને પામે છે અને પોતાની મા બેન હોય તો તેને દેખીને પણ, વિકારને પામે એને તીવ્ર વેગ જાણવો."[૧]

પછી બ્રહ્માનંદ સ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "એ ત્રણ પ્રકારની જે સ્ત્રીઓ તેને દેખીને વ્યક્તિ[૨] જણાય તથા રુપ કુરુપ પણ જણાય અને વિકાર તો થાય નહિ ત્યારે તેને[૩] કયો વેગ જાણવો[૪] ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે,[૫] "જે પદાર્થને અત્યંત દુઃખદાયી જાણીને મનન થયુ હોય, પછી તે મનને કરીને તે પદાર્થને વિષે અત્યંત દોષ જણાય છે. તે દોષનો મનમાં વિચાર થઇને જીવમાં તે દોષ પ્રવેશ કરે છે અને જીવથી પર જે સાક્ષી અંતર્યામી પરમાત્મા તેણે પણ તે દોષોનું પ્રમાણ કર્યું છે, તેણે કરીને એ દોષની અતિ દ્રઢતા થઇ છે માટે પદાર્થને વિષે જ્યારે ઇન્દ્રિયની વૃત્તિ જાય છે ત્યારે તે વૃત્તિ ભેળે મન તથા જીવ; એ બેય આવે છે. પણ જીવમાં જે અતિશય દોષની દ્રઢતા છે તે દોષની સેડ્ય મન-ઇન્દ્રિયોને વિષે સોંસરી નીસરે છે માટે તે પદાર્થ યથાર્થ દેખાય ને જાણ્યામાં આવે, પણ તેને વિષે અત્યંત અભાવ આવી જાય છે. જેમ દૂધ-સાકરનું પાત્ર ભર્યું હોય ને તેમાં સર્પે લાળ નાંખી હોય ને તેને નાંખતાં દીઠી હોય, પછી તે દૂધ જેવું પૂર્વે દેખાતું હતું તેવું જ દેખાય, પણ તેનો અતિ અભાવ હૈયામાં વર્તે છે; કેમ જે એણે એમ જાણ્યું છે જે, 'એને પીવે તો તત્કાળ પ્રાણ જાય.' તેમ જેને એમ સમજાયું જે, 'આ રૂપવાન સ્ત્રી છે તે કલ્યાણના માર્ગમાં વિરોધી છે' અને આ લોક પરલોકને વિષે પરમ દુઃખદાયી છે ને સ્ત્રીની પ્રાપ્તિ તો મને સર્વે પશુ આદિક જન્મને વિષે અનંતવાર થઇ છે, અને હજી જો પરમેશ્વરને નહિ ભજુ તો અનંત સ્ત્રીની પ્રાપ્તિ થશે,

૧. એવી રીતે બીજી ઈન્દ્રિયોમાં પણ ત્રણ પ્રકારનો વેગ જાણી લેવો.

૨. બાલ્યાદિ અવસ્થાની વિક્તિ ભેદજ્ઞાન.

૩. ચક્ષુમાં.

૪. સ્ત્રીના રૂપ અવસ્થાની વિક્તિ બરોબર જણાય છે માટે તીવ્રવેગ હોય એમ તો જણાય છે પરંતુ તીવ્ર વેગનું કાર્ય જે ક્ષોભ તે થતો નથી માટે ત્રણ વેગમાંથી કયો વેગ હશે? એમ સંશય થવાથી આ પ્રશ્ન પૂછયો છે.

૫. આ વેગ તીવ્ર છે એમ જાણવું. પણ તે વેગ સદોષ છે માટે તેના કાર્યભૂત મનઃક્ષોભમાં તીવ્રતા નથી. વેગમાં જે પ્રકારે દોષનો પ્રવેશ થાય છે તે પ્રકાર એવી રીતે છે કે.

માટે એ વાત દુર્લભ નથી, અને ભગવાન ને ભગવાનના સંત; તેનો સંગ તે તો મહાદુર્લભ છે અને એ દુર્લભ વસ્તુની પ્રાપ્તિને વિષે એ સ્ત્રી જ પરમ વિઘ્નરૂપ છે.' એવું જાણીને જે હૈયામાં દોષની દ્રઢતા થઇ છે તેણે કરીને ગમે તેવી રૂપવાન સ્ત્રી દેખાઇ જાય તો પણ વિકાર થાય નહિ.

અને વળી એને વિષે અવિકારી રહ્યાનું બીજું પણ કારણ છે, જેમ જનક વિદેહી જેવા જે મોટા ભગવાનના ભક્ત રાજા હતા, તે રાજ્યમાં રહ્યા હતા ને રમણીય એવા જે શબ્દાદિક પંચવિષય તેને ભોગવતા થકા પણ જ્ઞાનની દ્રઢતાએ કરીને નિર્વિકારપણે રહ્યા, અને એ જનક જેવા જે જ્ઞાની હોય, તે એમ વિચારે જે, 'હુ આત્મા છું, શુદ્ધ છું, ચેતન છું, નિર્વિકાર છું, અવિનાશી છું, સુખરુપ છું અને સ્ત્રીઆદિક જે વિષય છે તે તો દુઃખ રૂપ છે, તુચ્છ છે, જડ છે અને નાશવંત છે એમ વિચારીને કેવળ પોતાના આત્મસ્વરૂપને જ સુખરૂપ જાણે ને **શબ્દાદિક વિષયમાં જે સુખ જેવું જણાય છે ને સારા જેવું જણાય છે તે આત્મામવતે જણાય છે અને આત્મા દેહમાંથી નીકળી જાય ત્યારે સુખરૂપ હોય તે ભુડું થઇ જાય છે.** એવી રીતે પોતાના આત્માને વિચારે અને આત્મા થકી પર જે પરમાત્મા તેનો વિચાર કરે જે, આવું માયા થકી પર શુદ્ધ આત્માનું જ્ઞાન તેને હું પામ્યો, તે સંતને પ્રતાપે પામ્યો છું અને તે સંત પરમેશ્વરના ભક્ત છે અને પરમેશ્વર છે તે તો સર્વાત્મા[૧] એવા જે બ્રહ્મ[૨] તેના પણ આત્મા છે અને અક્ષરના[૩] પણ આત્મા છે, અને અનંતકોટિ જે મુક્ત તેના પણ આત્મા છે; એવા જે પરબ્રહ્મ પરમાત્મા નારાયણ તેનો હું બ્રહ્મરૂપ એવો દાસ છું.

અને તે ભગવાનનો મહિમા તો એમ સમજે જે, [૪]**द्युपतय एव ते न ययुरन्तमनन्ततया त्वमपि ।** ઇત્યાદિક શ્રુતિએ ભગવાનનો મહિમા અતિશય પ્રતિપાદન કર્યો છે, એવી રીતે પોતાના સ્વરૂપનું જેને જ્ઞાન છે તેને ગમે તેવા સુંદર વિષય પ્રાપ્ત થાય પણ તેણે કરીને કાંઇ લેશમાત્ર પણ તેનું મન વિકાર ને પામે નહિ અને અવશ્ય જે શબ્દાદિક વિષય ગ્રહણ કર્યા જોઇતા હોય તેને ગ્રહણ કરે. પણ તે વિષયને આધીન થઇ જાય નહિ, સ્વતંત્રપણે ગ્રહણ કરે; જેમ કરોળિયો પોતાની લાળને વિસ્તારીને પાછી સ્વતંત્રપણે ગળવી ઘટે ત્યારે

---

૧. સર્વમાં વ્યાપક.
૨. નિરવયવ અક્ષરબ્રહ્મ.
૩. સાવયવ અક્ષરધામ.
૪. સ્વર્ગાધિપતિ બ્રહ્માદિ દેવો પણ તમારા મહિમાના પારને પામતા નથી કેમકે તે અપાર છે કિં બહૂના, તમે પણ તમારા મહિમાના પારને પામતા નથી. ભા.૩ /૭/૧૭.

ગળી લે છે, **તેમ એવો જે જ્ઞાની તે પોતાની ઈન્દ્રિયોની વૃત્તિને વિષયમાં પ્રસારીને પાછો સ્વતંત્ર થકો સંકેલી લે છે અને એવો જે હોય તે રાજ્યમાં હોય તો પણ વનમાં છે અને વનમાં હોય તો પણ તેને રાજ્ય કરતાં વધતો આનંદ છે** અને એવો જે જ્ઞાની તે રાજ્યમાં રહ્યો હોય ને હજારો મનુષ્ય પોતાની આજ્ઞામાં રહેતાં હોય ને સમૃદ્ધિએ યુક્ત હોય તેણે કરીને પોતાને કાંઈ એમ ન માને જે, હું બહુ મોટો થઈ ગયો અને તે રાજ્યનો નાશ થઈ જાય ને હાથમાં મૃત્તિકાનું પાત્ર લઈને ઘરોઘર માગી ખાય તેણે કરીને એમ ન માને જે હું હવે તો ગરીબ થઈ ગયો; કેમ જે તે તો પોતાના કેફમાં મહા અલમસ્ત રહે તથા તેણે પોતાના સ્વરૂપનો તથા ભગવાનના સ્વરૂપનો મહિમા જાણ્યો છે. તે માટે એને સોનું, કૂચો, લોઢું, પાષાણ એ સર્વને વિષે સમબુદ્ધિ વર્તે છે તથા માન અપમાનને વિષે સમબુદ્ધિ વર્તે છે અને એવો જે જ્ઞાની તેને કોઈ પદાર્થ બંધન કરવા સમર્થ નથી, કેમ જે એની દ્રષ્ટિ તો અતિ મોટી થઈ ગઈ છે ને માયિક સર્વે પદાર્થને તુચ્છ જાણ્યાં છે, જેમ કોઈક પુરૂષ પ્રથમ કંગાલ હોય ને પછી તેને રાજ્ય મળે ત્યારે તેની દ્રષ્ટિ મોટી થાય છે અને પ્રથમ લાકડાંના ભારા વેચતો હોય તથા બીજાં તુચ્છ તુચ્છ કામ કરતો હોય તે સર્વે એને વીસરી જાય ને મોટાં મોટાં રાજ્ય સંબંધિ કાર્ય કરવા લાગે, તેમ એવા જ્ઞાનીને સર્વે પદાર્થ માત્ર તુચ્છ થઈ જાય છે ને એવા જ્ઞાનને વિષે એની વિશાળ દ્રષ્ટિ થાય છે અને એવી રીતે જે સમજ્યો છે તે સુખીયો છે તથા જે વિશ્વાસી હોય કહેતાં એમ સમજતો હોય જે, 'આવા મોટા સંત તથા ભગવાન જે વાત કહે છે તે એમજ છે, પણ એમાં કાંઈ સંશય નથી', એમ સમજીને તે ભગવાન તથા સંત જેમ કહે તેમ કરવા લાગે, એ બે જણ જ સુખીયા છે, ને એ વિના જે બીજા છે તે સુખીયા નથી. ત્યાં શ્લોક છે : **[૧]यश्च मूढतमो लोके यश्च बुद्धेः परं गतः । तावुभौ सुखमेधेते क्लिश्यत्यन्तरितो जनः ॥** તથા ભગવદ્ગીતામાં કહ્યું છે જે – **[૨]विषया विनिवर्तन्ते निराहारस्य देहिनः। रसवर्जं रसोऽप्यस्य परं दृष्टवा निवर्तते । એવી રીતે જેની અલૌકિક દૃષ્ટિ થાય**

---

૧. જે ભક્ત આ લોકમાં (શ્રુતિસ્મૃતિના અર્થજ્ઞાનમાં) મૂઢતમ કહેતા અતિ અજ્ઞાની છે છતાં ભગવદ્ ભક્તના વચનને વિષે વિશ્વાસ રાખી ભજન કરે છે અને જે બદ્ધિથી પર (આત્મા-પરમાત્મા)ના સ્વરૂપને પામી ચૂક્યો છે; આ બન્ને સુખેથી વૃદ્ધિ પામે છે. બાકીના બધાજ માત્ર સ્વકૃતકર્મ ફળાનુસાર દુઃખ પામે છે. ભાગ. ૩/૭/૧૭

૨. શ્રોત્રાદિક ઈન્દ્રિયોના શ્રવણાદિક આહારને નહિ કરનારા દેહીના રાગ વર્જિત વિષયો નિવૃત્ત થાય છે. પણ રાગ નિવૃત્ત થતો નથી. અને તે રસ પણ પરસ્વરૂપને જોઈને નિવૃત્ત પામે છે. ગીતા.૨/૫૯

છે, તેને પરમેશ્વર વિના સર્વે પદાર્થ તુચ્છ થઈ જાય છે અને આ બે શ્લોક છે તેનો પણ સરખો ભાવ છે.”

પછી મુક્તાનંદ સ્વામીએ શ્રીજીમહારાજને કહ્યું જે, “હે મહારાજ! હવે તમે જે પ્રશ્ન પૂછતા હતા તે પૂછો.” ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “માયામાં તે કેવળ દુઃખ છે કે સુખ પણ કાંઈક છે ?” એ પ્રશ્ન છે.” પછી મુક્તાનંદ સ્વામીએ કહ્યું જે, “માયા તો કેવળ દુઃખદાયી છે”, પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “માયામાંથી ઊપજ્યા એવા જે સત્ત્વ, રજ અને તમ; એ ત્રણ ગુણ, તેમાં જે સત્ત્વ છે તે તો સુખરૂપ કહેવાય છે, તથા શ્રીમદ્‌ભાગવતમાં કહ્યું છે, જે, [૧]**‘सत्त्वं यद्‌ब्रह्मदर्शनम्’** તથા સત્ત્વગુણની સંપત્તિ તે જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, વિવેક, શમદમાદિક છે એવી જે માયા તે કેવી રીતે દુઃખરૂપ છે? અને વળી એકાદશસ્કંધમાં કહ્યું છે જે – [૨]**‘विद्याविद्येममतनूविद्धयुद्धव ! शरीरिणाम् । बंधमोक्षकरी आद्ये मायया मे विनिर्मिते’** ॥ માટે મોક્ષને કરે એવી જે વિદ્યારૂપ માયા તે કેવી રીતે દુઃખદાયી છે?” પછી એ પ્રશ્નને સાંભળીને મુક્તાનંદ સ્વામી આદિક સર્વે પરમહંસ બોલ્યા જ, “હે મહારાજ ! એનો ઉત્તર અમથી થાય નહિ, એનો ઉત્તર તો કૃપા કરીને તમે જ કરો.” પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “જેમ યમરાજાનું જે રૂપ તે પાપી જીવને અતિ ભયાનક વિકરાળ જણાય છે, તથા મોટા મોટા દાંત ને મોટું મુખ ભયાનક દેખાય છે તથા કાજળ જેવું કાળું ને પર્વત જેવું મોટું અને કાળ જેવું ભયાનક એવું દુઃખરૂપ દેખાય છે. અને પુણ્યવાળા જે જીવ તેને તો તે યમરાજાનું રૂપ અતિશય સુખદાયી, વિષ્ણુના જેવું જણાય છે,[૩] તેમ માયા છે તે જે ભગવાનથી વિમુખ છે તેને તો અતિ બંધન કરનારી છે ને અતિ દુઃખદાયી છે અને જે ભગવાનના ભક્ત છે તેને તો એ માયા અતિશય સુખદાયી છે અને માયાનાં કાર્ય જે ઈન્દ્રિયો, અંતઃકરણ અને દેવતા, તે સર્વે ભગવાનની ભક્તિને અતિપુષ્ટ કરે છે. **માટે ભગવાનના ભક્તને તો માયા દુઃખદાયી નથી, પરમ સુખદાયી છે.”**

પછી મુક્તાનંદ સ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, “જ્યારે માયા સુખદાયી છે ત્યારે પરમેશ્વરનો ભક્ત હોય, તે ભગવાનની મૂર્તિને હૃદયમાં ધારીને ભજન

---

૧. સત્ત્વગુણ છે તે બ્રહ્મનું દર્શન કરાવનાર છે... ભા. ૧/૨/૨૪

૨. હે ઉદ્ધવ ! વિદ્યા અને અવિદ્યા તે બન્ને મારા શરીર ભૂત છે. તે મારી માયા સંકલ્પથી નિર્મિત આદિભૂત છે તે બંધન અને મોક્ષની કરનારી છે. વિદ્યા મોક્ષ અને અવિદ્યા બંધન કરે છે. ભા. સ્કં. ૧૧ /૧૧ /૩

૩. **शिवः शिवानामशिवोऽशिवानाम् - सनत्सुजातीयदर्शनम् ।**

કરવા બેસે છે ત્યારે એને અંતઃકરણરૂપ માયા તે સંકલ્પ વિકલ્પરૂપે કરીને કેમ દુઃખ આપે છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેને ભગવાનનું માહાત્મ્ય સારી પેઠે સમજીને અતિશય દ્રઢ ભગવાનનો આશ્રય હોય, તેને તો અંતઃકરણ રૂપ માયા છે તે દુઃખ દેતી નથી, અને જેને એવા આશ્રયમાં ફેર હોય તેને દુઃખ દે છે, જેમ કાચો સત્સંગી હોય તો તેને કુસંગી હોય તે ડગાવવાનો આગ્રહ કરે, પણ જે પાકો સત્સંગી હોય તો તેને ડગાવ્યાની કોઈ લાલચ રાખે નહિ, અને તેને સાંભળતાં કોઈ સત્સંગનું ઘસાતું બોલી શકે નહિ. તેમ જેને એવો પરિપક્વ પરમેશ્વરનો આશરો થયો છે તેને ડગાવ્યાની લાલચ અંતઃકરણરૂપ માયા રાખે નહિ, અને સામી તેની ભક્તિમાં પુષ્ટિ કરવા લાગે. અને જેના જીવને વિષે એવા આશરામાં કાંઈ કાચપ હોય તેને એ માયા ડગાવે છે ને દુઃખ દે છે અને જ્યારે એનો એ જીવ એવી રીતે ભગવાનનો પરિપક્વ આશ્રય કરશે ત્યારે એને ડગાવ્યાને અર્થે ને પીડવાને અર્થે માયા સમર્થ નહિ થાય, માટે એનો ઉત્તર એજ છે જે, **"જેને ભગવાનનો એવો પરિપક્વ નિશ્ચય છે તેને કોઈ રીતે માયા દુઃખ દેવાને અર્થે સમર્થ થતી જ નથી."**

॥ ઈતિ વચનામૃતમ્ લોયાનું ॥૧૦॥૧૧૮॥

વચનામૃત ૧૧ : સત્પુરુષ અને અસત્પુરુષની સમજણનું Index

*સંવત્ ૧૮૭૭ના માગશર વદિ ૮ આઠમને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ ગામ શ્રીલોયા મધ્યે સુરાખાચરના દરબારમાં પ્રાતઃકાળને સમે વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ સાધુ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજને શુકમુનિએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "શ્રીમદ્ભાગવત તથા ભગવદ્ગીતા એ આદિક જે સત્શાસ્ત્ર તે થકી અસત્પુરુષ જે તે કેવી સમજણનું ગ્રહણ કરે છે ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એનો ઉત્તર કરીએ છીએ જે, અસત્પુરુષની એમ સમજણ છે જે, આ વિશ્વને વિષે સ્થાવર-જંગમરૂપ એવી જે સ્ત્રીપુરુષની સર્વે આકૃતિઓ તે જે તે વિરાટરૂપ એવા જે આદિપુરુષ નારાયણ તે થકી માયાએ કરીને ઊપજી છે, માટે એ સર્વે આકૃતિઓ તે નારાયણની

* લોયા વચ. ૧૧, તા. ૨૭-૧૨-૧૮૨૦, ગુરૂવાર.

જ છે, તે સારુ જે મુમુક્ષુ કલ્યાણને ઈચ્છતો હોય તેને પ્રથમ પોતાનું મન વશ કરવું. તે મન જે તે સ્ત્રીઓ તથા પુરુષરૂપ એવી ઉત્તમ, નીચ જે જે આકૃતિઓ તેને વિષે આસક્ત થાય ત્યારે તેને તે જ આકૃતિનું મનને વિષે ધ્યાન કરવું તો એને સદ્ય સમાધિ થાય અને તે આકૃતિને વિષે જો મન દોષને કલ્પે, તો તેમાં બ્રહ્મની ભાવના લાવવી જે, 'સમગ્ર જગત તે બ્રહ્મ છે' એમ વિચાર કરીને તે સંકલ્પને ખોટો કરવો. એવી રીતે જે સત્શાસ્ત્રમાંથી અનુભવનું ગ્રહણ કરવું તે અસત્પુરુષની સમજણ છે અને એમ સમજવું એ એના મનનો અતિ દુષ્ટ ભાવ છે અને એનું ફળ અંતકાળે ઘોરતમ નરક છે ને સંસૃતિ છે."

ત્યારે વળી શ્રીજીમહારાજને શુકમુનિએ પ્રશ્ન કર્યો જે, "એ સત્શાસ્ત્ર થકી સત્પુરુષ જે તે કેવી સમજણનું ગ્રહણ કરે છે? તે કહો." ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એ સત્શાસ્ત્રને[૧] વિષે જ એ પ્રશ્નનો ઉત્તર કર્યો છે જે, એક પુરુષોત્તમનારાયણ વિના બીજા જે શિવ-બ્રહ્માદિક દેવતા તેનું ધ્યાન જે મોક્ષને ઈચ્છતો હોય તેને કરવું નહિ અને મનુષ્યને વિષે તથા દેવતાને વિષે જે પુરુષોત્તમ નારાયણની રામકૃષ્ણાદિક મૂર્તિઓ તેનું ધ્યાન કરવું અને તેને વિષે પણ જે ડાહ્યા છે તે જે તે સ્થાનકમાં એ રામકૃષ્ણાદિક ભગવાનની મનુષ્યરૂપ મૂર્તિઓ રહી છે તે સ્થાનકને વિષે વૈકુંઠ, ગોલોક, શ્વેતદ્વીપ, બ્રહ્મપુર એ લોકની ભાવના કરે છે, અને તે લોકોને વિષે રહ્યા જે પાર્ષદ તેની ભાવના રામકૃષ્ણાદિકના પાર્ષદ જે હનુમાન, ઉદ્ધવાદિક તેને વિષે કરે છે, અને કોટિકોટિ સૂર્ય, ચંદ્રમાં, અગ્નિ તેના પ્રકાશ જેવી પ્રકાશમાન એવી જે તે લોકોને વિષે રહી પુરુષોત્તમનારાયણની દિવ્યમૂર્તિઓ તેની ભાવના તે રામકૃષ્ણાદિકને વિષે કરે છે, એવી રીતે જે સત્શાસ્ત્ર થકી સમજણનું ગ્રહણ કરીને દિવ્યભાવે સહિત મનુષ્યરૂપ ભગવાનની મૂર્તિનું ધ્યાન કરે છે તેને ભગવાનના અવતારની જે મૂર્તિયો તથા તે વિનાના જે અન્ય આકાર તે બેયને વિષે સમપણું થાય જ નહિ, અને ભગવાનના અવતારની જે મૂર્તિઓ તે છે તો દ્વિભૂજ અને તેને વિષે ચાર ભૂજની ભાવના, અષ્ટભૂજની ભાવના કહી છે, તે પણ ભગવાનની

૧. ભવિષ્યપુરાણાન્તર્ગત શ્રીવિષ્ણુધર્મમા - "**आब्रह्मस्तम्बपर्यन्ता जगदन्तर्व्यवस्थिताः । प्राणिनः कर्मजनितसंसारवशवर्तिनः ॥ यतस्ततो न ते ध्याने ध्यानिनामुपकारकाः । अविद्यान्तर्गताः सर्वे ते हि संसार गोचराः । पश्चादुद्भुतबोधाश्च ध्याने नैवोपकारकाः । नैसर्गिको न वै बोधस्तेषामप्यनन्यतो यतः ॥ तस्मात्तदमलं ब्रह्म निसर्गादेव बोधवत् ।**" ઈત્યાદિ વચનથી બદ્ધ અને મુક્તોના ધ્યાનનો નિષેધ કરીને એક પરબ્રહ્મ પરમાત્માનું જ ધ્યાન કરવાનું કહ્યું છે.

મૂર્તિ ને તે વિનાના અન્ય આકાર તે બેમાં જે અવિવેકી પુરુષને સમભાવ થાય છે તેની નિવૃત્તિને અર્થે કહી છે **અને જેવી ભગવાનની મૂર્તિ પોતાને મળી હોય તેનું જ ધ્યાન કરવું. અને પૂર્વે ભગવાનના અવતાર થઈ ગયા, તે મૂર્તિનું ધ્યાન ન કરવું** અને પોતાને ભગવાનની મૂર્તિ મળી હોય તેને વિષે જ પતિવ્રતાની પેઠે ટેક રાખવી, જેમ પાર્વતીએ કહ્યું છે જે, "કોટિ જન્મલગ રગડ હમારી, વરું શંભુ કે રહું કુમારી" એવી રીતે પતિવ્રતાપણાની ટેક તે પણ ભગવાનનું રૂપ ને અન્ય જીવનું રૂપ, તે બેયને વિષે અવિવેકી પુરુષને સમભાવ થાય છે તેની નિવૃત્તિને અર્થે કહી છે, કેમ જે પોતાને મળી જે મૂર્તિ તેને મૂકીને તેના જે પૂર્વે પરોક્ષ અવતાર થયા છે તેનું જો ધ્યાન કરે તો તે, ભગવાન વિના બીજા જે દેવ-મનુષ્યાદિક આકાર છે તેનું પણ ધ્યાન કરે, માટે પતિવ્રતાના જેવી ટેક કહી છે પણ ભગવાનની મૂર્તિયોને વિષે ભેદ નથી. આવી રીતે સતપુરુષની સમજણ છે, **માટે સત્શાસ્ત્રનું શ્રવણ કરવું તે સત્પુરુષ થકીજ કરવું, પણ અસત્પુરુષ થકી સત્શાસ્ત્રનું કોઈ દિવસ શ્રવણ કરવું નહિ."**

॥ ઈતિ વચનામૃતમ્ લોયાનું ॥૧૧॥૧૧૯॥

વચનામૃત ૧૨ઃછ પ્રકારના નિશ્ચયનું સવિકલ્પ-નિર્વિકલ્પ નિશ્ચયનું Index

*સંવત્ ૧૮૭૭ના માગશર વદિ ૯ નવમીને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ ગામ શ્રીલોયા મધ્યે સુરાભક્તના દરબારમાં રાત્રિને સમે વિરાજમાન હતા. ને ગરમ પોસની રાતી ડગલી પહેરી હતી ને બીજાં સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસની સભા તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન કર્યો જે, "ભગવાનનો નિશ્ચય બે પ્રકારનો છે. એક સવિકલ્પ ને બીજો નિર્વિકલ્પ અને તે બેમાં પણ ઉત્તમ, મધ્યમ અને કનિષ્ઠ; એ ત્રણ પ્રકારના ભેદ છે. તે બે મળીને છ ભેદ થયાં. તેનાં લક્ષણ પૃથક્ પૃથક્ કરીને કહો ?" પછી તેનો ઉત્તર પરમહંસ વતે થયો નહિ. ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"સવિકલ્પ[1] નિશ્ચયમાં કનિષ્ઠ ભેદતો** એ જે, ભગવાન

* લોયા વચ. ૧૨, તા. ૨૮-૧૨-૧૮૨૦, શુક્રવાર.

૧. આ સ્થળે સવિકલ્પ નિર્વિકલ્પ શબ્દ યથાશ્રુતાર્થ ન ગ્રહણ કરવા, કિન્તુ પોતાના આત્માના અજ્ઞાનથી જન્ય એવો જે દૈહિકભાવ તેમાં સવિકલ્પશબ્દ રૂઢ છે, અને સત્સમાગમજન્ય એવી આત્મજ્ઞાનની સ્થિતિમાં નિર્વિકલ્પશબ્દ રૂઢ છે, તેમાં દૈહિકભાવની **ää**

જે તે અન્ય મનુષ્યની બરોબર કામ, ક્રોધ, લોભ, સ્વાદ, માન એ આદિકને વિષે પ્રવર્તે ત્યાં સુધી તો ભગવાનનો નિશ્ચય રહે પણ જો વધારો કરે તો ન રહે અને **મધ્યમ ભેદ** તો એ જે, મનુષ્ય થકી બમણા કામાદિકને વિષે અધિક પ્રવર્તે ત્યાં સુધી પણ નિશ્ચય રહે અને **ઉત્તમ ભેદ** તો એ જે, ભગવાન ગમે તેવું નીચ જાતિની પેઠે આચરણ કરે તથા મદ્ય, માંસ, પરસ્ત્રી, ક્રોધ, હિંસા ઇત્યાદિક ગમે તેવું આચરણ કરે તો પણ સંશય થાય નહિ. કેમ જે, એ ભક્ત ભગવાનને એમ જાણે છે જે, 'ભગવાન તો સર્વના કર્તા છે ને પરમેશ્વર છે ને સર્વના ભોક્તા છે. માટે જે જે ક્રિયા પ્રવર્તે છે તે અન્વયપણે નિયંતારૂપે કરીને સર્વને વિષે રહ્યા જે ભગવાન, તે થકી જ પ્રવર્તે છે, તો એ તો કાંઈક થોડીક એવી નીચ જેવી ક્રિયા કરી તેણે કરીને એમને કાંઇ બાધ નથી. કેમ જે, એ તો સર્વકર્તા છે.' એવી રીતે ભગવાનને વિષે સર્વેશ્વરપણું જાણે, માટે એને **ઉત્તમ સવિકલ્પ નિશ્ચયવાળો** ભગવદ્‌ભક્ત કહીએ."

અને હવે નિર્વિકલ્પમાં કનિષ્ઠ ભક્ત કયો ? તો ભગવાનને સર્વ શુભ-અશુભ ક્રિયા કરતા દેખે તો પણ સમજે જે સર્વ ક્રિયાને કરે છે તો પણ અકર્તા છે. કેમ જે, એ ભગવાન તો બ્રહ્મરૂપ છે. તે બ્રહ્મ કેવું છે ? તો આકાશની પેઠે સર્વને વિષે રહ્યું છે ને સર્વની ક્રિયાઓ તેને વિષે જ થાય છે.' એવું જે બ્રહ્મપણું તે ભગવાનને વિષે જાણે. જેમ રાસપંચાધ્યાયીમાં શુકજી પ્રત્યે પરીક્ષિત રાજાએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "ધર્મરક્ષક ભગવાનનો અવતાર તેણે પરદારાનો સંગ કેમ કર્યો ?" ત્યારે તેનો ઉત્તર શુકજીએ કર્યો જે, 'શ્રીકૃષ્ણ તો અગ્નિની પેઠે તેજસ્વી છે. તે જે જે શુભ અશુભ ક્રિયાને કરે છે તે સર્વે ભસ્મ થઈ જાય છે.' એવી રીતે ભગવાનને નિર્લેપ એવા બ્રહ્મરૂપ જાણે, તેને **કનિષ્ઠ નિર્વિકલ્પ નિશ્ચયવાળો** કહીએ અને શ્વેતદ્વીપને વિષે રહ્યા જે ષટ્ ઊર્મિએ[૧] રહિત એવા નિરન્નમુક્ત, તે જેવો પોતે થઈને વાસુદેવની ઉપાસના કરે, **તેને મધ્યમ નિર્વિકલ્પ નિશ્ચયવાળો કહીએ, ને અષ્ટાવરણે યુક્ત એવાં જે કોટિ કોટિ બ્રહ્માંડ તે જે અક્ષરને વિષે અણુની પેઠે જણાય છે. એવું જે પુરુષોત્તમ નારાયણનું ધામરૂપ અક્ષર, તે રૂપ પોતે રહ્યો થકો પુરુષોત્તમની ઉપાસના**

ää તારતમ્યતાથી નિશ્ચયનું તારતમ્ય છે તેથી સવિકલ્પનિશ્ચયમાં કનિષ્ઠ, મધ્યમ, ઉત્તમ એવા ત્રણ ભેદ થાય છે અને આત્મજ્ઞાનની સ્થિતિના તારતમ્યથી નિર્વિકલ્પનિશ્ચયમાં ત્રણ ભેદ થાય છે તેમાં પ્રથમ સવિકલ્પનિશ્ચયના ભેદનું લક્ષણ કહે છે.

૧. ૧. ભૂખ ૨. તરસ ૩. શોક ૪. મોહ ૫. જર : વૃદ્ધાવસ્થા ૬. મૃત્યુ

કરે; તેને ઉત્તમ નિર્વિકલ્પ નિશ્ચયવાળો કહીએ.”[૧]

ત્યારે ચૈતન્યાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, “હે મહારાજ ! એવી રીતે નિશ્ચયના ભેદ તે શાણે કરીને થયા છે ?” પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “જ્યારે મુમુક્ષુ પ્રથમ ગુરુ પાસે આવે ત્યારે વક્તા જે ગુરુ તેને વિષે દેશ, કાળ, સંગ, દીક્ષા, ક્રિયા, મંત્ર, શાસ્ત્રાદિકનું જે શુભ-અશુભપણું તથા પોતાની જે શ્રદ્ધા તેનું જે મંદ તીક્ષ્ણ પણું તેણે કરીને એવા ભેદ પડી જાય છે માટે સારા દેશાદિકને સેવવા તથા વક્તા પણ સુધો શાંત હોય ને તેમાં કોઈ દોષ ન હોય, તે સમે તે થકી જ્ઞાન સાંભળવું.”

ત્યારે વળી ચૈતન્યાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, “કદાચિત કોઈક યોગે કરીને કનિષ્ઠ નિશ્ચય થયો હોય તેને પાછો વળી ઉત્કૃષ્ટ નિશ્ચય થાય કે નહિ ?” ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “જો શ્રોતાને ઉત્કૃષ્ટ શ્રદ્ધા ઊપજે તથા રૂડા દેશાદિક પ્રાપ્ત થાય તથા ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનવાળો વક્તા મળે તો સર્વોત્કૃષ્ટ નિશ્ચય થાય, નહિ તો જન્માન્તરે કરીને ઉત્કૃષ્ટ નિશ્ચયને પામે.”

॥ ઇતિ વચનામૃતમ્ લોયાનું ॥૧૨॥૧૨૦॥

વચનામૃત ૧૩ : દેશકાળે પરાભવ ન થાય તેનું Index

*સંવત્ ૧૮૭૭ના માગશર વદિ ૧૦ દશમીને દિવસ પ્રાતઃકાળને સમે શ્રીજીમહારાજ ગામ શ્રીલોયા મધ્યે સુરાખાચરના દરબારમાં ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા અને માથે ધોળો ફેંટો બાંધ્યો હતો ને બીજા ધોળા ફેંટાની બોકાની વાળી હતી ને ગરમ પોસની રાતી ડગલી પહેરી હતી ને ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો ને ચોફાળ ઓઢ્યો હતો અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસની સભા તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજે કહ્યું જે, મોટેરા મોટેરા પરમહંસ પરસ્પર પ્રશ્ન-ઉત્તર કરો. ત્યારે ગોપાળાનંદ સ્વામીએ બ્રહ્માનંદ સ્વામીને પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, “કેવો પુરૂષ હોય તેને દેશ, કાળ, ક્રિયા, સંગાદિકે કરીને પરાભવ ન થાય ને કેવો હોય તેને થાય ? અને સાંભળ્યામાં તો એમ આવે છે જે, બ્રહ્માને પણ સરસ્વતીને દેખીને મોહ થયો ને શિવજીને પણ મોહિનીને દર્શને કરીને મોહ થયો માટે વિચારીને ઉત્તર કરો, કેમ જે એવા મોટાને પણ દેશકાળાદિકે

* લોયા વચ. ૧૩, તા. ૩૦-૧૨-૧૮૨૦, રવિવાર. ૧. એ નિશ્ચયભેદોનું ઉત્તરોત્તર શ્રેષ્ઠપણું જાણવું.

કરીને પરાભાવ થયો.” પછી તેનો ઉત્તર બ્રહ્માનંદસ્વામીએ કરવા માંડ્યો, પણ થયો નહિ, ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “એનો ઉત્તર એ છે જે, “નાડી પ્રાણ સંકેલાઈને નિર્વિકલ્પ સ્થિતિએ કરીને શ્રીનારાયણના ચરણારવિંદમાં રહ્યો હોય, તો તુચ્છ જેવો જીવ હોય તેને પણ દેશ કાળ સંગાદિકે કરીને પરાભવ ન થાય અને એવી રીતે બ્રહ્માદિક રહ્યા હોય તો તેને પણ પરાભવ ન થાય અને એવી રીતે સ્થિતિ ન થઈ હોય ને દેહમાં વર્તતા હોય તો બીજા જીવને પરાભવ થાય ને એવા મોટા જે બ્રહ્માદિક તેને પણ થાય અને એમ ન હોય તો [૧]**‘तत्सृष्टसृष्टसृष्टेषु कोऽन्वखण्डितधीः पुमान् । ऋषिं नारायणमृते योषिन्मय्येह मायया ॥’** એ શ્લોકનો અર્થ ઠીક બેસે નહિ, માટે એને વિષે રહ્યા થકા તો એક નારાયણઋષિને પરાભવ ન થાય અને બીજો તો ગમે એવો મોટો હોય, ને તે જો નારાયણના ચરણારવિંદને વિષે નિમગ્ન ન રહે, તો તેને પરાભવ થાય, અને જો નિમગ્ન રહે તો ન થાય. એવી રીતે અમે અમારા અંતરમાં અચલ સિદ્ધાંત કરી રાખ્યો છે, અને તે ભાગવતમાં કહ્યું છે જે [૨]**‘एतदीशनमीशस्य प्रकृतिस्थोऽपि तद्गुणैः । न युज्यते सदात्मस्थैर्यथा बुद्धिस्तदाश्रया ॥’** તથા ભગવાને કહ્યું છે જે, [૩]**‘दैवी ह्येषा गुणमयी मम माया दुरत्यया ॥ मामेव ये प्रपद्यन्ते मायामेतां तरन्ति ते ॥** એવી રીતે માયાએ કરીને નિર્લેપપણું તે એક નારાયણને જ છે અથવા તે નારાયણને નિર્વિકલ્પપણે પામ્યો હોય તેને પણ પરાભવ ન થાય અને સવિકલ્પપણે જો નારાયણને પામ્યો હોય તો તે ગમે તેવો મોટો હોય તેને પણ પરાભવ થાય.”

અને ત્યાર પછી નિત્યાનંદસ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, “હે મહારાજ ! જ્યાં સુધી એ મુક્તોને ગુણનો સંબંધ છે ત્યાં સુધી તો તેને દેશ કાળાદિકે કરીને વિપર્યયપણુ થાય. અને નારાયણ છે તે તો ગુણમાં રહ્યા થકા દેશ કાળાદિકે કરીને પરાભવને ન પામે એ તો ઠીક, પણ જ્યારે એ સર્વે મુક્તોને ગુણનો સંબંધ ન હોય ને નિર્ગુણપણે કરીને અક્ષરધામને વિષે રહ્યા હોય અને નારાયણ પણ ત્યાં તેવી જ રીતે રહ્યા હોય, તે વારે એ સર્વે ચૈતન્યમય

૧. આ લોકમાં, બ્રહ્મા દ્વારા સર્જિત મરીચ્યાદિક, મરીચ્યાદિક દ્વારા સર્જિત કશ્યપાદિક અને કશ્યપાદિક દ્વારા સર્જિત દેવ (માનવાદિકમાંથી) એક નારાયણ ઋષિને છોડી એવો કયો વિરલો પુરુષ છે કે જેની સમજણ સ્ત્રીરૂપ માયાથી ખંડિત ન થાય? બંધાય નહિ... ભા. ૩/૩૧/૩૭.

૨. આ સત્ત્વાદિ ગુણમય ને દૈવી એવી મારી માયા નિઃસંદેહ તરવી ઘણી કઠણ છે. પણ જે એક માત્ર મારા શરણે આવે છે તે આ માયાને તરી જાય છે... ગીતા. ૭/૧૪.

૩. મારા સાધર્મ્યપણાને પામેલા એવા પુરુષો... ગીતા. ૧૪/૧

છે ને નિર્ગુણ છે ને [૧]**'मम साधर्म्यमागताः'** એવી રીતે નારાયણના સાધર્મ્યપણાને પામ્યા છે એવા જે મુક્ત અને નારાયણ તેને વિષે કેમ ભેદ સમજવો ? ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેમ ચંદ્રમા છે ને તારા છે, તેમાં ભેદ છે કે નહિ ? જુવોને પ્રકાશપણે કરીને સરખા નથી અને બિંબમાં પણ ઘણો ભેદ છે અને સર્વ ઔષધિનું પોષણ તે પણ ચંદ્રમાવતે જ થાય, પણ બીજે તારે ન થાય અને રાત્રિનો અંધકાર તે પણ ચંદ્રમાએ કરીને ટળે પણ તારાએ કરીને ટળે નહિ, તેમ નારાયણ તથા મુક્તોમાં ભેદ છે અને વળી જે રાજા ને રાજાના ચાકર તે મનુષ્ય જાતિએ કરીને સરખા છે પણ રાજાનું સામર્થ્ય, ઐશ્વર્ય, રૂપ, લાવણ્યતા તે સર્વોપરિ છે. અને જે રાજા વતે થાય તે ચાકર વતે થાય નહિ, સૂઝે એવડો મોટો હોય તો પણ ન થાય. તેમ પુરુષોત્તમ નારાયણ તે સર્વ કર્તા છે, સર્વકારણ છે, સર્વનિયંતા છે, અતિ રૂપવાન છે, અતિ તેજસ્વી છે, અતિ સમર્થ છે, અને કર્તુમકર્તુમ્ અન્યથાકર્તુમ્ સમર્થ છે. તે જો પોતાની ઈચ્છામાં આવે તો એ અક્ષરધામને વિષે રહ્યા જે મુક્ત તે સર્વે ને પોતાના તેજને વિષે લીન કરીને પોતે એક જ વિરાજમાન રહે અને સૂઝે તો એ સર્વે મુક્ત તેમણે સેવ્યા થકા તેમની ભક્તિને અંગીકાર કરે ને એ સહિત વિરાજમાન રહે. **અને જે અક્ષરધામને વિષે પોતે રહ્યા છે, તે અક્ષરને પણ લીન કરીને પોતે સ્વરાટ્થકા એકલા જ વિરાજમાન રહે; અને પોતાને મનમાં આવે તો એ અક્ષરધામ વિના પણ અનંતકોટિ મુક્તને પોતાને ઐશ્વર્યે કરીને ધારવાને સમર્થ છે.** જેમ પૃથુ ભગવાને પૃથ્વીને કહ્યું જે, મારા ધનુષથકી નીસર્યા જે બાણ તેણે કરીને તને મારીને મારા સામર્થ્યે કરીને આ સર્વે જગતને ધારવાને હું સમર્થ છું; **તેમ એ નારાયણ પોતાને ઐશ્વર્યે કરીને સર્વોપરિ વર્તે છે. તે એને ને બીજા અક્ષરાદિક મુક્તને સરખા કહે છે તે દુષ્ટ મતવાળા જાણવા ને તેને અતિ પાપી જાણવા અને એનાં દર્શન પણ કરવાં નહિ.** અને એવી રીતની સમજણવાળાનાં દર્શન કરીએ, તો પંચ મહાપાપ જેવું પાપ થાય અને એ નારાયણને લઈને તો જેને વિષે મોટ્યપ કહીએ તેને વિષે સંભવે અને એને લઈને બ્રહ્મા, શિવ, નારદ, સનકાદિક, એ સર્વેને ભગવાન કહેવાય છે અને ઉદ્ધવજીને વિષે એ નારાયણને લઈને ઉદ્ધવને ભગવાન કહેવાય અને

૧. હે ધ્રુવ ! અપરિમિત અસંખ્ય અને વિભૂ અર્થાત્ વ્યાપક એવા જીવોને સર્વવ્યાપક માનવામાં આવે તો જીવાત્મા અને પરમાત્મા સમાન થાય. આ બન્નેની સમાનતામાં નિયામ્ય, નિયામક ભાવ ઘટે નહિ માટે જો જીવોને સર્વવ્યાપક ન માનવામાં આવે તો જ શાસ્ત્રોક્ત નિયામ્ય નિયામક ભાવ સિદ્ધ થાય છે. અન્યથા નહિ... ભા.૧૦/૮/૩૦

હમણાં આ મુક્તાનંદ સ્વામી જેવા સંતને વિષે એ નારાયણને લઈએ, તો એમને પણ ભગવાન જેવા કહેવાય. અને એ નારાયણને લીધા વિના તો અક્ષરને પણ ભગવાન ન કહેવાય તો બીજાની શી વાર્તા કહેવી ? અને [૧]**'अपरिमिता ध्रुवास्तनुभृतो यदि सर्वगतास्तर्हि न शास्यतेति नियमो ध्रुव ! नेतरथा ।'** એ વેદસ્તુતિના ગદ્યનો પણ એજ અર્થ છે અને જો એમ ન હોય તો આ આપણ સર્વે છીએ તે આ દેહ થકી નોખો જે આત્મા તેને બ્રહ્મરૂપ જાણીએ છીએ અને જ્ઞાન, વૈરાગ્યાદિક સાધને યુક્ત છીએ, તો પણ નારાયણને પ્રસન્ન કરવાને અર્થે રાત દિવસ ઉજાગરા કરીએ છીએ, ને કીર્તન નામસ્મરણ, તે તાળી વગાડી વગાડીને હાથની આંગળીયો ફાટી જાય એમ કરીએ છીએ તથા કથા વાર્તા રાત દિવસ કરીએ કરાવીએ છીએ, તે જો એ નારાયણ સરખા થઈ જવાતું હોય તો એવડો દાખડો શું કરવા કરીએ? માટે **'એ નારાયણ જેવા તો એક નારાયણ જ છે પણ બીજો કોઈ એ જેવો થતો નથી.'** અને [૨]**'एकमेवाद्वितीयं ब्रह्म'** એ શ્રુતિનો પણ એજ અર્થ છે જે એ નારાયણ જેવા તો એક નારાયણ જ છે એમ સર્વે શાસ્ત્રનો સિદ્ધાંત છે." એવી રીતે ભક્તજનની શિક્ષાને અર્થે શ્રીજીમહારાજે વાર્તા કરી ને પોતે તો સાક્ષાત્ પુરુષોત્તમ નારાયણ છે."

॥ ઈતિ વચનામૃતમ્ લોયાનું ॥૧૩॥૧૨૧॥

વચનામૃત ૧૪ : રુચિનું Index

*સંવત્ ૧૮૭૭ના માગશર વદિ ૧૧ એકાદશીને દિવસ શ્રીજીમહારાજ ગામ શ્રીલોયા મધ્યે સુરાભક્તના દરબારમાં ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા ને માથે ધોળો ફેંટો ધારણ કર્યો હતો તથા ધોળી ચાદર ઓઢી હતી તથા ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસની સભા તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ પરમહંસ પ્રત્યે બોલ્યા જે, "પૂર્વે આચાર્ય થઈ ગયા છે તેને પૃથક્ પૃથક્ રુચિ છે, તેમાં શંકરસ્વામીને અદ્વૈતજ્ઞાનાંશ[૩] પ્રધાન જણાય

* લોયા વચ. ૧૪, તા. ૩૧-૧૨-૧૮૨૦, સોમવાર.

૧. છાંદોગ્યોપનિષદ્ ૬ / ૨ / ૧

૨. જીવાત્મા પરમાત્માનું ઐક્યજ્ઞાન.

૩. મન અતિ ચંચળ હોવાથી તેની સાથે ક્યારેય પણ મિત્રતા વશ વિશ્વાસની ગ્રંથી જોડવી નહિ કે - "મન મારે વશ છે." કારણકે મનનો વિશ્વાસ કરવાથી બહુકાળ સુધી તપશ્ચર્યા કરીને સંપાદન કરેલું ઐશ્વર્ય નાશ પામ્યું છે.

છે તથા રામાનુજનો એમ મત છે જે, 'જીવ, માયા અને પુરુષોત્તમ, એ ત્રણે નિત્ય છે. ને પુરુષોત્તમ છે, તે જીવ, માયાના નિયંતા છે ને સર્વના કારણ છે ને પોતાના અક્ષરધામને વિષે સદા દિવ્ય આકાર થકા વિરાજમાન છે ને સર્વે જે અવતાર તે તેના છે. એવા જે પુરુષોત્તમ નારાયણ તેની ઉપાસના જીવને કરવી.' એવી રીતે રામાનુજની સમજણ જણાય છે. તથા વલ્લભાચાર્યને કેવળ ભક્તિ ઉપર નિષ્ઠા બહુ જણાય છે અને એ સર્વે આચાર્યે પોતાના ગ્રંથોમાં પ્રસંગે કરીને બીજી વાર્તાઓ લખી છે પણ ગમે તેવી રીતે કરીને અંતે પોતાની રુચિ ઉપર જાય. એમ તેમના ગ્રંથોને વિષે તેમનાં વચન છે તેણે કરીને તેમનો અભિપ્રાય યથાર્થ જાણ્યામાં આવે છે. તેમ અમારી વાર્તા સાંભળીને તમને સર્વેને અમારી કેવી રુચિ જણાય છે ? અને જેમ સોય કેડે દોરો ચાલ્યો જાય છે ને વળી જેમ માળાના મણકાને વિષે દોરો સુંસરો છે, તેમ અમારી જે સર્વે વાર્તા, તેમાં શો અભિપ્રાય નિરંતર સુંસરો ચાલ્યો આવે છે ? તે જેને જેમ જણાતો હોય તે તેમ કહો." ત્યારે સર્વે મોટેરા પરમહંસે જેને જેમ જણાયું તેણે તેમ કહ્યું, પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "લ્યો અમે અમારો અભિપ્રાય તથા રુચિ તે કહીએ. એક તો અમને એ ગમે છે જે, ઋષભદેવ ભગવાન વાસુદેવ સંગાથે એકાત્મતાને પામ્યા હતા તો પણ જ્યારે સિદ્ધિઓ આવીને પ્રાપ્ત થઈઓ ત્યારે પોતે ભગવાન હતા તો પણ બીજા ત્યાગીની શિક્ષાને અર્થે તે સિદ્ધિઓને ગ્રહણ ન કરતા હવા. તે શ્રીમદ્‌ભાગવતમાં કહ્યું છે જે, "યોગિ સિદ્ધ થયો હોય ને પોતાનું મન વશ થયુ હોય તો પણ તે મનનો વિશ્વાસ ન કરવો. ત્યાં શ્લોક છે : [૧]**'न कुर्यात्कर्हिचित्सख्यं मनसि ह्यनवस्थिते। यद्विस्रंभाच्चिराच्चीर्णं चस्कन्द तप ऐश्वरम् ॥ नित्यं ददाति कामस्य छिद्रं तमनुयेऽरयः। योगिनः कृतमैत्रस्य पत्युर्जायेव पुंश्चली ॥'** એવી રીતે જે મનનો વિશ્વાસ ન કરે, તેવો ત્યાગી અમને ગમે છે તથા અમારા મનમાં શ્વેતદ્વીપ તથા બદરિકાશ્રમ જેવા ગમે છે, તેવા બીજા લોક ગમતા નથી. અને એમ મનમાં રહે છે જે, શ્વેતદ્વીપને વિષે તથા બદરિકાશ્રમને વિષે જઈને નિરન્નપણે રહ્યા થકા તપ કરીએ, તે બહુ સારું લાગે, પણ બીજા લોકમાં અનેક પ્રકારના વૈભવ ભોગવવા

૧. જે યોગી પોતાના મનનો વિશ્વાસ કરે છે તે યોગીનું મન જરૂર કામને પેસવાનો અવકાશ આપે છે અને કામની પાછળ ક્રોધાદિક અંતઃશત્રુઓ પણ આવે છે જેમ વિશ્વાસી પતિને પુંશ્ચલી સ્ત્રી વિશ્વાસમાં લઈને જાર પુરુષ દ્વારા હત્યા કરાવે છે તેમ તે યોગીને તેનું મન કામાદિ દ્વારા ભ્રષ્ટ કરે છે. ભા. ૫/૬/૩-૪

તે નથી ગમતા. તથા ભગવાનના જે ઘણાક અવતાર થયા છે તેને એમ જાણીએ છીએ જે, એ સર્વે અવતાર નારાયણના છે તો પણ તે અવતારમાં ઋષભદેવજી બહુ ગમે[૧] તથા તેથી ઉતરતા કપિલજી તથા દત્તાત્રેય એ બે સરખા જણાય છે અને એ ત્રણ્યે અવતાર કરતા કોટિ ઘણું શ્રીકૃષ્ણને વિષે અમારે હેત છે અને એમ જાણીએ છીએ જે, 'બીજા સર્વે અવતાર કરતાં આ અવતાર બહુ મોટો થયો ને બહુ સમર્થ છે, અને એમાં અવતાર અવતારી એવો ભેદ નથી જણાતો.' અને બીજા જે મત્સ્ય-કચ્છાદિક ભગવાનના અવતાર છે પણ તેમાં અમારી અતિ રૂચિ નથી. અને આવી રીતે તો અમારે ઉપાસના છે જે, સર્વેથી પર એક મોટો તેજનો સમુહ છે. તે તેજનો સમૂહ અધો ઊર્ધ્વ[૨] તથા ચારે કોરે પ્રમાણે[૩] રહિત છે ને અનંત છે અને તે તેજના સમૂહના મધ્ય ભાગને વિષે એક મોટું સિંહાસન છે ને તેની ઉપર દિવ્ય મૂર્તિ એવા જે શ્રીનારાયણ પુરુષોત્તમભગવાન તે વિરાજમાન છે ને તે સિંહાસનને ચારે કોરે અનંતકોટિ મુક્ત બેઠા થકા તે નારાયણના દર્શન કરે છે, એવા જે મુક્તે સહિત શ્રીનારાયણ તેને અમે નિરંતર દેખીએ છીએ અને તે ભગવાનને વિષે તેજનું અતિશયપણું છે, તેણે કરીને જ્યારે એ સભા સહિત તે ભગવાનનાં દર્શન નથી થતાં ત્યારે અમને અતિશય કષ્ટ થાય છે અને તે તેજનો સમૂહ તો નિરંતર દેખાય છે, તો પણ એને વિષે રુચિ નથી અને ભગવાનની મૂર્તિનાં દર્શને કરીને જ અતિસુખ થાય છે. અમારે એવી રીતે ઉપાસના છે. અને એ ભગવાનને વિષે ભક્તિ તો જેવી ગોપીઓને હતી તેવી ગમે છે. તે સારું અમે સૌ માણસને જોતા રહીએ છીએ જે, કોઈક કામી સ્ત્રી હોય તેને પુરુષને વિષે જેવું હેત હોય તથા કામી પુરુષને સ્ત્રીને વિષે જેવું હેત હોય તેને દેખીને એમ થાય જે, એવું હેત આપણે ભગવાનમાં હોય તો ઠીક, તથા કોઈકને પુત્રમાં, ધનમાં બહુ હેત જણાય. તેને દેખીને એમ થાય જે, 'એવું હેત આપણે ભગવાનમાં હોય તો ઠીક' તથા કોઈક ગાતો હોય તો તેને સાંભળીને તેને પાસે કોઈ માણસને મોકલીએ અથવા અમે પંડે એની પાસે જઈએ ને જાણીએ જે, 'એ બહુ ઠીક કરે છે.'

અને અમારે સુવાણ તો એવા સાથે થાય છે જે, 'જેમાં કામ, ક્રોધ, લોભ, સ્વાદ, સ્નેહ, માન, ઈર્ષ્યા, દંભ, કપટ ઈત્યાદિક દોષ ન હોય ને

૧. કેમ કે તેમનામાં સત્પુરુષના ક્ષમાદિક ગુણ છે. ૩. માપ.
૨. નીચે-ઉપર.

ધર્મશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે એવી રીતે ધર્મ પાળતો હોય ને ભગવાનની ભક્તિએ યુક્ત હોય, તે સાથે જ અમારે બેઠા ઉઠ્યાની સુવાણ થાય છે અને એવો ન હોય ને તે અમારી ભેગો રહેતો હોય તો પણ તેની સાથે સુવાણ થાય નહિ, તેની તો ઉપેક્ષા રહે છે અને મોરે તો અમારે કામી ઉપર બહુ અભાવ રહેતો અને હવે તો ક્રોધ, માન ને ઈર્ષ્યા એ ત્રણ જેમાં હોય તે ઉપર બહુ અભાવ રહે છે. કાં જે કામી હોય તે તો ગૃહસ્થની પેઠે નિર્માની થઈને સત્સંગમાં પડ્યો રહે છે અને જેમાં ક્રોધ, માન, ઈર્ષ્યા હોય છે તે તો સત્સંગમાંથી જરુર પાછા પડી જતા દેખાય છે માટે એ ત્રણ ઉપર બહુ ખેદ રહે છે. તે માન તે શું ? તો જે માની હોય તેને પોતાથી મોટો હોય તેની આગળ પણ સ્તબ્ધપણું રહે, પણ તેની આગળ હલકો થઈને તેની સેવામાં વર્તાય નહિ. **અને એ સર્વે જે અમારો અભિપ્રાય તે થોડાકમાં લ્યો કહીએ જે, જેવી રીતે શંકર સ્વામીએ અદ્વૈતબ્રહ્મનું પ્રતિપાદન કર્યું છે, તેને વિષે અમારે રુચિ નથી તથા રામાનુજ સ્વામીએ જેવી રીતે ક્ષર-અક્ષર થકી પર જે પુરુષોત્તમભગવાન તેનું નિરૂપણ કર્યું છે તે પુરુષોત્તમભગવાન વિષે તો અમારે ઉપાસના છે તથા ગોપીઓના જેવી તો એ પુરુષોત્તમભગવાનને વિષે અમારે ભક્તિ છે તથા શુકજીના જેવો તથા જડભરતના જેવો તો અમારે વૈરાગ્ય છે ને આત્મનિષ્ઠા છે.** એવી રીતે અમારો અભિપ્રાય તથા રુચિ છે, તે અમારી વાર્તાએ કરીને તથા અમે માન્યા જે અમારા સંપ્રદાયના ગ્રંથ તેમણે કરીને જો પૂર્વાપર વિચારીને જુવે તો જે બુદ્ધિમાન હોય તેના જાણ્યામાં આવે છે." એવી રીતે પોતાના ભક્તજનની શિક્ષાને અર્થે શ્રીજીમહારાજે વાર્તા કરી ને પોતે તો સાક્ષાત્ પુરુષોત્તમનારાયણ છે."

॥ ઈતિ વચનામૃતમ્ લોયાનું ॥૧૪॥૧૨૨॥

વચનામૃત ૧૫ : ભૂંગળી તથા ગાયના દ્રષ્ટાંતે આત્મદર્શનનું

*સંવત્ ૧૮૭૭ના માગશર વદિ ૧૩ તેરશને દિવસ રાત્રિને સમે શ્રીજીમહારાજ ગામ શ્રીલોયા મધ્યે સુરાભક્તના દરબારમાં વિરાજમાન હતા અને ધોળો ફેંટો માથે બાંધ્યો હતો તથા બીજે ધોળે ફેંટે બોકાની વાળી હતી તથા ગરમ પોસની રાતી ડગલી પહેરી હતી તથા ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો

* લોયા વચ. ૧૫, તા. ૨-૧-૧૮૨૧, બુધવાર.

ને ધોળો ચોફાળ ને ધોળી પછેડી તે ભેગાં કરીને ઓઢ્યાં હતાં ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ દેશદેશના હરિભક્તની સભા તથા પરમહંસની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ કૃપા કરીને બોલ્યા જે, "આ જીવ છે તે[૧] અધ્યાત્મ[૨], અધિભૂત[૩] અને અધિદેવ[૪] પણે[૫] કરીને સર્વ દેહમાં નખશિખાપર્યંત[૬] વ્યાપીને રહ્યો છે અને દેવતાને ઇન્દ્રિયોરૂપે[૭] કરીને જીવનું ભોક્તાપણું છે પણ દેવતા ઇન્દ્રિયોથી પૃથક્પણે ભોક્તા નથી."[૮]

ત્યારે નિત્યાનંદ સ્વામીએ આશંકા કરી જે, "હે મહારાજ ! ત્યારે એમ કહેવાય છે જે, જીવ જે તે સામાન્યપણે સર્વ દેહમાં વ્યાપીને વિશેષપણે હૃદયાકાશમાં રહ્યો છે, ત્યારે સર્વે ઠેકાણે સરખું જાણપણું નથી જણાતું; તેનું કેમ સમજવું ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેમ[૯] સૂર્ય છે તે કિરણે કરીને સર્વ પદાર્થમાં વ્યાપીને રહ્યો છે પણ આગળ જેવું પદાર્થ છે ત્યાં તેવો સૂર્યનો પ્રકાશ જણાય છે, કેમ જે કાચની ભૂમિ હોય તથા સ્વચ્છ નિર્મળ પાણી હોય ત્યાં જેવી રીતે સૂર્યનો શુદ્ધ પ્રકાશ જણાય છે, તેવી રીતે પાણાની ભૂમિ, રેતીની ભૂમિ તથા ડોળાયેલું પાણી; તેમાં જણાતો નથી. એવી રીતે સૂર્યના પ્રકાશમાં ન્યૂનઅધિકપણું જણાય છે. તેમ એ જીવ ઇન્દ્રિયો,[૧૦] અંતઃકરણ ગોલક; એ સર્વને વિષે સમાનપણે રહ્યો છે, પણ ઇન્દ્રિયોને વિષે સ્વચ્છપણું છે માટે તેને વિષે વિશેષ પ્રકાશ જણાય છે. જુઓને–નેત્રમાં જેવું તેજ જણાય છે તેવું નાક કાનમાં કોઈ દિવસ જણાય છે ? નથી જણાતું. અને ચાર અંતઃકરણનું અતિ સ્વચ્છપણું છે તો ત્યાં જીવનો અધિક પ્રકાશ જણાય છે અને બીજાં ઇન્દ્રિયોમાં ન્યૂન જણાય છે, પણ જીવતો સર્વ દેહને વિષે[૧૧] સમાનપણે રહ્યો છે."[૧૨]

ત્યારે બ્રહ્માનંદ સ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "એ જીવને કેટલાક તો તારા

૧. ત્રણ દેહથી વિલક્ષણ છે અને પોતપોતાનાં હૃદયમાં વિશેષ સત્તાથી રહ્યો છે, દેહેન્દ્રિયાદિકને ચેતન કરે છે તેથી તે ચિદ્રૂપ કહેવાય છે તે
૨. ચક્ષુરાદિ ઈન્દ્રિયો.
૩. ઈન્દ્રિયોનાં નેત્રાદિ ગોલોક.
૪. ઈન્દ્રિયોનાં અધિષ્ઠાતા સૂર્યાદિ દેવતાઓ.
૫. અધિદેવના પ્રકાશક પણે.
૬. સામાન્ય સત્તાથી
૭. દ્વારે.
૮. આ અર્થ **''आत्मेन्द्रियमनोयुक्तं भोक्तेत्याहुर्मनीषिणः''** આ શ્રુતિમાં વર્ણવ્યો છે.
૯. અધ્યાત્માદિકમાં સામાન્યસત્તાથી વ્યાપ્ત એવા આત્મજ્ઞાનમાં સ્વતઃ ન્યૂનાધિકભાવ નથી જ પરંતુ ઈન્દ્રિયોરૂપ આધારની તારતમ્યતાથી આત્મપ્રકાશનું તારતમ્યપણું જણાય છે.
૧૦/૧૧. જ્ઞાન પ્રભાથી.
૧૨. માટે આત્મપ્રકાશમાં ન્યૂનાધિક ભેદ જાણવો નહિ કેમ કે તે સ્વતઃ વિષમ નથી.

જેવો દેખે છે તથા દીવાની જ્યોત જેવો દેખે છે તથા બપોરિયા જેવો દેખે છે તે કેમ સમજવું ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એતો એમ છે જે, જેમ જેને અક્ષિવિદ્યા છે તેને નેત્રદ્વારાએ જીવનું દર્શન થાય છે ને તેને વિષે ભગવાનની મૂર્તિને પણ દેખે છે. તેમ જેને ઈન્દ્રિય દ્વારા લક્ષ થયો તે તેવો આત્માને દેખે છે. જેમ કાચનું પૂતળું મનુષ્યને આકારે કર્યું હોય તેને જે જે અવયવ તથા મુવાળા તથા નાડીઓ, તે સર્વે કાચનાં હોય ને તે પૂતળાની માંહિલી કોરે તેજ ભર્યું હોય તે તેજ દેખાય, તે જેવો ભૂંગળીનો અવકાશ હોય તે પ્રમાણે દેખાય છે પણ સમગ્ર નથી દેખાતુ, તેમ એ જીવનું સ્વરૂપ જેણે જેવું દીઠું છે તે તેવું કહે છે, પણ એની નિરાવરણ દ્રષ્ટિ નથી થઈ; માટે એને જેવો આત્મા છે તેવો નથી દેખાતો **અને જ્યારે એની નિરાવરણ દ્રષ્ટિ થઈને આત્માકારે થાય છે ત્યારે ઈન્દ્રિયોના ગોલકના સ્થાનક જે વિભાગ તે એની દ્રષ્ટિમાં નથી આવતા, ને જેવો આત્મા છે તેવો જણાય છે.** જેમ જે આકાશની દ્રષ્ટિને પામ્યો હોય તેની દ્રષ્ટિમાં બીજાં ચાર ભૂત નથી આવતાં, તેમ જેની નિરાવરણ દ્રષ્ટિ થાય છે તેને ગોલક, ઈન્દ્રિયો, દેવતા, અંતઃકરણ; તેણે કરીને જણાતા જે જીવના પ્રકાશના ભેદ, તે દ્રષ્ટિમાં નથી આવતો ને જેવો જીવ છે તેવો યથાર્થ જણાય છે અને ભેદ દ્રષ્ટિવાળાને જેવો છે તેવો નથી જણાતો જેમ કોઈકે ગાયનું પૂછડું દીઠું, કોઈકે મુખ દીઠું, ખુર દીઠો, પેટ દીઠું, સ્તન દીઠો, તે જેણે જે જે અંગ દીઠું તે ગાયનું જ દીઠું છે પણ જેવી ગાય છે તેવી કોઈએ દીઠી નથી, અને એક અંગ દીઠું માટે ગાય દીઠી પણ કહેવાય, તેમ એ આત્માના પ્રકાશનું દર્શન જેટલું જેને ઈન્દ્રિયો દ્વારા અથવા અંતઃકરણ દ્વારા થયું તેટલો તે આત્મદર્શી કહેવાય પણ સમ્યક્ આત્મદર્શન એને કહેવાય નહિ. માટે અમે તો એ જીવને વિષે એવી રીતે સામાન્ય વિશેષપણું કહીએ છીએ."

ત્યારે નિત્યાનંદ સ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "હે મહારાજ ! તમે જીવને તો નિરાકાર કહ્યો, ત્યારે તે જીવને વિષે ભગવાન રહ્યા છે તે પણ [૧]અલિંગપણે રહ્યા છે કે મૂર્તિમાન રહ્યા છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "ભગવાન તો ઈન્દ્રિયો, દેવતા, અંતઃકરણ અને જીવ; એ સર્વનાં આશ્રયપણે રહ્યા છે. તે શ્રીકૃષ્ણભગવાને ઉદ્ધવ ભેળે ગોપીઓને કહેવરાવ્યું છે જે, ઈન્દ્રિયો, અંતઃકરણ, દેવતા અને જીવ તેના આશ્રયપણે કરીને તમારે સમીપે હું રહ્યો

૧. નિરાકાર.

છું, જેમ પંચ મહાભૂત બ્રહ્માંડને વિષે રહ્યાં છે ને તેનાં તે જ સર્વના દેહમાં રહ્યાં છે, તેમ જે હું આ મથુરામાં રહ્યો છું તે તો જેમ મહાભૂત વિશેષપણે કરીને બ્રહ્માંડને વિષે રહ્યાં છે, તેમ રહ્યો છું અને જેમ એ ભૂત જીવોના દેહોમાં સામાન્યપણે રહ્યાં છે તેમ હું તમારે પાસે રહ્યો છું **અને જે હું દેખાતો નથી તે તો તમારા ચિત્તની વૃત્તિનો મારે વિષે નિરોધ થાય તેને અર્થે નથી દેખાતો, પણ રહ્યો તો મૂર્તિમાન છું.”**

ત્યારે વળી નિત્યાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, “હે મહારાજ ! એ ભગવાન ઇન્દ્રિયાદિકના આશ્રયપણે રહ્યા છે તે પુરુષરૂપે કરીને રહ્યા છે કે અક્ષરરૂપે રહ્યા છે કે પોતે સ્વયં પુરુષોત્તમપણે રહ્યા છે ? ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “જીવ, પુરુષ, અક્ષર અને પુરુષોત્તમ એ સર્વનું તેજ પ્રકાશપણે તો સજાતીય છે, માટે એમના પ્રકાશના ભેદ પાડવાને તો કોઈ સમર્થ છે નહિ અને ભેદ તો અતિશય છે પણ તે ભેદને દેખવાને કોઈ સમર્થ નથી અને જેને એ ભગવાન કૃપા કરે છે તેણે કરીને તેને પ્રકાશમય એવો દિવ્ય દેહ બંધાય છે. પછી તે એમ જાણે છે જે, ‘આ હું છું ને આ પુરૂષ છે ને આ અક્ષર છે ને એ સર્વેથી વિલક્ષણ એવા આ પુરુષોત્તમ છે.’ એવી રીતે એ સર્વેને પૃથક્પણે દેખે છે ને એમના પ્રકાશને પણ વિલક્ષણ પણે દેખે છે, પણ બીજો તો કોઈ પૃથક્ દેખવાને અર્થે સમર્થ થાય નહિ. **માટે એ ભગવાન સૂઝે એ રૂપે કરીને રહ્યા છે પણ પોતે જ રહ્યા છે.”**

અને વેદાંત જે ઉપનિષદ્ તથા યોગ તથા સાંખ્ય; એ ત્રણ શાસ્ત્ર સનાતન છે તે એ શ્રીકૃષ્ણપરમાત્માનું જ વર્ણન કરે છે. તે એ ત્રણ શાસ્ત્રના મત તમને અમે પૃથક્ પૃથક્પણે કરીને કહીએ તે સાંભળો. તેમાં જે સાંખ્યવાળા છે તે તો ચોવીશ તત્ત્વને કહીને તેથી પર પંચ વીશમાં પરમાત્માને કહે છે પણ જીવ–ઈશ્વરને પૃથક્પણે નથી કહેતા, તેનો એ અભિપ્રાય છે જે, તત્ત્વ છે તે જીવ વિનાનાં હોય નહિ માટે તત્ત્વ ભેળો તદાત્મકપણે રહ્યો જે જીવ તેને તત્ત્વરૂપ જ કહે છે, પણ તત્ત્વથકી પૃથક્ નથી કહેતા અને જેમ જીવને ચોવીશ તત્ત્વરૂપ માને છે તેમ બ્રહ્માંડાભિમાની જે ઈશ્વર, તેને પણ ચોવીશ તત્ત્વરૂપ માને છે. એવી રીતે જીવ–ઈશ્વર એ બેયને તત્ત્વરૂપ માનીને તત્ત્વ ભેળો જ એને ગણે છે પણ તત્ત્વથી નોંખા નથી ગણતા, અને એ પંચવિશમા પરમાત્માને કહે છે. એ સાંખ્યનો મત છે, પણ એમ ન સમજવું જે જીવ નથી, કાં જે સાંખ્યવાળે

ષટ્સંપત્તિ[૧] શ્રવણ, મનન, નિદિધ્યાસાદિક સાધન કહ્યાં છે, તે જીવને જ કરવાનાં કહ્યાં છે, પછી તે સાધને કરીને વિચારને પામે ને તે વિચારે કરીને તત્ત્વ થકી પોતે નોખો પડે ને પોતાને બ્રહ્મરૂપ માને ને પરમાત્માને ભજે, એવી રીતે સાંખ્યમત છે, તે મોક્ષધર્મમાં શુકજી પ્રત્યે નારદજીએ કહ્યું જે- [૨]**'ત્યજ ધર્મમધર્મં ચ ઉભે સત્યાનૃતે ત્યજ । ઉભે સત્યાનૃતે ત્યકત્વા યેન ત્યજસિ તત્ત્યજ॥'** એનો અર્થ એમ છે જે, જ્યારે મુમુક્ષુ આત્મવિચાર કરવા બેસે ત્યારે તેને આડા જે ધર્મરૂપ અથવા અધર્મરૂપ, સત્યરૂપ, અસત્યરૂપ જે જે સંકલ્પ આવે તેનો ત્યાગ કરી અને જે વિચારે કરીને એને તજે છે **તે વિચારનો પણ ત્યાગ કરીને બ્રહ્મરૂપે રહેવું પણ દેહે કરીને ધર્મરૂપ નિયમનો ત્યાગ કરવો કહ્યો નથી,** એ શ્લોકનો એ અર્થે છે, અને યોગવાળા છે તે ચોવીશ તત્ત્વને પૃથક્ ગણે છે અને જીવ-ઈશ્વરને પંચવીશમા કહે છે ને પરમાત્માને છવીશમા કહે છે અને વિવેકે કરીને પંચવીશમાને તત્ત્વ થકી પૃથક્ સમજીને તેને વિષે પોતાપણાની દ્રઢતા માનીને ચોવીશ તત્ત્વની જે વૃત્તિયો તેનો પિંડીભાવ કરીને બળાત્કારે છવીશમાને વિષે રાખે, પણ વિષય સન્મુખ જવા દે નહિ. અને એમ સમજે જે, 'મારી વૃત્તિ ભગવાનને મૂકીને બીજે ઠેકાણે જશે તો મને સંસૃતિ થશે' માટે અતિ આગ્રહ કરીને ઈન્દ્રિયો-અંતઃકરણની જે વૃત્તિઓ, તેને ભગવાનને વિષે રાખે. **અને જે સાંખ્યવાળો છે તે તો એમ સમજે જે, 'મારે ઈન્દ્રિયો-અંતઃકરણ જ નથી તો જશે ક્યાં ?' માટે પોતાને બ્રહ્મરૂપ માનીને નિર્ભય રહે છે** અને જે યોગવાળો છે તે તો ડરતો જ રહે છે. જેમ કોઈક પુરુષના હાથમાં તેલનું માથા લગણ ભરેલું પાત્ર હોય ને તે પુરુષને પગથિયાંને ઉપર ઉંચું ચઢવું હોય ને બે કોરથી ઉઘાડી તરવારવાળા પુરૂષ ડરાવવાને ઉભા રહ્યા હોય ને તે તેલને ઢળવા દેવું ન હોય ને તે પુરૂષ જેવો ભયને પામે, **તેમ યોગવાળો વિષય થકી બીયને ભગવાનને વિષે વૃત્તિઓને રાખે છે, એ યોગનો મત છે.** અને વેદાંત જે ઉપનિષદ્ તેનો મત એ છે જે, સર્વના અતિશય મોટા કારણ એવા જે પુરુષોત્તમનારાયણ બ્રહ્મ તેનું જ ગ્રહણ કરીને બીજા સર્વેને મિથ્યા માને છે. જેમ આકાશની દ્રષ્ટિને જે પામ્યો હોય તે બીજા તત્ત્વને દેખે નહિ, તેમ એ બ્રહ્મને જે દેખતો હોય તે બીજા કોઈને દેખે નહિ, એવી રીતે વેદાંતનો મત છે."

ઈતિ વચનામૃતમ્ લોયાનું ॥૧૫॥૧૨૩॥

---

૧. શમ, દમ, ઉપરતિ, તિતિક્ષા, સમાધાન અને શ્રદ્ધા. ૨. મહાભારત, શાંતિપર્વ ૩૧૯/૪૦

વચનામૃત ૧૬ : વાસના કુંઠિત અને નિર્મૂળ થયાનું Index

*સંવત્ ૧૮૭૭ ના માગશર વદિ ૧૪ ચૌદશને દિવસ સંધ્યા આરતી થયા કેડે શ્રીજીમહારાજ ગામ શ્રીલોયા મધ્યે સુરાભક્તના દરબારમાં ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા, ને ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો તથા ગરમ પોસની રાતી ડગલી પહેરી હતી તથા માથે ધોળો ફેંટો બાંધ્યો હતો ને બીજે ધોળે ફેંટે કરીને બોકાની વાળી હતી ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "સર્વે પરમહંસ પરસ્પર પ્રશ્ન-ઉત્તર કરો," એમ કહીને પોતે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "જેને વાસના કુંઠિત ન થઈ હોય ને જેને વાસના કુંઠિત થઈ ગઈ હોય ને જેને વાસના નિર્મૂળ થઈ ગઈ હોય તેનાં શાં લક્ષણ છે ?" પછી મુક્તાનંદ સ્વામીએ એ પ્રશ્નનો ઉત્તર કરવા માંડ્યો પણ થયો નહિ. ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેની વાસના કુંઠિત ન થઈ હોય તેની ઈન્દ્રિયોની વૃત્તિ વિષયમાં ચોંટી જાય તે પાછી વિચારે કરીને પણ નીસરે નહિ અને જેને કુંઠિત વાસના થઈ ગઈ હોય તેની વૃત્તિ વિષયમાં તત્કાળ પ્રવેશ કરે નહિ અને કદાચિત વૃત્તિ વિષયમાં પ્રવેશ કરી જાય, ને તે વૃત્તિને પાછી વાળે તો તરત પાછી વળે પણ વિષયમાં આસક્ત થાય નહિ અને **જેને વાસના નિર્મૂળ થઈ ગઈ હોય તેને તો જાગ્રતને વિષે સુષુપ્તિની પેઠે વિષયનો અભાવ વર્તે ને સારા નરસા જે વિષય, તે બેય સમાનપણે જણાય અને પોતે ગુણાતીતપણે વર્તે.**"

ત્યારે ગોપાળાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, "વાસના કુંઠિત તો હોય પણ તે મૂળમાંથી ટળી જતી નથી તેનું શું કારણ છે ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એનો ઉત્તર એ છે જે, આત્મનિષ્ઠારૂપ એવું જે જ્ઞાન તથા પ્રકૃતિનાં કાર્ય એવાં જે પદાર્થમાત્ર તેને વિષે અનાસક્તિરૂપ એવો જે વૈરાગ્ય તથા બ્રહ્મચર્યાદિકરૂપ જે ધર્મ તથા માહાત્મ્યે સહિત એવી જે ભગવાનની ભક્તિ, એ ચાર વાનાં જેમાં સંપૂર્ણ હોય તેને વાસના નિર્મૂળ થઈ જાય છે અને એ ચારમાં જેટલી ન્યૂનતા રહે છે તેટલી વાસના નિર્મૂળ થતી નથી."[૧]

---

* લોયા વચ. ૧૬, તા. ૩-૧-૧૮૨૧, ગુરૂવાર.

૧. માટે મૂળમાંથી વાસનાનો ઉચ્છેદ કરવા ઈચ્છતા ભક્તજને સ્વધર્માદિ સાધન અતિદૃઢપણે સાધવાં.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "લ્યો, અમે પ્રશ્ન પૂછીએ જે, "મુમુક્ષુને ભગવાનની પ્રાપ્તિને અર્થે અનંત સાધન કરવાનાં કહ્યાં છે, તેમાં એક એવું મોટું કયું સાધન છે જેણે કરીને સર્વે દોષ ટળી જાય ને તેમાં સર્વે ગુણ આવે ?" ત્યારે એ પ્રશ્નનો ઉત્તર પરમહંસ વતે થયો નહિ, પછી શ્રીજીમહારાજે એનો ઉત્તર કર્યો જે, "ભગવાનનું માહાત્મ્ય જેમ કપિલદેજીએ દેવહૂતી પ્રત્યે કહ્યું છે જે :- [૧]**'મદ્ભયાદ્વાતિ વાતોઽયં સૂર્યસ્તપતિ મદ્ભયાત્' એવી રીતે અનંત પ્રકારના માહાત્મ્યે સહિત એવી જે ભગવાનની ભક્તિ તે જેને હોય તેના દોષમાત્ર ટળી જાય છે** અને તેને જ્ઞાન, વૈરાગ્ય ધર્મ; એ ન હોય તો પણ એ સર્વે આવે છે, માટે એ સાધન સર્વમાં મોટું છે."

અને વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "જે કપટી હોય ને તે બુદ્ધિવાળો હોય માટે પોતાના કપટને જણાવા દે નહિ, તેનું કપટ કેવી રીતે કળાય ? તે કહો." ત્યારે એનો ઉત્તર બ્રહ્માનંદ સ્વામીએ કર્યો જે, "જેની બેઠ્યક ઉઠ્યક તે જે સત્સંગનો દ્વેષી હોય ને સંતનું ને ભગવાનનું ઘસાતું બોલાતો હોય તે પાસે હોય તેણે કરીને તે ઓળખાય, પણ બીજી રીતે તો ન ઓળખાય." પછી એ ઉત્તરને શ્રીજીમહારાજે માન્યો અને પછી પોતે બોલ્યા જે, "એવાનો સંગ ન કરતો હોય તો કેમ કળીએ" ત્યારે બ્રહ્માનંદ સ્વામીએ કહ્યું જે, "કોઈક દેશકાળનું વિષમપણું આવે ત્યારે એનું કપટ કળાઈ જાય, ત્યારે શ્રીજીમહારાજે કહ્યું જે, "એ ઠીક ઉત્તર કર્યો."

અને વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "એવા કયો એક અવગુણ છે જે, જેણે કરીને સર્વે ગુણમાત્ર તે દોષરૂપ થઈ જાય છે ? તે કહો." ત્યારે શ્રીપાત્ દેવાનંદ સ્વામી બોલ્યા જે, "ભગવાનના ભક્તનો જે દ્રોહ કરે તેના જે સર્વ ગુણ તે દોષરૂપ થઈ જાય છે." પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"એ ઉત્તર પણ ખરો. પણ અમે તો એનો ઉત્તર બીજો ધાર્યો છે, જે સર્વે ગુણે સંપન્ન હોય ને જો ભગવાનને અલિંગ સમજતો હોય પણ મૂર્તિમાન ન સમજે, એ મોટો દોષ છે, એણે કરીને એના બીજા સર્વે ગુણ દોષરૂપ થઈ જાય છે."**

અને વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "સંતનો અભાવ શાણે કરીને આવે છે ? તે કહો." પછી એનો ઉત્તર પરમહંસે કરવા માંડ્યો પણ થયો

૧. અર્થ :- મારા ભયથી વાયુ વાય છે. મારા ભયથી સૂર્ય તપે છે.

નહિ, ત્યારે શ્રીજીમહારાજે એનો ઉત્તર કર્યો જે, "જેને માન હોય તેને સંતનો અભાવ આવે છે. કેમ જે, જે માની હોય તેનો એવો સ્વભાવ હોય જે, જે પોતાને વખાણે તેમાં સો અવગુણ હોય તે સર્વને પડ્યા મૂકીને તેમાં એક ગુણ હોય તેને બહુ માને અને 'જે પોતાને વખાણતો ન હોય ને તેમાં સો ગુણ હોય તે સર્વને પડ્યા મૂકીને તેમાં કોઈક જેવો તેવો એક અવગુણ હોય તેને બહુ માનીને તેનો પ્રથમ તો મન તથા વચન; તેણે કરીને દ્રોહ કરે ને પછી દેહે કરીને પણ દ્રોહ કરે.' માટે એ માન રૂપ મોટો દોષ છે અને તે માન સમજુમાં જ હોય ને ભોળામાં ન હોય એમ જાણવું નહિ, ભોળામાં તો સમજું કરતાંય ઝાઝું હોય છે."

પછી મુક્તાનંદ સ્વામીએ શ્રીજીમહારાજને પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "હે મહારાજ ! એ માન કેમ ટળે ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જે ભગવાનનું માહાત્મ્ય અતિશય સમજતો હોય તેને માન ન આવે; કેમ જે, જુવોને ઉદ્ધવજી કેવા ડાહ્યા હતા ને નીતિશાસ્ત્રમાં કુશળ હતા ને દેહે કરીને રાજા જેવા હતા, પણ જો ભગવાનનું માહાત્મ્ય સમજતા હતા તો ગોપીઓને વિષે ભગવાનનો સ્નેહ જોઈને તેની આગળ પોતાનું માન ન રહ્યું અને એમ બોલ્યા જે, "એ ગોપીઓના ચરણની રજ જેને અડતી હોય એવાં જે વૃક્ષ, લતા, તૃણ, ગુચ્છ તે માંહેલો હું કોઈક થાઉં, અને તુલસીદાસજીએ કહ્યું છે જે, **'तुलसी ज्याके मुखनसे भूले निकसे राम । ताके पगकी पहेनियां मेरे तनकी चाम ॥'** એમ જેને ભૂલે પણ ભગવાનનું નામ મુખથી નીસરે તેને અર્થે પોતાના શરીરના ચર્મના જોડા કરાવી આપે, તો જે ભગવાનના ભક્ત હોય ને ભગવાનનું નિરંતર નામસ્મરણ, ભજન, કીર્તન, વંદન કરતા હોય ને જો ભગવાનનું માહાત્મ્ય સમજતો હોય, તો તેને આગળ શું માન રહે? ન જ રહે, માટે માહાત્મ્ય સમજે ત્યારે માન જાય છે, પણ માહાત્મ્ય સમજ્યા વિના તો માન જતું નથી, તે **સારુ જેને માન ટાળવું હોય તેને ભગવાનનું ને સંતનું માહાત્મ્ય સમજવું."**

॥ ઇતિ વચનામૃતમ્ લોયાનું ॥૧૬॥૧૨૪॥

વચનામૃત ૧૭ : સ્તુતિનિંદાનું

Index

*સંવત્ ૧૮૭૭ના માગશર વદિ અમાસને દિવસ શ્રીજીમહારાજ ગામ શ્રીલોયા મધ્યે સુરાભક્તના દરબારમાં ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા અને

* લોયા વચ. ૧૭, તા. ૪-૧-૧૮૨૧, શુક્રવાર.

મસ્તક ઉપર ધોળો ફેંટો બાંધ્યો હતો ને બીજે ધોળે ફેંટે કરીને બોકાની વાળી હતી તથા ગરમ પોસની રાતી ડગલી માંહેલી કોરે ધોળે અંગરખે સહિત પહેરી હતી તથા ધોળો ખેસ પહેર્યા હતો તથા ચોફાળ ઓઢીને તે ઉપર પીળી રજાઈ ઓઢી હતી અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિની સભા તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી. એવી રીતે શ્રીજીમહારાજ પ્રસન્ન થકા રાત્રિને સમે વિરાજમાન હતા.

પછી શ્રીજીમહારાજ પોતાની મેળે બોલ્યા જે, "જુઓને ભગવાનની માયાનું બળ કેવું છે ! જેણે કરીને વિપરીતપણું ઘણું થાય છે, કેમ જે, પ્રથમ કેવો સારો જણાતો હોય ને પછી અતિશય ભૂંડો થઈ જાય છે." એમ કહીને પછી વળી પરમહંસ પ્રત્યે બોલ્યા જે, "આજ તો પ્રશ્ન પૂછો તો વાર્તા કરીએ" ત્યારે નિત્યાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, "હે મહારાજ ! પ્રથમ સારો હોય ને સ્તુતિ કરતો હોય અને તેનો તે પાછો નિંદા કરવા માંડે છે. માટે સૂઝે એવો દેશ, કાળ, ક્રિયા, સંગ વિષમ થાય તો પણ સારો ને સારો જ રહે, પણ કોઈ રીતે વિપરીત મતિ થાય નહિ, તે શાણે કરીને થાય ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"જેને દેહનો અનાદર હોય ને દ્રઢ આત્મનિષ્ઠા હોય ને પંચવિષયમાં વૈરાગ્ય હોય અને ભગવાનનો માહાત્મ્યે સહિત યથાર્થ નિશ્ચય હોય એવાને સૂઝે એવું દેશકાળાદિકનું વિષમપણું થાય તો પણ એની મતિ અવળી થાય નહિ** અને જે દેહાભિમાની હોય ને પંચવિષયનો અતિશય અભાવ ન થયો હોય, તેને જ્યારે સંત એ વિષયનું ખંડન કરે, ત્યારે તે સંત મોટેરા હોય તેનો પણ અભાવ આવે ને ભગવાનનો પણ અભાવ આવે. અને ભગવાનનો તો યથાર્થ નિશ્ચય હોય તો પણ જો પંચવિષયનો અત્યંત અભાવ ન થઈ ગયો હોય ને તેની આસક્તિ હોય ને તે વિષયનું મુક્તાનંદ સ્વામી જેવા ખંડન કરે તો તેનું માથું શસ્ત્રે કરીને મુકાવી દે એવો દ્રોહ કરે."

પછી વળી નિત્યાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, "કોઈકને દેહાભિમાન તથા પંચવિષયની આસક્તિ હોય તો પણ તે સત્સંગમાં નભ્યો જાય છે તે કેમ સમજવું ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એને જ્યાં સુધી કોઈક ધક્કો નથી લાગ્યો ત્યાં સુધી નભ્યો જાય છે પણ જ્યારે કોઈક મોટા સંત અથવા ભગવાન તે માનને ખોદશે તથા સ્વાદ, દેહાભિમાન, લોભ, કામ, ક્રોધ એને ખોદશે ત્યારે એને જરૂર તે સંતનો અભાવ આવશે ત્યારે એ જરૂર સંતનો દ્રોહ કરશે ને સત્સંગમાંથી વિમુખ થશે. જેમ સર્પે લાળ નાખી હોય, એવું જે દૂધ સાકર

તેને જેણે પીધું હોય ને તે જીવે છે તો પણ તે ઘડી બે ઘડીમાં, સાંજ-સવાર, આજ કાલ જરૂર મરનારો છે, તેમ જે દેહાભિમાની છે તે મહિને, બે મહિને, વર્ષે, બે વર્ષે, દશ વર્ષે, દેહ મૂક્યા સમે, દેહ મૂકીને, જ્યારે ત્યારે પણ એ જરૂર સંતનો અભાવ લઈને પડી જશે અને જેને દેહાભિમાન ન હોય અને એમ સમજતો હોય જે, 'અંતઃકરણ-ઈન્દ્રિયોનો પ્રકાશક ને જેણે કરીને દેહ ચાલે છે હાલે છે એવો જે સત્તારૂપ આત્મા તે હું છું, તે હું ધન સ્ત્રીઆદિક કોઈ પદાર્થે કરીને સુખી થઉં એવો નથી ને એ પદાર્થ ન મળે તેણે કરીને દુઃખી થઉં એવો નથી' એમ દ્રઢ સમજણ જેને હોય તેને સંત ગમે તેવી રીતે પંચવિષયનું ખંડન કરે તથા દેહાભિમાનનું ખંડન કરે તો પણ તે સંતનો અભાવ કોઈ રીતે આવે નહિ, અને તુચ્છ પદાર્થ સારૂ સંત સાથે બખેડો થાય નહિ ને આંટી પણ પડે નહિ."

પછી નિત્યાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, "જેને પંચવિષયનો અભાવ હોય તે કેમ જણાય ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેને વિષયનો અભાવ હોય તે એમ જણાય જે, જ્યારે કાંઈ સારું ખાવાનું આવે ત્યારે તેને ખાય પણ જેમ જેવું તેવું ખાતો હોય ને તેમાં આનંદ હોય તેવો આનંદ રહે નહિ, મુંઝાઈ જાય અને લૂગડાં જેવાં તેવાં જાડાં પહેરતો હોય તેમાં આનંદ હોય તેવો ઝીણાં લૂગડાં પહેરવાં પડે તેમાં આનંદ ન રહે ને મન મુંઝાય. **તેમજ સારી પથારી હોય અથવા કોઈક માન દે ઈત્યાદિક જે જે સારા પદાર્થનો યોગ થાય ત્યારે તેમાં તેનું મન મૂંઝાય પણ તેમાં કોઈ રીતે આનંદ પામે જ નહિ, ત્યારે તેને એમ જાણીએ જે એને વિષયને વિષે અભાવ છે."**

પછી મુક્તાનંદ સ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "હે મહારાજ ! એ પંચવિષયનો અભાવ કેમ થાય ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "વિષયનો અભાવ થયાનું મુખ્ય સાધન તો પરમેશ્વરનું માહાત્મ્ય છે ને તે પછી આત્મનિષ્ઠા ને વૈરાગ્ય છે. તે માહાત્મ્ય તે શું ? તો 'જે ભગવાનની બીકે કરીને ઈન્દ્ર વર્ષે છે, સૂર્ય, અગ્નિ, ચંદ્રમાં પ્રકાશ કરે છે, પૃથ્વી સર્વને ધારી રહી છે, સમુદ્ર મર્યાદા નથી લોપતો, ઔષધિઓ ઋતુને પામીને ફળે છે અને જે ભગવાન જગતની ઉત્પત્તિ-સ્થિતિ-પ્રલયને કરે છે, અને જેની શક્તિ કાળ છે, માયા છે, પુરૂષ છે, અક્ષર છે.' એવી રીતે જે ભગવાનની મોટપને સમજતો હોય તેને જગતમાં એવું શું પદાર્થ છે, તે બંધન કરે ? તે કામ, ક્રોધ, લોભ, માન, ઈર્ષ્યા, સ્વાદ, સૂક્ષ્મવસ્ત્ર, ધન, સ્ત્રી તથા જે જે પંચવિષય સંબંન્ધી પદાર્થ તે એને કોઈ બંધન

કરે નહિ, કાં જે, એણે તો સર્વનું પરિમાણ કરી રાખ્યું છે, 'જે ભગવાન તે આવા છે ને આવો એ ભગવાનનાં ભજન સ્મરણ, કથા વાર્તાને વિષે માલ છે અને અક્ષર તે આવું છે ને આવું એ અક્ષર સંબંધી સુખ છે તથા ગોલોક, વૈકુંઠ, શ્વેતદ્વીપ સંબંધી સુખ તે આવું છે, તથા પ્રકૃતિપુરુષ સંબધી સુખ તે આવું છે અને બ્રહ્મલોક સંબધી સુખ તે આવું છે. અને સ્વર્ગનું સુખ તે આવું છે તથા રાજ્યાદિકનું સુખ તે આવું છે એવી રીતે એ સર્વના સુખનું અનુમાન કરીને અને ભગવાનના સુખને સર્વથી અધિક માનીને જે ભગવાનને વિષે જોડાણો હોય તેને એવું કયું પદાર્થ છે તે ભગવાનના ચરણારવિંદથી પાડે ? કોઈ ન પાડે. જેમ પારસમણિ હોય તે કોઈક લોઢાને અડીને તેનું સોનું થયું તે સોનું પાછું પારસમણિનું કર્યું પણ લોઢું થાય નહિ, તેમ એવું જેણે ભગવાનનું માહાત્મ્ય જાણ્યું છે તે ભગવાનનો પાડ્યો પણ તે ભગવાનના ચરણારવિંદથી પડે નહિ, તો શું બીજે પદાર્થે કરીને એ પડે ? ન પડે.

અને એ ભગવાનને ભજતા હોય એવા જે સંત તેનું પણ એ બહુ માહાત્મ્ય સમજે જે, 'એવા મોટા જે ભગવાન તેના સાક્ષાત્ ઉપાસક એ સંત છે, માટે એ બહુ મોટા છે.' જેમ ઉદ્ધવ પોતે કેવા મોટા હતા! પણ જો આવી રીતે ભગવાનનું માહાત્મ્ય સમજતા હતા તો પોતાને કાંઈ ડહાપણનું માન ન રહ્યું ને ગોપીઓના ચરણની રજને પામવાને ઈચ્છ્યા અને વૃક્ષવેલીનો અવતાર માંગ્યો; કેમ જે એવા મોટા ભગવાન જેના માર્ગને વેદની શ્રુતિ ખોળે છે, તે ભગવાનને વિષે ગોપીઓની પ્રીતિ અતિશય ભાળી. તેમ એવા ભગવાનના સંત હોય તેને આગળ માન કેમ રહે ? અને તેને નમાય કેમ નહિ ? તેની આગળ તો દાસાનુદાસ થઈને રહેવાય અને પાંચ પાંચ ખાસડાં મારે તો પણ ખમે અને એમ સમજે જે મારાં મોટાં ભાગ્ય થયાં જે એવા સંતનો હું તિરસ્કાર સહું છું, નહિ તો પ્રારબ્ધવશ થઈને બાયડી–છોકરાંના તિરસ્કાર સહેવા પડત તથા માબાપના તથા રાજાના તિરસ્કાર સહેવા પડત અને પ્રારબ્ધવશ થઈને ડોડિ[૧] ની ભાજી ખાવી પડત તથા મોથ્થ[૨] ખોદીને ખાવી પડત, તે કરતાં આ સંતને સંગે રહીને હું નિઃસ્વાદી વર્તમાન પાળું છું. તે મારાં મોટા ભાગ્ય છે અને પ્રારબ્ધવશ થઈને જેવાં તેવાં વસ્ત્ર તથા ચીંથરા પહેરવાં પડત, તે કરતાં

૧. એક જાતની લતા, જીવંતી, તે ઔષધમાં કામ આવે છે આ વેલના કુંમળા અંકુર ભાજી તરીકે વપરાય છે. જવાસાની માફક અનાવૃષ્ટિમાં બહુ વધુ પ્રમાણમાં થાય છે.

૨. એક જાતના ઘાસના મૂળમાં થતી સુગંધીદાર કાળી ગાંઠ

આ સંતને સંગે રહીને હું ગોદડી ઓઢું છું તે એ મારાં મોટાં ભાગ્ય છે. અને સંતની સભામાં જાય છે ને પોતાને માન જડતું નથી ત્યારે એ સંતનો અવગુણ લે છે ત્યારે એને સંતની મોટપ જાણ્યામાં આવી નથી, નહિ તો અવગુણ લેત નહિ. જેમ મુંબઈનો ગવર્નર સાહેબ ખુરશી નાંખીને બેઠો હોય ને તેની સભામાં કોઈ ગરીબ માણસ જાય ને તેને ખુરસી ન નાંખી દે ને આદર કોઈ ન કરે ત્યારે કાંઈ એને તે ઇંગ્રેજ ઉપર ધોખો થાય છે ? ને કાંઈ તેને ગાળ દીધાનું મનમાં થાય છે ? લેશમાત્ર પણ થતું નથી. શા માટે જે એ ઇંગ્રેજની મોટાઈ જાણી છે જે, 'એ તો મુલક[1] નો પાદશાહ છે[2] ને હું તો કંગાલ છું' એવું જાણીને ધોખો થાય નહિ, **તેમ જો સંતની મોટાઈ જાણી હોય તો તે સંત ગમે તેવો તિરસ્કાર કરે તો પણ ધોખો થાય નહિ અને જેટલો લે એટલો પોતાનો અવગુણ લે પણ સંતનો અવગુણ તો કોઈ રીતે લે જ નહિ,** માટે જેને ભગવાનનું ને સંતનું માહાત્મ્ય સમજાણું છે તેનો પાયો સત્સંગમાં અચળ છે અને જેને માહાત્મ્ય નથી સમજાણું તેનો વિશ્વાસ નહિ."

॥ ઈતિ વચનામૃતમ્ લોયનું ॥૧૭॥૧૨૫॥

વચનામૃત ૧૮ : નિશ્ચયનું

Index

*સંવત્ ૧૮૭૭ ના પૌષ સુદિ ૧ પડવાને રાત્રિને સમે સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ ગામ શ્રીલોયા મધ્યે સુરાભક્તના દરબારમાં ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા અને માથે ધોળો ફેંટો બાંધ્યો હતો ને બીજે ધોળે ફેંટે કરીને બોકાની વાળી હતી તથા ગરમ પોસની રાતી ડગલી પહેરી હતી તથા ચોફાળે સહિત રજાઈ ઓઢી હતી તથા ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસની સભા તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી. તે સમયમાં સંધ્યા આરતી તથા સ્તુતિ પરમહંસ કરી રહ્યા પછી શ્રીજીમહારાજે કહ્યું જે, "કીર્તન ગાઓ." પછી વાજિંત્ર વજાડીને મુક્તાનંદ સ્વામી આદિક પરમહંસે કીર્તન ગાયાં.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "હવે કીર્તન રાખો, હવે તો અમે વાર્તા

---

* લોયા વચ. ૧૮, તા. ૫-૧-૧૮૨૧, શનિવાર

૧. દુનિયા

૨. રાજા-બાદશાહ.

કરીશું અને અમે આ વાત કરી તેમાં જેને આશંકા ઉપજે તે પૂછજ્યો" એમ કહીને બોલ્યા જે, "ભગવાનનો નિશ્ચય થવો તે સૌથી મહા કઠણ છે. તે નિશ્ચયની વાર્તા અતિ અટપટી છે, માટે કહેતાં બીક લાગે છે જે, શું જાણીએ વાત કરીએ ને તેમાંથી કોઈને અવળું પડે ને તેણે જે પોતાના અંગની દ્રઢતા કરી હોય તે અંગ આ વાતે કરીને ત્રુટી જાય તો તે મૂળગેથી જાય અને એ વાત કર્યા વિના પણ ચાલતું નથી. અને એ વાત જો સમજતાં ન આવડે તો દૂષણ પણ ઘણાં આવે અને આ વાત સમજે નહિ ત્યાં લગણ તેના નિશ્ચયમાં પણ કાચ્યપ ઘણી રહે છે. તે સારું વાત કરીએ છીએ જે, ભગવાને વરાહનો દેહ ધાર્યો તે ભૂંડનું રૂપ તે અતિ કુરૂપ કહેવાય તથા મત્સ્યાવતાર ધાર્યો ત્યારે માછલા જેવું જ રૂપ હતું તથા કચ્છાવતાર ધાર્યો ત્યારે બીજા કાચબા જેવું જ રૂપ હતું તથા નૃસિંહાવતાર ધાર્યો ત્યારે વાઘના જેવું ભયાનક રૂપ હતું તથા વામનાવતાર ધાર્યો ત્યારે તે વામનરૂપના હાથપગ ટૂંકા ને કેડ્ય ધીંગી ને શરીર ધીંગુ એવા ટુકડા[૧] હતા તથા વ્યાસાવતાર ધાર્યો ત્યારે તે વ્યાસ કાળા હતા ને શરીરમાં મુવાળા ઘણા હતા ને શરીર ગંધાતું હતું, ઈત્યાદિક જે ભગવાને આકૃતિયો ધારણ કરી હતી ત્યારે તેને તે કાળે જે જે મળ્યા તેમણે તેવા તેવા રૂપનું ધ્યાન કર્યું છે અને તે ધ્યાને કરીને તે તે ભગવાનના રૂપને[૨] પામ્યા છે, તેમાં જે વરાહને મળ્યા તે શું ધામને વિષે ભગવાનને વરાહરૂપ જ દેખે છે ? અને મત્સ્યજીને મળ્યા તે શું ધામને વિષે મત્સ્યરૂપ જ દેખે છે ? અને કૂર્મને મળ્યા તે શું ધામને વિષે કૂર્મરૂપ જ દેખે છે ? અને નૃસિંહને મળ્યા તે શું ધામને વિષે નૃસિંહરૂપ જ દેખે છે ? અને હયગ્રીવને મળ્યા તે શું ધામને વિષે ઘોડારૂપ જ દેખે છે ? અને જેણે વરાહને પતિભાવે ભજ્યા તે શું ભૂંડણ થઈ ? ને સખાભાવે ભજ્યા તે શું ભૂંડ થયો ? અને મત્સ્યને પતિભાવે ભજ્યા તે શું માછલી થઈ ? ને સખાભાવે ભજ્યા તે શું માછલો થયો ? અને કૂર્મને પતિભાવે ભજ્યા તે શું કાચબી થઈ ? ને સખાભાવે ભજ્યા તે શું કાચબો થયો ? નૃસિંહને પતિભાવે ભજ્યા તે શું સિંહણ થઈ ? ને સખાભાવે ભજ્યા તે શું સિંહ થયો ? અને હયગ્રીવને પતિભાવે ભજ્યા તે શું ઘોડી થઈ ? ને સખાભાવે ભજ્યા તે શું ઘોડો થયો ? માટે જો ભગવાનનું મૂળરૂપ વરાહાદિક જેવું જ હોય તો તો તે અવતારના ભક્તોને તેના ધ્યાને કરીને તદાકારપણું થાય, ત્યારે તો કહ્યું તેમજ થયું જોઈએ, પણ એ વાત એમ નથી."

૧. ઠીંગણા. ૨. સાધર્મ્ય

ત્યારે તમે કહેશો જે, 'તે ભગવાનનું કેવું રૂપ છે ?' તો કહીએ છીએ જે, 'ભગવાન તો સચ્ચિદાનંદરૂપ છે ને તેજોમય મૂર્તિ છે અને જેના એક એક રોમને વિષે કોટિકોટિ સૂર્ય જેવો પ્રકાશ છે ને કોટિ કામદેવને પણ લજ્જા પમાડે એવા તે ભગવાન રૂપાળા છે અને અનંતકોટિ બ્રહ્માંડના પતિ છે, રાજાધિરાજ છે, સર્વના નિયંતા છે, સર્વના અંતર્યામી છે અને અતિશય સુખસ્વરૂપ છે અને જેના સુખની આગળ અનંત રૂપવાન સ્ત્રીઓને જોયાનું જે સુખ તે તુચ્છ થઈ જાય છે અને આ લોક પરલોક સંબંધી જે પંચવિષયના સુખ તે ભગવાનની મૂર્તિના સુખ આગળ તુચ્છ થઈ જાય છે. એવું ભગવાનનું સ્વરૂપ છે. તે સ્વરૂપ સદા દ્વિભુજ જ છે ને પોતાની ઇચ્છાએ કરીને ક્યારેક ચતુર્ભુજ પણ જણાય છે અષ્ટભુજ પણ જણાય છે અને સહસ્ત્રભુજ પણ દેખાય છે. અને **તે જ ભગવાન મત્સ્ય કચ્છ વરાહદિક રૂપને તથા રામકૃષ્ણાદિક રૂપને કોઈક કાર્યને અર્થે ધારણ કરે છે પણ જે એ પોતાનું મૂળ રૂપ છે તેને તજીને એ અવતારનું ધારણ નથી કરતા. તે જ ભગવાન પોતે અનંત ઐશ્વર્ય ને અનંત શક્તિ સહિત જ મત્સ્ય કચ્છાદિક રૂપને ધારણ કરે** છે અને જે કાર્ય નિમિત્તે જે દેહનું ધારણ કર્યું હોય તે કાર્ય થઈ રહે છે ત્યારે તે દેહનો ત્યાગ પણ કરે છે. તે ભાગવતમાં કહ્યું છે; [૧]**'ભૂભારઃ ક્ષપિતો યેન તાં તનૂં વિજહાવજઃ । કણ્ટકં કણ્ટકેનૈવ દ્વયં ચાપીશિતુઃ સમમ્ ॥'** જે જે દેહે કરીને ભગવાને પૃથ્વીનો ભાર ઉતાર્યો તથા જીવોને દેહાભિમાન રૂપ જે ચૈતન્યમાં કાંટો ખૂંચી રહ્યો હતો તેને કાઢીને ને કાઢવાના કાંટા રૂપ જે પોતાનો દેહ તેને પણ ત્યાગ કર્યો અને રાક્ષસને મારવાને અર્થે ભગવાને નૃસિંહરૂપ ધાર્યું ને પછી તે કાર્યને કરીને પછી તે દેહનો ત્યાગ કરવાને ઇચ્છ્યા પણ તે સિંહને કોણ મારે? પછી પોતાની ઇચ્છાએ કરીને કાળરૂપ શિવ તે શરભનું રૂપ ધારીને આવ્યા. ને નૃસિંહને ને શરભને યુદ્ધ થયું. પછી બેય જણે દેહ મૂક્યો. તેણે કરીને શિવ શરભેશ્વર મહાદેવ થયા અને નૃસિંહજીએ દેહ મૂક્યો તે નારસિંહી શીલા થઈ. માટે ચિત્રામણમાં જ્યાં જ્યાં મત્સ્ય-કૂર્માદિક ભગવાનનાં અવતારનાં ચિત્રામણ કરે છે ત્યાં ત્યાં થોડાક મત્સ્ય કચ્છાદિક નો આકાર કરીને પછી તે ઉપર શંક, ચક્ર, ગદા, પદ્મ, વૈજયંતીમાળા, પીતાંબર વસ્ત્ર, કિરીટ-મુકુટ, શ્રીવત્સનું ચિહ્ન, ઇત્યાદિક ચિન્હે સહિત ભગવાનની મૂર્તિને લખે છે તો જો ભગવાનનું રૂપ અનાદિ એવું જ છે. અને શ્રીકૃષ્ણભગવાને પ્રથમ

૧. ભાગ. ૧/૧૫/૩૪

જન્મસમયમાં વસુદેવ દેવકીને ચતુર્ભુજ રૂપે દર્શન દીધું, અને અક્રુરને ચતુર્ભુજરૂપે દર્શન જળને વિષે દીધું તથા રૂક્મિણીને મૂર્ચ્છા આવી ત્યારે પણ ચતુર્ભુજરૂપે દર્શન દીધું અને અર્જુને પણ એમ કહ્યું જે, [૧]**'તેનૈવ રુપેણ ચતુર્ભુજેન સહસ્રબાહો ભવ વિશ્વમૂર્તે!** માટે અર્જુન પણ ચતુર્ભુજરૂપ દેખતા અને યાદવાસ્થળી[૨] કરીને પીંપળાની હેઠે શ્રીકૃષ્ણભગવાન બેઠા હતા તે સમયમાં ઉદ્ધવજીએ તથા મૈત્રેયઋષિએ ભગવાનનું રૂપ ચતુર્ભુજ શંખ, ચક્ર, ગદા, પદ્મ, પીતાંબર સહિત દીઠું અને શ્રીકૃષ્ણભગવાન તો શ્યામ હતા ને તેનું રૂપ તો કોટિ કામને લજ્જા પમાડે એવું કહ્યું છે. માટે એવા મનુષ્ય જેવા જણાય છે તેને વિષે જ પૂર્વે કહ્યો એવો પ્રકાશ ને સુખ તે સર્વે રહ્યા છે. તે જેને ધ્યાન ધારણા, સમાધિનું અંગ હોય તેને એની એ મૂર્તિ છે તે જ કોટિ કોટિ સૂર્યના પ્રકાશે યુક્ત દેખાય છે પણ મશાલ-દીવાનું કામ પડતું નથી, અને એવો પ્રકાશ એ ભગવાનને વિષે છે ને નથી દેખાતો તે તો એ ભગવાનની એવી ઈચ્છા છે અને એ ભગવાન ઇચ્છે જે, 'એવો પ્રકાશવાન હું આ ભક્તને દેખાઉં' તો તે પ્રકાશે યુક્ત એવી એ જ મૂર્તિને દેખે છે. માટે જેને ભગવાનનો નિશ્ચય હોય તે તો એમ સમજે જે, ગોલોક, વૈકુંઠ, શ્વેતદ્વીપ, બ્રહ્મપુર એ ધામનાં જે ઐશ્વર્ય, સમૃદ્ધિ તથા પાર્ષદ; તેણે સહિત એ ભગવાન છે અને એમની સેવાના કરતલ તો રાધિકા, લક્ષ્મી આદિક છે, એવા પરમભાવે સહિત ભગવાનને દેખે છે અને જે મૂઢ છે તે માણસ જેવા દેખે છે. તે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને ગીતામાં કહ્યું છે. [૩]**અવજાનન્તિ માં મૂઢા માનુષીં તનુમાશ્રિતમ્। પરં ભાવમજાનન્તો મમ ભૂતમહેશ્વરમ્ ॥** માટે જે મૂઢ છે તે ભગવાનના એવા પરમભાવને જાણ્યા વિના ભગવાનને વિષે પોતાના જેવા મનુષ્યના ભાવને પરઠે છે, તે મનુષ્યભાવ તે શું ? તો કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, મત્સર, આશા, તૃષ્ણા ઈત્યાદિક અંતઃકરણના ભાવ છે તથા હાડ, ચામ, મળ, મૂત્રાદિક તથા જન્મ, મરણ, બાળ, યૌવન, વૃદ્ધ એ સર્વે દેહના ભાવ છે. ઈત્યાદિક જે મનુષ્યભાવ તે સર્વે ભાવને ભગવાનને વિષે પરઠે છે, માટે એવા ભાવનો પરઠનારો જે હોય તેને ભગવાનના નિશ્ચય જેવું જણાય છે તો પણ તેનો નિશ્ચય કાચો છે. અને એ જરૂર સત્સંગમાં પડશે. અને

---

૧. હે સહસ્ત્રબાહો ! હે વિશ્વમૂર્તે ! તેના તેજ ચતુર્ભુજરૂપે તમે થાઓ.

૨. "યાદવનો વિનાશ" એવો ભાવાર્થ છે.

૩. અર્થ :- પોતે કરેલાં પાપકર્મથી મૂઢ એવા પુરુષો મારો પરમ ભાવ નહિ જાણીને સર્વભૂતોનો મહેશ્વર અને પરમ કરુણાથી સર્વના સમાશ્રય માટે મનુષ્યને સજાતીય શરીરને આશરેલો હું તે મારી અવજ્ઞા કરે છે એટલે મને પ્રાકૃત મનુષ્યને સજાતીય માનીને તિરસ્કાર કરે છે.

એ ભગવાન તો પરમ દિવ્યમૂર્તિ છે ને ભગવાનને વિષે તો એ મનુષ્યભાવનો લેશ નથી. માટે એ ભગવાનમાંથી મનુષ્યભાવને ટાળીને દેવભાવ લાવવો, પછી બ્રહ્માદિકનો ભાવ લાવવો, પછી પ્રધાનપુરુષનો ભાવ આવે, પછી પ્રકૃતિપુરુષનો ભાવ આવે, પછી અક્ષરનો ભાવ આવે, પછી અક્ષરાતીત એવા પુરુષોત્તમ; તેનો ભાવ આવે છે. જેમ વ્રજના ગોપને આશ્ચર્યરૂપ શ્રીકૃષ્ણભગવાનનાં ચરિત્ર દેખીને પ્રથમ તો દેવભાવ આવ્યો, પછી ગર્ગાચાર્યનાં વચનને સંભારીને નારાયણનો ભાવ આવ્યો, પછી એમ કહ્યું, 'જે તમે તો નારાયણ છો માટે અમને તમારું ધામ દેખાડો.' ત્યારે અક્ષરધામ દેખાડ્યું. એવી રીતે ભગવાનને વિષે જેને દિવ્યભાવ છે. તેનો પૂરો નિશ્ચય જાણવો અને એમ કહે છે જે 'આને પ્રથમ ભગવાનનો નિશ્ચય નહોતો ને હવે થયો.' તે શું એ પ્રથમ ભગવાનને નો'તો દેખતો ? દેખતો તો હતો પણ મનુષ્યભાવે સહિત દેખાતો હતો અને પછી જ્યારે નિશ્ચય થયો ત્યારે તે દિવ્યભાવ સહિત દર્શન કર્યું ત્યારે એને નિશ્ચય થયો જાણવો અને જ્યારે ભગવાનને વિષે એવો દિવ્યભાવ ન સમજે ત્યારે એને વાતેવાતે ધોખો થાય ને ગુણ અવગુણ લીધા કરે છે જે, 'આનીકોરનો પક્ષ રાખે છે ને અમારો પક્ષ રાખતા નથી તથા આને વધુ બોલાવે છે ને અમને નથી બોલાવતા અને આને ઉપર વધુ હેત છે ને અમારી ઉપર નથી.'

એવી રીતે ગુણ અવગુણ પરઠ્યા કરે છે તેણે કરીને એનું અંતર દિવસે દિવસે પાછું પડીને અંતે તે વિમુખ થાય છે માટે ભગવાનને વિષે તો મનુષ્યભાવ ન જ પરઠવો અને ભગવાનના ભક્તને વિષે પણ મનુષ્યભાવ ન પરઠવો. કાં જે, દેહે કરીને તો ભગવાનના ભક્તમાં કોઈક આંધળો હોય, લૂલો હોય, કોઢિયો હોય, બહેરો હોય, વૃદ્ધ હોય, કુરૂપ હોય અને તે જ્યારે દેહ મૂકે છે ત્યારે શું ભગવાનના ધામમાં એવા આંધળા-લૂલા જ રહે છે ? નથી રહેતા એ તો સર્વે મનુષ્યપણાના ભાવ છે તેને મૂકીને દિવ્યરૂપ થાય છે બ્રહ્મરૂપ થાય છે, માટે હરિના ભક્તને વિષે મનુષ્યભાવ ન પરઠાય તો પરમેશ્વરને વિષે કેમ પરઠાય ? અને આ જે વાત છે તે સૂઝે તો આજ સમજો તો એટલી સમજવી છે. અને સૂઝે તો સો વર્ષે કરીને સમજો તો પણ એટલી સમજવી છે અને આ વાત સમજીને એની દ્રઢતાની ગાંઠ પડ્યા વિના છુટકો નથી માટે આ અમારી વાત છે તે સર્વે હરિભક્તને યાદ રાખીને પરસ્પર કરવી અને જ્યારે કોઈને અણસમજણે કરીને ધોખો થાય ત્યારે તેને આ વાત કરીને

ચેતાવી દેવો, અને આ જે અમારી વાર્તા છે તેને નિત્ય પ્રત્યે દિવસમાં એકવાર કરવી, એમ અમારી આજ્ઞા છે તેને ભુલશો મા, જરુર ભુલશો મા. એમ કહીને શ્રીજીમહારાજ સર્વે હરિભક્તને 'જય સ્વામિનારાયણ' કહીને હસતા થકા પોતાને ઉતારે પધાર્યા, એવી રીતે શ્રીજીમહારાજની વાર્તા સાંભળીને સર્વે સાધુ તથા સર્વે હરિભક્ત તે શ્રીજીમહારાજને સર્વ અવતારના કારણ અવતારી જાણીને દિવ્ય ભાવની અતિશય દ્રઢતા કરતા હવા.

॥ ઈતિ વચનામૃતમ્ લોયાનું ॥૧૮॥૧૨૬॥

॥ શ્રીલોયા પ્રકરણં સમાપ્તમ્ ॥

